

AZ
ABSOLUTISMUS KORA
MAGYARORSZÁGON
1849-1865

ÍRTA
BERZEVICZY ALBERT
HARMADIK KÖTET

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT
magyar irod. intézet és könyvnyomda
KIADÁSA

BEVEZETÉS.

Művem e kötetének közrebocsátását néhány bevezető szóval kell kísérem, mert annak tartalma s az a körülmény, hogy a kötet nem hozza még a mű végét, szemben az első és második kötet bevezetésében mondottakkal, magyarázatot igényel.

Az első kötetnek, mely 1921 karácsonyára jelent meg, bevezetésében közölvén az egész mű tervét, azt mondtam, hogy a kötetek száma «valószínűleg» három lesz. Az 1926. októberében megjelent második kötethez fűzött bevezetésben is jeleztem, hogy «még egy harmadik kötetnek kell megjelennie, mely az 1859. év végétől az 1865-1 országgyűlés megnyitáig terjedő korszak eseményeit és viszonyait lesz hivatva az első kötetben megjelölt hét részben tárgyaink).

Ettől a tervtől most eltérni voltam kénytelen. Egyfelől nem akartam tovább késleltetni a könyv megjelenését, miután a második kötet közrebocsátása óta már hat év telt el, s így a további késedelem kételyekét támaszthatott volna a mű folytatása iránt. Másfelől az előbbieknél sokkal mozgalmasabb s eseményekben gazdagabb 1860—61 -i évek feldolgozandó anyaga kezeim alatt oly nagyra duzzadt, hogy azzal egy kötetet megtölthetni véltem s nem is lettem volna képes — a haladó korral úgysis mind lassúbbá váló munkámmal — az egész még hátralevő anyagot egyetlen kötetbe belészorítani.

Az anyagnak ez a némileg váratlan felduzzadása okozta azt is, hogy művem eredeti tervétől eltérni s az előbb tizennyolcra tervezett részek számát húszra emelni voltam kénytelen.

Az eredeti terv szerint a harmadik kötetben feldolgozandó anyag felosztását ekképen gondoltam el: XII. rész: A protestáns pátenstől az októberi diplomáig; XIII. rész: A februáriusi páten, az országgyűlés és az újabb provizorium elrendelése; XIV. rész: Abszolútizmus változott formában; XV. rész: A kiegyezés felé; XVI. rész: Az emigráció az olaszországi háború után; XVII. rész: Gazdasági és társadalmi élet a hatvanas évek első felében; XVIII. rész: Irodalom és művészet a hatvanas évek első felében.

A XIII. rész kidolgozásánál állott elő a nehézség; annak az eredeti terv szerinti anyagát egyetlen részbe foglalni teljesen lehetet-

lennek bizonyult; de a XIV. rész is túlhosszúvá alakult volna, ha abban az úgynevezett, «provizórium» korszakát, az októberi alkotmány felüggesztésétől (1861. november) egészen a Schmerling uralmának megrendüléséig tárgyalnom kellett volna. Ezért vált szükségessé e két rész helyére négyet iktatni ily beosztással: XIII. rész: Az októberi diplomától a februáriusi pátensig; XIV. rész: A februáriusi pátentől az országgyűlés feloszlásáig és XV. rész: A Schmerling-provizórium berendezkedése. Az utolsó öt rész beosztása azután változatlan marad, csak a részek száma változik az eredeti terv szerinti XIV. rész XVI-ik részé, a XV-ik XVII-ikké, a XVI-ik XVIII-ikké, a XVII-ik XIX-ikké s a XVIII-ik XX-ikké változik.

Ez a kötet csak a XII—XV. részt hozhatja; a hátralevő öt részt, melynek anyaga részben már szintén föl van tárva s melynek kidolgozásához haladéktalanul hozzáfogok, — ha a gondviselés kedvez életemnek és munkaerőmnek, — egy negyedik kötetben remélem közrebocsáthatni.

E kötet kidolgozása közben egy megrendítő esemény kutatásaim fölötté értékes forrásától fosztott meg. Mikor munkámhoz hozzáfogtam, az osztrák belügyminisztérium levéltára, melyből bőven merítettem anyagot, e minisztériumnak a Judenplatzon levő régi palotájában volt — nem éppen kedvezően — elhelyezve. Később e levéltárt a Ringen levő, a hetvenes évekből származó igazságügyi palotába vitték át, ahol az mindenestre kényelmesebb, hozzáférhetőbb, modernebb elhelyezést talált. Ottani kutatásaimmal éppen az 1860. év végéig értem, mikor 1927. júliusában az emlékezetes bécsi zendülés alkalmával a kommunisták ezt az igazságügyi palotát fölperzselték. A földszinten elhelyezett levéltár is a lángok martaléka lett s a levéltári igazgató közlése szerint abból az anyagból, melyet nekem használnom kellett volna, alig maradt meg valami.

Így az 1861. évtől kezdve munkámnál ezt a forrást teljesen nélkülözni kellett. Szerencsére az 1860-i októberi diploma visszaállítván a magyar kancelláriát, mely az osztrák belügyminisztérium, illetve «államminisztérium» Magyarországra vonatkozó hatáskörét majdnem egészében átvette, a veszteségért nagyrészen kárpótol a kancelláriai levéltár használata, melyet rám nézve megkönnyít az is, hogy azt az újabb megállapodások értelmében bekebelezték a Budapesten levő Magyar Országos Levéltárba.

Az újabban érvényesülő irányzattal szemben, mely ^szellem-történet# jelszava alatt az események történetét a szellemi élet fejleményeinek tárgyalásával egybekapcsolandónak véli, talán igazolni tartozom azt, hogy a hatvanas évek történetében is ragaszkodom ahhoz a rendszerhez, melyet az ötvenes évek tárgyalásánál az első két kötetben követtem, t. i. a politikai történettől különválasztva tárgyalom úgy

a gazdasági, mint a társadalmi és szellemi élet jelenségeit. Ezt kellett és kell tennem nemcsak azért, mert a két első kötetben követett rendszert a harmadikban és negyedikben meg nem tagadhatom, hanem azért is, mert meggyőződésem szerint ezeknek együttes tárgyalása szükségkép felületességet eredményezne és megnehezítené a korszaknak minden oldalról való kellő megvilágítását.

Egyébiránt ha már szellemtörténetről beszélünk, megvallom, azt tartom, hogy szellemtörténeti szempontból alig képzelhető érdekesebb és tanulságosabb jelenség, mint, az amelyet ez a kötet tár fel: a Deák Ferenc 1861 -i szerepe, amikor ő meggyőződése szilárdságával, tudásával, dialektikájával és bámulatos szuggesztív erejével minden anyagi hatalmat nélkülözve mégis irányítójává lett a politikai eseményeknek és a világ közvéleménye előtt már akkor diadalra vitt egy ügyet, melynek a hatalommal szemben való diadalát lassan érlelődvé csak négy évvel később látjuk.

Megjegyzem még, hogy e kötet anyagából a Budapesti Szemle 1927—1932-1 évfolyamaiban közöltem már egyes részleteket, ismertetéseül annak, amit e könyv hoz. Ilyen tanulmányaim voltak: Az októberi diploma előzményei; A gr. Teleki László tragédiája, A februáriusi pátens keletkezése, Az 1861-i országgyűlés vége és A Schmerling-provizóriumot megelőző utolsó alkotmányos küzdelmek.

Úgy mint az eddigi kötetekben, itt is rövid szemlét akarok tartani azok fölött az újabban megjelent irodalmi művek fölött is, melyek a művemben már letárgyalt korszakra vonatkoznak, valamint azok fölött, amelyeknek e kötet megírásánál leginkább vettem hasznát s melyek a megelőző bevezetésekben még említést nem találhattak.

Az előbbi csoportba tartozik különösen Kempen tábornok, rendőr-miniszter naplója, melyet (német nyelven) Jos. Karl Mayr rendezett sajtó alá s amely utólagos, teljes igazolását nyújtja annak, amit a Kernpen—Grünne-féle mellékkormányról művem II. kötetében mondtam. Fontos adalékokat tartalmaznak szintén a már letárgyalt korszakra nézve Ferenc József császár és királynak anyjához intézett levelei is, melyeket dr. Franz Schnürer adott ki (németül) 1930-ban s melyeknek még e kötet írásánál is némi hasznát vehettem. Ide sorolhatók továbbá: Hajnal István 1927-ben megjelent könyve: A Kossuth-Emigráció Törökországban (I. kötet), Horváth Jenő: Kossuth Lajos és Anglia 1848—49-ben, a M. Külügyi Szemle 1932-1 áprilisi füzetében; Hankiss János: Victor Hugó és a magyar emigráció, a Tört. Szemle 1920-1 évfolyamában; Szinnyi Ferenc: Novella- és regényirodalmunk az abszolutizmus korának elején (1929), Voinovich Géza Arany-életrajzának II. kötete (1931) és Leó Pollini: Mazzini e la rivolta milanese dél febraro 1853 (1930). Könyvem már sajtó alatt volt, mikor Károlyi Árpád hatalmas, kétkötetes műve megjelent,

mely gr. Batthyány Lajos perét minden összefüggéseivel, okmánytár kíséretében végérvényesen föltárta.

E kötet megírásánál — a már az előbbi bevezetésben említetteken kívül használtam a következő műveket: Arrigo Solmi: *Il risorgimento italiano*, 1919. Asbóth János: *Jellemrajzok és tanulmányok 1892.* Friedjung: *Benedek's nachgelassene Papiere 1901, Verhandlungen des verstärkten Reichsraths* (hivatalos kiadvány 1860-ból); Pulszky Ferenc: *Deák Ferenc, jellemrajz, 1876;* Lukács Móric *akadémiai emlékbeszédje Teleki Lászlóról (1861) és Emlékezései ugyanarról a Szegedi árvízkönyvben 1880;* Kalmár A.: *Teleki László tragédiája: Magyar Figyelő 1911. okt.;* Podhorszky György: *Csehek és tótok: Budapesti Szemle 1918. febr.;* Concha Győző: *Eötvös és Montalembert emlékezete: Budapesti Szemle 1910;* Kecskeméthy Aurél: *Vázlatok egy év történetéből 1862. Magyar alkotmányos mozgalmak 1860, Müller Gyula kiadása; Tewrewk—Pallaghy Attila: Az esztergomi tanácskozmány 1860-ban, 1925; Névtelen: Dreissig Jahre aus d. Leben eines Journalisten 1894; Lukinich Imre: Teleki László életéhez, Budapesti Szemle 1928; Unsere Zeit 1862: Gr. Ladislaus Teleki; Angyal Dávid: Teleki László tragédiája: Magyar Figyelő 1911; ugyané attól: Lord Loftus és Széchenyi, Budapesti Szemle 1927; ugyanattól: dr. Fáik Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése 1926; Csengery Antal hátrahagyott iratai 1928; Ráth György: Az országbírói értekezlet a törvénykezés tárgyában 1861; B. Eötvös József: Die Sonderstellung Ungarns vom Standpunkte der Einheit Deutsche lands. 1860; Névtelen (Ludasi): Drei Jahre Verfassungsstreit 1864; Divéki Adorján: Magyarok és lengyelek a XIX. században: Budapesti Szemle 1918; Ferenczi Zoltán: B. Eötvös József (Tört. Életrajzok) és Georg Stratimirovic: Was ich erlebte.*

Ezekhez járultak a kiadatlan levéltári anyagon kívül a hivatalos törvénytár, az 1861-i országgyűlés naplója és irományai, valamint a napilapok közül különösen a Pesti Napló 1860—1802-i évfolyamai.

Végül kedves kötelességet teljesítek, midőn meleg köszönetét mondók tanulmányaim szíves előmozdításáért dr. Bittner udv. tan. úrnak, a bécsi áll. és udv. levéltár igazgatójának s dr. Gross aligazgató úrnak, úgyszintén dr. Stritzkó Rudolf úrnak, az osztrák belügyminisztérium levéltára igazgatójának, továbbá Károlyi Árpád, Csánki Dezső, Lukinich Imre és Jakubovicz Elek tisztelt akadémiai tagtársaimnak. Őszinte elismeréssel és köszönettel tartozom a Franklin-Társulatnak is azért, hogy a jelen nehéz könyvkiadási viszonyok közepeit művem kötet-számának megszaportításába készségesen beleegyezett.

Budapest, 1932. szeptember havában.

XII. RÉSZ
A PROTESTÁNS-PÁTENSTŐL
AZ OKTÓBERI DIPLOMÁIG

I.

(A protestáns-pátens hatása meglepi a kormányt; a kézsmárki ág.ev. egyházgyűlés, Zsedényi beszédje, egyhangú határozat a pátens ellen; a kormány állásfoglalása, vizsgálat és kérdőrevonás. Újabb protestáns gyűlések, Tisza Káimán beszédje Debrecenben; mindenütt ugyanaz a határozat. B. Hubner rendőr-miniszter emlékirata a magyar kérdésben, s azonnali elbocsátása; b. Thierry lép helyére. Albrecht főherceg riasztó jelentése; felszólalások a magyar tan nyelv érdekében; koronatanács a magyar kérdésben, mely eredménytelen marád; Nádasdy, Albrecht főherceg minden engedmény ellen nyilatkoznak. A hercegprimási jubileum pohárköszöntői miatt újabb riadalom, kérdőrevonások. A protestáns ügy általános nemzeti ellentállást vált ki; a miskolci gyűlés; a pesti ev. conventet a rendőrség feloszlatja, de a határozatot meghozzák; a sajtó bátor hangja. A kormány nehéz helyzete külpolitikai és pénzügyi téren; a zsan dárság katonai szervezetét fenntartják. Zsedényi és társainak közcsendháborítás miatti pere és elítéltetése. 1859. szeptember — december.)

Jeleztük már e mű VIII. részének befejezésében,¹ hogy az 1859. szeptember hó1-éről és 2-ikáról keltezett úgynevezett protestáns-pátens és az azt végrehajtó rendelet a maga tartalmánál és természeténél fogva minden emberi előrelátás szerint nemcsak a közvetlenül érdekelt magyarországi egyházak, hanem az egész nemzet részéről is csak visszautasítással találkozhatott s csak növelhette az országban az elvesztett olaszországi háború és a Bach bukása óta amúgy is erősen nekibátorodott ellenzéki szellemet.

Annál megfoghatatlanabb a kormányzat rövidlátásból és makac ságból eredő e lépése, mert hiszen tudjuk, hogy a Rechberg-miniszterium már első megalakulásától fogva arra látszott igyekezni s ez irányban folytatott is bizalmas tárgyalásokat előkelő magyar politikusokkal, hogy a magyarországi elégedetlenséget lecsillapítsa s e végből az engedmények terére is lépjen;² tehát a saját céljai érdekében is kerülnie kellett volna minden oly újabb rendszabályt, mely ezt az elégedetlenséget csakis fokozhatta.

Hogy a tárgyalások fonalát elejteni nem akarták, arról tanúskodik b. Hübner rendőrminiszternek szeptember 14-ről gr. Dessewffy

¹ II. köt. 251. I.

³ U. ott. 238. s köv. I.

Emilhez intézett levele,¹ melyben őt gr. Rechberg miniszterelnök névében is meghívta október 6-ka táján Bécsben tartandó újabb bizalmas értekezletre, mert a minisztereknek «nagyon szívükön fekszik» a «Magyarország állapotait illető nagy kérdések» rendezése, s gr. Goluchovsky belügyminiszter is «igen nagy súlyt helyez rá» hogy az ő nézeteit ismerje.

Dessewffynek kellett válaszában² a kormányt a felől felvilágosítania, hogy újabb Bécsbe menetele céltalan volna, mert augusztus közepe óta, mikor utólszor tanácskoztak, a helyzet teljesen megváltozott. Mint oly tényeket, melyek e változást előidézték, a kormány augusztusi »programrn»-ját, Goluchovsky körlevelét, a községi törvény ügyében elhatározott eljárást, a protestáns pátens kibocsátását és a tiroli országos szabályzatot említi Dessewffy, mely utóbbi kétségkívül előzményül szolgál a magyar országos képviselőnek is rendeleti úton való szabályozására.

Hübnernek ugyan sikerült Dessewffyt a teljesen szabad nézetnyilvánítás lehetősége iránt megnyugtanni s ő és társai: Jósika, Szécsen és Mailáth fel is utaztak Bécsbe, de a tanácskozásoknak, valamint a Szögyény ez időben folytatott értekezéseinek és benyújtott terjedelmes emlékiratának³ semmi eredményük sem lett, részint a Hübner távo-zása, részint a miatt, mert időközben a pátens elleni mozgalom oly mérveket öltött, a minőket valószínűleg Dessewffy sem látott előre.⁴

Még szeptember hó 14-én a bécsi Ostdeutsche Post úgy magasz-talta a Thun pátensét, mint amely szerint a magyarországi protestáns egyházak nagyobb szabadságok élvezetébe lépnek, mint a minőket Németországban bírnak; csak éppen azt feledte, hogy ezáltal kiküzdött, törvényben biztosított jogaik lettek bármikor megvonható császári kegy-adománnyal pótolva.⁵ A zsandárság főnöksége pedig még később is úgy vélekedett, hogy a pátens tulajdonképpen mindkét érdekelt felekezet-nél eleinte hálás elismeréssel találkozott, s hogy a konventek heves vitáit csak az ellenzékeskedés idézte elő, mert valódi jogosultságuk nincs.⁶

Az első csatakiáltás a Táttra aljáról, a szepességi Kézsmárkról hang-zott fel, ahol szeptember hó 27-én az ág. evang. tiszai egyházkerület

¹ *Könyi*: Deák F. beszédei II. 449 — 450. I.

² Szept. 23-ikáról u. ott.

Emlékiratai: II. köt. 148. s köv. I. 242. s köv. I.

⁴ *J. Redlich*: Osterr. Staats- u. Reichsproblem. I. köt. 2. rész. 177. I.

⁵ *Beksics*: Fér. József kora. (Mill. Tört. X. 526. J.)

⁶ *Bécsi Haus-Hof- und Staats Archiv* (ezentúl így jelezve: H. H. S. A.) Gensdarm Départ. 1859. okt. 31-1 jelentés. — *Zsoldos Ignác* egyébként megbízható föl jegyzéseiben (Akad. kéziratár) azt a merész állítást kockáztatja, hogy Székács pesti ev. superintendens a pátens megjelenésekor nem tclálta elfogid-hatatlanak, s hogy tervezetén Török superintendens is dolgozott.

közgyűlését tartotta. Mindjárt elsőként szót kért Zsedényi Ede, az aulikus gondolkozásáról ismeretes udvari tanácsos, mint a szépeességi hat szab. kir. város képviselője s mint égető kérdést szóba hozta a pátens, különösen mondván, hogy mikor a protestáns egyház ügyei rendezésére zsinatot kért és várt, most e helyett pátens kap. A három év előtt a minisztériumban készült s az egyes hitközségekkel és a kerületi gyűlésekkel közölt tervezet valamennyi egyházközség és mind a nyolc protestáns egyházkerület egyhangúlag félretette s Ő Felségét arra kérte, hogy az egyházszervezést bízsa az összehívandó zsinatra; most, a zsinat összehívása nélkül, ugyanaz a tervezet némi módosításokkal mint pátens bocsáttatik közre. Ez az eset a magyar protestáns egyház történetében szokatlan s a szónok, mint «mindenkor hű jobbágy-), e hűségét legjobban véli őszinteségével bizonyíthatni, akkor, mikor még elhárítható a harc, melybe a magyar protestantizmus történetét és jogait nem ismerő kormány belébocsátkozott. Mint protestáns, köteles vezérelvűül vallani azt, hogy a protestánsok az 1791: XXVI. te. értelmében pátensekkel nem kormányozhatók s csak olyan egyházi szervezetet ismerhetnek el érvényesnek, melyet a törvényesen választott zsinat terjeszt legfelsőbb helyben hagyás alá. E pátens pedig nemcsak hogy az 1791 -i zsinati törvényt el nem fogadja, hanem annak ellenkezőjét rendeli. Egyébiránt ama zsinati munkálat 68 év alatt tényleg elavulván, okvetetlenül egy új zsinat vizsgálata alá bocsátandó.

A legfelsőbb felügyeleti jognak — szónok felfogása szerint — az 1791-i törvény értelmében csak negatív természete van: a zsinati végzések csak vagy helyben hagyhatók, vagy visszavethetők, de a feU ügyeleti jog címén jogszabályokat a kormány a protestáns egyház számára nem alkothat. A pátens rendelkezései azonban érdemlegesen is ellenkeznek a protestánsok autonómiájával, úgy amint az az idézett törvényben biztosítva van; ellenkeznek különösen a tankönyvek, a tanrendszer s a tanerők választása tekintetében. A mostani állapot szerint magyar ifjak magyar történelemre rendszeresen és magyar nyelven nem taníthatók; a protestánsok felekezeti iskolái a törvény értelmében semmi esetben sem lehetnek magániskolák. Hasonlóképpen a megválasztott papnak és tanítónak beiktatás előtti köteles bejelentése is ellenkezik az évszázados gyakorlattal. A konventek üléseinek a nyilvánosság előli elzárása is ellenkezik a protestáns hit alapelveivel; a generális konferencia fölött álló egyházi törvényszéket sem ismer a protestáns egyház. A superintendentiáknak a pátensben foglalt új besosztása szintén az egyház tiltakozása ellenére történt és roppant aránytalanságokat szül a lélekszámban. A superintendentiának helyhez kötése is ellenkezik azzal az elvvel, hogy a superintendens, mint «primus inter pares» lelkészi foglalkozásától meg nem válhatik; a superintendens ne legyen bürokrata, hanem tartsa fenn a kollegialitást lelkésztársai-

val. Legsajnálatosabb, hogy a zsinati rendezés oly távolra tolatik, hogy provizóriumra van szükség, melyet a pátens kelte utáni napon kibocsátott rendelet szabályoz. Ezt a provizóriumot azonban, mely még a zsinati választásokra nézve ismeretlen új rendelkezéseket is tartalmaz, a protestánsok el nem fogadhatják, inkább készek a mostani kivételes állapotban megmaradni, mintsem elismerni, hogy vallási és egyházi ügyeiket zsinat nélkül, kormányrendeletekkel lehet elintézni. Ezek szerint Ő Felsége kérendő, hogy a pátens végrehajtását felfüggeszteni méltóztassék, míg az egyházalkotmány ügyében zsinat határozhat, mely zsinat mielőbb összehívandó, addig pedig a protestáns egyházak 1848 előtt élvezett jogaikba visszahelyeztessenek.

Zsedényinek ez az indítványa nyomban «egy szívvel, egy lélekkel, egyhangúlag» elfogadtatván, a gyűlés elhatározta, hogy az ez indítvány értelmében szerkesztendő kérvény hozzájárulás végett a többi egyházkerületekkel közöltessék, s szükség esetében a két protestáns egyház közös küldöttséggel járuljon az uralkodó elé.¹

A kézsmárki gyűlésre vonatkozó jelentésekkel a miniszterek értekezlete október 6-i ülésében foglalkozott.² A kultuszminiszter, gr. Thun kijelentette, hogy ő «előre látta», hogy a protestáns egyházi alkotmány nem lesz ellenkezés és küzdelem nélkül keresztülvihető, s hogy ezzel az ügygel a politikai agitáció érdekében vissza fognak élni. Sajnálja, hogy a pátensben eredetileg benne foglalt szakasz, mely szerint konventek ezentúl már csak a pátensben foglalt módozatok mellett hívhatók össze, mint magától értetődő, mellőztetett; ez most jó fegyverül szolgálna. Mindazonáltal így is kétségtelennek tartja, hogy ezentúl a hasonló konventek törvényteleneknek lesznek tekintendők s mint ilyenek kezelendők. Ha a kézsmárki konvent a pátens kibocsátása előtt hivatott össze, kötelessége lett volna csak a már eredetileg napirendre tűzött ügyek tárgyalására szorítkozni, de a pátens visszautasítására semmiesetre se volt joga. A miniszter szándéka a helytartóságokat ily értelemben utasítani, Ő Felségét pedig máris kérte, hogy a benyújtandó kérvényeket a pátensre való hivatkozással intézze el, illetőleg a törvénytelen konventek küldöttségeit és kérvényeit el se fogadja. Ezzel a kormány fenntartaná álláspontját és felbátorítaná a jóérezelműeket, hogy a politikai tüntetésekkel szemben állást foglaljanak.

A miniszterek lényegileg mind egyetértettek Thunnal; gr. Nádasdy igazságügyminiszter felolvasta Zsedényinek hozzá intézett levelét, mely a felirat visszautasításának következményeire utalt. Ezeket az összes protestáns méltóságviselők lemondásában s az esetleg kinevezendő

¹ Lásd a gyűlés lefolyására és Zsedényi beszédjére vonatkozó közleményt a *P. Napló* 1859. október 4-iki, s a felirat szövegét október 6-iki számában.

² *H. H. S. A.*, Protocolle d. Min. Conf.

lelkészeknek a hitközségek részéről való visszautasításában vélte megjelölhetni. Nádasdy nem hiszi, hogy idáig fejlődnének a dolgok, de ha igen, a kormánynak akkor is szilárdan ki kellene tartania álláspontja mellett, míg az ellenkezés, amely utóvégre is csak az ellenzéknek árthat, lelehad. Különben abban a nézetben van, hogy a pátens közzététele előtt összehítt konventeket, amennyiben nem helyezkednek a kézsmárkinak álláspontjára, törvényeseknek kellene elismerni. A protestáns Bruck is a hajthatatlan kitartás mellett nyilatkozott, mert abban a hitben ringatózott, hogy a közvélemény a kormánnyal tart s ez csak ellenzéki kísérlet, mellyel szemben erőt kell mutatni. Sajnosnak találta, hogy a hatóságok oly kevésbé előrelátók és óvatosak voltak, hogy a kézsmárki gyűlés ilyen lefolyását meg nem akadályozták. Goluchovsky belügyminiszter is hajthatatlannak mutatkozott, de adatok hiányában még akkor nem tudta megállapítani, hogy a hatóságokat terheli-e, és milyen mulasztás? Úgy Zsedényi, mint a jelen volt kormánybiztos ellen törvényes eljárás lesz indítandó; szükségesnek találták az ellenpropagandát a sajtóban, amiről Thun miniszter fog gondoskodni.

Mindjárt másnap az uralkodó saját elnöklete alatt folytatták a tanácskozást a kézsmárki eset következményei fölött; határozatba ment egy rendelet kibocsátása, melyet október 8-án meg is szövegeztek, s amely utasítja a hatóságokat, hogy csak a pátensben megállapított superintendentiákban és esperességekben engedendő meg a konventek tartása, minden más összejövétel törvénytelennek tekintendő és határozatai semmieseknek; az ily gyűlések rendőri hatalommal megakadályozandók s már összehívásuk is büntetőjogi felelősség alá fog esni. Később a kézsmárki és az időközben megtartott nagyváradi konvent elnökeinek adandó választ is minisztertanácsilag szövegezték meg.¹

Csak jóval később vonták kérdőre Siemianowsky Miksa lovag szepesi megyefőnököt, aki a kézsmárki gyűlésen a kormánybiztosi tisztet teljesítette. Igazoló jelentéséből kitűnt, hogy ez a jó úr, aki a konventet tényleg végighallgatta, sőt az utána következő lakomában is részt vett, egy szót se tudott magyarul s idejében nem gondoskodott tolmácsról. Ezáltal abba a furcsa helyzetbe jutott, hogy mikor a lakomán felköszöntötték őt, szelíd gúnyjal még megdicsérték azért a türelméért, amellyel annyi, rá nézve érthetetlen beszédet végighallgatott. Albrecht fő kormányzó abban a véleményben volt, hogy a megyefőnök kifogástalan bürokrata, de külső szolgálatra nem alkalmas, amiért adandó alkalmi áthelyezendő volna.²

¹ *U. ott.* Okt. 7., 8. és 29-1 konferenciák.

² *Osztr. Belügymin.* eln. lev. tára (ezentúl így jelezve: *O. B. E. L.*). 1860. jan. 27-iki 223. szám.

Thun makacssága miatt, aki mindenáron a császár akaratára való hivatkozást akarta volna a konventhatározatokra adandó válaszbába belé-
fűzni,¹ ez a rendelet csak nagy késedelemmel, november 13-án látott a sajtóban napvilágot;² meddő polémiája és burkolt fenyegetődzése tel-
jesen hatástalan maradt; a megindult lavinát útjában többé semmi
fől nem tartóztathatta.

Az egyházi és politikai sajtóban mind bátrabb és határozottabb hangok emelkedtek, melyek kifejezésre juttatták azt, hogy «a magyar protestáns egyház csak törvényes igazságot ismer és vár, nem kegyel-
met», s hogy «a kormánynak most már, látva az okozott lelki hánykó-
dást, szelíd módokat kell keresnie, hogy azok régi nyugalmlukát vissza-
kaphassák.» Tisza Kálmán, Csengery Antal, az Österreichische Zeitung-
gal vitázva hangsúlyozták, hogy a pátent nemcsak a papság, hanem a világiak is kifogásolják.³

A kézmárki gyűlés határozatának híre még el se terjedhetett, mikor a reformátusok tiszamelléki gyűlése s egy debreceni bizalmas értekezz lete már elhatározta, hogy a pátent kerületi konvent elé fogja vinni s csak annak határozata alapján fog rá választ adni.⁴ A tiszántúli ev. ref. egyházkerület meg is tartotta gyűlését október 8-án s abban Tisza Kálmán, nagyszalontai segédgondnok nagy beszédben fejtette ki a pátens sérelmes voltát, indítványozván, hogy a kerület az ellen fel-
irattal éljen s annak átadására küldöttséget válasszon, esetleg a másik protestáns egyházzal a közreműködés iránt érintkezésbe lépjen. Nem akarta kétségbe vonni az uralkodó jó szándékát s e lépést csak a kormá-
ny járatlanságának tulajdonította. Kimutatván, hogy a pátens ellen-
kezik a törvénnyel, s hogy még a legkegyetlenebb üldözések idejében se volt rá példa, hogy a protestáns egyház számára más, mint az egyház hozott volna törvényeket, hangsúlyozta, hogy az egyház nem hagyhatja el a történeti és jogi alapot, és nem léphet rá a nyiltparancsok és a kegye-
lem útjára. A pátens a főfelügyeleti jog határtalan kiterjesztése által megsemmisíti az autonómiát, megszünteti a szabad választást s a hívek ellenőrzési jogát, szétszaggatja a kerületek évszázados kötelekeit s az iskolák főlötti rendelkezést megvonja az egyháztól, a zsinatot nem füg-
getlen tagokból állítja össze s csupán törvényjavaslatok szerkesztésére jogosítja. Ez a gyűlés is a pátens visszavonását kérte, az 1848 előtti állapot visszaállítását s a zsinatnak a régi alapon való összehívását, és arra vonatkozó feliratát mindjárt nyilvánosságra is hozta. A fegyveres

¹ *H. H. S. A. Min. Conf. nov. 3.*

² *P. Napló* (ezenül így jelezve: *P. N.*) nov. 13.

³ *U. ott* okt. 1. és 7., (a Protestáns lap közlése nyomán) okt. 8., 23.

⁴ Révész Imre debreceni lelkész szept. 28-ról k. levele id. Imre Sándor-
hoz. (Imre Sándor áll. titkár szíves közlése.)

erő, melynek beavatkozására el voltak készülve, meg nem jelent; a gyűlést itt is «more patrio» lakoma zárta be sok pohárköszöntővel.¹

Komolyabb akadály nélkül tarthatta meg gyűlését s tehette közzé tiltakozó feliratát még október hó folyamán a dunántúli ev. ref. egyházkerület is.²

Időközben a kormány még egyikét az utolsó szálaknak is, melyek a nemzet bizonyos politikai rétegeihez fűzték s a közeledést lehetővé tehetnék volna, elszakadni hagyta. A jó benyomást, melyet Grünne tábornoknak a főhadsegédi befolyásos állásból való, már az előzményekben említett elbocsátása tett,³ teljesen elrontotta b. Hübner rendőr-miniszter egyidejű fölmentése, amelynek előzményei és okai igazolták azt a visszatetszést s azokat az aggodalmakat, melyeket e fölmenlés nemcsak a vele összekötetésben állott konzervatív politikusoknál, hanem a magyar közvéleményben is keltett.

Hübner, aki — mint láttuk — a kormány tagjai közül legfogékonyabbnak bizonyult a konzervatívok sugalmazásai iránt, velök való tárgyalásaiból merített meggyőződését egy október 19-ről az uralkodóhoz intézett emlékiratszerű jelentésben tárta föl.⁴ F. jelentés a birodalom s különösen Magyarország közállapotainak és közhangulatának folyamatos rosszabbodásából indul ki, s abból, hogy Magyarország az Ausztriától való erkölcsi elszakadás szélén áll, a németek és tótok is elkeseredtek, sőt Horvátországban is nagy a hidegség és ellenszenv a kormány iránt. Az események Ausztria hitelét végkép aláásták; külföldi kölcsönre gondolni se lehet. Két feladat áll a kormány előtt: Magyarország erkölcsi újra-meghódítása, s a hitel helyreállítása. Ha kétségtelen az, hogy az abszolút összpontosításnak a megelőző kormány által követett útja nem vitt jó eredményekhez, ha a császár szándéka, melyet a legfelsőbb jóváhagyással közzétett miniszteri program is kifejezett, oda irányul, hogy jövőre más út választassék, úgy most már ennek szükségessége annál sürgetőbb, mert augusztus óta, mióta a jelen kormány működésbe lépett, a birodalom belső állapota lényegesen rosszabbodott. Ezt minden jelentés és a miniszter személyes értesülései is megerősítik. Oly eszközök, melyek augusztusban még elegendőknek látszottak, ma már hatástalanok, holnap talán már károsaknak fognak bizonyulni. Magyarország ma még csak passzív ellentállást fejt ki a kormánnyal szemben; a protestáns konventek megtartása az első lépés

¹ P. N. okt. 12., 13. I. b. Kemény Zs. levelét: *Beksics*: Kemény Zs. a forradalom és a kiegyezés: 186. l.

² P. N. okt. 22., 25.

³ 1859. okt. 22-i kéziratral.

⁴ H. H. S. A. Gensd. Depart. Stimmungsrapport 1859. okt. 19. *Károlyi Árpád*, ki elsőként fedezte föl e jelentést, röviden ismerteti is annak tartalmát: Döbl. ir. hagy. I. bevez. 210. s köv. 1.

az aktív ellentállásra. Ha egyszer anyagi összeütközés¹ áll elő, előbbutóbb fegyveres ellentállásra kerül a sor. A kormány tehát az előtt a kérdés előtt áll, vajjon erre az útra lépjen-e, vagy az összeütközést megelőzendő, a kibékülés eszközeihez nyúljon-e?

A mai európai helyzetben, — így folytatja a jelentő miniszter — nem is szólva Olaszországról, tekintve a béke általános bizonytalanságát, Anglia rokonszenvét Magyarország iránt, Napóleon nemzeti-ségi politikáját, Oroszország magatartását, biztosra vehető, hogy ha a kormány fegyveres erőt alkalmazna egy magyarországi fölkelés elnyomására, a nagyhatalmak diplomáciai közbelépése következnek be a vérontás elkerülésének ürügye alatt. Vajjon abban a helyzetben van-e a kormány, hogy egy ily közbelépést visszautasíthasson és egy ilyen, a külföld támogatását bíró lázadást sikeresen leküzdjön? Az uralkodó pénzügyi zavar s a többi országok kedvezőtlen hangulata mellett Hübner kétli ezt. Ha pedig a kormány helyt ad az idegen beavatkozásnak, akkor Ausztria megszűnt nagyhatalom lenni. Pedig ide fognak jutni a dolgok, ha nem talál a kormány eszközöket Magyarország erkölcsi megnyerésére. Mi módon történhetik ez? E kérdés eldöntésénél a következő szempontokra kell figyelni.

A császár teljes hatalma és a monarchia egysége mindenképpel megóvandó. Amit Magyarországnak megengedünk, azt a többi országoknak is meg kell engedni. Miután a törvényhozó és kormányzó hatalom egy részének az országok képviselőire kell átszállnia, ellensúlyképpen Bécsben egy megfelelő orgánum — talán egy kibővített birodalmi tanács² elengedhetetlen lesz. Bármint tesz az uralkodó Magyarorszáért, annak a császári kegyelem ténye gyanánt kell feltűnnie, nem mint a történeti jogokra való kényszerű visszanyúlásnak. Az ilyen magyarázatokat, a mennyiben azok az esetleg egybehívandó magyar országgyűlésen fölmerülnének, a leghatározottabban vissza kellene utasítani. Ha a Magyarországgal való kibékülés útjára lépünk, a kormánynak mindenekelőtt azzal a kérdéssel kell tisztába jönnie, vajjon rendelkezik-e oly eszközökkel, melyek ezt a kibékülést a monarchia egységének sérelme nélkül előidézhetik, mert ha az ily eszközökkel el nem érhető, akkor nem marad más hátra, mint az erőszak.

A jelentéstevőnek erős meggyőződése, hogy Magyarország kibékítése és visszahódítása ma még lehetséges. A szélső pártok persze nem lesznek kielégítve, de a konzervatív elemek, a nemesség és parasztság körében s a városi lakosság becsülendőbb része megnyerhető arra, hogy a császár köré seregjeljenek, a császár hatalmának lényeges gyón-gítése és a monarchia egységének veszélyeztetése nélkül. Erre Hübner a következő eszközöket tartja célravezetőknak:

¹ «Materieller Conflict.»

² «Etwa ein erweiterter Reichsrath.»

A hat helytartóság megszüntetését és a vajdaság visszacsatolását. Visszaállítását a régi magyar kormányformának: az udvari kancelláriának, budai helytartótanácsnak, országbírónak, személynöknek stb. (?) A régi vármegyék visszaállítását «in thesi»; főispánok kinevezését s az Ő javaslataik alapján alispánok kinevezését is a császár által. A magyar hivatalos nyelv engedélyezését Magyarországon, hol az 1848 előtt fennállott, s az országgyűlés összehívását Pozsonyba, a minél azonban az új viszonyokkal számolni keli. A koronázás a nép véleménye szerint mellőzhetetlen cselekmény azért, hogy a király a nemzet előtt méltóságának teljes szentségében jelenjék meg, de az eljárás lényeges módosításokat igényelne.

Hübner véleménye szerint ezek a rendszabályok célra vezetnének, s ha a kormány mégis daccal és elégedetlenséggel találkozna, akkor helyzete lényegesen javulna, mert a többi országok és a külföld helyeslésére számíthatna s a külső beavatkozásnak minden alapját elvonná. Ezen engedmények esetében a többi országokban is megalakítandók volnának a rendi törvényhozó testületek, nem a régi osztály-előjogok alapján, hanem az összes osztályok és rendek képviselőivel, de mégis a földbirtok túlsúlyával. Ezek a törvényhozó testületek, úgy Magyarországon, mint a többi országokban a kormánnyal egyetértőleg járnának el a törvények alkotása körül, de úgy, hogy a császár maradjon az úr, ki alattvalóinak minden kívánságát megvizsgálja s a lehetőség szerint figyelembe veszi, de hatalommal bír a megengedhetlen kívánságok visszautasítására. Ezekkel a törvényhozó testületekkel szemben állana a központi orgánus, a birodalmi tanács, mint a császár törvényhozási és pénzügyi tanácsadója. Minden pénzügyi és adótörvény, a vámügy, pénzrendszer és bankügy, úgyszintén a hadkiegészítés tovább is a birodalmi törvényhozás hatáskörébe tartoznék. A birodalmi tanács elhatározó hatásköre a pénzügyi kérdésekre szorítkoznék, úgyhogy hozzájárulása nélkül az erre vonatkozó törvények nem volnának módosíthatók, államkölcsön nem volna fölvehető, az adó nem volna fölemelhető, sem új adó behozható. A birodalmi tanács a császár által kinevezett egyénekből s az országgyűlések küldötteiből állana; a központi törvényhozó testületnek ez az összeállítása és hatásköre szolgálna alapul arra, hogy a magyar országgyűlés által bizonyosan követelendő adó-megajánlási jog visszautasíthatassék.

A miniszter végül ismételve kifejezi abbeli mély meggyőződését, hogy a tíz évig követett úton tovább haladni nem lehet, mert ez katasztrófára vezetne, amelyből aztán mentséget csak a teljes alkotmányosságban lehetne keresni, az pedig Ausztriában egyértelmű volna a császári hatalom meggyöngyítésével s a monarchia felbomlásával. Nincs más hátra, mint mutatis mutandis a régi történeti alapra való visszatérés, melyen az uralkodóház hat századon át (?) népével jó és rossz napok-

bán együtt járt. Minden eltérés ettől vészesnek bizonyult. Ez nem az alkotmányosság útja, ellenkezőleg, az egyetlen út annak elkerülésére. Kijelenti végül Hübner, hogy a jelenlegi úton tovább nem követhetné a kormányt, s miután tudja, hogy azt amit javasol, Rechberg, Goluchovski, Nádasdy és Thun ellenzik, sőt Bruckról is van oka ezt föl-tételezni, ezennel följánlja lemondását.

Erre az emlékiratszerű jelentésre a császár sajátkezüleg ráírta: ad acta, s a b. Hübner felajánlott lemondását azonnal elfogadta. Utódjául a rendőrminiszteri állásban csakhamar kinevezetett báró Thierry, egy politikailag színtelen hivatalnok, udvari tanácsos, a külügyminisztériumban, ki azonban már utódlásának ténye által szint vallott abban az irányban, hogy a Magyarországnak teendő engedményeknek nem barátja, sőt rendszabályaival csakhamar a legkíméletlenebb reakció hívének bizonyult.

Egyes történetírók Hübnernek Curtius-ugrásszerű megváltását a miniszterségtől sértett ambíciójának tulajdonítják, amennyiben ő állítólag a rendőrminiszterséget csak a külügyminiszterség előfokának tekintvén, midőn látta, hogy e polcot el nem érheti, szép és népszerű módot keresett a visszalépésre.¹ Ennek a föltevésnek az alaposságát bizonyítani éppoly nehéz, mint alaptalanságát. Bármint legyen, Hübner eljárása az osztrák abszolutizmus minisztereinél mindenesetre szokatlan bátorságra és becsületességre vall s ez az, ami lemondását és általa egyéniségét nemcsak a körülményekbe beavatott magyar politikusok, hanem a nemzet széles körei előtt rokonszenvéssé és becsültté tette. Persze, ha nálunk akkor úgy ismerték volna emlékezetes előterjesztésének tartalmát, mint most ismerjük, kevés okot találtak volna sajnálni, hogy annak javaslatai meg nem valósultak. De igaza van Károlyi Árpádnak, hogy azok a hírek, amelyek őt a magyar közönség szemében mintegy magyarbarátsága mártírjául tüntették föl, vaktában is eltalálták az igazat». Benne mindenesetre több megértés és jóakarát volt a magyar kérdés iránt, mint összes minisztertársaiban; ezért nemcsak a konzervatívok és Széchenyi fájlalták távozását, hanem Fáik is a Pesti Naplóban úgy búcsúztatta őt, mint aki nagyon népszerű lett lefelé», aki «megtartotta lelkiismeretesen a törvényeket és igyekezett magát tekintélyes és független férfiak által informáltatni, aki becsületes volt és jóakaró». És ugyané lapban valószínűleg maga Kemény Zsigmond megállapítani merte, hogy «a nevezett országlár lelépése által a politikai jellem s miniszteri felelősségrőli fogalmaknak Ausztriában fölötte ritka példánya gyanánt általános tiszteletet s a jövőre nézve alig kétes igényeket vívott ki magának».²

¹ *Wertheimer*: Gr. Andrassy Gy. I. 137. s köv. I. Ezzel a felfogással szembe-száll *J. Redlich* id. m. J. köt. 2. rész. 176. I.

² *Károlyi Á.* Döbl. ir. hagy. I. 36. s köv. és 210. I. P. N. 1859. okt. 25, 27. Lásd még *Eisenmann*: Le Compromis etc. 214. I.

A legcsodálatosabb és legérthetlenebb azonban az egész esetben az, hogy tulajdonképpen miért találkoztak az ő jóakaró, bár sok fogalomzavart és naivságot eláruló javaslatai legfelsőbb helyen oly rideg visszautasítással, mely határozott kegyvesztéssel járt együtt? Ezt csakis annak a sajtóságos iránytalanságnak tudhatjuk be, amely az uralkodót az alatt a körülbelül másfél évi időszak alatt jellemezte, mióta a Bach befolyása alól kikerült s a míg a Schmerling befolyása alá került, és amely a makacs visszautasítások és hirtelen engedmények sűrű váltakozásával annyit ártott a kormányhatalom tekintélyének és hitelének. Hiszen pár hónappal a Hübner elbocsátása után a kibővített birodalmi tanács-, melynek eszméjét ő pendítette meg először, megvalósult, még pedig egészen azzal a hatáskörrel, amellyel ő kívánta volna ellátni, s egy évvel később az októberi diploma Magyarországnak 1848 előtti alkotmányából még többet adott vissza, mint amennyit a távozó miniszter szánt neki, a koronázás gondolatával pedig már Bach is kacérkodott koronkint.

Hübnernek mindenesetre megvolt az az elégtétele, hogy az ő kilépésével a magyar kérdés ugyancsak meg nem oldódott, sőt csak annál több gondot okozott a kormánynak, amely azután előbb erőszakoskodva, majd meghátrálva, végre mégis kénytelen volt az általa ajánlott eszközökkel kísérletezni.

A miniszterváltozás után alig egy héttel már Albrecht főherceg volt az, aki szinte ijesztő színekben ecsetelte a magyarországi állapotok elfajulását, hangsúlyozva, hogy gyengeség, félrendszabályok alkalmazása nem ér semmit, erős kézzel, acélmarokkal kell a dolgok közepébe nyúlni, «mert különben mi leszünk azok, akik a forradalmat megcsináljuk».¹ Pedig az ismétlődő protestáns egyházi gyűléseken kívül csak az történt, hogy a lapok, és különösen az egyetemi hallgatók, kissé erélyesebben szólaltak fel a magyar tanítási nyelv behozatala mellett, főképp az egyetemen; a diákok odáig merészkedtek, hogy kérvényt írtak e tárgyban, azt nyilvánosságra hozták s a főkormányzásnál akarták benyújtani; és mikor itt azt az utasítást kapták, hogy közvetlenül a közoktatásügyi minisztériumhoz forduljanak, egy küldöttség Bécsbe utazott s a császárnál kért kihallgatást. Az új rendőrminiszter első hivatalos tényei közé tartozott arról gondoskodni, hogy a küldöttség dolgavégezetlenül visszatérjen s tagjai, négyüknél kizárásig menő fegyelmi büntetést kapjanak. Érdekes tény, hogy a kérvénynek, melyet benyújtani szándékoztak, aláírói között későbbi közéletünk számos szereplője található s a szerencsétlen Forinyák Géza is, ki utóbb a márciusi tüntetés áldozata lett. A gimnáziumi magyar tannyelv érdekében nagyon erélyesen szólalt fel a Pesti Naplóban Vaszary Kolozs

¹ Károlyi id. m. I. 42. l.

fiatal bencés tanár, idézve Kölcsey mondását, hogy «más nyelvet tanulni szép, a hazait tudni szent kötelesség.»¹

Bizonyára a főkormányzó jelentése következtében történt, hogy a császár saját elnöklete alatt előbb október 30-án és 31-én szűkebb értekezlet tartatott, csupán Rechberg, Nádasdy, Goluchovski és Thierry miniszterek s Albrecht főherceg közbejöttével, utóbb, november 3-án pedig teljes minisztertanács Albrecht, Vilmos és Rainer főhercegek bevonásával, kizárólag a magyarországi viszonyok s ott alkalmazandó rendszabályok tárgyában.² Az uralkodó megnyitó szavaiban hangsúlyozta, hogy tekintettel a Magyarországon a legjobb szándékú kormányintézkedésekkel szemben megnyilatkozó ellenkezéssel s azzal a törekvéssel, hogy ezen ország kormányzatilag personalunió viszonyába jusson Ausztriával, beállott a szüksége annak, hogy a kormány e veszedelmes irányzatokkal egész határozottan szembeszálljon, ragaszkodjék elveihez és az engedékenységnak és gyöngeségnek még látszatát is kerülje; de viszont szükséges az ország bajait orvosolni cs javát előmozdítani.

Azután a miniszterek egyenkint előterjesztették javaslataikat. Különösen a községi törvény rég vajúdó életbeléptetésének kérdése idézett föl nagyobb, általános vitát az ország viszonyai fölött, melyeket gr. Thun nagyon kritikusoknak talált, olyanoknak, melyek már anarchiával fenyegetnek s ezért diktatórius fellépést látott szükségesnek a rend biztosítására, de egyúttal egy császári kijelentést arra nézve, hogy ez csak ideiglenes állapot, melyet a rendes «közjogi állapot» visszaállítása s az országgyűlés összehívása fog követni. Szükségesnek tartotta, hogy mindenekelőtt legalább egy megbízható és mértékadó magyar embert nyerjen meg a kormány a maga céljainak; e nélkül a községi törvény fölötti tanácskozások se fognak eredményre vezetni. Gr. Nádasdy, aki a Thun kívánsága által nyilván megbántva érezte magát, azt találta, hogy egy, bizalmi férfiú előtt tett császári nyilatkozat oly problematikus alakban kerülne a nyilvánosság elé, hogy csak alaptalan remények keltésére szolgáltatna okot. Szerinte még nem érkezett

¹ *H. H. S. A. Min. Conf. Prot. okt. 26., 29. P. N. szept. 22., 23., 27., okt. 18., 19. és 1860. jan. 3.* A kérvény sok száz aláírója közt szerepelnek: Hindy Kálmán, Radocza János, Sonnenfeld Zsigmond, Herczeg Mihály, Mátyus Arisztid, Berczely Jenő, Bolgár Emil, Hilóczky Béla, Fésűs György, Ary Ödön, Vécsey Tamás, Veszter Imre, Szmrecsányi Arisztid, Pauler Gyula, Gombár Tivadar, Forinyák Géza, Véghelyi Dezső, gr. Nádasdy Ferenc, Nagy Miklós, Győry Elek, Schmausz Endre, Matuska Péter, Rupp Zsigmond, Polczner Jenő, gr. Wenckheim Frigyes, Mérő János, Kubinyi Miklós, Viczmándy Ödön, Engelmayer József, Máriássy Kálmán, Bakos János, Reviczky Szever, Ghillány József és Moysch Sándor joghallgatók, Jurányi Lajos, Tauscher Béla, Niedermann Gyula, Gross Lajos, Stillér Bertalan orvostanhallgatók.

² *H. H. S. A. Min. Conf. Prot. 1859. okt. 30., 31., nov. 3.*

cl az ideje annak, hogy a magyaroknak politikai jogok adassanak, erre éppen a községek szervezése adná meg az alapot. Ő egyébiránt már rég kívánja, hogy egy megbízható és szilárd meggyőződésű¹ magyar ember, ki a magyaroknak kedves, nyeressék meg a kormányba való belépésre; ha ilyen található, kész annak helyét átengedni. Bruck osztotta Nádasdy nézetét a politikai jogok adományozásának időszerűtlenségére nézve; az a javaslata, hogy a megyék szervezése vétessék foganatba, nem találkozott helyesléssel. Gr. Rechberg sem látta a császári megnyilatkozást helyénvalónak; a minisztérium programja fennáll és annak idején Magyarországon is megvalósításra fog kerülni. Albrecht főherceg valószínűs közjogi nihilizmus álláspontjára helyezkedett; nézete szerint az évszázados régi magyar alkotmányt az 1848-i ephemer alkotmány, ezt pedig az 1849-i események teljesen kiküszöbölték,² éppúgy, mint a hogy a régi cseh rendi alkotmányt kiküszöbölte a fehérhegyi csata. Egészen új alkotásról lehet csak szó, csakis célszerűségi szempontok szerint. A vita eredménye a Thun javaslatának mellőzése lett.

A szűkebb értekezletben szóba került, de a minisztertanács elé már nem jutott a helytartóságok számának apasztása is, melyet Goluchovski inkább takarékosági tekintetből ajánlott, s ennek kapcsán inkább elméleti értelemben fölmerült a kérdés, vajjon a majdani országa gyűlés egységes legyen-e, vagy az is a kerületek szerint oszolják meg? A főkormányzó a tényleges beosztást politikai okokból is fenntartandónak vélte s határozottan ellenezte az egységes országgyűlés kilátásba helyezését; egy ilyen országgyűlés a pártszenvedélyektől tovaragadva forradalomba vinne, mily nehéz volt már a március előtti kormányoknak is szembeállniuk az ellenzéki követelésekkel, pedig akkor még voltak fontos tényezők az országban, melyek a kormányt támogatták, míg most nincs pártja a kormánynak s minden párt ellene fordul. Kerületenkinti országgyűlések, kivált ha különböző időben hívatnak össze, még ha egyiket-másikat fel is kellene oszlatni, nem idézhetnének elő forradalmat az egész országban. Miután a miniszterelnök és rendőrminiszter is az öt kerület fenntartása mellett nyilatkoztak, különös határozottsággal szállt e mellett síkra gr. Nádasdy igazságügy-miniszter, ki írásbeli beadvánnyal is támogatta nézetét. Szerinte a kerületek azért is fenntartandók, mert a protestáns pátens a superintendentiákat ezekhez szabta. Amíg az 1848-i nemzedék él, Magyarországon egy általános országgyűlés okvetetlenül forradalomra vezetne s az ország egy ötödével mindig könnyebb elbánni, mint az egészszel. Rámutatott arra is, hogy az országgyűlés a területi és közjogi integritást nemcsak a kétes érvényű 1848-i, hanem az 1791-1 és 1836-1 törvényék és koronázási hitlevelek alapján is követelhetné majd. Az érvek

¹gesinnungstüchtig».

²beseitigt».

súlya alatt a császár ki is mondta a kerületi beosztás változatlan fenn tartását.

A tanácskozások nagyon sok kérdést felölleltek, melyeknek leg-többje függőben maradt, vagyis javaslatként tárgyává tétetett. Szóba-jött a telekkönyvezés befejezése, a mezőrendőri rendtartás, a hivatal-noki kar kisejtezése s a szolgálati pragmatika megalkotása, a gimná-ziumi tannyelv, a szolgálati nyelv kérdése, a személyes adó eltörlése s a főkormányzó hatáskörének kiterjesztése a sajtóügy terén. A magyar mozgalmak lecsendesítésének egyik eszközét vélték felalálhatni abban is, hogy a belügyminisztériumban egy magyar előadói állás rendszere-síttessék s az gr. Forgách Antal volt kerületi főispánra ruháztassék. Egy a jelzáloghittel közvetítésére hivatott földhitelintézet felállításának kérdésénél az értekezletet főképp a főkormányzónak arra gyakorlandó befolyása érdekelte, ami Albrecht főherceget arra a kalandos hangzású nyilatkozatra készítette, hogy őt Magyarországon tulajdonképpen nádori hatáskörrel kívánák felruházni; ő ennek ellentáll s csak a központi hatalom erősítésére törekszik, de ha az ő személyében változás áll be, esetleg ez is meg fog változni. A magyar hivatalnokok szaporításának szükségét a császár is elismerte, különösen a Goluchovski által a szám-arányra nézve fölmutatott adatokkal szemben Albrecht főherceg meg-kísérelte ezt is ellenezni, arra utalván, hogy «a centrális német elem legjobb, a lakosság is azt szereti legjobban». Végül szó volt az ifjúság neveléséről s e tárgynál a császár helyeslését is az az eszme nyerte el, hogy minél több magyar ifjú helyeztessék el az országon kívül «mintegy centrális területen» fölállítandó nagy, központi internátusokban, ame-lyekben a partikularistikus és forradalmi befolyásoktól mentek marad-nának.

Néhány nappal e meddő tanácskozások után Magyarországon egy esemény játszódott le, mely alkalmas volt a kormány nyugtalanságát és ingerültségét még fokozni. Scitovszky János, a népszerű, agg herceg-prímás és bíboros áldozárságának ötvenedik emléknepja alkalmából az ország előkelőségei november 6-án tömegesen zárandokoltak Eszter-gomba s a primási palotában a vendégszerető főpap háromszáz terítékű lakomát adott, melyben részt vettek Albrecht főherceg főkormányzó, Rauscher bíborosérek és gr. Thun kultuszminiszter is. A főherceg arra számított, hogy az ő rövid, magyar nyelven fölolvastott felköszöntője után, lévén ő az uralkodó képviselője, senki szót emelni nem fog; azonban nem így történt. Felszólt gr. Cziráky János és — a hivatalos jelentés szerint — «nemzeti szölamok»² előrebocsátása után, úgy üdvö-

¹ Ezek szerint ebben az időben Magyarországon 83 magasabb rangú állás közül csak 37-et foglalt el magyar; a magyar alatt azonban itt kétségkívül magyarországi honos értendő.

² «Nationale Flosken»

zölte az agg egyházfejedelmet, mint aki megadja a királynak ami a királyé, de «töretlen eréllyel lerója tartozását a haza iránt is abban, ami a hazáé»; áldomását a Szózat ama szavaival végzé, hogy «annyi balszerencse közt, oly sok viszály után, megfogyva bár, de törve nem, él nemzet e hazán». Szót emelt b. Jósika Samu is, kinek beszédje «hemzsegett a nemzeti és alkotmányos expectoratióktól»; azt a várakozását fejezve ki, hogy az ünnepeknek megadassák még primási legfőbb tisztét, a koronázást is betölthetni, éltette a magyar egyházat, a magyar királyt és a magyar nemzetet. Bartakovics Béla egri érsek hivatkozván Ferenc császárnak az egri bazilika alapköve letevésekor hangoztatott jelmondására: «Lege et fide», megjegyezte, hogy azt, ami e szavak elsejében rejlik, ma hiába keressük! Gróf Szécsen Antal, «a főudvarmester fia», állítólag a főhercegnek hátat fordítva s a mágnásokhoz fordulva azt a reményét fejezte ki, hogy a primást nemsokára az alkotmány által neki kijelölt helyen fogják látni.¹

Albrecht főherceget e felszólalások annyira fölháborították, hogy a lakomáról annak vége előtt távozott s azonnal intézkedett, hogy a lapok csak az ő s a primás beszédeiről adjanak hírt; magához idézte Czirákyt s azonnal jelentést tett Bécsbe, várakozását fejezve ki, hogy a Felsőnek oly bő kegyeit élvező urak (utalással különösen Jósika tekintélyes kegydíjára) illő elbánásban fognak részesülni. A rendőrminiszter is abban a véleményben volt, hogy a magyar főurak magatartása «kihágás a trón legmagasabb képviselőjének tartozó tisztelet ellen» és pártagitáció separatistikus célok elérésére, amiért arról a kellő megtorlások végett nyomban jelentést tett a minisztertanácsnak.²

A minisztertanács tényleg azonnal foglalkozott az ügyvel, de ott némileg higgadtabb felfogás jutott érvényre. Különösen Nádasy hangsúlyozta, hogy az addig szerzett értesülések szerint a beszédek tartalma nem nyújt alapot büntető eljárásra, sőt még arra sem, hogy az illetők az udvarból kizárassanak. Ő is elismerte, hogy megengedhetetlen dolog volt a primás és a főherceg beszédei után felszólalni, de ezt se szabad túlszigorúan megítélni szemben az országban meggyökerezett szokással. Mindazonáltal kérdőrevonás történt, de nem sok szerencsével, mert különösen Cziráky válaszában önérzetesen hangoztatta, hogy ő még mielőtt titkos tanácsosi ranggal tüntették ki, születésénél fogva az ország gyermeke és a magyar királyság mágnása volt s királya iránti törhetetlen hűsége mellett izzó honszeretetét és hazája s nemzete nyelvéhez s szokásaihoz való ragaszkodását soha megtagadni nem fogja és nem akarja.³

¹ H. H. S. A. Gensd. Dép. B. Thierry rendőrminiszter 1859. nov. 7. és 8-i jelentései; *Károlyi Á.* id. m. 48. 1.

² H. H. S. A. Gensd. Dép. id. h. és *Wertheimer* id. m. I. 140. I.

³ H. H. S. A. *Min. Conf Prof.* nov. 8., 9

Így aztán jobbnak látták abbahagyni a dolgot; csak Bartakovics érsek, ki éppen az erdélyi múzeumegylet megnyitó-ünnepélyére készült menni, kapott az ottani kormányzó útján figyelemzést, hogy minden politikai demonstrációtól tartózkodjék, mert ilyenek esetében a gyűlést fel fogják oszlatni, ami tudvalevőleg nem történt meg. És a Pesti Napló ellen tettek folyamatba a felfüggesztési eljárást, azért, mert szerkesztője, Királyi Pál megkísérelte vezércikkben közölni az esztergomi felköszöntők egyes részleteit; ezért sajtópert is kapott, melynek során Királyi közszendháborítás címén vád alá helyeztetett.¹

Az esztergomi ünnepély Széchenyit is foglalkoztatta s azzal bizonyos tervei voltak, melyeknek megghiúsulása fölötté elkedvetlenítette őt. Az 1857-1 esethez hasonlóan, az ünnepi gyülekezetből feliratot óhajtott volna intéztetni a császárhoz s e felirat szövegét a Falk közreműködésével meg is szerkesztette. Azonban barátai az irat hangját olvasónak találták, hogy fölterjesztésétől elállottak, sőt néhányan szándékuk ellenére, el is maradtak Esztergomból, nehogy e feliratot alá kelljen írniok.²

Habár tehát az Albrecht főherceg bösz felháborodását Bécsben nem osztották teljes mértékben, ott is tisztában lehettek aziránt, hogy most már a harc az egész vonalon megindult. Nem csak az ellenzékiesség: az ellentállás szelleme ragadta meg a nemzet legszélesebb rétegeit, mely annyira tudatára jutott a maga erejének és ügye igazságának, hogy önkényes visszavonulására, vagy csak ellenállása ellanyhulására is gondolni sem lehetett. A kormány előtt két út állott: vagy komolyan és őszintén keresni a kibékülés és kiegyenlítés módjait, vagy — ellentállással ellentállást szegezve szembe — hatalmi eszközökkel próbálni kicsikarni a győzelmet. Sajnos, — mint látni fogjuk — a kormány egyelőre az utóbbi út választására határozta el magát.

A nemzet a maga harca sikere érdekében mindenekelőtt a nemzeti önértzet emelésére, saját egységének, összetartásának erősítésére törekedett. Erre szolgált a nemzeti viselet, a nemzeti nyelv, a nemzeti irodalom és művészet kultusza: ezt vették célba azok a lelkes ünneplések is, melyek között — mint láttuk³ — az Akadémia nyilvános működésé-

¹ *U. ott* nov. 17. *P. N.* 1860. jan. 27. Az esztergomi esetről *Kossuth* is megemlékezik «*Íratai*»-ban: II. 63 64. I.

² *Falk*: Kor- és jellemrajzok, 128—129. I. *Vörös Antal* iratai közt (Nemz. Múz.) található Széchenyinek egy, az arany mise alkalmából állítólag Scitovskychoz int. levele, mely felolvasásra szántnak látszik, s melyben azt mondja, hogy -a hatalmas égnék látogatásai majd rátanítják- a legf. helyeken levőket arra, hogy az őszinte szót meghallgassák, a miért reméli, hogy a primás «első lelki főpásztor» lesz egy jobb kornak, melyre a törvényes szabadság áldása derül. Miután a Széchenyi-monografiák és forrásművek mellőzik a levelet, annak hitelessége kétesnek látszik.

³ II. köt. 414. s köv., 486. s köv. I.

nek újramegindulása, az Erdélyi Múzeumegylet megalakítása, s különösen a Kazinczy születési évfordulója lefolyt. Ezek a megnyilatkozások és tüntetések mind csak arra valók voltak, hogy megmutassák, hogy a nemzetben van élet, van erő, önérzet és öntudat. De mióta a protestáns pátenst újabban is oly jogokat támadott meg, amelyeket a szabadság és joguralom érdekközössége alapján az egész nemzet becsben tartott, meg kellett mutatni, hogy a megnyilatkozott nemzeti erő az ellentállásra is képes és ellentállásban le nem győzhető. És tényleg, amily mértékben nyúlt a kormány az elnyomás eszközeihez a jogaikban megtámadott protestáns egyházakkal szemben, oly mértékben vált nyilvánvalóvá, hogy ezt a harcot valláskülönbség nélkül az egész nemzet magáévá teszi.

A legközelebbi ily alkalom a miskolci ref. superintendentiális gyűlés volt, melyen még hatósági beavatkozás nem történt s akadálytalanul hozhatták meg a pátenst visszautasító határozatot; csak a Sárospatakon kinyomatott feliratot kobozta el a rendőrség. A gyűlés utáni lakomán a katolikus papok a kálvinistákat, a kálvinisták a katolikusokat éltették, különösen Bartakovics érseket. A katolikus klérus részéről különösen Danielik kanonok és Szántófy prépost tűntek ki lelkes részvételükkel, amiért e magatartásuk még a császár elnöklete alatt tartott miniszteri tanácskozásban is szóba került.¹ Beavatkozás nélkül folyhatott még le kormánybiztos jelenlétében a beregszászi ref. esperességi gyűlés, valamint a pesti, kecskeméti, nagyszalontai, szarvasi, budai, békéscsabai, barsi, nógrádi és más egyházvidéki gyűlések, mind ugyanazzal a pátenst megtagadó eredménnyel, bár a miniszterek ez időben már nagyon sürgették, hogy az uralkodó utasítsa a főkormányzót az esperességi gyűléseknek általában való megtiltására/

Az első hatósági közbelépés az ág. evangélikusok pesti kerületi gyűlésén, december 15-én történt, amikor megtiltatván a gyűlésnek a templomban való megtartása, a konventtagok a gimnázium épületében gyűltek össze Esztergályi esperes és Dessewffy Ottó felügyelő, mint korelnökök vezetése alatt. Azonban alig nyílt meg az ülés, rendőrtiszt lépett be s az összejövetelt feloszlatoznak nyilvánította. B. Prónay Gábor indítványára mégis kimondták a pátenst visszautasítását és Székács Józsefnek, kit ezidőben hazafias beszédeiért «a nemzet papja»-nak neveztek el, rövid imája után a hívek lassan szétoszlottak. A lakomát itt is megtartották nem protestáns vendégek részvételével is; megjelentek Danielik kanonok, gr. Dessewffy Emil, b. Eötvös József, a budai gör.

¹ Lásd Kemény Zs. levelét Falkhoz nov. 17-ről: *Angyal Dávid*; Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése, Budapest, 1926. 482., 487. s köv. 1. *H. H. S. A. Min. Conf. nov. 19., 25. Révész J. előbb id. levele.*

² *H. H. S. A. Min. Conf. dec. 13., 15., P. N. nov. 24., 25., dec. 14.*

keleti lelkész s a protestáns szónokok itt is éltették a primást és Bartakovics érseket.¹

A bécsi sajtó kísérletet tett arra nézve, hogy azokat a magyar konzervatív politikusokat, kiknek a kormánykörökkel való megelőző tárgyalásai közismertek voltak, úgy tüntesse föl, mint akik kiegyenlítési törekvéseiket a nemzeti ellentállás jelenségeivel szemben is fenntartják s mintha kilátások volnának bizonyos megegyezésre. Erre a Pesti Napló november 5-én nagyon határozott hangú cáfolatot közölt, hangsúlyozván, hogy Magyarországon ezidőszerint nincsenek pártok, legföllebb részletkérdésekre nézve oszlanak meg a nézetek, lényegileg teljes egyértelműség uralkodik. Az a négy magyar úr, kiknek nevét emlegetni szokták,² semmit sem tud általuk benyújtott programról, ha kívánalmakról beszéltek itt vagy ott, azok nem valamely konzervatív párt, hanem az egész magyar nemzet kívánalmai voltak, amiről a bécsi publicista is meggyőződhetik, ha fáradságot vesz Magyarország bármely vidékére lerándulni.³ Ugyancsak a Pesti Naplóban Falk ez időben rendkívül bátor hangú cikkben hirdette, hogy «a nivellálás elméletét immár a nemzetiség elve váltotta föl mindenütt, főleg mióta a francia császár ez elv szentesítése által Európa népeit felvillanyozta. Most tehát a történelmi jog, az ősök vérevel védett nemzetiség mellett hőbben lelkesedünk, mint valaha! Ép velős csontokkal állunk a történelmi jog szilárd alapján, erőnk tiszta öntudatában, a férfi erélyével és — türelmével». Kemény Zsigmond maga csodálkozott, hogy e cikk miatt a Naplót nem bántották.⁴ Ámító közleményeik miatt a bécsi sajtó orgánjai oly ellenszenvet keltek maguk ellen Magyarországon, hogy a Pressét a legtöbb vidéki kaszinó kitiltotta köréből.⁵

A nemzeti ellentállás csakhamar más tért is talált magának, amelyen szembeszálljon a kormány szándékaival; ez a tér a szerencsétlen községi törvény végrehajtása körül nyílt meg. Tudjuk, hogy e törvénynek a viszonyokhoz való alkalmazása tárgyában koronatartományonként bizottságok alakítását vette célba a kormány.⁶ Később Magyarországon helytartósági kerületek szerinti bizottságok alakítása ment határozatba, azzal az utasítással, hogy azok a községi hatáskörbe utalandó ügyeket is megjelöljék. Azonban a törvény alaprendelkezései oly általános ellenszenvvel találkoztak, hogy a bizottságok működését majdnem sehohsem lehetett megindítani, mert a meghívott bizalmi férfiak — egytől-egyig

¹ B. Podmaniczky Fr. Naplótöredékek, ül. 81. s. köv. 1. *fiusbach* P. Egy viharos emberöltő. II. 28., 166. 1. P. N. dec. 17.

² Desseffy, Szécsen, Jósika, Mailáth.

³ P. N. okt. 19., 21. és nov. 5. A cikket közli *Könyi*: Deák F. besz. II. 454. 1.

⁴ *Angyal D.* id. m. 208 — 209. 1-

⁵ P. N. dec. 6.

⁶ II. köt. 253. s. köv. I.

a kormány iránt eddig barátságos magatartást tanúsított egyének — még Horvátországban és Erdélyben is jobbára megtagadták a közreműködést, úgy hogy legtöbb helyen a tisztviselő-tagok egyedül maradtak.¹ Sőt Sopronban megesett, hogy a bizottság független többsége határozatot hozott, mely a javaslat tárgyalását mellőzte s Ő Felségét arra kérte, hogy az országgyűlést mielőbb hívja össze, csak az lévén a községügy alkotmányos rendezésére hivatva.²

A nemzetnek ellenállási harcában segítségére jött az a körülmény is, hogy az osztrák kormány ez időben fölötte szorongatott helyzetbe jutott úgy külpolitikai, mint pénzügyi téren.

A november 10-én megkötött zürichi béke Ausztriára nézve még rosszabbította a villa-francai megegyezés által teremtett helyzetet. A határmegállapítás és a Piemont által átvállalendő államadósságok kérdésében Ausztria az egész vonalon a rövidebbet húzta; a Habsburgok toscanai és modenai uralmát megmenteni nem sikerült; a pápa primátusa alatti olaszországi szövetség létre nem jött, ellenben minden jel arra mutatott, hogy Olaszország egységesítése Piemont vezetése alatt feltartóztathatatlanul halad előre.³

December hóban egy nálunk is nagy feltűnést keltett röpirat jelent meg vicomte de L. aguerroniétól, kit a Napóleon császár sugalmazott emberének tekintett mindenki. Ez a röpirat azt hirdette, hogy a francia császár végkép hátat fordított a villafrancai megegyezésnek, nem állja útját annak, hogy a pápai hatalom alatt álló tartományok — az ú. n. legatiók — Piemonthoz csatlakozzanak s a pápát egy európai kongresszus által kívánja anyagilag kártalaníttatni s őt a «patrimonium Petri», a tulajdonképpeni pápai állam birtokában biztosíttatni.⁴ December végén azután megjelent a színen ismét a Villafranca után haragosan visszavonult Garibaldi; a lapok kezdtek hírt adni milánói ünnepeltetéséről s merész nyilatkozatairól, melyekben az olaszokat arra buzdította, hogy le ne tegyék addig a fegyvert, míg egyetlen idegen tapossa azt a szent

¹ *H. H. S. A. Min. Conf.* okt. 30 — 31., nov. 3., dec. 13., 22. *U. ott.* Gensd. Dép. 1859. dec. 18-i jelentés. *P. N.* dec. 15., 17., 21. *Szögyény* eml. ir. II. 153. l.

² *P. N.* 1860. jan. 31.

³ *Rogge*: Osterreich stb. II. 51. s köv. I. Hogy maga az uralkodó még kevéssel a zürichi béke előtt mily könnyedén vette az egész olasz kérdést, mutatja egy anyjához, okt. 2-ról int. levele, melyben Garibaldit rablónak, Viktor Emánuelt tolvajnak, III. Napóleont «Erzschuft»-nak nevezi, s úgy véli, hogy Olaszországban a feloszlás csírái növekvőben vannak, s ő nyugodtan nézhetne a jövőbe, ha Magyarország gondot nem okozna (Dr. *Franz Schnürer*: Briefe Kaiser Franz Josefs I. an seine Mutter, 1930. Kösel u. Pustet, München, 299. s köv. 1.).

⁴ A röpirat címe: Le Papé et le Congrès; lásd *Angyal D.* id. m. 500. s köv. I. *Podmaniczky* id. m. III. 92. l.

földet, mely az övék s melyet Isten egyedül az olaszok számára teremtett.¹ Ez a fenyegetés félreérthetetlenül Ausztriának is szólt.

A pénzügyi helyzet folytonos rosszabbodása s az államhitelet aggasztó megrendülése már október hó folyamában foglalkoztatta a minisztertanácsot. Közvetlen okul szolgált erre az a kellemetlen fölfedezés, hogy a nemzeti kölcsön ni millióval nagyobb összeggel terheli az államot, mint aminő eredetileg kimutatva volt.² Már ekkor szóba jött egy az államkölcsönök törlesztését ellenőrző független bizottság felállítása, amit Bruck pénzügyminiszter, ki nyilván személye iránti bizalmatlanságot látott e rendszabályban, eleinte oly határozottan ellenzett, hogy e miatt lemondását is felajánlotta, azonban csakhamar elállott lemondási szándékától s vállalkozott a vonatkozó javaslat kidolgozására, Szemben az 1860-i állami költségvetésnek 280 millióra rúgó hiányával.³ Kívánta azonban a pénzügyminiszter a hadi költségek leszállítását, amit Vilmos főherceg, mint a hadsereg főfelügyelője ellenzett, sőt eleinte Rechberg miniszterelnök-külügyminiszter is, aki akkor még oly merész tervekkel foglalkozott az olasz kérdés fejlődésére nézve, hogy esetleg szükségesnek jelezte néhány ezer főből álló osztrák csapat bevonulását Modenába. A császár mindazonáltal a leszállítást elvben szükségesnek ismerte el.¹

Ezeknek a tanácskozásoknak nyilvánosságra jutott eredménye egy november n-i császári kézirat volt és egy december 23-án kibocsátott pátens.⁵ Az első még csak egy a minisztériumok kebeléből alakítandó bizottságról szól, melynek hivatása lesz az állami költségvetés átvizsgálása s az államháztartási egyensúly helyreállítását célzó javaslat kidolgozása 1860. március 1-ig, mely aztán a birodalmi tanács elé fog ténjlesztetni.

A pátens már messzebbmenő intézkedést tartalmaz. E szerint az államadóságok törlesztésére szolgáló pénzalapnak s a kamatozó államadóságoknak kezelésére hivatott igazgatóság átalakíttatik s újon szabályozott hatáskört kap; egyúttal a törlesztés és kamatfizetés módzatait szabályozza a pátens, kimondván, hogy a régiebb államadóságoknak az eredeti teljes kamatélvezetre leendő visszavezetése az 1867. év végéig lesz eszközendő. Ennek ellenőrzését új, hétagú, független bizottság fogja gyakorolni, melynek elnökét és két tagját a császár nevezi ki, kettőt az Osztrák Nemzeti Bank és egyet-egyét az alsó-ausztriai kereskedelmi és iparkamara, valamint a bécsi tőzsdekamara

¹ P. N. 1860. jan. 4.

² Lásd erre nézve Rogge id. m. II. 13. I..

³ Chormatz: Osterr. innere Geschichte I. 38. I.

⁴ H. H. S. A. okt. 26. és nov. 3. Redlich id. m. I. köt. II. rész 177—178., 182-183. I.

⁵ Rechtsgesetzblatt 1859., 613. I. P. N. 1859. nov. 13, 1860. jan. 14.

küld ki. Az igazgatóság ennek a bizottságnak minden félévben jelentést tesz s e jelentés közléte. E rendszabály-tervezett hatását, t. i. a pénzügyi körök megnyugtatót és az államhitel megszilárdítását, csak vajmi csekély mértékben érte el.

A kormány a Magyarországon könnyelműen felidézett harc folytatása mellett foglalkozott szervezési teendőkkel is, de nem olyanokkal, melyek állását e harcban tetemesen erősítették volna. A szolgálati nyelv ügye már ez időben is beható tanácskozások tárgya volt, de csak később került eldöntés alá; ellenben egy november 14-i legf. elhatározás döntötte el a zsandárság további szervezésének kérdését, amelyre nézve a kormányon belül Kempen távozása óta éles harc folyt. Az a régi eredetű törekvés, mely a katonai szervezetű zsandárság helyére a közbiztonság érdekében a régi megyei pandúrokhoz hasonló polgári jellegű fegyveres őrcsapatot akart behozni s amelynek állítólag ez időben már Prottmann is meg volt nyerve,¹ most, mikor a rendőri ügyek egy polgári miniszter kezébe mentek át, sem tudott győzedelmeskedni; ellenezte még Nádasdy is, aki dicsérte a zsandárság «kitűnő szolgálatait a Kossuthféle konspirációk elnyomása körül» s attól tartott, hogy az intézmény megváltoztatása bátorítólag hatna a magyarokra; Foliot de Crenneville. a Grünne helyére lépett új főhadsegéd, mint a hadfőparancsnokság képviselője, erélyesen kardoskodott a katonai jelleg megtartása mellett. Csak Horvátországnak sikerült kieszközölnie, hogy Pozsega és Eszék megyékben az elszaporodott rablóbandák megfékezésére kísérletképpen behozzák a polgári csendőrséget; s az intézmény oly jól bevált, hogy évnegyedről-évnegyedre meghosszabbították fennállását. Magyarországra nézve végül olyan kompromisszum jött létre, mely szerint a zsandárság katonailag a hadfőparancsnokság alá rendeltetett, csak adminisztratív és gazdasági szempontból tartozott a belügyminiszter alá; a politikai hatóságok nem intézhettek parancsokat a zsandársapat-vezetőségekhez, csak felhívásokat, melyeket azonban ezek teljesíteni tartoznak. Csak később vitte keresztül a belügyminiszter a zsandárságnak az ő intézkedési joga alá rendelését.²

Szervező jelleggel bírt a császár ismételt sürgetésére december 20-án pápens alakjában kibocsátott új ipartörvény,³ melyet a még csekély ipari fejlettséggel bíró Magyarországon azzal a közönnyel fogadtak, amellyel az abszolút rendszer egyéb, helyes elméletek terén mozgó, de a valódi viszonyokat kevés tekintetbe vevő s jobbra végrehajthatlanul maradt szervező alkotásai is találkoztak. Általánosabb érdekű volt az igazságügyminiszter november 11-én kiadott rendelete, mely a magyar

¹ *Angyal D.* id. m. 221. I.

² *H. H. S. A.* Min. Conf. okt. 15., 18., 20., 1860. márc. 18., 20. és 24. O. B. E. L. 1859. nov. 17-1 legf. elhat. 1860. jan. 6-i báni jelentés.

³ *Reichsges. blatt* 1859. 619. I. P. N. 1860. jan. 10. s köv. l.

korona egész területére nézve szabályozta az úrbéri törvényszékeknek a nemesi közbirtokosságok tagosítási ügyeiben való eljárását.¹ Az ipar-törvénnyel kapcsolatban a zsidók iparüzési szabadságát korlátozó rendszabályok hatályon kívül helyeztetek.²

Egyébként a kormány ez időbeli rendszabályai és intézkedései, ellentétben az olasz háború előtt mutatkozott enyhüléssel, majdnem mind a megriadt ember védekezésének és fokozódó szigorának jellegét viselik. A levéltitok kifürkészésére 1853. áprilisában szervezett titkos postai kémiszolgálatot most, egy október 30-án kelt bizalmas császári kézirat megújítja és újra szabályozza, s ismét szaporodik az ez eljárással ellenőrizendők — invigilálandók — száma, kik közé most már — Széchenyivel való összeköttetése révén — Kecskeméthy Aurél is beleszerül.³

Most már az olyan, még kevéssel előbb szó nélkül megtört, éppen nem politikai jellegű kegyeleti tény, mint a Kisfaludy Károly hamvainak átszállítása a megszüntetendő váci sírkertből a kerepesi temetőbe, is szemet szűrt; a rendőrség nem engedte meg az ünnepélyes átszállítást, annak teljes csöndben, szinte lopva kellett végbemennie; ellenben nem akadályozták meg azt, hogy ez alkalomból november 20-án a belvárosi templomban nagy látogatottságú gyászmise tartassék. Ezt a miniszter tanácsban «a demonstráció ügyes megakadályozásának» nevezték.⁴

A gyepelő szorosabbra vonását jelentették mindenesetre azok a november hóban közzétett, a sajtótörvényt módosító rendeletek is, melyek az egész sajtóban éles megítélésben részesültek, mert azoknak homályos és ruganyos kifejezései «szinte a végtelenig terjesztették ki a hírlapírói felelősséget s annak érvényesítését teljesen a bíró egyéni felfogására bízták». A Pesti Napló joggal vetette föl a kérdést, hogy hát ezek-e az ígért reformok?⁵

De legtöbbet foglalkoztatta a kormányt a protestáns-mozgalom, és pedig úgy a meggátlás, mint a megtorlás irányában. A november és december folyamában tartott miniszteri tanácskozások — melyeken gyakran maga az uralkodó elnökölt — világosan mutatják, hogy a kormány kelleetlenül ment belé úgy az egyik, mint a másik irányban a szigorúbb rendszabályokba, mintegy érezve, hogy — amit az események, igazoltak — azok mellett nem fog megállhatni; de másrészt az út,

¹ P. N. 1860. jan. 15. s köv. I

² U. olt jan. 17., 18.

³ Csász. kézirat és melléklete: H. H. S. A. Gensd. Dép. 1860.264. szám, 11. ott 1859. 806. és 926. számok, lásd *Károlyi Á.* id. m. I. 44. s köv. I. és e mű II. köt. 20. I.

⁴ P. N. 1859. nov. 22. Lapközlemények a *Vörös A.*-féle gyűjt. NI. M.; H. H. S. A. Min. Conf. nov. 25.

⁵ P. N. 1859. dec. 2.

amelyre egyszer rálépett, feltartóztathatatlanul vitte a fokozódó ellentállással szemben a fokozódó szigor felé.

Gróf Nádasdy igazságügyminiszter már a november 3-i koronatanácsban jelentette, hogy miután a kézsmárki konvent körlevele, mely az összes esperességeket a pátenssel szemben a régi egyházszervezethez való ragaszkodásra hívja fel, a büntetőtörvény 65. §-a értelmében a köznyugalom megzavarásának büntényét foglalja magában, utasította a főügyészséget a vizsgálat megindítására; bár csak a főbűnösök ellen kívánt pert indítani, magához a fenyítő eljáráshoz következetesen ragaszkodott s azt oly komolyan vette, hogy annál az 1852-i felsége árulási pereket kívánta zsinórmértékül tekintetni. Viszont a protestáns mozgalom visszaszorításában feltűnő mérséklet jeleit adta az igazságügyminiszter; a protestáns kérdést hatalmi eszközök nélkül vélte megoldhatónak, s a küldöttségeknek az uralkodó általi esetleges fogadtatására nézve utalt a régi jogszokásokra és gyakorlatra; azonban mégis megtalálhatni vélte a visszautasítás elfogadható formáját abban a megkülönböztetésben, hogy fogadtatásra csak a zsinat küldöttsége tarthat igényt; a kormány természetesen majd gondoskodik róla, hogy zsinat pedig tartható ne legyen.¹

Gróf Thun kultuszminiszter hajthatatlanul ragaszkodott a maga pátenséhez, de még mindig bízva annak sikerében, sőt remélve, hogy az annak rendelkezéseit elfogadó esperességek majd nemsokára hála-felirattal fognak jönni a kormányhoz, a megtorlás kérdését nagyon enyhén kezelte. Beérte volna a kézsmárki körlevél elkobzásával, annak elhatározásában nem látott büntetendő cselekményt; azt kívánta, hogy Zsedényinek nyitva tartassák az út a megtérésre, s nem tartotta kívánótosnak, hogy a kormány politikai vértanúkat támasszon az ügynek.

Albrecht főherceg főkormányzó helyeselte a perindítást, de azt a naív kívánságot fűzte hozzá, hogy a kormány a lapokban tegye közzé, hogy nem vallási meggyőződésükért üldözi az illetőket. Ő egyébiránt legjobban szerette volna, ha olyan ostromállapotszerű kivételes hatalommal ruháztatott volna fel, aminő a forrongásoktól aláásott velencei tartományban szokásos, ilyenek hiányában a saját felelősségére erősebb eszközökhöz ő sem volt hajlandó nyúlni.

Végre az uralkodó, bár hozzájárult a miniszterek többsége részéről ajánlott rendszabályokhoz, nyomtatékosan hangoztatta, hogy a protestáns-kérdés nagy óvatossággal kezelendő, s hogy a konventhatározatok meghozásában és terjesztésében vezérszerepet vívők megfenyítésének ügyét nem szabad monstreperre nőni hagyni.

Zsedényi, alighogy a vizsgálat ellene megindult, egy felségfolya-

¹ Lásd erre, valamint a következőkre nézve a november 3-i, 17-i, 19-1, 25-i, 29-1, dec. 13-i, 1 5-i és 22-i min. értekezletek jegyzőkönyveit. *H. H. S. A.*

modványban és egy az igazságügyminiszterhez intézett beadványban kérte a vizsgálat megszüntetését kijelentve, hogy ha ő tudta volna, hogy indítványát a legfelsőbb akarat iránti engedetlenségként fogják magyarázni, azt meg nem tette volna; ő kész engedelmességének bizonyítékait adni. A régi, aulikus udvari tanácsos loyálisának ez a megnyilatkozása neki semmit sem használt, de szerencséjére köztudomásra sem jutott és így nem csökkentette a kézsmárki bátor fellépéséért ekkor határtalan népszerűségnek örvendő férfiú nimbuszát. E vallomása ellenére Zsedényi el nem kerülhetett, hogy miután már Kassán vizsgálat alatt állott, Bécsbe érkezése után ottani lakásán a rendőrség házkutatást rendezzen s gyanús leveleket és okmányokat keressen. A gyanúsított nagyon nyugodtan viselkedett s csodálkozását fejezte ki e lépés fölött, hivatkozván arra, hogy ő mindig híven ragaszkodott a kormányhoz, amiért Magyarországon sok ellenségeskedéssel is találkozott; csak a vallás kérdésében nem követheti a kormányt, mert nem hajlandó feladni azokat a jogokat, melyeket ősei vérökkel szereztek.² A rendőrminiszter ugyan úgy volt értesülve, hogy a kutatás alkalmával semmi gyanúsítást nem találtak, de az ügyészség jelentése alapján az igazságügyminiszter más véleményben volt; szerinte a Zsedényi lefoglalt levelezése bűnös agitáció világos jeleit mutatja.³

December 28-án került a Zsedényi Ede és társai, Máдай Károly szepesbélai lelkész és Pálkövi sárospataki tanár bűnpere a kassai Landesgericht előtt elbírálásra; az államügyész közcsendháborítás címén Zsedényi ellen két évi nehéz fogságra s a nemesség elvesztésére szóló ítéletet kért, de a bíróság csak négy havi egyszerű fogságra ítélte őt; négy havi fogságbüntetést kapott Máдай és Pálkövi is, hetenkinti böjttel súlyosbítva. A vádlottak azzal védekeztek, hogy nem lehet büntetendő cselekmény oly végzés, melynek meghozatalánál a kormány megbízottja jelen volt és ellene föl nem szólalt; amivel szemben az ügyész arra hivatkozott, hogy a végzés oly nyelven hozott meg, amelyet a kormánybiztos nem értett.¹

Mindhárom elítélt felebbezett; érdekes tény, hogy Nádasdy igazságügyminiszter, valószínűleg a Szögyény közbenjárására,⁵ a minisztertanácsban az ítélet végrehajtásának felfüggesztését javasolta, hogy az elítélteknek idő hagyassék bűnüket jóvátenni és a kegyelemre érdemesékké válni. A császár azonban a többi miniszterek véleményéhez járulva, az igazságszolgáltatásnak szabad folyást engedett.⁶

Annyi bizonyos, hogy Zsedényi és társai elmondhatták azt, amit Giordano Brúnó válaszolt bíráinak: az ítélet, melyet hoztok, nagyobb félelmet okoz nektek, kik hozzátok, mint nekem, akit sújt!

¹ U. o. nov. 17. ⁴ P. N. 1860. jan. 4., 5., 19.

² H. H. S. A. Gensd. Dép. Thierry ⁵ Szögyény. Eml. ir. II. 156. l. miniszter nov. 13-i jelentése. ⁶ ti. ti. S. A. Min. Conf. 1860.

³ U. óit. Min. Conf. nov. 19. jan. 5.

II.

(Elszánt és lelkes közhangulat az 1860. év elején; a konzervatívok kényeszerű tétlensége; csak Széchenyi folytatja csendben tevékenységét, bár egészségével kedélyállapota is hanyatlik; félbemaradt német gúnyirata; növekvő aggodalmai saját sorsát illetőleg is. Thun újabb rendelete a protestáns-pátens haladéktalan végrehajtását követeli. A két magyarországi protestáns egyház küldöttei Bécsben összegyűlnek, s az uralkodónál kihallgatást kérnek. B. Vay Miklós, később Vay és b. Prónay Gábor tárgyalásai a kormánnyal; a miniszterek tanácskozásai és nézeteltérései e tárgyban, végre is a küldöttség fogadtatása meghiúsul, de Vayt és Prónayt a császár kihallgatáson fogadja. Az e kihallgatásról megjelent laphíreket megcáfolja a kormány és Thun meghiúsítja a megindult kiegyenlítési tárgyalásokat. Zsedényi fogságbüntetését a főtörvényszék súlyosbítja. Legfelsőbb kézirat, mely a magyarországi főkormányzónak messzemenő felhatalmazást ad a nyugalom helyreállítására. Ünneplések országszerte, élénk farsang, a «csárdáskorszak»; a hotkóczi bált zsandárok ugrasztják szét. A pátens körüli harc tovább foly. Reményi ünneplése; magyar-horvát testvéresülés a horvátországi Ínség alkalmából. Az olasz nemzeti mozgalom terjedésének hírei; a kormány pénzügyi nehézségei; a birodalmi gyűlés kibővítése. Eynatten bűnrészessége a hadseregszállítási visszaélésekben és öngyilkossága. Házkutatás Széchenyinél és látogatóinál. A pesti egyetemi ifjúság március 15-ét megünnepelni akarja, a rendőrség közbelép, Forinyák Géza megsebesül. B. Jósika Samu váratlan halála. Albrecht főhg tömeges belebbezéseket tervez; fölmentése legf. helyen elhatározva, utódjául Benedek Lajos van kiszemelve. Forinyák halála, temetése nagy nemzeti tüntetéssé válik. Gr. Széchenyi István halála híre. 1860. jan. — április.).

Az 1860-ik év, mely méhében oly nevezetes, részben gyászos eseményeket is hordott, beköszöntésekor éppoly elszánt, mint lelkes hangulatban találta a nemzetet. A Zsedényi és társai ellen hozott ítélet enyhésége általán azt a benyomást tette, hogy a kormány a protestáns mozgalommal szemben nem mer erősebb rendszabályokhoz nyúlni; egyébiránt miután nemcsak az elítéltek, kik egyelőre szabadlábon maradtak, hanem az ügyész is felebbezett, a per végkimenetele még kétesnek látszott. A széphalmi és sátoraljaújhelyi Kazinczy-ünnepélyekről elterjedt hírek mindenütt lelkesedést keltettek, s a konzervatív b. Senyey Pál ünnepi beszédjében valóban a nemzet közérzületét szó-laltatta meg, mondván: «legyünk türelmesek az egyetértésben és egyetértők a türelemben».¹

¹ P. N. 1860. jan. 10.

A Pesti Napló, melynek előfizetői ez évben 3000-nél többre szaporodtak,¹ s melynek szerkesztését nemsokára ismét maga b. Kemény Zsigmond vette át, Deák Ferenchez való közismert viszonyánál fogva is, a nemzet politikai irányítója lett; habár hasábjai legnagyobb részét még mindig a kül- s nem a belpolitikának kellett elfoglalnia, munkatársai értettek hozzá a külpolitika tárgyalásába belékapcsolni oly észrevételeket, melyek vonatkozásaikkal vagy példázó erejükkel alkalmasak voltak az olvasót a hazát érdeklő kérdések iránt is felvilágosítani, vagy reményre biztatni. Falk Miksa, ki ebben különös mester volt, s ki a lapnak majdnem minden számába írt, újévi beköszöntőjében hangsúlyozta a tavalyi és az idejévi különbségét, megállapította a lefolyt évnek a várakozáson túlmenő eredményeit, melyek sugárzó meglepetést kelthetnek.² A nemzet lelkesedésének folytonos tanúbizonyosságait szolgáltatták a szünni nem akaró Kazinczy-ünnepélyek, míg áldozatkészségét a Kazinczy-alapra s később — gr. Dessewffy Emil hatásos kezdeményezésére — az Akadémia házára befolyó szakadalan adományozások bizonyították.

Ebben és a protestáns egyházi gyűlések meg nem szűnő tiltakozásaiban merült ki akkoriban a nemzet egész politikai ténykedése. Még a fáradhatatlan konzervatívok is érezték, hogy kísérleteikkel holt pontra jutottak s egyelőre nem ostromolták emlékiratokkal a kormányt. Csak Szogyény jutott abba a helyzetbe, hogy legfelsőbb felhívásra egy munkálattal kellett kidolgoznia a megyeszervezés ügyében, melyre csak később került a sor.³ Dessewffy, kit minden jóakaró igyekezetének teljes megghiúsulása ez időben mélyen elkésérített, egy nagyon tárgyilagos hangú nyilatkozatban, mely ezer tekintélyes magyar ember aláírásával lett volna ellátandó, kívánta a kormányrendszer által Magyarország ellenében hirdetett hazugságokat tizenegy pontban megcáfolni, különösen szembeszállva azokkal az állításokkal, mintha Magyarországon pártok, vagy nemzetiségi villongások, vagy retrográd irányzatok volnának találhatóak, s mintha e nemzet forradalomra törne. Azonban Deák Ferenc tanácsára Dessewffy elállott e nyilatkozat közzétételétől.⁴

Egészen különleges állást foglalt el 1859—60. telén is — életének ez utolsó telén — Széchenyi. Népszerűsége az országban a «Blick» megjelenése óta nőttön nőtt, érintkezései mindinkább szaporodtak s ő mégis elszigeteltnek látszott nemcsak önkényes fogsága miatt, hanem a helyzetről való felfogása következtében is, mely — mint láttuk — legközelebb állott a konzervatívokéhoz, de nem egyezett meg egészen

¹ *Papp Ferenc*: B. Kemény Zs. II. 336. 1.

² *P. N.* 1860. jan. 1.

³ *Emlékiratai.* III. 3. s köv. 149- s köv. I.

⁴ *Kónyi*: Deák F. besz. II. 454. s köv. I.

azzal s a nagy férfiu csapongó hangulatával együtt gyakran változott is és sok kiegyenlített ellentmondást tartalmazott. A nemzet bizakodó hangulatában nem osztozott, a tüntetéseket — különösen a fiatalság mozgolódását — nem helyeselte;¹ még mindig a «pactum conventum», a «notableok gyülekezete» és egy esetleges «octroi» eszmekörében élt, s az esztergomi összejövetelel és hangú feliratot kívánt volna legfelsőbb helyre küldetni; azonban e mellett mindinkább csökkent bizalma az uralkodó személye iránt, folyton igyekezett külföldi tényezőket két vinni harcba az osztrák uralom ellen, s még élete utolsó heteiben is, — mint látni fogjuk — egy, a kormány ellen irányuló, rendkívül epés gúnyirat szerkesztésével volt elfoglalva.

Bár Döblingben maradásához végzetes makacssággal ragaszkodott, s ezért senkit föl nem keresett, Őt mind többen látogatták meg. Gr. Rechberg miniszterelnök már említett látogatása október 9-ére esett; egy nappal rá lord Loftus angol nagykövet járt nála, kivel mindvégig összeköttetésben maradt; december 2-án meglátogatta őt Schmerling is, kire akkor a konzervatívok nagy része bizonyos reményteljes várakozásokkal nézett. Közbe október 15-én valóságos kis haditanácsot tartott Széchenyi Falkkal, Kecskeméthy Auréllal és Hopf kanonokkal, főképp a Hollán röpiratának kinyomatása s ismertetése tárgyában.² A konzervatívok vezéreinek s más magyar arisztokratákon kívül megfordultak nála Tisza Kálmán, Egressy Gábor, Zsivora György, Török János, Zsedényi Ede is; sokakat ebédre látott magánál.³

Levelezése sem szünetelt; 1860. januáriusában a magyar lapok abban a kivételes helyzetben voltak, hogy Széchenyinek — kinek minden sorát mohón olvasta a közönség — egy, persze nem politikai tárgyú levelét közölhették, melyet Nagy-Czenk községhez intézett, az ottani roskadozó templom újraépítése s Szent Istvánnak leendő felajánlása ügyében; közölték aztán a czenkiek lelkes válaszát is.⁴

Széchenyi előbbi merész terveivel a Hübner elbocsátása s az Esztergom számára szerkesztett felirat meghíúsulása óta szembetűnően alábbhagyott, de csüggedése nem volt olyan, hogy tétlenségre kárhóztatta volna. Novemberben, decemberben élénken foglalkoztatta az «Offenes Promemoria» című, már említett röpirat megjelentetése, fenntartotta összeköttetéseit a Times-szal,⁵ sőt talált közvetítőket arra is,

¹ II. kötet 245 — 246. l.

² *Szögyény* id. m. III. 20. l.

³ Lásd erre és a következőre nézve a *Döbl. irod. hagyat.* I. köt. 205 — 206., 235., továbbá 396. és köv. lapjait.

⁴ *P. N.* 1860. jan. 26., febr. 21. *Kecskeméthy Aurél:* Gr. Stephan Széchenyit Laufbahn stb. 1866. 87. l.

⁵ Egy eddig ismeretlen, a Timesban 1859. szept. 17-én megjelent cikkére *Angyal D.* hívta fel a figyelmet: Lord Loftus és Széchenyi, B. Szemle 1927. máj. 188. s köv. l.

hogy emlékiratot juttasson el lord Palmerstonhoz és — Napóleon császárhoz.¹ Különös feltűnést keltett s fordításban a hazában is elterjedt a Times-nak az a cikke, mely a protestáns küldöttség méltatlan fogadtatása miatt — januárus végén — emelt keserű panaszt.

Csak a Károlyi Árpád újabb fölfedezése útján szereztünk tudomást róla, hogy Széchenyi ez időben egy befejezetlenül maradt hosszabb német gúnyirat szerkesztéséhez fogott, melynek ezt a címet adta: «Disharmonie und Blindheit, eine Diatribe, Rapsodisch und in Eile skizzirt».² Ez tulajdonképpen folytatása a «Blick»-nek, amely azért íródott, mert írója keservesen csalódott abban a várakozásában, hogy a Bach bukása a helyzetben mélyreható fordulatot fog előidézni. Ha a «Blick» főképp a Bach címére Íratott, ez az újabb támadás leginkább azoknak szól, akik a Bach távozása óta gyakoroltak hatalmat és befolyást. Legkíméletlenebbül bánik el benne Széchenyi Nádasdyval, akit egyenesen mint saját hazája ellenségét jellemez. De élesen ellene fordul itt már Rechbergnek is, mutatva, hogy a bizalom és remény, melyet személyébe helyezett, teljesen elenyészett. Kijut a gáncsból az uralkodónak is, bár az író itt sem tagadja meg dynastikus érzületét, amint hogy a következtetések is, melyeket fejtegetéseiből levon, sohasem irányulnak az Ausztriától való elszakadásra, hanem mindig a kiegyenlítést, Magyarország jogainak a monarchia keretében való érvényesülését látszanak keresni.

Széchenyi ez időbeli naplója, levelei, s azoknak benyomásai, kik vele sűrűbben érintkeztek, megegyezően bizonyítják, hogy e tél folyamán egészsége hanyatlásával együtt hangulata is mindinkább elborult; gyakran vett rajta erőt a mélabú, melyet kedvelt fuvolájával próbált elűzni s mind súlyosabb aggodalmak gyötörték őt, most már nemcsak a haza, hanem saját sorsát illetően is. Személyes barátja lévén Zsedényinek, gondolkodóba ejthette az, hogy ez ellen, addig az udvar teljes bizalmát bíró, előkelő férfiú ellen bűnvádi eljárást indítottak, s őt elítélték. Megtudta azt is, hogy családja bécsi lakását detektívek őrzik és lehetetlen, hogy tudomással ne bírt volna a kém- és ővrendszabályok ama, mindinkább szűkülő gyűrűjéről, mellyel — főképp Albrecht főherceg és Prottmann ösztönzésére — Thierry rendőrminiszter és szolgálatkész közegei őt és működését környezték. Januárus elején följelentések történtek, melyek szerint Pulszky ágensei Bécsben és Pesten járnak s összeköttetést tartanak fenn oly egyénnel, kikkel Széchenyi sűrűn érintkezett.³ Ha rá tudta volna magát szánni arra, hogy Döblinget elhagyva, visszatérjen Magyarországra, ez személyes biztonsága iránt talán megnyugtathatta volna, mert bizonyos, hogy a hatalom az ő magyarjai körében nem tudta volna kezét oly könnyen rátenni, mint egy Bécs melletti faluban. De nála szinte kényszerképzeté vált a gondolat, hogy

¹ Károlyi Döbl. ir. h. I. 233. 1. ³ Falk: Kor- és jellemrajzok 127. s

² U. ott 553. s köv. I. köv. I. Döbl. ir. h. I. 75. s köv. I.

ő a döblingi gyógyintézetet élve el nem hagyja, s ez útját állotta minden más irányú megfontolásnak.

Ilyen, mindinkább súlyosbodó aggodalmak között következtek be azután március folyamában oly események, melyek alkalmasak voltak a nagy férfiú lelki egyensúlyát végleg fölforgatni.

Az 1860. év elején a protestáns-pátens elleni küzdelemben némileg új helyzetet teremtett gr. Thun miniszternek egy januárius 10-én kibocsátott rendelete. A végből, hogy azok az evangélikus hitközségek, melyek a pátenszt «köszönettel elfogadták», annak végrehajtásában kellő támaszt találjanak, s viszont az azzal ellenzők megértsék, hogy törekvésöknek semmi kilátása sincs az érvényesülésre, ellenben nyitva áll előttük az út a megtérésre, a miniszter társai hozzájárulásával elrendelte annak a templomi szószékekről való kihirdetését, hogy a pátens értelmében koordinált hitközségek fogjanak hozzá azonnal esperességeik és superintendenciájuk megalakításához, hogy ezek alapján az egyházmegyék és kerületek, illetve ezeknek közgyűlései és consistoriumai is megalakíthatók s végül a zsinatok is megtarthatók legyenek. A még pátensszerűen meg nem alakult hitközségeknek március végéig terjedő haladék adatott a pátens végrehajtására, mely határidő elmulasztása esetében az illető hitközségeket a kormány nem fogja többé rendezeteknek elismerni s ezen az elismerésen alapuló minden jogait és igényeiket elvesztik, ellenben minden kötelezettségeik épen maradnak, s esetleges tartozásaik közigazgatási úton fognak behajtatni. Egyházmegyei gyűlésekben csak pátensszerűen rendezett hitközségek vehetnek részt, ha ennek ellenére mégis tartatnának konventek, azoknak végzései semmisesek lesznek. Az egyházközségek és esperességek azon felügyelőinek, illetve gondnokainak jogai, kik az illető székhelyen nem laknak, megszüntéknek tekintendők. Azon egyházközségekben, melyek április 15-ig megtörtént rendezésüket be sem jelentik, a helybeli, illetőleg esperességi felügyelői vagy gondnoki hatásköre szintén megszűnik. Hasonlóképpen semmis minden pátensellenesen megtartott superintendencialis gyűlés határozata. A superintendenciák megalakulása után az egyetemes értekezlet azonnal, s annak javaslatára a zsinat is össze fog hivatni. Egyúttal a működésben levő esperesek intést kaptak, hogy magukat semmi megfélemlítés hatása alatt ki ne vonják kötelesegeik teljesítése alól, mert ellenesetben nemcsak hogy papi illetményeiket illetőleg jogi védelem nélkül maradnának, hanem a kormány további bizalmára sem lesznek többé érdemesek. Utasítás ment a kormányhatóságokhoz is, hogy a rendelet végrehajtásában segédkezzenek s minden azzal ellenző eljárását megakadályozzanak.¹

Időközben több protestáns egyházi gyűlés tartatott meg, legtöbb

¹ *Reichsgesetzblatt* 1860. 53. I. P. N. 1860. jan. 22., H. H. S. A. Min. Conf. Prot. jan. 10.

helyen az eddigi eredménnyel, vagyis a pátens elleni tiltakozással s a gyűlés által el nem ismert egyházi közegek lemondásával. Az új rendelet közhírrététele előtt a kormány kerülni látszott a súlyosabb összeütközést, különösen a templomokban, de az ellentállás vezérszereplői ellen az eljárást megindította. A tiszántúli ev. ref. superintendentia gyűlésén a kormánybiztos megjelent s a gyűlést betiltotta, Tisza Kálmán felszólalása után azonban a biztos távozott s a gyűlés folytatta tanácskozását.¹

Az új rendelet által teremtett helyzet szükségessé tette, hogy a túlnyomó számú egyházgyűlések egybehangzó határozatainak megfelelően, immár kísérlet történjék a protestáns egyházak sérelmének legfelsőbb helyen való előterjesztésére. E végből januárius 23-án Bécsben b. Vay Miklós elnöklete alatt összegyűltek a két magyarországi protestáns egyház egyházi és világi kiküldöttjei, szám szerint harmincketten,² akik Vay közléséből már ez alkalommal értesülvén róla, hogy a miniszterelnök kevés kilátást nyújtott a küldöttségnek az uralkodó által leendő fogadtatásra, elhatározták, hogy fogadtatásuk megghiúsulása esetében közös írásbeli előterjesztést fognak igyekezni a miniszterelnök útján legfelsőbb helyre eljuttatni.

Az akkor általánossá lett magyar nemzeti viseletben megérkezett urak megjelenése Bécsben, hol jövetelükről már tudomással bírtak, nagy feltűnést keltett s a sajtó függetlenebb része szándékukat rokonszenves kommentárokkal kísérte.³ Az uralkodó véletlenül éppen a bécsi összejövetel napján fogadván Szögyény-Marich Lászlót, előtte a protestáns kérdésről nagyon higgadtan és mérsékelten nyilatkozott s bár arra az álláspontra helyezkedett, hogy a sérelmeket és kívánságokat az összehívandó zsinaton kell előterjeszteni, hajlandónak nyilatkozott Vayt, kit a mérsékeltebbek közé sorolt, s aki a debreceni gyűlésben nem vett részt, kihallgatáson fogadni.⁴

Már a következő napon közölhette Vay a küldöttekkel, hogy az uralkodó a küldöttséget nem fogadhatja, aminek okául az adatott, hogy

¹ P. N. 1860. jan. 1., 11., 13., 14., 22. H. ti. S. A. Min. Conf. 1859. dec. 29. O. B. E. L. 1860. jan. 20-i főkörmányzói jelentés.

² Név szerint b. Prónay Gábor, b. Podmaniczky Ármin, Dessewffy Ottó, Esztergályi Mihály, Székács József, Schnell Károly, Nagy Mihály, Blaskovics Pál, Konkoly Thege Balázs, gr. Teleki Gyula, gr. Teleki Sándor, Egresi Sámuel, Török Pál, Erdélyi Ferenc, Benedek László, Szalai Sándor, Fördös Lajos, b. Vay Miklós, gr. Vay Dániel, gr. Pallavicini Roger, ifj. b. Vay Miklós, b. Vay Béla, Bernáth Zsigmond, Ferenczi József, Hegedűs László, Zsarnai Lajos, gr. Degenfeld Imre, Tisza Kálmán, Lónyay Menyhért, Balogh Péter, Révész Bálint és Révész Imre. Lásd: *Emléklapok vajai b. Vay Miklós életéből.* 453. s köv. 1.

³ Lásd a *«Eortscbritt»* közleményét a P. N. jan. 27-iki számában.

⁴ *Szögyény Emlékiratai* III. 4. s köv. 1.

a kihallgatást nem a főkormányzó útján kérték; de miután már itt vannak, a kormány hajlandó velük bizonyos érintkezésbe és eszmecserébe bocsátkozni, amire a küldöttség a maga részéről is hajlandó lévén, erre az értekezésre megbízottakul Vayt, Prónayt, Székácsot, Tiszát, Révész Imrét és Hegedűs Lászlót választotta meg, s ezeket mindjárt megfelelő utasítással is látta el.¹

Januárius 25-én a miniszterek értekezlete a császár személyes elnöklete alatt foglalkozott a magyar protestánsok küldöttségének ügyeivel.² Bruck pénzügyminiszter kívánatosnak jelezte, hogy a küldöttek feljövetele használtassák fel arra, hogy Magyarország pacificatioja legalább egyházi téren végrehajthassák; legtöbbet attól várna, ha a császár a delegátusok kiválóbbjait kihallgatáson fogadná s szívökre kötvén, hogy a pátensszerű berendezkedés és a zsinatok összehívhatása érdekében hassanak hitsorsosaikra, ez alkalommal a módosítások iránti javaslataik megfontolását is kilátásba helyezné. Nádasdy támogatta a Bruck felfogását, s különösen a Vay fogadtatását ajánlotta, ki különben is egy magánkéréssel óhajt az uralkodó elé járulni. Thun kultuszminiszter e felszólalásokkal szemben azt a kérését fejezte ki, hogy az ügy ki ne vétessék az ő kezéből. A császár beszélgetésétől a magyar urakkal ő is sokat várt, de kérte, hogy a velök szemben teendő legfelsőbb nyilatkozat hozassák neki előzetesen tudomására. Az uralkodó végül kijelentette, hogy hajlandó az illetőket fogadni, amennyiben azok készek a kormány szándékait előmozdítani.

Másnap folytatódott a tanácskozás, ismét az uralkodó elnöklete alatt.³ Most már Rechberg miniszterelnök referált Vayval és Prónayval folytatott megbeszéléseiről, melyek alkalmával a nevezettek azt javasolták, hogy a Bécsben időző küldöttség vezető tagjai — bár megbízás nélkül — lépjenek érintkezésbe a kormány közegeivel és így keressék a kiegyenlítés módozatait; meg is nevezték a minapi értekezletük alkalmával kijelölt hat egyént. Thun ellenezte e javaslatot, mert a megnevezettek közül Prónay és Székács törvénytelen gyűlés tartása miatt vizsgálat alatt állanak, s mert valamennyiüket, ha esetleg engedményeket tennének, hitsorsosaik cserbenhagynák. Egyelőre legfeljebb egyesekkel kellene bizalmasan beszélni, hogy a kormány megtudja, mily javaslatokai akarnak előállani; mindenesetre ragaszkodni kell a szeptemberi «törvényhez» s legfeljebb azt helyezni kilátásba, hogy a majdan megtartandó zsinat kívánságaihoz képest a pátens esetleg módosíthatni fog. A küldöttek valójában semmi egyebet nem akarnak, mint a «törvény» hitelét megrontani és a kormány híveit megtántorítani.

Erre Nádasdy arra utalt, hogy «a kormány hívei», vagyis azok, akik

¹ *Emléklapok* 457. s köv. l.

² *H. H. S. A. Min. Conf. Prot.* 1860. jan. 25.

³ *H. H. S. A. Min. Conf. Prot.* jan. 26.

a pátentst elfogadták, vajmi kevesen vannak: az ág. evangélikusoknak körülbelül 10%-a, a reformátusoknak pedig 1%-a. Tekintve a mindig növekvő mozgalom veszélyeit, kívánatos volna a megegyezés; a határőrvidékieknek már tett a kormány bizonyos engedményt, miért ne tegyen a többieknek is? Mindenesetre ajánlatos volna legalább megatudni, hogy mit kívánnak? s e tekintetben a meghallgatásból Prónayt és Székácsot sértődés nélkül kizárni nem lehetne; az ellenök indított vizsgálat oly kezdetleges stádiumban van, hogy attól bízást el lehetne tekinteni. Miután a miniszterelnök s a pénzügy- és belügyminiszter is teljesen hozzájárultak az igazságügyminiszter felfogásához, sőt hanga súlyozták, hogy a protestáns vezérférfiakat arra is méltóknak tartják, hogy az uralkodó elé járulhassanak, kinek néhány szava nagy hatással lenne rájuk, Thun, bár újra utalva Prónay és Tisza ellenzéki szereplés sére, nem akart a megegyezés kísérlete elé akadályokat gördíteni.

Erre a császár elrendelte, hogy bizalmas formában érintkezésbe lépjen a kormány a nevezett egyénnel, tudtukra adván minden kétséget kizáró módon a maga szándékait, hogy meghallgattassanak kívánásaik s ők rávétessenek egy kedvező akció megindítására. Sorra kerülvén a kormány részéről kiküldendő bizalmi férfiak kiválasztása, szóba jöttek gr. Mailáth Antal, Torkos, Zádor, Zimmermann, Franz, Kuzmány és Mikolás. Thun Zimmermann (Josef) miniszteri osztálytanácsosot ajánlotta, mint a kérdés legalaposabb ismerőjét; miután azonban a miniszterelnöknek aggályai voltak arra nézve, hogy a magyarok a pátens körüli munkássága miatt Zimmermannal szemben bizonyos elfogultsággal fognak viseltetni, határozatba ment, hogy társul Mikolás tanügyi tanácsos adassék melléje; ez utóbbi azonban megbetegedvén, a tanácskozásban tényleg csak Zimmermann vett részt, mint kormány megbízott.

A januárius 28-i minisztertanácsban¹ — ismét a császár elnöklésével — már jelentés tétetett a protestáns küldöttekkel való értekezésről, mely szerint megegyezés nem jött létre, mert Vayt kivéve, ki állítólag nem nyilvánította álláspontját, a küldöttek mind kijelentették, hogy a szeptemberi pátens és a superintendentiák új beosztása alapján zsinat össze nem hívható, ellenkezőleg, a régi állapot visszaállítása szükséges s csak így mehet végbe a superintendensek s a zsinati képviselők megválasztása s csak az így létrejött zsinat lehet hivatva a pátentst, mint minden más javaslatot, tárgyalás alá vonni. Bruck pénzügyminiszter úgy találta, hogy ha Zimmermann tanácsos kevésbé mereven ragaszkodott volna a pátentst követő miniszteri rendeletekhez, talán lehetett volna megegyezésre jutni. Nézete szerint a követendő út az volna, hogy nem a hitközségek koordinálásán kezdessék a dolog, hanem a fennálló

¹ U. ott jan. 28.

s megtartandó esperességeket kellene fölhívni a zsinati képviselők megválasztására s ezekből és a jelenlegi superintendensekből alakítani meg a zsinatot. Ezzel a csekély engedménnyel, a pátens fenntartása mellett lehetséges volna a veszélyesen növekvő vallási és politikai agitációt lecsillapítani. E nézethez járult Nádasdy igazságügyminiszter is, föltéve, hogy az evangélikusok a hat superintendentiára való beosztást eU fogadják.

Ezekkel szemben Thun arra hivatkozott, hogy a császár a januárius 26-án tartott értekezleten kifejezetten meghagyta, hogy a miniszter tanácsilag megállapított rendelkezésektől eltérni s azokkal ellenkező ígéreteket tenni nem szabad. Különben — hite szerint — ezekkel a megegyezés lehetetlen, mert a kormány, tekintélyének teljes fölázódása nélkül a pátensben elfoglalt álláspontját fel nem adhatja; az ellentállás előrelátható volt; hogy most, mikor beállott, a kormány engedjen, ahhoz Thun hozzá nem járulhat. Az ág. evangélikusok körében máris van egy párt, mely a kormány oldalára állott, s bízva a kormány szilárd-ságában, magát heves ellenségeskedésnek tette ki; ezt a pártot nem szabad felázódni, ellenkezőleg, az ellenzéknek kell és lehet is legyőzni; vele alkudni csak akkor lehetne, ha oly javaslatokkal állna elő, melyek a pátenssel megegyeztethetők.

Miután Bruck megjegyezte, hogy ő is fenntartani kívánja a pátens-t, csupán a végrehajtási rendeletek intézkedéseiből — melyek ellen mindjárt kezdetben súlyos aggályok merültek fel — kellene a kiegyenlítés és béke érdekében engedni, a miniszterelnök jelentette, hogy ő ma megbeszélést folytatott Vayval és Prónayval, melynek során az utóbbi is kijelentette állítólag, hogy ő kész a pátens elfogadása érdekében működni. A fennforgó politikai viszonyok között nem tanácsos az ily ajánlatot egyszerűen visszautasítani, s legalább meg kellene tudni, hogy mily föltételek mellett volna az igénybe vehető? Erre Thun, bár bizonyára nem utógondolat nélkül, s hangoztatva, hogy kevés reményt táplál az eredményre nézve, szokása szerint meghajolt a miniszterelnök és minisztértársai kívánsága előtt s kijelentette, hogy hajlandó Vayt és Prónayt meghallgatni az iránt, vajjon tudnak-e elfogadható javaslatom kát tenni?

A küldöttség ugyané napon utolsó értekezletre gyűlt össze, melyen b. Vay Miklós mint elnök megállapítván, hogy az uralkodó részéről való testületi fogadtatásuknak minden reménye eloszlott, a küldöttség get feloszlatoznak nyilvánította, s meleg szavakkal búcsúzott el annak tagjaitól s Isten iránti bizalomtól áthatva reményét fejezte ki, hogy e kínos szenvedés napjai sem lesznek egyébre valók, mint lelki erejük edzésére s evangéliumi hitökben való megszilárdításukra. Miután Balogh Péter superintendens a küldöttek nevében köszönetét mondott Vaynak, Székács József megható imában kérte a Mindenhatót, hogy

védje meg, fedezze küzdő egyházukat hatalma szárnyaival.¹ Erre a küldöttség feloszlott s tagjainak legnagyobb része hazautazott, hová a lapok is hamar megvitték eljárásuk eredménytelenségének hírért, annál nagyobb csalódást és lehangoltságot keltve, mert még egy nappal előbb arról adtak hírt, hogy a küldöttségnek legfelsőbb helyen való testületi kihallgatása küszöbön áll.²

Báró Vay Miklós, mint a reformátusok s b. Prónay Gábor, mint az ág. evangélikusok küldöttségének fejei még Bécsben maradtak s csakhamar közölték a lapok, hogy az uralkodó által fogadtatni fognak.³ Még mielőtt e kihallgatás megtörtént volna, a hivatalos Wiener Zeitung elmondta, hogy a protestáns konventek küldöttségeik menesztésére jogosítva nem lévén, a küldöttségeknek kezdettől fogva nem lehetett kilátásuk a császár általi fogadtatásra; ellenben azoknak, kik személy szerint érintkezni kívántak magyar állású egyénnel, erre mód nyújtott; de ekkor is csak azt hallhatták, hogy megoldás csak a szeptember 1 -i pátens, a szeptember 2-i és újabban januárius 10-i rendeletek alapján várható, s a «finom formakérdések» fölötti áldatlan viszály semmi célhoz sem vezet.⁴

Vay és Prónay legfelsőbb kihallgatásáról, mely februárius i-én ment végbe, a lapok csakhamar hírt adtak, «a protestáns közönség megnyugtására», elmondván, hogy az uralkodó, ki «ritka ügyavatottsággal szólt a dologhoz», úgy látszik, személyesen akarja a nagyfontosságú kérdés megoldását eszközölni és «legkegyelmesebb határozott nyilatkozata» után elég ok van hinni és remélni, hogy a megoldás a két protestáns testvéregyház teljes megaláztatására fog szolgálni. A Pester Lloyd szerint a császár úgy nyilatkozott a két elnök előtt, hogy a protestáns ügyben kiegyezést óhajt, de természetes, hogy e kiegyezés a pátens határozományaival nem ellenkezik; ellenben kész lemondani az utóbbi időben kiadott miniszteri rendeletek foganatosításáról. Vay és Prónay kihallgatásukról jelentést tettek a küldöttség Pesten összegyűlt tagjainak s a kiegyenlítés módja Vay szerint a következő volna. A zsinat összehívását az egyházkerületeknek a pátensben megrendelt új beosztása akadályozta. A protestánsok ragaszkodtak az eddigi nyolc kerülethez, a pátens pedig tizenkettőt (hatot-hatot) ír elő. Minthogy a zsinatnak az egyház összeségét kell képviselnie, az az esperességek összeségéből éppúgy megalakulhat, mint a kerületek összeségéből. Ennélfogva abban történt megállapodás, hogy a zsinat az összes esperességek képviselőiből alakuljon meg úgy, hogy minden esperesség egy világi és egy egyházi követet küldene. A küldöttség meghallgatván a jelentést, a kiegyenlítés c módjára ráállott, de azon föltétellel, hogy

¹ *Emléklapok* stb. 462. s köv. 1. ³ *U. ott* jan. 31., febr. 1.

² *P. N.* jan. 28. és 29. ⁴ *U. ott* febr. 2.

előbb meg a kerületi gyűlések hívassanak egybe még egyszer s azok mondják ki az új választási eljárás érvényességét s intézkedjenek annak foganatosítása iránt, egyúttal a superintendensi és felügyelői (gondnoki) állásokat betöltvén. E határozatokat Vay és Prónay egy újabb legf. kihallgatáson fogják a Felsőnek bemutatni.¹

E hírlapi közleményeknek — melyekért a Pester Lloyd «másodszori írásbeli megintést» kapott, s melyeknek a protestánsok közti megállapodásra vonatkozó részét maguk a lapok nyomban megcáfolták,² valódi háttérét a februárius 5-én tartott miniszteri tanácskozmány jegyzőkönyve³ tárja fel. E tanácskozmányban Thun előterjesztést tett a magyar protestánsok ügyében kiadandó nyilatkozatról, szemben a pátenis feladását hírül adó lapközleményekkel. Ez előterjesztés szerint Vay és Prónay csakugyan oly javaslatot tettek a zsinatok összehívására nézve, mint aminőt a lapok jeleztek s 4—5 heti időt kértek, hogy e javaslatukat hitsorsosaik által elfogadtassák. De már időközben kitűnt, hogy a zsinatok megtartása a superintendensek előzetes megválasztása nélkül lehetetlen; a javaslat lényegileg a restitutio in integrum követelése, amit a minisztertanács ismételve visszautasított, s követelte a pátenisszerű újjárendezést politikai és közjogi okokból; politikai okokból, hogy a pesti superintendencia uralma megtöressék s a zsinaton ne legyen ellenzéki többség, közjogi okokból, hogy az 1791:XXVI. t.-cikk alapján az uralkodó jogai vallási ügyekben (circa sacra) a zsinatok határozataitól függetleníttessék, ami nem zárja ki azt, hogy a zsinatok a pátenis egyes rendelkezéseinek módosítását kívánják, s hogy a pátenst követő rendeletek ideiglenes intézkedései helyére végleges kánonok lépjenek. Az e javaslatok elfogadásából eredendő zűrzavarban a coordinatio megindult munkája teljesen fennakadna, a pátenis törvényessége kétségbe volna vonható, s az arra alapított összes hivatalos cselekmények és fenyítő eljárások alapjukat veszítenék s jogosulatlan üldözés színében tűnnének föl. Thun szükségét látta, hogy az ellenkező híresztelésekkel szemben a kormánynak előbbi álláspontjához való ragaszkodása világos kifejezésre jusson.

Bruck ismételve hangsúlyozta, hogy a protestáns vezérférfiak ajánlatában nem lát in integrum restitutiót s ezért azt különösen a fennforgó belső és külső politikai viszonyok között nem tartja mereven visszautasítandónak; ami pedig elfogadhatatlan, annak mellőzése meg egyezés esetében nem ütköznék nehézségekbe. Arra is utalt, hogy a calvinistáknál a coordinatio folytatásáról szó nem lehet, mert az még kezdetét sem vette. Azonban ezúttal már Nádasdy és Goluchovski miniszterek is, következetlenségtől akarván megóvni a kormányt, a Thun

¹ U. ott febr. 4.

² U. ott febr. 5.

³ H. H. S. A. Min. Conf. Prot. febr. 5.

merev álláspontjához közeledtek, amelyet élénken támogatott a tanácskozásba bevont Albrecht főherceg is. E megnyilatkozások után a császár helybenhagyta a Thun által javasolt rendelet és lapközlemény kiadását, csupán a reá való hivatkozás mellőzését kívánta s egyúttal meghagyta, hogy az indiscret lapközlemények forrása kinyomoztassék.

Igy látott aztán napvilágot az a februárius 5-ről a superintendentiákhoz intézett miniszteri leirat, mely elismeri ugyan, hogy a császár felhatalmazást adott bizonyos bizalmas, kiegyenlítő tárgyalásokra, de magyarázólag megjegyzi, hogy e megbízás nem érinthette a pátens érvényét, s hogy zsinati választások csak úgy lesznek eszközölhetők, ha előbb az összes hitközségek pátensszerűen koordináltattak. Minélfogva az egyházak vezetőségei felhívatnak, hogy a januárius 10-i rendelet követésében magukat meg ne zavartassák, sőt ellenkezőleg egész befolyással odahassanak, hogy a rendelet végrehajtása siettetessék, ami által a kiegyenlítő tárgyalások sikere is legjobban mozdítható elő. Az újságközlemények is megfelelő cáfolatban részesültek.¹

Kétséget nem szenved, hogy a protestáns sérelem ügye a küldöttség vezetőinek az uralkodó részéről való fogadtatása által s különösen a b. Vay Miklós érdeméből, kinek ez a bécsi szereplése az ottani kormánykörökre is a legjobb benyomást tette, már ekkor a kiegyenlítés stádiumába juthatott volna, ha a gr. Thun fanatikus makacssága ennek a közeledésnek az útját be nem vágja s ő úgyszólván magára az uralkodóra rá nem cáfolt volna, ami által magát és a kormányt, melynek tagja volt, csak egy későbbi, annál nagyobb kudarcnak tette ki.²

A kiegyenlítés megghiúsulásának elkeserítő benyomását még fokozta a mindjárt utána köztudomásra jutott főtörvényszéki másodfokú ítélet, mely a Zsedényi Ede büntetését négyhavi fogházzól nyolc hónapra emelte.³

Mindez arra mutatott, hogy a kormány a harcot botorul az egész vonalon föl akarja venni. Ennek különben legcsattanósabb bizonyítéka az a legfelsőbb kabineti irat, mely januárius 23-áról keltezve Albrecht főhercegnek — az ő ismételt kérésére és sürgetésére — bizonyos rendkívüli rendszabályokra adott felhatalmazást a köznyugalom fenntartása végett Magyarországon.⁴

E kézirat abból indul ki, hogy a magyarországi nemzeti agitáció növekvése erélyes rendszabályokat tesz szükségessé. Az oly tüntetést, minő a nemzeti ruhaviselet, a kormány figyelmen kívül hagyhatja; de mihelyt a demonstráció fenyegetővé vagy ellenségessé válik olyanokkal

¹ Lásd az előbb id. *Min. Conf. jkönyv* mellékletét és a *P. N.* febr. 8. számát.

² *W. Rogge* id. m. II. 34. I. *Szögyény* Emi. ir. III. 8. I.

³ *P. N.* febr. 9.

⁴ *H. H. S. A.* *Min. Conf. Prot. jan. 23. O.B. E. L.* Rechberg jan. 24-iki 208. szám. *Döbl. irod. hgy.* I. 42-43. I.

szemben, kik hozzá nem csatlakoznak, ezek védelmére szigorral kell föllépni. Úgyszintén ott, hol a tüntetés nyilvánvaló célja a kormány intézkedéseinek és a hatóságoknak kicsinylése és megvetése, a tekintély föltétlenül megóvandó s az ellenszegülés megfékezésére esetleg katonai erő is veendő igénybe. A főkormányzónak joga van tilalmakat bocsátani ki és azok megszegését szigorúan büntetni; itt a kézirat utal megelőző rendeletekre, melyek különböző, a köznyugalmat veszélyeztető cselekményeket különös tilalom és fenyíték alá helyeztek. Az ily tilalmak újra kihirdetendők és érvényesítendők. A főkormányzó felhatalmazást kap arra is, hogy oly egyéneket, kik közismert előzményeiknél és érzületöknél fogva a kormányellenes mozgalmak vezetésére különösen alkalmasak, szigorúan megfigyeltessen, s mihelyt izgató ténykedés jeleit adják, azonnal elfogasson. A büntető eljárás fenntartásával az illetők arról a helyről, ahol veszélyesek, eltávolítandók, szükség esetében megerősített helyen belebezendők, vagy katonai fegyelmi századokhoz besorozandók. A tanulókkal szemben a fegyelmi szabályok szigorúan kezelendők s tüntetések esetében a vezetők ellen, ha tanulók is, rendőri¹ lég azonnal el kell járni, az illetőket megbüntetni, vagy belebezenni. De arra is ügyelni kell, hogy a tanintézetek oly egyének vezetése alatt álljanak, kik tudományos és társadalmi rátermettségük mellett alkalmasak arra, hogy a fiatalságra mérséklő és csillapító befolyást gyakoroljanak s a rendőri beavatkozást lehetőleg nélkülözhetővé tegyék. Ha a pesti egyetemen e tekintetben netán változásra van szükség, ez iránt a közoktatásügyi miniszternek azonnal előterjesztés teendő. Utasítsa a főkormányzó a neki alárendelt hatóságokat, hogy maguktartásában nyugodt szilárdságot tanúsítsanak s szükség esetében saját felelősségökre tegyék meg a kellő intézkedéseket, nehogy a felső hatóságok mindenbe való avatkozásukkal lejárják magukat; ezek inkább csak az általános áttekintést és a fontosabb intézkedéseket tartsák fenn maguknak.

Azonban a magyarországi főkormányzó még ezeket a rendszabályokat sem tartotta elegendőknek s folytatta panaszos előterjesztéseit, most már vádakkal is fordulva a kormány ellen nyolc évre visszamenőleg, hogy annak hibáira hárátsa a felelősséget a saját működése tagadhatatlan eredménytelenségeért. Az esztergomi eset óta a konzervatívok lettek gyűlöletének és gyanújának különös célpontjaivá; nem átalotta ártalmatlanná tételöket, esetleg internáltatásukat kívánni.¹

Ő már forradalomban látta az országot, pedig hát csak a soká botorul elnyomott nemzeti érzés ébredései voltak a forradalmi tünetek s csak a kormány saját tehetlensége, balfogásai s a rosszban való makacs-

¹ Lásd az erre vonatkozó névtelen, de kétségkívül Albrecht főhg. nézeteit kifejező emlékirat szövegét *Redlichnél.* II. köt. 706. s köv. I. *Károlyi Á.* Bev. Döbl. hagy. I. 49 — 51. I.

sága ásta annyira alá tekintélyét, hogy már mindenki szembe mert szállni vele.

Láttuk a nemzet ünneplő kedvének megnyilvánulásait, a lelkes hangulatot, mely a nemzeti dalokat szólaltatta meg úton-útfélen, s pedig annál szívesebben, minél jobban bosszantotta vele a hatalom leskelődő szolgálait. Megtörtént, hogy egy pár ember faluhosszat muzsikáltatta magát s ebből zsandárok és pénzügyőrök jelentése alapján már fenyegető fölkelés híre keletkezett.¹ Igaz, hogy annyi ünneplést, mint most egy sorjában a Zrínyi, a Kazinczy, a Kisfaludy, a Berzsényi, a Vörösmarty, a Dugonics, a Lorántffy Zsuzsanna emlékére, az Akadémia, az erdélyi Múzeum-egylet avatása alkalmából, talán soha sem látott az ország; de hát ez mind csak a lelkesedés jele volt, meg az elszántságé és összetartásé is, azt azután már csak részint véletlen események, részint a kormány kihívó túlkapásai idézték elő, hogy az 1860-ik év tavasza tényleg egyikévé lett az újabbkor legizgalmasabb időszakainak hazánkban.

Az akkori közhangulat magyarázza meg azt is, hogy az 1860-i farsang mozgalmas és zajos élénkség tekintetében meghaladta az összes megelőzőket,² és pedig nemcsak a fővárosban, hanem a vidéken is. Ha egyes osztrák és német lapok gúnyolódtak a magyar ruhaviselet ^farsangi alakoskodása» fölött, ez csak egy okkal több volt a mellette való rendületlen kitartásra. A «csárdás-korszak» tetőpontjához közeledett; hiába tiltotta meg a kormány, hogy az Akadémia palotájára való gyűjtést táncvigalmakkal kössék egybe, hiába adott ki a rendőrigazgatóság rendeletet a nyilvános táncvigalmak táncrendjének szigorú megtartására, (‘hatósági fellépést és teljes szigorral való eljárást» helyezve kilátásba; az eredmény az lett, hogy némely német táncot kifütyültek és kizártak a táncvigalmakból s Szegszárdon az Akadémia palotája javára rendezett bálon a dsidás-tisztek is fáradszónalul táncolták a csárdást.³

A farsangi multságokba való rendőri beavatkozásnak példátlanul brutális esete fordult elő februárius hó 15-én a szepességi Hotkócz községben. A megyei és szomszédmegyebebi fiatalság a mondott napra Lőcsén bált akarván rendezni, erre hatósági engedélyt kért. Siemianovsky megyefőnök, ugyanaz, ki csak nem régen, a késmárki Konventen tanúsított lanyha magatartásával rosszalásnak tette ki magát, most megakarta mutatni, hogy «tudni fogja a makrancos Szepességet az engedél messég útjára visszavezetni», s mert a megyét a pátens elleni mozgalom óta már a forradalom küszöbén állónak látta s azt hitte, hogy a báli vendégek mind fel vannak fegyverezve, az utolsó percben betiltotta a táncvigalmat és minden közbenjárással szemben hajthatatlan maradt.

¹ *O. B. B. L.* márc. 19-i 724. szám.

² *Podmaniczky* id. m. III. 93. l.

³ *P. hl.* jan. 6., 12., 25., 26., február 27., márc. 1.

S mikor a már egybegyűlt társaság gróf Csáky Tivadar meghívására szánokon ennek hotkóczi kastélyába vonult s a táncvigalmat mint magánházban, ott tartotta meg, a megyefőnök rájuk küldte a karhatalmát. Egy osztag csendőr a bál folyamában puskatussal betörte a terem nyílt ajtóit s kíméletlenül szétkergette a társaságot, sőt a rendezők közül többeket le is tartóztatott és éjjel, a hóban gyalog kísért be a legközelebbi városba.¹ Az esetnek természetesen híre ment, maga a kassai helytartóság főnöke, b. Poche helytelenítette az eljárás brutalitását s különösen a felvidéken nagy és általános volt miatta a felháborodás.

Fölösleges izgatása a kedélyeknek volt a Sárosy Gyula ellen indított bűnper is, melynek során a nagyváradai törvényszék őt egy, a fekete-sárga színt és a krinolindivatot gúnyoló verse miatt közcsendháborítás címén hat havi súlyos börtönbüntetésre ítélte, amit utóbb a főtörvényszék megsemmisített, csupán rendőri eljárásnak adva helyet, melynek során Sárosy utóbb Budweisban belebuzdított.²

E közben a pátens elleni harc is folyt tovább; Zsedényi egyelőre szabaddalomban maradt, a bíróság nem sietett az ítélet végrehajtásával; ellenben a legnagyobb nyomással igyekezett a hatalom a március végére kitzűzött határidőig szaporítani a behódoló hitközségek számát. A helvét hitvallásúaknál semmi eredményt sem ért el, az ág. evangélikusoknál, a nem magyarajkú elemeknél, elért annyit, hogy 226 hitközség a pátens értelmében rendezte magát, ellenben 333 megtagadta a pátent; a lélekszám amazoknál 306,786-ra, emezeknél 543,712-re rúgott.³ Thun panaszt emelt a belügyminiszternél a lanyha, sőt részben ellenséges magatartás miatt, melyet állítólag egyes hivatali közegek is tanúsítottak az ellentállással szemben s amely még a «jó érzelmű» papság körében is azt a hitet keltheti, hogy a kormány nem helyez nagy súlyt a pátens végrehajtására s szigorú eljárást kért azokkal szemben.⁴ A közhangulatot legjobban jellemezte a zajos ünneplés, melyben b. Vay Miklós március elején Debrecenben tett látogatása alkalmával részesült.⁵

A hazafias lelkesedés a sok ellentétes behatás között is mindig új tápot talált és módot a megnyilatkozásra. Reményi Ede a külföldön már szinte világhírré szert tett hegedűművész, loyaltási nyilatkozat alapján 1860. januáriusában hazatért az emigrációból s előbb Pesten, azután a vidéken is rendkívüli hatással rendezett hangversenyeket. Csakhamar a közönség bálványa lett, mely benne a forradalom száműzöttjét is látta s különösen magyar dalaiért határtalanul lelkesedett.⁶

¹ O. B. E. L. márc. 8. és 11-i 721. és 722. számok. Lásd az eset leírását szerző «*Régi emlékek*» c. műve (Révai testvérek Bpest, 1907.) 121. s. köv. 1.

² Vas. Újság 1860. 142. l. P. N. febr. 15., márc. 14.

³ Prónay jelentése a P. N. ápr. 7-1 számában.

⁴ O. B. E. L. márc. 16. és 22-1 432., 695. számok.

⁵ P. N. márc. 4.

⁶ O. B. E. L. jan. 2°-i 195. szám; P. N. jan. 18., febr. 1., márc. 2.

Ugyanabban az időben indult meg a mozgalom a horvátországi ínség miatt szűkölködők fölségélyezésére, főképp jótekonycélú hangversenyek és előképek, valamint sorsjáték rendezése által. Az ügy intézését a társadalom legelőkelőbbjei vették kezükbe; a mozgalom kiterjedt a vidékre s a begyűlt tekintélyes összeget küldöttség vitte Zágrábba, mely ott lelkes ünneplés tárgya volt; valóságos magyar-horvát testvéresülés vált e dologból, jeléül annak, hogy a régebben egymással ellenségesen szemben állott elemek is egyesültek az osztrák hatalom általi elnyomatás alatt.¹ Ennek jele volt az a hódolat is, melyben a pesti szerb ifjúság Egressy Gábort részesítette a Brankovits György című szomorújáték előadása alkalmából, s mely a viszály elítélésével és az egyetértés hangoztatásával párosult.²

És ne feledjük, hogy ez időben a lapok majdnem naponta hoztak híreket a nagy olasz nemzeti mozgalom terjedéséről; Garibaldi kiáltványai egymást érték, valóságos keresztes háborút hirdetett Ausztria ellen; Cavour visszafoglalta helyét a piemonti kormány élén; a velencei tartományban a statáriumot kellett kihirdetni, hogy a hadsereget a bujtogatások és csábítások ellen megvédjék; Parma, Modena, Toscana és Romagna Ausztria tiltakozása ellenére tényleg egyesültek Piemonttal; Piemontból nagy hadikészülődések híre jött; a pápa hiába védekezett egyházi átokkal a pápai államok megcsonkításában közreműködők ellen.³

Amily súlyos gondot okoztak e hírek az osztrák kormánynak, éppoly lelkesedést váltottak ki Magyarországon. Az osztrák kormány gondjait még növelte a pénzügyi helyzet, amely már januárius végén egy újabb 150 milliós kölcsön kibocsátását tette megfontolás tárgyává, míg utóbb egy 200 milliós sorsjegykölcsönnel történt nagyon kedvezőtlen kimenetelű kísérlet.⁴ Valójában csak a pénzügyi helyzet ziláltsága vitte rá a kormányt arra a rendszabályra is, melynek jelentőségét végrehajtása stádiumában fogjuk méltatni, de mely már március elején jutott köztudomásra, t. i. a birodalmi tanács kibővítésére és hatáskörének kiterjesztésére.⁵ A cél az volt, hogy a kormány önmagát bizonyos ellenőrzés és nyomás alá helyezze az államháztartás egyensúlyának helyreállítása érdekében, s ezáltal az államhitelt megerősítse. De eltekintve attól, hogy az intézmény ennek a céljának sem felelt meg, az egésznek elgondolása meggyőzhette a magyar közvéleményt arról, hogy a remélhető alkotmányosság netovábbja egy, a tartományi képviselők» kül-

¹ *Vas. Újság* 1860. 175., 177. l. *P. N.* márc. 4., 24., ápr. 5.

² Januárius iő-án; l. a *Vörös Antal* — féle iratokat, *Nemz. Múz. P. N.* jan. 18.

³ *P. N.* jan. 10., 18., febr. 4., 10., 29., márc. 6., 14., 22., 31., ápr. 4.

⁴ *H. H. S. A. Min. Conf. Prot.* jan. 23., márc. 3. *P. N.* márc. 25.

⁵ *P. N.* márc. 7.

főttjeiből is alakítandó s inkább csak tanácsadó szereppel bíró közép-ponti parlament lehet.

A kormány gondjait és zavarait ez időben még egy, valóban szégyenletes botrány is szaporította. Az olaszországi háború alatt a hadsereg részére való szállítások körül fölmerült s immár köztudomású visszaélések vizsgálata kiderítette b. Eynatten altábornagynak, a Kernpen és Grünne pártfogoltjának, ki, mint láttuk, a legválságosabb időben vezető állást foglalt el a hadseregben, nagymérvű bűnrészességét. Eynattent március 6-án elfogták s ő, miután írásban töredelmes vallomást tett, mindjárt rákövetkező éjjel a börtönben, az állítólag alkalmazott övrendszabályok ellenére öngyilkosságot követett el, amiről a lapok is hírt adtak.¹

Amiről azonban a lapoknak nem volt szabad értesítést adniok s ami Magyarországon sokkal nagyobb izgalmat okozott, az az a Bécsből kiszivárgott hír volt, hogy Széchenyinél a Görgen-féle elmeegógyintézetben március 2-án a rendőrség szigorú házkutatást rendezett, összes iratait elkobozta s ezt a rendszabályt ugyanakkor alkalmazta egy egész soránál az oly egyéneknek, kik Széchenyivel sűrű érintkezésben állottak, nevezetesen Kecskeméthy Aurélnál, Falk Miksánál, gr. Széchenyi Istvánné lakásán, dr. Görgennél és Hollán Ernónél. Akkor még részleteket nem tudott senki s még kevésbé lehetett sejteni, hogy mik lesznek ez eljárás következményei, de maga a tény, hogy a megriadt és önvédelmében és bosszúvágyában kérlelhetetlen hatalom immár a legnagyobb magyart sem kíméli s talán ezt a kutatást és elkobzást azért rendezte, hogy ellene megtorló rendszabályokkal léphessen föl, természetesen országszerte mély megdöbbenést s rendkívül nagy nyugtalanságot keltett.

Ebben az izzó közhangulatban szülemlett meg a pesti egyetemi ifjúság körében az a gondolat: az 1848-i március 15-4 vértelen forradalomnak, a sajtószabadság születésnapjának évfordulóját megünnepelni. Akik ezt tervezték, bizonyára nem sejtették, hogy egy ma már több mint félszázados kegyeletes gyakorlat alapjait teszik le s az akkori viszonyok között nem is mertek az ünneplésnek agitatórius jellegget kölcsönözni; csak istentiszteletre gondoltak és azután bizonyos sírok megkoszorúzására.

Azonban a rendőrség neszét vette a dolognak s mindjárt nagy készültséggel vonult fel a tüntetés megakadályozására. Az állítólag 500 főre tehető, többnyire nemzeti viseletét és gyászkaraszallagot öltött egyetemi ifjúság előbb a belvárosi, majd a ferencendi templomba akart vonulni, de mindkettőt a rendőrségtől elzárva találván, végre az udvari ajtón át a szénatéri (most Calvin-téri) ev. református templomba

¹ U. ott márc. 10.

gyűlt, ott rövid ájtatosságot végezvén, egy hazafias dalt énekelt, azután pedig útját a ma már nem létező ferencvárosi temetőnek vette. A rendőrség itt is megelőzte s közbelépésével szétoszlásra kényszerítette a tüntetőket, mire ezek a kerepesi temető kapujánál gyűltek össze ismét, s ezt is csukva találván, egy, a szalagfelírás szerint a hazáért elvérzettek emlékének szánt koszorút dobtak be a kerítésen át s ismét egy dalt énekeltek. Miután már a ferencvárosi temetőnél néhány elfogatás történt, ez itt is ismétlődött, s minthogy az ifjak szétoszlani nem akartak, sőt állítólag erőszakkal ki akarták szabadítani az elfogottakat, a fegyveres rendőrség előbb szuronyát használta, majd lőtt, minek következtében Forinyák Géza másodéves jogász térdén súlyosan, két másik könnyen megsebesült s összesen tizenegy letartóztatás történt. Forinyákokat a Rókus-kórházban azonnal kezelésbe vette Kovács József főorvos, a későbbi sebésztanár, ki a nagy vérvesztés miatt a sebesült állapotát már akkor aggasztónak nyilvánította.¹

Így adják elő az esetet a rendőrségi hivatalos jelentések, azonban még nemrég élő szemtanuk bizonyították,² hogy az ifjúság részéről semmi erőszakoskodás vagy ellenszegülés nem történt, s a rendőrség minden előzetes intés vagy óvás nélkül mindjárt fegyverét használta. A közönség — miután a fegyveres közbelépés a városon kívül történt — a dologról csak későn és hiányosan értesült. A rendőrség már másnap a hozzá közelebb álló lapokba egy közleményt vettetett föl, mely az esetet a fentiek értelmében adja elő, hangsúlyozva, hogy a közönség semmi részt sem vett a tüntetésen.³ A Pesti Napló március 16-án és 17-én hallgatott a dologról; 18-án csupán azt a hirdetést közölte, melyet az egyetem fekete tábláján függesztettek ki, s amely «a folyó hó 15-én történt események folytán» gyarló magyarsággal nyomatékosan intette a «cs. kir. egyetem» tanulóifjúságát, hogy mindennemű «testületi összecsoportozásoktól» és demonstrációktól szigorúan tartózkodjék, mert az ilyenekben részesek esetleg mindjárt katonául fognak besoroztatni, — ami egyes esetekben tényleg meg is történt.

Március 22-től kezdve azután a lapok már híreket hoztak a megsebesült Forinyák Géza állapotáról, mind súlyosabbnak jelezve azt.⁴ A közrészvét csakhamar a szerencsétlen ifjú felé fordult, kinek atyja tekintélyes háztulajdonos volt Pesten, azelőtt ügyvéd, s hogy a család nem táplált rebellis hajlamokat, azt az a körülmény mutatja, hogy az idősebb fiú, Gyula, a későbbi közismert tábornok, akkoriban a vezér-

¹ H. H. S. A., a főkormányzóságnak és pesti rendőrigazgatóságnak a rendőrmisztériumhoz márc. 15-ről való tizrendbeli távirata és jelentése.

² Egyebek közt néh. Bolgár Emil kúriai bíró, ki mint jogász a tüntetők közt volt.

³ *Budap. Hírlap és Pester Lloyd márc. 16.*

⁴ *Pester Lloyd márc. 22., 27. P. Napló márc. 25., 26. Búd. Hírlap márc. 24.*

karnál szolgált mint százados. A gondos kezelés ellenére a seb elüszkösödése elkerülhető nem lévén, a sérült ifjú állapota csakhamar válságosra fordult.

Míg a rendőrség a maga jelentéseiben és hírlapi közleményeiben mindig azt hangoztatta, hogy Budapesten nyugalom uralkodik, a szerencsétlen eset valójában nagy mértékben fokozta az amúgy is észlelhető általános izgalmat, mely azután még inkább fokozódott, midőn Bécsből híre jött, hogy b. Jósika Samu, a konzervatívok elismert vezére s Széchenyi bizalmas barátja, egy Széchenyinél Döblingben elköltött ebéd után megbetegedett s március 28-án még csak 55 éves korában meghalt.¹ A lapok majdnem kivétel nélkül a legnagyobb elismeréssel szóltak az elhunytól, kinek korai halálát különösen a konzervatívok hazánkra nézve éppen az akkori viszonyok között pótolhatatlan veszteségnek tartották. Habár betegsége tizenhárom napig tartott,² halála híre a magyar közönséget oly váratlanul érte, hogy az akkori izgatott időkben sokan kalandos magyarázatokat kerestek s a mérgezés gyanúja is fölmerült.³

A nyugtalan országban a legnyugtalanabb ember mindenesetre annak kormányzója volt. Főkép a márciusi 15-i esemény hatása alatt táviratilag kérte a kormányt, hogy száz internálandó magyar ember részére elhelyezésről gondoskodják megerősített ausztriai helyeken. A miniszterek értekezlete⁴ egyelőre elodázó választ adott a főhercegnek, kinek a mindig fokozott drákói szigorban és a magyar természet teljes félreismerésén alapuló megfélemlítési politikában kimertülő bölcsesége már akkor sok kételyt támasztott a bécsi kormánykörökben. A hatalmas főkormányzó egyébiránt kevéssel később már bukott ember volt, amihez bizonyára a március 1-i fölösleges rendőri vérengzés is hozzájárult; egyébiránt ő elbocsáttatását március 22-én maga is sürgetőleg kérte.⁵ A március 30-i miniszteri konferenciának már tudomására hozta a császár, hogy Albrecht főherceget ismételten kifejezett kérésére fölmentette magyarországi főkormányzói állásától s már ki is jelölte utódját Benedek Lajos tábornagy személyében, aki magyar ember volt, az olasz harctéren kitüntette magát s kevéssel előbb neveztetett ki a vezérkar főnökévé.⁶ A személyváltozást egyelőre ideiglenes jelleggel ruházták föl, nehogy a közönség rendszerváltozásnak tekintse s a legfelsőbb elhatározás csak április folyamában jutott a közönség tudomására.

Forinyák Géza 19 napi kínos szenvedés után április 2-án sebébe

¹ P. N. márc. 30.

³ Szögény id. m. lli. 10. s köv. 1.

³ Rogge id. m. II. 43. 1.

⁴ H. H. S. A. Min. Conf. Prot. márc. 17. és 18.

⁵ Redlich id. m. II. 714. s köv. 1.

⁶ P. N. febr. 7.

belehalt.¹ A magyar közönség a szép reményekre jogosító, még csak 19 éves ifjút a nemzeti ébredés korszakának vértanújává avatta s temetése április 4-én oly nemzeti tüntetéssé vált, mely a csodálatosan fegyelmezett érzelmek hevével még a Vörösmarty-gyászt is fölülmúlta. A rendőrség ezt sejtve, megpróbálta a temetésben való tömeges részvételt megakadályozni, s az április 4-én d. u. 4 órára kitűzött szertartást már előbb, 2 órakor kívánta megtartatni; de a család ellenkezésével szemben kénytelen volt engedni.²

A temetési menet a család nádor-utcai lakásáról indult el s a Fürdő-, Dorottya-, Váczi-utcán, Kristóf-téren, Úri- és Hatvani-utcán keresztül vonult a Kerepesi-útra, s a Rókus-kórháznál történt újabb beszentelés után a Kerepesi-temetőbe, úgy hogy a közlekedés e vonalon körülbelül egy órára teljesen megszűnt, s a boltokat is bezárták. De semmi legkisebb rendzavarás nem történt, bár a rendőrség távol tartotta magát, s a rendet kizárólag maga az ifjúság tartotta fenn. Ifjak vitték a koporsót is a vállukon, s a fáklyákat; többek közt gr. Szapáry Géza, gr. Károlyi Gyula, Blaskovics Ernő és Kendeffy Árpád. A főrangú világ általán tömeges részt vett a temetésben, a nők nemzeti gyászviseletben, sokan koszorúval kezökben. 60,000-re becsülték a menetben résztvevők számát, mikor Buda és Pest akkori lakosságának összes száma nem érte el a 200,000-et. A menet gyalog vonult ki egészen a temetőbe, ahol a nyitott sír fölött, a közönség rázendítette a Szózatot.³ Pesten és az ország több vidéki helyén gyászistentiszteletet is tartottak a Forinyák lelki üdvéért, míg végre a hatóság tiltólag lépett közbe,⁴ ami annál fölöslegebb volt, mert időközben egy még sokkal nagyobb és általánosabb nemzeti gyász szorította háttérbe a március 15-i tüntetés áldozatának szánt kegyeletet.

Mikor még háborogtak a kedélyek a Forinyák esete miatt, éppen a feltámadás ünnepének ihlete közepett villámsapásként sújtotta le ugyanis a magyar nemzetet a hír, hogy április 8-án, húsvétvasárnapjának reggelén Gróf Széchenyi Istvánt döblingi hálószobájában pisztolyal a kezében, szétronsolt aggyal halva találták!

¹ A családi gyászjelentés «szerencsétlen sebesülést» mond, mint halálokat. *P. N.* április 4.

² *Podmaniczky* id. m. III. 95. 1. P. azt is elmondja, hogy a Protmann intézkedésével maga Forinyák Gyula kapitány szállott szembe, amiért a profoszhoz rendelték, s ez okozta, hogy öccse temetésén meg nem jelenhetett.

³ *P. N.* április 5. és 7., a «Neueste Nachrichten» és «Wanderer» közleményei nyomán is; *Podmaniczky* id. h.

⁴ *P. N.* ápr. 26.

III.

(Széchenyi halálának hatása; a gyilkosság gyanúja; az öngyilkosság előzményei és nyilvánvaló okai. A kormány gáncsvetései ellenére országossá leS2 a gyász. A szoborállítás kérdése a kormány körében, Benedek jövetele; a teendő engedmények, különösen az országgyűlés összehívásának és a megyék visszaállításának kérdése. Az április 19-1' császári kézirat és az új kormányzó beköszöntő szövege. A b. Bruck pénzügyminiszter katasztrófája. A protestáns mozgalom elleni harc tovább folyik; Zsedényit és Mádayt becsukják. A «megerősített birodalmi tanács» egybeállítása és szabályzata egészen hatástalan marad. Újabb tárgyalások a pátens körüli ellentétek kiegyenlítése céljából; nagyobb engedékenység; a május 15-i legf. kézirat gyakorlatilag megtagadja a pátent; az amnesztia következtében szabadon bocsátott Zsedényit és Mádayt zajosan ünnepük a hazában, 1860. április—május.)

«Egy szó nyilallott a hazán keresztül,
Egy röpke szóban annyi fájdalom!
Éreztük a mint e föld szíve rezdül
És átvonaglik róna, völgy, halom,
Az első hír, a mint a szót kimondta,
Önnön hangjától visszadöbbene,
Az első rémület kétségbe vonta:
Van-é még a magyarnak istene?»

Lehetetlen hívebben jellemezni a nemzetnek a Széchenyi váratlan, erőszakos halála fölötti följajdulását, mint a hogy az a legremekebb magyar óda jellemezte, melyet szerzője, Arany János, az Akadémia gyászünnepélyén olvasott fel.

Az ama napok jellemzésére eddig is mondtak érthetővé teszik, hogy a nemzetnek ebbe a legnagyobb fájdalmába is csakhamar belészólt az uralkodó kormányrendszer elleni lángoló, de jogosult gyűlölet s az ösztönszerű igyekezet: ezért a csapásért is azt a rendszert vádolni meg. Majdnem általánossá vált csakhamar a hit, hogy nem öngyilkosság, hanem gyilkosság fosztotta meg a nemzetet Széchenyitől s hogy e gyilkosság azok műve, akik őt utolsó napjaiban valósággal üldözőbe vették.¹

Később, a higgadtabb felfogás eloszlatta ezt a gyanút; már Széchenyi kortársai közül egyesek, kik vele sűrűbben érintkeztek, mint

¹ A gyilkosság vádjának napjainkban megkísérlett felújításai nem tartoznak a komoly történetírás körébe.

például Falk,¹ rámutattak a jelenségekre, melyek szinte előreláthatóan tüntették föl az öngyilkosságot, melynek gondolata Széchenyit már fiatalkori naplójának tanúsága szerint kísérte koronkint; újabban fölfedezett utolsó naplókötetének följegyzései pedig egészen kétsége telenné teszik az üldöztetés rögeszméjét, mely őt a halálba kergette.²

Azonban az öngyilkosság kétségtelen tényével szemben is fölmerül a kettős felelősség kérdése: azoké, akik e katasztrófát fokozott óvatossággal el nem hártották, és azoké, akik azt félelemből, gyűlöletből vagy bosszúvágytól sugalt rendszabályaikkal egyenesen előidéztek.

Az előbbi irányban a kormány maga tüntető buzgalommal vizsgálatot indított, mely főképp a Széchenyit utolsó napjaiban környező, kiszolgáló és gyógykezelő személyzet ellen irányult. Ha csak magát azt aényt vesszük, hogy a nagy férfiú éjre elzárkózhatott egy szobába, melyben az öngyilkosság minden eszközei rendelkezésére állottak, úgy ezt egy elmeorvosintézetben lehetetlen súlyos mulasztásnak nem tekintenünk. Azonban másrészt az eset különleges voltát is tekintetbe kell vennünk. A Ó9-ik életévébe lépett Széchenyi nem volt olyan beteg, akire a gyógykezelés közönséges szabályai könnyen alkalmazhatók lettek volna; a szinte félelmes tisztelet, mely személyét környezte, bizonyos kíméletet hozott magával, mely aztán könnyen átlépte a mulasztás határát. Egyébiránt, mint ahogy egy kolosszus ledőlésében pusztításokat okoz, a Széchenyi nagy tragikuma a kisebb tragikumok egész sorát vontta maga után, mely a felelősség e részét meglehetősen tárgyalanná tette. Titkára és sakkjátszó társa, Kiss Márton az eset hatása alatt megtévelyodott s utóbb meghalt; komornyikját, Brachtot, mindjárt a temetés után megütötte a guta; az intézet tulajdonosa, dr. Görgen kevéssel később meghalt, mielőtt a vádiratot átvette volna és segédorvosa, dr. Goldberg néhány hónap múlva agyonlőtte magát.³

A másik irányban fennállott felelősség tekintetében természetesen vizsgálat nem indult, de a ma ismeretes adatok alapján a közvélemény ítélhet. Hogy ez az ítélet mennyiben sújtsa Albrecht főherceget, aki a Széchenyi halála idejében már nem volt ugyan hatalmon, de aki kétségtelenül megindítója volt a bécsi hajsának, mennyiben Protmannt, aki — mint minden rosszban — ebben is sugalmazója volt a főkormányzónak és mennyiben b. Thierry rendőrminisztert s az ő alárendelt közegeit, az mellékes kérdés, mely a személyek egyenkinti jelentéktelensége miatt a történelmet nem fogja különösebben érdekelni.

A kormánynak az első perctől kezdve éreznie kellett azt, amire a kortársak közül már Kecskeméthy Aurél ráutalt,⁴ hogy t. i. a Széchenyi

¹ id. m. 142. 1.

² *Döbl. Irod. hagy.* I. 420 — 423. i.

³ *Kecskeméthy* Gr. Steph. Széchenyi 107., 124—125. I. *Falk* id. h.

⁴ Id. m. 102. s köv. I.

öngyilkossága neki kapóra jött, mert ha a házkutatás eredménye alapján a gróf ellen eljárást indítanak, az valószínűleg siralmas kudarccal végződött volna, így pedig a közönség azt hihette, hogy Széchenyit éppen soha ki nem derített bűnös cselekményeinek s azok következményeinek tudata indította az öngyilkosságra. A kormánynak ez a nyilvánvaló érdekeltsége szolgáltatta éppen a tápot a hivatalos gyilkosság gyanújának.

Eleinte, úgy látszik, Bécsben megpróbálták azt a hírt terjeszteni, hogy a döblingi remete szélhűdés következtében halt meg;¹ de mikor látták, hogy a halál valódi okának leplezése csak növeli a gyanút, csakhamar — az orvosi látlelet szószerinti közlésével is — közzétettek minden részletet, amiből a közönség az öngyilkosság tényéről meggyőződhetett.² E tekintetben a védekezés könnyű volt; nem úgy az előidézés gyanújával szemben.

Kétségtelen, hogy a március 1-i házkutatásoktól fűződnek azok a szálak, melyek oly sűrű szövedékekkel békózták körül a Széchenyi lelket, hogy abból végül nem volt más menekülés, mint az öngyilkosság; e lelki állapot fejlődéséről oly tiszta képet nyújtanak ma már a Károlyi Árpád adatai és feldolgozása,³ hogy elég itt a legfontosabb mozzanatokra rámutatnunk.

A házkutatást Széchenyi bizonyos gavalléros, nagyúri könnyedséggel látszott fogadni; a jegyzőkönyv aláírásakor elismerését fejezte ki a kiküldött közegek humánus eljárása fölött, úgy látszik, bízott benne, hogy elkobzott irataiban nem fognak olyat találni, amire megtorló eljárást alapíthatnának. Becsületessége tudatában mindjárt vasárnap önértetes, de nagyon udvarias levelet intézett a rendőrminiszterhez, melyben méltányosságára hivatkozva bizonyos, rendőri szempontból nem fontos tárgyak visszaküldését és azt is kérte, hogy a miniszter őt látogassa meg. Erre Thirry hosszú várátás után március 6-án hideg udvariassággal válaszolt, bizonyos tárgyakat visszaküldött, azonban levelébe szemrehányásokat is foglalt Széchenyi politikai tevékenysége miatt és azt a végzetes kijelentést, hogy az általa évek előtt választott menedékhely rá nézve rég megszűnt az lenni. Ezt a mondatot utóbb hivatalos részről úgy magyarázták, hogy azzal a miniszter nem megfenyegetni, csupán agitációi folytatásától visszatartani akarta Széchenyit;⁴ bizonyos azonban, hogy ő ezt fenyegetésként értette s ez

¹ *Szögyény* id. m. III. 19. 1.

² Lásd a *P. N.* közléseit a «Wanderer», és a *Morgenpost* s a hivatalos orvosi látlelet nyomán április 12., 13., 14. és 17-1 számaiban.

³ *Döbl. irod. hagy. I. köt.*

⁴ *Falk* id. m. 157. 1. A kérdéses passzus eredetiben így hangzik: «Das von Ihnen vor Jahren gewählte Asyl, hat längst ein Solches zu sein aufgehört». (*Döbl. J. h. I. 488. I.*)

egészen földülta kedélyét. Időközben értesült róla, hogy titkáránál lefoglalták nagy magyar szatírját s hogy Kecskeméthyt a vele való érintkezés miatt a sajtócenzúra körében való hivatalos alkalmazásától függesztették. Amitől Széchenyi félt, az valószínűleg nem a börtön volt, hanem az állami tébolyda s az a bánásmód, amelyben ott majd részesülni fog. A pesti tüntetés és annak következményei is megriasztották; valószínűleg azt hitte, hogy most majd minden téren nagyobb szigorral fognak fellépni. Kebelbarátjának, Jósikának éppen a nála elköltött ebéd utáni megbetegedése s később halála teljessé tette a zaklátott, beteg aggastyán kétségbeesését. Már a barátja halálát követő éjjel a pisztolyhoz nyúlt, de még letette a gyilkos fegyvert; az álmaid lanság, a táplálkozásnak majdnem teljes szünetelése, aláásta utolsó erejét; naplója szerint «a megsemmisülés szomja» vett rajta erőt s annak tovább ellentállani nem tudott.¹

Az osztrák kormánynál már megszokott kicsinyesség hozta magával, hogy a nemzeti gyász előreláthatólag országosan és impozánsan leendő megnyilatkozását megpróbálta mindenféle módon korlátok közé szorítani. Az első, felső-döblingi beszertelési szertartásnál ez teljes mértékben sikerült is. Egyházi részről az első perctől arra a humánus álláspontra helyezkedtek, hogy tudva lévén a beszámíthatatlanság esete, az egyházi szertartásnak teljesen szabad folyás engedendő. Azonban a beszertelést a döblingi plébániatemplomban oly sietséggel kellett már április 10-én délelőtt végrehajtani s ennek közzétételéről — a húsvéti ünnepek közbejötté miatt is — oly kevéssé történt gondoskodás, hogy ennél a rendkívül rövid és csendes egyházi cselekménynél alig több, mint hatvan ember volt jelen, majdnem mind a magyar arisztokrácia köréből. Bár a holttest még aznap átszállított Nagy-Cenkre, a család az ottani temetési szertartást április 12-re tűzte ki éppen azért, hogy azon távolabbi vidékekről is minél számosabban megjelenhessenek. Azonban «különös okok miatt», mint a lapok írták, ami alatt rendőri beavatkozás értendő, a temetést már 11-én kellett megtartani, úgy hogy nagyobb része a várt gyászoló vendégeknek elkésve érkezett meg Cenkre; elkéstek az Akadémia küldöttsége, a városok és testületek küldöttjei, sőt még a rokonok közül is többen. De így is megjelent mintegy 5—6000 ember; a koporsót a Széchenyi-nemzetség fiatal tagjai vitték a sírboltba.²

Ez a rendőri beavatkozás pedig annál oktalanabb volt, mert nem akadályozhatta meg, hogy néhány nappal, néhány héttel később gyászistentiszteletek és emlékünnepek alakjában a nemzet teljes mérték-

¹ Lásd a *Döbl. ir. hagy.* I. kötetének adatait részint *Károlyi* tört. bevezetésében, részint a naplóban és levelekben.

² *Vas. Újság* 1860. 187 188. I. P. N. április 11., 12., 14., 15. *Kecskeméthy* id. m. 101. l.

ben le ne rója fájdalma és kegyete adóját. Sőt magában Bécsben is rendeztek fényes gyászszertartást a skótok templomában április 26-án, mely alkalommal a túlnyomó részben magyar gyászoló közönséget a templom mind magába nem fogadhatta. Négy száz pesti egyetemi hallgató is felrándulni készült ez alkalommal Bécsbe; összehozták a 4000 forintot is, mert a hajózási társaság ennyire csigázta fel a szállítási díjat. Azonban Protmann, felsőbb utasításra,¹ megtiltotta, hogy a hajó elinduljon; az ifjak Pesten maradtak s énekelve vonultak aztán végig az utcán.²

Megszámlálhatatlan volt a sok Széchenyi-gyászünnepe; soruk egész az őszbe elnyúlt; faluhelyeken is tartottak gyászistentiszteleteket; egyes testületek kimondták a ruhaviseletben való gyászt is, egyébiránt — különösen Pesten — közakarattal gyászolt mindenki, kortársak feljegyzése szerint alig lehetett abban az időben Pest utcáin mást, mint feketeruhás vagy gyászkarszallagos embert látni.³ Legfényesebb volt az április 30-án a Pest-belvárosi templomban megtartott gyászistentisztelet, melynél a szertartást a bíboros hercegprímás végezte s melyen az új kormányzó, Benedek is megjelent. 80,000-re becsülték a templomban és a templomon kívül összegyűlt gyászolók számát; a szertartás végeztével a közönség az utcán is rázendítette a «Szózat»-ot s a «Hymnus». Kassán gr. Károlyi Ede kezdeményezésére a krakói Kosciusko-halom mintájára Széchenyi-halmot akartak emelni; temérdek nép gyűlt össze a legkülönbözőbb vidékekről hozva földet a halom gyarapítására; azonban a hatóság megtiltotta az összejövetelt, Károlyit egyelőre radványi lakásán internálta s megakadályozta a halomrakást, úgyhogy a hozott földet Semsey Klára úrnő kertjében kellett elhelyezni.⁴

Az Akadémia, mely érmet veretett nagy alapítója emlékére, azonnal megindította az emlékszobor felállítását célzó mozgalmat; már a hely kérdése is szóba jött s a közvélemény mindjárt a Dunapart mellett nyilatkozott meg; ugyanakkor fölmerült már az az eszme is, hogy a Lánchíd Széchenyiről neveztesék el.⁵

A szoborállítás kérdése a kormányt is foglalkoztatta; az új kormányzó, Benedek, belátván, hogy e mozgalmat megakadályozni nagyon gyűlöletes lenne, merészet gondolt s a május 9-i koronatanácsban⁶ azt javasolta, hogy a megindult agitációnak véget vetendő, maga a császár rendelje el az emlékszobornak közpénzekből leendő felállítását. Rechberg

¹ *H. H. S. A. Min. Conf. Prot.* ápr. 28.

² *P. N.* ápr. 28.

³ *Busbach* id. m. I. 308. I. A Széchenyi-gyász legrészletesebb leírása található *Zichy Ant.* Széchenyi-életrajzában (Tört. Életrajzok) 308 — 336. l.

⁴ *P. N.* máj. 3., 24.

⁵ *U. ott* ápr. 11., máj. 3., 16.

⁶ *H. H. S. A. Min. Conf. Prot.* máj. 9.

miniszterelnök nehézségeket látott az öngyilkosság tényében és abban, hogy a beszámíthatatlan elméleti állapot az agy szétroncsolása következtében orvosilag és bíróilag megállapítható nem volt. Nádasdy is a javaslat ellen nyilatkozott, mert megütközést kelthetne, hogy egy keresztény uralkodó egy öngyilkosnak állítat szobrot; ez még tápot adhatna az amúgy is lábrakapott öngyilkossági mániának.¹ De politikai okok is szólnak ellene; kétségtelen, hogy Széchenyi volt a «Blick» szerzője, amiért tulajdonképpen mint felségárulót lehetett volna őt vád alá helyezni; e könyv a császárt hitelességgel vádolja s ezért a császár szobrot állíttasson írójának, úgy mint Károly főhercegnek? Széchenyinek kétségkívül voltak érdemei Magyarország ipara és kereskedelmének fejlesztése körül, de az uralkodóház és az összbírodalom körül nem. Vezére volt az ellenzéknek és az Ausztriától való elszakadás irányzatának (!!); a javasolt rendszabály a tüntetéseket nem szüntetné meg, inkább tápot adna nekik. Egy magyar mágnásnak ilyenén megnyilatkozása után különösen hat, ha olvassuk, hogy Goluchovski belügyminiszter az öngyilkosság momentumát az egyház részéről elismert beszámíthatatlanság által túlhaladottnak tekintette; ő — a Bach utódja — nem olvasta a «Blick»-et, de annak szerzője nincs is a nyilvánosság előtt megállapítva. Főcél: véget vetni az agitációnak, mely már Galíciába való átcsapással fenyeget; minden megyében Széchenyi-halmot akarnak emelni, ezért a kormánynak magának kell a dolgot kezébe vennie. Benedek bevallotta, hogy ő sem olvasta a «Blick»-et, de neki azt mondták, hogy az a Széchenyitől eltérő stílusban van írva és úgy, hogy azt csak egy bolond írhatta. Thun abban a véleményben volt, hogy a kormány, ha Széchenyinek szobrot állíttatna, ezzel az agitációnak véget nem vetne. Ő ezért nem ajánlja ezt a megoldást, ellenben megengedhetőnek tartaná, hogy a szobor felállítását egy bizottság vegye a kezébe a kormány minden pártolása nélkül, mert a kormány utóvégre is nem mozdíthatja elő tettelesen egy oly beszennyezett jellemű»² ember emlékének megörökítését. Ehhez a javaslathoz a miniszterek hozzájárultak, Benedek is; azt a császár is elfogadta azzal a kijelentéssel, hogy további demonstrációkat megtiltani nem szabad.

A Széchenyi-gyász hangulata semmiképp sem kedvezhetett a Magyarország kormányzatában éppen ez időben végbement nagy változásnak. Maga a szeméjyváltozás csak jó benyomást kelthetett; Albrecht főherceg távozását senki se sajnálta, sokan örültek neki; még a rendőrmisztérium pesti konfidensei is elismerték, hogy a közönség teljes közönnyel fogadta a főherceg visszahívását.³ Annakidejében jövelele kétségtelenül bizonyos reményeket keltett, mert bíztak függetlenségé-

¹ Ez a Bruck katasztrófája után volt mondva.

² «ein Mann von so bemakeltem Charakter.»

³ Szekrényessy Endre bizalmas jelentései ápr. 12 30-ról. *Gensd. Dép.* 1860.

ben, befolyásában; buzgalomban sem volt — kivált eleinte — hiány nála, ezt bizonyítja számos utazása s azok a gyakori előterjesztései, melyekben részletekbe menőleg igyekezett az ország szükségleteit feltárni s kielégítésüket előkészíteni. Azonban főfeladata, az ország pacifikációja terén majdnem kilenc évre terjedt kormányzósága alatt semmi eredményt sem ért el, és nem ért volna el akkor sem, ha további kilenc évig kormányzott volna, mert a főherceg minden megértés nélkül állott a magyar lélekkel szemben, mindvégig idegen maradt az országban. Ő rebellis hordának tekintette a magyarokat, kiket kényszerrendszabályokkal és megfélemlítéssel kell engedelmességre szoktatni s mégis sértődöttnek látszott, ha bizalommal és rokonszenvvel nem találkozott. Feledte, amit Széchenyi oly helyesen mondott, hogy nem lehet egy országgal mint meghódított területtel bánni, s ugyanakkor lakosaitól régi jogon alattvalói hűséget követelni.¹

A császár állítólag ismét házának valamely tagját kívánta volna az Albrecht örökébe ültetni; de Rainer főherceg nem volt rá hajlandó, Miksa pedig teljesíthetetlen feltételekhez kötötte vállalkozását; így esett aztán a választás Benedekre.²

Kétségtelen, hogy Benedek új állásába sok előnyt hozott magával; először is azt, hogy nem volt nehéz elődjénél jobbnak tűnnie föl; másodsor magyarországi születésű volt s mindenkivel magyarul beszélt, még pedig ropogós «bakanyelven»; föllépésében, érintkezésében szinte a túlságig fesztelen volt, közlékeny és bizalmaskodó; mindenkivel szóbaállott, az embereket az utcán kikérdezte dolgaik felől, megesett, hogy tüntető diákokhoz odament és tüzet kért tőlük, hogy szivarra gyűjthasson. Tetszett az, hogy az ország kitűnősegeit sorra látogatta és vendégszerető asztalt tartott; katonai hősiessége is rokonszenvet szerzett neki Magyarországon s az adott körülmények közt előnynek bizonyult protestáns vallása, mert a sértődött protestánsok egyházuk kitüntetését látták személye kiválasztásában és bíztak benne, hogy séreU möket jobban fogja megérteni s talán orvosolni is, mint elődje. Másrészt némileg csökkentette tekintélyét az, hogy megbízatásának ideiglenes jellegéből annak rövid tartamára lehetett következtetni; aggályt keltett, hogy az ország viszonyait nem ismerte s a polgári kormányzatban való teljes járatlanságából maga sem csinált titkot. Csalódást okozott végül, hogy oldala mellé helyettesül a szintén fölmentett gr. Haller Ferenc helyére nem magyar embert, hanem egy szürke hivatalnokot: a kassai helytartósági osztály főnökét, b. Poche Adolfot nevezték ki.³

¹ Lásd *Széchenyi* véleményét Albrecht főgrőről a «Blick»-ben (907. és köv. 1.), és *Károlyi Árp.* enyhébb felfogását: *Döbl. ir. hagy.* 1. 7 — 8. 1.

² *Wertheimer*: *Andrássy* I. 143. s köv. 1.

³ *H. Friedjung*: *Benedek's nachgelassene Papiere*, Leipzig 1901. 265. s köv. 1. *Rogge* id. m. II. 46 — 47. 1. *Szógyény* id. m. 111. 26 — 27., 183. 1.

Azonban aziránt tisztában lehetek Becsben, hogy a pusztasze-mélyváltozás a magyarokat megnyugtatni nem fogja. Már a miniszteri tanácskozásokból eddig közlöttek is mutatják, mennyire érezték a kormány tagjai, hogy az adott belső és külső helyzetre való tekintettel a Magyarországon uralkodó, s az utóbbi események által még fokozott forrongás lecsillapítása céljából mélyebbreható intézkedésekre van szükség; azoknak eddigi akadálya a főherceg-kormányzó, ki mindig fokozott szigor mellett csupán aprólékos és felületes rendszabályokat tudott ajánlani, immár el volt távolítva, most tehát már lehetett oly megállapodásokra jutni, melyek az új kormányzót nem hozzák abba helyzetbe, hogy üres kézzel legyen kénytelen nehéz állását elfoglalni.

Ami az augusztusi «programm» ígéreteiből eddig megvalósult: a protestáns egyházi «autonómia» helyreállítása pátenis alapján és a községi törvény megkísérlett életbeléptetése az országos bizottságok meg-híúsult tárgyalásai útján, az a célbavetel egyenesen ellenkező hatást szült; a birodalmi tanács kibővítése — mint láttuk — szintén inkább rossz, mint kedvező benyomást gyakorolt a magyar közvéleményre. A szolgálati nyelv kérdésének szabályozása már október óta foglalkoz-tatta a kormányt, de, bár Benedek azt kívánta volna, a kérdés tagad-hatatlanul nagy nehézségei és a fennforgó ellentétek nem engedték meg ennek az ügynek az itt szóbanforgó időpontban a nyilvánosság elé hozható formába való juttatását. A bánáság és vajdaság visszacsatolása már a március 30-i minisztertanácsban szóba került, de a császár akkor még ezt a kérdést a tárgyalásokból kikopcsolandónak ítélte.¹

Ellenben ugyanabban, az uralkodó elnöklete alatt tartott minisz-teri értekezletben már beható tárgyalás anyagául szolgált a magyar országgyűlés majdani összehívásának kérdése, melyet maga a császár mint olyat jelölt meg, amelyre nézve a kormánynak a magyarországi változás végrehajtása alkalmával állást kell foglalnia.

A kérdés főképp a körül forgott, vajjon az amúgy is megkisebbitett Magyarországnak egy országgyűlése legyen-e, mint a múltban volt, vagy a mostani öt helytartósági kerületnek megfelelően, az országgyűlés is kerületenkint külön-külön hívassék-e egybe? Rechberg miniszter-elnök az egységes országgyűlés ellen nyilatkozott; nézete szerint ily nagy gyülekezet, melyben szenvedélyes elemek uralkodnak s ahol a kormánynak kevés határozott híve van, csak nagy nehézségekkel lesz irányítható; túl fogja lépni hatáskörét s összetüzközés, talán forradalom is támadhat belőle, és a küzdelem ideje alatt a kormány akcióképessége úgy be- mint kifelé meg lesz bénítva. Könnyebb lesz boldogulni a magyar országgyűléssel, ha ötfelé lesz osztva. Thun úgy látta a magyar-orosz dolgok fejlődését, hogy a kérdés ma már nem az, mi kívánatos,

¹ H. H. S. A. Min. Conf. Prot. márc. 30.

hanem az: mi lehetséges még? Ha egy vagy öt országgyűlés között kell választani, ő inkább az egyet választja, az ötöt megvalósíthatónak se tartja. De az egységes országgyűlés is csak úgy lesz lehetséges, ha a kormány tud tekintélyes pártra tenni szert, ez pedig a bánság és vajdaság visszacsatolása nélkül el nem érhető. Bruck hasonló okokból szintén az országgyűlés megosztása ellen szólt. A magyar országgyűlés küzdelme a kormány ellen nem fogja többé azt a benyomást tenni, amit a múltban tett, mert minden országban lesz országgyűlés s azok fölött fog állani a kibővített birodalmi tanács, mint a centrifugális erők ellensúlya; különben — Bruck hite szerint — az országgyűlés összehívásáról a közel jövőben úgyse lehet szó.

Ekkor felszólalt gr. Nádasdy igazságügyminiszter s hosszú fejtegetésben ecsetelte az egységes magyar országgyűlés összehívásának veszélyeit.¹ Szerinte a politikával foglalkozó magyarok túlnyomó részének törekvése oda irányul, hogy az országnak a többi koronatarományoktól teljesen megkülönböztetett önálló, állami jelleget adjon; különbség csak a kívánalmak fokozataiban van. Egy részük az 1848-i országgyűlés elején fennállott állapotra kíván visszamenni, egy jelentős rész az 1848. április u-én szentesített törvényeket kívánja alapul venni, a legmérsékeltebbek a megjavított 1847-1 alkotmánnyal is beérnének, de ha ez eléretnék, a haladó párttal szemben csakhamar elnémulni kényeszerülnének. Amint a múltban az országgyűlés csikarta ki a birodalmi egységgel össze nem egyeztethető 1848-i engedményeket, úgy most is az volna törekvése, hogy visszaállítsa azt az önállóságát Magyarországnak, mely a birodalom üdvére 1849-ben megszűnt. Jól ismerve hazáját és honfitársait, óva inti Nádasdy a kormányt, hogy oly útra lépjen, melyen az egész ország szervezett ellentállása Bécs és a kormány ellen elkerülhetetlenül elő fog állani. Sajnálja, hogy mint született magyar a hazájának kedvezni látszó álláspontot megtagadni kénytelen, de meggyőződése szerint saját hazájának érdeke szempontjából mindenképp megfontolandónak tartja azt, vajjon az osztrák császárság európai nagyhatalom fog-e maradni, ha Magyarország úgy fog viszonylani Ausztriához, mint Norvégia Svédországhoz, s ha a császári hatalmat gyöngítő 1848-i magyar alkotmányosság újból életbe lép? Nádasdy vakságtól sújtottaknak tartja azokat a magyarokat, akik azt hiszik, hogy Magyarországnak lehet jövője akkor is, ha csak personál-unió csatolja Ausztriához, és hogy fennállhat akkor is, ha az osztrák monarchia darabokra bomlik. Utalt a különbségre is, mely a többi tartománygyűlések és a magyar országgyűlés között fennáll, amennyiben csak az utóbbinak volt évszázadokon át újonc- és adómegajánlási joga. Mindezekhez képest Nádasdy ajánlotta, hogy az országnak öt kerületbe való beosztása

¹ Beszédjét bő kivonatban közli *Redlich* id. m. I. 491. s köv. 1.

fenntartassék s az országgyűlés is e szerint oszolja meg; amennyiben pedig már egy egységes országgyűlés elől egészen kitérni nem lehetne, alakíttassék az öt kerület képviselőiből egy tíztagú központi tanácsadó testület a kormányzó mellett, mely szükség esetében a kerületek több küldöttjével is kibővíthető volna. A kerületi országgyűlések határozatai nem gyakorolnának az egész országra oly hatást, mint az egységes országgyűlés végzései, különböző időpontokban is volnának összehívhatók, hogy egyetemes hatásuk ezzel is csökkentessék.

Gróf Goluchovski belügyminiszter az országgyűlésnek ötfelé osztása ellen nyilatkozott, mert az a történelmi tradícióval és az egész ország kívánságával ellenkeznék. Az 1791 -i magyar országgyűlés nem a megelőző hosszú nyugalom ellenére, hanem éppen azért alakult oly viharossá, mert sokáig tétlenségre kárhoztatták. Gyakori országgyűlések kevesebb izgalommal járnak s ezáltal a magyar országgyűlés ügyis kisebb volna, mint a múltban, mert nélkülözné a bánáság és vajdaság, valamint Horvátország képviselőit. A Partes regni visszacsatolásának követelése nem veszélyes, mert azt Horvátország és a Vajdaság nem kívánják. A kormánynak méltányosnak kell lennie Magyarország iránt, akkor megnyerheti a pártokat és megvalósíthatja a pacificatiót; a pusztá halogatás mitsem használ, mert a visszaemlékezés ébren tartja az óhajtásokat. Határozott lépésre van szükség; tíz év óta Magyarországon minden kérdéses, a kormány semmi definitivumhoz sem tud jutni, mindig felmerülő újabb nehézségek mindig újabb halasztást eredményeznek, e miatt a várakozás izgalma Magyarországon már elviselhetetlenné válik. A Nádasdy által ajánlott megoldás: az öt országgyűlés központi bizottsága nincs tisztán körvonalozva, de gyakorlatiatlannak is látszik és senkit sem elégitene ki.

Thierry rendőrminiszter úgy vélte, hogy a fennálló bel- és küU politikai helyzetben akár az egységes, akár az ötre osztott országgyűlés összehívása nagyon veszélyes volna; várni kell, míg a helyzet javul s a többi országok népképviselői által elérendő megnyugvás a magyar országgyűlésre is ellennyomást fog gyakorolni. Benedek, mint már kijelölt kormányzó, szintén részt vett a vitában és ellentétbe helyezkedett Nádasdyval; ha már a kormány szükségesnek ismeri Magyarországnak országgyűlési képviselőt adni, tegye ezt úgy, hogy az ország némileg megelégedjék vele, ami ötfelé tagolt országgyűléssel semmiesetre sem volna elérhető.

Miután Rainer és Vilmos főhercegek a Nádasdy felfogáshoz járultak, az uralkodó, ezáltal jelét adva önálló és gyors elhatározásának, kijelentette, hogy az egységes magyar országgyűlés mellett dönt; amennyiben az aggályos túlkapásokra ragadtatná magát, azonnal feloszlatandó lesz. E döntésnek megfelelően most már a miniszterelnök és a miniszterek többsége szükségesnek tartotta, hogy a helytartóság

szétosztása is megszűnjék s csupán átmenetül hagyassék meg 4—7 főtisztviselő¹ az eddigi kerületi székhelyeken. Az uralkodó a belügy-miniszter ajánlatára azt is elrendelte, hogy a helytartóság egységesítésére és az egységes országgyűlés engedélyezésére vonatkozó legfelsőbb elhatározás már Benedek kinevezésével egyidejűleg közhírré tétessék. Erre való tekintettel a miniszterelnök a másnapi minisztertanácsban még egyszer visszatért e tárgyra² s Thuntól is támogatva, arra kérte az uralkodót, hogy az erre vonatkozó közlések ne előzzék meg a többi tartományok statútumának kihirdetését, nehogy az az előreláthatólag nem kedvező benyomás, melyet ezek az engedmények Magyarországon tenni fognak, befolyásolja a többi országok közvéleményét is.

Az április 2-án tartott koronatanácsban³ azután Rechberg, Nádasdy és Thun részéről még egy utolsó kísérlet történt a helytartóság és az országgyűlés egységének kérdésében a császár állásfoglalását megingatni, azonban Goluchovski és Benedek szilárd magatartása e kísérletet megghiúsította. Az uralkodó ugyan ekkor fenntartotta elhatározását, de a később kibocsátott kézirat — mint látni fogjuk — a helytartóságra nézve egész határozottan, az országgyűlésre nézve nagy általánosságban mégis az egység elvét juttatta kifejezésre.

A harmadik ütőkártya, melyet a kormány a helytartósági kerületek megszüntetése és az országgyűlés összehívásának kilátásba helyezése mellett Magyarország megnyerése céljából kijátszani kívánt, a megyeszervezet újból való életbeléptetése volt. Az erre vonatkozó minisztertanácsi tárgyalások március 31-én kezdődtek, éspedig Szögyény már említett emlékiratának alapul vételével.

Ez az emlékirat abból indul ki, hogy a megyeszervezet visszaállítandó, még pedig valóban, nemcsak névleg, tehát megyebizottságokkal mint időszakai tanácskozási szervekkel s e megyebizottságok által ugyancsak időszakilag választandó tisztviselőkkel. Ez Magyarország mai állapotával össze nem egyeztethető, mert a mai hatósági szervezet a megyékben mindenütt csak ellentállással találkozánk, azonban éppen ezért kell a jogállapotot az 1848 előtt fennállottnak értelmében megváltoztatni, aminek módoszataira nézve az ország jelesebb férfainak értekezlete adhatna tanácsot. Szögyény azonban már itt kifejti nézeteit

¹ «exponirte höherer Regierungorgane.»

² *H. H. S. A. Min. Conf. Prot.* márc. 31.

³ *U. ott* ápr. 2. *Gr. Thun*, aki, mint láttuk, előbb az egységes országgyűlés híve volt, e tanácskozási tanácsban arra hivatkozott, hogy Szögyény is az országgyűlés ötféle osztása mellett nyilatkozott. *Szögyény* lelkiismeretes részletességgel számol be *Emlékirataiban* (III. köt.) ez időbeli működéséről, Thunnal folytatott beszélgetéseiről is, és egész terjedelemben közli a kormánynak legf. felhívásra a magyarországi helyzet és a megyeszervezet ügyében benyújtott emlékiratot. Mindezekben sehol nem találunk támpontot a Thun állítása számára, miertis azt teljes joggal kétségbe vonhatjuk.

a megyeszervezet berendezésére nézve, szükségesnek jelezvén a régi állapotnak a modern igényekhez való idomítását. A nélkül, hogy érvényét elismerné, hivatkozik az 1848: XVI. t.-cikkre s annak szellemében kívánná a megyebizottságokat 120—240 taggal megalkotni; a bizottság felét a magasabb klérus és a birtokos nemesség adná, másik fele a községek választott képviselőiből, a főispán által kinevezett értelmiségbeliekből s a megyei tisztikarból állana; a birtokos nemességnél bizonyos adócensus volna alkalmazandó. A megyebizottságok tárgyalásai nyilvánosak lennének s a közigazgatás minden kérdéseire kiterjednének; politikai, közjogi, katonai, magasabb pénzügyi és igazságszolgáltatási kérdések azonban ki volnának zárva; legföllebb tapasztalt visszasságokra hívhatják fel a politikai hatóságok figyelmét. A megyebizottságokban mindenki azt az országban honos nyelvet használhatja, melyben légyártasabb, a jegyzőkönyvek azonban magyarul viendők. A kinevezett főispán inkább felügyelő, mint kormányzó közeg; a főtisztviselőket az e célból a választás alkalmára kibővített megyebizottság választja öt évre, az alsóbbakat a főispán nevezi ki. Az így szervezett megyék átvonnák az adóügy kezelését is, úgyszintén a bíraskodást, melyet az egyik alispán vezetése alatt működő választott törvényszék s a szolgabírák látnának el. Szögyény különösen kiemeli e szervezés olcsóságát is szemben az abszolút kormány által behozott közigazgatás és igazságszolgáltatás költséges voltával.

A miniszterek értekezlete inkább a lényegtelen részletekkel foglalkozott, mint a megyeszervezet lényeges vonásaival. Rechberg miniszterelnök aggályát fejezte ki a tisztviselőválasztás demokratikus elvének következményeivel szemben; Thun pedig a bizottsági ülések jegyzőkönyveinek nyelvére a nemzetiségek egyenjogúsága mellett tört lándzsát. Ezek után a tárgyalt javaslatot Privitzer, a budai kormányzóságnál működő miniszteri tanácsoshoz utasították, ki arra nézve más szakemberek meghallgatása után is véleményt fog mondani, ez azonban nem késleltette a kormánynak a megyeszervezet helyreállítása iránti elvi megállapodását.

Ily előzmények után láttak napvilágot az április 19-ről kibocsátott legfelsőbb kéziratok,¹ melyek egyike Albrecht főherceget kérelméhez képest és hálás elismerés biztosítása mellett főkormányzói és hadfőparancsnoki állásától «egyelőre» fölmenti, míg a másik «további intézkedésig» a politikai igazgatás és országos főparancsnokság vezetésével Benedek Lajos tábornagyot bízza meg. Ez utóbbi kézirat a következőket tartalmazza — az akkor hivatalosan közreadott magyar szöveg szerint: «jónak láttam elhatározni, hogy a fennálló helytartósági osztás lyok egy Budán székelő s közvetlenül ön alatt álló helytartóságba egye-

¹ P. N. ápr. 21. Az eredeti német szöveg *Redlich*nél l. 499 — 500. l.

síttessenek. Kassán, Pozsonyban, Sopronban és Nagyváradon ideiglen magasb politikai hivatalnokok hagyandók meg a kellő segédszemélyzettel a végből, hogy — közbeeső folyamodási hatóságot nem képezve — az új szervezet, nevezetesen a megyei igazgatások¹ és községi rendszer keresztülvitelénél vezetőleg és felügyelőleg közreműködjenek. Mihelyt a Helytartóság új szervezete életbe lép, szándékom a politikai igazgatás ügyeire nézve megyei igazgatásokat hozni be s ezekhez — az azelőtt fennállott rendszer módjára, de a mostani viszonyoknak megfelelő összeállítások és működők² szerint — megyei gyűléseket és bizottságokat csatolni. Ez intézkedésekkel egybehangzólag parancsolom, hogy miután a községi rendszer és megyei alkotmány életbe lép, országgyűlésre nézve készíttessenek javaslatok, hogy a helységi, járási vagy megyei községek,³ országgyűlések és országgyűlési bizottságok általi önkormányzatnak valamennyi koronaországban behozandó elve magyar királyságomban is érvényesíttessék.»

E felhatalmazás alapján Benedek április 23-án Budára érkezett s mindjárt a második napon kiáltványszerű nyilatkozattal köszöntött be.⁴ Ebben ismétli azt, amit megbízatására nézve a fejedelmi kézirat tartalmaz s azután így folytatja; «Mint a császárnak föltétlenül hű, régi katonája és alattvalója s mint e hon fia, minden erőmből, teljes odaadással azon fogok lenni, hogy legkegyelmesebb fejedelmünknek jóakaró szándékait az ország javára lelkiismeretesen eszközöljem. E mellett minden egyházi és világi belsőségeknek kötelességű gyámolítására, valamint a népesség minden osztályának őszinte s nem kevésbé kötelességű közreműködésére számítok. A közigazgatás és országos képviselőnek legfelsőbbileg parancsolt szervezése, gyors és sikeres kifejlődéséhez a bizalom és nyilvános rend alapját szükségeli. Azért én — az ország érdekében s magas kötelességem helyes felfogásában — a kedélyeknek bárminemű jogositlan köznyilvánítások általi minden nyugtalanítását, minden tüntetést (demonstrációt), a törvényes rend minden háborítását tiszta lelkiismeretem és szilárd akaratom teljes elhatározottságával gátolni fogom. A nekem kedves hazá s a nagy császári összes birodalom java és virágzása végett minden becstületes embernek közreműködésére megelőző bizalommal számítok.»

Benedeknek abban nem volt szerencséje, hogy magyarországi bemutatkozása épp oly időbe esett, mikor a közfigyelem ismét egy szenzációs bécsi öngyilkosság felé fordult, egy oly esemény felé, mely alkalmas volt újabb homályt borítani annak a kormánynak a tekintélyére, amelynek képviselője volt az új kormányzó.

¹ Komitats verwütlungen.

³ Zusammensetzungen und Wirkungskreise.

¹ Orts-, Bezirks- und Komitatsgemeinden.

⁴ P. N. ápr. 25., 29.

A múlt évi hadseregszállítások körül elkövetett visszaélések előbb Richter bankigazgató elfogatását eredményezték, utóbb pedig több triesti nagykereskedő kérdőrevonását, kikkel b. Bruck pénzügyminiszter szoros összeköttetést tartott fenn. A vizsgálat során szükségessé vált a Bruck beható kihallgatása is, mely nem látszott rá nézve különösebben terhelő mozzanatokot kideríteni; ő maga kihallgatáson igyekezett az uralkodót meggyőzni a felől, hogy semmi gyanú nem érheti s a legjobb benyomással távozott a Burgból. Ennek dacára másnap, április 22-én késő estve egy császári kéziratot kézbesítettek a pénzügyminiszternek, mely rövid és rideg szavakban elbocsátását tartalmazta; erre a hajnali órákban borotvájával elmetszette nyakát s a vérvesztés következtében este elhunyt. A hivatalos híradások eleinte megpróbálták szélhűdést és érvágást adni okul, azonban csakhamar kénytelenek voltak az öngyilkosság tényét bevallani s egy hivatalos közlemény oly színben tüntette föl a tényállást, mintha Bruck máris vád alatt állott volna, amit utólag sajtóhibának nyilvánítottak.¹

A Bruck katasztrófáját mindmáig bizonyos homály fűdi; a közvélemény, mely az ellene irányult gyanúsításoknak szívesen adott hitelt, tragikus halála után hirtelen megfordult: üldözött bűnbaknak tüntette fel őt, kitől a 200 milliós kölcsön sikertelensége miatt akartak szabadulni, elítélte a kíméletlenséget, mellyel a császár őt elbocsátotta. Tény, hogy a vizsgálat rá nézve semmi terhelőt nem derített ki, de azt úgy intézték, hogy a később köztudomásra jutott botrányos visszaélésekért² az öngyilkossá lett Eynattenon kívül tulajdonképpen senki sem bűnhődött. A Bruck utódja, Plener Ignác birodalmi tanácsos, a kormány nevében az özvegyhez intézett levélben ismerte el, hogy az elhunyt ügykezelését mindenben kifogástalannak, emlékét minden gyanútól tisztázottnak találta; a Bruck szerzett nagy vagyonáról szárnyra kelt hírek is túlzottnak bizonyultak. Hanem azért a miniszterek mégis elhatározták, hogy temetésén meg nem jelennek s a családnak teljes rehabilitációra irányuló kérelme elől még jóval később is elzárkóztak.³

Magyarországon Bruck sohasem volt népszerű; a «nagynémet» törekvések bajnokát látták benne, joggal; Széchenyi a Blick tanúsága szerint nem tartotta kifogástalan embernek, s az óvatos és mérsékelt Szögyény is azt jegyezte föl róla, hogy az Eynatten-féle visszaélések

¹ *Charmatz*: Minister Frcih. v. Bruck. 140. s köv. 1. *P.* A .ápr. 24., 26., 27., 28. *Beksics*: Fér. József kora 533 — 534. I. *Rogge* id. m. II. 36. s köv. 1. *Bernh. Friedmann*: Zehn Jahre österr. Politik I. 113. s köv. 1. Az állítólagos sajtóhiba abból állott, hogy ahol a hivatalos közlemény annak szükségességéről szólt, hogy B. a vádlottakkal és tanúkkal szembevitessék, «mit Beschuldigten» helyett «Mitbeschuldigten» volt olvasható.

² *P. N.* 1860. nov. 8.

³ *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot. ápr. 25., 28., dec. 29.

részességével alaptalanul gyanúsították s hogy «nagyeszű ember volt, de inkább kalmár és vakmerő szédelő, mint alapos pénzügyi tehetség és államférfiul. A Richter bankigazgató elleni vizsgálat során pedig annyi mégis kiderült, hogy Bruck veszteséges börzejátékba vitte belé az államot.¹ Katasztrófája nálunk nagyobb részvétet nem keltett, de a kormánynak mindenesetre ártott.

Benedek előnyös személyi tulajdonain kívül tehát alig hozott magával valamit, ami Magyarországon a kedélyeket megnyugtatta volna. Saját személyes megnyilatkozása is kiáltványában, rossz magyarságával és fenyegető hangjával nem tehetett jó benyomást. A császári kézirat meg már éppenséggel csalódást kellett, hogy keltsen; az egyedüli határozott vívmány: az ország ötfelé osztásának megszüntetése is hosszadalmas átmenetet tett valószínűvé. A kézirat körmönfont cikornyái nagyvonalúan elárulták, hogy a kormány kebelében még kiegyenlítetlen ellentéteket takarnak; e mellett az előzmények után valóban nem lehetett csodálni, ha hiányzott a bizalom az ígéretek megvalósulásában. Magyarország a régi jogállapot visszaállítását várta, jogának elismerését, nem fejedelmi kegyet, mely tetszése szerint adja meg új ajándékképpen egy-egy darabját annak, amit elvett. Azután mit lehetett várni az országgyűlés esetleges összehívásától, mikor már ki volt hirdetve a birodalmi tanács kibővítésére vonatkozó pátenst, mely szerint e testület az egyes országgyűlések küldötteit is magába fogja foglalni s mint birodalmi központi parlament, magához fogja ragadni az eddig az országgyűlés hatáskörébe tartozott legéletbevágóbb ügyeket? Jellemző a helyzetre nézve, hogy a Pesti Napló a kormányzati téren bekövetkezett, illetőleg kilátásba helyezett változásokról következetesen hallgatott; rosszat nem volt szabad mondania róla, jót pedig nem mondhatott. A bizaU matlanságot teljesen igazolta az is, hogy a belügyminiszter már a kéziratok kibocsátása előtt sietett egy bizalmas leiratban tájékoztatni az erdélyi, bánági és horvátországi helytartóságokat a Magyarországra nézve kilátásba helyezett reformok valódi jelentősége iránt. E szerint a helytartóságok egységesítését tisztán adminisztratív, célszerűségi okok javalták, a megyék leglényegesebb jogainak visszaállításáról szó sem lehet s az országgyűlés hatásköre csak véleményezésre és kezdeményezésre fog kiterjedni.²

A fordulat jelentőségét csak kevéssé fokozta az, hogy kevéssel előbb a pesti egyetem visszakapta addig kinevezett autonóm közegeinek választási jogát, s hogy ennek alapján 11 év óta először volt az egyetemen ismét dékán- és rektoravatás, mely alkalommal azonban kizárólag latin beszédek tartattak.³ Attól sem lehetett nagy hatást várni, hogy a Vida

¹ Id. m. III. 29. I. lásd *Falk* cikkét a P. N. 1860. dec. 2-i számában.

² O. B. E. L. épr. 12-i 991. szám.

³ P. N. febr. 23., ápr. 3.

Károly, volt szerkesztőre, a «Kolozsvári magyar futárban» közzétett cikke miatt az elsőfokú bíróság által kiszabott, nemessége elvesztésére és egy évi nehéz börtönre szóló büntetést a másodfokú bíróság felmentő ítélete megsemmisítette s utóbb ellenében az egész eljárást megszüntették.¹

Ezekkel a kedvező jelenségekkel szemben kérelhetetlenül folyt tovább a protestáns pátens ellen harcolók megrendszabályozása; a rendőrök egyes esetekben magánlakásokba is behatoltak. Egyes helyeken, mint különösen Debrecenben, sikerült az egyházi gyűlést a kormánybiztos tiltakozása ellenére megtartani s a pátensellenes határozatot meghozni, de az ellenszegülés miatti fenyítő eljárást minden esetben megindították. Szentiványi Márton, a lipcsei ág. ev. esperesség felügyelője az ellene indított per során hat havi fogságbüntetést kapott; megindult a per gr. Degenfeld Imre főgondnok és Balogh Péter superintendens-helyettes ellen és április 2-án Kassán becsukták Zsedényi Edét; ugyané sorsban részesült Máday Károly szepesbélai lelkész is, kit a kassai helytartóság lelkészi állásától elmozdított, a lelkészi állás viselésére képtelennek nyilvánított, s kit zsandárok kísérték be Sz.-Béláról Kassára. Roppant érdeklődés kísérte különösen Zsedényit, kinek fogsági élete s még táplálkozása iránt is a lapoknak részletes közleményeket kellett hozniok.²

Az ily eseményektől is táplált közhangulattal szemben valóságos vesszőfutást jártak azok a magyarok, kiket az uralkodó május 1-én a kibővített birodalmi tanácsba rendkívüli birodalmi tanácsosokul kinevezett. A magyar korona országai részéről kinevezettek: gr. Haller Ferenc lov. tábornok, gr. Apponyi György, gr. Degenfeld Ágoston altábornagy, b. Sokievic József altábornagy, horvát bán, gr. Barkóczy János, b. Eötvös József, b. Vay Miklós, Somssich Pál, ifj. Mailáth György, Toperczer Jenő, nagyváradai polgármester, Strossmayer József püspök, Vraniczani Ambrus, Dobrinovic lovag, b. Schaguna András püspök, gr. Bánffy Miklós, Maager Károly, brassói keresk. kamarai elnök, b. Nicolics János és Mocsonyi András. A kormányzáság részéről szintén javaslatba hozottak, de valószínűleg óvatosságból ki nem nevezettek között ott találjuk a gr. Andrassy György, b. Bánhidya Albert, gr. Cziráky János, Deák Ferenc, gr. Dessewffy Emil, hg. Esterházy Pál, gr. Festetich György, Lónyay Menyhért, b. Prónay Albert, Szentiványi Károly, Wodianer Móric, gr. Zichy Ödön és Wirkner Lajos neveit is.³

¹ *U. ott* ápr. 13. *O. B. E. L.* máj. 1. átirat *Angyal D.*, Falk M. és Kecs-kemény A. elkobz. levelezése. 114. l.

² *P. N.* ápr. 1., 22., 24., 27., 29., máj. 2., 5., 13.

³ *O. B. E. L.* ápr. 24-i 1204. szám. *P. N.* máj. 2. *Szögyénynél* III. 184. s köv. l. *Rainer* főhg. érdekes minősítő megjegyzései a R. R. némely magyar tagjairól: *H. H. S. A. Nachlass Rechberg* 1860. febr. 19-ről.

Ezek közül Eötvös azonnal visszautasította a kinevezést és elhatározása mellett megmaradt akkor is, mikor az uralkodó, ki nagy súlyt helyezett volna belépésére, kihallgatáson igyekezett őt az elfogadásra rábeszélni. Minden rábeszélés ellenére lemondtak b. Vay Miklós és Sornssich is; a többiek egynémelyikét is nehéz volt maradásra bírni. Vay előtt Pesten mindenki azt a reményét fejezte ki, hogy nem lép be a birodalmi tanácsba. A három megüresedett helyet gr. Andrassy György, gr. Szécsen Antal és Korizmicz Antal püspök foglalták el.¹

B. Eötvös józsefnek ez időben való erős előtérbe lépése összefüggésben áll egy akkoriban megjelent német röpiratával, mely a német birodalom egységének kérdésével kapcsolatban Magyarország különállásának természetét taglalja.² Eötvös bizonyítani igyekszik e rúnkájában, hogy Németország egysége európai szükségesség s hogy az csak az egész német nemzetnek egy, közös törvényhozással bíró szövetséges állammá egyesülése által valósítható meg. Ámde Németország egysége és Ausztria egysége egymással össze nem fér; ha Ausztria részt akar venni a német szövetséges államban — amit Eötvös az akkori viszonyok között lehetségesnek, sőt a németség túlnyomó része kívánságával megegyezőnek tartott — akkor abba csak német tartományaival léphet be, mert belépése egész birtokterületével nemcsak Németország egységének nemzeti jogalapját, hanem az európai egyensúlyt is megingatná. Ebből következik, hogy Németország teljes egysége csak úgy valósulhat meg, ha Ausztria Magyarországgal szemben visszahelyezkedik a personal-unió ama régi jogalapjára, mely háromszáz éven át fennállott és mindkét államra nézve üdvösnek bizonyult. Az alkotmányosságnak az egész monarchiában való megvalósítását is Eötvös mint a német egység föltételét állítja oda.

A miniszterek értekezlete — többnyire a császár személyes elnöklése alatt — januárius 23-a óta foglalkozott a birodalmi tanács reformjával, a Thun, Bruck és Nádasdy, mint kiküldött bizottság által készített munkálat alapján.³ Az e reformot tartalmazó, már említett pátens⁴ kimondja, hogy a birodalmi alkotmány értelmében az 1851. április 13-i pátenssel megalkotott birodalmi tanács időszakonként kinevezett rendkívüli birodalmi tanácsosokkal fog kibővíteni; ilyenekül az uralkodóház főhercegei, magas egyházi méltóságok viselői, a polgári vagy katonai szolgálatban különösen érdemesült egyének, továbbá az egyes

¹ *Szögyény* id. m. III. 32. s köv. I. O. B. E. L. máj. 28-1 1614. szám.

² *Die Sonderstellung Ungarns vöm Standpunkte der Einheit Deutschlands*, Leipzig, Brockhaus 1860.

³ Lásd a jan. 23., 24., 26., 27., 31., febr. 2., 29., márc. 18-i min. konf. jkönyveit: *H. H. 5. A. és Redlichnél* az I. köt. 2. részét (Függelék). 184. s köv. 1.

⁴ Eredeti szövegét *Szögyény* közli 111. 178. s köv.). *Reichsgesetzbl.* 97. s köv. 1.

országok képviseleteinek tagjai közül 38 (ezek közül Magyarországnak jut legtöbb, t. i. hat, Erdélynek 5, Horvátországnak és a Bánságvajdaságnak 2—2), kik az illető országos képviselet hármasság kijelölése alapján fognak kineveztetni; ez utóbbiaknak megbízatása hat évig tart, az előbb nevezetteké élethossziglan. A kibővített birodalmi tanács időszakonként fog tanácskozási összehívást, és pedig a következő ügyek fölött: az évi állami költségvetés megállapítása, a zárszámadások vizsgálata, az államadóssági bizottság előterjesztései, minden fontosabb törvényhozási javaslat, az országos képviseletek javaslatai s a császár által esetleg odautasított egyéb ügyek. A tanácsnak kezdeményezési joga nincs, sem törvényalkotási, sem kormányzati intézkedésre nézve. Az állandó birodalmi tanács tagjai a kibővített tanácsban is szólási és szavazati joggal bírnak. A miniszterek és a központi hatóságok¹ fejei minden ülésben részt vehetnek s javaslataikat maguk képviselik, vagy megbízottjuk által képviseltetik.

Egy március 5-én kibocsátott pótrendelet kimondja, hogy miután a császár eltökélt szándéka az 1861-i állami költségvetést a kibővített birodalmi tanács tárgyalása alá bocsátani, e testület már május hó folyamán fog működésbe lépni.² Ügyrendje azonban későbbi elhatározás számára tartatván fenn, a közönség a várható tanácskozások természetére s különösen nyilvánosságára iránt még akkoriban tájékozva nem lehetett.

A kormány sietett hivatalos lapjában kommentárt fűzni a pátenshez, rendkívül fontos vívmánynak mondva azt, nagy haladásnak; megvalósítása ez 9 kormányprogramnak, mert középponti orgánumot alkot a monarchia legmagasabb, általános érdekei számára, melyben a lakosság választott képviselői is részt fognak venni s így meg van óva az államegység és érvényesül az egyes részek saját élettevékenysége. A közlemény főképp arra utal, hogy a költségvetés «megállapítása» és az állami számadások megvizsgálása is a tanács hatáskörébe van utalva.³

A «Verstärkter Reichsrath» — a Salamon Ferenc élces mondása szerint — «kikeményített» birodalmi tanács megszületése sem innen, sem túl a Lajtán örömet nem keltett. A német liberálisok nem notablegyülést kívántak, Magyarországon pedig ebben a rendszabályban csak egy újabb kísérletet láttak az országgyűlés összehívásának elkerülésére.⁴ A közönség teljes egykedvűséggel és gúnymosollyal fogadta s a nagyobb hírlapok mélyen hallgattak róla; senki sem hitte, hogy a tanács tagjainak választására valaha rákerüljön a sor s általános volt a meggyőződés,

¹ Chefs unserer Centralstellen.

² *Szögyénynél id. h. Reichsgesetzbl. 100. l.*

³ *P. N. márc. 8.*

⁴ *Névtelen (Ludasi) Drei Jahre Verfassungstreit 43. l.*

hogy csak kinevezett tagok — s ezek is minél ritkábban — fognak meghivatni.¹ Azt senki, még a tanács alkotói sem látták előre, hogy ez az intézmény fog bizonyos, persze a célbavetellel teljesen ellenkező eredményre vinni. Azoknak a magyar uraknak, kik annyi szemrehányással dacolva beléptek a tanácsba, ennek keretében vezető szerepre való emelkedése lett ugyanis előidézője a forradalom leveretése után az első komoly fordulatnak az osztrák kormánypolitikában.

A birodalmi tanáccsal való kísérletezésnél sokkal élénkebben érdekelte a magyar közönséget a protestáns pátens kérdése, annál inkább, mert a kiadott rendeletekhez való merev ragaszkodás most már kezdte érlelni legfanyarabb gyümölcseit: nemcsak hogy a protestáns egyházi ügyek célba vett rendezésük útjától mindinkább eltávolodtak, hanem a megindított perek is mind kellemetlenebb helyzetet teremtettek: Zsedényi és társai már fogva voltak s a jelek szerint ugyané sors várt a perbefogott nagytekintélyű egyének egész sorára.

El kell ismerni, hogy Benedek kormányzó az első perctől kezdve fölismerte ez ügy fontosságát, nagy buzgalommal szentelte magát annak s bátor szókimondással szállt szembe a Thun elfogult makacsságával; jól érezte, hogy egész működésének sikere attól függ, képes lesz-e az izgalomnak ezt a legmélyebben fészkelő okát eltávolítani, őt odaadólag támogatták kiegyenlítési törekvéseiben a Bécsben otthonos magyar konzervatívok közül nemcsak Vay, kit egyházi állásánál fogva is érdekelt e kérdés, hanem a buzgó katolikusként ismert és Thunnal sűrűn érintkező Szögyény is.²

Már kineveztetésének nyilvánosságra hozatala előtt, az április 2-i koronatanácsszerű miniszteri értekezletben³ részt vevén Benedek is, előterjesztette a pátens végrehajtásával szemben fölmerült és tudós mására jutott aggodalmakat, s mikor a kultuszminiszter azokat eloszlatni igyekezett, katonás nyíltsággal kijelentette, hogy őt ezek a felvilágosítások egyáltalán meg nem nyugtatták, s hogy a hol a császár nagy kegyelmi ténye (a pátens kibocsátása) ekkora ellenkezéssel találkozik, ott — hite szerint — a szerkesztésbe vagy bevezetésbe valami hibának kellett be-

¹ Szögyény id. m. 111. 12. l.

² U. ott 33. s köv. l. Jós. Redlich egyébként igen alapos, többször id. művében a magyar vonatkozásokat némileg fölültesen és irányzatosan ítéli meg; így Thunt mindig úgy szerepelteti, mint a magyar konzervatívok bizalmi emberét, holott főrangú állásukon kívül őket igazán semmi se kötötte össze. Szögyény érintkezéseit Thun-nal éppen ennek kapacitálására használta fel, s maga elismerte, hogy ritkán tette ezt sikerrel; hogy pedig Dessewffy hogy vélekedett Thunról, azt elárulja Szögyényhez május 3-ról írt levelének ez a rá vonatkozó passusa: «Egy ilyen ostoba emberrel én semmiesetre se fogok szóba állani». (Szögyénynél 188. l.)

³ H. H. S. A. Min. Conf. Prot.

császárnia.¹ S mikor Rechberg, Thun és Nádasdy úgy vélték, hogy a kormány máris elment az engedmények végső határáig s a császár is kijelentette, hogy a «törvénytelen» gyűléseket most már fegyveres erővel fog kelleni szétoszlatni, a dezinált kormányzó, kifogástalan lovagiaságra valló felfogással ezeket írta sajátkezűleg a jegyzőkönyvbe: «Ha oly törvénytelen gyülekezeteket, melyek nevök vagy a közfelfogás szerint vallásos jellegűek, fegyveres erővel kell majd szétoszlatni, az ilyen, a bel- és külföldön gyűlöletesnek látszó rendszabályt nem volna szabad sem Ő Felségének, sem a kultuszminiszternek elrendelnie; az a kormányzótól, mint parancsnokló tábornoktól magától induljon ki, csak ő viselje a felelősséget is érte; a császár ám vonja őt tüntetőleg felelőségre, ha a dolog nem jól sikerük).

Azonban az események ereje gondoskodott róla, hogy Benedeknek ne kelljen — saját meggyőződése ellenére — e térre lépnie. Április 2-től május n-ig — amikor a minisztertanács ismét foglalkozott a protestáns ügygel — mint láttuk, annyi minden történt a bel- és külföldön, ami a helyzetet gyökeresen megváltoztatta, hogy a mondott napon maga gr. Thun volt kénytelen kiegyenlítési javaslatokat terjeszteni a tanácskozás elé. E javaslatokon meglátszott, hogy azok egyrészt a Benedek ösztönzésére keletkeztek, aki lehetetlennek mondta Magyarországon az engedelmesség helyreállítását addig, amíg fennáll az az ürügy, hogy a kormány lelkiismereti kényszert gyakorol az egyik egyház híveivel szemben, másrészt, hogy szerzőjük felsőbb utasítást kapott, vagyis hogy a császár megtiltotta az erőszakos rendszabályokat s a meg egyezés útjára kívánt lépni.²

Thun most már belátta a teljes amnesztia szükségességét, s hogy az adott tényeket el kell fogadni, de az adminisztratív rendszabályokban csak lépésről-lépésre volt hajlandó hátrálni s különös szívóssággal védte a már pátensszerűen koordinált ág. evang. hitközségek jogállását. A kifejlődött vitában legközelebb járt a Thunéhoz a Nádasdy felfogása, aki különösen attól tartott, hogy az amnesztia és a pertörlések demoralizálni fogják a bíróságokat. Goluchovski belátta az amnesztia szüksé-

¹ Benedek sajátkezű bejegyzése a jegyzőkönyvbe: «muss in der Abfassung oder Einbegleitung doch irgend ein Versehen unterloffen (sic) sein».

² *Beksics* (Fér. Józ. kora 525. s köv. 1.) Thaly K. elbesz. nyomán a protestáns ügyben legf. helyen beállott fordulatot angol diplomáciai intervenciónak tulajdonítja. Az április — májusi londoni követ jelentések gondos átvizsgálásából kiténik, hogy gr. Apponyi Rudolf nagykövet sűrűn érintkezett ez időben úgy Palmerston, mint Russel angol miniszterekkel, s ezek tartózkodás nélkül nyilatkoztak előtte Ausztria bajairól, és különösen Palmerston melegen ajánlotta a magyar alkotmány visszaállítását, amit Apponyi szofizmának mondott; de a protestáns pátens kérdése soha még csak szóba sem került e beszélgetések során, a miért Thaly föltevését tévesnek kell tekintenünk. (*H. H. 5. A. Bot-schaftsberichte aus London, 1860. ápr. máj.*)

gességét, de aggályosnak tartotta a paktálást az olyan «kétes megbízhatóságú» emberekkel, mint Vay és Zsedényi, s hangsúlyozandónak tartotta, hogy a «restitúció» csakis azon legfelsőbb szándokból folyik, hogy a lelkiismeretekre kényszer ne gyakoroltassék, nehogy ebből a politikai restitúcióra legyenek következtetések vonhatók. Thun végül úgy látván, hogy a többség álláspontja túlmegy az övén, fölmenteni kérte magát a szükséges kibocsátványok szerkesztésétől, egyébként azonban az ismert előzmények után is, és miután az ő makacssága okozta az elkésett kapituláció csúfosságát, miniszteri önértetével összes férhetőnek találta a legközelebbi söprésig bennmaradni a kabinetben.

Másnap aztán már a Nádasdy javaslata alapján tárgyalták a Benedekhez intézendő legf. kézirat szövegét, s miután Thunnak is tettek némi formai engedményt, s miután Rechberg miniszterelnök különösen hangsúlyozta, hogy Magyarország pacifikálása főleg a külpolitikai bonyodalmak lehetőségére való tekintettel szükséges, megállapodás történt a következő tartalmú, május 15-ről kelt legf. elhatározás kibocsátásában.¹

A múlt év szeptember i-én kiadott pátenst, mely által a császár a magyarországi, szerb vajdasági és határőrvidéki ágostai és hely. hitvallású evangélikus alattvalóinak egyházi viszonyaiban helyreállítandó rend érdekében sok év óta függőben levő tárgyalásokat új jogok és kedvezmények nyújtása mellett “törvényes alapon üdvös befejezésre igyekezett juttatni, valamint az annak végrehajtása végett kibocsátott rendeleteket a hitsorsosok egy része köszönettel fogadta és «örömteljes készséggel foganatosította, egy másik rész azonban lelkiismereti és vallási meggyőződésére hivatkozva, azokhoz hozzájárulni vonakodott. Ez aggodalmak következtében amaz intézkedések a nép kedélyének növekvő nyugtalanítására használtattak alkalmuk. Az uralkodónak az evangélikus egyházi ügyek kielégítő szabályozására irányuló szándék káival ellenkezik az, hogy a legbiztosabban célra vezető út fölötti nézeteltérések miatt maga a cél, t. i. az üdvös egyházi szervezés, messze eltávolítottassék. Hogy tehát a császár evangélikus alattvalói alaptalan aggodalmaktól elfogult részének is teljes megnyugtatót nyújtson aziránt, hogy lelkiismereti aggályaikon legkisebb erőszakot sem szándékozik tenni, megengedi, hogy a nyíltparancs értelmében még nem szervezett hitközségek, esperességek és superintendentiák is konventekbe gyűlhessenek össze a szükséges intézkedések s nevezetesen képviselők kiküldése végett azokra az országos egyházi tanácskozmányokra, melyekből az 1791: XXVI. te. 4. §-a értelmében a zsinattartásra vonatkozó indítványok legf. helyre felterjesztendők lesznek. Ehhez képest az országos egyházi tanácskozmányok, valamint az egyházkerületi felügyelők,

¹ P. N. máj. 19.

illetve gondnokok és superintendensek választásának előkészítése ezen túl semmiképpen sem akadályozandó. Amennyiben pedig ezen országos egyházi tanácskozmányok során a zsinatok egybeállítását szabályozó egyes határozmányokra nézve alapos óhajtások jutnának kifejezésre, az ily kérelmek legf. helyen kegyes meghallgatásra számíthatnak. Továbbá elrendeli a kézirat, hogy azon egyházközségek, esperességek és superintendentiák, melyek a pátensnek megfelelő berendezkedést már befejezték, vagy azt előkészítik, jelen főnnállásunkban vagy e szándékuk kivitelében ne háborgattassanak és ne akadályoztassanak; ez a pozsonyi és újverbászi ág. ev. superintendentiákra vonatkozik. A szarvasi superintendencia esperességeinek szabadságukban áll előbbi kötelékük szerint a pesti, illetőleg eperjesi kerülethez csatlakozni; ehhez képest a soproni, eperjesi és pesti superintendentiák egyelőre az előbb fennállott dunántúli, tiszai és bányavidéki kerületek határait vehetik föl, amennyiben ez utóbbiak a pozsonyi és újverbászi superintendentiák által nem módosítottak. A helvét hitvallásúaknak megengedtetik, hogy előbbi superintendentiális felosztásukhoz tartsák magukat. Végül az utolsó pont teljes amnesztiát ad mindazoknak, kik a pátens elleni harc miatt büntetésben részesültek s megszünteti az ilyenek ellen folyamatba tett perekét és vizsgálatokat.

Tehát a pátens tulajdonképpen vissza nem vonták, hatályon kívül sem helyezték, sőt még csak fel se függesztették érvényét; csak éppen azt tették, amit felelőtlen, abszolutisztikus kormányzatnak oly könnyű tenni: kibocsátottak egy újabb rendeletet, amely mindazt megengedte, amit az előbbi tiltott és felmentett mindenkit a pátensnek való ellenszegülés következményeinek terhe alól.

A református egyház helyzete ezzel teljesen tisztázva lett; nem úgy az ág. evangélikusé, amelynek testébe még befűrva maradt a pátens alapján szervezkedett kerületek éke; különösen Kuzmány, a pozsonyi patentalis superintendens s az őt körömszakadtáig védő Thun okoztak még alkalmatlanságot s idéztek elő hatósági intézkedéseket, melyek miatt a konvent erőlyesen felszólalni kényszerült.¹ Amint azonban ősszel az októberi diploma meghozta a fordulatot, Thun távozott s a magyarországi kormányzat legfőbb vezetése éppen a protestánsok főembere, b. Vay Miklós kezébe került, többé protestáns sérelmek nem fordultak elő s a dolgok lassankint, a viszonyok erejénél fogva maguktól rendbe jöttek.

Azt persze a hatalomnak el kellett tűrnie, hogy azok a férfiak, akik a diadalmas küzdelem élén állottak, most zajos, tüntetészerű ünneplés tárgyaivá lettek, sőt rájuk bízták a legfontosabb egyházi tisztségeket. Török Pált, Székácsot is lelkes ünneplés érte,² de a nap hőseivé Zsedényi

¹ P. N. okt. 11 — 12. H. H. S. A. Min. Conf. júl. 10. és szept. 1.

² O. B. E. L. aug. 2-i 2533. szám mellékletei.

és Máday lettek. Szabadulásuk híre éppen akkor érvén Kassára, amikor ott az egész felvidék összegyűlt a már említett Széchenyi-halom emelése végett, az egyik tüntetésben megakadályozott közönség talált magának mindjárt módot egy másikra: egetverő éljenzéssel kísérte a fogságul szolgáló megyeházáról a két hazafit szállására: Zsedényi Pál apostol szavait idézte rövid köszönő beszédjében s az összegyűlteket a Szózatot énekelve váltak meg tőlük; Mádayt szepesbélai hívei is lelkes ünnepléssel fogadták mint visszahódított lelkipásztorukat!

De még ez se volt elég; a legközelebbi kerületi gyűlés, melyet Miskolcon, augusztus 2-án tartottak, Mádayt, kit a kormány még a lelkészi állásra is méltatlannak ítélt, nagy lelkesedéssel megválasztotta superintendenssé s ugyanakkor Zsedényit kerületi főfelügyelővé; fáklyászenét is kaptak, a lakomán pedig felekezeti különbség nélkül ünnepelték a lelkiismereti szabadság két elszánt bajnokát.²

A pátens körüli kilenc hónapos harcból a kormánynak nem maradt egyebe, mint egy csúfos vereség tudata.

¹ P. N. máj. 24., 31.

¹ U. ott aug. 5., 7.

IV.

(Az olaszországi eseményeknek, a nemzeti egységre való törekvés rohamos sikereinek hatása a magyarországi közhangulatra; Garibaldi-kultusz, kiszökések Olaszországba; a kormány tengerpartvédelmi rendszabályai; a konzervatív hatalmak aggodalmai, a pápa világi uralmának fölmerülő kérdése. Nyugtalan-ságok az országban, zavargások Pesten, összeütközések a gazdasági egyesületek alakulása körül. A Szent István-nap országos ünneplésének zavartalan!e-folyása. Közeledés a magyarság s a nemzetiségek közt; külföldi rokonszenvek; nemzetiségi törekvések. A kormánypolitika egyelőre a külső jelek szerint változatlan; Táncsics és társai felségárulási pere; internálások, különösen a délvidéken. Benedek előterjesztése a kormánytanács előtt feltárja a magyar nemzet valódi várakozásait; a császár még hajthatatlan; hatástalan intézkedés a Reichsrath jogkörére nézve. A szolgálati nyelv kérdésének hosszas tárgyalása; gr. Nádasdy igazságügyminiszter merev állásfoglalása a magyar nyelv jogaival szemben; gr. Goluchovski belügyminiszter méltányosabb felfogása; gr. Thun elítéli a germanizációt; végleges döntés nélkül mégis az engedmények politikája lassan tért foglal, 1860. május-augusztus.)

Külföldi események aligha gyakoroltak valaha oly élénk és tartós hatást a magyarországi közhangulatra, mint azok, amelyek az 1860. év folyamában Olaszországban játszódtak le.

Láttuk már, hogy a zürichi béke megkötése s a Garibaldi újabb megjelenése a színen mily rohamos mozgásba hozta az olasz egységre való törekvéseket s hogy a Szentszék és Ausztria minden tiltakozása ellenére Parma, Modena, Toscana és a Romagna egyesülése Piemont-tál tetteg már a tavaszi hónapok alatt megtörtént. Éppen az nap, mikor Kassán a Zsedényi és Mádai kiszabadulását ünnepelték, szerzett a magyar közönség tudomást Garibaldi váratlan és meglepetésszerű sicíliai betörésének sikeréről.¹

Az eseményt, mely az addig inkább északon terjedő egységi mozgalmat egyszerre Itália legdélibb csúcsáról indította meg, tüzetesebben fogjuk magyar emigránsaink részvétele szempontjából az ő működésüknek szentelt fejezetekben ismertetni; itt csak az elért eredményeknek Magyarországra való hatásuk szempontjából kell az úgynevezett

¹ *Podmaniczky* id. m. III. 97. l. A *P. N.* az első, még bizonytalan híreket máj. 8-án hozta.

«risorgimento» mozgalomnak májustól októberig tartó elhaladásáról röviden számot adnunk.

Siciliában már 1859. szeptemberétől kezdve forradalmi bizottságok igyekeztek a nápolyi Bourbonok gyűlölt uralma alóli felszabadulást előkészíteni. Liguriából és Malta szigetéről szicíliai száműzöttek tömegesen küldték a fegyvereket és meghívás ment Garibaldihoz, hogy álljon a kitörendő felkelés élére. Miután ő csak komoly lázadás esetében volt hajlandó jönni, áprilisban több helyen megkísérlették a fölkelést, de a királyi csapatoknak sikerült azt vérbe fojtaniok. Végre Garibaldi, engedve barátai unszolásának, május 5-én hajnalban a Génua melletti Quarto kikötőjében önhatalmúlag lefoglalta a Rubattino-társaság két kereskedelmi hajóját s azt megrakva mintegy 1100 hevenyészve fölfegyverzett embereivel, elindult Siciliába.¹

Minden jel arra mutat, hogy a fölkelővezér szándékosan nem avatta be tervébe Viktor Emánuel királyt, sőt Cavour határozottan ellenezte azt.² Garibaldi egészen a maga felelősségére cselekedett, bízva merész vállalkozása sikerében s bizalma nem csalta meg. Május 1 i-én a partraszállás angol védelem alatt sikerült Marsala kikötőjében s már két nappal később Salemiben Garibaldi magát Viktor Emánuel, «Olaszország királya» nevében Sicilia diktátorának kiáltotta ki s fölkelésre híván fel a lakosságot, seregét 4000 főre szaporította, azzal a nápolyi csapatokat Calatafiminél megverte s május 30-án bevette Sicilia fővárosát, Palermót.

Nálunk lelkenedezve olvasták a lapok gyér közleményeit a sicíliai hőselegendáról.³ Nyilvánvaló volt, hogy itt egy olyan mozgalom indult meg, amely nem fog megállni, míg az egész országot egységes nemzeti királlysággá nem alakította át. A nemzeti eszme ily hatalmas előretörése csak lelkesítőleg hathatott a mi nemzeti ébredésünk napjaira; s a rokonszenv annál érthetőbb volt, mert Garibaldi vállalkozásához magyar emigránsok is csatlakoztak: Türr már Quartóban vele volt, Tüköry elesett Palermo ostrománál; nemsokára feltűntek az Éber Nándor és gr. Teleki Sándor nevei is és az olaszországi magyar légió újra szervekedett.⁴

Annál nagyobb volt az ijedelem Becsben s a többi konzervatív európai udvaroknál. Rechberg Ausztria nevében sietett Londonban és Párizsban kijelenteni, hogy a sicíliai lázadásnak Garibaldi általi felszítása oly bűn, melyért egyenesen a turini kormányt kell felelősségre

¹ *Arrizo Solmi: Il Risorgimento italiano, Milano 1919. 94. s. köv. 1.*

² Lásd Garibaldinak indulásakor a királyhoz int. levelét *Kossuthnál* (Iratim). IV. köt. 480. 1. *Solmi* (id. h.) mégis azt mondja: «Vitt. Fmanuele éra personalmente favorevole a l'impresa, ma Cavour esitava.

³ *P. N.* máj. 20., 31.

⁴ Az emigráció ez időbeli szerepét a XVIII. részben tárgyaljuk.

vonni; a pápa is felháborodott hangon igyekezett az összes európai kormányok tiltakozását idézni elő. Cavour e fenyegetésekre az angol követhoz intézett jegyzékben azt válaszolta, hogy ő nem segíti vállalatán bán Garibaldit, de nem is fogja megtámadni. Ha a bécsi udvar nyílt pártfogása mellett osztrákok és írek hajóra szállhatnak Triestben a végbői, hogy az olasz nemzet szabadságát fenyegető pápai vegyes sereget szaporítsák s Ausztria kormánya toborzásokat enged meg birodalmán bán a nápolyi király számára, miként lehet a turini kormánytól megkövetelni, hogy megakadályozza a sicíliai menekülteket abban, hogy segítségére menjenek saját testvéreiknek élethalál-harcukban egy gyűlölt uralom ellen? A porosz régensherceg is felháborodott a Garibaldi sicíliai expedíciója fölött, melyet a turini kormánynak tulajdonított; felhívta Sándor cárt és az osztrák császárt, hogy értekezzenek vele Európa közjogának a Viktor Emánuel féktelen becsvágya elleni megvédése érdekében. Már ekkor fűződtek a szálak, melyek utóbb a fejedelmek varsói értekezletéhez vezettek.¹

A kormány egy ideig még igyekezett elnyomni az olaszországi hírek közlését.² Ez azonban hiábavaló erőlködés volt; legfőljebb azt érte el vele, hogy a közönség már hitt bizonyos események — mint például Nápoly elfoglalásának — megtörténtében, mielőtt azok valóban bekövetkeztek volna.³ És hiábavaló volt a Garibaldi képeinek üldözése és elkobzása is, mikor saját lapjaink koronkint kimerítő közleményeket hozhattak az ő életéről, saját és katonái viselt dolgairól;⁴ ő valósággal a nap hőse volt nálunk már akkor, nevét szárnyaira kapta a népdal, s az övével együtt a Türrét is, és természetesen a Kossuthét. El voltak osztva a szerepek: Kossuth tiszta ruhát hoz a szegény, szennyes magyar embernek, Türr Pista meg puskát, és a refrain mindig az volt, hogy «Éljen Garibaldi!»

Hogy a népies közhit várta a Garibaldi jövetelét, mint a mi feU szabadtónkét, annak — most már tudjuk — hogy maga az olasz hős adott némi tápot. Mikor július 12-én, még Palermóban első szemléjét tartotta meg a kis magyar légió felett, utána írt Türrnek, hívta őt s megelégedését fejezte ki a csapat fölött, megjegyezte: «erős hadoszlopot csinálunk belőle a Magyarországra menetelre».⁵

Lehet-e csodálni, hogy ily körülmények között akadtak olyanok is,

¹ *Kossuth* id. m. IV. 493. s köv. I. V. 17. s köv. 1.

² *P. N.* jún. 5-én és 29-én, úgyszintén aug. 11-én jelenti, hogy a megelőző napi számot a rendőrség lefoglalta; a jól. 3-1 számban Falk panaszkodik, mily elkésérítő nehézségekkel jár a nápolyi ügyek szóba hozása.

³ Lásd Kemény Zs. vezércikkét a *P. N.* jún. 2-i számában.

⁴ *P. N.* jún. 15., szept. 4.

⁵ «Ne faremo una forte colonna per andare in Ungheria» *Attilio Vige-vano*: «La Légioné ungherese in Italian», Róma, 1924. 20. l.

akik nem akarták bevárni, amíg Garibaldi idejön bennünket megszabadítani, hanem maguk mentek ki hozzá. Tüzes és kalandvágyó fiatal embereknek ilyen kiszökései — mint láttuk — már a megelőző évi olaszországi háború idejében kezdődtek s most új, nagyobb lendületet nyertek. Ez a kiszökés egészen szervezve volt, egyfelől Erdélyen és Oláhországon át, másfelől a Dunán lefelé szerb vagy oláh területeken; rendszeres állomások szolgáltak az érkezők átvételére és továbbítására. Galatzon keresztül francia hajók állítólag egy hét alatt nyolcvan embert szállítottak el így.¹ A rendőr- és belügyminiszter intézkedett is a román határvonal szigorúbb ellenőrzése iránt, annál inkább, mert jassyból híreket kaptak, hogy ott a Klapka jövetelét várják s oly forradalmi nyomtatványokat láttak, melyek a Duna-fejedelemségek lakóit is a kitörendő magyar forradalomban való részvételre buzdították.² Az osztrák kormányt már augusztus elején nyugtalanította annak a lehetőségé, hogy Garibaldi esetleg valamelyik osztrák kikötőben próbál majd partra szállani, úgy mint Marsalánál, s tanácskozásokat folytatott az Adria partjainak hathatósabb megvédése fölött.³

Azalatt Olaszországban az események az egész félsziget területén közeledtek az előrelátható végkifejlődés felé. Június 6-án Piemont hadihajói megjelentek Palermo előtt s ezzel úgyszólván nyilvános igazolást nyert az, hogy Garibaldi a leendő egységes Olaszország királyának uralmát készíti elő. Július 20-án már egész Sicilia a felkelők hatalmában volt s egy hónappal később kiküzdték Calabriában való partraszállásukat is; szeptember 6-án a nápolyi király — kit a mi uralkodónkhoz sógorsági viszony fűzött — elmenekült székvárosából Gaeta tengerparti erődbe s a következő napon Garibaldi a nép örömujjongása közt vonult be Nápolyba.

De most már Viktor Emánuel se volt tétlen. Szeptember 7-én minisztere Cavour közölte a pápai államtitkárral, hogy a piemonti seregek kénytelenek átlépni a pápai uralom határait; Fanti tábornok Umbriában nyomult elő, Cialdini pedig az Ancona melletti Castelfidardónál szétverte a Lamoriciére francia tábornok vezérlete alatt álló pápai csapatokat s ezzel a Marcák és Umbria bekebelezése az olasz királyságba végre volt hajtva. Azalatt a Cavour ajánlatára a volt magyar nemzeti igazgatóság tagjai: Kossuth, Klapka és Teleki László meghívást kaptak Turinba, ahol a király személyes hozzájárulásával megegyezés jött létre a piemonti kormány és az emigráció vezetői között Magyarország közreműködésére nézve az Olaszország és Ausztria közt újabban kitörendő háború esetére.⁴

¹ *Busboch P.* id. m. II. 58. s köv. l.

² *O. B. E. L.* 1860. júl. 18-i 2379. szám.

³ *H. H. S. A.* Min. Conf. aug. 9., szept. 10., 12.

⁴ *Kossuth* id. m. II. 549. s köv. l. IV. 549. l.

Míg tehát a magyar kérdés, bár Ausztriára nézve eléggé fenyegető módon, de mégis csak föltételesen s titkos megegyezés alakjában volt fölvetve, az egész világ előtt nyíltan állott egy másik kérdés; a Szent-szék világi uralmának kérdése, amely már nemcsak Ausztriát érdekelte, hanem egyebek közt azt a Franciaországot is, amelynek segítségével vívta ki Piemont első hódítását.

Viktor Emánuel és Cavour, bár egyébként igyekeztek a forradalmak e sorozatos diadalaitól Európa sok államában keltett nyugtalanságot lecsillapítani, a római kérdésben meglehetősen nyílt és határozott álláspontot foglaltak el. A király október 9-ről Anconából kelt s Délolaszország népeihez intézett kiáltványában kijelentette, hogy ő csapatait azért küldte oda, hogy ott a rendet helyreállítsák s hogy törekvése az, Európában a népek haladását a monarchiák tartósságával összhangba hozni; ő Olaszországban a forradalom korszakának végét akar vetni. A piemonti képviselői kamara elismerést szavazott Garibaldinak s törvénybe iktatta Délolaszország egyesítését Piemonttal. Cavour nyíltan kifejezte azt, hogy az olasz egységi törekvés végcélja az örök várost tenni meg az ország fényes középpontjává; mindazonáltal nem tartaná sem célszerűnek, sem illendőnek Rómába menni addig, míg a várost francia csapatok tartják megszállva. A római probléma nem oldható meg csupán karddal; a megoldáshoz erkölcsi erőknek is kell hozzájárulniok. Velencére nézve is azt a mérsékelt kijelentést tette, hogy az csak akkor fog felszabadulni, ha az európai közvélemény megváltozik s a nagy nemzetek nem lesznek hajlandók tovább is vétkeztársak lenni Velence szenvedéseiben.¹

Ez ugyan eléggé fenyegetően hangzott Ausztriával szemben, de a fegyveres összeütközést a monarchia és Piemont között, melyhez a magyarok reményüket fűzték, mégis egyelőre eltávolította; a varsói értekezlet, melyben való részvételre Napóleon császár rávehető nem volt, elvette aztán Ausztria kedvét is a támadó fellépéstől, melyre Cavour már szeptemberben számítani látszott. Az olasz fejleményekből eredett feszültség azonban mégis hatással volt az osztrák politikára, amennyiben az ősz kezdetén jóval tovább vitte azt a Magyarországnak nyújtandó kedvezmények terén.² Ehhez hozzájárulhatott az az elszigeteltség is, melyet Ausztriának a német fejedelmek júniusban Baden-Badenben megtartott értekezletén, Poroszország önérvényes föllépésével szemben éreznie kellett.³

Nyáron át azonban még tartott a harc a felszított és bizakodó közhangulat s a csupán látszatos engedmények mellett kényszereszközök-

¹ *P. N.* okt. 4., 17., 19., 20.

² *Kossuth* id. m. V. 34. s köv. 1.

³ *Bernh. Friedmann* id. m. I. 4-5. 1.

kel dolgozó kormány között, ez utóbbinak mindinkább nyilvánvaló térvészése mellett.

Az új kormányzó, Benedek a május 9-i minisztertanácsban pénzt kért, hogy Magyarországon a kormányt pártoló sajtót létesíthessen; a rendőrminiszter is azt találta, hogy Ausztriában a sajtót nagyonis kevésé használják fel a közhangulat befolyásolására. Maga az uralkodó utasította a kormányzót a «rossz újságok» elleni szigorú rendszabályok alkalmazására s kilátásba helyezte a szükséges anyagi eszközöket. A helytartóságok egybehangzóan jelentették, hogy az olaszországi mozgalom sikerei nagyon felbátorítják a magyarok ellentállását.¹

Debrecenben május tőán összeütközés volt a collegiumi diákok s a katonaság között; a katonaság kihágással vádolta az ifjakat, de kitént, hogy magánbosszúból eredő feljelentés szolgált az összeütközés alapjául s a katonák kellő ok nélkül használták fegyverüket, mely szerencsére súlyosabb sebet nem okozott. A diákokat mindjárt szabadon is bocsátották. Pesten júliusban úgyszólván napirenden voltak az utcai tüntetések s különösen az éjjeli rendzavarások. A mozgalom Török Pál és Székács Józsefnek superintendensekké lett megválasztásából indult ki; az ifjúság Törököt fáklyásmenettel tisztelte meg s az ekkor támadt kisebb összeütközés a rendőrséget arra indította, hogy a később Székács tiszteletére tervbevett hasonló tüntetést megtiltsa s az egybegyűlteket karhatalommal oszlassa szét, mely alkalommal két theologiai tanárt és közismert író, Ballagi Mórt és Galgóczy Károlyt is rövid időre letartóztatták; a puskatusnak is dolga akadt s két kávéházat bezártak. A diákok közé állítólag mesterlegények is vegyültek, előbb csak a Szózatot énekelték, de utóbb Kossuthot és Garibaldit is éltették s a katonákat állítólag kövel dobálták meg. A minisztertanácsban maga a császár követelte a szigorú fellépést s a fegyveres erő igénybevételét, a rendőrség pedig szigorú hirdetményben tiltotta meg az éjjeli rendzavarásokat és utcai összecsoportosulásokat, kíméletlen rendszabályomkát helyezve kilátásba. Ily értelemben ment utasítás az összes helytartóságokhoz is, Benedek pedig szintén rendeletet bocsátott ki «a kedélyeknek jogosítatlan köznyilvánítások általi nyugtalanítása» s fáklyásmenetek engedély nélküli megtartása ellen; a helytartóság azt is közhírré tette, hogy a «buzogányalakú nyéllal ellátott» sétabotok viselését — értsd: fokosokat — fegyverhordás gyanánt fogja büntetni.²

A kormány aggodalommal nézte az újra megalakult Országos Magyar Gazdasági Egyesület terjeszkedését is; Benedek javaslatára

¹ *ti. H. S. A. Min. Conf. máj. 9. O. B. E. L. szept. io-i 3556. sz. a. jeicntések.*

² *O. B. E. L. júl. 24-1' 2470. szám. Benedek aug. 2. 2533. és dug. 14-1 2803. számú jelentései. Vas. Újság 415. 1. ti. H. S. A. Min. Conf. júl. 23. P. N. júl. 24., aug. 17.*

csak Erdélyben és a Vajdaságban, ahol biztosabbnak érezték a talajt, engedték meg, hogy az országos szervezet fiókokat létesítsen; a tulajdonképpeni Magyarország területén csak külön szakegyesületek¹ megalakítása volt megengedve, de még az ilyenek létrejötte is gánctvetésekkel találkozott. Eperjesen a megyefőnök a megalakulás végett egybeülteket német nyelven szólította föl a szétoszlásra, miután engedélyt a megalakulásra még nem kaptak. A feloszlítás karhatalommal ment végbe s Bujanovics Rudolf, Bánó József és Bánó Miklós ellen, kik élesen tiltakoztak a német nyelv használata ellen, vizsgálat indult meg. Hasonló eset történt Szegszárdon, ahol Szluha Benedek ellen indítottak izgató beszédje miatt közszendháborítás címén büntető eljárást.²

Ez esetekre való tekintettel Benedek szükségesnek találta körrendeletet bocsátani ki az egyleti törvények, különösen a gazdasági egyesületekkel szemben való szigorú alkalmazása iránt; ezentúl a megyei hatóság előkészítő gyűlés tartására engedélyt nem adhat, csak meghatározott személyek meghívására szólót. Az egyesület mellé biztos nevezendő ki, aki annak működését nyomban megszüntetheti, ha hatáskörét túllépi. A rendőrminiszter véleménye szerint a gazdasági egyesületek keletkezése visszhangja az elégtelennek amaz összejövetelének, melyet a tóthmegyeri ekeverseny alkalmával rendeztek s célja a párt-szervezés érdekében behálózni az országot.³

A kormánynak azonban annál nehezebb volt az ébredő nemzeti szellem megnyilvánulásait féken tartani, mert azok többnyire hatósági szempontból megtámadhatatlan jogcímet találtak maguknak s rendezőik mögött valósággal az egész nemzet állott; most már a nemzeti-ségeket sem lehetett a magyarság ellen kijátszani, sőt mindinkább kitént, hogy a magyar nemzeti mozgalom a külföld sok helyén is élénk rokonszenvvel találkozik.

Hosszú idő óta ez évben ünnepelhetette meg a nemzet először országosan a Szent István király napját, mely igazi jelentőségét t860-ban öltötte fel. Egyházi jellegének szigorú megtartása mellett mégis nagy nemzeti tüntetéssé vált s míg a rendőrség és katonaság teljesen távol-tartotta magát, a tömeg önnönmagának bámulatos fegyelmezésével egyetértésének legfényesebb jelét adta. «A magyar szent koronához tartozó minden tartományból Budapestre gyűltek a honfiak; — írta az egykorú sajtó — hazánkban oly bűvös egyetértés, oly csodaszerű elv- és érdekközösség honosult meg, hogy az emberek minden összebeszélés nélkül összetalálkoznak s ezer felé hajtatra is csak egyfelé haj-

¹ Specialvereine.

² H. H. S. A. Min. Conf. júJ. 5. O. B. E. L. júJ. 17-i átiratok, 2310. és júJ. 2196. számok.

³ O. B. E. L. Benedek aug. 7-i jelent.

tanak.» Megelőző estve kivilágítás volt és sok nemzeti zászló lengett, a nép majdnem éjfélig hullámzott az utcákon s helyel-közzel fölzendült a «Szózat». Az ünnep napján a bíboros-hercegprímás pontifikált, Benedek kormányzó is megjelent s a menetben az ereklye mögött haladt, miközben a szent énekeket időnkint a «Szózat» váltotta föl. Az egyházi ünnepély után küldöttségek üdvözölték Scitovszky primást, a protestánsok is megjelentek, élükön b. Vay Lajossal, aki hangsúlyozta, hogy a hazaszeretben mindnyájan egyek vagyunk. A kormányzó maga díszebédet adott s felköszöntötte a primást, ki válaszában csak azt sajnálta, hogy az uralkodó nem volt jelen és nem lehetett tanúja a lelkesedésnek; a királyra mondott felköszöntőjét általános éljenzés követte. Több más lakomát is rendeztek; az «Európa» szállóban adott ebéden is éltették az uralkodót. A délután a városligetben rendezett népünnepen és estve a Nemzeti Színházban Benedek is megjelent s a nemzeti zászlókat hordó fiatalság és a közönség mindenütt lelkes éljenzéssel üdvözölte őt. Az országban szerteszét megünnepelték a Szent István-^napot.¹

A niklai Berzsényi-ünnepélyt, a sárospataki főiskola három százados emlékünnepélyét a társadalmi élet rajzában fogjuk méltatni, bár akkor ezek sem nélkülözhatték a politikai vonatkozásokat. Hogy b. Eötvös Józsefet Erdélyben, Zsedényit Jászberényben lelkesen ünnepték, azt annál kevésbé lehetett kifogásolni, mert hiszen Eötvöst az uralkodó kevéssel előbb birodalmi gyűlésébe akarta meghívni s a Zsedényi ünneplésénél az ottani katolikus prépost járt elől.²

A megelőző évben a horvát inségesek fölsegítésére irányult magyarországi mozgalom alkalmából megnyilatkozott magyar-horvát testvéresülést már említettük; folytatást talált ez az 1860. júniusában Niklán rendezett Berzsényi ünnepélyen, ahol a horvátok magyarul s a magyarok horvátul köszöntötték fel egymást,³ s a Nemzeti Múzeum termének föl díszítésére a magyar hölgyek részéről megindított mozgalomban, valamint az Akadémia részére való gyűjtésben, mert ezek a horvát hölgyvilág körében is lelkes visszhangra találtak. Már magyar-horvát társastáncot is kezdtek tanítani és terjesztetni Pesten és a vidéken.⁴

A románok részéről is a magyarokhoz való hozzásimulás számos jelével találkozunk az időben. A Szent István-napi lakomán Pesten egy Demeter nevű erdélyi román az egyetértést hangoztatta felköszöntőjében, s mikor az igazságügyminiszter elrendelte, hogy Máramarosban román és rutén legyen a telekkönyvek nyelve, a megyebeli román és ruthén lakosság kérvényezett ez ellen s kívánta, hogy a telekkönyvek

¹ P. N. aug. 22., 23., 24., 25. Rogge id. m. II. 68 — 69. Friedjung: Berdek's nachgel. Papiere 276. l.

² P. N. szept. 6., 14.

³ Podmaniczky id. m. III. 98. s köv. l.

⁴ P. N. szept. 23., okt. 17.

magyarul vitessenek.¹ Mikor Reményi júniusban hangversenyt adott Kolozsvárott s néhány román nótát is játszott, a közönség román része óriási lelkesedéssel adott kifejezést testvéri érzületének a magyarok iránt, mely a hangversenyt követő lakoma felköszöntőiben is lelkes kifejezést talált.²

És nem hiányoztak a magyarság törekvései iránt barátságos érzelmek a külföldön sem. Loftus bécsi angol nagykövet ez időben ismételve meglátogatta az osztrák külügyminisztert, ajánlva, sürgetve kormánya nevében a magyarországi törvényes állapot helyreállítását.³ 1860 tavaszán Poroszországban bámulat tárgya volt az a szilárd szervezet és fegyelem, melyet Magyarországon a nemzeti párt felmutatott s az egész országra kiterjeszteni tudott.⁴ Az országos gazdasági egyesület közgyűlésére meghívta a krakói rokonegyletet; ennek küldöttjei nagy örömmel készültek eljönni, nemzeti viseletükben s szónokolni a gyűlésen; de a belügyminiszter, ki pedig maga is lengyel volt, félve a tüntetéstől, megtiltotta jövetelüket.⁵ Ez év nyarán Párizsban a legjobb körök felkapták a magyar pörge kalap divatját.⁶

Voltak azonban, tagadhatatlanul, ez időben is az országban helyenkint nemzetiségi mozgalmak, melyek egyébiránt inkább az általános elégedetlenség kifolyásai voltak s azt mutatták, hogy a magyar uralom megszüntetése még korántsem jelentette a nemzetiségi aspirációk kielégítését. Radlinszkynek a tót nyelv terjesztése érdekében való apostolkodását a kormány ugyan nem nézte gyanús szemmel, de azért Benedek mégis figyelmeztetni volt kénytelen őt, hogy kerüljön minden olyat, ami az akkor Magyarországon uralkodó izgalom fokozásához hozzájárulhatna. Mikor ő és elvtársa, Klempa Pest-terézvárosi plébános engedélyt kértek Czirill és Method, a szláv apostolok szobrának felállítására céljából rendezendő országos gyűjtésre, a kormány kitért az elhatározás elől.⁷ A rendőrminiszter már júliusban sürgette, hogy az új bán, Sokcevic, foglalja el székét, mert a Horvátországban mutatkozó folytonos izgalom és tüntetések szükségessé teszik az erélyes vezetést. Ez az izgalom ugyan néha kevésbé komoly alakban nyilvánult meg, mint például mikor Zágrábban az utcán elverték egy embert, mert a horvát nemzeti viseletét kocsisruhának csúfolta.”

¹ *U. ott* aug. 7., 23.

² *Jancsó Ben.* Szabadságharcunk és a dákoromán törekvések. 259. s köv. I. P. N. aug. 1.

³ *Angyal D.* Lord Loftus stb., Bp. Szemle 1927. máj -93- L

⁴ *Aus d. Leben, Theod. v. Bernhardis: III. 333. l.*

⁵ *H. H. S. A. Min. Conf.* máj. 29.

⁶ *P. N.* aug. 17.

⁷ *O. B. E. L.* jún. 21 -i 2019. és aug. 3-1 2596. számok.

⁸ *H. H. S. A. Min. Conf.* júl. 5. *P. N.* szept. 22.

A románok koronkint követelésekkel alkalmatlankodtak a kormánynak. Már augusztusban Belényes környékéről megpróbálták egyes elégedetlenek panaszukkal a kibővített birodalmi tanács figyelmét magukra vonni. Utóbb, a szeptemberi érdemleges tanácskozást alkalmul használták fel arra, hogy e testülethez kérvényt intézzenek és elpanaszolják, hogy nincs törvényes orgánuk, melynek útján az Erdélyben 1.400.000 főt számláló román népfaj kívánságait és szükségleteit kifejezésre juttassák; alkotmányt kértek, rámutattak, hogy a földterhementesítés ellenére a robot a lakosság egy harmadrésziére nézve még mindig fennáll s az úrbéri törvényszékek mindig a magyar birtokosok javára döntenek; az adó elviselhetetlen, a kataszteri felmérés igazságtalan, az iskolák állapota rossz, a gör. keletiek el vannak nyomva, a görög egyesült és nem egyesült hitfelekezet közti kölcsönös proselyta-csinálást megtűrik, a jeles románokat üldözik, a román nyelvet kizárják a hivatalokból és sajtójukat üldözik. A kormánynak nagyon kényelmetlen lehetett ez a tömeges aláírásokkal ellátott petíció, mert Goluchovski belügyminiszter azzal az utasítással adta ki az erdélyi kormányzónak, hogy kutassa ki értelmi szerzőjét és keletkezése módját. A dolgot azután szépen elaludni hagyták.¹

Az a mód, ahogy a «Verstärkter Reichsrath» — mint látni fogjuk — a birodalomban uralkodó bajokat leplezetlenül feltárta s a nyilvánosság, melyet a kormány a szeptemberi tanácskozásoknak már engedett, mindenekelőtt azt a természetes hatást gyakorolta, hogy a közvéleményt mintegy fölszabadította. Ha a császártól Bécsbe meghívott előkelő urak így panaszkodhatnak, miért ne legyen szabad azt nekünk is tennünk? gondolták az emberek — a nemzetiségek körében is. Úgy a Bánságból, mint Erdélyből azt jelentette az országos főhatóság, hogy ott a birodalmi tanács tárgyalásait nagy figyelemmel kísérik s azok bizony a kormány iránti bizalmat nem alkalmasak megerősíteni. St. Quentin altábornagy, a Bánság és Vajdaság új helytartója őszintén megírta, hogy az utóbbi évek nem hoztak meglegedést a népeknek; a magyar nyomás helyére a német nyomás lépett, az erőszakos germanizálás; a közös gyűlölet a hivatalnokok ellen s az általános elégedetlenség összekötő kapocsá vált a fajok között; de azért mégis úgy hitte, hogy a szerb, a román a magyarral sohasem fog békeségben élni.² Feltűnő, hogy míg Reményit Erdélyben a románok is lelkesen ünnepelték, Temesvárott tervezett második hangversenyét, valamint a Szabadkán, Baján, Zomborban és Becskereken tervezettek a hatóság betiltotta s neki a Bánságból és Vajdaságból távoznia kellett. Az erdélyi kormányzó különben szeptemberben már onnan is azt jelentette, hogy a románok eltávo-

¹ O. B. E. L. aug. 4-i 2649. és szept. 3-i 3058. számok.

² «sich vertragen».

lódnak a magyaroktól és székelyektől, mióta ezek Besztercén a szászokkal testvéresülést ünnepeltek.¹

A szerbek körében ez időben már a Bánság és Vajdaság visszacsatolásának előtérbe lépő kérdése idézett elő nyugtalanságot. Megnyugtatójukra az uralkodó szeptember 27-ről Rajacic patriarchához intézet kéziratban megengedte, hogy elnöklete alatt görög-keleti zsinat tartassék, melyben nemcsak a vajdasági és bánsági, hanem a magyarországi, erdélyi, bukovinai és dalmát püspökök is részt vehessenek, sőt megígérte, hogy a szerbek továbbmenő, az 1790-i temesvári illyr nemzeti kongresszus által formulázott nemzeti követelményeit is tanulmány tárgyává fogja tétetni.²

A kormány politikája Magyarországon ez idő alatt a kormányzóváltás ellenére, s bár az angol kormány is ajánlotta a törvényes állapothoz visszaállítását.³ külső jelenségeiben alig változott. Augusztus végén fejeztetett be annak a felségárulási pernek a tárgyalása, melyet az ügyészség Táncsics Mihály, az 1848. márciusában a pesti ifjúság által börtönéből kiszabadított öreg forradalmár s hat fiatal segítőtársa ellen indított, s amely februárius első napjai óta foglalkoztatta a rendőrséget és a bíróságot. A vád tárgya három röpirat volt; az egyiknek címe: «Ifjú barátaimé a másodiké: «A hét nemzetiség szövetsége» s a harmadiké: «Forradalmi katekizmus». A második nem került elő, csak az elsőt és harmadikat találták meg néhány diáknál, kik azokat lemásolták s ezért szintén a vádlottak padjára kerültek. Ezek a következők voltak: Pápay Ignác jogász, Dráveczky Mihály reáliskolai tanuló, b. Kaas Ivor jogász, Hindy Kálmán jogász, Hindy Árpád gimnáziumi tanuló és Rab István teológus. A Táncsics és Pápay védője Szilágyi Virgil volt, a két Hindy Gózsdu Manó, a b. Kaasé Barna Ferenc, a Dráveczkyé Bérezik Pál,⁴ a Rabé Andorfy Károly, abban az időben mind hírneves ügyvédek. A végtárgyalás öt napig tartott; az államügyész Táncsicsra halálos ítéletet kért, Kaas Ivorra öt, a két Hindyre és Dráveczkyre 2—2 évi súlyos börtönt; Pápaynak és Rabnak bizonyítékok elégedetlensége miatt felmentését ajánlotta. A budai törvényszék Oswald Lajos elnöklete alatt Táncsicsot 15 évi súlyos börtönre ítélte, Dráveczkyt, Hindy Kálmánt és Kaast bizonyítékok hiányában fölmentette, Hindy Árpádot, Pápayt és Rabot bünteleneznek nyilvánította. Az ügyész valamennyi vádlottra nézve felebbezéssel élt s így történt, hogy Pápay és Rab kivé-

¹ O. B. E. L. aug. 8-i 2823. és szept. 30-i 3556. számok. P. N. szept. 3.

² O. B. E. L. okt. 6-i 3467. szám. P. N. okt. 7.

³ Lord Loftus, megemlékezve arról, amit Széchenyi kötött szívére, ismételtve eszközölt ki kormányánál jegyzékeket, melyek ez irányban igyekeztek hatni az osztrák kormányra. (Lásd *Angyal D.* már id. tanulmányát L.ord Loftus és Széchenyiről a B. Szemlében.)

⁴ Bérezik Árpád atyja.

telével valamennyien fogva maradtak s Kaas, Dráveczky és a két Hindy csak az októberi diploma kiadása előtt bocsáttattak szabadon.¹

Ezzel az esettel kapcsolatban a rendőrség ismét széleskörű összeesküvést szimatolt s ennek következtében az internálások egész sorozatát rendelték el. Egy augusztus 31-i legfelsőbb kézirat elrendelte, hogy oly gyanús és veszélyes egyének, kik a jelenlegi zavarokban» mint főizgatók szerepelnek, de kikre büntethető cselekmények egykönnyen rá nem bizonyíthatók, különösen Erdélyből, a Bánság-vajdaságból és Horvát-Szlavonországból Josefstadt csehországi várba belebezendők, s a prágai helytartóság mindjárt intézkedett is kétszáz internált befogadhatása iránt.² Tehát az Albrecht főherceg tavaszi álma mégis csak teljesült az ő távozása után, hanem — valószínűleg a Benedek ellenzése következtében — csak a Magyarországtól elszakított részek területén, bár egyes internálások a tulajdonképpeni Magyarországon is előfordultak.

Legtöbbeket fogtak el és szállítottak el Temesvározt, Baján és Zomborban; Josefstadtban az illetők — köztük előkelő és vagyonos egyének is — egészen fegyintézetszerű kezelésben részesültek és élelmezésre naponként 27 krajcárt kaptak.³ De magyar területen is letartóztatták s Grázba — tehát nem megerősített helyre — internálták gr. Károlyi Ede nagybirtokost; Sárosy Gyula a költő pedig azidőben Budweisban, később Pilsenben volt belebezve. Ezek a rendszabályok az emigráció körében is érthető izgalmat keltettek.⁴ Csak az októberi diploma vetett véget ezeknek az internálásoknak, ekkor kerültek haza Pesty Frigyes, Czorda Bódog, Kempelen Győző és gr. Károlyi Ede is.⁵

Benedeknek, aki telve volt jóakarattal, ezek az állapotok sehogysé lehetek Ínyére, de az enyhébb felfogásra és különösen messzebbmenő engedményekre irányuló ajánlataival — mint Szögyénynek panaszolta — soká sem a minisztertanácsban, sem az uralkodónál nem tudott érvényesülni!⁶ Még soká axiómának tekintetett az, amit a császár határozataképpen a június 29-i minisztertanács jegyzőkönyvébe iktatott, hogy t. i. ő a sajtóban, sőt «magas körökben» is előtérbe lépő, alkotmányosságra irányuló törekvéseknek engedni nem fog, mert a

¹ P. N. aug. 31. okt. 19. *Busbach* id. m. II. 28. s köv. 1. (Hindy Kálmán saját elbeszélése.) *Kossuth* id. m. II. 501. 1.

² O. B. H. L. 3034- és 3307. szám.

³ *Busbach* id. köt. 107. 1. Mint internáltak itt felsoroltnak Murányi Ignác volt alispán, Banovics József mérnök, Pesty Frigyes író és szerkesztő, Latinovics Vince földbirtokos, Kempelen Győző, Hazay Vilmos volt honvéd; *Kossuth* (id. m. III. 51. 1.) még elősorolja Czorda Bódogot is, és másokat.

⁴ *Kossuth* id. h. *Vas. Újs.* 1860. 475. 1.

⁵ O. B. E. L. 3640. sz. *P. N.* okt. 20., 23., 26.

⁶ *Szögyény* id. m. III. 47. 1.

kibővített birodalmi tanácsnak már első ülésezése is megmutatta (?), hogy a képviseleti alkotmány Ausztriában a lehetetlenségek közé tartozik. A birodalmi tanács föl nem ruházható képviseleti attributumokkal, mi által egy kifejlődő tömör többség a korlátlan hatalmat magához ragadhatná, mellyel szemben még a császári vető sem érvényesülhetne mindig. Ez a testület bírhat teljes tanácskozási szabadsággal, de a császár teljesen szabad elhatározási jogának fenntartásával. Másrészt az országos képviselőknek sem szabad a decentralizáló irányzatot a végletekig vinniök, mert ez az állam szétbomlását eredményezné. «A császár ebben, a monarchia javára és nyugalma nézve főfontosságú kérdésben minden bizonytalanságot mellőzni kívánván, kifejezi azt a pozitív legmagasabb akaratát, mely szerint a monarchikus hatalomnak alkotmánnyal való korlátozását meg nem engedi s annak védelmében minden viharral szembeszáll.¹

S miután a sajtó ennek dacára merészelt birodalmi alkotmányra vonatkozó újabb híreszteléseket közölni, egynéhány nappal később tartott tanácskozmányban Rechberg miniszterelnök utalt a minapi császári elhatározásra és követelte a sajtó szigorúbb kezelését, amihez Goluchovski belügyminiszter is hozzájárult. Csodálatos módon ezúttal Thierry rendőrminiszter volt az, aki merészelt e kívánság megvalósításának nehézségére rámutatni. «A kormány úgymond — utóvégre is nem némíthatja el² az összes lapokat, mert ezáltal önmagát fosztaná meg egy, némely esetben kétségtelenül hatásos eszköztől.» Miután Plener és Thun miniszterek is e felfogáshoz járultak s különösen az utóbbi a baj valódi gyökerét abban látta, hogy a tartományi alkotmányok tekintetében még mindig bizonytalanság uralkodik és nincs egyetértés, a miniszterelnök elismerte, hogy vannak kérdések, melyekben az uralkodónak fog kellene döntenie, s mintegy fenyegetőleg hozzátette, hogy ezek eldöntése után majd a minisztériumot egészen vagy részben újjá fog kellene alakítani.³

Két nappal később Benedeknek módja volt a császár elnöklete alatt tartott minisztertanácsban előterjesztést tenni a magyarországi állapotokat illetőleg; ezt az előterjesztést megelőzte egy uralkodói nyilatkozat, mely szerint a Benedeknek Budára küldetésekor megjelölt elvek nemcsak a további eljárás alapjául, hanem egyszersmind az engedmények véghatárául is tekintendők. Tudjuk, hogy ez azt is jelentette, hogy a császár ez időben még például a Bánság és Vajdaság visszacsatolásáról hallani sem akart.¹

¹ *H. H. S. A. Min. Conf. jún. 29. E: határozatot közli ReJlich id m 1. köt. z. része. 206. l.*

² «mundtodt machen.»

³ *H. ti. S. A. Min. Conf. júl. 3.*

⁴ *Szögyényné\ id. h.*

Benedek katonás őszinteséggel beszélt. Nagyon aggályosaknak mondta a magyarországi állapotokat; az egy idő óta beállott nyugalom, úgymond, csak fegyverszünet; várnak, és ha az általános kívánság teljesítésére semmi sem történik, már néhány hét múlva zavargások fognak támadni s a legkisebb lökés formális és szervezett forradalmat idézhet elő. A legfelsőbb kéziratban előírt szervezet keresztülvitele és kezelése nagy akadályokba fog ütközni s a nemzetet kielégíteni nem fogja; például csak kevesen fognak főispánságra vállalkozni. Ily körülmények között Magyarországon a rend fenntartásának biztosítására 50,000 főre kellene a hadsereget kiegészíteni s a magyar ezredek szabadságoltjait az országon kívül kellene elhelyezni. A magyarok túlnyomó többségének kívánsága nemzetiségi különbség nélkül az alkotmány történeti alapjára való visszatérés. Az a töredék, amely ezt nem kívánja, éppen a legvégletesebb magyar párt, melynek sokkal messze-menőbb óhajításai vannak. A visszatérés alatt körülbelül a következőket értik: a régi magyar országgyűlés összehívását, Ő Felsége megkoronázását és eskütételét a viszonyokhoz képest mindenestre módosítandó alkotmányra; az ország integritásának helyreállítását legalább is a Bánság és Vajdaság visszacsatolása által, s végül olyan alkotmányt, mely Magyarország törvényhozási és közigazgatási autonómiáját teljesen biztosítja. Ezeket az engedményeket várja Magyarországon mindenki, a mérsékelt és hű érzelmű magyarok is, úgyhogy repressív rendszabályok szüksége esetében a kormány csakis a hadseregre támaszkodhatnék. A magyar hivatalnokok is teljesen át vannak hatva a nemzeti eszmétől, a németek pedig félnek és nincs semmi hatalmuk s befolyásuk; a paraszt pedig, bár hűséggel viseltetik a király iránt, végül mégis csak játékszerré válik a legtüzesebb szónok kezében.

El kell ismerni, hogy Benedek jól ismerte föl és híven tolmácsolta a nemzeti követelményeket; az amit ő a magyarok közkívánata gyanánt jelölt meg, körülbelül megfelelt annak, amit hét évvel később a kiegyezés megvalósított. Mennyi keserves tapasztalástól kímélte volna meg a hatalom önönmagát és a magyar nemzetet, ha már akkor elfogadja vala azt, amit hét évvel később elfogadni kénytelen volt!

Benedek után gr. Nádasdy igazságügyminiszter szólalt fel, aki saját értesülései alapján mindazt megerősítette, amit a kormányzó a magyarországi állapotokról mondott. A helyzet — szerinte — nagyon veszélyes és az uralkodó csak két alternatíva között választhat. Vagy ráhelyezkedik a magyar kívánságok alapjára s igyekszik az országgyűlés által az alkotmánynak legalább azokat a kinövéseit kiküszöböltetni, amelyek az összmonarchia fennállását lehetetlenné teszik. Ennek a lépésnek sikere bizonytalan, nehéz és veszélyes, de legalább lehetséges. Ha a legfelsőbb akarat erre a kockázatra nem hajlandó, akkor előáll a másik alternatíva: kielégítő belállapotok előidézése érdekében alkotó

mányt kell adni az egész birodalomnak. Hogy e kívánság mennyire elterjedt, mutatja, hogy az 58 rendkívüli birodalmi tanácsos közül körülbelül ötven osztja azt; tehát a kibővített birodalmi tanács kétségkívül nagy nyomatékkal fogja azt erőszakolni; mennyivel kívánatosabb volna, hogy Ő Felsége ezt az engedményt kellő időben szabad elhatározásából megtegye. Ezt, ha Magyarországon nem is, a birodalom többi részeiben nagy hálával fogadnák. Nádasdy, bár magyar, ezt a második alternatívát ajánlja, de nem kíván azonnali elhatározást, jobbnak vélné, ha előbb a minisztereken kívül néhány más oly egyén, kinek belátásában és hűségében bízni lehet — esetleg a birodalmi tanács tagjai közül néhányan — meghallgattatnának.

Benedeknek a magyarországi közhangulatra vonatkozó előterjesztését b. Thierry rendőrminiszter is megerősítette; javaslatai mellett azonban egyetlen hang sem emelkedett. Gróf Goluchovski csípősen fejezte ki csodálkozását az igazságügyminiszter nagy nézetváltozása felett. Magyarországnak a régi módjára külön alkotmány engedélyezését lehetetlennek tartotta, mert akkor valamennyi koronatartomány ugyanazt fogja követelni és hol lesz az összekötő kapocs, mely e szerte-szét húzó részeket egybefűzni bírja? Az általános birodalmi alkotmányra nézve is csak Plener pénzügyminiszter osztotta a Nádasdy nézetét; Thun és Rechberg a képviseleti alapon nyugvó, többségi döntés szerint működő alkotmányosságot Ausztriában lehetlenségnek tartották. Thun, hogy valami elfogadható anyagot vegyítsen a vitába, szükségesnek jelezte az uralkodó részéről való kijelentését annak, hogy ezentúl új adó behozatni és új kölcsön felvételni nem fog a kibővített birodalmi tanács előzetes hozzájárulása nélkül.

A császár nem habozott elhatározását azonnal megformulálni olyanképpen, hogy ragaszkodva június 29-i kijelentéséhez, képviseleti alkotmányról hallani sem akar, ilyen indítvánnyal sem szabad előállni, mert az azt tartalmazó jegyzőkönyvet ő nem írná alá. Ezért az alkotmánykérdésre vonatkozó tágabbkörű megvitatás is ki van zárva, mert ezt tanácstalanságra magyaráznák. Ellenben hajlandó a birodalmi tanács hatáskörének Thuntól javasolt kibővítését megfelelő formában engedélyezni.¹ Ez az engedmény nemsokára napvilágot is látott egy a «Reichsrath» elnökéhez, Rainer főherceghez intézett kézirat alakjában, de azzal a megszorítással, hogy az uralkodó új pénzügyi terhek vállalásánál a birodalmi tanács hozzájárulásától eltekinthet, ha annak összehívása háborúveszéllyel szemben alkalmasnak nem látszik.² Magyarországon ezt az intézkedést természetesen teljes közönnyel fogadták.

Időközben nálunk az új rend életbelépett annyiban, amennyiben

¹ *H. H. 5. A. Min. Conf. júl. 5. Bö közlés ebből Redlichnél* 1. 505. s köv. 1.

² *Reichsgesetzblatt* 1860. 298. 1. *Redlichnél* 1 1. 514. 1. *P. N. júl. 21.*

egy belügyminiszteri rendelet július 1-től kezdve a főkormányzóságot és a helytartóság kerületi osztályait megszüntette s a budai helytartóság az egész, szűkebb Magyarországra kiterjedő hatáskörrel megkezdte működését.¹ Benedek hatásköre azonban, bár a kormányzóság szervezete megszűnt, az igazságügyi és pénzügyi hatóságokhoz való viszonyában a volt főkormányzóéhoz hasonló kiterjesztést nyert.² Ez időre esett a Bánságban és Horvátországban végbement személyváltozás is. Gróf Coronini fölmentetett a báni, kormányzói, s egyúttal főparancsnoki állástól és bánná b. Sokcevic József altábornagy, a Bánság és Vajdaság kormányzójává pedig gr. Bigot de Saint Quentin Károly tábornok neveztetett ki.³

Mint már említettük, a kormányt Goluchovski belépése óta állandóan foglalkoztatta a szolgálati nyelv kérdése. A Bach utódja, már szűkebb hazája, Galícia és a lengyelség érdeke szempontjából az összpontosítás célját szolgáló német szolgálati nyelv további uralmát megtűrni nem volt hajlandó s ezért kénytelen volt az egész birodalomra s benne Magyarországra nézve is fölvetni a hivatalos nyelv kérdését s ennek a tövises problémának általános megoldását megkísérlem. Mindenekelőtt kérdésekkel fordult már 1859 őszén minisztertársaihoz és az alantas hatóságokhoz. A budai helytartóság alelnöke, Cseh Ede abban a véleményben volt, hogy az érvényben levő rendelkezések kielégítőek.⁴ Albrecht főherceg az október 31-i koronatanácsban is ennek a nézetnek adott kifejezést, úgy vélte, hogy bármely elvi döntés gyakorlati keresztülvitele leküzdhetetlen nehézségekbe fog ütközni, csak esetről-esetre való intézkedést vélt pártolhatni. Gr. Nádasdy igazságügy-miniszter a saját erdélyi tapasztalatai nyomán nem tartotta lehetetlennek lassanként a német szolgálati nyelvnek az egész birodalomban való behozatalát. Ezzel ellentétben gr. Rechberg arra utalt, hogy a József császár nyelvkényszere idézte elő a nemzeti ellenhatást; rámutatott az olasz tartományokra is, ahol meghagyták az olasz szolgálati nyelvet. Goluchovski annak a visszásságát hangoztatta, ha az igazságszolgáltatásban az ügyvédet arra kényszerítik, hogy a saját ügyfelének érdekét erre nézve ismeretlen nyelven képviselje. Szerinte az okosság és igazságosság követeli, hogy a nemzeti nyelvek tekintetében minden kényszer lehetőleg elkerültesse. A császár e vélemények meghallgatása után utasította az igazságügyminisztert, hogy a belügyminiszter meghallgatásával dolgozzon ki a szabályozást tárgyaló javaslatokat, de tekintettel a gyakorlati szükségességre és arra, hogy a német nyelv ott, ahol már polgárjogot nyert, meghagyassék.⁵

¹ *Reichsg. bl.* 266. I.

² *H. ti. S. A.* Min. Conf. júl. 5.

³ *P. N.* jún. 21.

⁴ *O. B. E. L.* 1859-1 12,472. sz. okt. 21.

⁵ *ti. ti. S. A.* Min. Conf. 1859. okt. 30-31.

Az ennek nyomán megindult tárgyalások mindenekelőtt azt a tényt állapították meg, hogy különösen az igazságügyi szolgálatban, a magyar korona területén a nyelvhasználat tekintetében nagyon szétágazó és ingadozó a gyakorlat; a belső ügykezelésben mindinkább túlnyomóvá lesz a német, amit Nádasdy helyeselt, Goluchovski kevésbé; ellenben a külső szolgálatban és a felekkel való érintkezésben az úgynevezett országos nyelveknek (Landessprachen) elég messzemenő engedmények tételnek. Nyilvánvaló volt, hogy a magyar nyelvet a legtöbb helyen úgyszólván csak átmenetileg, ideiglenesen tűrik meg, valamint az is, hogy a beözönlött idegen hivatalnokok képtelenek az illető vidéken dívó nyelvet — kiváltképpen, ha az a magyar — használni a szolgálatban. Jellemző példa volt a Bánság- és vajdasági, ahol eleinte meghagyták a magyar ügykezelési nyelvet, de miután az ellen felszólaltak a szerbek és románok, behozták a németet, ami sok leköszönést vont maga után. Goluchovski a saját hatáskörében arra törekedett, hogy a hatóságok a nép nyelvét minél kiterjedtebb mértékben használják, s hogy a községek belső ügykezelési nyelvüket maguk válasszák meg.¹

Januárus 7-én kezdte a minisztertanács tárgyalni Nádasdy igazságügyminiszternek a magyarországi törvénykezés nyelvének szabályozására vonatkozó javaslatát s hosszabb félbeszakítással csak februárus 28-án ért véget a tárgyalás, akkor sem döntő eredménnyel. Nádasdy fölötte jellemző indokolással vezette be javaslatát. Végcélnak tekinti — úgymond — a német törvénykezési nyelv behozatalát az egész birodalomban; nem elsietve, nem erőszakosan, hanem szilárdsággal, okosan és türelemmel, lassan, de fokozatosan és hátrálás nélkül, ha a jelen generáció nem is, annak gyermekei vagy legalább unokái ezt bizonyára rendjén levőnek fogják találni. A kormányok gyöngesége és engedékenységese okozta, hogy a magyar törvényhozás 1790-től 1848-ig mind tovább és tovább ment a magyar nyelvre vonatkozó követelések tekintetében, míg végre 1848-ban az összes nemzetiségek intelligenciája is köteleztetett a kizárólagos magyar ügykezelési nyelv elismerésére. Az igazságügyminiszter javaslata szerint ügyvédi beadványok az egész monarchiában csak német nyelven szerkeszthetők s a végzések is csak e nyelven adandók ki. Ügyvéddé ne lehessen senkit kinevezni, aki németül nem tud, amíg a német nyelvet bíró pályázók vannak. Az olasz tartományokban még sok évig fog kelleni kivételt tenni, ez természetes; épp így Dalmáciában is, ahol pedig a lakosság többnyire szláv és a törvénykezési nyelv mégis olasz. Horvátországban is hosszabb átmeneti időre lesz szükség. Magyarországon is be kell várni, míg a csak latinul és magyarul tudó öregebb ügyvédek kihalnak. Történeti jog a törvény-

¹ O. B. E. L. 12,469., 12,470., 12,471. és 12,472. számok 1859-ből.

² H. H. S. A. Min. Conf. 1860. jan. 7., febr. 21., 25., 28.

kezési nyelvre nézve nem létezik. A magyar királyság 860 éve áll fenn és 800 éven át kevés kivétellel latin ítéletek hozattak; 1830-ig a törvények is latin nyelven szerkesztettek; tehát legföljebb a latin nyelv történelmi jogáról lehetne szó. A magyar törvénykezési nyelv általánossá tétele veszedelmes következményekkel járna már Erdélyre való tekintettel is, ahol ez az állapot fennállott 1840-ig az 1.300,000 románra nézve, bár a magyarok és székelyek száma nem haladja túl az 500,000-et. Akkor ez a nagy többség, mely az országgyűlésen képviselve nem is volt, a magyar nyelvet hagyta magára kényszerítettetni; most tíz év óta a magyar nyelv helyébe a német hozatott be, s Nádasdy nem tartaná a birodalom érdekében levőnek ezen változtatni és 1.300,000 román megmagyarosítani. Az ez elleni felszólalások csak néhány, érdekében sértett ügyvédtől, hivatalra vágyóktól és ellenséges érületű arisztokratáktól erednek. Ma tényleg nyelvkényszer nem gyakoroltatik, a perek túlnyomó része még mindig magyarul folyik. Az elméletek a papiroson nagyon szépen néznek ki, de a gyakorlatban nagyon nehezen alkalmazhatók. A megelőző tárgyalások során az igazságügy- és belügyminiszter között tulajdonképpen csak egy kérdésre nézve forog fenn nézeteltérés: vajjon az ügyvédeknek megparancsolható-e, hogy bármely nemzetiségű ügyfeleiket németül képviseljék? Ebben a kérdésben ő, Nádasdy, mint az osztrák császár minisztere, nem ajánlhatná urának, hogy engedjen. A császár lesz hivatva dönteni. A belügyminiszternek a kormányhatóságokhoz a nyelvkérdésben való nyilatkozás iránti felszólítására nézve megjegyzi, hogy e tekintetben az ország története nem lehet abszolúte mértékadó, legföljebb, ha a latint akarjuk visszaállítani. A birodalomban élő harmadfélmillió románnak például nyelv dolgában semmi története sincs. Annak kijelentése, hogy Magyarországon a magyar nyelv tekintessék országos nyelvnek, — amit Goluchovski nyilván a galíciai lengyel analógia miatt kívánt — csak császári engedély alapján történhetnék, mert ez ellenkezne a tárgyalás megindulásakor adott utasítással. Tévén alapul az a föltevés, hogy Magyarországon kevés község van, melyben legalább egyesek ne vallanák a magyart anyanyelvüknek, mert például Liptóban 158 községben több mint 70,000 lakos él, akik tisztán szlávok, ahol magyar nyelvről a történelem se tud semmit. A Magyarországra sok esetben szinte kényszerítve behozott, többnyire családok, nem magyar hivatalnokokat rendkívül elkeserítette, mikor tudtukra adatott, hogy az országos nyelv megállapításánál a tényleges tisztviselők nyelvismeretei tekintetbe nem veendő; sokan existenciájukban fenyegetve látják magukat; mily lelki állapotban szolgálnak az ilyenek tovább?

Gróf Nádasdy Ferenc igazságügyminiszternek, a magyar mágnásnak ez a nyilatkozata valószínűleg tudomására jutott az akkor még élő s rendesen jól értesült Széchenyinek és megmagyarázza azt

az éles ítéletet, melyet róla hátramaradt utolsó német munkájában mondott.¹

A minisztertanácsban a Nádasdy javaslata fölött hosszú vita támadt, melyben az összes miniszterek részt vettek. A Magyarország iránt légméltányosabb álláspontot most is gr. Goluchovski foglalta el, aki utalt a nehézségekre, melyek a német törvénykezési nyelv általános behozatalának ügyis útjában állanak és veszedelmesnek tartotta a magyarok nyíltan kifejezett kívánsága ellen a jelen viszonyok között fölvenni a harcot. Szerinte a fejlődő nemzetiségek nyelvi követelésével számolni kell; csak kellő mértéktartással s egyfelől a német, másfelől a nemzeti nyelvek jogainak kellő körülhatárolásával lehet a kérdés élet elvenni. Az ügyvédeknek német nyelvű beadványokra való kötelezését sem az ügyvédi megbízás természetével, sem az állampolgári jogokkal összeegyeztetni nem lehet. Ha körrendeletében, melyet Nádasdy kifogásol, a magyar nyelv történelmi jogosultságáról volt szó, és arról, hogy ez a nyelv az egész országra nézve országos nyelvül elismertessék, erre a tényleges viszonyok s az ország fennálló törvényei szolgáltak alapul, ő azonban hajlandó e tekintetben esetleg engedni olyképpen, hogy a magyar nyelv az országnak csak azokban a részeiben ismertessék el országos nyelvül, amelyekben ezt a lakosság és a helyhatóság szükséglete megkívánja. Érdekes tény, hogy gr. Thun miniszter ebben a tanácskozásban Nádasdyval szembe helyezkedve, azt az álláspontot foglalta el, hogy a német nyelv senkire rá nem kényszerítendő, a nyelvhasználatra nézve mindenütt a gyakorlati célszerűség legyen döntő; határozóttan elítélte azt a tíz év előtt behozott germanizáló rendszert, melyet szerinte a monarchia összes nemzetiségei visszautasítottak, s melynek tudvalevőleg ő volt egyik legbuzgóbb apostola. Most már úgy látja, hogy jó lett volna mindjárt 1849-ben a mostani programot fogadni el, s minden nemzetiségnek megadni a maga jogát, akkor a kormány megnyerte volna magának a közvéleményt s a nemzetiségi túlkapások ellenében a többi nemzetiségekben szövetségeseket talált volna, míg úgy, ahogy történt, a germanizálás kísérlete azokat is elidegenítette a kormánytól, akik a magyarosítás ellen hívták segítségül; sőt ellenségeket támasztott ez az irány a keleten is ahol az osztrákokban csak a gyűlölt németet látják. Miután Bruck, Thierry és Rechberg miniszterek s a hadvezetőséget képviselő Schmerling altábornagy, a Nádasdy szellemében nyilatkoztak, a miniszterek értekezlete februárius végén elodázta a nyelvkérdés további tárgyalását az igazság- és belügyminiszterek között folytatandó kiegészítő tárgyalások befejezéséig. Azonban még március végén is Rechberg miniszterelnök abban a véleményben volt, hogy a

¹ «Disharmonie u. Blindheit»; lásd az erre nézve a megelőző II. fejezetben mondottakat.

jelen pillanatban, mikor úgyis sok az elégedetlenség és heves izgatás folyik, jobb törvényt nem alkotni a nyelvkérdésben, mely oly mélyen érinti a kedélyeket, s melynek bármily megoldása valószínűleg csak szítaná az elégedetlenséget.¹

Goluchovski tényleg még áprilisban is szilárdan ragaszkodott ahhoz, hogy a magyar nyelv az egész országban «Landessprache»-nak tekintendő, miután ez a magyar királyság jellegéből folyik; csak a pozsonyi kerületben van három olyan megye (Liptó, Turóc, Zólyom), amelyben a magyarság eltűnő számmal van képviselve; ezek miatt kivételt tenni nem érdemes és rossz vért is szülne. A többi nyelvek megyék szerint változtatva volnának országos nyelveknek nyilvánítandók. Erdélyben a német volna az általános országos nyelv s a magyar és román szerepelne megyék szerint megosztva. A nyelvkérdés megoldása elé akadályokat csak az országos nyelveket nem bíró hivatalnokok készségének hiánya gördít. A Bánság- és Vajdaságban legnehezebb lesz a megosztás megállapítása; mindazonáltal a belügyminiszter ellenzi azt, hogy egyelőre csak bizalmas rendeletek adassanak ki, s a kihirdetést szükségesnek tartaná.²

Miután azonban Benedek is csak a bizalmas utasítás kiadását ajánlotta,³ tekintettel a megyék küszöbön álló rendezésére is, Magyarországra nézve egyelőre ez az álláspont diadalmaskodott s a végleges rendezést tényleg csak az októberi diploma hozta meg. Erdemben azonban már ekkor érvényre emelkedett a Goluchovski álláspontja: magyar és német általános országos nyelv, a tót, a román és a ruthén csak az illető megyékben. A feleknek s ügyvédjeiknek joguk van az általános vagy az illető megyében országosnak nyilvánított nyelvet használni, a hatóságok pedig tartoznak kiadandó végzéseikben az ügyfél által használt nyelvhez alkalmazkodni.⁴

Erdélyre nézve kimondatott, hogy a belső szolgálati nyelv az összes hatóságoknál a német legyen; a hatóságokkal való érintkezésben mindenkinek joga van a német vagy valamelyik, az illető megyében országosnak elismert nyelven szólni vagy írni, s viszont a hatóságok is □ felek irányában az illetőkre nézve érthető nyelvet tartoznak használni. Ügyvédi beadványok német nyelven szerkesztendők. Szóbeli bűnvádi főtárgyalásoknál a vádlott anyanyelve használandó, ha az a három országos nyelv valamelyike; szükség esetében tolmács alkalmazandó.⁵

Lényegileg ugyanez a rend lépett életbe a Bánság és Vajdaságra nézve, ahol azonban a német, mint általános országos nyelv mellett

¹ *H. H. S. A. Min. Conf.* márc. 31.

² *O. B. E. L.* ápr. 8. 369. és 850. szám.

³ *U. ott* jún. 28. 2082. szám.

⁴ *H. H. S. A. Min. Conf.* júl. 14. *O. B. E. L.* júl. 24. 2400. szám.

⁵ *O. B. E. L.* júl. 23. 2435. szám.

megyénként öt nyelv szerepelt váltakozva mint országos, nevezetesen a szerb, a magyar, a román és a horvát. A szerb nyelvénél azonban latin betűk használandók. Itt is csak bizalmas formában adatott ki az utasítás.¹

A legfelsőbb érdeklődésnek szinte ünnepélyes jelei közt indult meg a szolgálati nyelv kérdésének megoldása Horvátországra nézve; meglátszott, hogy, bár a legmesszebbmenő követeléseket itt sem találták teljesíthetőeknek, mindent el akartak követni a közhangulat megnyugtatóására, már azért is, hogy a széket foglalt új bán, Sokcevic helyzetét megkönnyítsék.

Június 16-ról keltezve a császár kéziratot intézett Goluchovski belügyminiszterhez, amelyben hangsúlyozta elismerését a horvátok kipróbált hűsége iránt és elhatározott szándékát nemzeti nyelvüknek a közszolgálatban való kellő érvényesítésére, amennyire az az összbirodalom érdekeivel összeegyeztethető. E szép bevezetés azonban egy szabályzatnak szólt, amely kimondja, hogy Horvát-Szlavonországban a belső szolgálati nyelvnek a helytartóságnál, a báni táblánál, a főügyészségnél, a földtehermentesítési igazgatóságnál, a pénzügyi, rendőri, építészeti, posta és számviteli hivataloknál a németnek kell maradnia. A megyei és járási hatóságoknál, az elsőfokú bíróságoknál és az ügyészségeknél a belső szolgálati nyelv az országos nyelv, tehát a horvát, Fiumében az olasz. Az országos hatóságok érintkezése a központi hatóságokkal, más koronatarományok hivatalaival, valamint más horvátországi hatóságokkal is, ideértve a katonaiakat, német nyelven történik. A helytartóság az alája rendelt hatóságokkal és az országbeli bíróságokkal, valamint az elsőfokú bíróságok s a megyei és járási hivatalok egymással horvát nyelven közlekednek. A hatóságok érintkezésében az ügyfelekkel a horvát vagy német nyelv használandó, Fiume megyében az olasz is. A beadványokra a válaszok azok nyelvén adandók meg, amennyiben az a horvát vagy a német, sőt beadvány hiányában is alkalmazni kell az ügyfél által közönségesen használt nyelvhez.²

A kormány nagyon csalódott, ha azt hitte, hogy ez az intézkedés a horvátokat ki fogja elégíteni. Már a június 23-i kormánytanács a császár személyes elnöklésével és b. Sokcevic bán részvételével kénytelen volt azokkal a súlyos nehézségekkel foglalkozni, melyek az utóbbinak véleménye szerint a császári kézirat rendelkezéseinek útjában állanak. Horvátország e rendelkezések által megsértve látta azokat az elveket, melyeket az 1850 április 7-i pátenst állapított meg, melyeket bizonyított hűsége és hozott áldozatai jutalmául tekintett s amelyeket éppen ezért visszavonhatatlanoknak tartott; a horvátok nem átallozták a fenyegetés terére lépni, és pedig azzal fenyegetődtek, hogy ha nyelvi

¹ *U. ott* aug. 15. 2764. szám. *H. H. S. A.* Min. Conf. jún. 26.

² *O. B. E. L.* jún. 16. 2069. sz. *A* jún. 26. 2068. szám.

jogaik megszorítást szenvednek, az országban a Magyarhonnal való egyesülés törekvése fog túlsúlyra emelkedni. Úgy vélik, hogy nyelvi jogaik teljes elismeréséből semmi hátrányos következtetés sem lesz Magyarországra, a Bánátra és Erdélyre nézve vonható, mert hiszen ezek nyelvileg nem oly egységes területek, mint Horvátország.

A kifejlődött vita után a császár némi további engedményeket tett a horvát ügykezelési nyelv javára a megyei, valamint az elsőfokú bírói hatóságok ügykörében. Az országos hatóságoknál a belső szolgálati nyelvnek a németnek kell maradnia, azonban a középítési és pénzügyi hatóságok a horvát nyelvű beadványokra adandó elintézéseket és a fizetési meghagyásokat horvát nyelven tartoznak szerkeszteni. Végül kijelentette az uralkodó, hogy ennek megfelelő újabb legf. kézirat lesz kibocsátandó s annak alapján a bán és az igazságügyminiszter csupán bizalmas utasításokat adjanak alantas hatóságaiknak; nyilvánosságra ez a rendezés nem lesz hozandó.¹

A szolgálati nyelv kérdésének e fejlődése mutatja, hogy a kormány még tétovázott a végleges állásfoglalásra nézve, de hogy a rendszer-változás szükségességéről való meggyőződés mindinkább érlelődött Bécsben. Legérthetőbben árulta ezt el gr. Thun kirohanása a germanizáció ellen; ez az úr már a pátenskérdésben megmutatta, mekkora Pálfordulásra képes, ha az elutasíthatatlan szükség előáll; valószínűleg most is érezte a fordulat közeledését. Amennyiben ez fölkínalkozás akart lenni, nem használt neki. Az intéző hatalomnak, mikor a rendszer-változásra végre rászánta magát, éreznie kellett, hogy az új rendszerbe nem viheti át azt, ki a réginek botlásaiban való nagy részességét egyszerű megtagadással el nem feledtethette volna.

¹ H. H. S. A. Min. Conf. jún. 23.

V.

(Benedek újabb jelentései a magyarországi helyzet súlyosbodásáról. A kibővített birodalmi tanács működése s a magyar konzervatívok vezető szerepe benne. Apponyi jogfenntartó nyilatkozata; a telekkönyvi rendtartás feletti vita. A 21-es bizottság tanácskozása, Szécsen beszéde s az általa szerkesztett többségi javaslat; a minisztertanács is foglalkozik vele, Schönbrunnban értekezti a császár elnöklete alatt. A «Verstärkter Reichsrath») költségvetési vitája; Rechberg irányváltást jelző kijelentése; a sérelmek feltárásában az osztrákok s a kapcsolt részek képviselői is részt vesznek; Maager a birodalom számára képviseleti alkotmányt kíván. Barkóczy, Szögyény, Andrássy, Apponyi, Mailáth, Szécsen mint debatterek. A birod. tanács ülésének bezárása; a kormány tanácsatlansága, habozása; maga próbálja előkészíteni a rendszerváltást. Dessewffy újabb memoranduma. A császár közvetlen érintkezést keres a magyar konzervatívokkal, kik Bécsbe gyűlnek. Thun és Nádasdy lemondása, Szécsen szerkeszti a kibocsátandó intézkedéseket; az októberi diploma létrejötte; a konzervatívok szerepének megítélése a bekövetkezett fejlemények szempontjából. 1860. június —október.)

Benedek augusztus elején szükségesnek látta egy újabb emlékiratban hívni fel a kormány figyelmét a magyarországi állapotokra.¹ Ebben is megállapítja, mint általános jelenséget, az értelmiség nagymérvű elégedetlenségét és vágyát az «állítólagos jogi alap»² után, a köznépnel pedig az epedő vágyat az anyagi terhek könnyítése s bizonyos önkényes rendszabályok mellőzése után. Most is azt hiszi, hogy a közrend és nyugalom — ha csak valami külső lökés nem fog közbejönni — nagyobb mértékben nem fog megzavartatni; ismétli most is azt, hogy a tömegre támaszkodni nem lehet, mert az azt követi, aki legjobban tudja izgatni; a kormánynak semmi néven nevezendő pártja nincs, csak a fegyveres erőre számíthat. Erősen bírálja az eddigi módszereket; hogy lehessen — úgymond — kifogástalan közigazgatást létesíteni, ha a kormányzat tevékenysége temérdek embernek felforgatási szándék miatti üldözésében merül ki. A szolgálati nyelvre vonatkozó intézkedések, bármily jó szándék sugallta azokat, legnagyobb részökben keresztülvihetetlenek, mert a rendelkezésre álló elemek nem bírják kellően a nyelveket; a sajtó minden tájékoztatás híján nem támogathatja a kor-

¹ *Friedjung*: Benedek's nachgel. Papiere, Leipzig, 1901. 271. s köv. 1.

² «vermeintlicher Rechtsboden.»

mány céljait. A protestánsokkal szemben is jobb volna a főfelügyeleti jog negatív gyakorlására szorítkozni. Csupán hatalmi eszközökkel békét teremteni nem lehet. Ő, — úgymond — amíg a császár bizalmát bírja, fog tudni gondoskodni a rend és nyugalom fenntartásáról, de csak úgy, ha nem akarják minden lépését Bécsből irányítani.

Időközben a kérésekkel adóvégrehajtások s a bizonytalan külpolitikai helyzet miatt az 1861-i újoncállításnak már előbbre tervbe vett foganatosítása¹ még jobban megromlott a helyzetet. Benedek az év harmadik negyedéről tett jelentésében erre kíméletlenül rámutat.² A magyarországi hangulatot kétségbeesettnek mondja, mert már mindenki elvesztette hitét az ígéretekben, a birodalmi tanács tárgyalásai nyilvánvalóvá tették az állapotok tarthatatlanságát s teljesen megingatták a bizalmat a jelenlegi rendszer iránt. Bármely külső esemény erőszakos kitörésre juttathatja az elégedetlenséget, ha csak az ismételt ígéretek teljesítése annak egyhamar gátat nem vet. Az olasz események is roppant várakozásokat keltettek; mindenki elítéli a kormányt és senki sem érzi magát hivatottnak érte lándzsát törni. A hatóságok befolyásukat egészen elvesztették, az emigráció pedig nagy tevékenységet fejt ki és az országban sok a híve. A kormány legjobb szándékai passzív ellentállással találkoznak, mindenki csak az országgyűléstől várja az orvoslást. Az elégedetlen értelmiség mind több hívet talál az alsóbb osztályokban is, mert a kormánynak eddig nem sikerült az úrbérmegváltás révén a parasztsághoz olyan viszonyba lépni, aminőben előbb a földesuraság állott. E mellett az ellenzéki mozgalom csodálatos összhangot és fegyelmet mutat; a büntető törvény alá eső tüntetéseket abbahagyták, de az adóbehajtásnál kényszerítő rendszabályokat idéznek elő s azután az árveréstől mindenki távoltartja magát. Maga se hiszi, hogy az ezzel szemben általa behozott új rendszabályok: katonabeszállásolás az adóhátralékosoknál és az árverezendő jószágoknak a tulajdonos költségén való elszállítása más helyre, eredményre vezessenek. Némely megyében a szolgálatra behítt szabadságolt katonák megszöknek, s elbújnak, az újoncozás ellen agitáció folyik; sok községben katonai karhatalmat kellett igénybe venni. A kormányellenes hangulatot még fokozza az aprópénz eltűnése, a szabadságolt katonák behívása s a pesti egyetem megnyitásának halasztása, mely a tanítási nyelv megoldatlan kérdésével van kapcsolatban. Szükségesek volnának népszerű intézmények, magyar kitűnőségekkel való megegyezés alapján; a legszabadelvűbb intézkedések hatástalanok maradnak, amíg nem látják, hogy a korona magyar urak tanácsával él; föl kell állítani újra a magyar kancelláriát. Száz meg száz röpirat van forgalomban az országban s a kormány minden kritikával szemben néma marad

¹ P. N. okt. 1.

² O. B. E. L. 3556. sz. a. okt. 10.

A magyar nemzeti jellem megkívánja a közügyekkel való foglalkozást és csak tanácskozások vezethetnek az eszmék tisztázásához. Ha a mostani állapotok tovább tartanak, a még egységes elemek is rothadásnak indulnak s az ország majdan nemcsak a kormánnyal, hanem a trónnal is ellentétbe fog helyezkedni, pedig ma még híven áll mellette.

Ez a még Benedeknél is szokatlanul bátor és erélyes hang abban leli magyarázatát, hogy a kormányzó tudomása szerint is időközben a minisztérium kebelében is erősen változtak a nézetek s előhaladt az elkerülhetetlen fordulat érlelődése.

Ezt a változást pedig, melyet addig semmi csalódás, semmi ellentállás, Benedeknek semmi kérése és intelme előidézni nem volt képes, meghozták a kormánynak kedvenc alkotása, a kibővített birodalmi tanács munkássága által szerzett, a vártaktól egészen eltérő tapasztalásai, melyek végre felnyitották szemét olyan irányok felé is, amelyekkel szemben eddig megrögzött vakságot tanúsított. Miért is itt lesz helyes, hogy e testület tevékenységének fejleményeivel megismerkedjünk.

A megerősített birodalmi tanács május hó 31-én gyűlt össze először s hosszabb megszakításokkal húsz ülést tartott szeptember hó 29-ig, amikor tanácskozásai császári beszéddel bezárattak. Nem érdek-télén körülmény, hogy ülései színhelyéül a magyar udvari kancelláriának akkor üresen állott helyiségei szolgáltak, tehát ugyanazok a termek, amelyekben később, a kiegyezéstől egész az összeomlásig, a magyar delegáció tartotta — mikor Bécs volt soron — üléseit. A megnyitást megelőzőleg bocsáttatott ki a kibővített tanács ügyrendje,¹ mely a tanácstagok által leteendő, a császár iránt hűséget fogadó esküt is tartalmazza s kimondja, hogy a testület ülései nem nyilvánosak s a tagoknak nincs joguk a tanácskozásokat nyilvánosságra hozni, csupán az elnök téteti közzé a hivatalos lapban a tárgyalások eredményeinek kivonatát. A tényleges gyakorlat azután az lett, hogy a hivatalos lap majdnem egész terjedelemben hozta a beszédeket, melyeket egyes lapok gyakran megcsonkítottak, ami helyreigazításokat eredményezett.

A tanácsot a tizenkét, már régebben kinevezett «rendes» birodalmi tanácsoson kívül kilenc, tekintet nélkül az országhoz való tartozásra, kinevezett és 38 országonkint kinevezett rendkívüli tanácsos alkotta; köz-

¹ *Verhandlungen des Verstarkten Reichsrathes*, Separat-Abdruck aus d. Kais. Wiener Zeitung, Wien, 1860. XI. lap. E kiadványból merítjük az alább ismertető beszédek szövegét is. Bécsben az a hír volt elterjedve, hogy a magyar tanácsosok az ügyrendnek és eskünek ellenszegülni s ezzel botrányt felidézni akarnak. Rauscher bibornokérek egy Rechberghez intézett bizalmas levelében ezt kívánatosabbnak találta, mintha politikai követeléseik nem teljesítése miatt hagynák el a Reichsrathot. (*H. H. S. A. Nachlass Rechberg's*, 1860. máj. 30.)

² P. N. jún. 29.

tük túlnyomó volt a főúri osztály s a magas egyházi és világi hivatali rang képviselője. Az elnöki méltóságot Rainer főherceg viselte, mellette alelnökként működtek Szögyény László és gróf Nostitz Albert, tehát egy magyar és egy osztrák, mintha már ebben a későbbi dualizmus jutott volna kifejezésre. A magyar tanácsstagok neveit már közöltük.

A megnyitó ülésen az elnök Rainer főherceg üdvözölte a megjelenteket s buzdította őket a császár üdvös szándékainak megvalósítására, mire az összes tanácsosok letették az előírt esküt. Ezután gr. Apponyi György jelentkezett szólásra, aki kijelentette, hogy bár megbízás nélkül csak a saját egyéni nézeteinek ad kifejezést, kötelességének tartja álláspontját jelezni. A kibővített birodalmi tanács felállítása — úgy mond — Magyarországon aggályokat keltett, ami érthető, mert a nemzet vallásos kegyelettel csüng az «összállamhoz»¹ való régi viszonyán, történeti jogain és intézményein. A kibővített birodalmi tanács által azok, kik Magyarországot vannak hivatva itt képviselni, először jutnak képviselői közösség viszonyába a birodalom többi országainak képviselőivel, ami aggályokat keltő változás. Ő és társai csak abban a reményben fogadták el mégis a reájuk ruházott megbízást, hogy e testületben módjuk lesz kifejezésre juttatni a történelmi jogokhoz ragaszkodó álláspontjukat s eloszlatni azokat az előítéleteket és félreértéseket, melyek a monarchia hozzátartozóit egymástól mindinkább elidegenítik s az egyetértés megzavarásával a jó ügynek ártalmára vannak. A kibővített birodalmi tanácsban kivezető utat lát, mely afelé a meggyőződés felé fog vezetni, hogy Magyarország legitim kívánságainak teljesítése a monarchiának csak üdvére és megerősödésére szolgálhat. Miután a magyar tanácsosok közül gróf Andrássy György is kifejezte teljes hozzájárulását az Apponyi nyilatkozatához, az ülést bezárták.

Másnap az uralkodó a várpalotában fogadta a birodalmi tanács tagjait s beszédet intézett hozzájuk, melyben hangsúlyozta a birodalom szoros összetartozásának szükségességét s különösen az államháztartás gondos megvizsgálását állította oda a tanács főcéljaként.

Az Apponyi felszólalása, melyről őt a kormány megelőzőleg mindenkép lebeszélni igyekezett,² s amelyet a Pesti Napló³ szószerint közölt, azonnal megbeszélés tárgyául szolgált a minisztertanácsban, melyben Rainer főherceg is részt vett,⁴ aki maga jelezte, hogy ezen felszólalás alighanem heves vitákat fog felidézni s utasítást kért erre az esetre. Rechberg miniszterelnök abban a nézetben volt, hogy ha az erdélyi, horvát és bánági tanácsosok Apponyival szembe akarnak szállni,

¹ Gesamtstaat. ³ Jún. 5. szám.

² «Drei Jahre Verfassungssireit» 44.
s köv. l.

³ Jún. 5. szám.

⁴ H. H. S. A. Min. Conf. jún. z.

ebben nem volnának akadályozandók; sőt b. Thierry rendőrminiszter úgy vélte, hogy ha ezek az illetéktelen magyar felszólalások megfelelő visszautasításban¹ részesülnek, az csak tisztázná a helyzetet. A miniszterek közül többen e nézethez járultak, ellenben Nádasdy igazságügy-miniszter eléggé mérsékeltnek találta az Apponyi beszédjét s nem tartotta célszerűnek, hogy e tárgyban vita kerekedjék, azonban kívánatosnak vélte, hogy az elnöklő főherceg módot találjon a vita korlátozására. Miután Thun is osztotta Nádasdy véleményét, az elnök főherceg a császár elhatározásától tette függővé eljárását.

Kétségkívül legfelsőbb felhatalmazás alapján tette meg azután Rainer főherceg a következő, június 4-i, ülés megnyitásakor az elnöki székéből azt a nyilatkozatot, hogy az Apponyi és Andrassy grófok feU szólalásai több más koronatarománybeli tanácsost felszólalásra indítottak, azonban a főherceg kérésére, s az egyetértő munkálkodás biztosítása érdekében az illetők e szándékuktól elállottak. Strossmayer püspök szükségesnek találta hangsúlyozni, hogy ő is azok közé tartozik, akik álláspontjuk jelzésétől csak felsőbb kívánságra állottak el.

Bármily kellemetlen lehetett az udvarnak és a kormánynak a magyar tanácsosok különleges állásfoglalása, kénytelenek voltak azt eltérni s az ellenvéleményeket elnémítani, mert tudniok kellett, mily nehéz helyzet kényszerítette ezeket az urakat erre. Láttuk, hogy az eredetileg kinevezettek közül többen lemondtak, akik pedig a kinevezést elfogadták, azok a legnagyobb népszerűtlenségnek tették ki magokat, fenyegető leveleket kaptak bizonyos «nemzeti bizottmány» részéről,² s így csak megkönnyebbülésként érezték volna, ha szabad szólásuk bármi korlátozása nekik is jogcímet nyújtott volna a lemondásra.

A június 4-i ülés, melyen már az 1861-i költségvetésre s a telekkönyvi rendtartásra vonatkozó kormányjavaslatok is előterjesztettek, az a fölötti vitával telt el, hogy a költségelőirányzat tárgyalását egy héttagú, vagy egy huszonegytagú bizottság készítse-e elő; a többség a 21 tagú mellett döntött, de még ezt a határozatot is legfelsőbb jóváhagyás alá kellett terjeszteni.

A következő — június 6-án tartott — ülés köszönetét mondott a Felsőnek a határozat megerősítéséért és megválasztotta a huszonegyes bizottságot, melybe a szűkebb Magyarország részéről Andrassy, Apponyi és Szécsen grófok, valamint Mailáth György, a horvátok közül Sokcevic bán, Strossmayer és Vraniczany, a Bánság és Vajdaság részéről pedig Mocsonyi Sándor jutott be; Frdély a bizottságban képviselést nem kapott.

A kibővített birodalmi tanácsnak ezek után június 8-án és június 21-én tartott teljes ülései tulajdonképpen csak a telekkönyvi rendtartás-

¹ Zurechtweisung.

² Szögyény Emil. III. 45 — 46. l.

nak bizottsághoz való utasításával voltak hivatva foglalkozni; de ez az előzetes kérdés oly súlyos elvi problémákat vont szőnyegre s oly élénk, részben heves vitát idézett föl, hogy már akkor nyilvánvaló lett, mennyire csalódott a kormány, mikor ez intézmény létesítése által csak egy csöndes, békés, könnyen irányítható tanácskozó szervet vélt életbe hívni a maga gyöngye pozíciójának megerősítése céljából.

A lavina mozgásba hozásának érdeme kétségkívül a gróf Barkóczy Jánosé, aki legtemperamentusosabb szónok volt az összes magyar urak között. Már a bizottsághoz utasítás kérdésénél kíméletlen kritika tárgyává tette a javaslatot s egyáltalán szembeszállott azzal a szándékkal, hogy a telekkönyvi rendtartást birodalmi törvény egységesen rendezze s e feladatot az országgyűléseknek kívánta fenntartani. Egyenesen azzal vádolta a kormányt, hogy a rendtartást csak azért sietteti, hogy behozott hivatalnokainak dolgot adjon, holott 1850-ben, amikor egy sereg magyar tisztviselőt szélnek eresztettek, nem volt ily humánus. Érintette a telekkönyveknek túlnyomóan német nyelven vitelében mutatkozó germanizáló szándékot, amelyre kíméletesebb alakban gr. Szécsen is rámutatott. A polémia Barkóczy és gr. Nádasdy miniszter között már ebben az ülésben kiélesedett.

Miután a kiküldött hetes bizottság, melybe Barkóczyt is beválasztották, ez utóbbinak véleménye ellenére elhatározta, hogy a telekkönyvi javaslat érdemleges tárgyalásába belébocsátkozik, Barkóczy lemondott a bizottsági tagságról s a kormány minden rábeszélése ellenére nem volt hajlandó lemondását visszavonni.¹ Ezért kellett június 2t-én a Reichsrath-ot újból összehívni, tulajdonképpen csak a Barkóczy megüresedett helyének betöltése végett; a helyet végül be is töltötték a bukovinai b. Petrinóval, de közben az egész vita megújult s a végeredmény az lett, amit Barkóczy vett célba: a vezető szerepének már ekkor jeleit adó gr. Szécsen Antal egy taktikailag rendkívül ügyes indítványának elfogadásával 33 szóval 20 ellen kimondták, hogy a költségvetés tárgyalása előtt, amely alkalmat fog nyújtani az összes elvi kérdések megvitatására, egyes konkrét törvényhozási kérdésekkel ne foglalkozzék a tanács;² ami a telekkönyvi rendtartásnak a napirendről való levételét jelentette.

Ebben a megújult vitában az összecsapás gróf Barkóczy és gr. Nádasdy között oly heves lett, aminőre a kibővített birodalmi tanács előkelő és hűvös légkörében bizonyára senki sem számított. Barkóczy lemondását indokolta, de ennek folyamában kegyetlenül ostorozta a bürokratikus formalizmus beteges kinövéseit, azt a kormányrendszert, amely csak parancsol és végrehajt, amely a végtelenig szaporítja a

¹ *H. H. S. A. Min. Conf.* jún. 14., 16.

² *Szögyény* id. m. III. 46 — 47. I. Sz. itt 34 szavazatról beszél, de a Reichstag hivatalos naplója 33-nak mondja a Szécsen indítványára szavazók számát.

tabellákat és rubrikákat, de nem veszi tekintetbe intézkedéseinek erkölcsi hatását. Kiterjeszkedett a nyelvkérdésre is, amire — mint mondá — az igazságügyminiszter fejtegetései kényszerítették. Kijelentette, hogy Nádasdyt a hivatalos jelentések félrevezették, számadatokkal mutatta ki, hogy tiszta magyar vidékeken is mily kevésbé érvényesül a magyar ügykezelési nyelv, sőt egyenesen azt mondta, hogy a miniszter nyilatkozatai nem voltak az igazsághoz hívek. Tiltakozott a német nyelvhasználatban a «magyare» és «ungar» szavak megkülönböztetése ellen; Magyarországon, úgymond, mindenki magyarnak, vagyis «ungar»-nak vallja magát. Tiltakozott az ellen a beállítás ellen is, amely a magyarokat németgyűlölettel vádolja; a magyarok nagybecsülik és csodálják a német nemzetet és német kultúrát, az ő ellenszenvök csak az ellen a hivatalnoksereg ellen irányul, akik a német nyelvet mindenütt rájuk erőszakolják s őket önkényes közigazgatással elnyomják; ez az ellenszenv pedig évről-évre nem csökken, hanem nő.

Gróf Nádasdy igazságügyminiszter sértődve válaszolt; különösen azt az állítását Barkóczynek, hogy ő nem az igazsághoz híven beszélt, imparlamentárisnak nyilvánította s annak visszavonását követelte, amit Barkóczy közbeszólásban kereken megtagadott; a miniszter igyekezett támadójával szemben adatai helyességét bizonyítani.

A hosszúra nyúlt vitában magyar részről felszóltak Toperczer Jenő, nagyváradai polgármester, gróf Szécsen Antal, Szögyény, gróf Andrássy György, gróf Apponyi György és Mailáth György is, — némelyikök ismételve — horvát részről Strossmayer püspök, Erdély részéről pedig b. Scháguna püspök. Szécsen felszólalásának lényege már említett s végül elfogadott indítványára vonatkozott. Strossmayer horvát szempontból épp úgy kifogásolta a telekkönyvek német nyelvét, mint a magyar szónokok. Andrássy konkrét adatokkal igazolta, hogy a telekkönyvkezelésben a magyar nyelvnek sokkal szűkebb tér jut, mint ahogy az igazságügyminiszter állítja; Apponyi a Szécsen indítványát támogatta. Mailáth a legnagyobb határozottsággal állította azt, amit Barkóczy is jelzett, hogy Magyarország minden lakosa, nyelvkülönbség nélkül magyarnak vallja magát, amit akkor talán több joggal lehetett mondani mint bármikor, egyúttal hangsúlyozta, hogy bár a fajok és nyelvek között szellemi téren van bizonyos vetélykedés, e vetélykedésben a pálmát csak a szellemileg legműveltebb és legkiválóbb nyerheti el; a történelmi jog is föltétlenül a magyar nyelv mellett szól. A vita világosan kitüntette egyfelől az ellentétet, mely a nemzetiségi kérdésben a magyar szónokok, s velők szemben Strossmayer és Scháguna püspökök felfogása között létezett, másfelől viszont a közeledést a magyar konzervatívok s a gróf Clam-Martinitztől vezetett osztrák arisztokrácia között, mely a Szécsen indítványának elfogadását is eredményezte s később a költségvetés tárgyalásánál még nyilvánvalóbbá lett.

A Reichsrath kétnapos élénk vitája méltán gondolkozóba ejthette a kormányt az út felett, melyre lépett. Egyelőre a beállott nyár s a huszonegyes bizottság tárgyalására szükséges idő elegendően indokolta az elhalasztást. A tanácsot szeptember 10-ig csak egyszer hívták össze rövid, formális ülésre a már említett császári kézirat kihirdetése végett, mely az állam minden új megterhelését rendes viszonyok között a birodalmi tanács hozzájárulásához kötötte. De annál élénkebben folytak a bizalmas tanácskozások az előreláthatólag nagyon mozgalmas szeptemberi ülészak előkészítése és irányítása tárgyában.

Ha a császár június 16-án gr. Apponyi György előtt, kihallgatása alkalmával odanyilatkozott, hogy Magyarország törvényhozási joga már nem létezik, s ettől az álláspontjától Apponyi ellenvetésével szemben sem akart tágítani,¹ ez a merevség csak megfelelt annak az elhatározásnak, amelyet már a Reichsrath vitájának benyomása alatt is — mint láttuk — a koronatanács jegyzőkönyvébe iktatott.² Azonban a dolgok és viszonyok erejének hatása nem áll meg a császári elhatározások előtt. Július végén, mikor már küszöbön állottak a Reichsrath huszonegyes bizottságának előkészítő tárgyalásai, maga gr. Rechberg miniszter elnök jelezte a szükségét a miniszterek között maguktartására nézve létesítendő megegyezésnek arra az esetre, ha a Reichsrath valóban egy alkotmánvozó gyűlés igényeivel lépne föl, ami természetesen határozótan visszautasítandó volna.³ Nem kevésbé nyugtalanították a kormányt a költségvetési bizottságból kiszivárgó sőt hírlapilag is szellőztetett hírek, melyek szerint a bizottság takarékosági tekintetből egyes minisztériumok megszüntetését, viszont azonban új minisztériumok felállítását óhajtja javasolni. Határozatba ment, hogy a miniszterek ily «elvi kérdések» megvitatása elől el fognak zárkózni; ellenben elismerte a kormány, hogy a hadügyminisztérium visszaállítása sürgősen szükséges s erre nézve egy legf. elhatározással meg kellene előzni a megnyilatkozó óhajokat.¹

A költségvetési bizottság ez időbe eső bizalmas tárgyalásaira lényegesebben Szögyény naplószerű följegyzései vetnek világot.⁴ Ezek szerint az egyes budgetek átvizsgálására kiküldött választmányok befejezvének munkálataikat, s a huszonegyes bizottság teljesülésének ideje közeledvén, előbb egy bizalmas értekezletre gyűlt össze augusztus letelején több osztrák és magyar tanácsos Colloredo herceg házában eszmecsere s a nézetek lehető összeegyeztetése céljából. Már ebben az értekezletben a főszerepet gr. Szécsen Antal vitte, aki egy oly beszédben, mely — Szögyény szerint — «bármely parlamentben a legfényesebbek közé tar-

¹ Szögyény id. m. III. 45. l.

² H. H. S. A. Min. Conf. jún. 29.

³ U. ott júl. 31.

⁴ U. ott aug. 7.

⁵ Id. köt. 49—50. l.

tozott volnál, fejtette ki az összes magyar tanácsosok álláspontját arra nézve, hogy Magyarország megnyugtatására és kielégítésére «a történelmi és törvényes téren mi volna mellőzhetetlenül visszaállítandó s mik volnának a birodalom megóvandó egysége érdekében a monarchia egy központi orgánumára bízandók. Legtöbb nehézség mutatkozott a magyar országgyűlés jogkörének csorbítatlan visszaállítására s a polgári törvénykönyv hatályának megszüntetésére nézve. A magyar törvényhozás jogkörét egyébiránt a konzervatívok úgy gondolták, hogy abból «az örökös tartományokkal közös érdekű ügyek» kizáratnának; a polgári törvénykönyvnek is nem azonnali hatályon kívül helyezésére gondoltak, hanem annak a magyar országgyűlés általi átvizsgálására s a magyar viszonyokhoz való hozzáillesztésére. A tanácskozmány Szécsen beszédjének benyomása alatt «az egyetértés, kölcsönös kapacitáció s egyesült közremunkálás legszebb reményével oszlott szét.

Mielőtt a huszonegyes bizottság működését befejezte volna, augusztus 20-i ülésén megjelentek a miniszterek s Szécsen velök is közölte a teendő indítvány szövegét, mely nagyjából megfelelt augusztus elején a bizalmas értekezletben tartott beszédjének. Szögyény szerint heves vita fejlődött ki, melynek folyamában gr. Andrassy György egyenesen kimondta, hogy a kormány iránt egész Magyarország bizalmatlansággal viseltetik. Szécsen indítványát Apponyi, Mailáth, Andrassy és Clam erélyesen pártolták s azt a bizottság hosszas tanácskozás után 15 szóval öt ellenében elfogadta. «A miniszterek nagyon nem elleneztek», sőt gr. Goluchovski belügyminiszter azt találta, hogy a kormány eddig is ez indítvány szellemében járt el, amit a bizottság tagjai tagadásba vontak.¹

Szögyény e közlését nagyjából megerősítik a következő napon a minisztertanácsban történetek;² itt tárgyalták a Szécsen munkálatát, melyet a miniszterelnök általánosságban tartottnak s az április 19-i császári kézirat elveivel összeegyeztethetőnek talált, csupán messze-menő következtetésekkel fog majd kelleni — nézete szerint — szembe szállni. Több kifogás merült föl az egyes tárcákra vonatkozó bizottsági jelentések hangja ellen. Élesen ütközött ki már akkor az ellentét a közigazgatás kérdésében Thun és Goluchovski miniszterek között. Thun volt most az, aki a mindenbe avatkozás rendszerével szakítani akart; voltaképpen az összes miniszterek érezték az egyetértés hiányát és a változás szükségességét s mindegyik a maga szimatja szerint akart a mellett az irány mellett állást foglalni, amelynek fölülkerekedését várta.

Most már elkövetkezett annak az ideje, hogy a magyar konzervatívok, miután a költségvetési bizottságban keresztülvitték javaslatukat, a miniszterek ellenzését is jobbára lefegyverezték, magának az ural-

¹ U. ott 50 — 51. l.

² H. H. S. A. Min. Conf. aug. 21.

kodónak beleegyezését igyekezzenek kinyerni. Gr. Apponyi Györgyöt augusztus 23-án fogadta a császár, ki ezúttal már sokkal több türelemmel hallgatta a magyar főúr előterjesztéseit, helyeselte a bizottság eljárását, méltányolta a magyarok magatartását s elismerte, hogy Magyarországon lényeges változásoknak kell történniök. Két nappal később az uralkodó — kifejezett utalással az Apponyi kívánságára — Schönbrunnba saját elnöklete alatti értekezletre hívta össze gróf Rechberg, Nádasdy és Goluchovski minisztereket, gr. Clam-Martinitz osztrák birodalmi tanácsost s a magyar tanácsosok közül gr. Apponyit, Szécsent és Mailáthot. A tanácskozás másnap folytatódott és felölelte a birodalmi tanács és az országgyűlések hatáskörének kérdései mellett a kancellária és hétszemélyes tábla visszaállításának, Horvátország, Erdély, a bánóság s vajdaság viszonyának problémáit is.

A tanácskozásokban vezető szerepet Szécsen vitt, kinek felszólalásaiból világosan kidomborodik a későbbi októberi diploma egész koncepciója. Rendkívül ügyes dialektikával védte álláspontját, amiben Apponyi és Mailáth is hathatósan támogatták, sőt Clam is sokban egyetértett vele. A miniszterek, kiket a császár egyéni nézeteik teljesen szabad nyilvánítására hívott fel, mintegy az ellenzékot képviselték; különösen Nádasdy tagadhatatlan éleslátással ecsetelte annak valószínűségét, hogy a magyar országgyűlés ezekkel az engedményekkel nem fogja beérni s a nyílt ellentállás útjára fog lépni cs a teljes dualizmust fogja követelni.

Az uralkodó — főképp új meg új kérdések fölállításával — maga is élénk részt vett a tanácskozásban s különösen a dualisztikus törekvés leghatározottabb visszautasítását követelte. A magyar tanácsosokhoz végül azt a kérdést intézte, vajjon, ha a magyar országgyűlés az ellene szegülés álláspontjára helyezkedik, akkor is ki fognak-e tartani az összbirodalom követelményei mellett? Mire ezek mindhárman igennel válaszoltak.¹

A szeptember 10-én újból összeült kibővített birodalmi tanácsnak előterjesztették a huszonegyes bizottság többségének és kisebbségének indítványát az egyes tárcákra vonatkozó jelentésekkel együtt. A többség indítványát — mint tudjuk — gr. Szécsen Antal szerkesztette s ő is ajánlotta elfogadásra; a kisebbségét dr. Hein Ferenc troppai alpolgármester készítette és képviselte.

A többségi indítvány az április 19-i kéziratból indul ki, mely elrendelvén Magyarországon a megyerendszer visszaállítását, a helytartóság újjászervezését és az országgyűlés előkészítését, ezzel az egész birodalomban behozandó országos, megyei, járási és községi önkor-

¹ E tanácskozás egész lefolyását — b. Biegelebennek az udv. és áll. levéltárban levő pontos följegyzései nyomán közli *Redlich* id. m. II. k. 685. s köv. l.

mányzatot a magyar királyságban is meg akarja valósítani. Kétségtelen, hogy az államháztartásban is csak a szerves megújulástól várható a kibontakozás. A monarchia eddigi szervezete megingatta, a helyett, hogy megerősítette volna a közbizalmat. Az újjászervezés nem történhetik meg az egyes országok történeti és politikai egyéniségének figyelmén kívül hagyásával a merev külső egyenlőség elvei szerint. Az eddig követett rendszer a közszellemet s vele az állam erkölcs erejét is megbénította s az így megbénított közszellem leghozzáférhetőbb a felizgaltott szenvedélyek hatásának. Az egyes országok részvétele a közügyek intézésben csak a fennállott történeti intézményekkel kapcsolatban indítható meg s a megoldásnak erre az útjára mutat rá már az idézett kézirat is. A monarchia megerősödése és üdvös fejlődése tehát föltételezi az egyes országok történetpolitikai egyéniségének elismerését s annak keretében a különböző nemzetiségek természetes érvényesülését.¹

A kisebbségi vélemény ezzel szemben arra utal, hogy a koronartományok részvétele a közügyek intézésében nem alapítható a régebben fennállott történeti intézményekre, mert azok koruk szerint nagyon különbözök és mert a tartományok nagy részében nincsenek is az önkormányzatnak életképes hagyományai, s így a tartományok elvi egyenlősítése nem lehetséges. Ily eljárás mellett tényleg különböző kormányrendszerek jönnének létre s ebből folyólag oly dualizmus, mely a birodalom egységével össze nem egyeztethető. A kisebbség a birodalmi tanácsban látja az újjászervezés biztos alapját s ez alapon és a birodalmi hatalomnak mindenek fölé helyezésével volna esetrőUesetre megjelölendő az a hatáskör, amelyen belül az egyes tudományok önkormányzata érvényesülhet.

Nyilvánvaló, hogy a két ellenvéleményben a centralizmus és föderalizmus régi osztrák problémája újult meg, s hogy a magyar konzervatívoknak az osztrák arisztokrácia hozzájárulásával eléggé óvatosan és rugalmasan körvonalazott javaslata nyújthatott csak némi kilátást arra, hogy annak alapján a magyar alkotmány visszaállításához való közeledés végbemenjen.

E két ellentétes vélemény során a költségvetési javaslatot szeptember 10-től 27-ig összesen tizennégy hosszú ülésben tárgyalta a kibővített birodalmi tanács; valóságos, modern fogalmak szerinti budgetvita volt ez, de egyszersmind a régi magyar diéták sérelmi politikájának megújulása, melyben az osztrákok szinte versenyeztek a magyarokkal, mindig áradozva ugyan az uralkodó iránti loyaltástól, de néhányszor kegyetlen kritikát gyakorolva a miniszterek intézkedései fölött, akik a varázsló-növendék hüledezésével, tanácstalanul néztek

¹ A többségi és kisebbségi vélemény bő ismertetése *Redlicsnél* id. m. I. 521. s. köv. l.

szembe a szellemekkel, melyeket földézték, s melyeket most odujokba visszaüzni nem tudtak; a Reichsrath megrendszabályozásának jámbor óhajai legföljebb a bizalmas miniszteri tanácskozásokban hangzottak el.¹

Gróf Rechberg miniszterelnök már a szeptember 11-i ülésben igyekezett egy kormánynyilatkozattal csillapítani a birodalmi tanácson belül és azon kívül joggal uralkodott nyugtalanságot. Óvatosan és ügyesen a Benedek megbízatásakor kiadott legf. kéziratra hivatkozott ő is, mint a 2i-es bizottság többsége; de ennek a kéziratnak a kormány addig soha oly messzemenő magyarázatot nem adott, mint most, sőt addig mindig a rendszer változhatatlanságának elvét hirdette. Most pedig Rechberg leplezetlenül bejelentette a rendszerváltozást. Azt mondta, hogy a bizottság jelentése szerkesztésekor abból a felfogásból indult ki, hogy Ő Felseje miniszterei ragaszkodnak ahhoz a rendszerhez, melynek elhagyását kívánják most tőlük. «Ez — úgymond — tévedés. Mi mindnyájan egyetértünk arra nézve, hogy új utakra kell áttérnünk.»- És később nyomatékosan megismételte, hogy a kormány szilárdán el van határozva új utakon haladni.

Tehát ez nyílt bevallása volt annak, hogy az addigi utak rosszak voltak, nemcsak azok, amelyeket egy más abszolút kormány több mint tíz éven át követett, hanem azok is, amelyeken a Rechberg saját elnöklése alatti kormány járt immár majdnem másfél éve. Ez a kijelentés nagy szenzáció erejével hatott, de el nem némította, hanem inkább feU szabadította a kritikát, amely joggal hivatkozhatott arra, hogy hiszen most már a kormány maga is rossznak ismerte el azt, amit a közvélemény már régen annak tartott.

A «Verstärkter Reichsrath» ugyancsak élt is a kritika jogával és szabad folyást engedett minden panasznak és kívánságnak, amelynek eddig megnyilatkozni tere sem volt, de joga és módja sem. A bizottsági jelentés és az egyes tárcák költségelőirányzatai kapcsán majdnem minden, a közvéleményt foglalkoztató kérdés érintve lett s nemcsak a pénzügyi helyzet, hanem a közigazgatás és igazságszolgáltatás állapotaíró, sőt a hadseregvetet némely bajairól is lehullott a lepel. A Reichsrath hiányos nyilvánossága és a sajtó túlságos elnyomása épp úgy megbeszélés tárgya lett, mint a protestánsoknak a konkordátum következtében szenvedett sérelmei, az államadósság ellenőrzése és a közalapít-

¹ H. H. S. A. Min. Conf. szept. 6. s köv. napok. A bírod. tanács e vitáiról már részletes bár kissé összefüggéstelen — tudósításokat közölt a P. N. szept. 10 — okt. 3-i számaiban.

² Szó szerint: «...dass bei Abfassung des Komitéberichtes von der Auffassung ausgegangen worden ist, als verharren Sr. Majestät Minister in dem Systeme, dessen Aufgaben angesprochen wird. Diese Auffassung ist nicht begründet. Wir sind allé darin einig, dass in neue Bahnen eingelenkt werden müsse».

ványok önkényes kezelése; az ijesztő mérvekben növekvő katonai nyugdíjak, az igazságszolgáltatás lassúsága, a terhes adók, a dohánytermelés akadályai, a bürokrácia túlkapásai, a zsandárság tehetetlensége, helyi aspirációk, s mindezek tetejébe még Dalmácia hovátartozásának problémája is: mindez végigvonult a birodalmi tanács vitáinak vetítő tábláján, változatos, csak az alapszín sötétségében egyforma képsorozatot adva a birodalom belső állapotairól.

Az osztrákok becsületesen kivették részöket a vitából, melyben a vezető szerepek egyikét gr. Clam-Martinitz (Heinrich Jaroslaw) vitte, ki Szécsennel a bizottság előadói tisztében osztozott. Hatásos felszólalásokkal vett részt a vitában Rauscher bécsi bíboros-érsek, gróf Hartig titkos tanácsos, gr. Nostitz-Rienek alelnök, a dalmáciai gróf Borelli, a stájerországi Mayer, az Anastasius Grün költői néven ismeretes gróf Auersperg (Anton), a már említett Hein, gróf Stockau és Strasser tiroli ügyvéd, ezek némelyike teljes megértést tanúsított a magyar kérdés iránt is.

A Magyarországtól elszakított részek kinevezett képviselői közül Strossmayer püspök a horvát, Scháguna püspök és Mocsonyi Sándor a román aspirációk szószólója volt; Maschirievics püspök a szerbek nevében beszélt; Jakabb szamosújvári polgármester tárgyilagosan, de szépítés nélkül ecsetelte az erdélyi állapotokat. Fölötte nevezetes szerep jutott az erdélyi szászok képviselőjének, Maager (Karl) brassói ipar- és kereskedelmi kamarai elnöknek. Ő előbb a vallásfelekezetek egyenjogúsága mellett tört lándzsát, kimutatva különösen azt az alárendelt helyzetet, melybe a protestantizmus jutott Erdélyben a katolikusoknak a konkordátum által biztosított uralkodó állásával szemben; utóbb azonban mindinkább előtérbe lépett a vitákban. Követelte a sajtó szabadabb kezelését, sőt — a szeptember 21-i ülésben — hivatkozva a pénzügyminisztérium vezetőjének, Plenernek nyilatkozatára, mely szerint a pénzügyi egyensúly helyreállítása megszűnt pusztán pénzügyi kérdés lenni, az elsőrendű politikai kérdés, kimondta a nagy szót, hogy rendezett pénzügy nem képzelhető alkotmányos állapotok nélkül s később (szept. 24.) tüzetesebben is kifejtette, hogy az, amire az egész birodalomnak szüksége van: képviseleti alkotmány! Maager e felszólalásai Ausztriában óriási feltűnést és visszhangot is keltettek; habár ő a birodalmi tanácsban meglehetősen elszigetelve maradt, Bécsben ő lett a nap hőse; a birodalmi tanács marquis Posája; Maager-kaalapok, Maager-hajviselet, sőt Maager-szappan is jöttek divatba a császárvárosban. Kevesebb mint egy évvel később ez az ünnevelt Maager, mint eladósodott hivatalvadász jelent meg Bécsben.¹

¹ L. v. *Przibram*: *Erinn. e. alt. Österreichers* 88. I. H. H. S. A. Min. Conf. 1861. jún. 24.

De még osztrák részről is elismerték a magyar szónokoknak fölényes, vezető szerepét; a parlamenti ékesszólásban való elsőségök kétségkívül állott s hogy a tőlük eredő javaslatnak a bizottságban és a tanácsban meg tudták nyerni a többséget, azt annak köszönhették, hogy a velők szemben álló kisebbségnek a vitatkozás terén nagyon «nyárs^» polgáriast jellege volt.¹

A legharciasabb debatter köztük mindvégig gr. Barkóczy János maradt; azonban ő a harciasságot nagyon jól tudta az alaposággal összeegyeztetni. Nagy készültséggel látott feladatához, nemcsak a költségvetéseket tanulmányozta behatóan, hanem a külföldi viszonyok ismeretével is szolt a tárgyhoz; meggyőzően mutatta ki, hogy a közoktatásügyi miniszter a maga tárcája javadalmának csak egy tizedrészét fordítja a magyar korona országainak szükségleteire, holott azok terjedelme az egész birodalomnak majdnem felét teszi. Lelkesen kelt védelmére a sajtószabadságnak az elnyomás ama rendszabályaival, az utasít sok és gyöttrésekkel szemben, melyek Hübner távozása óta napirenden vannak. Elesen bírálta a zsandárság intézményét, mely nem felel meg feladatának, mert Magyarországon a közbiztonság rosszabb lábön állt, mint valaha; megállapította a növekvő elszegényedést; kétségbevonta a pénzügyminisztérium adatainak megbízhatóságát. Az utolsó ülésben Barkóczy előbb a régi magyar alkotmánynak kelt védelmére; azzal az osztrák ellenvetéssel szemben, hogy az osztrák császárra nézve megalázó volna, ha a magyar országgyűléstől függő helyzetbe jutna, azt kérdezte: miért nem volt megalázó I. Ferdinándra és utódaira nézve Magyarországgal megegyezésre lépni? Az osztrák közigazgatás emberei azt látszanak hinni, hogy az emberek a törvényekért vannak, ámde Magyarországon, ahol az emberek nem automaták, azt tartják, hogy a törvények vannak az emberekért. Hiába állítják, hogy Magyarországon a polgári szabadság megszilárdult; micsoda polgári szabadság lehet ott, ahol senkinek sincs joga, mindenkinek csak kötelessége, az t. i. hogy fizessen és engedelmeskedjék. Beszéde befejezése előtt ismét Nádasdy igazságügyminiszterrel tűzött össze, cáfolva ennek a régi magyar igazságszolgáltatásra vonatkozó megszegyenítő adatait s szemrehányást téve neki, a régi magyar név viselőjének, hazája becsmérléséért, amire Nádasdy utóbb nagyon élesen válaszolt.² Barkóczy azzal végezte beszédjét, hogy Ausztria betegsége nem egyéb, mint a haláltól való félelem; hogy felépüljön, csak egyre van szüksége: bátorságra, bátorságra és még egyszer bátorságra!

¹ Bernh. Friedmann *id. m. l. 139. l. Névtelen: Dreissig Jahre aus d. Leben eines Journalisten. Wien, Hölder, 1894. l. 48. l.*

² A P. N. (okt. 2.) egyidejű közlése szerint Barkóczy az igazságügyminiszterrel szemben használt támadó kifejezéseiért a főherceg-elnöktől rendutasítást kapott; ennek a hivatalos naplóban nincs nyoma.

Szögyény, bár alelnöki tisztet viselt, szintén többször szólalt fel az alapítványok, a sajtó, a szolgálati nyelv s a magyar alkotmány kérdésében; legnagyobb beszédjét a szeptember 25-i ülésben tartotta.¹ A sajtóra nézve legveszedelmesebbnek mondta, ha szabad intézményekét hoznak be s azokat azután kormányrendeletekkel korlátozzák működésükben; az emberek nagyon is hajlandók a sajtószabadságot csak kinövési után ítélni meg; csupán törvényes korlátokat kell neki szabni s akkor komoly bajtól nincs ok félni. O a magyar alkotmányt sohasem tekintette megsemmisültnek, az állandó birodalmi tanácsban is mindig e felfogást vallotta s most örül, hogy a kiküldött bizottság többsége is erre az álláspontra helyezkedik; nem ismerheti el azt az elméletet, hogy, mert Magyarországon némelyek forradalmat idéztek elő, ezért az egész országnak bűnhődnie kell. A birodalom minden országának egyenlő jogokat és kötelezéseket kell adni; Magyarországon a bizalom csak úgy állhat helyre, ha az ország történelmi jogai a birodalmi egység keretében biztosíthatnak, ez a jog visszautasíthatatlan követelménye, amelynek teljesítésében — az országgyűlés egybehívása már biztosítva lévén — többé kételkedni nem lehet. Érintette a bánáság és vajdaság visszacsatolását is, a különállást csak ideiglenesnek tekintvén s bizalommal várván a legfelsőbb döntést.

A magyar tanácsosok mind kivették részüket a vitából, Korizmics püspök különösen azt fejtette ki, hogy más az a birodalmi egység, amely a Pragmatica Sanctióból folyik és más az, amelyet az uralkodó kormányrendszer csinált. Toperczer Jenő polgármester a zsandárság intézményét bírálta s a bürokratizmus elfajulását ostromozta, egyúttal a régi magyar igazságszolgáltatás becsületét védelmezte a miniszterekkel s báró Lichtenfelszel szemben. Gróf Andrássy György is ismételve feU szólalt, támogatva a bizottsági többség javaslatát, bírálva a zsandárságot s a bürokráciát és védelmezve a régi magyar közigazgatást. Utolsó felszólalása nagyon optimisztikus hangú volt; azt találta, hogy a birodalmi tanácsban mindnyájan megtanulták megérteni egymást; az érzelmekben van az igazi egység, nem a mindent egyformán szabályozó holt betűben. Védelmezte a magyar alkotmányt a tudatlanságból vagy rosszakaratból eredő félremagyarázások és ferdítések ellen; a múltból vont következtetést arra, hogy az országgyűlés nélküli kormányzások végül mégis mindig az országgyűléshez való visszatérést eredményezték. Széchenyi Magyarországnak azt jósolta, hogy nem volt, hanem lesz; ha a kívánt intézményeket mind életbe léptetik, akkor Ausztria is Magyarországgal nagy és hatalmas lesz!

Gróf Apponyi György mindig a mérséklet és higgadtság hangján szólott, de erős igazságokat hangoztatott Helyesen állapította meg,

¹ Ezt ő maga is kiadta *Emlékiratai* függelékében: III. k. 190. s köv. 1.

hogy az, hogy az uralkodó rendszerrel senki sem azonosítja magát, legvilágosabban mutatja az ellene emelt vádak igazságát. A birodalmi tanács, mint meghívott consultáns orvos rosszul tenné, ha azt tekintené főfeladatának, hogy a kezelőorvost ne kompromittálja; egyébiránt a beteg állapota nem reménytelen; csak akkor válnék azzá, ha a beteg makacsul elutasítaná az orvosságot. A segítség azonban sürgős, mert az osztrák állam jövője nemcsak a mi érdekünk, hanem Európának, a világbékének s a kereszténységnek érdeke. Abban egyetért a birodalmi tanács, hogy minden ország, nép és rend részére egyenlő jogokat és kötelességeket kíván; a nézeteltérés a birodalmi egység és az egyes országok önkormányzatának összeegyeztetése körül forog fenn. A kisebbség az egységet főképp intézmények által, a többség inkább erkölcsi kötelekkel kívánja megvalósítani. Ha tabula rasa előtt állnánk, az elméletileg legjobb elveket alkalmazhatnánk; de nekünk nem tabula rasával van dolgunk, az osztrák birodalmat alkotó országok története az esküvel szentesített alkuegyezmények, diplomák és alaptörvényeknél fogva gazdag a történeti hagyományokban, melyeket Ausztria nem ignorálhat a nélkül, hogy saját eredetét megtagadná s fennállásának alapjait megingatná. A múlt legnagyobb hibája az volt, hogy a helyett, hogy az egyes országok életét és fejlődését előmozdították volna, mindig paralizálni igyekeztek azt s küzdtek ellene; különösen az utóbbi tíz év alatt történtek mély aggodalommal töltik el a dinasztia és Ausztria minden barátjának keblét. Légben kalandozó elméletek érvényesültek ez évek alatt, Ausztriát egészen át akarták alakítani, megsemmisíteni mindent, ami gyökeret vert, s amit még a forradalom meg nem semmisített. Az országok organikus egységét s a trónhoz való ragaszkodást feláldozták az anyagi egységnek s a bürokrácia egyeduralmának. Az elhibázott belpolitika, mely a monarchia külső erejét is megbénította, ki nem oltatta a népekből a saját hazájukhoz való hűséget, a jogérzetet, a régi erkölcsökhöz s egy jobb kor szokásaihoz és hagyományaihoz való ragaszkodást. Ezekben az érzelmekben kell most a mentőszert keresni. Ausztria népeit csak a jog védelme köti egy feloldhatatlan egésszé és csatolja állandóan a trónhoz. Ez az erkölcsi kötelék állítandó vissza s akkor 34 milliónyi nép áldozatkészsége és lelkesedése fogja a birodalom hatalmát minden veszéllyel szemben biztosítani. Ami különösen Magyarországot illeti, államjogi viszonyának helyreállítása nem valami kiváltságot jelent; Magyarország ugyanazt az elvet kívánja az összes országokra alkalmaztatni. Ausztria minden őszinte barátjának be kell látnia, hogy a magyar korona országai államjogi viszonyainak mielőbbi kielégítő rendezése az egész állam fennállása és java szempontjából szükséges. A nélkül — úgymond — hogy a birodalmi tanács illetékességét Magyarország államjogi viszonyainak rendezésére elismernők, a nekünk nyújtott szokatlan, de egyedüli úton, a rokonnézetűekkel egyetértve kijelölni

igyekeztünk az elveket, melyek szerint a magyar koronához tartozó országok kívánságai törvényes úton teljesítendőek volnának. Ez okból ajánlja a bizottság többségi javaslatát elfogadásra, mely nem gyöngíti az államtal semmi érdekét, de elhárítja a jelenkor legnagyobb veszedeU mét: a szétszakadást!

Mailáth György, a későbbi országbíró felszólalt a hirlaptudósítók-nak a Reichsrath tanácskozásainál való jelenléte mellett; a sajtószabad-ság is lelkes pártfogót talált benne, mert értékelni tudta a közvélemény hatalmát az állami életben. Legemlékezetesebb fölszólalása azonban a birodalmi egység és nemzeti autonómia kérdésének volt szentelve. Szembeszállított Mocsonyival, aki nyelvi alapon kívánta volna a birodal-mat széttagolni és figyelmeztette őt, hogy tulajdonképpen Garibaldival egy gyékényen árul. Ausztriának, mely külpolitikájában a történelmi jog védője, belpolitikájában is ezt az elvet kell követnie. Történelmi jog — szerinte — az, ami az egész nép tudatában gyökerezik; ez nem jelenti a törvényesen mellőzött történelmi előjogok, kiváltságok vissza-állítását. A birodalmi egység fogalma különböző lehet; ha alatta a minden különféleséget elmosó asszimilációt értik, — a mire tíz éven át törekedtek, — ezt ő mint eddig, úgy ezentúl is visszautasítja. A valódi birodalmi egység a pragmática sanctión sarkallik, mely a császári ház és Magyarország érdekeit egyaránt védi; ha az egyesülés formái az idők folyamában változtatást igényelnek, ez csak törvényhozási úton, szabad elhatározással mehet végbe, melyről egy ezeréves alkotmánnyal bíró nemzet le nem mondhat. A törvényhozás autonómiája nem jelenti az uralkodó szentesítési jogának tagadását, csak azt, hogy semmi se emelkedjék törvényerőre az ország beleegyezése nélkül. Magyarország és Ausztria érdekei állandóan azonosak, mert Magyarország súlypontja nem lehet a monarchián kívül s a monarchia fennállása politikai szüksé-gesség, amiért meg kell találni minden esetben az érdekek kiegyezteté-sének módját. Beszélt Mailáth a germanizálás elhibázott voltáról is; a német nyelv kényszerű behozatala az iskolába — úgymond — a tudo^ mánynak hasznára nem vált, az osztrák öntudatot elő nem mozdította s a német kultúra terjedését hátráltatta. A német kultúra mindig győzeL mes lesz a múzsa fényes öltönyében, de mindig akadályokba fog ütközni, ha az iskolamester kabátjában, vagy a hivatalnok egyenruhájában jelenik meg.

Egyenesen vezető szerep jutott a kibővített birodalmi tanács rövid működésének ideje alatt kezdettől fogva gr. Szécsen Antalnak, s ez a szerep a tanácsülések berekesztése után is folytatódott az októberi diploma előkészítésében. Szécsen hozzászólt — magyar szempont-ból — a felekezeti egyenjogúság kérdéséhez, a katonai nyugdíjak ügyé-hez, melyre nézve az ő közvetítő indítványát fogadták el; az államadós-ság kérdésében a pénzügyminisztérium vezetőjével szemben rámuta-

tott annak a szükségességére, hogy a valódi állapotok leplezetlenül feltárassanak, mert csak ez hozhatja meg az orvoslást és háríthatja el a fölforgatást. A sajtószabadság tárgyában kimutatta, hogy a szerfölötti korlátozásra irányuló rendszabályok mindenütt meghiusultak. A bizottsági többség általa szerkesztett javaslatának védeU mében Szécsen kifejtette,¹ hogy Magyarország ereje és hatalma Ausztriára nézve éppoly szükséges, mint Ausztria fennállása Magyar^ országra nézve. A szakadás mindkettőnek nagy ártalmára válnék; de lehetetlen hazafiságot kelteni valamely államszervezet iránt, ha azon kezdik, hogy az egyes hazák iránti természetes honszeretetet elfojtani igyekeznek. A nemzetiségi kérdés megoldható, de nem úgy, hogy ingerültséget, visszavonást keltünk, hanem úgy, hogy egységet, békülékenységet teremtünk. A birodalom egysége csak az országok autonómiájára alapítható; idézi Széchenyit, aki Ausztria és Magyarország viszonyát vegyes házassághoz hasonlította; arra kell igyekeznünk, — úgymond — hogy e viszonyt senki se érezze vegyes házasságnak. A bizottsági többség által megjelölt út annak a felfogásnak felel meg, hogy nem az erő ad jogot, hanem a jog ad erőt!

A birodalmi tanács végre, a hosszú vita után, szeptember 27-1 ülésében 34 szóval 14 ellen elfogadta a bizottsági többség javaslatát s ezzel feladatát befejezte.² A császár két nappal később a Burgban fogadta a tanács tagjait, köszönetét mondott nekik működésükért és kifejezett hűségükért, megígérte, hogy javaslatukat fontolóra veszi s jelezte, hogy «népies intézményeké vannak készülöben; azután kegyelemben elbocsátotta az illusztris testületet, mely ily alakban soha többé nem volt összejövendő.

A «Verstärkter Reichsrath»-nak rövid, néhány hétre szorítkozó szerepe mindazonáltal rendkívül fontossá és emlékezetessé vált Magyar^ országra, sőt az egész birodalomra nézve. Fontossá és emlékezetessé két szempontból: abból, hogy benne a szabadságharc óta először érvényesült az osztrák birodalmi politikában magyar államférfiak befolyása,

¹ E beszédjét majdnem egész terjedelmében közli *Redlich* id. m. I. 530. s köv. l.

² *Zsoldos Ignác* följegyz. szerint (Akad. levéltár) a többség így alakult: Apponyi, Szögyény, Szécsen, Barkóczy, Andrássy, Mailáth, Korizmics, Toperczer, lakabb, Vraniczáni, Strossmayer, Clam, Almássy, Petrino, Krainski, Starowiejski, Salm, hg. Auersperg, gr. Auersperg, Nostitz, Salvotti, Borelli, Zigno, Colloredo, Haller, St. Julián, Lichtenstein, Mercandin, Pace, Polanski, Schwarzenberg, Stockau, Wolkenstein, Mocenigo; a kisebbség: Hein, Lichtenfels, Geringer, Mocsonyi, Maager, Hainberger, Eder, Ergelet, Herbert, Mayer, Masirievic, Rcyer, Schöller, Strasser, Frenkler, Wohlwend; nem szavaztak: Vilmos és Lipót főhercegek, Rauscher érsek; külön szavazatot adtak: Martig és Scháguna.

³ «Volksthümliche Einrichtungen.

és abból, hogy a Reichsrathnak a bizottsági többség javaslatát elfogadó határozata alapjául szolgált az októberi diploma létrejöttének, mely tizenkét év óta az első valódi fordulatot jelentette az osztrák abszolutizmus politikájában.

A magyar konzervatívoknak e tanácskozásokban kifejtett véleménye kétségtávol még távol áll attól a közjogi felfogástól, melyet azután a nemzet a Deák Ferenc vezetése alatt úgyszólván osztatlanul magáévá tett s amely az októberi diploma fogadtatásában és később a hatvanegyediki országgyűlés felirataiban világos és határozott kifejezést nyert. A nemzet közvéleménye a jogfolytonosság helyreállítását az 1848-i törvények alapján követelte; a konzervatívok az 1848-i törvényeket megelőző jogállapot alapjára helyezkedtek. Ez kétségbevonhatatlanul kitér abból, hogy a 48-1 törvényeknek pusztá említését is elkerülték, sőt a köztük legszókimondóbb, gr. Barkóczy egyenesen megmondta, hogy ha Magyarország jogigényeire nézve a történelmi kapcsot keressük, azt mindenesetre csak ott találhatjuk meg, ahol a több százados intézmények megszűntek, nem pedig ott, ahol néhány hétig fennállott intézmények kezdetüket vették.¹

Mindazonáltal ők az alkotmányos állapotok határozott követelésévei, a jogeljátszási elmélettel szemben a nemzet történelmi jogának érvényesítésével s Magyarország követeléseinek és a *pragmatica sanction*-nak összhangba hozásával úgy tűnnek föl, mint az 1861 -i nagy közjogi vita előharcosai s az akkor tisztább kifejezésre jutott nemzeti álláspont öntudatlan hírnökei.²

Fellépésük jelentősége azonban abban rejlik, hogy minden oldalról elismert szellemi fölényükkel, ragyogó debatteri képességükkel felfogásuknak a Reichsrathban meg tudták szerezni a többséget, oldalukra tudták vonni nemcsak az osztrák konzervatív arisztokráciát, hanem a horvátokat, lengyeleket és olaszokat is, szemben a reakcionárius bürokrácia s a centralista német szabadelvűek kisebbségben maradt pártjával.³ Ezt a kormány is annyira átérezte, hogy már a szeptember 24-én a császár elnöklése alatt tartott minisztertanácsban a háború eseteire igénybe veendő hitelek fölötti vita gerince az a kérdés volt, hogy milyen magatartást fognak vájjon a magyar tanácsosok követni, mert ettől látszott függni az, hogy újabb hitelműveletnél lehet-e a birodalmi tanács közreműködésére számítani vagy nem?⁴ Ők maguk annyira tisztában voltak azzal, hogy a helyzet kulcsa az ő kezökben van, hogy a Szögyény tanúsága szerint már szeptember 12-én bizalmas tanácskozásokat foly-

¹ Szept. 27-i ülésben.

² Ezt *Redlich* is elismeri: id. m. I. köt. 2. rész 195-196. 1.

³ *B. Friedmann* id. m. I. 139. 1. *Eisenmann* id. m. 241 —242. 1. *Redlich* id. m. I. 540. s köv. 1.

⁴ *H. H. S. A. Min. Conf.* szept. 24.

tattak egymás között a kormányhatalomban való osztozásuk esetében szükséges szerezposztásra nézve, s hogy mikor a tanácskozások végeztével a magyar urak nagyobb része, feladatát befejezettnek tekintvén, megírta a tanácsosságról lemondó nyilatkozatát, végmegállapodásuk mégis az lett, hogy — az uralkodót elkedvetleníteni nem akarván — a nyilatkozat be- vagy be nem nyújtását Apponyi és Szécsen grófok belátására bízták.¹

Jól sejtették, hogy a bekövetkező fordulat szempontjából majdnem kizárólagos, mindenesetre döntő fontosságú az a változás lesz, amelyet nekik az uralkodó érzelmében és gondolkozásában előidézniük sikerült. Minden jel arra mutat, hogy az ezidőben harminc éves császár leikébe ekkor hatolt be először az az igazság, hogy a korona iránti hűségnek és odaadásnak nem egyedüli mértéke az engedelmesség és szolgálatkészség, hanem az őszinte, s ha kell, bátor szókimondás az, ami az uralkodóra nézve gyakran becsebb és szükségesebb. Úgy látszik, főképpen az akkoriban 41 éves gr. Szécsen Antal, ki korban is legközelebb állott a császárhoz, volt az, aki különösen megnyerte bizalmát, amelynek már előbb is némi jeleivel találkozott, s kit talán azért is magához legközelebb állónak tekintett, mert legrégebben ismert, atyja az uralkodó édesanyjának főudvarmestere lévén.²

A közeledő változásnak egyéb külső jele még akkoriban alig mutatkozott, mint az, hogy Benedek szeptember közepén végre eltávolította Pestről Prottmann rendőrigazgatót, ki távozásakor állítólag macskazenét kapott,³ és hogy Falk a Pesti Naplóban nyilvános vallomást tehetett arról, hogy a birodalmi tanács üléseinek befejezése óta a rendőrség többé nem cenzúrázza a lapokat s csak akkor eszközöl lefoglalást, ha a büntető-törvény elleni vétséget lát fennforogni; a sajtótörvény tehát — úgy mond — teljes hatályba lépett s csak az a baj, hogy 2. §-a nagyon kevésbé szabatos, kifejezései, mint «az államegység», az «állami társadalom alapjai», a «rend» és «nyugalom» nagyon ruganyosak s baj az is, hogy a rendes és a különleges bíróság még mindig egymás mellett működik.⁴

Egyébként a kormányzatot — éppen a közeledő változás miatt — fokép a halogatás módszere jellemezte; minden kényes kérdést elodáztak; a tartományi statútumok még mindig kiadatlanul heverték; az adóvégrehajtások miatt rendkívül sok volt a panasz, mely már a külföldi sajtóba is megtalálta útját; de a kormány sem a nagyobb szigor, sem az enyhébb eljárás útjára nem akart lépni. Egykorú hivatalos kimutatások szerint az osztrák birodalomban 1859 végén 53 millió

¹ Szögyény id. m. 111. 53. s köv. l.

² Wertheimer: Andrassy I. 152—153. 1.

³ Szilágyi L. Rajzok. 145. 1. Kecskeméthy naplója. 103. 1.

⁴ P. N. okt. 14.

forintra rúgott az adóhátralék s ebből 40 millió terhelte Magyarországot; ebből végrehajtás útján behajtottak 31 milliót, melyből Magyarországra 20 millió esett. Végrehajtást öt millió egyén ellen intéztek s ebből a számból négy millió esett Magyarországra, 317,000 Erdélyre. Nyilvánvaló volt a passiv resistentia, sőt az összebeszélés is az árverések meg-hiusítása céljából.¹

A pesti egyetemet november közepéig meg nem nyitották, nemcsak azért, mert a diákok zavargásától féltek, hanem azért is, mert a magyar tannyelv behozatalát — melynek kérelmezéséért tavaszkor még megrendszabályozták a hallgatókat, s melynek kérdését Thun miniszter szeptember 24-én már forma szerint a minisztertanács elé terjesztette — sem megengedni, sem megtagadni nem merte a kormány; érezte, hogy engednie kell, de félt a következményektől, melyeket e rendszabály Prágában s Krakóban fog maga után vonni. Egyelőre — rossz jelként — a tanév elején kibocsátottak egy rendeletet, mely a német nyelvi követelményeket a gimnáziumok 111. és IV. osztályaiban még fokozta.²

Mialatt elvtársai Bécsben szónoki sikereikkel készítették elő az átalakulás útjait, gr. Dessewffy Emil falusi magányában számos politikai memorandumát egy újjal szaporította, mely mindenestre ez előbbieknél eredményesebb szerepre volt hivatva.³ Ebben a munkálatában ő a kívánt rendszerváltozást maga «államcsíny»-nek nevezi, ami sajátserű elnevezés, mert hiszen a korlátlanul működő uralkodói hatalomnak nincs államcsínyre szüksége, hogy a saját hatalmi alkotását egy mással cserélje föl. Részletesen megtervezi a követendő eljárást, úgy hogy a kibocsátandó intézkedéseket mindjárt meg is szövegezi. A tervezett rendszabályok lényegileg a következők. Az igazság-, valamint a vallás- és közoktatásügyi minisztériumok megszüntetése s igazgatóságokkal pótlása; a magyar udvari kancellária visszaállítása s egy másik udvari kancellária létesítése a birodalom többi részei számára; mindkét kancellár államminiszteri címet kapna. A hétszemélyes és kir. tábla visszaállítása Pesten; a vármegyék visszaállítása, főispánokkal élükön. A csendőrségnek a hadseregbe olvasztása; Magyarország élére egy helytartónak, Erdély élére kormányzónak kinevezése; a szerb vajdaság és temesi bánóság visszacsatolása Magyarországhoz; a «nem kedvelt» egyének eltávolítása, a sajtóra gyakorolt nyomás megszüntetése. Magyarországnak magyarok általi kormányzása; a magyar országgyűlés és horvát tartománygyűlés összehívása s e végből az el nem fogad-

¹ H. H. S. A. Min. Conf. szept. 6., 7., 20. O. B. E. L. 2071. szám. P. N. okt. 24.

² H. H. S. A. Min. Conf. szept. 24. P. N. aug. 1., okt. 21.

³ Lásd ez Emlékiratot egész terjedelmében KönyvJnál: Deák F. besz. II. 462. s köv.!

ható 1848-i választási törvény helyett más választási rend kidolgozása. A magyar hivatalos nyelvnek jogaiba visszahelyezése, a nemzetiségeknek a közigazgatás és bírászkodás terén saját nyelvek használata tekintetében tett méltányos engedményekkel. Egy ünnepélyes császári diplomával való újabb megerősítése a *pragmatica sancti*ónak, birodalmi parlament összehívása a birodalmi ügyek tárgyalása céljából, az országgyűlések képviseleteiből. Intézkedések a megyeszervezet tárgyában, végül egy «titkos tanács» és egy «államminisztérium» létesítése, mely utóbbinak a kancellárok, helytartók és kormányzók is tagjai volnának.

Mint látjuk, ebből a tervezetből az októberi diploma sokat megvalósított. Mikor Desseffy e munkáját október elején Pesten, barátaival, gr. Andrassy Györggyel, Apponyival és Sennyeyvel közölte, ezeket meglepte a terv merészsége, azonban tudomásuk lévén róla, hogy Szécsen Bécsben máris tárgyalásokat folytat — az uralkodó személyes bizalma alapján — a kibontakozás érdekében, azt tanácsolták Desseffynek, küldje el dolgozatát Szécsennek.

Ez időben a magyar uraknak — Szécsent kivéve — még alig lehetett tudomásuk a dolgok legújabb fejleményeiről, melyeket az október 2-i koronatanács jegyzőkönyve tüntet föl.¹ A Rechberg—Goluchovskikabinet meg akarta kísérlem az elkerülhetetlen rendszerváltozás végrehajtására vállalkozni s ezért gr. Goluchovski belügyminiszter terjedelmes emlékiratot terjesztett a kormánytanács tárgyalása alá, mely a birodalom politikai, községi és igazságügyi újjászervezésének alapvonalait tartalmazta, s császári elhatározás gyanánt a kedélyek megnyugtatósa végett közzétételre volt szánva. E munkát az önkormányzat elvét a birodalom egységével s az érinthetetlen uralkodói előjogokkal igyekezett összhangba hozni; helyet adott a már kilátásba helyezett megerendszernek, az országgyűléseknek, de úgy, hogy az önkormányzati orgánumok inkább csak a kormányhatalom terhén könnyítsenek s az országgyűlések törvényalkotási kérdésekben csupán tanácsadói szereppel bírjanak. A kibővített birodalmi tanács megmaradna mint összbírodalmi ügyekben legmagasabb tanácsadó. A tulajdonképpeni politikai problémát, az abszolút vagy alkotmányos kormányzás kérdését ez az emlékirat megoldatlanul hagyta. Még így is nagy nézeteltérések merültek föl, különösen az engedélyezhető önkormányzat mértékére nézve a centralista Plener és a föderalisztikus hajlamú Thun s Goluchovski között, de viszont az utóbbi kettő egymással is gyakran került összeütközésbe. Gyakran szóbajöttek a magyar állapotok is, melyekre nézve több miniszter abban a nézetben volt, hogy ott előbb-utóbb fegyverrel fog kelleni rendet csinálni. A császár feltűnő tartózkodással

¹ H. H. S. A. Min. Conf. okt. 2. Terjedelmes közlés e jegyzőkönyvből a kormány emlékiratából *Redlich*nél. I. 597. s köv. I.

vezette a tanácskozást; látszott, hogy ebben a munkálatban megoldást nem lát s csupán miniszterei véleményére nem akarja döntését alapítani; különben a kormány egyes tagjai is kívánatosnak jelezték egy magyar bizalmi férfiú meghallgatását.

Hogy ezt a tanácskozást követőleg a minisztereket két hétig nem hívták össze értekezletre, legvilágosabban mutatta, hogy az uralkodó a kabinetten kívül kívánja a megoldást előkészíteni.

Gróf Szécsen Antal már október 10-én azt írta gr. Dessewffy Emilnek Bécsből Pestre, hogy javaslatai egész terjedelmükben kivihetetlenek,¹ tehát neki már akkor tudnia kellett, hogy mi készül. Két nappal később gr. Andrássy György a Bécsben levő Apponyi sürgönyére való hivatkozással levélben hívta a vidéken levő b. Vay Miklóst október 14-re estére Bécsbe, megjegyezve, hogy Dessewffy, Sennyey és Szécsen is ott lesznek, s kifejezve biztos reményét, hogy «sikerülni fog a még meglevő nehézségeket legyőzni», és hogy «soha a mostaninál kedvezőbb pillanat nem létezett nagyot és állandót állítani lábra».²

Miután Szécsen is sürgönyököt küldött szét, október 14-én este a gr. Barkóczy János bécsi házában összegyűltek az uralkodó tudtával és akarata szerint Apponyi, Szögyény, Dessewffy, Andrássy, Sennyey, Majláth, Barkóczy és Szécsen; Vay csak a császár egyenes parancsára, néhány nappal később érkezett meg. Itt Szécsen bemutatta nekik a kétségkívül legnagyobb részében általa szerkesztett s október 20-án kibocsátandó legfelsőbb kéziratok fogalmazványait, mint olyanokat, melyeken már változtatni alig lehet, mert a császár az orosz cárral és a porosz régensherceggel való találkozás végett október 21-én Varsóba utazik, s elutazása előtt kívánja kibocsátani a nagy fordulatra nézve elhatározásait, nehogy azokat úgy magyarázzák, mintha az engedmények külső nyomásnak volnának köszönhetőek.³

A magyar urak csodálkozása nagy volt s aggodalmuk sem kisebb, mert az idő rövidege a megvitátást és változtatást alig tette lehetővé. A kibocsátandó főkmányban, melyet — főképp a Dessewffy kívánságára — nem a gyűlöletessé vált «pátens», hanem «diplóma» névvel ruháztak fel, Magyarországnak nyújtandó engedmények iránt alig volt nézeteltérés; sajtóságos, de úgy van, hogy a magyar urak ellenzése főleg abból a szempontból indult ki, hogy ők egyidejűleg az örökös tartományokat is a Magyarországhoz hasonló alkotmányos jogokkal kívánták volna felruházni, mert attól tartottak, hogy a hazájoknak adott külön jogok tartósan biztosíthatók nem lesznek, és mert nem akartak úgy tűnni fel, mintha a birodalmi tanács többségétől támogatott

¹ *Könyi* id. m. II. 489. 1.

² *Emléklapok* b. Vay M. életéb. 316. 1.

³ *Könyinál* id. h.

harcuk csak hazájuknak szerzendő előnyöket szolgált volna. És éppen ezt elleneztek az osztrák miniszterek, különösen Goluchovski, kik nem ismerték, hogy az örökös tartományoknak olyan történeti jogaik volnának az alkotmányos intézményekre, mint Magyarországnak. A következő napokon is tovább folytak a tanácskozások, meglehetősen rendetlenül, mert hol Szécsen, hol Mailáth, hol Apponyi majd a császárhoz, majd Rechberghez hívtakak.'

Október 10-án azután ismét összeült a minisztertanács a császár - elnöklete alatt, de erősen változott alakban. Thun és Nádasdy már hiányoztak, mert ezek időközben lemondtak. Thun távozását megelőző számos ballépése s azoknak elkésztett megtagadása, valamint minisztertársaival való gyakori éles ellenkezése, eléggé megmagyarázza; Nádasdyt nyilván a birodalmi tanácsban ellene intézett heves támadások buktatták meg. Bukásukat némileg enyhítette az, hogy helyöket a rendszerváltozás alkalmával egyáltalán nem töltötték be s mindkettő meghívást kapott a birodalmi tanácsba. Nem jelent meg Rainer főherceg sem, aki, mint merev centralista, a tervezett változást nyilván ellenezte. Ellenben meghívást kaptak gróf Apponyi György, Mailáth György és gr. Szécsen Antal rendkívüli birodalmi tanácsosok.²

A tervezett kibocsátványok szövegét, mint azok tulajdonképeni szerzője, Szécsen adta elő s a miniszterek egy része azzal csak ez alkalommal ismerkedett meg.³ A magyar urak élénk részt vettek az éjszakába belenyúlt vitában, mely azonban már inkább csak formai és kifejezésbeli kérdések körül forgott. Még ugyanaznap estve Rechberg miniszterelnök tartott értekezletet az összes magyar urakkal, mely alkalommal főképp Dessewffy igyekezett még némi módosításokat eszközölni ki az okmányok szövegén s ez folytatódott a következő napon is; 18-án a császár is fogadta Dessewffyt, aki azonban nála sem tudott különvéleményével keresztülhatolni. Október 19-én a császár Rechberg és Szécsen grófokkal végleg megállapította az okmányok szövegét s az osztrák államnyomda zo-án egész nap el volt zárva, hogy a másnap reggel a hivatalos lapban megjelenendő kibocsátványokból valami előbb ne jusson a közönség tudomására.⁴

Így született meg az októberi diploma, melynek tartalmával a következő fejezetben fogunk közelebről megismerkedni. Mikor októ-

¹ *Szögyénnél és Mányinál az id. h. Drei Jahre Verf. str. 58. s köv. l.*

² *H. H. S. A. Min. Conf. okt. 16. Redlichnél* bő kivonat: 612. s köv. 1.

³ Ezt kétségtelenné teszi Plenernek egy okt. 18-áról Rechberghez int. levele, melyben utal arra, hogy a hevenyészett javaslatokat egyszeri felolvasás után kellett tárgyalniok, s kérve-kéri a miniszterelnököt, hogy fontolja meg a dolgot jól, mert a tervezett kibocsátványok Ausztriára nézve a vég kezdetét jelentik. *H. H. S. A. Naehlass Rechberg.*

⁴ *Mányinál id. h.*

ber 21-én estve az uralkodó a vasúthoz kocsizott, hogy Varsóba utaz-
zék, Bécs utcái kivilágítás fényében úsztak.¹ A császárvárosban látszólag
nagy volt az öröm. Az uralkodó mindenesetre táplált reményeket
a változásnak magyarországi fogadtatására nézve is.² Ez a fogad-
tatás tudvalevőleg a diploma szerzőit is meglepte, pedig természetes
volt. A magyar közvélemény a nemzeti jogoknak az 1848-i szentesített
törvények alapján való folytonossága mellett foglalván állást, minden
octroi-t visszautasított; már pedig az októberi diploma is octroi volt.

A magyar konzervatívok szerepe e fordulat előidőzésében nagyon
ellentétes, sőt túlnyomóan kedvezőtlen megítélésben részesült. Míg
egyesek eljárásukat a körülmények által előszabottnak, sőt a következ-
mények szempontjából is igazoltnak, s a szerkesztésnél szükségessé
vált hevenyészés miatt előfordult hibákat is menthetőnek tekintették,³
voltak viszont, kik már történeti távlatból is szemökre lobbantották,
hogy ők magukat a nemzet vezéreire játszva, tévelygésükkel és meg-
tévesztésükkel hozták létre az októberi diplomát, mely a lehető lég-
nagyobb balfogás volt, s így okozói lettek annak, hogy az alkotmányos
formákkal való kísérletezés oly soká tartott.⁴

Az októberi diploma bizonyára nem hozta meg azt, amit a nemzet
várt, de tagadhatatlanul nagy fordulatot jelentett az osztrák abszolútizmus
addigi politikájával szemben. Az 1848-i törvényekhez bizonyos fokú
közeledést jelentett az, hogy az országgyűlésre vonatkozó törvény-
cikknek némelyike «újra megerősítettet», a többiekre nézve pedig azok-
nak az országgyűlés általi átvizsgálása és megszüntetése fenntartott.
A magyar hivatalos és ügykezelési nyelv, úgyszintén a magyar és erdélyi
udvari kancellária s a régi helytartótanács és a magyar törvénykezés
visszaállítása megszabadította az országot az idegen hivatalnoksereg
nagy részétől s lazította a közigazgatásnak és a judikatúrának Béctől
való függését. A bánság és vajdaság visszacsatolása a diploma által meg-
indított eljárás során tényleg bekövetkezett. Ezek voltak a rendszer-
változás maradandó következményei.

Az ugyancsak visszaállított törvényhatóságok és a nemzeti köz-
vélemény nyomása alatt tényleg az 1848-! törvények alapján össze-

¹ P. N. okt. 23.

² Lásd anyjához okt. 21-ről int. levelét (*Schnürer* id. kiad. 302. l.). «Be-
sonders in Ungarn werden wir hoffentlich gute Resultate erzielen. Dass Vay
den Postens des Kanzlers angenommen hat, sichert der Maasregel in Ungarn
fast den Értöig.»

³ *Drei Jahre Verf. sir.* 60. s köv. l. *Asbóth János*: Jellemr. és tanúim. 125.
s köv. l. Némileg ide sorolható *Thallóczy*: Gr. Szécsen Antal. 32. s köv. l.

⁴ *Beksics*: Fer. Józ. kora. 439. l. Ugyanő némileg enyhébben ítéli meg
a konzervatívok szerepét korábbi, Kemény Zsigm. a forrad. s a kiegyezés c.
műve. 223. s köv. l.

hívott országgyűlés élete és működése bizony rövidnek bizonyult; de az a rövid idő is elég volt arra, hogy a nemzet akarata illetékes szervei által hatalmasan és imponáló egyértelműséggel megnyilatkozzék s ezt a megnyilatkozást az országgyűlés feloszlata és a megyék újabb felfüggesztése többé meg nem történtté nem tehetette. Az 1861-i év nagy lendülete visszaadta magának a nemzetnek ügye diadalába vetett hitét.

A magyar konzervatívektól nem lehet elvitatni azt, hogy a kibővített birodalmi tanácsban való emlékezetes szerepök által megalkotói lettek az októberi diplomának s magukat feláldozva, úttörőivé lettek a kiegyezésnek. Mert kétségtelen, hogy e diploma nélkül nem jött volna létre az 1861-i országgyűlés, az 1861-i országgyűlés nélkül pedig, ki tudja, létrejött volna-e az 1867-i kiegyezés?

XIII. RÉSZ

**AZ OKTÓBERI DIPLOMÁTÓL
A FEBRUÁRIUSI PÁTENSIG**

I.

(Az októberi diploma és az azt kísérő rendeletek tartalma; a császárnak és a kormányra jutott konzervatívoknak azokhoz fűzött várakozásai. Miben állott a fordulat valódi jelentősége és miben rejlettek a diploma hibái? Az új rendszer fogadtatása Ausztriában, a külföldön és Magyarországon; Benedek búcsúja, az elrendelt és visszavont kivilágítás Pesten, ablakbeverés és véres utcai zavargás. A sajtó, különösen a Pesti Napló magatartása; Magyarországon a közvélemény az 1848[^] törvények álláspontjára helyezkedik. A kancellária be rendezkedése; Mailáth mint tárnokmester átveszi a helytartótanács vezetését. A főispáni kinevezések; 15 lemondás; a főispáni eskü s Vay kancellár utasítása a főispánok számára. Zsedényi és Kemény polémiája az esztergomi értekezlet feladata iránt. A pesti egyetem megnyitása, a magyar tanítási nyelv helyreállítása. Pénzügyi nehézségek. Névtelen «Tájékozás» a vidék számára; a megyék szervezkedése megindul, mindenütt a 48-i alapra helyezkednek, a városokban is. Az esztergomi primási értekezlet egyhangúlag a 48-1 törvény alapján kívánja az országgyűlést összehívatni. Schmerling állainminiszteri kinevezésének híre. 1860. okt. —dec.)

Az úgynevezett «októberi diploma» egy «császári nyilatkozvány» és számos legfelsőbb kézirat» kíséretében adatott ki, valamennyi 1860. október 20[^]-ról keltezte.¹

A császári nyilatkozvány az uralkodó «népeihez» van intézve, s hivatkozik az erőszakos rázkódtatásokra, melyeknek a birodalom ki volt téve, s melyek «a császár atyáskodó fejedelmi érzéseinek legmélyebben fájdalmas harcok után» szükségessé tették a kormányhatalom szigorúbb összpontosítását. Tudomást akarván azonban szerezni a birodalom különböző országainak kívánalmairól és szükségleteiről, az uralkodó megszorította életbeléptette és egybehívta birodalmi tanácsát, megfontolta annak előterjesztéseit és elhatározta úgy a birodalom államjogi alakulása, az egyes királyságok és országok jogai és állása, valamint az összbirodalmi kapcsolat megújított biztosítása, meghatározása és képviseltetése iránt a mai napon egy diplomát bocsátani ki.

¹ Lásd a Reichsgesetzblatt 1860-i évfolyama 335. s köv. lapját; az októberi diploma német szövegét közli *Szögyény* id. m. III. 212. s köv. 1., valamennyi kiadvány hivatalos magyar szövege olvasható a *P. Napló* okt. 21. és 23-i számaiban, továbbá Kónyinál (Deák F. besz. II.) a 492 — 504. lapokon. O. B. E. L. 1860. 3798. szám.

«Uralkodói tisztemet teljesítem, — úgymond — midőn e szerint országom és népeim visszaemlékezéseit, jogérzetét és jogigényeit, a birodalom tényleges szükségeivel kiegyenlítve összekapcsolom és az általam adományozott vagy ismét fölélesztett szervezetek jótékony kifejtését és megszilárdítását teljes bizalommal népeim megérett belátásának és hazafíui buzgóságának adom által.» Bízunk benne, hogy a Mindenható az ő atyáskodó gondoskodásától és lelkiismeretes komolyságától oltalmát és áldását megtagadni nem fogja.

Az így bevezetett diploma mindenekelőtt a Pragmatica Sanctióra hivatkozik — és pedig az 1713-ikira, tehát mellőzi a tíz évvel későbbi magyar törvényt — mint amely nemcsak az örökösödési rendet állapította meg, hanem az egyes országok és tartományoknak jogaikkal és szabadságaikkal összhangba hozott oszthatatlanságát és elválaszthatatlanságát is, mely az ellene törő minden veszélyeket és támadásokat győzelmesen leküzdte. Úgy az Uralkodóház, mint az alattvalók érdeke megkívánja, hogy az osztrák birodalom hatalmi állása fenntartassék s oly biztosítékokat nyerjen, melyek a különböző országok és tartományok történelmi jogtudatának, létező különféleségeinek éppúgy megfeleljenek, mint az oszthatatlan s elválaszthatatlan kapcsolatok kívánalmainak.

Ezekhez képest a Pragmatica Sanctio alapján és a császári teljes hatalom erejénél fogva, állandó és vissza nem vonható állami alaptörvényül határozza és rendeli az uralkodó a következőket:

«1. Azon jog, törvényeket hozni, változtatni és megszüntetni ezen túl csupán a törvényesen egybegyűlt országgyűlések és illetőleg a birodalmi tanács közrehatásával fog gyakoroltatni, mely utóbbiba az országgyűlések Általunk meghatározott számú tagokat fognak küldeni.

II. Mindazon tárgyai a törvényhozásnak, melyek az országaink és tartományaink mindnyájával közös jogok, köteleességek és érdekekre vonatkoznak, nevezetesen a törvényalkotás az érc-pénz- és hitelügy, vám- és kereskedelmi ügyek, továbbá a jegybank ügyei és elvei fölött;² a törvényhozás a posta-, távirda- és vasútügyek alapelveit illetőleg, nem különben a katonáskodási kötelezettség módját, mivoltát és rendjét illető törvényes intézkedések ezentúl a birodalmi tanácsban és ennek közbejöttével fognak tárgyalatni és ennek közrehatásával alkotmányosan elvégeztetni, valamint újabb adók és illetékek tételeinek föllebbemlése, nevezetesen a só árának nagyobbitása, valamint újabb államkölcsonök fölvétele, nem különben a meglévő államadóságok átváltoztatása és az állami ingatlan vagyon eladása, átváltoztatása vagy megterhelése csupán a birodalmi tanács beleegyezésével rendeltethetik el, végre pedig

¹ Geschichtliches Rechtsbewusstsein.

² Grundsätze des Zettelbankwesens

az állami kiadások évi költségvetésének vizsgálata és megállapítása, valamint az állami számvizsgálati kimutatás és évi pénzügyi kezelés végeredményének vizsgálata,¹ a birodalmi tanács közremunkálása mellett történjék.

111. A törvényhozás minden egyéb tárgyai, melyek az előbbeni pontokban nem foglaltatnak, az illető országgyűléseken és azok által, és pedig a magyar koronához tartozó országokban és tartományokban az előbbi alkotmányok értelmében, többi országaink és tartományainkban pedig a tartományi rendtartások² szerint és értelmében alkotmányosan intéztetnek el.

Miután azonban a magyar koronához tartozó országok kivételével a törvényhozásnak oly tárgyaira nézve is, melyek a birod. tanács hatásköréhez nem tartoznak, többi tartományaink számára hosszú idők során tárgyalás és elintézés létezett, fenntartjuk Magunknak, hogy az ilyen tárgyalásokat is a birod. tanács alkotmányos közremunkálása mellett ezen tartományok birodalmi tanácsosainak közbejöttével intéztessük. Közös tárgyalásnak akkor is van helye, mikor az a birod. tanács hatásköréhez nem tartozó tárgyak iránt az illető országgyűlések által kívánatnék és javaslatba hozatnék.»

A diploma záradéka végül kimondja, hogy azt az uralkodó utódjai is trónra léptükkor aláírásukkal ellátni tartoznak, hogy az mindannyiszor újra az ország törvényei közé iktattassék.

Ennek a diplomának kíséretében napvilágot látott egész sora a császári kéziratoknak, melyek közül négy gr. Rechberg miniszterelnökhöz, hét az egyidejűleg magyar udvari kancellárrá kinevezett b. Vay Miklóshoz, kettő gr. Goluchovski belügyminiszterhez, a többi pedig egyes új vagy régi méltóságviselőkhöz volt intézve.³

A Rechberghez intézett kéziratok elseje az országgyűlések részéről küldendő birodalmi tanácsosok számát százra emeli föl s e szám megosztásának módozatait a szerkesztendő szervezeti szabályok számára tartja fenn. A második kimondja a belügyi, igazságügyi s vallásügyi minisztériumok megszüntetését, a magyar és az erdélyi udvari kancellária visszaállítását s a többi tartományok politikai közigazgatásának egy «államminisztérium»-ban való összpontosítását. Kimondja továbbá, hogy a m. kir. kancellár ezentúl a minisztertanács tagja lesz, hogy a vallás- és közoktatási ügyek intézése az államminisztériumra, illetve a kir. kancelláriákra bízatik, melyeknek e tekintetben egy közoktatási tanács lesz a tanácsadó közege. Az igazságszolgáltatás reformjaképpen

¹ Prüfung der Staatsrechnungsabschlüsse u. der Resultate der jährl. Finanzverwaltung.

² Landesordnungen.

³ Az ezekre vonatkozó akták az O. B. E. L. 3680., 3700., 3717, 3719, és 3785. számai alatt.

Magyarországra nézve a kir. Kúria az országbíró elnöklete alatt visszaállítatik, Ausztria számára pedig Bécsben egy semmitő-törvényszék fog szerveztetni, melynek elnöke fogja a minisztertanácsban az igazgatszolgáltatás ^érdekeit és álláspontját» képviselni Ausztriára nézve, míg Magyarországra nézve e feladatot az országbíró javaslatai alapján a kancellár fogja teljesíteni. A birodalom közgazdasági ügyei számára kereskedelmi minisztérium lesz szervezendő.

Még két kézirat ment a miniszterelnökhöz; ezek egyike Erdélyt illeti, melyben, hivatkozással e «nagyfejedelemség» régi országgyűlésére, annak a polgári jogegyenlőség igényeihez mért átalakítása céljából jelezve van a kinevezendő erdélyi kancellárnak megbízatása egy, a különböző nemzetiségek, vallások és osztályok köréből összehívandó tanácskozmány megtartásával s e tanácskozmány munkálatának mielőbbi előterjesztésével. A negyedik kézirat kimondja, hogy «miután Magyarországnak a szerb vajdaság és temesi bánóság visszakezlezése iránti óhaj-tásai és államjogi igényei, éppenúgy mint a kiváltságokkal és exentiók-kai ellátott szerb alattvalók óhaj-tásai és igényei, komoly méltánylást igényelnek, s miután a vajdaság és bánóság többi lakosainak különféle, sokban elágazó nézetei hasonlóképpen beható megvizsgálást és megfontolást kívánnak», az uralkodó elhatározta gr. Mensdorff-Pouilly Sándor altábornagyot mint biztost kiküldeni, ki «minden nemzetiség- és vallás-felekezeti elökelő személyiségek» meghallgatása után egy minden részről kielégítő szabályozás iránt mielőbb javaslatot terjesszen elő.

Egy-egy kézirat gr. Goluchovski addigi belügyminisztert állam-miniszterré, b. Vay Miklóst magyar udvari kancellárrá és Szögyény Lászlót második kancellárrá, gr. Szécsen Antalt miniszterré nevezte ki. Egy Vilmos főherceghez intézett kézirat a főhadparancsnokságot hadügyminisztériummá alakította át s e minisztérium ideiglenes vezetésével gr. Degenfeld-Schomburg altábornagyot bízta meg. Benedek fölmentetvén a magyarországi politikai kormányzat vezetésétől s az országos hadfőparancsnokságtól a még mindig «lombard-velencei»-nek nevezett tartomány, valamint a szomszéd tartományok hadfőparancsnokságával bízott meg. Most kapták meg fölmentésüket gr. Thun vallás- és közoktatásügyi miniszter, gr. Nádasdy igazságügyminiszter, kiket a császár egyidejűleg az állandó birodalmi tanács tagjává, illetve alelnökévé nevezett ki; hasonlóképpen b. Thierry rendőrminiszter fölmentetvén, helyére b. Mecséry Károly addig csehországi helytartó neveztetett ki, végül miniszteri kinevezést kapott Lasser lovag osztályfőnök is az elvben megszüntetett igazságügyminisztérium ügyeinek továbbvitelére szóló megbízással.

Egy Goluchovskihoz intézett külön kézirat utasította őt a tartományi rendtartások és státúumok iránti javaslatok előterjesztésére, különös tekintettel a törvényhozási hatalom gyakorlására, valamint az

igazságszolgáltatásnak a közigazgatástól való különválasztására, s utal Stiria, Karantán, Salzburg és Tirol már jóváhagyott országrendtartásaira és statútumaira, melyek egyidejűleg közzétettek.¹

A magyarországi szervezést illető legfontosabb rendelkezések a Vay kancellárhoz intézett kéziratokban foglaltatnak.

Ezek elseje az országgyűlés összehívására vonatkozik, s abból a föltevésből indul ki, hogy az októberi diploma által Magyarország alkotmányos intézményei ismét életbe vannak léptetve, de elismeri a szükségét annak, hogy az ország államjogi viszonyainak végleges rendezése mielőbb a törvények értelmében hitlevél kibocsátása és koronázás által megpecsételtessék. Kijelenti, hogy jövőre a törvényhozási jog a törvényes fejedelem és az «országosan összegyűlt Rendek» által közösen lesz gyakorlandó, de csak azokra a tárgyakra nézve, melyek nincsenek a birodalmi tanács részére fenntartva. Az összehívandó országgyűlés összeállítása formáját és módját illetően a kézirat az 1608-i III.² törvénycikkre hivatkozik s a végleges szervezést a jövő országgyűlés számára tartja fenn, az időközben életbelépett törvény előtti egyenlőség követelményei egyelőre az uralkodó által ideiglenesen megállapítandó szabályok szerint» fognak az eddig nem választóképes osztályokra nézve érvényesülni. Csakis erre nézve a kézirat elismeri az 1847—48-i országgyűlés VIII., IX., X. és XIII. törvénycikkeiben³ adományozott jogokat s azokat újra megerősíti, az azon országgyűlésen alkotott többi törvényekre nézve, melyek a jelen diplomával és elhatározásokkal ellentétben vannak, fenntartja azoknak országgyűlési átvizsgálását és megszüntetését. Mindezek előkészítése céljából Magyarország bíbornok-prímásának elnöklete alatt Esztergomban mielőbb tanácskozmány fog tartatni, melynek egybeállítására nézve a kancellár a primással egyetértőleg teendi meg javaslatait. E tanácskozmány felterjesztései alapján fogja majd az uralkodó az ideiglenes választótörvényre» nézve megoldandó kérdéseket megjelölni, különös figyelembe véve a városok azelőtti «országgyűlési állásának» elismert elégtelenségét s az 1843. és 1844-1 országgyűlési határozatokat.⁴

A második kézirat is Magyarország alkotmányos intézményeinek helyreállítására hivatkozik s míg egyfelől az 1741. XI. t.-cikk értelmé-

¹ *Reichsgesetzblatt* 1860, 339 — 415. l.

² Tulajdonképen az 1608-iki koronázás utáni I. törvénycikkről van szó, mely meghatározza, hogy kik értendők akarok és rendek» alatt.

³ VIII. A közös teherviselésről. IX. Az úrbéri stb. szolgálatok megszüntetéséről. X. Az összesítésről, legelő-elkülönözésről és faizásról. XIII. A papi tized megszüntetéséről.

⁴ Ezek alatt a nem-nemesek hivatalképességére vonatkozó V., az országgyűlési szállásokra vonatkozó XI., és az országgyűlés költségeinek viselésére vonatkozó XII. t.-cikkek érthetők.

ben ígéri a magyar ügyeknek a minisztériumban magyarok általi kezelését, utasítja a kancellárt, hogy az országbírói és tárnoki állások betöltése iránt javaslatot tegyen. Kimondja, hogy «mindaddig, míg Magyarország számára helytartó fog kineveztetni», a tárnok fogja a királyi helytartótanács elnöki tisztét viselni s a politikai közigazgatást vezetni. Kimondja továbbá a kir. helytartótanácsnak az 1723-1 XCVII., XCVIII., CI és CII. törvénycikkek értelmében való helyreállítását, de tekintettel az 1843—4-i V. tcikk által az ország összes lakosaira kiterjesztett hivatalképességre s a szervezésre nézve az 1791-i XVII. tcikk alapján vár «lehető sietséggel teendő előterjesztéseket.

Egy további kézirat arra utasítja Vayt, hogy miután az uralkodó szándéka «Magyarország összes törvénykezési ügyeit ismét ezen ország határai közé visszahelyezni», a kinevezendő országbíró jelölje ki azokat az egyéneket, kik az ő elnöklete alatt a magyar igazságszolgáltatás szervezése fölött tanácskozáván, javaslataikat a kancellária útján haladéktalanul előterjesszék. Ez volt tehát az ú. n. országbírói értekezlet megindítása.

Külön kézirat foglalkozott az «ösi megyei rendszer helyreállításával», hivatkozással ennek már a Benedek küldetését kísérő április 19-1 kéziratban való kilátásba helyezésére. E kézirat a vármegyék előbbi határait visszaállítottnak mondja ki, a kancellárt utasítja a főispánok kinevezése iránti előterjesztésre; utal arra, hogy a vármegyék végleges szervezése a legközelebbi országgyűlés feladata lesz, hogy azonban a főispánok hivatva lesznek már addig is a közigazgatási ügyek intézése céljából a megye lakosaiból bizottmányt és megyei tisztikart alakítani, ennek módját a kancellár egy utasításba fogja összefoglalni, mely a törvény megalkotásáig zsinórmértékül fog szolgálni.

Egy másik kézirat a hivatalos és oktatási nyelvre vonatkozik. Ez kimondja Magyarországon úgy a közigazgatási hatóságoknál, mint a törvényszékeknél, úgy a belső szolgálatban, mint a kölcsönös érintkezésben a magyar nyelvnek mint hivatalos és ügykezelési nyelvnek visszaállítását. Egyúttal azonban elrendeli, hogy a városi és falusi községek egyházi és iskolai ügyeikben a használandó hivatalos nyelvet szabadon választhassák; hogy mindenkinek szabadságában álljon a megyei, városi és községi gyülekezetekben az országban divatozó bármely nyelvet használhatni s ily nyelven a hatóságokhoz beadványokat intézni, melyekre ezek ugyanazon nyelven tartoznak végzésüket kiadni s a községekhez intézett rendeletek is ezek ügykezelési nyelvén adandók ki. A pesti egyetemre nézve elvben kimondatik az 1848 előtti tényleges állapot visszaállítása, azonban a részletes intézkedések — az egyetemi előadások mielőbbi megnyitásának ígérete mellett — a primás és a tanári testületek meghallgatása után fognak megtörténni. Hasonlóképpen a középiskolák tanítási nyelve az egyházi és politikai hatóságok

és a tanító testületek meghallgatása után a helytartótanács közbejöttével később fog szabályoztatni. A kézirat hangsúlyozza az uralkodó abbéli szilárd elhatározását is, hogy a különféle nyelvek és nemzetiségek érdekeinek érintkezésében bármínemű erőszakot és nyomást, de a nyelvi és nemzetiségi ellentétek felidézését és «elkeserítését» is erélyesen meg fogja akadályozni.

Az átmeneti intézkedésekre vonatkozó kézirat végül az iránt rendelkezik, hogy a fennálló «törvényhatóságok, hivatalok és törvényszékek» mindaddig folytassák eljárásukat, míg az új orgánumok által pótoltatni-fognak, s addig minden intézkedésüknek mindenki engedelmisséggel tartozik. A fennálló polgáris és büntetőjog is mindaddig érvényben marad, míg legfelsőbb elhatározással, illetőleg törvényhozási úton módosíthatni nem fog.

Egy, báró Sokcevic horvát bánhoz intézett kézirat arra utasítja őt, hogy tegyen javaslatot «Horvát- és Tótország» képviseletének szervezése iránt, tekintettel a korábbi alkotmányos intézményekre, de az eddig politikailag nem jogosult osztályokra is. Ezen képviseletnek mielőbb össze kell gyűlnie, hogy névszerint az ezen országok Magyarországhoz való viszonyát illető kérdésekben, melyeket a leirat «a horvátországi képviselet és a magyar országgyűlés tanácskozása és értekezése körében utasít, óhajtságait és nézeteit nyilvánítsa. Egyúttal elrendeli a kézirat, hogy az államminisztérium horvát-tótországi osztályában ezen országbeli egyének alkalmaztassanak.

A fölmentett magyarországi kormányzó, Benedek, az októberi diploma keltét követő napon kiadott búcsúszózatában kijelentette, hogy «miután az ország óhajtsái teljesítve vannak», s Ő Felsege «az ország törvényes alkotmányos szerkezeteinek visszaállítását megparancsolta», az ő feladata véget ért, csak addig marad helyén, míg a törvényes kormányhatóságok működésüket megkezdik. Búcsúszózatát e szavakkal végezte: «Éljen a király! éljen a haza!»⁷

Benedek naív hitét, hogy az októberi diploma által az ország kívánásai teljesítve vannak, úgy látszik, osztotta az uralkodó és osztotta a magyar konzervatívoknak legalább is nagy része. A császár a diploma kiadása után s varsói útja előtt, október 2t-én koronatanácsba hívta össze erős változáson keresztülment kabinetjét s szívére kötötte, hogy a diplomában foglalt elvek megvalósítását erélyesen munkába vegye, mert az abban megadott jogoknak és szabadságoknak teljes épségökben kell érvényesülniük. Ezek az intézmények — úgymond — a monarchia újjáalkotásának át nem hágható alapjai, nem pedig első tagjai

⁷ Semmi valószínűséggel sem bír az a föltevés (*Friedjung*: Benedek's nachgelassene Papiere 276. l.), hogy Benedek az utolsó percig hevesen ellenezte az októberi diplomát s azzal egyet nem értett. Mint az előzményekben láttuk, az ő előterjesztései lényegesen hozzájárultak a fordulat előidézéséhez.

a koncessziók további sorozatának; a lakosságban ez iránt semmi kétely sem hagyandó fenn. Sejtve úgy látszik, hogy a végrehajtás még nagy nézeteltéréseket fog felidézni, intette minisztereit, hogy tanácskozzanak bár szabadon, az egyszer megtörtént döntés végrehajtása körül egyetértésnek kell uralkodnia s a mutatkozott nézeteltéréseknek nem szabad kiszivárogniak.¹ Főképp a Vay működésének sikerében bízott, kinek megnyerését nagy eredménynek tekintette.² Vayt forradalmi előzményei s bebörtönöztetése csakugyan népszerűvé tették az országban, s a konzervatívok azt hitték, hogy csakis neki sikerülhet a megyék számára főispánokat szerezni.³

Ami az októberi diploma tulajdonképpeni szerzőit, a konzervatívokét illeti, a Szögyény emlékiratai tanúsítják, hogy ők a rögtöni kihirdetésről tudomással bírtak és így nem bír alappal az a közlés, hogy ők a közvéleményt a diploma elfogadására előkészíteni kívánták volna s megijedtek, mikor ez lehetetlenné vált.⁴ Legtöbbjük annyira rabja volt önalkotta eszmevilágának, annyira távol élt a nemzetétől s annyira nem értette meg és nem akarta megérteni azt az óriási változást, melyet 1848 idézett elő a nemzet gondolkodásában s melyet ők csak néhány agitátor mulékony művének tekintettek, hogy ők valóban hittek az októberi diploma sikerének lehetőségében.⁵ Szögyény a diploma megjelenése napján az uralkodó előtt reményét fejezte ki, hogy sikerülni fog nekik az általa megadott téren mellette és a «törvényesség» mellett küzdve a trón és haza érdekeit előmozdítani és biztosítani! Apponyi nyilván mindjárt a császári elhatározások közzététele után egész programot dolgozott ki a követendő eljárásra nézve, mely abból a főltevésből indul ki, hogy a diplomával sikerült «a forradalom lábai alól a talajt kihúzni-), a szabadelvűpárt meghasonlását előidézni, most majd könnyű lesz a józanabb résszel fúzióra lépni s a «szájhősöket és javíthatatlanokat-) mellőzni, minden ellenszegülést meggátolni s a sajtó útján a közvéleményre hatni.

Hogy mindé remények meghiúsultak, annak nemcsak az a mélyreható elvi ellentét volt az oka, mely — amint már arra a megelőző fejezetben rámutattunk — a nemzet felfogása és várákozásai s az októberi férfiak törekvése és eredményei között fennállott, hanem ahhoz kétség-

¹ *H. H. S. A. Min. Conf.* 1860. okt. 21.

² *U. ott* Nachlass Rechberg, Inn. Ang. 1859—1864. Kelet nélk. csász. kézirat.

³ *B. Fiáth F.* id. m. II. 203. l.

⁴ Ezt *Rogge* beszéli el: id. m. II. 71. l.

⁵ Kitünően jellemzi gondolkozásukat gyermekkori visszaemlékezései alapján *gr. Apponyi Albert* Emlékirataiban: 26. s köv. l.

⁶ *Id. m.* 111. 59 — 60. l.

⁷ *Emléklapok* Vay M. életéből. 326- 327. l.

kívül hozzájárultak az októberi diploma súlyos szerkesztési hibái is, melyek részben a szerzőire rákényszerített hevenyészésben lelik magyarázatukat, de melyek az államiratnak éppen kiadója által tulajdonított nagy fontosságával össze nem egyeztethető dilettantizmus rovására is írandók.

Az októberi diploma és az azt kísérő rendelkezések negatív jelentősége, mint az elfordulásé az addig tizenegy éven át makacsul követett rendszertől, el nem vitatható. Ha egy szellemes bírálója azt a bosszú művének mondja, bosszúnak, melyet az arisztokrácia állott a bürokrácián, a konzervatívok Bachon, a történelem a rendszeren,¹ úgy ez annyiban bizonyára találó, amennyiben a konzervatívoknak nagy okuk volt az őket üldöző Bachon és az ő rendszerén bosszút állani és amennyiben nagyobb eltökéltség és nagyobb képesség is nyilvánult bennök a múlt rendszer lerombolására, mint egy új, biztos és szilárd jövő megalapítására.

Kompromisszum szüleménye volt kétségkívül a diploma s már ezért sem elégíthetett ki senkit egészen, de legnagyobb hibája az volt, hogy a kompromisszum, mely szülte, nem volt teljes; félreismerhetetlen kétértelműségei, homályai, ellentmondásai megannyi kiegyenlítetlen ellentétet takargattak, melyeknek a végrehajtás, az alkalmazás folyamás bán multhatatlanul ki kellett ütközniük. A jogászai precízió teljes hiánya, a hatáskörök megvonása körüli zavar, a félbemaradt ígéretek, a szüntétélén visszanyúlás a rendi alkotmányra, a polgári jogegyenlőség megmegújuló hangoztatása mellett, az ingadozás a 48-i törvények elismerése és megtagadása közt, a gyakorlati lehetetlenségek, mint például az országban dívó bármely nyelven szerkesztett beadványok ugyanazon a nyelven követelt elintézése; mindezek a végrehajthatatlanság eltörölhetetlen bélyegét ütötték az októberi oktrojált alkotmányműre, melyet legjobbakaratú bírálójának szeméi előtt sem lehetett elleplezni. S csak száanalomra indíthat az az ünnepélyesség, mellyel ezt a művet az utódokat is kötelező örök érvényű magna charta gyanánt akarták feltüntetni, ezt a művet, melyet már kibocsátója kénytelen volt gyakorlatilag néhány hónap múlva s hét évvel később elvben is megtagadni.²

Az októberi diplomának még ausztriai fogadtatása sem elégíthette ki szerzőinek várakozásait. A Bécsben rögtönzött kivilágítás nem téveszthetett meg senkit a valódi hatás iránt; a sajtó nagy része csakhamar ellene fordult s cikkeit a diákok az aula előtt összegyűlve olvasták fel egymásnak. A centralisták a birodalom szétbomlásának kezdetét

¹ Eisenmann id. m. 207. 1.

² Lásd: Rogge id. h., Eisenmann id. m. 225 — 242. 1. Redlich id. m. 649. s köv. 1. Az okt. diploma jelentősége és hatására nézve becses megállapításokat tartalmaz *Kecskeméthy Aurél* közel egykorú műve: *Vázlatok egy év történetéből*, Pest, Emich G. 1862, különösen első három fejezetében.

látták benne, a németek nehezteltek a német nyelv kizárólagosságának megszüntetéséért s a szabadelvűek fölháborodtak az egyidejűleg kiadott tartományi statútumok fölött, melyek — mint még a Bach örökségei — a tartományi országgyűlések szervezetét a legreakcionáriusabb módon oldották meg.¹ Csak későbbi osztrák közjogászok vélték az októberi elhatározásokban az örökös tartományok alkotmányos önkormányzatának alapjait felismerhetni.²

Éppoly kevéssé váltak be a külföldi hatásba vetett reménykedések. Rechberg hiába magyarázta diplomáciai körlevélben az októberi kibocsátványok jelentőségét, mondván, hogy azok által Ausztria a német szövetségre nézve értékesebbé fog válni; a külföldön nagyon jól tudták, hogy az új osztrák rendszer valódi próbaköve magyarországi fogadtatása lesz, s amily gyorsan foszlottak szét az erre nézve táplált remények, oly gyorsan vált kedvezőtlené a külföld véleménye is a fordulat valódi értékére nézve.³

A kormány tőle telhetőleg megtett mindent, hogy bizonyos kísérő jelenségekkel fokozza a jó hangulatot a bekövetkezett változással szemben. A Szent István-napi tüntetések miatt megindult vizsgálatokat megszüntették; a még folyamatban levő felségárulási pereket «sistálták»; az internáltakat rendre szabadon bocsátották s még azt is megtűrték, hogy őket otthon ünnepélyesen fogadják; Lonovics érsek, Bémer és Jekelfalusy püspökök kegyelmet kaptak. Benedek, ki különben még elmenőfélben is jól megfenyegette az újságírókat, mégis a lapszerkesztőségeknek előbb adott megintések érvényét elenyészettnek nyilvánította.⁴

Pozsony város az októberi diploma öröme kivilágítást rendezett, mely — a Pesti Napló szerint — «némileg általános- volt; az utcán a Szózatot énekelték s a Mihály-tornyon a nemzeti színű zászló a fekete-sárga nélkül lengett. Zágrábban a visszatérő bánt fáklyásmenettel fogadták és zsviókkal ünnepelték a császárt, a bánt s a hazát.⁵

Már Pesten és Budán nem ment oly simán a dolog. Mindkét város szándékozott hálafelirattal fordulni az uralkodóhoz, küldöttséggel Benedekhez és üdvözlettel Vayhoz; egyúttal előkészületek folytak az utcák kivilágítására. Amint azonban az októberi rendelkezések közelebbi tartalma köztudomású lett, a változott közhangulattal szemben szükségesnek látszott — a Benedek saját kívánságára a kivilágításról

¹ *Przibram* id. m. 89. 1. *Mayer* Erlebnisse II. 5. 1., *Verfassungstreit* 77. s köv. 1., *Eisenmann* id. m. 250. s köv. 1.

² *Redlich* id. köt. 666. 1.

³ *P. N.* okt. 31. *Kossuth* Irat. V. 26. 1.

⁴ *O. B. E. L.* 3725. sz., *J. H. S. A.* Min. Conf. okt. 24., 27., *Friedjung*: Benedek 276 — 277. 1. *P. N.* okt. 23., 31., nov. 3., 4.

⁵ *P. N.* okt. 24., 26.

lemondani. Az erre vonatkozó intézkedést azonban elkésve tették közzé s így történt, hogy október 28-án este néhány házat mégis kivilágítottak. Ez heves ellentüntetést idézett elő; fűtőlő és kiáltozó tömegek vonultak el az utcán, betörték a kivilágított ablakokat, s mikora katonaság erélyes föllépéssel igyekezett a zavargásnak véget vetni, összeütközés támadt, melynek következtében 13 sebesültet és hét foglyot el kellett Szállítani; a sebesültek közül egy Rapec nevű munkás sebébe beléhalt. Benedek sajnálatát fejezte ki, hogy éppen távozása percében nagyobb szigort volt kénytelen kifejteni, egyúttal azonban intelemmel fordult a főváros lakosságához.¹

Ez volt az előjátéka az októberi diploma magyarországi fogadtatásának.

A sajtó függetlenebb része Magyarországon a bekövetkezett politikai fordulattal szemben követendő magatartására nézve néhány napig habozni látszott. A mértékadó Pesti Napló október 27-ig csak a kibocsátványok s az Österreichische Zeitung tájékoztató cikkének közlésére szorítkozott. 25-én Királyi Pál vezércikkben foglalkozott a fontos eseménnyel; megmagyarázván, hogy a Pesti Napló az októberi diplomáról addig hallgatott, megfelelően annak a tartózkodó magatartásnak, melyet a «provisorium» alatt magára szabnia szükséges volt. Most is inkább csak ismerteti a történet elhatározásokat és várja a kilátásba helyezett további tárgyalások eredményét. Csak némely bíráló észrevételt sző az ismertetésbe. A Pragmatica Sanctióra való utalás kapcsán mintegy reményét fejezi ki, hogy ennek nyomán a koronázás és a nemzet jogainak megtartását fogadó eskü be fog következni. A kir. kancellár kinevezésére megjegyzi, hogy a kancellár a magyar törvények értelmében tulajdonképpen csak a király Írnoka volt s most ez állás viselője az alkotmányos helytartó tanácsot örökös kiskorúságba süllyeszti s az egész magyarországi kormányzatot kezébe ragadja. A birodalmi tanács, mely az adó- és újoncmegajánlás és egyéb legfontosabb törvényhozási teendőök orgánuma lesz, «oly adalék az 1848 előtti alkotmányos élethez, melyet a magyar ember csak az újabb idők eseményrovatában kereshet, vagyis ott, ahol sine nobis de nobis annyi minden hajtatott végre». Konstatálja a cikk, hogy a személynök nincs a visszaállított hivatalok között, holott a «régí alkotmányiról van szó. A Bánság és Vajdaság hovatartozására nézve reméli, hogy a legmagasabb akarat kívánt eredményre találandó Erdély úniójáról hallgat a diploma. A kilátásba helyezett esztergomi konferencia a jövő berendezésére nagy hatással lehet, azonban a nemzet kívánalmainak sokkal jobban felelne meg az, ha a képviselőválasztásokra nézve az 1848-i alap vétetnék azon pontnak, melyet a provisoriumból kilépő kormány a nemzettel való kibékülésre választ.

¹ U. ott okt. 25., 26., *Friedjung* id. h., *Kónyi* id. m. II. 507. 1.

A következő számban maga b. Kemény Zsigmond rövid vezércikkben oda nyilatkozott, hogy a legközelebbi jövő attól függ, miképpen fog sikerülni egyfelől az esztergomi értekezletnek a követválasztási eljárásra nézve, másfelől a kinevezendő főispánoknak a vármegyék ideiglenes szervezésére nézve a szétágazó eszméket és törekvéseket szabályozott mederbe egyesíteni. S ezt követte azután majdnem naponta egész sora a cikkeknek, melyekben ugyancsak Kemény Zsigmond az esztergomi értekezlet feladatait tárgyalva mindig azt bizonyította, hogy az egybehívandó országgyűlés csak az 1848-i, vagyis a választójogi törvény cikk alapján jöhet létre; ezt a tételt védte nemcsak ama törvény formai érvénye, hanem az abban foglalt adócensusnak minden főU emelési szándékkal szemben megóvandó helyessége alapján is,¹ és a mellett tört lánzdását kevéssel később Zsedényivel szemben nyílt levelek alakjában folytatott polémiájában.²

E korszak eddigi történeti megvilágítása úgy tünteti föl Deák Ferenc és Kemény Zsigmond ez időbeli politikai állásfoglalását, mintha az főkép taktikai tekintetben eltérő lett volna, amennyiben Deák az októberi diploma elleni harcot a nemzetre akarta volna bízni, ellenben Kemény, különben inkább megfontolt és habozó természete ellenére, mindjárt kibontotta volna a legitimizmus, vagyis a 48-i törvények érvényeért való küzdem zászlaját.³ A tények vizsgálata nem igazolja egészen e fölfogást. Igaz, hogy Deák ez időben még kerülte a nyilvánosság előtti megnyilatkozást, de bizalmas emberei előtt egyáltalán nem titkolta a diplomával való mély elégedetlenségét, s bizonyára okot szolgáltatott Apponyinak arra a panaszra, hogy ő és Eötvös legtöbbet ártanak a konzervatívok ügyének.⁴ Viszont a Pesti Napló magatartása a diplomával szemben, úgy ahogy azt Kemény irányította, nem volt az a merev visszautasítás, amely később — mint azt Deák előrelátni látszott — a törvényhatóságoknak egymást felülmúlni akaró határozataiban és feU irataiban megnyilatkozott, hanem az a megtámadhatatlan álláspont, mely szerint az októberi elhatározásokra az illetékes választ megadni egyedül a törvényes országgyűlés illetékes; hogy azonban ez az országgyűlés törvényes legyen, a képviselőválasztásokat nem szabad egy oktrojált választójogi provisoriumra alapítani, azokat csakis a királyilag szentesített 1848-i törvény alapján lehet foganatosítani. Ez az álláspont, melyet hovatovább az egész nemzet magáévá tett, s amely azután az esztergomi értekezletben teljes diadalt aratván, a kormányt is e kérdésben némi meghátrálásra kényszerítette, már magában foglalta

¹ P. N. okt. 27., 28., 30., nov. 3.

² U. ott nov. 10., 13., 14., 16.

³ *Beksiics*: Kemény Zs. stb. 223. s köv. 1.

⁴ *Emléklapok* 318 — 319. l.

az októberi ediktumok amaz elvének megtagadását, mely szerint az új uralkodó válogatható az elődjétől szentesített 48-i törvényekben s ezek közül csak azok bírnak érvénnyel, melyeket Ferenc József is elismert és megerősített, nem mindazok, melyeket V. Ferdinánd szentesített.

Az októberi kormány meghökkent a mutatkozó jelenségek láttára, de egyelőre nem mondott le a reményről és tovább haladt a maga útján. A szabadelvűekkel való fúzió kísérlete teljesen megghiúsult ugyan,¹ de olyan világos látású emberek, mint Somssich Pál, biztatták a kormányférfiakat, hogy még Deák, Szalay László, Trefort is a történetet kiindulási pontul elegendőknek tartják s hogy az utcai demonstrációknak nincs fontosságuk.² Elismerte ugyan Szögyény, hogy az ország hangulata nem kedvező, de bizalmat merített abból, hogy az uralkodó higgadtan fogja fel az eseményeket s a felmerült zajos jelenetek miatt a legkisebb nehezítést vagy szemrehányást sem lehet tőle hallani.³

A kancellária jól-rosszul berendezkedett s megkezdte működését a megszüntetett minisztériumok és az új államminisztérium részéről hozzá átutalt hatáskörben. Miután ősi palotáját Bécsben még mindig a birodalmi tanács tartotta elfoglalva, egy közeli házban nagyon szűkösen kellett elhelyezkednie. A kancellárok előadói Zsedényi Ede, Korizmics Antal, Rohonczy Ignác, Privitzer István, Beke Kálmán és Balogh Kornél udvari tanácsosok lettek. Az ügyvitelt tulajdonképpen Szögyény vezette s a miniszteri tanácskozásokban is többnyire 0 vett részt, mert Vayt a kapacitálás munkája majdnem állandóan Magyarországhoz kötötte.⁴

November i-én végre közzétették az új tárnokmester, egyúttal helytartótanácsi elnök kinevezését is. Mailáth György «volt baranyai főispán» (ez időben 42 éves) foglalta el e méltóságot s így Benedek valahára megszabadult hivatali teendőitől; mondják, hogy a hivatalátadásnál érezte kedvetlenségét utódjával.⁵ Egyidejűleg kineveztetett ifj. gr. Zichy Ferenc főajtónállóvá, gr. Andrássy György főpohárnokká, gr. Barkóczy János főudvarmesterré, s addig, míg a koronaóri állások a törvénynek megfelelően országgyűlésileg lesznek betölthetők, ideiglenes koronaőrökké gr. Károlyi György és b. Prónay Albert. B. Sennyey

¹ Ezt gr. Andrássy Gyula beszéli el *HönyinhX* (id. in. 616. s köv. I.) időpont megjelölése nélkül, de a dolognak mindenesetre kevéssel a diploma kibocsátása után kellett történnie.

² Okt. 30-i pesti levél: *Emi. lapok* 324. l.

³ *Szögyény* id. m. 62 — 64. l.

⁴ *Erankenburg*: Bécsi élm. II. 99. s köv. I. A már akkor működésben levő hivatalnokok közül megnevezi Ecksteint, Markovichot, Fischert, Lukácsot, Kendelényit, Aport és Méreyt. *O. B. E. L.* 3931. sz. A Schenkenstrassében levő Palm-féle ház igénybevételére *1. Orsz. lev. t.* Kanc. eln. ir. 98. és 299. szám.

⁵ *Friedjung* id. m. 277. l.

Pál is ugyanakkor kapta meg kinevezését titkos tanácsosi ranggal helytartótanácsossá és a Helytartótanács elnökhelyettesévé.¹

Miután az új kormányférfiak elvbarátai főképp a főispánok kinevezését sürgették, ettől várván a megindulandó megyei mozgalmak kellő irányítását, a főispánok névsorát is már akkor közzétették; de ez a sietség nem vált az ügy javára. Főispánok lettek: Esztergom megyében Scitovszky hercegrímás, Hevesben Bartakovics érsek, Sopronban herceg Esterházy Pál, Komáromban gr. Nádasdy Lipót, Túrócban b. Révay Simon, Szepesben gr. Csáky László, mindezek régi örökös főispánságuk alapján. Főispánokká neveztettek ki: Zalába gr. Batthyány Imre, Nyitrába gr. Károlyi Lajos, Veszprémbe Marich István Dávid, Sárosba gr. Andrássy György, Fejérbe gr. Cziráky János, Árvába Abaffy Aristid, Barsba Tarnóczy Kálmán, Hontba ifj. b. Majthényi László, Liptóba Szentivány Márton, Nógrádba Prónay József, Trencsénbe b. Sina Simon, Zólyomba Radvánszky Antal, Baranyába Siskovics József, Győrbe gr. Zichy Henrik, Mosonba gr. Zichy-Ferraris Bódog, Somogyba Somssich Miklós, Abaújba gr. Péchy Manó, Borsodba b. Vay Lajos, Tornába Ragályi Kálmán, Ungba Lónyay Gábor, Zemplénbe gr. Andrássy Gyula, Aradba Bohus János, Békésbe b. Wenckheim Béla, Biharba Tisza Kálmán, Csongrádba Tomcsányi József, Szabolcsba gr. Degenfeld Imre, Szatmárba gr. Károlyi György, Ugocsába Lónyay Menyhért, Csanádba Zsivora György, Mármarosba Mán József. Továbbá, tekintetbe véve, hogy gr. Pálffy Fidél és hg. Batthyány Fülöp örökös főispánok hajlott koruk miatt felmentésüket kérték, gr. Schönborn örökös főispán pedig kiskorú, főispáni helyettesekké neveztettek ki: Pozsonyba gr. Pálffy József, Vasba gr. Festetich György és Beregbe Kazinczy András. E kinevezéseket később követte a Sztankovánszky Imrée Tolnába s a gr. Andrássy Manóé Gömörbe.²

E fényes névsor országszerte nagy feltűnést keltett, de a hatást csakhamar erősen csökkentette az, hogy a kinevezett 41 egyén közül rövid idő alatt nem kevesebb mint tizenöt többé-kevésbé udvarias formában visszautasította a kinevezést, és pedig: Tisza Kálmán, gr. Andrássy Gyula, Lónyay Menyhért és Gábor, gr. Degenfeld Imre, gr. Csáky László, Prónay József, Abaffy Arisztid, b. Sina Simon, Somssich Miklós, gr. Zichy Henrik, gr. Zichy-Ferraris Bódog, Siskovics József, Marich István és Kazinczy András.³ Ezt a kellemetlen kudarcát a kormánynak az okozta, hogy a kinevezettek nagy részét előzetesen meg nem kérdezték. Az uralkodó nyilván abban bízott, hogy Vay csak oly egyéneket hoz javaslatba, kiknek hajlandóságára számíthat, Vay pedig

¹ *Orsz. levéltár*, Kancell. cin. iratok, 1860. 70. sz. (Ezentúl így jelezve: O. L. K. e. i.) P. N. nov. 1.

² *U. ott* és nov. 29.

³ *U. ott* nov. 1., 3., 9., 13., 29.

arra látszott számítani, hogy az egyszer megtörtént kinevezést az illetők, a legfelsőbb bizalom iránti tiszteletből, nem fogják visszautasítani. Mindkét föltevés tévesnek bizonyult.

De még azok közül is, akik elfogadták a kinevezést, sokan csak beható rábeszélés után szánták rá magukat erre, mert súlyos gondot okozott nekik leteendő főispáni esküjük, attól tartván, hogy abban az októberi diplomának lesznek kénytelenek engedelmességet fogadni.¹ Végre oly eskümintában történt megállapodás, amely a törvény és alkotmány iránti hűség fogadalmát óvatosan elkerülte.² Az is jellemzi a helyzetet, hogy a kinevezést elfogadók közül is alig tízen köszönték azt meg az uralkodónak.³

Ugyanakkor közzétették a főispánoknak szóló «Utasítás»-t, mely Vay kísérolevelel ellátva húsz pontból áll s a megyék újjászervezésénél volt hivatva zsinórmértékül szolgálni.⁴ E szerint első teendő a megyék régi határainak visszaállítása, azután egy állandó bizottmány felállítása a megyei teendők ideiglenes ellátására; ennek egybeállítását a főispán a megye minden rendbeli tekintélyesebb férfaival beszélje meg. A bizottmány legalább 50, legfőlebb 400 tagból úgy állítandó össze, hogy abban minden érdek megtalálja képviselőjét. A bizottmány első gyűlésén a főispán közli utasítását, leteszi az esküt és átveszi a főhatóságot; a bizottmánnyal egyetértőleg megalakítja a tisztkart, azt felesketti s teendőibe beiktatja. A tisztviselek az 1848 előtti fizetésüket húzzák; amennyiben a bizottmány azt növelni kívánja, a helytartótanácsnak tesz előterjesztést. A költségvetés hat hónapra készítendő s megállapítás és a szükséges összegnek előleg gyanánt való utalványozása végett ugyancsak a helytartótanácshoz fölterjesztendő. Az egyenes adók ügyeiben a főispánok a pénzügyi hatóságokhoz ugyanoly viszonyba lépnek, mint az eddigi megyefőnökök. A bírósági szervezet függőben marad, míg az országbírói értekezlet határozatai felett a döntés megtörténik. Oly tisztviselek helyére, kik a magyar nyelvet nem bírják, újak kinevezése iránt a főispán a kancelláriához tesz előterjesztést. Az új szolgabírák esküdeikkel együtt törvénykezési ügyekben a törvényszék utasítása szerint járnak el. Az alispán a főispánt minden, felügyeleti jogát illető tárgy iránt értesíteni tartozik. A bizottmány gyakorolja az 1848 előtti közgyűlés jogait; ülésein mindenki, ki a magyar nyelvet nem bírja, a megyében dívó más nyelven is beszélhet. A tisztviselek a bizottmányi ülésekben szavazati joggal bírnak; a bizottmány ülései nyilvánosak, de rendzavarás esetében az elnök a hallgatóságot kitilt-

¹ *Eml. lapok* 329. s köv., valamint 355. 1.

² *P. N. nov.* 30.

³ *Kecskeméthy A. Vázlatok* 31. 1.

⁴ *P. N. nov.* 30., dec. 2., *Könyvinál* 504. s köv. 1.

hatja. A helytartótanács rendeleteit a megye közönségéhez intézi. Ez az utasítás a törvény létrejöttéig érvényes.

Azzal a javaslatával, hogy a főispánok a zsandárság eltávolítását indítványozhatják, Vay a rendőrminiszter ellenzésével szemben nem tudott keresztülhatolni. Azt sem tudta elérni, hogy a megyék a tisztviselők fizetésére bizonyos átalányösszeget kapjanak, a pénzügyi hatóságokhoz való viszony szabályozása is Vay és Plener közötti kompromisszum eredménye volt.¹

A magyar helytartótanács szervezésekor határozatba ment a tanács melletti két bizottság szervezése, egy az egyházi és egy az iskolai ügyek számára. Mailáth tárnokmester az országos pénzügyigazgatóság által kezelt pénzügyeket is a helytartótanács hatáskörébe kívánta utalni; erre nézve azonban a pénzügyminisztériumot vezető Plener birodalmi tanácsos különösen az alapítványi vagyionokra nézve bizonyos fenntartással élt.²

Legtovább késett az országbíró kinevezése, pedig az lett volna hivatva az igazságszolgáltatás szervezésének megindítására, melynek terén a megyék megszervezése után anarchikus állapotok bekövetkezésétől lehetett tartani. Az a remény, hogy e díszes állásra Deák nyeressék meg, csakhamar szétfoszlott; a választás ezután gr. Cziráky Jánosra esett, aki ki is neveztetett, de miután működését ahhoz a — még Deák által is lehetetlennek elismert — föltételhez kötötte, hogy a magyar polgári és büntetőtörvény még az országgyűlés előtt visszaállíttassék, hivatalát el sem foglalta s e közben sok becses idő ment veszendőbe.¹

Az esztergomi értekezlet előkészítése céljából Zsedényi bizonyára a kormányférfiak tudtával és beleegyezésével — bár ezek utólag rosszalni látszottak lépését — előbb névtelenül, majd saját neve alatt cikket tett közzé a Pesti Naplóban, melyek a kinevezett főispánok tömeges lemondása következtében a helyzetben beállott ingadozásra való tekintettel az értekezlet elhalasztását ajánlották s egyúttal a hevenyészve létrejött 1848-i választójogi törvény hibáira való utalással igyekeztek egy alkotandó provisorium szükségességét igazolni. Csak azt érte el vele, hogy nemcsak Kemény, hanem Somssich, Lukács Móric, Mocsáry Lajos és Tisza Kálmán is szembeszálltak a sajtóban vele és a 48-i törvény alapjára helyezkedtek, sőt a 48-i kormány ellen intézett támadását maga Deák Ferenc utasította vissza.⁴ A kormány ugyan annyiban

¹ *H. h. S. A.* Min. Conf. nov. 24.

² *U. ott.* Min. Conf. dec. 8.

³ *Szögyény* id. köt. 63., 240. 1., *Kónyi* id. köt. 515. 1.

⁴ *P. N.* nov. 10., 13., 14., 16., 20., 23., 24., 25., 28. és 29-i szám, *Könyink* 512. s köv. 1. *Szögyénnél* 231. 1. Hogy a kancellár a tárnoktól kért véleményt az «ideiglenes választási törvényben szabályozandó kérdésekre nézve, az *O. L. K.* e. i. 88. sz. mutatja.

elfogadta a Zsedényi tanácsát, amennyiben az értekezletet egész december 17-ig elhalasztotta, de amennyiben e halasztás az időközben való puhítgatás célját lett volna hivatva szolgálni, ezt ugyan el nem érte, mert ellenkezőleg a késelem alatt mindinkább elterjedt és gyökeret vert a közvéleményben a 48-as álláspont egyedüli helyességéről való meggyőződés, úgy hogy az értekezlet végre is csak ratifikálhatta a már kialakult nemzeti közvéleményt.

Kétségkívül a közhangulat javítását is kívánta szolgálni az az intézkedés, hogy a pesti egyetem — miután a magyarul nem tudó tanároknak megengedték a latin nyelven való előadást — s vele egyszerre a budai műegyetem — végre november 18-án ünnepélyesen megnyílt. Az istentisztelet alkalmával a Kölcsey himnuszát énekelték s a két főiskola együttes lakomával ünnepelte meg a magyar tanítási nyelvnek jogaiba való visszahelyezését.'

A kormány amúgyis nehéz helyzetét még súlyosbította a pénzügyi nyomorúság és az osztrák tartományokban is mindinkább növekvő elégedetlenség. Egész keserősége a sajtó ellen fordult, melyben néhány miniszter táplálóját, nemcsak kifejezőjét látta az elégedetlenségnek, de amelynek megrendszabályozására nézve mégsem tudtak megegyezésre jutni. Általán teljesen hiányzott az egyetértés a kabinetben; a nézeteltérések néha már kölcsönös viaskodássá fajultak el; az osztrák miniszterek vádolták a magyarokat, hogy az októberi diplomával egyenlőtlen elbánást hozván be Magyarország és a birodalom többi részei között, ezekben fölkeltek az elégedetlenséget, amabban pedig anarchiát teremtettek, mely már az adómehtagadásban is kezd nyilvánulni. A pénzügyek vezetője előreláthatni vélte az időpontot, amelyben az állampénztár bevételei szempontjából Magyarország többé nem is fog tekintetbe jönni s míg a legkétségbeesettebb eszközökhöz volt kénytelen nyúlni, hogy a kiadások fedezéséről gondoskodják, még harcolnia is kellett a katonai követelések ellen, amelyek a haderőnek a monarchia veszélyeztetett területein való szaporítását sürgették. Ehhez járult, hogy a magyarországi helyzetet Vay kancellárnak a helyszínéről küldött levelei² sem tüntették fel rózsásnak. E viták folyamában gróf Goluchovski államminiszter, ki mindig a legdrágóbb rendszabályok felé hajlott s a mellett folyton ontotta a maga tartományi statútumait, melyek senkinek sem kellett s folyton terjesztették az elégedetlenséget az ily statútummal megajándékozott országokban, mindinkább elszigetelt helyzetbe jutott, mely föltartóztathatatlannul vitte őt a bukás felé.³

A kormány tehetetlensége csak elősegítette a diploma-ellenes han-

¹ P. N. nov. 14., 20., 27.

² *Szögyénynél* id. köt. 230. és köv. 1.

³ Lásd a nov. 1., 19. és 24-i min. tanácsi könyveket; H. H. S. A. és Redlich bő közléseit ezekről l. 677. s köv. 1.

gúlát és mozgalom terjedését Magyarországon. Valószínűleg az emigráció mérsékeltebb köreiből, de kétségkívül belföldiek közreműködésével egy aláírás nélküli «Tájékozás» című körlevelet küldtek a vidék befolyásosabb politikai egyéneihez,¹ mely mindenekelőtt a külföldi viszonyoknak ránk nézve kedvező alakulására utal (főképp az olasz egységi mozgalom terjedését értve ez alatt), mely a közös érdekeltségnél fogva is hatalmas tényezője lehet hazánk felszabadulásának. Ennek nyomása alatt lépett a kormány is oly lejtőre, melyen többé megállapodás nincs, s tett oly engedményeket, melyek, ha azokat ügyesen használjuk fel, az ő gyengítésére s a mi erősítésünkre fognak vezetni. Hogy hazánk integritását, szabad alkotmányos életét és önállóságát helyreállítsuk: I. Óvakodnunk kell minden megfontolatlan lépéstől, mely időelőtti kitörésre és ezáltal hazánk elnyomására vezethetne. II. Minden alkalommal követelnünk kell hazánk számára az 1848-i' szentesített törvények értelmében alkotmányos jogainkat, határaink integritását és Erdély unióját. III. Határozottan ki kell mondanunk minden alkalommal, hogy mi az ezer év óta velünk egy hazát lakó nemzetiségeket elnyomni nem akarjuk s magunkat, úgy mint őket, mások által elnyomatni sem engedjük. Egyenlő szabadság, egyenlő jogosultság minden osztály és minden nemzetiség számára legyen jelszavunk. IV. Az engedményeket illetőleg, szem előtt tartva, hogy nekünk hazánk jóléte egyedüli célunk, úgy kell irányozni működésünket, hogy hazánk sorsa minden eshetőségek között kezünkbe legyen letéve. Ne menjünk belé a kinevezett hivatalokba, de igenis foglaljuk el a megyéket és a választott megyei hivatalokat. Jelenjünk meg a megyegyűléseken és az országgyűlésen is, ha lesz, hogy ott hazánk igényeit nyíltan kifejezhessük. V. Mindaddig, míg hazánk törvényes jogai életbe nem léptek, használjuk a passzív ellentállás mindazon fegyverét, melyeknek sikere kétségtelen. Ha ily eljárást fogunk követni, ha meg nem szakad az egyetértés közöttünk, ha, mikor kell vívni és tűrni tudunk, hazánk szabadsága és jóléte biztosítva lesz.

Ez a tájékozás vagy inkább utasítás bizonyára megfelelt a hazafias érzelmű értelmiség gondolkozásának s ezért látjuk, hogy annak elveit ott is követték, ahol az írást magát talán nem is olvasták. De a kevésbé érett és kevésbé higgadt elemek azért itt-ott mégis zavarásokra ragadtatták el magukat, ami ellen azután a közélet legtekintélyesebb alakjai — maga Kemény Zsigmond is — a sajtóban hallatták intő és feddő szavukat. A sajtó nálunk valóban nem izgatott ekkoriban; nem tette, mert vezetői nem akartak izgatni, de nem is tehetné volna, mert hiszen, mint Falk helyesen fejtette ki a Pesti Naplóban, szabadsága még egyáltalán nem volt helyreállítva; a 48-i törvények elismerése azért is szükséges lett volna, hogy a sajtó szabadsága valahára igazi tör-

¹ Kónyinnál II. 509. s köv. I. Lásd Ürmössy id. m. II. 240. I.

vényes oltalom alatt álljon s ne legyen az osztrák pátens kétértelműségeinek alávetve.¹

A nemzeti jogokért való küzdelem most, amikor magyar államférfiak vettek döntő részt az ország kormányzásában, mindenesetre szabadabb formákat ölthetett. Budán, hol a Geringer-korszak óta az utcafelírások kizárólag németek voltak, már november elején fölcserélték ezeket a 12 év előtti magyar felírásokkal; a pesti megyeházról levették a kétfejű sast és a német felírásokat, s csak természetes, hogy ezt a példát az egész országban követték.²

November közepe táján már megkezdődtek országszerte a tanácskozások és mozgalmak a törvényhatóságok újjászervezése céljából, előbb a megyékben, majd a városokban és községekben is; a Pesti Napló december elejétől kezdve már állandó rovatot nyithatott a «megyei élet» számára s valamivel később a községi életnek is. Az esztergomi értekezlet idejéig már sok megye gyűlésileg állást foglalt az új rend kérdésében, sőt egynéhány már a szervezést és tisztújítást is végrehajtotta. Az elsők hatásos példát mutatván, bizonyos normatív eljárási rendszer fejlődött ki, mely alól azután a többiek már alig is vonhatták ki magukat.

Több helyen be sem várva a főispán meghívását, a gazdasági egyesületi vagy egyéb összejövetel alkalmával értekezletet tartottak az értelemiség vezetői s megállapodásaikat azután a főispántól összehívott gyűlés is szentesítette. Rendesen fölolvasták az 1848-i megyebizottság névlajstromát s megállapították, hogy az akkoriak közül kik haltak meg, vagy költöztek el; ilyenkor meghaltnak jelentették ki azokat is, akik a Bach-korszak alatt hivatalt vállaltak.³ A bizottság megfelelő kiegészítése céljából községenként, főispáni biztosok vezetése mellett választott képviselőkből alakították meg a közgyűlést, ez választotta meg a bizottságot s a bizottság alakította meg a tisztkart. Akik a 48-i tisztviselők közül még életben voltak, azokat újból beiktatták hivatalukba s csak kifejezett lemondásuk esetében választottak — az értekezleti megállapodásnak megfelelően többnyire egyhangúlag — új tisztviselőket. Rendesen már az első összejövetel alkalmával ünnepélyesen tiltakoztak a bukott rendszer hívei részéről a nép felizgatása végett alattomosan térjesztett ama rágalom ellen, mintha az urak most, hogy a hatalom ismét kezükben van, az úrbérmegváltást visszavonni s a robotot visszaállítani akarnák, s kijelentették, hogy a 48-1 törvényeket, mint mindenben, úgy e részben is érvényben levőknek tekintik.

A főispánok közül csak vajmi kevesen tették le az új rendelettel előírt esküt s még ezek is megtoldták azt a 48-1 törvények elismerésé-

¹ *P. N. nov. 1., 6., fiec. 7., 11.*

² *U. ott nov. 8., 15.*

³ *Kecskeméthy* (id. m. 43. 1.) rámutat, hogy egyes merész szájhősöknek mily könnyen sikerült hazafias szólamokkal feledtetni homályos múltjukat.

nek kijelentésével; a legaulikusabb gondolkodású főispánok sem vonhatták ki magukat a közvélemény nyomása alatt e kijelentés alól. Azok, kik 1848-ban is főispánok voltak, egyszerűen hivatkoztak akkor tett esküjükre; több megyében a közgyűlés zúgó felkiáltásai fölmentették a székfoglaló főispánt bármily eskü letevésétől. A kormány által a főispánoknak adott utasítást legjobb esetben tisztelettel félretették-, némely helyen erős kritika alá is vonták. Több megye már első gyűlése alkalmából tiltakozó állást foglalt az októberi diploma ellen s ily értelemben előterjesztést is intézett b. Vay Miklóshoz, kifejezetten személye iránti tiszteletből, de el nem ismerve őt kancellárnak, mert kancellárt az 1848-i törvények nem ismernek.

A legtöbb megyére nézve zsinórmértékül szolgált azután Pest megye eljárása. Itt december 10-én tartatott meg a közgyűlés, melyen — miután Pest megye törvény szerinti örökös főispánja a nádor volt s a nádori szék nem volt betöltve — a nagy vagyonú és nagytekintélyű gróf Károlyi István mint helytartó főispán elnökkölt. Nyáry Pál) tüzes beszédben indítványozta, hogy a vármegye az országgyűlésnek a 4.8-! törvények alapján mielőbbi összehívását, a sajtótörvények helyreállítását, az adóvégrehajtás felfüggesztését s az indirekt adók megszüntetését, valamint a magyar törvények és bíraskodás hatálybalépését kívánja. Valamennyi indítványát egyhangúlag elfogadták. A korra és a helyzetre nézve jellemző, hogy mikor egy bizottsági tag azt a kérdést vetette föl, hogy miből fogják a megyei hajdúkat fizetni? a főispán nagyúri gesztussal vetette közbe: «Azokról ne gondoskodjanak, majd kitaratom én őket.»^x

A városok magatartására nézve Pesté lett irányadóvá; itt, hol még nemrég hálafeletet szavaztak meg az októberi diplomáért, csakhamar a városi tanács is megérezte az idők változását. Rottenbiller Lipót, a népszerű, hazafias szellemű 48-1 főpolgármester visszafoglalta helyét s az ő vezetése alatt indult meg az újrászervezkedés. Az általa december 6-ra összehívott értekezlet elhatározta, hogy az 1848:XXIII. tc. alapján kívánja a város köztörvényhatósági jogait ismét birtokba venni s azokat úgy rendészeti és közigazgatási, mint elsőfokú törvénykezési téren gyakorolni. Ezért a képviselőtestület és tisztikar megújítása céljából a választók összeírása haladéktalanul foganatosítandó-

¹ Lásd a megyék gyűléseire és határozataira nézve az 1861-ben Pesten Müller Gyula kiadásában *Megyei alkotmányos mozgalmak* c. névtelen művet (az előző R. F. I. betűkkel van aláírva), valamint a *P. N.* nov. 14 — dec. 18-»i megyei közleményeit; továbbá Pest megyére nézve *Busbach* id. m. II. 181. s köv. I. Veszprémre nézve *b. Fiáth P.* id. m. II. 207. s köv. I. Máramarosra nézve *Várady G.* «Tárlózatok» 93. s köv. I. Fejér megyére nézve *Madarász Józ.* «Emlékirataim» 332. s köv. I. és *Boross Mih.* «Fejér megye 1861-ben» 17. s köv. I. és Sárosra nézve *szerező* «Régi Emlékek» 131. s köv. I.

Ideiglenesen a törvényhatósági jogok gyakorlása az 1848-ban megválasztott s még élő és törvényes minősítéssel bíró képviseleti tagokra ruháztatik, kiknek számát 247-ig a kijelölő bizottság 10 tagjából megmaradt 7 tag fogja kiegészíteni. A jelenlegi tisztviselők a közönség bizalmát nem bírván, az ideiglenes képviselőtestület azokat ideiglenesekkel fogja pótolni. E határozatot megerősítés végett fölterjesztették a helytartótanácsához. Rottenbiller igyekezetét egyelőre főképpen a rend fenntartására irányozta s e végből békebiztosokat nevezett ki, akik utcák szerint elosztva s a maguk igazolására nemzeti színű szalaggal és a főváros címerével díszített buzogánnyal ellátva fogják a rendet és nyugalmat fenntartani. Közzétett névsoruk mutatja, hogy a legkiválóbb és legtekintélyesebb férfiak, főurak, polgárok, egyetemi tanárok, írók vállalkoztak e tisztségre.¹

Pápa város is felírt a főkancellárhoz, sürgetve a városok önkormányzatának az 1848:XXIII. és XXIV. tcikkek alapján való visszaállítását. Budán Ráth Péter elnöklete alatt tartott értekezlet kívánta a városnak 48-as alapon való újrászervezését; ugyanezt mondta ki pár nappal később Kassa városa, míg S.-A.-Újhely be sem várva a felsőbb engedélyt, egyszerűen letette az abszolút korszak városbíróját s a még élő 1848-i városbírónak adta át a város pecsétjét.²

Ily előzmények után senkinek sem lehetett kételye a december 17-re kitűzött esztergomi primási értekezlet lefolyására nézve. Az értekezlet hosszú vajúdas szüleménye volt; előbb november 25-re akarták kitűzni, azután december 17-re kellett elhalasztani; különösen a meghívandók névsorának összeállítása okozott sok gondot. Mikor végre elközelgett ideje, a konzervatív kormányférfiak Bécsben december 13-án tanácskozmányra gyűltek össze, melybe gr. Dessewffy Emilt is bevonták. Meglehetősen tanácstalanul állottak szemben az időközben imponáló egyértelműséggel kialakult közvéleménnyel; álláspontjuk védelmére gr. Apponyi Györgyöt akarták az értekezleten megszólaltatni, de ennek gyöngélgedése miatt kénytelen volt az utolsó percben gr. Dessewffy Emil vállalkozni e szerepre.

Az ellentábor főigyekezete arra irányult, hogy Deák Ferencet nyerje meg szószólójául; ez azonban legjobb barátai rábeszélésének, sőt könnyeinek sem sikerült. Deák elvi okokból nem akart résztvenni az értekezleten s hajthatatlan maradt; a primás meghívását udvarias, de nagyon szűkszavú levélben utasította vissza. A szabadelvűek azután az

¹ P. N. dec. 5., 7., 18. A kinevezett békebiztosok sorából kiemelhetjük gr. Almássy Dénes, gr. Keglevics Béla, Királyi Pál, gr. Károlyi Sándor és Gyula, Vas Gereben, Pauler Tivadar, Tóth Kálmán, Ballagi Mór, gr. Szapáry Antal és Gyula, Havas Ignác, Szilágyi Virgil, Jókai Mór, Vidacs János, Hajnik Pál, Kochmeister Frigyes, Heckenast Gusztáv stb. neveit.

² P. N. dec. 8., 12., 16.

értekezletet megelőző napon a pesti Nemzeti Kaszinóban tartott megbeszélésök alkalmával b. Wenckheim Bélát, gr. Andrassy Gyulát és Lónyay Menyhértet bízták meg álláspontjuk képviselésével.

Az értekezletre meghívandók számát eredetileg 150-re tervezték; e számot a kancellária 100-ra szállította le; a lemondások következtében — Deákon kívül gr. Cziráky János, hg. Esterházy Pál, Klauzál Gábor, Lonovics érsek, gr. Péchy Manó, Ürményi József s mások is lemondtak — az Esztergomban várt résztvevők száma 88 volt s a tényleg megjelenteké 77.

A primási palotának zászlókkal díszített könyvtártermében megtartott értekezletet Scitovsky bíbornokérsek nyitotta meg, ki már mint örökös főispán Esztergom vármegye közgyűlésén a 48-i törvények alapjára helyezkedvén, azokat itt sem tagadhatta meg. Beszédjében a gyűlést országos tanácskozmánynak jelezte s a résztvevőket a fejedelem meghívottjainak. A cél — úgymond — a Felség azon atyai szándékának, hogy hazánkat ősi alkotmánya teljes élvezetébe visszahelyezze, mielőbbi megvalósítása. Utalt a közvéleményre, mely október 20-a óta az országban a 48-i törvényekre nézve megnyilatkozott, sőt azokat a megyei szervezés körül az ország némely részében már alkalmazásba is vette. A megoldandó feladat: a közóhajt, a közvéleményt, mely a tanácskozmány célját túlszárnyalta, kiegyenlíteni azzal a legfelsőbb óhajttal, mely e gyülekezést az 1008-i k. u. 1. te. nyomán s a későbbi törvények tekintetbevételével a következő országgyűlésre egy kivételes választási rend tervezetével bízta meg. Mi — úgymond — a visszahelyezést mindig a történelmi jogalapon óhajtottuk, s ezt ott kell keresnünk, ahol alkotmányos életünk fonala megszakadt. E nyomra vezet Ő Felsege is, midőn az 1848-i törvények több pontját előre is kötelezőnek és sérthetetlennek ismeri el, míg más pontokat az országgyűlés által revízió alá veendőnek jelez. Tehát a történelmi jogalap a 48-i törvényhozás terén keresendő. A törvényhozásnak joga bármely törvényt — itt a primás hozzátette: kivéve a Pragmatica Sanctiót és az 1790:X.

cikket — módosítani s újat alkotni, s amint erre nézve kezdeményezési joga van a törvényhozás minden tagjának s természetesen a fejedelemnek is, úgy ennek az értekezletnek is joga van véleményt adni. Erre hívja fel a megjelenteket s beszédjét azzal végzi, hogy éljen a haza, éljen a király!

A megnyitó után b. Wenckheim Béla békési főispán szólalt fel, mondván, hogy a meghívottak mint magánegyének jelentek meg s nem beszélhetnek az ország nevében, de ismerik az ország közvéleményét. Az 1008-i 1. t. cikke visszaterni lehetetlen, mert azt eltörölte az 1848-iki V. t. cikk; míg ezt a törvényhozás meg nem változtatja, az érvényes; minden oktrojálás sérténé a nemzet alkotmányos jogát, lehetetlenné tenné a bizalom helyreállítását, ehhez — úgy-

mond — még tanáccsal sem járulhatunk hozzá. A következő szónok gr. Dessewffy Emil volt, aki azt igyekezett bizonyítani, hogy az 1848-i V. te. ideiglenes, csupán bizonyos időszakra alkotott törvény volt; de miután az ország hosszú időn át meg volt fosztva annak lehetőségétől, hogy azt más törvénnyel pótolja, a 48-1 törvény elenyészettnek nem tekinthető, ama törvény minden félreismerhetetlen hiánya ellenére annak alkalmazása kevesebb hátránnyal jár, mint bármely ideiglenes szabályé. Már pedig az összehívandó országgyűlésnek, melyre oly korszakos, nagy feladatok várnak, alakulása tekintetében kifogás alá nem szabad esnie. Kiterjeszkedett az októberi diploma üdvös célzatainak magyarázására is, de beszédjét mégis azzal végezte, hogy már a kívánatos egyetértés megőrzése szempontjából is 0 Felsége arra volna kérendő, hogy az országgyűlést az 1848-! V. te. alapján méltóztassék összehívni.

Felszólaltak még gr. Barkóczy János, ki még élesebb színekkel ecsetelte a 48-i törvény hiányait, utalva arra is, hogy az a zsidókat kizárja a választói jog gyakorlásából, de mégis hozzájárult e törvény alkalmazásához; továbbá b. Eötvös József és gr. Andrássy Gyula, kik azzal a nézettel szálltak szembe, mintha a 48-1 törvények okozták volna a nemzetiségi viszályt; Ghyczy Kálmán, ki abban a véleményben volt, hogy a Wenckheim indítványa minden további vitát fölöslegessé tesz; Zsedényi Ede, ki a nemzetiségi kérdésre nézve vitázott, főleg Andrássyval, úgyszintén Somssich Pál, Székács szuperintendens és Papp Móric.

A primás már déli 1 órakor bezárhatta a vitát, az értekezlet határozata gyanánt kimondván, hogy ő Felsége felkérendő az országgyűlésnek az 1848: V. te. alapján leendő összehívására. Végül Mailáth György mondott köszönetét a primásnak az értekezlet összehívásáért és vezetéséért. Az érseki palotában adott lakoma után másnap reggel a fellobogózott Szent István-gőzös szállította el a meghívottakat Pestre.¹

Az esztergomi tanácskozmány tehát teljes diadalra vitte azt a felfogást, amelyet a nemzet ritka egyértelműséggel magáévá tett. Az új kormányférfiak feladatává lett ennek a felfogásnak a legfelsőbb helyen is érvényt szerezni.

Akkor, mikor ez az emlékezetes tanácskozmány megtartott, már köztudomásra jutott, hogy az uralkodó gróf Goluchovski Agenor

¹ Az esztergomi értekezlet lefolyására nézve legkimerítőbb tudósítás található a *P. Napló* dec. 19., 20., 25., 29. és 30-i számaiban, ahol a beszédek nagyobb része szószerint van közölve; a Dessewffyt közölte *Könyi* id. k. 515. s köv. 1. Lásd még: *Emléklapok* 331. s köv. 1. és *Kecskeméthy* id. m. 85. s köv. 1., *Thewrewk — Pallaghy Attila: Esztergomi tanácskozmány 1860-ban, Rpest, 1925.*

államminisztert rá nézve egészen meglepetésszerűen elbocsátotta,¹ s helyére államminiszterré Schmerling (Anton) lovagot, a Schwarzenberg-kabinet volt igazságügyminiszterét, ki időközben a birodalmi főtörvényszéknél tanácselnöki, majd elnöki tisztelet viselt, nevezte ki.²

Elmondhatjuk, hogy e kinevezés horderejéről a magyarországi viszonyok további fejleményeire nézve akkor nálunk senki sem bírt sejtelemmel.

¹ *Redlich* is elismeri (II. 724 — 725 l.), hogy már az esztergomi értekezlet eldöntötte azt, hogy Magyarországon az alkotmány csak 1848-i alapon állítsa ható helyre, nem 1847-i alapon, mint a konzervatívok kívánták.

² *Redlich* I. 687. l., *B. u. Mayer* id. köt. 5. l.

II.

(Az októberi diploma hatása Erdélyben; az ottani szervezés megindítása. A Bánság¹ és Vajdaság visszacsatolásának kimondása a szerbek és románok ellenkező törekvéseivel szemben; Horvátország szervezése a diploma alapján; a báni értekezlet követelményei. Schmerling államminiszteriségének előzményei; miniszteri beköszöntője, kinevezésének hatása Magyarországon, Deák és Eötvös kihallgatása az uralkodónál. Gr. Teleki László elfogatása Drezdában és kiszolgáltatása Ausztriának; a császár maga elé vezetetti őt s bizonyos kötelesekkel szabadon bocsátja; az eset hatása. A külpolitikai helyzet; az olasz veszély. Gr. Széchenyi István elkobzott iratainak sorsa. A Muraköz visszacsatolása. A pénzügyi szolgálat nehézségei. Gr. Apponyi György országbíróvá nevezetik ki. A megyék szervezkedése; a megyegyűlések merész határozatai s azok visszhangja; tüntetések és zavargások; az adófizetések fokozatos csökkenése. A magyar kormányférfiak helyzete; a törvényhatóságokhoz intézett uralkodói leirat. 1860—1861.)

Mielőtt a szorosabb értelemben vett magyarországi politikai viszonyok további fejleményeire rátérnénk, egy pillantást kell vetnünk arra a közvetlen hatásra, melyet az októberi diploma és az azt kísérő rendeletek intézkedései Erdélyre, a bánságra és vajdaságra, valamint Horvátországra gyakoroltak.

Az erdélyi magyarság körében a diplomával való elégedetlenség még nagyobb volt, mint Magyarországon, mert hiszen az az 1848-ban törvénybe iktatott egyesülést az anyaországgal teljesen kizárta. Már pedig a magyarság és székelység körében az egyetértés az unióra nézve sohasem volt oly teljes, mint most, a lefolyt tizenkét év tapasztalata után; erdélyi kancelláriáról hallani sem akartak, mert b. Vay Miklóst tekintették az ő kancellárunknak is.¹ A magyaroknak diplomaellenes hangulata kitörésre jutott, helyenkint, — mint KézduVásárhelyen — ahol a Rákóczi-induló húzátása miatt véres összeütközés is támadt katonatisztek és a polgári fiatalság közt.²

A szászoknál más volt a helyzet; bár ezek között is volt sok híve az uniónak, a birodalmi gyűlésben való szereplése óta híressé vált,

¹ Ürmössy id. m. l. 241., 245. l., *Emléklapok* (b. Kemény Domokos levelei Vayhoz) 361—362. l.

² P. N. dec. 13., Ürmössy id. köt. 233. l.

de már kevéssel később eladósodott hivatalvadásznak bizonyult¹ Maagertől összehívott brassói gyűlés mégis elhatározta, hogy feliratot intéz a kormányhoz a szászok «régi alkotmányának helyreállítása érdekében s községenként szervezni igyekezett az únió-ellenes mozgalmat, nem annyira magyar-gyűlöletből, mint inkább a románok által való megfélemlítés miatt.²

Az erdélyi románok — mint láttuk — már az októberi diploma kibocsátása előtt román nyelvű kérvénnyel fordultak a birodalmi tanácshoz nemzeti jogaik érvényesítése érdekében. A kérvények szerzőségére nézve a helytartóság vizsgálatot is folytatott, október 20-a után azonban a kormány jobbnak látta az ügy felett napirendre térni.³ A románok csekélyszámú értelmisége Ságuna püspök közvetítésével a diploma alapjára helyezkedve ugyan, de nagyon messzemenő igényekkel lépett föl a kormánynál, még külön román kancellárt is kívánva. Egyelőre azonban igyekezete főképp arra irányult, hogy a szervezés tárgyában összehívandó gyulafehérvári értekezleten megfelelő képviselőt nyerjen. Az erdélyi viszonyokkal ismerős magyaroknak az volt a véleményük, hogy a román nép nagy zöme, ha nem izgatják, belenyugodnék az unióba.⁴

December 9-én az uralkodó b. Kemény Ferencet «ideiglenesen» megbízta a visszaállított erdélyi udvari kancellária vezetésével s ugyancsak ideiglenes megbízást kapott gr. Mikó Imre, ki Erdélyben a tárnokéhoz hasonló méltóságot viselt (thesaurarius), a kormányzék újrászervezésére. Mindketten kelletlenül vállalkoztak rá, mert mindketten hívei voltak az úniónak s így hatáskörükben inkább ennek a megvalósítására törekedtek, ami aztán elkerülhetlenné tette a surlódást a megbízó és a megbízottak között, kivált mióta a kabinetben a Schmerling befolyása kezdett érvényesülni.

A minisztertanács két ízben, december 15-én és 17-én — ez utóbbi ülésben a császár személyes elnöklete alatt — foglalkozott Erdély szervezésével gr. Szécsen és b. Kemény előadósága mellett.⁵ Csakhamar szembetűnővé vált a kabinet magyar és osztrák tagjainak ellentétes nézete és törekvése; amazok, miután az úniót egyenesen célba venniük nem lehetett, legalább az 1848 előtti állapotokat akarták mielőbb és teljesen visszaállítani, úgy a területi beosztásra, mint a hatósági szervezetre nézve, úgy vélvén, hogy ezen az alapon könnyebb lesz az úniót előkészíteni. Ellenben az osztrákok az abszolutizmus alatt behozott állapotokat akarták mint provisoriumot fenntartani, s a ro-

¹ *ti. ti.* 5. A. Min. Conf. Prot. 1861. jun. 24.

² *Urmössynél* 243. s köv. 1.,- *Eml. lapok* 362 — 363. 1.

³ *O. B. E. L.* 3825. szám. Lásd e kötet 83. lapját.

⁴ *Urmössyné* 1 249 — 230. 1., *Eml. lapok* 363—364. 1.

⁵ *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot.

mánoknak előreláthatólag túlnyomó részvételével megtartandó gyulafehérvári értekezletre bízni az országgyűlés és a közigazgatás végleges szervezését; álláspontjuk támogatására utalhattak a magyarországi tapasztalatokra, melyek már ekkoriban is jeleket adtak annak, hogy a megerendszer rögtöni visszaállítása úgy közigazgatási, mint törvénykezési téren anarchiát teremthet. Az osztrák álláspont, melynek segítségével jött a Schmerling ügyes dialektikája, megnyerte az uralkodó hozzájárulását is és így Keménynek nem maradt más hátra, mint a gyulafehérvári értekezlet késleltetésével igyekezni időt nyerni.¹

A bánság és vajdaság ügyében az októberi kézirattal kiküldött gr. Mennsdorf-Pouilly altábornagy oly utasítást kapott, hogy hívjon össze Temesvárra egy notable-gyülekezetet, s puhatolódzás útján is igyekezzék tudomást szerezni azokról a kívánságokról, melyeket javaslatába foglalandóknak tart; a tisztviselőket tartsa menten minden alulról jövő befolyástól. és nyugtassa meg a szerbeket nemzetiségük és privilégiumaik sértetlen fenntartása iránt. További utasításoktól és különösen a szerbeknek teendő messzebbmenő ígéretektől a minisztertanács Vay és több osztrák miniszter egyetértő véleménye alapján tartózkodott.²

Csakhamar kitűnt, hogy maga Rajacic patriarcha az, aki szítja a bánügyi és vajdasági szerbek ama túlzó követeléseit, melyek egy szerb nemzeti kongresszus összehívására irányultak, egyedül az lévén — szerintük — illetékes a Magyarországgal való egyesülés tárgyában nyilatkozni, mert ez csak a szerbek dolga, a vajdaság az övék, privilégiumaik csak nekik vannak, ők legföllebb mint nemzet küldhetnek delegátusokat a magyar országgyűlésre.³ Szerencsére a kormány már a bánóság és vajdaság többi nemzetiségeire való tekintettel sem engedhetett az ilyen törekvéseknek.

Mennsdorf már a december 18-i minisztertanácsnak előterjesztést tett a megtartott notable-értekezlet eredményéről s tett tapasztalatairól. A jelentést, melyet a szerb részről vett információk kissé egyoldalúan befolyásoltak, különösen gr. Szécsen miniszter vette erős kritika alá a viszonyok személyes ismerete alapján. Utalt arra, hogy a magyar országgyűlést a délvidéki négy megye képviselői nélkül összehívni nem lehet, s milyen következményei volnának annak az egész monarchiára nézve, ha itt példa adatnék arra, hogy az ország politikai beosztásának alapjául a nemzetiségnek kell szolgálnia? Lasser miniszter érdekesen és őszintén fejtegette, hogy más volt a helyzet 1849-ben és más most, most már a kormánynak nincs érdekében a szerbeket egy magyarelles politikai eszközeikül használni fel. Magyarország

¹ O. B. E. L. 4624. szám., *Ürmössy* id. köt. 245. s köv. I., P. N. dec. 15., 29

² H. H. S. A. Min. Conf. okt. -50.

³ O. B. E. L. 5924. szám.

közjogi igénye a bánóság és vajdaság visszacsatolására kétségtelen; csak a nemzetiségeknek szabad mozgásukra nézve adandó biztosítékokról lehet vitatkozni.

Úgyszólván az utolsó percben a bánósági románság igyekezett gáncsot vetni a visszacsatolásnak. Miután küldöttségüket az uralkodó fogadni nem volt hajlandó, Mocsonyi bírod, tanácsos közvetítésével nyújtottak be egy tömeges kérvényt a miniszterelnökhöz, melyben hivatkozva a monarchiában lakó három millió románra, mely számból 600,000 a bánóság leghívebb őslakója, hivatkozva 1848—49-ben szerzett érdemeikre, kívánták, hogy a visszacsatolás kérdésében a román nemzetgyűlés meghallgattassék, egyelőre a bánóság és vajdaság az erdélyi kancellária alá helyeztessék s amennyiben e tartomány önállósága megszűnnék, vagy létesíttessék egy külön román kapitányság, vagy csatoltassék a román rész Erdélyhez.

Ez a kérvény egyszerűen irattárba került. A minisztertanács egyetértő megállapodása nyomán az uralkodó december 27-ről kelt elhatározásával a bánóság és vajdaság visszacsatolását Magyarországhoz elvben kimondta, Rajacic patriarchát csupán tizenkét bizalmi férfiú megnevezésére hívta fel, kikkel majd a kormány Bécsben tanácskozni fog a szerbek privilégiumának biztosítása ügyében. A románoknak prU vilégiumaik nem lévén, azok nemzetiségi igényeinek kielégítéséről a magyar kancellár a maga hatáskörében fog gondoskodni. Egyúttal utasított a temesvári helytartóság, hogy készítse elő a saját feloszt látását, az államminisztérium pedig a bánósági és vajdasági ügyek kezelését bocsássa át a magyar kancellária hatáskörébe. Csupán a rumai és illoki járásnak mint Szerém megyeinek Horvátországhoz tartozása ismertetett el.¹ A visszacsatolás kimondását a bánóság több városában lelkesen megünnepelték.²

Nehezebb volt Horvátországgal boldogulni. Az októberi diplomát úgy Zágrábban, mint Fiúmében látszólag lelkesedéssel fogadták, de míg a fiumei község tanács a bán útján —» ennek valószínűleg nem nagy öröme — hálanyilatkozata mellett annak a reményének adott kifejezést, hogy most már visszacsatoltatván Magyarországhoz, régi önkormányzatát is vissza fogja nyerni, s az ottani sajtó, bár hangsúlyozva Fiume olaszágát, az elszakadási törekvés minden gyanúját elhárította.³ Csakhamar nyilvánvalóvá lett, hogy a horvátok az októ-

¹ *H. H. S. A. Min. Conf. dec. 18., 30., O. B. E. L. 4594., 4621., 4744.* számok. Egy ez időben Rechberghez int. bizalmas kézjegy tartalmazza az utasítást a Szerémségnek hovátartozására nézve. E kézjegy a bán felszólalására utal és «Kleine ungarische Perfidie»-t vél látni a dec. 27-i decretum eredeti szövegében. *H. H. S. A. Nachlass Rechberg.*

² *P. N. 1861. jan. 23. esti kiad., jan. 6. regg. k.*

³ *O. B. E. L. 4223. szám., P. N. nov. 18., 1861. jan. 8. esti kiad.*

béri engedményeket egyáltalán nem tekintik annak a határnak, amelynek az uralkodó nyilvánította, hanem azokon messze túlmenő igényekkel lépnek föl.

Goluchovski mint államminiszter még október 23-ról utasította a bánt, hogy az októberi diploma végrehajtása s különösen a megyerendszer visszaállítása tárgyában az összehívandó báni értekezlet meghallgatásával tegye meg előterjesztéseit. Sokcevic bán már november 2-án válaszolt a leiratra, ecsetelte a lelkes hatást, melyet a legfelsőbb elhatározás ama része, mely a Magyarországhoz való viszony rendezésére nézve a magyar országgyűlés és a horvát tartománygyűlés közötti tárgyalásokat helyez kilátásba, keltett Horvátországban, azonban jelezte azt is, hogy a lelkes hangulat abban a percben eltűnt, amelyben köztudomásra jutott, hogy Magyarországra nézve a régi jogállam pót, vagyis a megyerendszer máris visszaállított, holott a horvátok ennek még semmi nyomát sem látják. Azzal az aggodalommal szemben, hogy Horvátország a maga elszigetelt helyzetében történelmi sajátosságai rovására mindinkább be fog olvadni az osztrák tartományok politikai rendszerébe, még a legszélsőbb horvát pártárnyalat körében is hovatovább hódít a Magyarországhoz való csatlakozás gondolata. A bán már tartott egy bizalmas értekezletet mérsékelt gondolkozású tekintélyes politikusokkal a horvát országgyűlés összeállítása ügyében, s ezek mind határozottan a megyék visszaállítását a régi területi beosztás alapján kívánták, úgy ahogy az Magyarországon történt, mely kívánsághoz a bán is teljes mértékben hozzájárul.¹

A minisztertanács november 15-én foglalkozott e báni előterjesztéssel s ekkor hozta javaslatba Szécsen azt a legfelsőbb elhatározást, mely azután november 23-án napvilágot is látott s amely kimondja elvben a megyerendszernek Horvátországban is leendő visszaállítását, de a keresztülvitelre nézve a báni értekezlettől javaslatokat vár s a területek kérdését függőben tartja, miután az — különösen a Muraközre nézve — Magyarországgal való megegyezést föltételez.²

A báni értekezlet Zágrábban november 26-án megnyílt s különösen Kukuljevic Iván szónoklatainak hatása alatt nagyon messze menő követeléseknek adott hangot. Az érsek által ez alkalomból adott díszében Strossmayer püspök feltűnést keltő beszédet tartott, melyben hangsúlyozta, hogy a horvátok alkotmányos testvéreikkel, a magyarokkal, mint szabad nemzet szabad nemzettel akarnak megegyezni.³ Az értekezleten határozattá emelt felterjesztés a lefolyt 12 évet pusztító

¹ O. B. E. L. 4158. szám.

² H. fi. 5. A. Min. Conf. nov. 15., O. B. E. L. id. száma.

³ P. N. dec. 6. Mérey Károly, ki ekkor Zágrábban tartózkodott, e beszédet ^felette igazató -nak mondja. *Vay Eml. lapok* 353. 1.

árnak mondja, melynek az októberi diploma a történelmi alapokra való visszatérés által véget vetett. Horvátország közjoga világos és mégis tanúsított hűségéért és áldozatkészségéért a legkisebb jutalmat ő kapta! Horvátország sohasem volt meghódított tartomány, viszonya az uralkodóházhoz szerződéseken alapul, s mégis az utóbbi években idegen emberek idegen nyelven kormányozták. Végre megkapta az októberi diplomát, de ez csak útmutató, mely maga nem visz előre, csak ha a vándor követi útjelzését. A báni konferencia, bár nem törvényes népképviselet, kénytelen rámutatni, hogy Horvátország tényleges közjogi állapota ma még törvénytelen alapokon nyugszik, az alkotmányos állapot tehát mielőbb visszaállítandó volna. Sérelmei és javaslatai: 1. a horvát nyelv az 1850. április *j-i* pátens ellenére nem érvényesül mint általános és kizárólagos szolgálati és hivatalos nyelv.

2. Az államminisztérium kebelében működő horvát osztály helyébe • addig is, míg Magyar- és Horvátország viszonya rendezve lesz, szerveztessék ideiglenesen egy horvát kancellária, egészen a magyar udvari kancellária mintájára. 3. Ez a kancellária tegyen javaslatot a főispánok kinevezése iránt. 4. Dalmácia csatoltassék vissza Horvátországhoz.¹

Miután három minisztertanács foglalkozott a horvát kérdéssel s ezek folyamában világosan kifejezésre jutott az osztrák miniszterek aggodalma a fölött, hogy Magyar- és Horvátország uniója, ha létre- 1 jön, majd túlságos erőt fog kölcsönözni a monarchia e részének, végre egy december 5-ről kelt, a bánhoz intézett császári kézirat elrendelte, hogy a horvát országos nyelv ² úgy a helytartóságnál, mint a báni táblánál mint ügykezelési és hivatali nyelv szerepeljen úgy a belső szolgálatban, mint a többi hivatalokkal való érintkezésben. Minden országlakó bárminemű beadványát az országban használatos nyelvek bármelyikén szerkesztheti, s ugyanazon nyelven kell az elintézést is megkapnia. Addig is, míg a magyar-horvát kérdés az alkotmányos képviselők közbejöttével rendezve lesz, az államminisztérium kebelében udvari bizottság állítatik fel, melynek elnöke fogja a horvát ügyeket a minisztertanácsban előadni. Dalmácia „kérdésében” ez ország képviselői fognak majd a báni értekezlet tagjaival érintkezésbe lépni, amire nézve Mamula ottani helytartó egyidejűleg utasítást kapott.³

A későbbi fejlemények szempontjából itt lesz helyén vizsgálnunk

¹ O. B. E. L. 4323. szám. Az értekezlet feliratának szövegét közli a P. N. dec. 11.

² Landessprache.

³ O. B. E. L. 4329. sz. Az államminisztérium kebelében felállított horvát szerv elnevezésére e kézirat a «Commission», egy későbbi min. tanácsi jegyzőkönyv (dec. 26.) a «Hofdicasterium» szót használja. H. H. S. A. Min. Conf. nov. 27., dec. 2., 4.

azt a hatást, melyet a Schmerling jövetele tett, a várakozásokat, melyek hozzá fűződtek s az ő első miniszteri ténykedését.

A helyzet határozottan kedvezett az új államminiszternek. Az októberi diploma magyarországi fogadtatása az uralkodónál, éppúgy mint az osztrák kormánykörökben, bizonyos csalódást okozott, s ha a császár bizalma új magyar tanácsosai iránt még nem is ingott meg, érthető, hogy a birodalmi gondolat követelményei számára a kabineti ben erősebb képviselőkről óhajtott gondoskodni, mint aminő a vezető szellemnek egyáltalán nem bizonyult Rechberg s a megcsontosodott konzervatív nézeteivel mindinkább elszigetelt helyzetbe jutó Goluchovskij volt. Bármily kialakulás várt az újrászervezendő birodalmi tanácsra, annak az új rendszerben mindenesetre fontos hivatás jutott, melynek betöltése azonban megkívánta, hogy ott a kormányt oly miniszter képviselje, ki a kifejtendő viták felett uralkodni s azokat a kormányzati érdekek irányában vezetni képes legyen; erre a feladatra Schmerlingnek már a frankfurti birodalmi gyűlésben is bevált szónoki képessége mindenesetre hivatottnak látszott. Az osztrák sajtó, melyet gyakran sugalmaztak magas államhivatalnokok, majdnem egyhangú örömmel és bizalommal fogadta az új államminiszter jövetelét, benne látván az átalakulás szabadelvű jellegének kezését.¹

Tagadhatatlanul érdekes történelmi tény az, hogy az új államminiszter megbízását igen nagy részben az ez időben kormányon levő vagy legalább befolyással bíró magyar konzervatívoknak köszönhette, s hogy ők Schmerling iránti bizalmukkal nem is állottak oly elszigetelten az országban, mint egyéb politikai koncepcióikkal. Magyarországon nem ment feledésbe az, hogy a Schwarzenberg-kabinet egykori igazságügyminisztere a Bach nyílt abszolutizmusával nem akarta magát azonosítani. A bécsi legfelsőbb törvényszéknél Schmerlinget mint tanácselnököt az ott szolgáló magyarok szerették, mert méltányos és jóakaró volt irántuk és a magyar érdekek iránt.² A konzervatívok állandó összeköttetést tartottak fenn vele; Szécsen már 1859. szeptemberében értekezett vele; elvtársai is azt tartották róla, hogy barátja Magyarország államjogi állásának; Dessewffy a Jósika bizalmát is megnyerni igyekezett ez «okos és becsületes emberi» számára; csak Sennyey viseltetett kezdettől fogva ösztönszerű bizalmatlansággal iránta, de barátai nem hallgattak rá. Mikor az októberi diploma kibocsátása után Magyarországon az ellentállás mind élesebb szint öltött, Vay és Szécsen, úgy látszik, maguk is szükségesnek látták egy, Goluchovskinál erélyesebb államminiszter meghívását, mégpedig

¹ *Friedjung*: Histor. Aufs. Gr. B. Rechberg. 309 — 310. 1., *Wertheimer*: Andrassy 1. 168. 1., *Rogge* id. m. II. 92. 1., *Redlich* id. m. 1. 688 — 689. 1.

² *Zsoldos* följegyz. 173. s köv. 1.

olyanét, ki az osztrák örökös tartományokban szabadelvű szellemben fogja az alkotmányt megvalósítani, ami az októberi vívmányoknak Magyarország részére leendő biztosításánál is kezességül szolgálna; ezért ők maguk hívták fel az uralkodó figyelmét a Schmerling szeméi lyére, abban a meggyőződésben, hogy benne az októberi diploma politikai irányának őszinte támogatóját fogják találni.¹

Hogy a kinevezés magában véve Magyarországon is jó benyomást tett, tanúsítja Falk cikke, mely hivatkozva Schmerling közismert alkotmányos elveire, azt mondja, hogy mi, kik Ausztriában is alkotmányosságot kívánunk, örömmel üdvözlünk az új miniszter belépését a kormányba, ha a bécsi lapok nem tüntetnék föl a dolgot úgy, mintha az ottani alkotmányos berendezkedésnek főcélja ellensúly teremtése volna Magyarországgal szemben.²

December 22-én adta ki azután az új államminiszter a helytartóságokhoz intézett beköszöntő körlevelét, melyben mintegy programját körvonalazta. Feladatának vallotta ebben az októberi diploma életbe léptetését, melynek célja Ausztria népeinek kedvező fejlődését és megerősödését szabad mozgásuk biztosításával mozdítani elő. A népnek a törvényhozó hatalom gyakorlásában való részesítése által Ausztria a történelmi alapon jogilag rendezett államok sorába lép, ami minden állampolgárban hazafias büszkeséget kelthet. Mint alkotmányos állam Ausztria annál inkább biztosítja polgárai személyes szabadságát, mert különböző nemzetiségű polgárai vannak. A diploma biztosítja a vallás- gyakorlat szabadságát is, hogy a felekezeti viszonyokban a méltanyosság és keresztény felebaráti szeretet szelleme uralkodjék. A tudomány — úgymond — hatalom; igyekezzék minden nemzetiség magasabb szellemi polcra emelkedni s a szükséges szellemi tőkét vagy sajátmagából hozni elő, vagy a fejlettebb nyelv gazdagságából öntevékenységgel kölcsönözni.³ A kormány egyetlen nemzetiséget sem akar sajátosságából kivetkőztetni. A miniszter reméli, hogy a sajtó éppen szabadsága fogja ránevelni a kellő mérsékletre. Az igazságszolgáltatás különválasztandó a közigazgatástól; a nyilvánosság ellenőrzése alá lévén helyezendő, eljárásának szóbelinek kell lennie. A gazdasági életre vonatkozó néhány közkeletű szólam mellett a körirat a törvény előtti egyenlőség elvét hirdeti s a személyi és polgári szabadságjogok tiszteletben tartását. Már legközelebb meg fognak jelenni az alkotmányos politikai intézményeket Ausztriában is életbe léptető rendel-

¹ Kónyi: Gr. Széchenyi István levelei Hollán Ernőhöz, Búd. Szemle 1899. (100 köt.) 181 — 182. I. *Drei Jahre Verfassungstreit* 110. s köv. I., *Friedjung* és *Redlich* előbb id. h.

² P. N. dec. 8.

³ «... aus dem Reichthum einer, in der Entwicklung weiter fortgeschrittenen Sprache selbstthätig zu entlehnen.»

kezések, melyek a képviseleti rendszert az érdekképviselőre fogják alapítani. Az országgyűlések csak a belügyekkel fognak foglalkozhatni, a birodalmi ügyek a birodalmi tanács részére lesznek fenntartva. Ezeknek az elveknek határozott és őszinte érvényesítése mindenütt, reméld hetőleg a magyar korona országában is azt a meggyőződést fogja kelteni, hogy a kormány a többi országokban is komolyan veszi az ígért intézmények életbeléptetését s nincs immár ok attól tartani, hogy a birodalom egyik részében meg fogják kísérelni elnyomni azt, amit mindkét résznek ünnepélyesen megadtak; ellenkezőleg, ezentúl a politikai berendezésben teljes összhang fog uralkodni. Az összes hivatalnokoknak nyomatékosan ajánlja a miniszter, hogy kötelességeik teljesítésénél inkább a személyes behatást alkalmazzák az írásbeliség helyett, igyekezzenek az országlakókban fölkelteni a spontán erőt, őket kellően felvilágosítani s bennök meggyökereztetni a bizalmat arra nézve, hogy a közigazgatás érdekeiket valóban megismerni, jogaikat megvédeni, de egyúttal a közrendet is fenntartani tekinti feladatának. A szabadság és a haza ellenségei azok, kik a szabadság nevével visszaélve azt túlhajtásokba viszik. A törvényesség szigorúan fenntartandó; a hivatalnok azonban legyen finom megértéssel a jogosult közvélemény iránt is.¹

Erről a programról a Pesti Napló — ismét a Falk tollával — egészben véve helyeslőleg nyilatkozott. Ausztriában ugyan — úgy — mond — már sokszor ígérték jót s azt meg nem tartották; de ezúttal a helyzet olyan, hogy egy határozottan szabadelvű rendszer követése elutasíthatatlan kényszerűséggé lett. Ez a program az egész közigazgatási és politikai rendszerre kiterjeszkedik s ezért föltételezhető, hogy Schmerling a kabinet feje és lelke lesz. Elemzi azután a programot és kiemeli, hogy a nyilatkozat a nemzetiségi kérdés tekintetében kétségtelenné teszi, hogy a Bach germanizáló rendszerét folytatni nem fogják. Föltételezi azt is, hogy a mostani sajtótörvény 22. §-a el fog tűnni és így nálunk az 1848-i sajtótörvény mielőbb helyre fog állíthatni. A Goluchovskuféle «statutumok» fölött e program pálcát tör; a rendi képviselet helyét érdekképviselő fogja elfoglalni s így remélhetőleg Ausztriában is bizalommal fogják nézni Magyarországon a 48-i választójogi törvény visszaállítását. A nem magyar országgyűlések is közvetlenül választáson fognak alapulni, kezdeményezési joggal és nyilvánossággal fognak bírni, a birodalmi tanácsba pedig az országa gyűlések fognak tagokat választani. Schmerling tehát az októberi diploma alapján áll és a közös birodalmi képviselőt eszméjéhez ragaszkodik. Ez az egyetlen pont, mely nálunk visszatetszést fog szülni, de nem volt várható, hogy a kormány már most elhagyja az októberben

¹ O. B. E. L. 4569. szám.

elfoglalt alapot. Schmerling azonban oly óvatossággal szól e kérdésről, mely föltételezni engedi, hogy annak végleges megoldását a birodalom mindkét része képviselőjére akarja bízni. A magyar országgyűlés erre vonatkozó kívánságait oly határozottan fogja kinyilatkoztatni, hogy azoknak túl a Lajtán is méltánylást kell találniok s ott is rá kell hogy álljanak az együttmaradás nélkülözhetetlen föltételeire. Elismerést érdemel, hogy az új miniszter a minden fölött gyámkodás rendszerével föl akar hagyni. Falk emlékeztet arra, hogy Schmerlingnek tíz év előtt le kellett mondania azért, hogy helyet adjon oly embereknek, kiknek szerencsétlen kísérletezése a monarchiát tönkretette. Az új miniszterben, úgy látszik, megvan a jó szándék és belátás, mely sikerrel kecsegtethet, ha csak az európai helyzet időt enged neki!¹

Míg Magyarországon mértékadó publicisták ily optimizmussal nyilatkoztak a miniszteri beköszöntőről, a kabinetben csakhamar mutatkozni kezdtek az új kinevezés által létrejött helyzet nehézségei a magyar kormányférfiakra és magyar érdekekre nézve.

Eleinte úgy látszott, mintha maga Schmerling kerülni akarta volna az összeütközést magyar minisztértársaival. Érezniök kellett pedig mindkét részről, hogy a kölcsönös bizalom csökkenésének minden föltételei adva vannak. Ha Szécsen, aki november 29-én azzal biztatta a magyarországi állapotok miatt aggodalmaskodó Plenert, hogy egy hónap alatt Magyarországon rendezett állapotok fognak bekövetkezni s a pénzügyi világ is megnyugtatót fog meríteni abból, ha a magyar országgyűlés megkezdi működését és megválasztja küldöttjeit a birodalmi tanácsba;² ha ugyanő most, a Schmerling belépése utáni első minisztertanácsban is, december 19-én, a szerinte a külföldről szított magyarországi agitáció elleni biztos orvosszerűl az országgyűlés összehívásának siettetését ajánlotta, ha Vay, Szögyény és Mailáth a Pestmegye által már megindított adómegtagadási mozgalmat felsőbb rendeletekkel fékentarthatónak mondták, Schmerling ekkoriban már eléggé világosan láthatta a helyzetet, hogy azokat a tévhiteket, melyekben ezek az urak ringatództak, felismerhesse. Erősen hangsúlyozta a pestmegyei határozatokkal szemben a legfelsőbb helyen világos kifejezésre jutott állásponthez való ragaszkodást; de viszont mérsékletének és elfogulatlanságának adta jelét, amennyiben a képviselőválasztás kérdésében az 1848-ban behozott eljárás fenntartását lehetségesnek tartotta.³

Az új államminiszter már ebben az időben tisztában lehetett az iránt, hogy a kormányra jutott magyar konzervatív politikusok mögött nem áll a nemzet s ez magyarázza meg azt a törekvését: érintkezésbe

¹ P. N. dec. 25. ³ Redlich id. m. l. 701—703. l.

² H. H. S. A. Min. Conf. nov. 29.

jutni a magyar közvélemény valódi vezetőivel. Tudjuk, hogy Schmerling már első minisztersége idejében, 1850. áprilisában, kísérletet tett a Deákkal való megismerkedésre s őt meghívta magához;¹ Deák akkor kitért a találkozás elől; Schmerling most magasabb fórumhoz fordult, melynek meghívása elől kitérés nem volt. Vay meghívó levelei kétségtelenné teszik, hogy Deák Ferenc és b. Eötvös József meghívására Becsbe, legfelsőbb kihallgatásra december hó 27-re az államminiszternek Vayval egyetértő kívánságára történt.²

Sajnos, értesüléseink a két fontos kihallgatásra nézve fogyatékosak. Az Eötvöséről semmit sem tudunk;³ a Deák Ferencére nézve is inkább csak a kölcsönös általános benyomás maradt megrögzítve. Meglepő az egybehangzóan kedvező vélemény, melyet az első találkozásuk alkalmával az a két férfiú, akik hivatta voltak megegyezésükkel Magyarországon a királyi trónt és az alkotmányt újra megerősíteni, maguknak egymásról megalkottak. Az uralkodó Vay előtt így nyilatkozott Deákról: «Ez azután a tetőtől talpig becsületes, erős meggyőződésű ember. És milyen a logikája! Csakhogy sokat tart kivihetőnek, ami alig leküzdhető akadályokba ütközik.» Viszont Deák Ferenc, ki a császári váriakból vendéglőjébe, a «Stadt Frankfurtéba sietett, ahol már várta Vay, ez előtt odanyilatkozott, hogy egészen másnak képzelte a császárt. Van esze és szíve; meglepte őt, — úgymond — mily alaposan ismeri az ügyeket s mily lelkiismeretességgel tárgyalja azokat.»⁴

Egyébiránt Deák maga öröközte meg felfogását a helyzetről, egy, alig két héttel a kihallgatás után sógorához, Oszterhueber Tarányi Józsefhez Pestről intézett bizalmas levelében. E levelében azt írja, hogy ti (t. i. a magyarok) most, miután mozgékonyabb, élénkebb napo-

¹ Ugyané mű I. köt. 158. s köv. I.

² *Könyi* Deák F. besz. II. 526. s köv. I. A kihallgatás napjára nézve az itt közölték némi ellenmondást tartalmaznak; Rechberg meghívó levele, mely dec. 24-ről szól, «jövő csütörtököt mond; ez megfelel a császár sajátkezü és kelet nélküli följegyzésének. (H. H. S. A. Nachlass Rechberg 1860. dec.) Deák Donnerstag um ½ 2 Uhr, Eötvös donn. u. 2 Uhr, F. J. Alantabb Lónyay naplóföl jegyzése szerint Deák és Eötvös dec. 20-án utaztak el Bécsbői; ez tévedés, mert dec. 27-e esett csütörtökre, ők tehát csak 27-én vagy azután utazhattak el. *Redlich* (id. m. II. 734. I.) tévesen mondja, hogy Deák és Eötvös fogadtatása 1861. jan. 8-án történt.

³ Életrajzírója, Ferenczi Zoltán (Tört. Életr. 1903.) az 1860. decemberi audienciát nem is említi; *Falk* (Kor- és jellemrajzok 225. I.) bizonyosan az Eötvös közlése nyomán megemlékezik róla, azonban nyilvánvaló, hogy az, amit Eötvös-tői hallott, nem vonatkozhatott a szóbanforgó kihallgatásra, mert amikor Eötvös azért hívatott Bécsbe, hogy a császárt a magyar kérdés iránt informálja, nem lehetett szüksége «óvatosan átvinni a beszédet a magyarországi viszonyokra». Az se valószínű, hogy ezen az audiencián Eötvös főképpen a német birodalmi viszonyokról beszélt volna.

⁴ Mindkettő *Könyi* följegyzése, II. 532. I.

kát élünk, felizgatva reményekre, azon csekély jelentőségű körülményből, hogy a császár engem és b. Eötvöst Becsbe felrendelt, Isten tudja minő tarka ábrándokat szöttek magatoknak s azt gondoljátok: minden jól van, minden megvan, mit óhajtottunk. Sajnálom, hogy kénytelen vagyok szép álmaitokat a rideg valóság hú képével eloszlatni; de politikában, kivált korosabb embereknél, nem való az álmodozás, azoknak ébren kell lenni.» Nyíltan megváltja, hogy arra nézve, mi fog történni, éppen annyit tudott, mikor Bécsből visszajött, mint mikor oda ment. A császár nem azért hívta őket, hogy nekik elmondja, mit fog tenni, hanem azért, hogy tőlük megtudja véleményüket némely tárgyra nézve. A rövid félóra, amit ott töltött, erre is alig volt elég. A császár az egybehívandó országgyűlésről, a választásokról, a vajdaság visszacsatolásáról s a szerbek kívánatairól beszélt; utalt arra, hogy ő nemcsak Magyarország királya, hanem a többi tartományok fejedelme is és azért óvatosságot és méltányosságot vár azon kérdések megoldásában, melyek az egész birodalommal közösek, mint a pénzügy és hadügy, s nem érti, miért nem akarnak a magyarok a közös ügyekre nézve közös birodalmi tanácsot vagy birodalmi országgyűlést? Ezekről szólt a császár, ezekre felelt Deák röviden. Úgy látja, hogy «Magyarország soha kétesebb helyzetben nem volt, mint jelenleg; a múltból a birodalomra háramló terhet nem bírjuk el; a hadsereg kettéosztásába nem fognak beléegyezni; a nemzetiségek teljesíthetetlen követelésekkel fognak fellépni; óriási nehézségekkel fog járni a tagadhatatlanul közös ügyek intézésének módját megtalálni. És mind e mellett háború veszélye is fenyeget s a 12 évi abszolútizmus megrontotta az állam organikus életének minden műszereit, tönkretette gazdaságát. Ily helyzetben nem lehet törvényekre hivatkozva az egyszerű negatív álláspontjára helyezkedni; ő maga szívesen menne azon ember után, aki a haza megmentésének útját megmutatná.¹

A két volt 48-i miniszter kihallgatásáról a hozzájuk legközelebb álló Pesti Napló mindvégig hallgatott; a bécsi sajtó kevésbé diszkrét volt s hozott különösen Deákról aligha teljes hitelt érdemlő közleményeket is.² Pedig jó lett volna a kihallgatás tényét a közhangulat javítá-

¹ Kőnyinál id. h.

² A «*Dreissig Jahre aus d. Leben e. Journalisten*» c. névtelen mű (Wien 1894. Höldner, 57. s köv. l.) szerzője azt írja, hogy kihallgatása után találkozott Deákkal Becsben az utcán, s ajánlása lévén hozzá, tőle a következő képletes választ kapta, melyet másnap újságában közölt: «Denken Sie sich, Sie hätten einen Schuldschein oder e. ähnliches Document auf einen, der ganz zahlungsunfähig ist, u. Sie kamen zu ihm in freundschaftlichster Weise, ihre Forderung einzucassiren. Wenn nun der Schuldner sagen würde, ich gebe ihnen vorläufig e. Abschlagszahlung, warten Sie gefälligst mit dem Rest, das würde sich allenfalls is hören lassen u. mán könnte darüber reden. Wenn Ihnen aber d. Schuldner

sara fölhasználni, különösen egy ugyanakkor nyilvánosságra jutott váratlan esemény hírével szemben, mely a hamar beállott fordulat ellenére soká tartotta a felháborodás legnagyobb izgalmában az amúgyis eléggé fölzaklatott közérületet Magyarországon.

Közvetlenül a karácsonyi ünnepek előtt hozták ugyanis a lapok a rövid távirati értesítést Drezdából, mely szerint gr. Teleki László ott elfogatott s a fennálló szerződések alapján Ausztriának átadatott.¹

A hontalanság már magában véve nyugtalanságot szül; ez magyarázza meg a mi ezidőbeli emigrációnk sok tagjának nyugtalan ide-oda-vándorlását, melynek jelenségeivel már találkoztunk. Teleki a legnyugtalanabbak közé tartozott; mióta az 1859-! olaszországi háború alkalmával az Ausztria ellen szövetszert hatalmak kívánatára alakított «magyar nemzeti igazgatóság» tagja lett Kossuthal és Klapkával együtt, azóta sem szünt meg ide-oda vándorolni.² November végén — mint mondá — rövid időre elhagyta Genfét, hogy magánügyekben Drezdába és onnan Berlinbe utazzék. Berlini útjának célját nem ismerjük; drezdai időzésének kifejezett célja némelyek szerint az volt, hogy ott meglátogassa rokonát, gróf Teleki Emmát, De Gerando Ágoston özvegyét és annak nővérét, Teleki Blanka grófnét, ki nyolcévi börtön elszenvedése után ide vonult vissza. Van azonban adat arra is, hogy Telekit Drezdába fiatalkori barátnöje, Orczy báróné hívta meg unokájának keresztelőjére keresztapaként. Utazását Kossuth előtt «nem veszélyesének jelezte, de ismervé mégis az alárendeltséggel határos előzékenységet, mellyel a szász kormány Ausztria iránt viseltetett, szükségesnek tartotta a szokottnál fokozottabb óvrendszabályok alkalmazását: John Harold álnévre kiállított angol útlevéllal ment oda, s hogy magát fölismerhetlenné tegye, levétette jellegzetes bajuszát. Azonban az osztrák kémek, akik már lestek rá, mégis felismerték s Werner osztrák követ megkeresésére a drezdai rendőrség december 18-án őrizet alá helyezte annál inkább, mert Ausztria megkeresése nemcsak elfogatásra, hanem kiszolgáltatásra is szólt és a szász kormány a közte és Ausztria között 1854-ben létrejött egyezmény értelmében magát a kiszolgáltatásra kötelezettnek látta.³

Teleki először felháborodással tiltakozott elfogatása ellen, azután

sagt: «Das was Sie in d. Hand haben, das erkenne ich nicht an, damit kommen Sie mir nicht, ich will Ihnen aber doch etwas gebén, weil wir gute Freunde bleiben wollen, nun, da werden Sie sich im Rechte glauben, d. wichtige Document wieder in d. Tasche stecken u. denken: Kann warten, Zahltag xxJird schon kommen . . . Sehen Sie, lieber Freund, das ist alles, was ich Ihnen sagen kann.»

¹ P. N. dec. 23.

² Lukinich Imre: Teleki László életéhez: Búd. Szemle 1928. dec. 342. s köv. l.

³ *Unsere Zeit*, 1861. «Gr. Ladislaus Teleki-») 511. l. *Angyal Dávid* cikke: «Teleki László tragédiája». M. Figyelő 1911. 13. szám. 15—16. l. *Kossuth Lajos*

igyekezett meggyőzni a szász kormány közegeit arról, hogy letartóztatása indokolatlan; sőtét színekkel festvén kiszolgáltatása következményeit, kívánta, hogy a miniszterelnök elé vezessék. Orczy báróné kérésére Murray angol követ is közbenjárt az osztrák követnél és a szász kormánynál a fogoly érdekében. Szászország külügyminisztere s egyúttal miniszterelnöke ez időben ugyanaz a b. Beust Ferdinánd volt, ki utóbb mint osztrák külügyminiszter és birodalmi kancellár az 1867-i közjogi kiegyezés lényeges tényezőjévé vált. Ez annyi előzékenységet tanúsított, hogy maga ment el Teleki fogságába őt meghallgatni. Az osztrák követ előtt tett nyilatkozata szerint reá a fogoly sajtóságos benyomást tett; egy rebellis magyar mágnást vélt láthatni, a Rákóczi, Bercsényi fajtájából, s e helyett egy sovány, beteges, borotvált arcú embert talált, kit — mint mondá — inkább szerény falusi lelkésznek tartott volna. Beust megnyugtanni igyekezett Telekit a sors iránt, mely reá vár, de kérésének nem engedhetett; az egész világ szabadelvű sajtójának legkegyetlenebb ócsárlásaival és ostromaival nem törődve s minden haladékat megtagadva a szász kormány december 21-én betegen kiadta gr. Teleki Lászlót Ausztriának s a foglyot előbb Josefstadtbba, majd 8 napi ott időzés után Becsbe szállították és ott beszélgáltatták az országos törvényszékeknek.¹

Legnagyobb felháborodást az eset természetesen Magyarországon keltett, ahol december 27-én már Pestváros közgyűlése foglalkozott ez ügygel s Lukács Móric indítványára azonnal felírt b. Vay főkancellárhoz, követelvén, hogy Teleki, ki 1848-i alapon tagja Pestváros törvényhatósági gyűlésének, vagy szabadon bocsáttassék, vagy az illetékes magyar bíróság elé állíttassák. Lapjaink közötték a legtekintélyesebb nyugati sajtóorgánumok heves fölszólalásait a nemzetközi jog és gyakorlat e vakmerő megsértése ellen.²

A magyar kormányférfiaknak be kellett látniok, hogy úgysis ezer akadállyal küzdő törekvésük végkép dugába dől, ha az egész nemzet előtt dicsfényben álló nagy menekültön elkövetett méltatlan erőszak

egy 1860. dec. 11-ről Londonból valószínűleg b. Jósika Miklóshoz int. levelénben (*Jósika S. levélgyjűteménye*), melyben felháborodik a drezdai eset fölött s kiadja a jelszót, h. jajduljanak fel a megyék, kizártnak mondja, hogy T. hamis útlevelel utazott volna, ezt azonban a követjelentések is bizonyítják. A kérésztelői meghívásra vonatkozó adatot b. Bánffy Jánosnének unokája, b. Bánffy János birtokában levő naplója nyomán Kelemen Lajos úr közölte szerzővel.

¹ H. H. S. A. Drezdai követjelentések dec. 19., zo. és 29-ről, Teleki levele b. Jósika Miklóshoz: *Könyi*: Deák F. besz. III. (II. kiad.) 30. s köv. I. Beust utóbb Andrásy előtt oda nyilatkozott, hogy a kiszolgáltatásnál föltételül szabta, hogy Telekit Bécsben további kellemetlenség nem fogja érni, aminek az osztrák követ jelentések ellentmondanak. (*Wertheimer*: Andrásy I. 181. I.). Lásd *Steier Lajos* cikkét: «Teleky László tragédiája» a «Világ- 1924. dec. 25-i számában.

² P. N. dec. 28. O. L. T. Kanc. e. i. 521. sz.

gyors és alapos orvoslásban nem részesül. Az osztrák politika — akár előbbi eltökélés, akár a szorongató helyzet sugallata következtében — most oly lépésre határozta el magát, mely gyorsasága, váratlansága, bátorsága és szinte furfangos ügyessége által mindenkit csodálkozásba ejtett.

Gr. Teleki László, ki azonnal üzenetet küldött régi barátjának, b. Vay Miklósnak, a bécsi Landesgericht előtt minden vallomást megtagadott s követelte törvényes bírāja elé való állítását. Lasser igazságügyminiszter jelenlétében folyt december 3i-én az eredménytelen kihallgatás, mikor a törvényszék elnökéhez parancs jött, hogy a fogoly azonnal a Burgba szállítandó. Teleki azt hitte, hogy Vay hoz viszik s a legnagyobb izgalom vett rajta erőt, mikor a császári várak egy szobájában maga az uralkodó előtt találta magát, ki őt Vay kancellár és gr. Crenneville főhadsegéd jelenlétében fogadta. A nyomban ezután kiadott hivatalos közlemény szavai szerint: «Császár O Felsége kegyes volt Telekit magához hívatni s neki személyesen kijelenteni, hogy Ő Felsége jól ismeri azon határozott ellenséges indulatot, mellyel Teleki gyakran és egészen a legközelebbi időig viseltetett a felséges császári ház és a monarchia érdekei ellen, hogy Ő F. mindazonáltal kegyes minden további vizsgálatot megszüntetni s neki teljes szabadságot ajándékozni. A császár szavát bírja Telekinek, hogy lemond a külfölddel való minden ellenséges összeköttetésről, nem lépi át a monarchia határait s egyelőre tartózkodik minden politikai tevékenységtől. Ennélfogva Teleki fogságából kibocsáttatott s meg van ellene szüntetve minden törvényszéki eljárás.¹

A valóban drámai jelenetnek — mely később oly tragikus befejezést nyert — képét még néhány vonással egészítik ki a későbbi hiteles közlések. Ezek szerint Teleki a császári nyilatkozat elhangzása után kérdést intézett az iránt, vajjon a törvények által megengedett agitációtoi is tartózkodnia kell-e?, mire az uralkodó azt válaszolta, hogy egyelőre (vor der Hand) ezt is ajánlja. Mikor a kihallgatásnak vége volt s Teleki már az ajtó felé ment, hirtelen visszafordulva e szavakkal vett búcsút a császártól: «Bocsássa meg Felség elfogultságomat, majdnem elfelejtettem köszönetemet nyilvánítani!» Teleki kétségkívül nagyon meg volt indulva, de némely bécsi lap közlései állítólagos sírásáról és ájulásáról túlzottak voltak. Viszont a kormány is megcáfolta azt a hírt, mintha — nálunk is elterjedt közlések szerint — külső diplomáciai beavatkozás idézte volna elő a fordulatot a Teleki ügyében.² A szabad-

¹ P. N. 1861. jan. 2. és 4. esti kiad.

² *Angyal D.* «Lord Loftus és Széchenyit c. tanulmányában (B. Szemle 1927. máj. 184. l.) utal a bécsi angol követség közbenjárására, mely értésére adta Rechbergnek, hogy az angol kormány nem venné jó néven Teleki bebörtönözését.

lábra-helyezés azonban ezúttal megkegyelmezést nem jelentett; ez iránt tisztában volt Vay s maga Teleki is, kinek eszébe nem jutott elkobzott jószágait visszakövetelni. Sőt van nyoma annak is, hogy Teleki szabadon bocsáttatása után utazásai és levelezései tekintetében rendőri felügyelet alatt maradt.¹

Történelmi távoból s elfogulatlanul ítélve el kell ismernünk, hogy a kormány, ha már egyszer hatalmába ejtette Telekit, alig találhatott a helyzet számára más megoldást, mint azt, amit választott. A 11 év előtt hozott halálos ítéletet csak nem hajthatta végre s új haditörvényszéki eljárást indítani egy már meghozott ítélet után éppoly képtelenség volna, mint az októberi diploma után osztrák polgári büntető bíróság elé vinni a menekült ügyét. Kiutasítás se volt elképzelhető a megrendelt elfogatás és hazaszállíttatás után. A kormány így is elérte célját, sajnos, csak nagyon is teljesen. Viszont Telekinek hasztalanul tettek szemrehányást emigráns társai; helyzetében, a fordulat váratlan-ságával szemben ők is aligha tudták volna helyöket jobban megállani.²

Vay szabaddá lett barátját a császári váriakból azonnal a vendéglőbe vitte, hol már várták rokonai és barátai, kedélyesen ünnepelték a megzaklatott férfiút, kit első percben alig ismertek meg, annyira megváltozott külseje. Teleki meglátogatta a bécsi magyarokat is és néhány hétig ott maradt egészségét helyreállítandó.³

A drezdai erőszakos tény ezzel annyira-mennyire helyre volt ütve, de az általa fölvert hullámok még nem simultak el egyhamar. Fest megye januárius 7-i közgyűlésén megbélyegezte a szász kormány eljárását, s bár elismerte, hogy az a fölötti felháborodást mérsékli a fejedelem ama ténye, mellyel a hatalom bosszúálló karját lefegyverezte, a kissoU gáltatott menekültnek szabadságát visszaadta, hangsúlyozta, hogy a bizalmat csak az adná vissza, ha a szabadság élvezése föltételekhez nem köttetnék s ha minden bebörtönözöttnek visszaadatnék szabadsága és

¹ *U. ott* 2. esti, jan. \$. regg. és esti s 6. regg. kiad., *KönyJnál* az id. h., *Wertheimer*: Andrassy id. h. Kedélyes színben tünteti föl *Rogge* (id. m. II. 88. l.) a történeteket: «Balsam auf diese Wunden goss die vollendete Liebenswürdigkeit, mit der am letzten Tage des alten Jahres der Kaiser den aus Paris (?) über Dresden zurückkehrenden (!) u. von dort aus durch Herrn v. Beust an Österreich ausgelieferten Gräfin Ladislaus Teleki zu sich in d. Hofburg führen liess, und ihm persönlich ohne jede Recrimination oder Bedingung (!) ankündigte, dass seiner Abreise in sein langentbehrtes Vaterland nichts mehr im Wege stehe».

² *Kossuth* megírta (*Irat.* III. 302. l.), hogy mit kellett volna Telekinek, szerinte, mondania: «Hatalmában vagyok Felségednek, tehet velem, amit akar, de az egész művelt világ által elismert nemzetközi jog megsértésével kerültem hatalmába; én e jog szentségére hivatkozom s annak élvezetébe visszahelyeztetésemet várom Felségedtől.»

³ *P. N.* jan. 4. esti kiadás, *Szögyény* id. m. III. 69. l.

minden, vagyonában megcsönkítettnek vagyona. Pestmegye példájára számos törvényhatóság hozott hasonló határozatot. Szárnyra is keltek általános amnesztiáról szóló hírek, de azok csak annyiban bizonyultak valóknak, amennyiben az októberi diploma előtti kormányrendszer megváltoztatását célzó törekvések tetteseit érintették.¹

A Magyarország történetében oly nevezetes 1861-i év tehát fölvirradt, anélkül, hogy az októberi fordulathoz fűzött gyöngye remények teljeseledésökhöz közeledtek volna. Csalódás volt észlelhető mindkét fél-nél: a nemzet, látva, hogy a hatalom vonakodik megadni azt, amire némi biztatást nyújtott, meglazult békóiban fokozott hévvel küzdött alkotmánya visszanyeréséért, a kormány körében pedig gyöngült azoknak a befolyása, akik az októberi diplomától a nemzet kielégítését várták, s erősödött azoké, akik az engedmények hasztalanságát hirdették.

Egyelőre az októberi program végrehajtása tovább folyt, tekintettel azonban úgy a tapasztalt belső fejleményekre, mint a változatlan figyelmet igénylő külpolitikai helyzetre.

A varsói értekezet, melyet a közbejött körülmények meg is rövidítettek, eredménytelen maradt, mert Ausztria nem tudott Oroszországnak oly ellenértékeket nyújtani, amelyek azt egy, esetleg Franciaország ellen is irányuló szövetségbe való belépésre bírhatták volna.² Ausztria viszonya Poroszországhoz szükségkép elhidegült, mikor ott az addigi régens-herceg, mint I. Vilmos átvette a királyi uralmat s szabadelvűbb intézményeket léptetett életbe, melyeket a bécsi kormány a saját németjeire való tekintettel legalább látszatra szintén felkarolni volt kénytelen.³ Kétségtelen, hogy Napóleon császár iránt Ferenc József ez időben személyes, mély bizalmatlansággal viseltetett.⁴ És végül ott állott, állandó fenyegetésként az olaszországi helyzet. Habár Savoia átadása, a római kérdés és a Gaetába menekült nápolyi király ellentállása tagadhatatlanul eltávolodást idéztek elő az olasz nemzeti ügyet képviselő Piemont és Franciaország között, Olaszország egységesítésének rohamos előhaladása félreérthetetlen fenyegetés volt Ausztria ellen s emlékeztetés arra, hogy Velencére előbb-utóbb rákerül a sor. A szabadabban mozgó sajtó bőven ismertette a röpiratot, mely Ausztriának azt a jó tanácsot adta, hogy mondjon le önkényt Velence birtokáról, és híreket hozott a Piemont és Moldva-Oláhország között állítólag létrejött, Ausztriának keletről való megtámadását célzó konspirációról, melyben Garibaldi és Klapka is részesek volnának. E hírek részben megegyeztek a rendőrminisztérium saját jelentéseivel, melyek jelentős fegyverkészleteket is említettek.⁵

¹ *P. N.* jan. 9. reggeli és esti kiadás.

² *Kossuth* id. m. V. 20 — 23. l., *P. N.* okt. 30., 3«

³ *Eisenmann* id. m. 269. l.

⁴ *H. H. S. A. Nachlass Rechberg* (1860- 61.)

⁵ *P. N.* dec. 13., 19., *Orsz. lev. tár.* Kanc. eln. ir. 1861. 56. szám.

A nagy olasz szabadsághős, Garibaldi, ez időben — diadalútjában megakasztva — neheztelve félrevonult ugyan, de törekvései és tervei szinte állandó lázban tartották a hevesebb vérű magyarokat. Falk a Pesti Naplóban valóságos dicshimnuszt zengett Garibaldiról és a magyar sajtó nyíltan hozta a híreket, hogy hány magyar szökött ki megint hozzá.¹ Ezek a kiszökések — különösen Galacson át — odáig fejlődtek, hogy már maga a Moldva-oláhországi fejedelem, Cousa is kénytelen volt védekezni a magyarok odaözönlése ellen s ez irányban az osztrák kormány támogatását kérni.²

Az olasz ügy sikerei természetesen az emigráció tevékenységének is — mint látni fogjuk — némi lendületet adtak, ami nem maradt hatás nélkül a hazára. Szemere Bertalan ugyan általános feltűnést keltve egy a «La Presse» című párizsi lap szerkesztőjéhez intézett levélben mindjárt az októberi diploma megjelenése után oda nyilatkozott, hogy e diplomában elvileg csaknem minden benne van, amit Magyarország kíván; nyilatkozatát többnyire méltánylólag fogadta a francia és angol sajtó, de az emigráció körében nézetével egyedül maradt. Kossuth mindjárt ellene fordult, úgyszintén Klapka és Teleki László is.³ Az, amit Kossuth remélt, hogy Garibaldi mihamar Magyarország felszabadítására fog sietni, egyelőre nem látszott teljesülni, mert még túlsók volt a tennivaló Olaszországban. A tél folyamában tünedeztek a tavaszra remélt háború kilátásai, de Ausztriának mindig készen kellett lennie a megtámadásra, amiért a hadügyminiszter s mint a hadtengerészet új főparancsnoka, Ferdinand Miksa főherceg koronkint előállottak a véderő s különösen a haditengerészet fejlesztésére irányuló, a kietlen pénzügyi viszonyok között alig teljesíthető kívánságaikkal. Nehogy a külső támadás belső lázadással találkozassék, Magyarország területén minduntalan szaporították a nem magyar származású csapatokat s Nagyvárad és Arad között állítólag ötvenezer főnyi hadtest volt összpontosítva.⁴

Az osztrák kormánynak különös gondja volt arra is, hogy a külföld a magyar viszonyokra nézve csak az ő felfogásának kedvező értesülés seket kapjon. A Patrie című párizsi lap magyarbarát levelezőjét, Simont visszahívatta Pestről, kieszközte, hogy a francia kormány konzult küldjön Zágrádba, aki ott a Magyarországgal való unió ellen dolgozott, s Bécs keresztülvitte azt is, hogy — ami később nagy port vert föl — az

¹ *U. ott* nov. 4., 23.

² *O. B. E. L.* 3851. sz., *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot. dec. 20., *Úrmóssy* id. m. I. 234. l.

³ *Szemere B. Naplóm.* II. 249. s köv. l.

⁴ *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot. 1861. jan. 2., *Kossuth* id. m. III. 587. l., *Wertheimer* id. m. I. 170. l.

angol kormány visszahívja Mr. Dunlopot, a bécsi angol követség pesti ügynökét, ki nem csinált titkot magyarbarát érzelmeiből.¹

Az október előtti időből még végelintzésre várt a Széchenyi elkobzott iratainak ügye. B. Mecséry rendőrminiszter még november 17-én a császárnak tett előterjesztésben javasolta, hogy a döblingi házkutatásnál kapcsolatban megindult összes vizsgálatok szüntetessenek meg s e felől a meghalt gróf örökösei nyugtattassanak meg, továbbá a Széchenyi fiainak adassanak vissza a tőlük elvett iratok, ellenben Széchenyinek az orsz. törvényszéknél és a rendőrminisztériumban levő iratai közül azok, melyek visszaadásra nem alkalmasak, esetleg a grófi család egyik tagja jelenlétében semmisíttessenek meg. Minden egyéb Széchenyi-irat — a legutóbbi napokról szóló napló kivételével — a családnak, ha kéri, adassék vissza. Az uralkodó e javaslatot elfogadta; azonban a boldogultnak legidősebb fia, gr. Széchenyi Béla, Vay kancellár előtt önértéken és élesen tiltakozott atyja iratai bármely részének megsemmisítése ellen s követelte valamennyinek az Ő kezeihez való kiadatását. A kancellária «nem illendőnek»² találta a nyilatkozatot, de mégis, tekintettel a közhangulatra, az izgalomra, melyet Széchenyi halála keltett, s a nagyon elterjedt, bár téves véleményre, hogy halálát a rendőri kutatás okozta, valamint a Széchenyi-család súlyára, tekintélyére és népszerűségére, nem vélte célszerűnek az agitáció számára új anyagot nyújtani. Mecséry rendőrminiszter már elkészítette a megsemmisítendő iratok jegyzékét, mikor az utolsó pillanatban az uralkodó a megsemmisítést megtiltotta s az iratokat kabineti levéltárában helyeztette el, ahonnan azok csak legújában kerültek nyilvánosságra.³

A Muraköz visszacsatolásának kérdése is egyike volt azoknak, amelyek a közvéleményt állandóan foglalkoztatták, mert az ellentétes áramlatok és befolyások küzdelme késleltette annak végmegoldását. Miután az októberi diploma kimondta a régi megyei határok visszaállítását, Zala megye jogos igényt tartott a visszacsatolásra s közgyűlésére meghívta az ottani lakosokat is; ámde a horvát bán és horvát udvari dikasterium nem szűnt meg gáncsot vetni a visszacsatolásnak, s mikor az ottani lakosság körében nagy hullámokat vetett a Zalához való csatlakozás mozgalma, a varasdi megyefőnök katonaságot rendelt a Muraközbe annak főkentartására. Csak mikor már a képviselőválasztási előkészületek elodázhatatlanná tették annak eldöntését, hogy a muraköziek hová küldjék képviselőiket, sikerült egy hosszú minisztertanácsi vitában, melyben Schmerling is-elismerte a magyar álláspont jogosságát,

¹ *Podmaniczky* id. m. III. 114—115. 1.

² «ungeziemend».

³ *Károlyi A.* Döblingi irod. hagy. I. 268. s. köv. I., *Országos Levéltár*, Kancelláriai elnöki iratok (ezentúl így jelezve: O. L. K. E.) 1860. 452. és 1861. 141. szám.

egy, januárius 27-ről kelt legf. elhatározást kieszközölni, mely a visszacsatolást kimondta; de Varasd megye még azután is megkísérelte a keresztülvitel elé akadályokat gördíteni.¹

A pénzügyi szolgálatnak az új rendhez való alkalmazkodásában mindjárt kezdetben mutatkoztak nehézségek, de a nagy bajokat csak később, a megyék magatartása váltotta ki. A pénzügyminisztériumot vezető Plener olyan formai engedményekkel, hogy a november 28-l rendelettel Budán felállított, de csak 1861. februárius i-én életbe lépendő országos pénzügyigazgatóság² «m. kir. Pénzügyigazgatóság» nevét viselje, s tagjai az előszabott magyar tisztviselői egyenruha helyett szabadon választott magyar öltözetet³ viselhessenek, remélte a közigazgatásnak ezt a különben is legnépszerűtlenebb ágát megkedveltethetni. Maga Szécsen volt kénytelen ezeket az újításokat ellenezni, az országgyűlés számára kívánván a végleges rendezést fenntartani; s csakhamar kítűnt, hogy a magyar királynak nevezendő s magyar ruhaviseletre jogosítandó pénzügyi közegek, kiknek kezéből a kormány nem vélte a pénzügyek kezelését kivehetőnek, csaknem egytől egyig magyarul nem tudó idegen tisztviselők voltak, akiket lehetetlen volt a magyar szolgálati nyelv használatára rákényszeríteni s akiknek a hatóságokkal tovább is németül kellett levelezniük, aminek keresztülvitelét maga a kancellária lehetetlennek jelezte.

Az ország főméltóságai közül az országbírói még mindig betöltendő volt, pedig annak viselőjére nagy feladat várt a jogszolgáltatásnak a változott viszonyoknak megfelelő átdomítása körül. Személyi nehézségek merültek föl; a választás eredetileg gr. Cziráky Jánosra esett, ki ez időben Fejér megyében főispáni állást viselt s ki a kinevezést el is fogadta, de csakhamar le kellett mondania, mert országbírói működését ahhoz a föltételhez kötötte, hogy a magyar magánjog azonnal a maga teljességében újból életbe lépjen, amit maga Deák Ferenc is lehetetlennek tartott. Így aztán gróf Apponyi Györgynek kellett e díszes állást elvállalnia, kit fiatalkori kancellári szereplése nem tett éppen népszerűvé, de kinek tekintélye előtt mindenki meghajolt s aki teljes mértékben igazolta a hozzá fűzött várakozásokat.⁵

A legégetőbb kérdés a megyék szervezkedése volt, melynek minél

¹ *H. H. S. A. Min. Conf. Prot.* 1861. jan. 2., 24., *O. B. E. L.* 1860-4247., 4277., 4309. számok; *O. L. K. E.* 1860. 358. és 391. sz., 1861. 119. és 1 861. 249. számok., *P. N.* dec. 1., 1861. febr. 1 1. Lásd Deák Ferencnek e tárgyra vonatk. levelét *Könyink* I II. 522. s köv. l.

² *Reichsgesetzblatt* 1860. 479. l.

³ «Landeskostüm».

⁴ *H. H. S. A. Min. Conf. Prot.* 1860. dec. 27., *O. L. H. E.* 1860. 520. sz.

⁵ *O. L. H. E.* 1861. 29. szám; *Szögyény* id. m. III. 239. s köv. l., *Zsoldos* kézír. eml. i.

simább lefolyását biztosítandó, Vay kancellár — kit anyja súlyos betegsége december elején hosszabb ideig golopi falusi otthonához kötött — magyarhoni időzését felhasználta arra, hogy a fővárosban és a vidéken is minél több mértékadó emberrel érintkezzék s odahasson, hogy a tiszt-ségek minél mérsékeltebb egységekkel töltsenek be.¹

Ez nehezen ment; az esztergomi értekezlet, mely egyhangú megnyilatkozássá vált az 1848-i törvények érvénye mellett, nekibátorította a megyei törvényhatóságokat, hogy megnyílt működési körükben magukhoz ragadják azt az egész hatalmat, amelyet a 48-i törvények nekik biztosítottak, sőt annál többet is, és tartózkodás nélkül belésszóljanak az ország ügyeibe.

A városok szervezkedése nyugodtabban indult meg s itt is — mint a megyéknél — a 48-1 alap proklamálását és jobbra az akkori tisztviselők visszahelyezését eredményezte;² ellenben a megyei mozgalmak mind nagyobb hullámokat vertek.

A megyegyűlések majdnem kivétel nélkül magukévá tették Pest-megyének öt pontba foglalt, már ismert követelését s ily értelemben fordultak felirattal a kancellárhoz, némelyik az uralkodóhoz is, a 48-1 törvényeknek már az országgyűlés megnyílta előtti visszaállítását kívánva. A kancellárhoz intézett feliratok némelyike a tisztelet hangján ugyan, de komolyan kioktatja kötelességeiről a vezető államférfiút. Több megye tovább ment: határozatilag törvénytelennek nyilvánította úgy a kancelláriát, mint a helytartótanácsot, semmisnek a concordatumot, visszaállítottak a 48-1 sajtótörvényt, törvénytelennek minden a megyein kívül a megyében létező hatóságot; eltörölték a közjegyzőséget, a gyakorlattól eltiltott ügyvédek jogaikba visszahelyezték. Némely megye a maga területén visszaállította a magyar magánjogot és az osztrák polgári törvénykönyvvel együtt az összes ú. n. patentális törvényeket hatályon kívül helyezte; volt megye, amely a telekkönyvi eljárást is megszüntette és visszaállította a betáblázás régi módját. A főispáni utasítást, egyes kancelláriai leiratokat egyszerűen félretettek. Majdnem valamennyi megye, nem várva be a törvénykezés átalakulását, megválasztotta a maga törvényszékét s részint záros határidő kitézése mellett, részint a nélkül, utasította az ügyeknek és helyiségeknek a cs. kir. törvényszékektől való átvételére, ami helyenkint — mint Nyitrában — katonai beavatkozást eredményezett. Törvénytelennek nyilvánítottak minden országgyűlésen meg nem szavazott adókimutatást és behajtást, valamint törvényes felhatalmazás nélküli újoncállítást és a dohányjövedéket is.

Miután mindenütt megállapították a tisztviselők fizetéseit is, gon-

¹ *Szögyény* id. köt. 230. s. köv. 1.

² *P. N.* 1860. dec. 27., 28., 1861. jan. 2. esti k., jan. 8.

doszkodni kellett — törvényes adó hiányában — a megyei kormányzat költségeinek fedezéséről. Erre némely helyen a községeknél begyűlt adópénzeket akarták igénybevenni, azoknak az illetők adójába leendő beszámításával; másutt előlegeket kértek be a községektől és birtokosoktól, a legtöbb helyen a «német adókulcs» alapján bizonyos százaléku pótdátot kezdtek kivetni az egyenes adók után. Az autonóm közbiztonsági, fogházi állásokra a legtöbb helyen volt honvédtiszteket alkalmaztak. Végül a megyei bizottmányok megalakítását egy kis tüntetésre használták föl az emigráció s a külföldi szabadsághősök mellett. Sárosmegye adta meg a példát, beválasztván bizottmányába a megyéből származó emigránsokat: Ujházy Lászlót, Pulszkyt és Kükemezeyt; Nógrád megye már tovább ment, megválasztotta Kossuthot, Klapkát és Türrt is, Szabolcs pedig ezeken kívül Teleki Lászlót, Perczel Mórt, Vettert és Horváth Mihályt; később azután divatba jött Cavourt, Mazzinit, Garibaldit is megyebizottsági tagsággal tisztelni meg.¹

Ezek a megnyilatkozások természetesen nem hangozhattak el a nélkül, hogy hatásuk messze a megyeházak falain túl is tapasztalható ne legyen. Napirenden voltak a császári sasok leverései a hivatali épületek falairól, amelyek eleinte beavatkozást idéztek föl, de később az illető hatóságok maguk jobbnak látták azokat botrány elkerülése végett s miután az októberi diploma szellemével csakugyan nehezen voltak összeegyeztethetők, eltávolítani, sőt a bánási helytartó kérdést intézett a tárnokhoz, vajjon ne távolíttassa-e el ő is a maga területén a császári címereket a hivatalokról, mert azok megtartása tüntetésekre fog okot szolgáltatni? A pénzügyminiszter hasztalanul tiltakozott, nem volt aki rendeleteit végrehajtani tudta volna.² Ahol a pénzügyi hivatalok megyei épületben voltak elhelyezve, ott nemcsak a kétfejű sasnak, hanem a hivatalnak is távoznia kellett s a pénzügyigazgatásának könyörögnie kellett, hogy közegeit még egy ideig megtűrjék a megye födele alatt. Megtörtént egyes helyeken, hogy a telekkönyveket kidobálták az utcára, s miután a megyék a dohánymonopóliumot is törvénytelennek nyilvánították, elkezdődött a dohány szabad termelése és elárúsítása, ami a kincstárt is nagy kárral fenyegette.³

Ily körülmények között a zavargások s a kisebb-nagyobb összeütközések egyfelől a nép, másfelől a pénzügyi vagy rendőri közegek, sőt a katonaság között is elkerülhetetlenek voltak. Pesten is volt kisebb kravall és néhány letartóztatás a rendőrség épületén levő császári címer eltávolításakor. Nagykorörsön dohányárulás miatt néhány embert

¹ Már id. *Magyar alkotmányos mozgalmak* 5 — 20. 2. 1., P.N. több helyen; *Madarász J.* id. m. 536. l., *Boross Mih.* id. m. 49. l.

² O. L. K. E. 1860. 393., 400. és 1861. 34. számok.

³ U. ott: 1860. 367. szám., *Eöttevényi Nagy Olivér*: A dynastikus politika hullámzásai, Bpest, 1910. 43 — 44. l.

őrizet alá is helyeztek a pénzügyőrök; mikor a nép ki akarta szabadítani őket, katonaság vonult fel, lőtt s öt ember elesett; Pestmegye nyomban vizsgálóbizottságot küldött ki az eset földérintésére. A császári hivatalnokokat macskazenével és ablakbeveréssel unszolták a távozásra, néhol lakásukba is behatoltak; a fiatalság oly bőkezű volt a macskazenék rendezésében, hogy Gömörben a távozó megyefőnök helyett tévedésből a magyar főispán kapta meg a macskazenét.¹

Minden csillapító, nyugalomra, mérsékletre intő szó hatástalanul hangzott el. Az új hatóságok fejei csak a rendőri hatalomnak is reájok való ruházása esetében vélték a rendfenntartásért felelhetni. Gróf Andrássy György Sáros megye főispáni székének visszafoglalásakor arra intette a megye közönségét, hogy a magyarnak leginkább a nemes forrásból származó túlbuzgalomtól kell óvakodnia, hogy ne kívánják a természetellenest, a lehetetlent, hogy szerencsétlenségeinken okulva csak józan, törvényes haladással mozdítsák elő a haza javát. Csengery Antal bölcsen azt tanácsolta a megyeszervezésben részes bátyjának, hogy ne adjanak okot arra, hogy az országgyűlés meg ne tartassék; a visszahatás — úgymond — máris kezd nyilatkozni; erőteljes és férfias, jogainkból nem engedő, de nem kihívó, hetyke, utcai demonstrációkban kedvet találó magatartásra van szükség. Mailáth tárnok, mint a Helytartótanács elnöke rendeletet adott ki a zavargások ellen, melyben azoknak esetleg a csendőrség vagy katonaság igénybevételeivel való elnyomását hagyta meg. Vay kancellár Pestmegye december t i-i közgyűlési feliratára válaszolva, legfelsőbb elhatározásra hivatkozva s utalva a nemsokára összehívandó országgyűlésre intette a vármegyét, hogy e rövid átmeneti időszakban ne akadályozza a törvénykezés és pénzügyi közigazgatás rendes menetét s az erre nézve kiadott ideiglenes szabályokat pontosan hajtsa végre, mert csak így készítheti elő a közigazgatásnak a törvényhatóságok kezébe leendő átmenetelét.²

A megyék magatartásának a kormányra nézve legveszedelmesebb következménye: az adófizetés általános megtagadása ekkor még csak a nálunk az abszolutizmus korában könnyen érthető okokból amúgy is lanyha adófizetés fokozatos csökkenésében mutatkozott; de bekövetkezését a pénzügyminiszter világosan láthatta s az iránt is tisztában lehetett, hogy az azzal szemben a minisztertanács által egyelőre fogantatba vett ideiglenes rendszabályok eredményre vezetni nem fognak.³

Ily körülmények között a kisebbségben levő magyar kormányférfiak helyzete a többségben levő osztrák miniszterekkel szemben

¹ O. L. K. B. 1860. 356., 501. szám, 1861. 22. sz.

² U. ott 1860. 356., 387., 402. számok. *Sárosmegye* 1860. dec. 19-én tartott közgyűlésén mondott beszédek (alkalmi füzet). *Csengery A.* hátrahagyott iratai, Bpest 1928. 471. I. P. N. 1861. jan. 10. regg. k.

³ H. H. S. A. Min. Conf. Prot. 1860. dec. 17., 1861. jan. 11., 12.

mind nehezebbé vált; az, hogy egyidejűleg Schmerling és Rechberg között is ellentétek mutatkoztak, javukra nem vált, mert ezek az ellentétek inkább csak a birodalom osztrák részének berendezésére vonatkoztak. Ok ugyan nem állottak a magyar közvélemény álláspontján, mely megosztatlanul a 48-i törvények föltétien visszaállítását követelte s legfőlegbb alkotmányos módosításukat ismerte el lehetségesnek, de viszont Schmerling felfogásától, ki az októberi alkotmányt császári kegyadománynak tekintette, még távolabb kellett államok, mert ők az 1848 előtti alkotmányt fennállónak, nem eltöröltnek tekintették. Egészen januárius közepéig bíztak a magyar közhangulat meghiggadásában s ez értelemben igyekeztek megnyugtatni minisztertársaikat is; mikor azonban látták, hogy a megyei mozgalmak anarchia felé viszik az országot, sőt az országgyűlés összehívását is kétséssé tehetik, az ő súlyukat és tekintélyüket pedig végkép aláássák, valami elhatározó tette kellett magukat rászánniok, valami szemmel látható eredményt kellett fölmutatniok.¹

Ennek az elhatározásnak szüleménye volt a januárius íó^{ti} uralkodói leirat, mely magukhoz a törvényhatóságokhoz volt intézve s melynek hatását a kormány — igen jellemző módon — egy hercegprímási körlevéllel kívánta támogatni.

Ennek a nevezetes államiratnak kiindulási pontja a magyar udv. kancelláriának egy jan. 10-ről kelt fölterjesztése a császárhoz, mely világosan mutatja azt az illúziót, amelyben a konzervatív államférfiak a magyarországi állapotokra nézve még ez időben is ringatództak. E fölterjesztés elismeri, hogy a Felség Magyarországgal legjobban érezte kegyét, mert alkotmányának helyreállítását nemcsak kilátásba helyezte, hanem a főispánok kinevezése s a megyei szervezet visszaállítása által azt már tényleg meg is valósította. A nemzet józanabb része ezt hálásan el is ismeri s a mutatkozó sajnálatos jelenségek inkább csak «az öröm lelkesedésének túlcsapongó kitörések) s nem tulajdonítandók azoknak a felforgató irányzatoknak, melyek ma mindenütt mutatkoznak. Mindazonáltal az adómegtagadás és késedelmes fizetés ténye olv aggasztó és veszélyes tünemény, mely a birodalom létérdekeit érinti s ezért szükséges egy legfelsőbb helyről jövő atyai figyelmeztetés, mely a nagy népszerűségnek örvendő primás útján volna köztudomásra hozandó. E végből hozzá egy kézirat volna intézendő, oly szerkezetben, hogy az közzétehető legyen. Egyúttal egy udvari decretum menne a kancellária útján a Helytartótanácshoz a többi hitfelekezetek lelkészeid nek a főispánok és egyházi hatóságok útján való figyelmeztetése és annak az egész országban való közzététele céljából, hogy a kormány

¹ Redlich id. m. I. 702 — 703., H. 1 — 5. I., Wertheimer id. m. I. 169-170. I., Hohenlohe: Denkwürdigkeiten I. 99-100. I., Falk M. id. m. 63. I.

el van határozva az október 20-i kibocsátványoknak minden eszközzel érvényt szerezni s az olyan irányzatoknak, mint a melyek az emigránsoknak megyebizottsági tagokká való megválasztásában megnyilvánultak, erélyesen ellenszegülni. A Helytartótanácsnak meghagyatnék, hogy a Felső e szándékát minden megyének tudomására hozza, hogy ezek a lelkészek útján az adófizetőket kötelességükre intsék s az adóbehajtást támogassák; ha pedig megint emigránsok megválasztása vétetnék célba, azt a Helytartótanács határozottan rosszalja és jelentse ki, hogy az ilyenek bizottsági tagokul elismertetni nem fognak.¹

Ezt a tervezetet legfelsőbb helyen valószínűleg nem tartották kielégítőnek, mert már öt nappal később a Kancellária újabb előterjesztést tett, melyben arra utalt, hogy a Magyarországon egymást rohamosan követő események az előbbi előterjesztésben javasolt rendszabályok kiterjesztését és hatályosabbá tételét² teszik halaszthatatlanul szükségessé. Ezért — a primáshoz intézendő felhívás mellett — szükségesnek látszik (Apponyi és Mailáth véleménye szerint is) egy a megyékhez és sz. kir. városokhoz intézendő legfelsőbb leirat, melynek tervezetét bemutatja a Kancellária. Egyúttal jelzi, hogy némely megyében esetleg főispánváltozást kell majd előidézni, s Ő legnagyobb bajnak mondja, hogy a törvénytelenégeket elkövető egyének ellen bírói eljárás indításának nincs kellő fóruma, mert a Kúria még nincs működésben s a fennálló cs. kir. törvényszékek a legnagyobb bizalmatlansággal találkozhatnak.³

Ezt az újabb tervezetet a januárius 1 5-i és 10-i minisztertanácsok beható tárgyalás alá vették. Schmerling és a többi osztrák miniszterek a leirat hangját nem találták eléggé szigorúnak s kívánták volna, hogy az emigránsokat bizottságukba bevásztó, valamint az adómegtagadást hirdető megyebizottságok azonnal feloszlattassanak. Vay és Szécsen, hivatkozva az Apponyi és Mailáth véleményére, védték tervezetüket és azzal igyekeztek megnyugtatni osztrák kollégáikat, hogy a leirat eredeti magyar szövegében sokkal erélyesebben hangzik, hogy emigránsokat csak öt-hat megye választott meg, többnyire jelentéktelen emberek javaslatára, zűrzavarban és izgalomban, de máris a megbánás jelei mutatkoznak. A megyék határozatainak és petícióinak nem kell túlságos fontosságot tulajdonítani, azok gyakran nem fejezik ki a valódi többség akaratát. Nyitrába már küldtek királyi biztost, ezt meg fogják tenni, ha kell, másutt is; a lakosság az adófizetésre már felhívott a primás, az evang. szuperintendensek és a főrabbi közvetítésével. Végül a minisztertanács a szöveget csekély módosításokkal elfogadta.⁴

¹ O. L. K. E. 1861. 37. sz. (Szögyény kiadványa.)

² Verschärfung.

³ O. L. H. E. 34. szám.

⁴ H. H. S. A. Min. Conf. Prot. 1861. jan. 13., 16. Bő kivonat belőle

Így jött létre a januárius 16-i rescriptum, mely a Vay és Zsedényi ellenjegyzésével azonnal közzététett. Benne az uralkodó az októberi diplomából indul ki, melyet kibocsátott, szemben azokkal az aggodalmakkal is, melyek a magyar alkotmány egy részének a birodalom állami viszonyainak végleges rendezése előtti visszaállítására s különösen a törvényhatósági tevékenység felélesztésére nézve fennforogtak; kibocsátotta, mert úgy vélte, hogy a bizalom bizalmat szül s a nyílt szándék egy nemes indulatú és politikailag érett nemzetnél elismerő méltánylásra és becsületes támogatásra fog találni. Várakozása nem teljesült egészen; mérséklettel és engedékenységgel szemlélte a nyilvános élet első túlsapongásait, azokat a kor felingerült irányzatának, az elfojtott indulatok kitörésének s a régen nélkülözött köztevékenység fölhevülésének tulajdonítván. De most, mikor némely megyék a bizottmányok választását arra használták fel, hogy azoknak tagjai közé oly egyéneket sorozzanak, kik a birodalom fennállásának s az ő uralkodói jogainak kiengesztelhetetlen ellenségei, kik külellenségeihez csatlakozva, országai békéjét alattomos összeesküvésekkel és vakmerő lázításokkal veszélyeztetik; most, midőn az adórendszer megállapítása körüli elágazó nézetek adómegtagadásra zsákmányoltatnak ki, mi az állam anyagi segélyforrásait apasztva a nép fogalmait megzavarja; most, midőn a legszükségesebb átmeneti intézkedések, melyeket a személy- és vagyonbiztonság tett nélkülözhetetlenekké, türelmetlensétséggel mellőztetnek; midőn egyes megyék a közbátorság fenntartásának ürügye alatt a nemzetőrséget fölállítani s fölfegyverezni készülnek; ¹ midőn a megyei tisztviselők fizetésének rendezésénél a kormányzások befolyását mellőzik, midőn egyes megyék magukat minden kormányzati behatáson kívül helyezik: mellőzhetetlen kötelessége az uralkodónak az alkotmányos szabadságnak oly célokra való felhasználását, melyek végeredményben forradalomra vezetnek, erélyesen meggátolni.

Változatlanul megmaradván múlt évi október hó 20-án kijelentett szándékánál, éppoly szilárdan el van határozva a forradalomnak ellentállani, amiben minden jobb hazafinak támogatására számít. Midőn az uralkodó ebbeli akaratát és figyelmeztetését Magyarország minden hatóságával tudatja, hivatkozva az 1790-1 III. törvénycikre, melynek a koronázásról rendelkező részét maga is minél előbb teljesíteni óhajtja, rendeli, hogy; 1. Mindenütt, hol a birodalom határain túl tartózkodó hűtlen és felségsértő vagy oly egyének választattak bizottmány!

¹ Ez a gyanú onnan eredeti, hogy a szervezőskor a megyei közbiztonság közegeiül sok helyen volt honvédeket alkalmaztak; *Madarász József* (id. m. 337. 1.) vallomása szerint ez azért történt, hogy majd Garibaldi betörésekor fölfegyverzett csapat álljon rendelkezésre.

tagokul, kik a birodalom ellenségeivel szövetségbe vétkes merénylet teket terveznek, ezen választások semmisenek és érvényteleneknek tekintessenek. 2. Megparancsolja, hogy az egyenes adók behajtásának s a közvetett adózásoknak megakadályozására irányzott kísérletek vagy határozatok s bárminő új adókievések felelősség terhe alatt mellőzessenek s az efféle végzések rögtön megszüntetessenek. 3. A jövő országgyűlés megállapodásáig, illetőleg az országbíró által teendő ideiglenes javaslatok feletti intézkedéséig minden oly határozat érvénytelen, mely az ideiglenesen fenntartott törvénykezési intézkedések megszüntetésére vagy megszüntetésére irányul. 4. Miután az 1848-i törvények átvizsgálását s módosítását az április hó 2-ára összehívandó országgyűléshez utasította s azok tetteles életbeléptetése oly kérdésekkel függ össze, melyeknek egyoldalú, elhamarkodott megoldása úgy Magyarországnak, mint az uralkodó többi tartományainak érdekeit veszélyeztethetné, e törvények tetteles foganatosítása iránti minden kísérletet szigorúan megtilt s a legkomolyabb eszközökkel fog megakadályozni. Ha a megyék részéről e meghagyások ellenében ellenszegülést tapasztalna, a bizottmányok fel fognak függesztetni, esetleg föl fognak oszlattatni.

A leirat záradéka hivatkozik az uralkodó atyáskodó legjobb szándékaira s élénk óhajására, hogy szigorúbb eszközök alkalmazására ne legyen szükség s el ne halasztassék Magyarország ősi alkotmányának egész kiterjedésében való visszaállítása.¹

B. Vay Miklós kancellár megkeresésére Scitovszky hercegprímás januárius 20-ról keltezte körlevelet intézett a vármegyékhez, melyben meleg hangon arra inti őket, hogy vegyék tekintetbe a már eddig elérteteket, a visszaállított közéletet s ne nehezítsék meg a továbbfejlesztés nehéz munkáját türelmetlenséggel, elhamarkodással; bízzanak benne, hogy a már összehívott országgyűlés a reá váró feladatokat bölcsen fogja teljesíteni.² E körlevél közzétételekor ismeretes volt már az országgyűlést április 2-ára összehívó legfelsőbb elhatározás, melynek részleteivel a következő fejezetben foglalkozunk.

¹ *Megy. alk. mozgalmak* XI—XV. k., *P. N.* jan. 21. esti kiad.

² Úgy a Vay átiratát, mint a primás körlevelét közli *Hecskeméthy A. Váz««* latok stb. c. művében a 49. s köv. l. Az utóbbit lásd a *P. N.* febr. 2. regg. számában is.

III.

(A januárius 16-i uralkodói rescriptum bírálata; annak hatása; a törvényhatóságok felirata; a kormány magatartása azokkal szemben. Az országgyűlés összehívása s a képviselőválasztások szabályozása. A hétszemélyes tábla ki-nevezése; az országbírói értekezlet s annak munkálata. Kormányváltozás; Rainer főherceg miniszterelnök, két új miniszter. Gr. Péchy Manó és gr. Des-sewffy Emil emlékiratai. A főispáni értekezlet; b. Vay kancellár magatartása; az adómehtagadás terjed. Asbóth Lajos elfogatása; a honvéd-segélyegyletek elleni gyanú; nyugtalanító híresztelések. A kormány helyzete; a Birodalmi Tanács statútumának, vagyis a februáriusi pátensnek keletkezése; a magyar kormányférfiak szerepe; b. Vay mehtagadja az ellenjegyzést. A pátens kibocsátása, tartalma; uralkodói nyilatkozat. 1861. jan., febr.)

Ha a konzervatív kormányférfiak a januárius 16-ról kelt rescriptumot ütőkártyának szánták, csakhamar meggyőződhetek róla, hogy vele a játékot nem nyerték meg. A leirat majdnem egyenes ellenkezőjét érte el a célba vett hatásnak.

De mielőtt e hatást vizsgálnék, az akkori helyzet és közhangulat szempontjából kell magát az uralkodói leiratot megbírálnunk.

A konzervatívok még utólag is magasztalták a tisztelet- és szeretet[^]teljes hangot, melyben az uralkodó e megnyilatkozásában a nemzethez szólt s az iratot várható benyomása szempontjából mesterműnek mondták.¹ Alaphangja valóban éppoly méltóságos, amely jóakarató és bizalmat keltő, de ebből az alaphangból kellemetlenül rí ki az autokratikus parancsszó, mely miatt Kossuth a rescriptumot dörgedelmes ukáz»-nak nevezte, mely forradalmi szagot látszik érezni,² s melyet csak mint a tizenkétéves abszolutistikus megszokás reflexmozgását érthetünk meg. Értékes a leiratban az az itt először elhangzott kijelentés, hogy az országgyűlés április 2-ra össze fog hívatni, ami egyidejűleg meg is történt, s csakis ennek tulajdonítható, hogy a Pesti Napló kevéssel később a közhangulat némi csillapodását vélte megállapíthatni.³

Habár a megyék magatartásának oly védői és szószólói támadtak, mint gr. Andrássy Gyula és b. Eötvös József, s habár az 1861-i nagy

¹ *Drei Jahre Verf.* 117—118. 1. ³ *P. N.* 1861. febr. 13. ccgg.

³ *irataim* III. 584. I.

alkotmányos felbuzdulás ebben a részében is tiszteletet és megértést érdemel,¹ el kell ismerni, hogy a leiratnak némely tekintetben igaza volt; túlkapások történtek. Nem kisebb ember, mint maga Deák Ferenc ítélte el Pest város közgyűlésén tartott beszédjében azt a sietőséget, amellyel a megyék a törvénykezést átvenni s a magyar anyagi jogot uralmába azonnal az egész vonalon visszahelyezni akarták; meggyőzően mutatta ki, hogy a jogélet ily rögtönös, átmenetnélküli átalakítást nem tűr el.² Ezt maguk a megyék kevéssel utóbb belátták és hajlandóknak nyilatkoztak az országbírói értekezlet munkálata életbe léptetésének bevárására.

Átmeneti időre volt szükség a közigazgatás, különösen a pénzügy átvételénél is; rögtönzéssel ezt nem lehetett végrehajtani, annál kevésbé, mert ha minden megye másképp kezeli a pénzügyet, beláthatatlan zűrzavar támadt volna, a felsőbb, országos hatóságokat pedig maguk a vármegyék nyilvánították törvényteleneknek és illetékteleneknek. A központi hatóságoknak ebben az el nem ismerésében is nagy ellentmondás rejlett; ha a Kancellária és a Helytartótanács illetékesek voltak arra, hogy a főispánokat kiküldjék és a törvényhatóságok önkormányzati működését megindítsák, talán lehetett volna a közigazgatás országos irányításában is elismerni illetékességüket addig, amíg az egybehívott országgyűlés nem gondoskodik a 48-i törvényeknek megfelelő parlamentáris kormány felállításáról.

Míg ezek a körülmények némileg mentik a rescriptum szigorú hangját, másrészt tagadhatatlan, hogy annak kibocsátása kockázatos vállalat volt, melynek balsikerét könnyű lett volna előre látni. Megjelenése Ausztriában is megdöbbenést keltett, mert attól tartottak, hogy annak nyomán az erőszakos eszközök elkerülhetlenné fognak válni s ezek azután majd a sokkal zsengebb és gyöngébb, újkeletű osztrák alkotmányosságot is meg fogják támadni.³ Kemény Zsigmond egy nagyon tárgyilagos bírálatában megdicsérte az októberi férfiakat és elismerte érdemeiket, de megállapította, hogy ismét beléestek régi hibájukba, az ország hangulatának félreismerésébe. A világtörténelem tanúsága szerint egy nemzet se mondhat le azokról az eszmékről, melyekért nagy forradalma volt; nálunk az egész nemzet az 1848-at tartja törvénynek s az 1847-i állapotokat csak éppoly octroyirozásnak, mint bármi más. A kormány saját ingadozó politikájával úgyszólván rákényszerítette a törvényhatóságokat a «térfoglalás» veszedelmes politikájára.⁴

Nemzet és kormány egyaránt félreismerték a helyzet jellegét és követelményeit. A nemzet a vármegyékben abból a föltevésből látszott

¹ *U. ott* i. ebr. 14. regg., febr. 18. esti. ³ *P. N.* jan. 20. regg.

² *Könyvnyál* II. 533. s köv. I. ⁴ *U. ott* febr. 5. regg.

kiindulni, hogy a hatalom, mely tizenkét éven át elnyomta az országot, most már szorultságában mindenre rákényszeríthető; nem vette tekintetbe, hogy még állanak rendelkezésére kimenteden hatalmi eszközök, amelyeket azután, mikor az összeütközés a végletekig kiélesedett, nem is habozott teljes mértékben igénybe venni.

Viszont a kormány, mikor azzal akart urává lenni a helyzetnek, hogy az uralkodó személyét vitte harcba a nemzeti ellenállással való küzdelmében, számíthatni vélt a magyar nemzet hagyományos dinasztikus érzületére, de feledte azt, hogy annak, kit harcba visz, uralkodói jogcíme az általa elismert régibb törvények értelmében is kérdéses, hogy nehéz törvénytisztelést hirdetni annak, aki tizenkét éven át semmibe se vette a törvényeket, s végül, hogy ebben a harcban tulajdonképpen a megyék voltak a törvényen belül s az uralkodói hatalom azon kívül. Kiegyenlíthetetlen ellentmondás rejlett abban, hogy az uralkodó és kormánya megtiltották az 1848-i törvények alkalmazását s egyidejűleg azok megváltoztatását tűzték ki az egybehívandó országgyűlés feladatául. Ha szükséges volt azoknak a törvényeknek törvényhozás általi megváltoztatása, akkor azok ennek megtörténteig érvényben voltak; ha ellenben érvényteleneknek voltak tekintendők, akkor fölösleges volt azok megváltoztatásának követelése.

A leirat hatása csakhamar kézzelfoghatólag mutatkozott egész sorozatában a megyei feliratoknak; az uralkodó rescriptuma már most egyenesen följogosította a törvényhatóságokat arra, hogy vele közvetlenül vitába bocsátkozzanak. És ennek a kevés előrelátással felidézett harcnak szomorú képében találkozunk egy vonással, melynek komikuma el nem vitatható: a harci riadót elsőként az a megye fújta meg, amelynek örökös főispánja, a bíboros hercegprímás, körlevéllel igyekezett a rescriptum kedvező fogadtatását a megyék részéről előmozdítani.¹

Esztergom megye felirata — mely mintegy mintául szolgált a legtöbb következőnek is — az uralkodó «fenyegető komoly intésére-tisztelet- és bizalom-, sőt ragaszkodásteljes hangon válaszol. Élénk színekkel ecseteli a nemzet szenvedéseit az elmúlt tizenkét év alatt. «Égbe kiáltót viselt el a hányatott nemzet; azért, ha most annyi balszerencse, önkény, nyomás és baj után a láncoktól némileg menekült kedélyek zajosabb kitérősekkel tapogatóznak a sötétben, — mert még nincs világosság — Felsőged, bölcsességében ezt nem fogja elítélni. Mondja ki Felsőged: Legyen meg nemzet, a te kívánságod . . .» Nyílt szóval élnek, mert úgy beszélnek, mint a gyermek a kegyes apához. Az ok-

¹ *W. Rogge* (id. m. II. 98. 1.) Scitovszkyt ebből az alkalomból ily gúnyosan jellemzi: «dieser biederste aller Slovaken, der es mit jedem Rastelbinder an Schlauheit aufgenommen hatte.-

tóberi diploma a nemzetnek a *pragmatica sanctio*ban biztosított lényeges jogait csorbítja meg ... Ha az állam gépezetének pénzre van szüksége, törölje el a Felség kegyelmesen a német adószedőket, bízva ránk, a nemzetre, és a kizsákmányolt nemzet befizeti, amit még erszényében talál. A felirat rámutat nyíltan, hogy «a csendőrség és testvére, a pénzügyőrség» ellenszenv és írtózat tárgya; ezek fennállása mellett a nemzet mindig a múlt rémeit látja szeme előtt; ellenben alkotmányos ösvényen, a szeretet szalagján könnyen vezethető a magyar. «Méltóztassék Felségednek körünkbe jönni, otthon érzendi magát népétől környezve és a nép szeretete lesz az a sziklavár, melynek erős falai közt a király nagysága biztosan honol!»¹

Esztergom megye példája a legtöbb megyére nézve eldöntötte a kérdést, vajjon csak tudomásul vegyese a leiratot, vagy feliratban válaszoljon-e reá? Zemplén megye közgyűlésén gr. Andrássy Gyula fejtette ki, hogy az uralkodónak tiszteletteljesen, de határozottan felelni kell s ki kell mutatni, hogy a leirat egész érvelése téves alapon nyugszik. Az uralkodónak nincs joga arra, hogy a fegyveres erővel legyőzött Magyarország jogállását, mely számos fejedelem esküjén és szentesített törvényeken alapul, a diploma kibocsátása útján megváltoztassa . . . A 48-1 törvények teréről lelépnünk erkölcsi lehetetlenség. Reméli, hogy a legutóbbi 11 év tapasztalatai meggyőzik az uralkodó tanácsadóit arról, hogy aki puztán hatalomra épít, homokra épít.²

Csak Heves, Szabolcs, Békés és Fejér megyék, úgyszintén a Hajdúkerület választották a végzés formáját, melyben körülbelül ugyanaz a gondolatmenet kissé merevebb formában jutott kifejezésre; Ugocsa a főkancellárhoz intézte levelét; a többi megyék mind az uralkodóhoz menesztettek feliratot, melynek megszerkesztésénél első nehézségként az a kérdés állott elő, amely utóbb az országgyűlésnek is egyik legnagyobb bökkenője lett: a megszólítás kérdése. A megyék túlnyomó része a «Felséges császár!» mellé odacsatolta az «apostoli király» címet is; de mintegy húsz vármegye megtagadta a királyi jelzöt s csak «FeU séges császár», vagy «Felséges uralkodó «Felséges fejedelem», vagy egyszerűen «Felséges Ur», «Felség» megszólítással élt.

A múltnak, különösen a Bach-korszaknak kíméletlenül éles bírálata s a tanácsadóknak — különösen az idegeneknek — tett súlyos szemrehányások ellenére a megyei feliratok méltóságteljes, komoly és mérsékelt hangon szólnak az uralkodóhoz s némelyikök értékes közjogi fejtegetésekkel igazolja a nemzet álláspontjának jogosságát. Pest-

¹ Úgy ez a felirat, mint az összes megyéké, egész terjedelemben közölve a *Megy. alk. mozg.* id. mű XXVI —CLXXXIV. lapjain. Az esztergomit hozta *O. P. N.* jan. 23. regg., nagyon rokonszenvesen commentálja: *B. Friedmann:* «Zehn Jahre österr. Politika». köt. 217. s köv. 1.

² *Wertheimer* id. m. l. 173. s köv. 1., *P. N.* febr. 14. regg.

megye eléggé érthetően utal a «királyi magábaszállás» jobb példáira, amikor péld. II. József egészen és teljesen visszavonta törvénytelen intézkedéseit. Máramaros elismeri, hogy egyes megyék elhagyták a számukra «kiszabott» tért, egyébként az összes megyék tiszteletet parancsoló módon vallanak szolidaritást a társ-törvényhatóságokkal, s olyanok, melyek emigránsokat egyáltalán nem választottak bizottságuk tagjaivá, védik ezt az eljárást, tagadván, hogy a megválasztottak hazáárulók vagy az ország ellenségei volnának, s találóan mutatván rá, hogy miután olyanok, kik ellen halálos ítélet hozatott, már visszajöttek a hazába s helyet foglalnak a közéletben, és olyan férfiú, ki forradalmi ténykedése miatt börtönben ült, magas hivatalos állást visel (ez alatt nyilván magát Vayt értik), joggal remélhették, hogy ez fog történni a többiekkel is és erre az esetre akarnak nekik a megyék önkormányzati testületükben helyet biztosítani. A törvénykezés átvétele kérdésében — mint már említve volt — majdnem valamennyi megye rálép az országbírói értekezlet munkálata bevarásának álláspontjára, csupán Pest megye tiltakozott utóbb a tervbe vett törvénykezési provisorium ellen, melyet szükségtelennek talált.¹ Egyébként sehol megbánás, visszavonulás, elvelejtés jeleit nem mutatják a feliratok, csak indokolják, magyarázzák, igazolják a hozott határozatokat. A megyék az adófizetéstől senkit sem tiltottak el, csak megtagadták közreműködésüket a behajtásnál és rámutattak a kivetések törvénytelenységére; egyes feliratok közgazdasági érvekkel igyekeznek a dohánymonopólium s a fogyasztási adók tarthatatlanságát bebizonyítani; a Jászkún kerület egyáltalán nem ismer el Ausztriával közös ügyeket. Az országgyűlés összehívásának tényét kevés felirat említi, de sok hívogatja az uralkodót magyar székvárosába. Valamennyi hangsúlyozza a szilárd kitartást az elfoglalt elvi álláspont mellett s a készséget az önkényes félrevonulásra, ha a megyebizottságok felfüggesztetnének vagy éppen feloszlattatnának. Különösen jellemző Somogy megye Somssich Pál tollából folyt feliratának ² e mondása: «Felségednek van ereje és anyagi hatalma arra, hogy működésünk teréről bennünket ismét letiltson; de nincs, és nem lehet hatalom, mely annak törvénytelen betöltésére valaha kényszeríthessen.»

Az uralkodói rescriptum tehát a megyék remélt megpuhítása szempontjából teljesen hatástalannak bizonyult. A törvénykezés körüli fegyverszünettől eltekintve minden ment tovább a megkezdett úton: az adómegtagadás mind nagyobb mérveket öltött s már átterjedt a Bánság és Vajdaság megyéire is, hol a fogyasztási adók bérlőit komoly fenyegetések érték.³ A Jászkún kerület tiltakozott főkapitányának kinevezése ellen s fenntartotta szabadválasztási jogát; a cs. kir. törvény-

¹ P. N. febr. 16. regg.

¹ O. L. K. É. 93. sz. ³ P. N. okt. 4.

székek német átiratait visszaküldték a megyék; Myitra visszautasította a Helytartótanáctól a megyei költségek fedezésére nyújtott előleget. Egyes közigazgatási erőszakosságok, egyes hevesebb megyegyűlési feU szlalások ügyében vizsgálat indult, többnyire a nélkül, hogy valami büntetendő cselekményt deríthetett volna ki.¹

A primásnak se volt sokkal több szerencséje körlevelével; kapott a megyéktől igen udvarias válaszokat, melyek elismerték érdemeit, biztatták a nemzet s az uralkodó közötti további közbenjárásra, levele tulajdonképpeni tartalmát azonban vagy érintetlenül hagyták, vagy nyíltan kijelentették, hogy tanítását meg nem fogadhatják s körömszakadtig ragaszkodnak a 48-1 törvényekhez.²

Ellenben áterjedt a mozgalom most már a szab. kir. városokra is, melyeknek a rescriptum szintén szólt. Pest város februárius elsején foglalkozott e tárggyal. Lukács Móric terjesztette elő a távollevő Deák Ferentől szerkesztett felirati javaslatot, melyet a közgyűlés Szilágyi Virgil ellenző és Eötvös pártoló felszólalása után magáévá tett. E felirat az ország legelső közjogi tekintélyétől eredő igazolása a vármegyék elvi álláspontjának s a Pragmatica Sanctióra alapítja az 1848-i törvényeknek újabb törvényhozási elhatározásig a maguk égésében elismerendő érvényét. Ez is törvénytelennek nyilvánítja az adószedés akkori módját s teljes bizalommal a Felsőg bölcseége iránt utal az összejövendő országgyűlésre is, melytől sikeres munkát csak úgy lehet várni, «ha legszentebb ereklyénk, az ősi alkotmány meg nem támadtatik, s legforróbb érzelmünk, a honszeretet, nekünk vétkül nem tulajdoníttatik; ha tőlünk oly cselekmények vagy mulasztások nem követeltetnek, melyek által a törvénnyel, önérzelmekkel és legszentebb kötelességeinkkel jönnénk ellenkezésbe.³ Valamivel később Buda város is — az Eötvös indítványára — hasonló szellemű feliratot határozott el. Szeged város is válaszolt a leiratra, védve a törvényhatóságok jogi álláspontját s arra kérve az uralkodót, hogy még az országgyűlés összejövetele előtt nevezze ki a magyar független minisztereket.⁴

A minisztertanács, mihelyt az első feliratokról tudomást szerzett, februárius 2-án foglalkozott a rescriptum által alkotott magyarországi helyzettel.⁵ Vay kancellár azon kijelentése, hogy a Helytartótanács az ellenszegülő megyékkel szemben alkalmazni fogja a megfelelő rendszabályokat, nem riadva vissza, ha kell, a katonai erő igénybevételé-

¹ *U. ott* 91., 99., 140., 155., 198., 231., 246., 254., 276., 287. számok.

² *A Megy. alk. mozg.* több helyén; *P. N.* febr. 11. est.

³ *Könyi* id. m. II. 542. s köv. l., *P. N.* febr. 2. regg., 6. regg. *Eisenmann* (id. m. 274 — 275. l.) ismerteti a pesti feliratot, mint Deák első megnyilatkozását az 1861-i alkotmányos küzdelemben.

⁴ *P. N.* febr. 18. esti, 23. regg.

⁵ *H. H. S. A. Min. Conf. Prot.*

től sem, kevésbé látszott Schmerlinget és osztrák miniszterétársait meg^ nyugtatni; ők már beállottnak látták annak a szükségét, hogy egyes főispánok elmozdítsanak és egyes megyebizottságok feloszlattassanak. Gr. Szécsen higgadtan utalt arra, hogy a magyar viszonyok ismerete nélkül e dolgokat helyesen megítélni nem lehet. A megyék jogaikba visszahelyeztetek; a megyéknek régi joguk, hogy királyi rescriptumokra válaszoljanak és azokat bírálat tárgyává tegyék; ezt a múltban is megtették, gyakran élesebben, mint most. Azok, kiket a Felség bizalma a magyar kormányzat élére állított, fognak módot találni arra, hogy a királyi rendeletnek érvényt szerezzenek. Ha ez a bizalom nincs meg, a miniszteri konferencia hozzon javaslatba más rendszabályokat és más embereket azok végrehajtására. Vay hivatkozott arra, hogy a feliratok sehol sem tagadják meg a dinasztikus hűséget; ő már lát bizonyos nemzeti ellenhatást, melyet békülékeny szellemmel kell elősegíteni s ezáltal az országgyűlés összejövetelét lehetővé tenni. Ha a főispánokat elmozdítani akarnák, ezt mindjárt a hercegprimáson kellene kezdeni! Ki pótolja a főispánokat és ki a bizottsági tagokat? Ezzel szemben az osztrák miniszterek rámutattak a rossz hatásra, melyet a megyék ellentállása a monarchia többi országaira s külső presztizsére gyakorol; a magyar példa már követésre talál Galíciában és Sziléziában; Lasser szerint Magyarországon tulajdonképpen 53 köztársaság van, mely mind föltételeket vél szabhatni a király megkoronázására.

A tanácskozás egyáltalán nem hozta közelebb egymáshoz az ellentéteket, s egyelőre nem is eredményezett semmi elhatározást; de Ausztriában a közvélemény és a sajtó élesen fordult Magyarország ellen, melyet már forradalomban s elszakadófélben levőnek látott; ¹ komolyabb jelentőséggel bírt az, hogy az uralkodót intelmének teljes hatástalansága mélyen elkedvetlenítette s ez az elkedvetlenedés csökkentette még tovább a magyar tanácsosok befolyását és egyengette az utat a birodalmi alkotmány problémájának oly megoldása számára, aminőt a februáriusi patens hozott.²

A kedvezőtlen hangulat, melyet a rescriptum hatástalansága Bécsben keltett, szerencsére már nem érinthette az országgyűlés összehívására vonatkozó elhatározást, mely tulajdonképpen már januárius 7-i keletű volt,³ s melyet már a jan. 16-i leirat hozott köztudomásra. A Pesti Napló megnyugtatót merített abból, hogy a Schmerlingtől az örökös tartományok részére kiadott képviselőválasztási rend, bár nem alkal-

¹ *Drei Jahre* etc. 118. s köv. 1.

² *Eisenmann* id. m. 276. 1., *Szögyeny* id. köt. 71—72. 1.

³ Ez elhatározásra hivatkozik a jan. 21-i helytartótanácsi egybehívó rendelet bevezetése: *Megy. alk. mozg. XV.*, P. N. jan. 22. est.

mazkodik a mi 48-i törvényünkhöz, de mégis szélesebb alapra van helyezve, mint a Goluchovski statútumai.¹ Hogy az országgyűlés összehívásának terve szilárdan állott, azt a pénzügyi helyzetnek is lehetett tulajdonítani; még mindig megvolt a remény, hogy a magyar országgyűlés egy kis szelíd nyomásra majd ki fogja küldeni képviselőit a Reichsrathba, s akkor ez a testület teljesen akcióképessé válván, a pénzügyi egyensúlyt is helyre fogja állítani. S óvva kellett pedig ezt óhajtani akkor, amikor az állami bevételek — különösen Magyarországon — rohamosan fogytak, amikor a bankjegyek elértéktelenedése s az ezüst agiója feltartóztatatlanul haladt előre s a kormány csak a legterhesebb föltételek mellett kísérelhette meg egy 30 milliós kölcsön kibocsátását.²

A miniszterek értekezlete a császár elnöke alatt januárius 16-án foglalkozott a magyar országgyűlés egybehívásának némely előzetes kérdésével. A képviselői illetmények megállapítása — 5 ft napidíj és 400 ft évi lakpénz — nem okozott fennakadást; ellenben nagy vita kerekedett a nyelvkérdés fölött. Az 1848: V. te. (5. §) a passzív választói jogot, vagyis a képviselőséget a magyar nyelv bírásának föltételéhez köti; ezt a rendelkezést az osztrák miniszterek a nemzetiségnek az októberi diplomában is biztosított egyenjogúságával ellene kezének s ezért mellőzendőnek tartották. Vay az országgyűlés intézkedéseig nem vélte a törvényt e részben módosíthatónak. Szécsen látott a szitán és őszintén figyelmeztette osztrák kollégáit, hogy tévednek, akik azt hiszik, hogy a kormány a szláv és román lakosságban támaszt fog találni; a nemzetiségi többségű megyék nagy részében uralkodó anarchikus állapotok rossz szellemre mutatnak. A magyarok azonban, bár Mailáth és Apponyi aggályaira is hivatkozhattak, kisebbségben maradtak, s miután az összehívó decretum az ő hozzájárulásukkal is úgy szövegeztetett, hogy az «az 1848: V. te. alapján» szabályozza a képviselőválasztói jogot és eljárást, mintegy átírva a törvény rendelkezéseit s e közben azokon különböző módosításokat eszközöl, könnyű volt a magyar nyelvismeret föltételére vonatkozó intézkedést egyszerűen kihagyni a szövegből.³

Egyes törvényhatóságok — mint péld. Pest város — be sem várva az országgyűlés hivatalos kihirdetését, az 1848-i törvény alapján megalkotották, föleskették és feladata teljesítésére utasították központi választmányukat, meghagyván neki, hogy miután törvényes hatóságok nincsenek, a választások előkészítése ügyében közvetlenül a kancellár

¹ P. N. jan. 9. regg.

² O. L. H. E. 82. sz., H. H. S. A. Min. Conf. Prot. jan. 26., P. N. jan. 12. regg. és est., jan. 21. est. és 22. regg.

³ H. H. S. A. Min. Conf. Prot. jan. 16., O. L. K. E. 50. sz.

személyével lépjenek érintkezésbe. A főváros egy másik bizottságot is küldött ki a végből, hogy miután a törvény értelmében az országgyűlés Pestre hívandó össze, a törvényhozás két háza megfelelő elhelyezéséről gondoskodják.¹

A pár nappal később közzétett, az országgyűlés egybehívásáról szóló rendelkezést nagyon vegyes érzelmekkel fogadta a nemzet.² Nem tetszett a 48-i törvényre való olyatén hivatkozás, mely azt a törvényt egyidejűleg illetéktelenül megmódosította, nem tetszett az, hogy a rendelet csak a szoros értelemben vett Magyarország s a visszacsatolt Bánság és Vajdaság választókerületeiről intézkedett s abban Erdély és Fiume majdani bekapcsolása említve nem volt, és végre megütközést keltett, hogy az összehívás április 2-ikára nem Pestre, hanem Budára szolt, látszólag csak azért, hogy ebben is mellőzzék a 48-i törvény rendelkezését. Ezekből a szempontokból a rendelet előbb a sajtóban, majd a megyegyűlésekben is nyomban éles bírálat tárgya is volt, azonban bírálói is hangsúlyozták, hogy azért az országgyűlés törvényességét kétségbe vonni nem szabad s nem szabad összejvetelét a képviselőválasztás megtagadásával megakadályozni.³ Fiume városa megpróbálta egy a magyar kancellár útján fölterjesztett felségfolyamodványban kérni a magyar országgyűlésre való meghívását; legfelsőbb helyen e lépést nemcsak visszaautasították, hanem a kancellárt meg is intették, hogy annak felterjesztésére nem volt illetékes.⁴

A törvényhatóságokhoz és főrendekhez intézendő közvetlen királyi meghívók tervezetét a kancellária januárius }o-án közölte a tárnokkal. A csak februárius 21-én közzétett meghívó bővelkedik a régi stílus curialis szóvirágai mellett a kisebb magyartalanságokban is.⁵ A kibocsátó uralkodói jogcímét V. Ferdinánd király és Ferenc Károly főherceg lemondására s a Pragmatica Sanctio rendelkezésére alapítja, de hivatkozik az októberi diplomára is és az országgyűlés főfeladataul az ő «királyi fölavatását#, ünnepélyes megkoronáztatását, királyi hitlevelének átvételét, valamint a nádorválasztást jelöli meg, s kilátásba helyezi, hogy a Budára összehívott «közországgyűlést» saját személyében fogja vezérelni. A választási rendre nézve itt is «az 1848: V. te. alapján kihirdetett választó-rendszabályra» történik hivatkozás.

¹ P. N. jan. 17., 19., 22. regg.

² A Helytartótanács rendeleté jan. 21-ről k., a P. N. közölte jan. 22-én (est.); lásd: *Megy. aJk. mozg.* XV. s köv. 1.

³ P. N. jan. 25. regg.

⁴ O. L. K. t. 163. sz.

⁵ U. ott 122. sz., P. N. febr. 21. est. A leiratban az uralkodó a törvényhatóságokat mint «okos, érdemes és kedvelt híveit- szólítja meg; a főrendeket tegezõ formában; előfordulnak benne ily kifejezések: «birodalmunkban» uralkodás» stb.

Az országgyűlés budai üléséhez való elhatározás oly szilárdnak látszott, hogy már minden intézkedés megtörtént a budai Országház-utcában levő úgynevezett régi országháznak e célra való átalakítása iránt. Azonban Vay kancellár már februárius közepén érezte, hogy e kérdésben engedni lesznek kénytelenek, nem annyira a törvényességi, mint inkább a célszerűségi tekintetek miatt.¹

Időközben egy más irányban is teljesebbé ment az októberi diploma ígérete: a felsőbb bíróságok szervezése s az országbírói értekezését megtartása által.

Januárius 22-én hozta a hivatalos lap a «Hétszemélyes Táblatagjainak kinevezését; a létszám harmincban volt megállapítva s az országbíró elnöke alatt működni hivatott legfőbb bíróságban, — melynek föllállítása által Magyarország törvénykezése teljesen függetlenné lett Béctől — valóban fényes nevekkel találkozunk. Helyet foglalt benne Lonovics József, az egykor kegyvesztett, volt Csanádi püspök, ki most érseki címet kapott, Németh György, Bezerédj Miklós és Lévy Sándor kanonokok, b. Prónay Albert koronaőr, gr. Török Bálint, a legf. úrbéri törvényszék elnöke, Torkos Mihály, Jeszenszky János, Lipovniczky Vilmos, Eötvös József (nem báró), Zsoldos Ignác, Markovics József, Nagy Lajos, Kovács István, Zádor György, Lukács Ignác, Melczér István, Sárközy Kázmér, Hubay József, Ambrus Mihály, Sztojakovics György, Fabinyi Teofil, Nagy István, Fábry István, Kopácsy József, Szucsics Károly és Somoskeőy Antal, mindannyian magas bírói állások viselői, továbbá Zsivora György főispán, Szentiványi Vince, volt helytartótanácsos és Kiss András, volt krassói főispánhelyettes. Az elnöki titkári tiszt a később szintén magas bírói állásba emelkedett Ráth György kancelláriai fogalmazóra bízott.²

A kir. Kúriának mint ilyenek, úgyszintén a kir. Táblának és a váltófőtörvényszékeknek végleges szervezése valamivel később következett be;³ egyelőre sürgős volt a legfőbb bíróság tagjainak kiszemelése és kinevezése, hogy a törvénykezés ideiglenes rendezésére hivatott országbírói értekezlet megtartható legyen.

Januárius 23-án nyitotta meg gr. Apponyi György országbíró ezt az emlékezetes értekezletet, melyre a tárnokmester, Mailáth György s a hétszemélyes tábla összes tagjain kívül az ország jogászai és politikai kitűnőségei közül Deák Ferenc, Ghyczy Kálmán, b. Eötvös József, gr. Desseffy Emil, gr. Barkóczy János, Tóth Lőrinc, Széher Mihály, Láng Ignác, Nyeviczkey, Horváth Boldizsár, Samarjay Károly, Szabó

¹ O. L. K. E. 191., 299., 323. sz. *Szögyény* id. köt. 243. 1.

² H. H. S. A. Min. Conf. Prot. jan. 19. és 20., P. N. jan. 23. regg.

³ P. N. április 4.

Samu és Deák József (Ferenc öccse) is hivatalosak voltak s majdnem valamennyien a munkában élénk részt is vettek.¹

Az elnöki megnyitó hivatkozott az októberi diplomára, mely a törvénykezés ideiglenes szervezésére nézve e «várva várt» tanácskozmányt bízta meg az ajánlatok megtételével. Utalt a vállalt feladat fontosságára és szükségességére s azokra a helyhatósági határozatokra is, melyek által a jogviszonyok megoldhatatlan bonyodalmakba sodortatnak. Közölte az uralkodónak az elnökhöz intézett meghagyását, mely szerint az értekezlet megfontolás tárgyává tartozik tenni azt is, vajjon — a kir. Kúria visszaállítása után — kívánatos és szükséges-e az eddig fennállott kerületi főtörvényszékek megszüntetése s a kir. tábla visszaállítása is? Az uralkodó célja az, hogy Magyarország visszanyerje önálló, független jogszolgáltatását, de azon föltétel alatt, hogy ezáltal a vagyonbiztosság s a magánjogi viszonyok folytonossága és állandósága ne veszélyeztessék.

Az országbíró beszédje után megindult s másnap folytatódott általános vitában főkép Ghyczy Kálmán képviselte azt az elvileg megtámadhatatlan álláspontot, hogy miután az uralkodónak a törvénykezés körében sincs joga törvényeket hozni vagy változtatni s magyar állampolgárok személye és vagyona fölött csak az ország rendes bíróságai az ország törvényei szerint bírászkodhatnak, az értekezlet csak azt javasolhatja, hogy a magyar törvényeket úgy anyagi, mint alaki tekintetben vissza kell állítani s csupán azok a rendszabályok iránt tehető javaslat, melyek szükségesek arra, hogy a törvénykezés mostani állapotából a magyar törvényeknek megfelelő lábra visszaállítsassák. Miután jelenleg a jogszolgáltatás oly szabályok szerint történik, melyek törvényellenes rendeleteken alapulnak, ezeknek újabb rendeletekkel való megváltoztatása semmi nehézséggel sem jár. Azok a perek, melyekben az osztrák törvény már érvényesült, a törvényhozás intézkedéséig függőben volnának tartandók. Ezzel szemben főkép Deák Ferenc, Tóth Lőrinc és Horváth Boldizsár fejtették ki azokat a célszerűségi tekinteteket, melyek, különösen az ösiség eltörlése és az osztrák polgári törvénykönyv tetteges behozatala által teljesen megváltozott jogviszonyok között a magyar jog egyszerű visszaállítását úgyszólván lehetlenné teszik; nem szabad politikai vívmányok érdekében még a magánjogi viszonyokat is fölzavarni; a perek fölfüggesztése sem kívánatos. Az alaki jog visszaállítására nézve nincs nehézség; az anyagi jog terén megjelölendő az, ami visszaállítható s az, ami ideiglenesen mással pótolandó.

¹ Az országbírói értekezlet munkásságára nézve legteljesebb forrásmű: *Ráth György*: «Az országbírói értekezlet a törvénykezés tárgyában» c. könyve: Pest, Landerer és Heckenast 1861. Két kötet. A tanácskozásokról a napilapok is kimerítő értesítéseket hoztak.

Miután az értekezlet egyhangúlag a kir. tábla visszaállítása mellett nyilatkozott, a részletes javaslatok kidolgozása céljából öt alválasztmányra oszlott, az elsőhöz utasított az alaki és anyagi polgári jog, a bíróságok szervezése és illetősége s a telekkönyv; a másodikhoz a büntető- és sajtótörvény, a harmadikhoz, mely két alosztályra oszlott, az úrbéri, arányosítási és mezőrendőri viszonyok, továbbá a váltójog, az áruszerződések, a csőd, a kereskedelmi, vásárbíróági, fuvarozási ügyek s az egyezményi eljárás, a negyedikhez a bányaugy s végül az ötödikhez az árvaügy, a perenkívüli eljárás, az ügyvédi és közjegyzői intézmény. Az országbíró már a tanácskozások folyamában körlevelet intézett a törvényhatóságokhoz, melyben, tekintettel az értekezlet céljára, a törvénykezés átvételének függőben tartását kérte.¹

Az értekezlet tagjai előbb alválasztmányi, majd teljes ülésekben hat hétig rendkívül szorgalmasan dolgoztak; az alválasztmányok javaslatai s több külön vélemény és közvetítő indítvány is a teljes ülésben kerültek elbírálás alá. A március 4-én tartott tizenharmadik és utolsó ülésben a munkálat egész anyaga elkészült, melyet azután a hétszernél lyes tábla egy választmánya öntött rendszeres alakba s ezeket az «ideiglenes törvénykezési szabályok»-at az országbíró a törvényhozás jóváhagyásának elnyerése céljából áttette a képviselőház elnökéhez.

A záró ülésen az elnök megérdemelt köszönetét mondott a tagoknak munkásságukért s viszont az értekezlet méltán szavazott elismerést az elnöklő országbírónak fáradhatatlan buzgóságáért s a tanácskozások tapintatos és szerencsés vezetéséért. Az országbírói értekezlet valóságos «corpus jurisát alkotta meg a magyar jogszolgáltatásnak; munkálata legmaradandóbb vívmányává lett az 1861-i rövid életű alkotmányosságnak, mert hosszú időn át szolgált zsinórmértékül a törvénykezésnek s némely tekintetben még ma is jogforrásnak tekinthető.²

Februárius 4-én a monarchia népei meglepetésre ébredtek föl: új kormányt kaptak, amely azonban a régi volt, csak éppen megfejelték egy kicsit. Az osztrák politikának régi megszokott módszere volt, hogy mikor nehezen megoldható, nagy problémák elé látta magát állítva, kisszerű rendszabályokkal és kísérletekkel vélt magán segíthetni. Most is a birodalomnak bizonyára legkisebb igazi gondja volt az, hogy Rechberg és Schmerling urak között nem volt nagy az összhang, hogy egyikök a másik fölébe akart volna kerekedni s az uralkodó egyiket sem bántva meg, mégis mind a kettőt megtartani akarta. Találtak tehát egy pompásnak látszó megoldást: a minisztérium fejévé megtettek egy főherceget, Rainert, ezt senki sem tekinthette sérelemnek, — Rechberget fölmentve a miniszterelnökségtől, meghagyták külügyminiszternek és Schmerling is megmaradt államminiszter, de miután az alkotmány-

¹ P. N. febr. 5. est.

Beksics: Fer. Józ. kora. 593. 1.

kérdések túlságosan elfoglalták, a tulajdonképpeni közigazgatás vezetése Lasserre bízott, akitől az igazságügyminisztérium vezetését b. Prato-bevera Adolf vette át, a Schmerling személyes barátja. Viszont a közoktatási ügyeket, melyeket eddig b. Helfert államtitkár vezetett, Schmerlingnek adták át; a nemrég megszüntetett kereskedelmi minisztériumot pedig a teljesen ismeretlen gróf Wickenburg kedvéért visszaállították.¹

E rendszabály, mely ellen Schmerling és Mecséry megpróbáltak óvást emelni,² mindenki előtt érthetetlennek látszott; Rainer főherceg — ki előbb, mint tudjuk, a birodalmi tanács elnöke volt — ekkor 34-1 k életében állott; hogy alkotmányos érzelmű lett volna és barátja a haladásnak, valamint, hogy a miniszteri értekezletek vezetésében nagy tárgyismeretet és önállóságot tanúsított volna, azt néhány osztrák tör^ténétíró állítja, de e korszak meglehetősen részletező minisztertanácsi jegyzőkönyvei semmivel sem bizonyítják.³ Ha volt valami gyakorlati jelentősége ennek a változásnak, az csak az lehetett, hogy szaporítva a kormánytanácsban az osztrákok számát, megnehezítette a magyarok érvényesülését; ily szándékra mutat az is, hogy Rainer főherceg hivatalbalépése után a magyar kancellárok azonnal utasítást kaptak, hogy minden, legfelsőbb helyre intézett előterjesztésüket előbb a főhercege miniszterelnöknek mutassák be, ami ellen a kancellária hasztalanul tiltakozott.⁴

A kormánynak ebben az időben új, önkényes magyar tanácsadói is akadtak, a gróf Péchy Manó és gr. Dessewffy Emil személyeiben. Péchy Manó, ki akkoriban Abaúj megye főispánja volt, Vay kancellárnak írásban terjesztette elő abbéli véleményét, hogy az országgyűlés némi elhalasztásával előbb kellene a kormányzatot átalakítani, és pedig olyképpen, hogy Vay elnöklete alatt magyar felelős minisztérium alakítatnék, had- és pénzügyi miniszterrel is és egy államtitkárral a külügyek számára. Ez a kormány készítse elő a választásokat s igyekezzék magának többséget teremteni, mert a jelenlegi kormány az egybegyűlendő országgyűlésen csak ellenzékkel fogja magát szemben találni. Vay megköszönte a «nagybecsű anyagot», melynek azonban Bécsben aligha vehette hasznát.⁵

Gróf Dessewffy Emil — mint egykor Siéyes abbé mindig egy alkotmánytervezetet hordott zsebében — minden helyzet számára talált valami megoldást vagy kibontakozást. Pestről, februárius 18-rel leve-

¹ P. N. febr. 6. est. H. H. S. A. Min. Conf. Prot. febr. 7.

² H. H. S. A. Vorträge u. a. k. Handbillets 1861. febr. 1.

³ Charmatz: Osterr. inn. Geschichte. I. 47. 1., Przibram id. m. 121. 1.

⁴ Szögyény id. köt. 73. 1., Rogge id. köt. 103. 1., Redlich II. 22 — 24. 1.

⁵ O. L. K. E. 174. sz.

let intézett ugyancsak Vayhoz,¹ melyben kifejtette súlyos aggályait a már akkor keletkezében levő februáriusi pátens rendelkezéseire nézve, melyekről, úgy látszik, tudomással bírt. Az ő terve oda irányult, hogy létesíttessék egy osztrák birodalmi tanács és létesíttessék egy, az osztrák birodalmi tanács és a magyar országgyűlés küldötteiből alakuló, csupán 100 tagú közös, szőkébb bírod, tanács, melynek hatásköre csak a birodalom közös pénzügyeire terjedne ki, ellenben az adótvörvényhozás az egyes országgyűlések autonóm jogkörében maradna. Mint látjuk, ez a terv — mely akkor, úgy látszik, a Vay fiókjában maradt — hasonló a hat évvel később létrejött kiegyezés delegacionális intézményéhez.

Nagy érdeklődés közt tartatott meg a Vay kancellártól Pestre februárius 14-re összehítt főispáni értekezlet, melynek fontosságát a Pesti Napló² abban látta, hogy jobb a szóbeli érintkezés, mint a papíron való tárgyalás, s hogy annak feladata lesz tisztába jönni az iránt, hogy mi várható, mi a teendő; az értekezlet eredményéhez képest fogja a kancellár a maga «személyes elhatározásal» meghozni.

A nagy számmal összegyűlt főispánok értekezletét Vay beszéddel nyitotta meg, melyben arra kérte a főispánokat, hogy az októberi diplomával megindult békemű sikere érdekében hassanak oda, hogy az országgyűlés összejöveteléig minden rendzavarás elkerültessék; mozgassák elő az országbíró rendelkezését, tegyék lehetővé és foganatosítsák az adóbehajtást, mert ha ezekben őt nem támogatják, nem maradhat meg állásában. A lapközlemények szerint a főispánok közül b. Wenckheim Béla, Tarnóczy Kázmér, b. Vay Lajos és Fiáth Ferenc szólaltak fel s biztosították a kormányt bizalmukról azok nevében is, kik a jelenlegi kormány szervezetét alkotmányosnak el nem ismerik, s kijelentették, hogy a kormányt támogatni hazafias kötelességöknek tartják. Együttléteket a főispánok egy magánértekezlet tartására is használták föl, melyben elhatározták, hogy a primást közbenjárásra kérik fel abban az irányban, hogy az országgyűlés ne Budára, hanem Pestre hívassék össze, s hogy abban a kapcsolt részek is — különösen Erdély — résztvegyenek.³

Báró Vay Miklós, az ő törhetetlen optimizmusával, nagyon meg volt elégedve az értekezlet eredményével, melyről sietett kollégájának, Szögyénynek Bécsbe hírt adni;⁴ állítólag ez alkalommal ígéreteket is nyert a főispánoktól az adóbehajtásra nézve, amit a következmények

¹ *Emléklapok* 384. s köv. 1., *Könyvink* is: II. 593. 1.

² Febr. 8. est.

³ *P. N.* febr. 16. est. E közlés szerint a főispánok az országgyűlés tárgyán ban való közbenjárásra eredetileg Vayt kérték föl, s ennek tanácsára fordultak a primáshoz. Ez nem látszik helytállónak, mert Vay másnap ezt írta Szögyénynek: «A főispánok ma (tehát az értekezlet utáni napon) a maguk szakállára konferenciáztak még s a primást arra kérték, lenne közbenjáró stb.» *Szögyény* id. köt. 242. l.

⁴ Most id. h.

semmikép sem igazoltak. Báró Sennyey Pál, aki mint a Helytartótanács alelnöke bizonyára jelen volt a konferencián, az ő kritikus szeméi-vei egészen másképp látta a dolgok lefolyását.¹ Ő hibáztatta a Vay magatartását, ki elsiklott a helyzet nehézségei fölött és a helyett, hogy a kormány követelményeit formulázta volna, bizalmi szavazatot provokált a főispánok részéről! Nélkülözte Vay nyilatkozatában a szolidaritás kifejezését, mellyel munkatársainak tartozott volna. Ha mindennap — úgymond — jönnek a kancelláriától pattogó dekrétumok, melyeket ő aláír² és melyek itteni föllépésével homlokegyenest ellenkeznek, akkor a mi állásunk tarthatatlan; nincs veszélyesebb dolog, mint szigorral fenyegetődni ott, hol az emberek előre tudják, hogy elhatározó körben ezt nem veszik komolyan.

Az adómehtagadás dolgában a főispáni konferencia valóban semmi eredményre nem vezetett; pedig Bécsben éppen ezt tekintették a legégetőbb bajnak. Februárius 25-én közölte a Kancellária a Helytartótanáccsal, hogy a pénzügyminiszter már utasította a magyar Pénzügyigazgatóságot az egyenes és közvetett adóknak katonai karhatalom igénybevételével való behajtására. E rendszabály a tárnokkal és a főispánokkal egyetértőleg, tapintatukról és mérsékletökről ismeretes, szakavatott s az illető vidék anyanyelvében jártas egyének kiküldésével lesz egyelőre alkalmazandó.³ Itt van a kiindulási pontja annak az egész brutalitásával csak később érvényesült adóbehajtási hadjáratnak, mely egyik legszomorúbb fejezetét alkotja az 1861 -i év változatos történetének.

Hogy az elégedetlenség kölcsönös legyen, a kormány viszont a maga részéről is mindig gondoskodott új tápanyagról az izgalom és a sérelmi politika számára. Gozsdu, krassómezei főispán székfoglalásakor fogadta egyebek közt a 48-! honvédtiszteket is és fölötte szívélyesen üdvözölve őket, oda nyilatkozott, hogy ő is honvédnek tekinti magát, minden jó hazafinak honvédnek kell lennie. Ez alkalommal a tisztelők közt megjelent Asbóth Lajos honvédezredes is, ki az emigrációban tábornoki rangra emelkedett, 1856-ban kegyelmet kapott s ki e tisztelgésnél a forradalmi érdemjelt viselte. Egy legfelsőbb kézirat hozta ezt a kancellária tudomására, követelve Gozsdu kérdőre vonatását s jelezve, hogy Asbóthnak — ki úgyis mint a titkos jelentések szerint a forradalmi mozgalom szervezésére kiszemelt egyén, gyanú alatt állott — elfogatása iránt intézkedés történt. Asbóth tényleg februárius közepén elfogatott s fegyveres őrizet mellett Theresienstadtba kísértetett, ahol előbb fogva tartották, utóbb internálták.⁴

¹ *U. ott* 243. s köv. 1.

² Ilyen «pattogó dekrétumot» kapott többek közt Fejér megye Vaytól: lásd *Boross Mih.* id. m. 61—62. l.

³ *O. L. K. E.* 239., 322., 352. számok.

⁴ *O. L. K. E.* 36., 88., 178., 202. számok.

Az eset roppant feltűnést és felháborodást keltett; először Pest város, azután a többi törvényhatóságok is felszólaltak miatta, mert az októberi diploma visszaállítván Magyarország független törvénykezését, most már valóban nem lehetett helye annak, hogy — úgy mint a rémuralom idejében — magyar állampolgárok katonai őrizettel Ausztriába hurcoltassanak, ott bebörtönöztessenek s ismeretlen bírói hatalom elé állíttassanak. A kancellária is magáévá tette az ügyet, de csak nagy sokára sikerült Asbóth szabadonbocsátását kieszközölnie.¹ Nyoma van annak, hogy ugyanez időben Szilágyi Virgil ügyvédnek, ki Pest város közgyűlésén elhangzott heves beszédeivel keltett föltűnést, elfogatása és haditörvényszék elé állítása is küszöbön állott, de meg nem történt.²

Az ilyen terrorisztikus rendszabályok indítékát nemcsak a törvényhatóságok ellenállásától fölkelte ingerültségben, hanem a kormányt nyugtalanító — gyakran alaptalan — híresztelésekben is kell keresnünk. Különösen szemet szűrtak az 1848—49-i honvédek segélyezésére alakult — már említett — honvéd-segélyegyletek, melyek némely megyében csakugyan rövid idő alatt tekintélyes tőkét gyűjtöttek össze közadakozásokból. A rendőrminiszter ezekben forradalmi szervezetet látott, mert azt hitte, hogy a volt honvédek nem segélyezés, hanem majdani fegyver alá szólítás céljából tartják nyilván, s nem szűnt meg erre vonatkozó felvilágosításokat kívánni, sőt betiltásukat szorgalmazni; egy ízben maga a császár fejezte ki megütközését a fölött, hogy a Nemzeti Színház a honvédsegélyző alap javára zeneestélyt rendezett.³ A forradalmi idők áldozatainak lelki üdvéért rendezett gyászistentiszteletet mint forradalmi tüntetést betiltották; Veszprémben titkos toborzást vélték fölfedezni; oly névtelen feljelentések, melyeket maga a Helytartótanács elnöke «felette kétes hitelűeknek» volt kénytelen jelezni, a felvidéken kiterjedt mozgalmakat szimatoltak, melyek Napoleon császár fegyverküldeményeivel állottak volna összeköttetésben; abban, hogy gr. Károlyi István elutazott Pestről, már a forradalom közeli kitörésére következtettek. A rendőrminiszter egész lajstromát bírta azoknak az egyéneknek, akik az ország különböző vidékein a fölkelés szervezésére vannak kiszemelve.⁴

És ilyen, a kölcsönös bizalmatlanságtól és ingerültségtől túlfűtött

¹ *U. ott* 265., 291. számok; *P. N.* febr. 24. regg., 26. regg., márc. 2. regg., márc. 5. regg., márc. 26. est.

² *O. L. H. E.* 164. szám.

³ *U. ott* 90., 120., 201. szám., *Szinnyei József*: Komárom 1848 — 49-ben, 463. 1. *Ürmössy* (id. m. l. 346 — 347. J.) állítása szerint Erdélyben ez év tavaszának elején Prui Antal volt honvédezredes csakugyan összeíratta falunként a harcrakész egyéneket, kikkel ott az erdélyi haderőt 10,000 főre (?) lehetett volna fölemelni.

⁴ *U. ott* 56., 126., 168., 179-, 196. számok.

légkörben kellett a kormány kebelében a birodalmi alkotmányra vonatkozó, rég vajúdó elhatározásnak megszületnie.

Az ezen elhatározást befolyásoló tényezők között nem szabad a külpolitikai helyzetről, az ausztriai s a külföldi közvéleményről sem megfeledkeznünk. Az olaszországi helyzet azáltal, hogy Gaeta vára magát februárius 13-án megadta s ezzel a Bourbonok nápolyi uralma tetteg véget ért, a terjeszkedő olasz nacionalizmus javára lényegesen változott. La Guéronniére ez időben megjelent újabb röpirata,¹ melyet sokan ismét Napóleon császártól sugalmazottnak tartottak, a római kérdést a helyzet előterébe állította. Rechberg külügyminiszter nem látta állandónak a békét, sőt nagy külső viharoktól félt. A császár magyar tanácsosai előtt is kételyét fejezte ki a fölött, vajjon III. Napóleon hagy-e neki időt Magyarország pacifikálására?² Ily körülmények között könnyű volt az uralkodóval elhitetni, hogy neki mindenképp hajt-hatatlan erőt kell tanúsítania.

Az osztrák közvélemény — amennyire az az ottani sajtóviszonyok mellett megnyilatkozhatott — valóban kívánt oly alkotmányt, mely parlamentáris legyen, melyben a Birodalmi Tanács súllyal és hatás-körrel bírjon; a pénzügyminisztertől megkérdezett ipar- és kereskedelmi kamarák egybehangozón az alkotmányosságot jelölték meg, mint a birodalom pénzügyei rendezésének elengedhetetlen föltételét.³

Ehhez járult, hogy a magyar álláspontot akkor meg — Deák feL iratainak keletkezése előtt — a külföldön kevésbé ismerték s ezért kevésbé is méltányolták. Az osztrák sajtó magatartása általában kedvezőtlen volt követeléseinkkel szemben. Bismarck bizalmas leveleiben úgy nyilatkozott ugyan, hogy ha — szerencsétlenségére — osztrák császár lenne, ő Budán telepednék le, huszár^egyenruhát öltene és maga bocsátkoznék tárgyalásba a magyar országgyűléssel; Ausztria és Csehu ország azért még el nem szakadnának.⁴ De az oroszországi porosz követ-nek ezt a magánézetét a hivatalos körök egyáltalán nem tették magukévá. A komoly német történetírás még évekkel később is Magyarország akkori magatartásában csak féktelenséget látott, mellyel szemben Ausztriának szilárdságot kellett tanúsítania.⁵ Ellenben lord Russel angol külügyminiszter bizonyos megértést tanúsított Apponyi nagy-követtel folytatott beszélgetéseiben a magyarok követeléseiről.⁶

¹ Lásd e mű II. kötete 180. lapját.

² *P. N.* febr. 14. est., 20. regg., 24. regg., *H. H. S. A. Min. Conf. Prot.* febr. 16., *Emléklapok Vay M.* 389. 1.

³ *B. Friedmann* id. m. I. 179. 1.

⁴ *Réz Mih.* cikke: Ungarn u. Bismarck, a *Pest. Lloyd* 1916. márc. 23-i számában.

⁵ *Dr. Georg Weber:* *Alig. Weltgeschichte.* Leipzig 1880. XV. köt. 745. 1.

⁶ *Redlich* id. m. II. 739. 1.

A Birodalmi Tanács szervezésére vonatkozó eredeti javaslat szerzője Hans von Perthaler volt, ki mint két főherceg nevelője udvari körökben is ismeretes ember volt s a Schmerling különös bizalmát bírta. Ő már megelőzőleg, névtelen röpiratokban és cikkekben terjesztette azt a nézetet, hogy a nemzeti eszmével csak a szabadelvű alkotmányosságot lehet szembeállítani; az osztrák alkotmány legyen szabadelvűbb, mint a régi magyar. Fennen kell lobogtatni a császári zászlót, mely az uralkodó és a hadseregé, szemben a magyarokéval, mely a politikai anachronizmus és a szociális reakció lobogója. Az osztrák birodalom harminc milliányi népe az öt millió (!) magyarral szemben majd csak tud boldogulni!¹

A Perthaler javaslata előbb a Lasser miniszter kezén ment keresztül, míg a minisztertanács elé került; ettől a testülettől a magyar érdek sok jót valóban nem várhatott. Annak ilyen alkotmánykérdésekben állandó tagja volt b. Lichtenfels is, az államtanács elnöke, egyike a legmegesontosodottabb osztrák centralistáknak, ki mint az uralkodó egyik volt nevelője is nagy tekintélynek örvendett. Maga Schmerling nemcsak egyes osztrák történétírók, hanem a magyar konzervatívok megítélése szerint is eleinte hajlandó lett volna engedelmekre Magyarországgal szemben, de az osztrák közvélemény s a mindig centralizálni akaró bürokrácia, fölhasználva azt a rossz hangulatot, melyet a magyar nemzet elszánt ellentállása a kormány s az udvar köreiben keltett, mind tovább vonták őt a határozottan magyarelles irányban. «Akár hízelgünk a magyaroknak, akár megbüntetjük őket, az eredmény — mint a tapasztalás mutatja,— ugyanaz», mondta egy ízben, nagyon jeU lemezően a minisztertanácsban. A magyar túlkapások szükségkép osztrák túlkapásokat szültek, mint ahogy az októberi politikusok védelmére írt röpirat utóbb megállapíthatni vélte.²

Mindehhez járult, hogy a magyar ügy a döntő miniszteri tanácskozásokban úgyszólván egy férfiú, gr. Szécsen Antal védelmére volt bízva, tehát éppen azéra, ki az akkori magyar közvéleménytől talán legtávolabb állott a konzervatív politikusok között. El kell ismerni, hogy soha elveszett ügyet becsületesebb szándékkal, tiszteletreméltóbb szilárdsággal és bátorsággal nem védelmeztek, mint Szécsen a magyar érdekeket a februáriusi pátenst megszerkesztése folyamában. Igaz, hogy ha valamennyi elbukott javaslatát elfogadta volna a minisztertanács, a magyar közvélemény akkor is visszautasította volna a pátenst; ez a dolog természetéből folyt. A nagy osztrák alkotmánykérdésben tulajdonképpen két egymással kiegyenlíthetetlen közjogi felfogás vívta csa-

¹ Lásd *Redlichnél* (I. köt. 715. s köv. 1.) Perthaler előzményeit és működését, továbbá *Eisenmannál* id. m. 266. l.

² Rogge id. köt. 104. I. *Drei Jahre* stb. 120 -126., 194. l., *Redlich* l. 755. l.

táját: a magyar, mely az abszolút legitimizmus és jogfolytonosság alapján állott és az alkotmányosan megalkotott, királyilag szentesített 1848-i törvényeket a törvényhozás újabb intézkedéséig föltétien érvényűeknek tekintette, és az osztrák, mely — még mindig a Verwirkungstheoriehoz ragaszkodva — nemcsak a 48-1 vívmányokból, hanem az egész magyar közjogból csak annyit tekintett érvényben levőnek, amennyit az abszolút uralkodó kegye az országnak visszaajándékoz.¹ E két felfogás malomköve között őrldött meg szükségkép a magyar konzervatívek közjogi álláspontja, nemcsak azért, mert azt a nemzet visszautasította, hanem azért is, mert magában logikátlan volt az a felfogás, amely csak az 1848 előtti törvények érvényére akart támaszkodni. Valójában a 48-i törvények megtagadása az egész magyar közjog megtagadása volt és a konzervatívek sok olyan rendszabályhoz és kijelentéshez adták hozzájárulásukat, amely nemcsak a 48-i, hanem régibb, nemcsak egy király által szentesített, hanem több király esküjével megpecsételt törvénnyel állott ellenkezésben. Hiába akartak ők Ausztriával szemben az alkotmányajándékozók nagylelkű szerepében jelenni meg, mikor az saját országuk alkotmányának megcsonkítását föltételezte.²

Az alkotmányozó jelleggel bíró tanácskozásoknál sem Apponyit mint országbíró, sem Mailáthot mint tárnokot meg nem kérdezték, íslem vett azokban részt b. Kemény Ferenc sem, az erdélyi kancellária elnöke, pedig Mazuranic, a horvát dikasztérium elnöke mindvégig ott volt, de inkább csak a különleges horvát szempontokat képviselte, a magyarok álláspontjához, melyet pedig a Horvátországgal közösnek kellett volna fölismernie, ritkán csatlakozott. A második kancellár Szögyényy vagy ritkán volt meghíva, vagy ritkán hallatta szavát.

Legsajátságosabb volt a b. Vay Miklós kancellár magatartása. Ő a tanácskozások kezdetén lelkes örömmel üdvözölte a Birodalmi Tanács statútumának megalkotását, mint a birodalmi alkotmány koronáját, mely hivatva van Magyarország saját alkotmányának garanciájául szolgálni, melytől függ a magyar országgyűlés jövője is. Úgy találta, hogy Magyarországon már tisztulnak és fordulathoz közelednek az eszmék; ott már várják, hogy a többi koronatartományok is megkapják alkotmányukat, akkor aztán hazánkra nézve becsületbeli kötelesség lesz a birodalmi képviseletben résztvenni. De kell, hogy ez a birodalmi képviselet összeállításával és működésével imponáljon a magyaroknak, akkor részvételük majd annál biztosabb lesz, minél inkább gyökeret ver a meggyőződés, hogy Magyarország csak Ausztriával karöltve lehet

¹ Lásd Lasser miniszter nyilatkozatát a febr. 16-i min. értekezletben: *H. H. S. A. Min. Conf. Prot. és Redlichnél* I. 756. l.

² *Drei Jahre* etc. 108., 110., 115. l.

hatalmas.¹ Vay e szavait azután, az ő távollétében ismételve idézte Schmerling Szécsen ellenvetéseivel szemben, valahányszor oly rendelkezések forogtak szóban, melyek a Birodalmi Tanácsot mindent fölszívó birodalmi parlamentté duzzasztották. És mégis, mikor a magyarok első indítványait leszavazták, Vay cserbenhagyni látszott a munkát. Igaz, hogy neki februárius közepén a főispáni konferencia miatt Pesten kellett lennie; azután családi körülményei miatt kért szabadságot, de mindinkább nyilvánvalóvá lett, hogy távol akarta magát tartani a további tanácskozásoktól, valószínűleg, mert meggyőződött róla, hogy a készülő statútum a lehető legrosszabb fogadtatással fog találkozni Magyarországon és mert barátai is tanácsolták neki, hogy magát ezzel a ténnyel ne azonosítsa; ezért meg is tagadta azután a pátens aláírását.²

Februárius 9-től 26-ig majdnem naponta ülésezett a kormánytanács, rendszeren a Rainer főherceg, egyszer az uralkodó személyes elnöklete alatt és foglalkozott a Birodalmi Tanács statútumával és az azokkal együttjáró kiadványokkal.³ A hosszúra nyúlt vitáknak a magyar kormányférfiak szempontjából fő ütközőpontjai a következők voltak. Magyar részről nem kívánták, hogy a birodalmi gyűlés «Reichstag» elnevezést kapjon, mint eredetileg tervezve volt, mert ez a cím a magyar korona országainak országgyűlését is megilleti s a már használatos «Reichsrath» elnevezés megtartását ajánlották, ami végül határozatba is ment. Azt kívánták továbbá, hogy a magyar tagok számát, valamint azok választásának módját a magyar országgyűlés határozza el; kívánságuk első része nem teljesült, a másodikra nézve mindössze annyit értek el, hogy a kancellárhoz intézett császári kézirat a statútumban megjelölt választási módot ideiglenesnek jelentette ki, amíg t. i. a magyar országgyűlés intézkedik, amiről meglehetősen biztossággal tudni lehetett, hogy az bekövetkezni sohasem fog. Kifogásolták a statútum ama rendkívül aggályos rendelkezését, hogy amennyiben valamelyik országgyűlés megtagadná a követküldést, maguk a kerületek fognak közvetlenül választásra felhívatni; hasztalanul! Kívánták a Reichsrath képviselőháza elnökének választását s a minisztertanács a kinevezés mellett döntött. Többször nehézményezték, hogy a Birodalmi Tanács javasolt szervezete és hatásköre túllépi az októberi diplomában megjelölt határokat; erre nézve csak annyit érthettek el, hogy ezt a tényt maga az uralkodó is elismerte, kifogásolta is, — persze inkább a maga souverain jogai szempontjából — a statútum vonatkozó rendelkezései azonban ki nem küszöböltettek. Kétes értékű vívmánya volt Szécsen-

¹ H. H. S. A. Min. Conf. Prot. fcbr. 9—15., *Redlich* II. 754., 736. i.

² *Emléklapok* stb. 384. s. köv. 1.

³ H. H. S. A. Min. Conf., *Redlich* II. 733 — 763. 1.

nek a miniszteri felelősség említésének kihagyása, amit a Rechberg támogatásának köszönhetett. Ellenben a Rechberg támogatása ellenére nem tudta keresztülvinni, hogy a kiadandó oklevelet diplomának, ne pátensnek nevezzék.

Így jött létre a februáriusi pátens,¹ amely februárius 26-ról keltezett, hét pontba foglalt, manifesztumszerű bevezetés után tartalmazza a «Birodalmi képviselőről szóló alaptörvényt 21 §-ban. Ezzel egyidejűleg adatott ki az osztrák tartományok országgyűléseit április 6-ra s az új Birodalmi Tanácsot április 29-re összehívó császári okirat, továbbá egy másik pátens, mely az állandó és kibővített Birodalmi Tanács egyidejű megszüntetésével egy meghatározatlan számú, kinevezett tagokból álló, csupán véleményadásra hivatott államtanácsot rendszeresít. A horvát országgyűlés már valamivel előbb összehívatott; Erdélyre nézve a szervezés kérdése még mindig vajúdott. A pátens kíséretében az uralkodó kéziratot intézett b. Vay magyar udvari kancellárhoz, úgyszintén b. Kemény és Mazuranic elnökökhöz, melyben őket arra utasítja, hogy az illető országgyűlések által a Birodalmi Tanácsban való képviselők tekintetében hozandó határozatok megfelelő előkészítéséről gondoskodjanak.

A februáriusi pátens szerint a birodalmi képviselők szerve a «Birodalmi Tanács», mely urakházából és képviselőházból áll. Az urak házában tagjai a nagykorú főhercegek, az örökjoggal felruházandó főrendi családok nagykorú tagjai, az érsekek és hercegi rangú püspökök s a császár által életfogytiglan kinevezett kitűnőségek. A képviselőház 345 képviselőből áll, kiket az egyes országgyűlések küldenek ki; itt elősoroltatik az egyes országok részéről küldendő képviselők száma; Magyarország a legnagyobb számmal szerepel, 85-tel, Horvátország kilenccel, Erdély huszonnegyzettel. Ha valamely országgyűlésen a kiküldés nem volna eszközölhető, a császár fenntartja magának a jogot az illető kerületet, várost vagy testületet közvetlen választásra utasítani (7. §). A császár nevezi ki mindkét ház elnökeit és alelnökeit. A birodalmi gyűlés minden évben összehívatik; hatásköre az októberi diplomában megjelölt, a birodalom összes tartományait közösen érdeklő ügyekre terjed ki; itt különösen megjelöltek a védkötelezettségre, a pénz-, hitel-, vám- és kereskedelemre, posta-távírda és vasútra vonatkozó ügyek; a birodalom költségvetése és zárszámadása, új kölcsönök s a létezők konvertálása, az ingatlan államvagyon fölötti rendelkezés, a létező adók emelése s új adók és illetékek megállapítása, az államadósság ellenőrzése. A Magyarországon kívüli tartományok közös ügyeit a

¹ Közlötték az összes lapok 1861. febr. 27-én; közölve: *Könyvnyel* II. 587. s köv. I., *Szögyény* I III. 248. s köv. I., *Redlicsnél* I. köt. 2. rész. 229. s köv. I.

Birodalmi Tanács a magyar korona országaiból való képviselők közreműködése nélkül intézi, mint «szűkebb Bírod. Tanács». A törvényjavaslatokat a kormány terjeszti elő, de a Bírod. Tanácsnak is van a hatáskörébe tartozó ügyekre nézve törvénykezdeményezési joga. Ha a Bírod. Tanács együtt nem léte idejében hatáskörébe tartozó ügyekre nézve sürgős intézkedés szüksége áll elő, a kormány a legközelebbi ülésezés alkalmával indokolja eljárását (13. §). Érvényes határozat hozatalára a jelenlevők abszolút többsége szükséges; ez alaptörvény módosítására irányuló javaslatok csak a szavazatok kétharmadrészével emelhetők határozattá. A képviselők választóiktól utasítást el nem fogadhatnak; szavazójogukat csak személyesen gyakorolhatják. Egy új országgyűlés összejövetelével az előbbi által választott bírod, tanács tagok megbízása megszűnik, de újra választhatók. A meghaltak vagy tartósan akadályozottak helyére az illető országgyűlés új tagot választ. A Bírod. Tanácsot császári elhatározás napolja el vagy oszlatja fel; felosztatás esetében új választásoknak van helyök. A miniszterek, az udvari kancellár s a központi hivatalok¹ főnökei minden tanácskozásban résztvehetnek s javaslatukat vagy maguk, vagy egy képviselő által képviseltetik; kívánságukra mindig meghallgatandók, de szavazattal csak az esetben bírnak, ha az illető ház tagjai. Mindkét ház ülései nyilvánosak, de az elnök vagy tíz tag kívánatára a közönség kizárható.

A pátenz kibocsátása előtt, — melyet főképp a pénzügyminiszter sürgetett az államháztartás rendezése érdekében — úgyszólván az utolsó órában nagy kavarodás állott be a kormány körében a pátenz ellenjegyzése kérdésében. Az osztrák miniszterek, élükön Schmerlinggél, elengedhetetlennek tartották, hogy a pátenst a miniszter-konferencia összes tagjai aláírják, csak az erdélyi kancellária és a horvát dikasztérium elnökei nem. Vay, mint már jeleztük, megtagadta az aláírást s bár Szécsen maga aláírta, ő és az összes magyar méltóságviselők oly határozott szolidaritást vállaltak Vayval, hogy az összes magyarok lemondását elkerülendő, a császár utóvégre is elengedte Vaynak aláírását, ami huzamosabb távollétével indokoltatott. De az osztrák miniszterek még később is keserű szemrehányást tettek ezért a magyar kancellárnak.²

A kibocsátást követő második napon a császár saját elnöklete alatt tanácskozássra hívta össze a kabinetet, hogy ünnepélyesen kijelentse, hogy a pátenz kibocsátása által a maga souverain hatalma megszorításában elment a véghatárig s ezért most már elvárja minisztereitől, s tőlük ünnepélyes ígéretet vesz arra nézve, hogy egyetértő eréllyel fognak ezen-

¹ Centre Istellen.

² *H. fi. S. A. Min. Conf. Prot. márc. 3., Drei Jahre etc. 129. 1.*

túl minden engedményre irányuló követeléssel szembeszállni, akár a Birod. Tanácstól, akár az országgyűlésektől, akár a tömegek forradalmi kísérleteiből induljanak ki azok. Különösen szigorúan kell ügyelni arra, hogy a Birod. Tanács a külügyek vezetésébe és a hadsereg s hadvezetés ügyeibe valamiképpen belé ne avatkozzék. E rendkívül jellemző elvi kijelentéssel való azonosságuk jeléül a konferencia jegyzőkönyvét az összes miniszterek nemcsak láttamozták, hanem alá is írták.¹

Így nézett ki a valóságban az az alkotmány, melyet Ausztria népei 1861. februárius 26-án az uralkodó kegyadományaképpen kaptak.

¹ *U. ott* febr. 28. II. jkönyv.

XIV. RÉSZ
A FEBRUÁRIUSI PÁTENSTŐL
AZ ORSZÁGGYŰLÉS FELOSZLATÁSÁIG

I.

(A februáriusi pátens megítélése, különösen az októberi diplomától való eltérései szempontjából. A pátens hatása a sajtóra és a törvényhatóságokra. A képviselőválasztások; gr. Teleki László és Deák Ferenc szerepe; a választások eredménye. Kezdődő rokonszenv-nyilvánulások a magyar ügy iránt a külföldön. A kormány helyzete; a rendőrség átadásának kérdése; az országbírói értekezlet munkálatának életbeléptetése körül a kormány kebelében támadt ellentétek. Az országgyűlés előkészítése; Apponyi, Vay előterjesztései; tétovázás a döntés körül; az április 6-i kézirat. Az erdélyi szervezés lassú menete; a nagyszebeni román gyűlés; a gyulafehérvári értekezlet; a márc. 24-i Iegf. elhatározás. I. lovátország szervezése; viták a kormány kebelében a horvát-magyar közjogi viszony körül; újabb báni értekezlet; a megyék és bíróságok szervezése; a horvát országgyűlés összehívása; a zágrábi körlevél, Deák Ferenc válasza rá. A szerbeknek tett ígéret teljesítésének módja; Rajacic patriarcha macacssága, a kormány engedékenysége; a szerb nemzeti kongresszus összehívása. Első nyoma a felvidéki tótok nemzetiségi mozgalmának; a kormány nemzetiségi politikájának kibontakozása. 1861. febr. ápr.)

Az 1861. márciusában lezajlott általános képviselőválasztásokhoz — a Magyarországon 12 éven át szünetelt alkotmányos élet első, országos megnyilatkozásához — képzelnünk sem lehetett a kormány szempontjából szerencsétlenebb előjátékot, mint aminő a februáriusi pátens kibocsátása volt.

Mielőtt annak hatását a magyar közéletre megfigyelhetnők, igyekeznünk kell tárgyilagosan megvilágítani a pátens jelentőségét és értelmét még az osztrák politika s azok politikája szempontjából is, kik az októberi diploma útján vélték a nemzetet az uralkodóval való kibékülés és az Ausztriával való kiegyezés útjára rávezethetni.

Bécsben februárius 27-én reggel látszólag teljes közönnyel fogadták az új birodalmi alkotmányt; estére azután sikerült kivilágítást rendezni.¹ Nagy öröme okuk az osztrákoknak valóban nem volt. Az alkotmány, amelyet kaptak, fölötte csonkának mondható; a külügy és hadügy ki voltak véve a parlament hatásköréből, parlamentáris miniszteri felelősségnek nyoma sem volt. A birodalmi tanács egész egybeállítása, különösen az urakházáé olyannak tűnt fel, melynek fő rendeltetése a kormánynak minden körülmények között többséget

¹ *Wertheimer* id. köt. 177. 1.

biztosítani. A megátalkodott centralisták aggódva láthatták, hogy a szűkebb, vagyis a magyar korona országainak képviselők nélküli birodalmi tanács intézménye, mint az osztrák tartományok külön törvényhozó testületé tulajdonképpen már bevitte a dualizmus elvét az alkotmányba. Az új parlamentnek még arra se volt joga, hogy a maga ügyrendjét maga szerkessze meg; azt is az uralkodótól kellett kapnia, éppúgy, mint elnökségét; a 13. § pedig lehetővé tette a parlamenten kívüli kormányzást is, mihamarabb a birodalmi képviselők nehézségeket gördít a kormány útjába. E mellett már akkor majdnem kétségtelennek látszott, hogy a birodalmi tanács a maga teljességében — Magyarország vonakodása miatt — fikció fog maradni. A pátens egyetlen szava sem árulja el az uralkodó bizalmát népeinek akaratereje iránt. Joggal mondta ennek az alkotmányműnek egy elfogulatlan külföldi bírálója, hogy a Schmerling alkotmányossága komédia! nem cél, csak eszköz, eszköz nem a közjóért biztosítására, hanem a bukott abszolút rendszernek álarc és álnév alatti fenntartására; és a bécsi néphumor fején találta a szöveget, mikor a birodalmi tanács képviselőháza számára a skótok kapuja előtt épült fabódét, mely egészen a díszes parlamentpalota felépüléséig annak hajlékául szolgált, «Schmerling-Theater»-nek nevezte el.¹

De nagy mértékben elégedetleneknek kellett lenniök a választott megoldással azoknak a magyar konzervatív politikusoknak is, akik az októberi diploma megalkotásában résztvettek. Ők a maguk felelősségét igyekeztek a nemzetre áthárítani; némi joggal okolhatták a bécsi hangulát megromlásáért a magyarországi ellentállási mozgalom egyes túU hajtásait; azt azonban, hogy a februáriusi pátens eltért az októberi diplomától, Magyarország alkotmányos jogainak megnyirbálásában túlszárnyalta azt, ők maguk elismerték, sőt — mint említve volt — az uralkodó által is elismertették.

Gróf Szécsen, ki pedig aláírta a pátent, annak utólagos megbeszélése alkalmával a minisztertanácsban Schmerlinggel szemben bebizonyította, hogy igenis, a pátens különbözik a diplomától, mert a képviselők nagy száma s a birodalmi tanácsnak két házra osztása által e testület elvesztette delegacionális jellegét, mellyel a diploma föl akarta ruházni, s valóságos parlamentté alakult.² Az oly mérsékelt gróf Apponyi, olvasva a pátent, kétségbeesetten írta Szögyénynek, hogy ezzel a dinasztia maga semmisítette meg erőszakosan a Pragmatica Sanctiót, a Magyarországot az uralkodóházhoz kötő alapszerződést; most fog csak — úgymond — megindulni az agitáció, s még örülhe-

¹ *B. Meyer: Erlebnisse* II. 14. 1., *Redlich* id. m. 1. 809. 1., *Eisenmann* id. m. 291. s köv. 1.

² *H. H. S. A. Min. Conf. Prot.* márc. 3.

tünk, ha csak az 1848 mellett marad s nem veti rá magát 1849-re! «Gyönyörű előkészület ez a koronázásra, az országgyűlésre s azokra a milliókra, amelyeket ennek a remekműnek kell behoznia!»- S a később Szécsentől sugalmazott röpirat úgy különbözteti meg a pátenszt a diplomától, hogy a diplomát mindenki békejelnek tekintette Magyarországra nézve, a pátensben ellenben mindenki ágyúlövést látott Magyarország ellen; a pátens formája bosszúállás volt Magyarországon, kompromittálása az alkotmányos, szabad megegyezés gondolatának.²

Kétségtelen, hogy az októberi diploma szerzői nem gondoltak oly nagy parlamenti szervezetre, aminőt a februárius 26-i «alaptörvény» adott a Reichsrathnak; hiszen a kísérő kézirat e testület tagjai számának százra való fölemeléséről szólt. A diploma kiindulási pont volt mindkét fél részére, ellenben a pátens a magyar korona országainak történelmi alkotmányát éppúgy feláldozta egy octroyált alkotmánynak, mint ahogy azt az 1849. márciusi Schwarzenberg-féle alkotmánymű tette. Sőt amaz még tovább megy: a magyar résznek még reményét is elvette a változásra nézve, amennyiben minden alkotmányváltoztatást a Reichsrath mindkét háza kétharmad-többségéhez kötött. A pátens más rendszert képvisel, mint a diploma: a diploma az autonómista, a pátens a centralista elvet; amaz történelmi eszmékből merít, ez elméletiekből, amaz az arisztokráciának akar kedvezni, ez a polgárságnak, amaz a nemzetek különbözőségére épít, ez csak a németségre. Az októberi diploma szerint a fősúly az országgyűléseken nyugodott, s a birodalmi tanácsnak inkább csak kisegítő szerep jutott volna, ellenben a pátens a Reichsrathot állandóan működő törvényhozó testületté formálta. A diploma szerzői is gondoltak arra, hogy az 1848-i törvényeket a közös ügyekre való tekintettel módosítani fog kelleni, de azt az országgyűléstől várták, ellenben a pátens már előre megszabta a közös ügyek intézésének módját, egy birodalmi parlamentre bízván azokat, s egyidejűleg oly mértékben kiszélesítvén azok körét, aminő mértéket a magyar országgyűlés által soha elfogadtatni nem lehetett volna. Még egy egész külön sérelmet is okozott Magyarországnak az államtanács fölállítását, mert ez a Bécsben székelő testület még a magyar országgyűlés törvényjavaslatainak szentesítése iránt is tanácsot adni lett volna hivatva.³

A pátens kibocsátását követő miniszteri konferencián megjelent Vay, s a főispánokkal való értekezéséről téve jelentést, nagyon optimisztikus képet festett a magyarországi helyzetről; a meginduló vá-

¹ Szögyény id. k. 262. l.

² Drei Jahre etc. 128., 194. l.

³ *Unsere Zeit* 1864. VIII. köt. «Ungarn etc.» 607. s köv. 1. *Eisenmannál*: 266., 296., 299., 306. l., *Rogge* id. k. 107. l.

lasztásokra való tekintettel a hangulatot javultnak találta, s miután az országgyűlésnek a birodalmi tanácsban való képviseltetésére nézve a végleges mód megállapítása az országgyűlésnek tartatott fenn, remélhetőnek tartotta, hogy Magyarország a maga képviselőinek legalább egy részét már a Reichsrath első ülésére ki fogja küldeni.¹ Mikor néhány nappal később — már ismét a Vay távollétében — tanácskoztak a miniszterek, helyette, Szögyény bevallott annyit, hogy a pátens Magyarországon nagy «fölpezdülést»² idézett elő, s hogy a Vay utólagos aláírását kihívásnak tekintenék, mely teljesen megbénítaná az ő működését. A kancellár elmaradt aláírásának történetét ismerjük; mikor Szögyény azt is mondani találta, hogy a Vay utólagos aláírása azért sem kívánatos, mert az országgyűlés majd csak most fog a pátensnek Magyarországra nézve általánosan kötelező jellege iránt megállapodásra jutni, Rechberg felfortyant, s odanyilatkozott, hogy a folytonos engedékenység a magyarországi féktelen üzelmekkel³ szemben csak további ellenszegülésre bátorít; arról pedig, hogy a pátens a magyar országgyűlés tárgyalása alá bocsáttassák, soha szó nem volt; legföllebb regisztrálása történhetik meg.

Amint várható volt, az egész magyar sajtó, a konzervatívok «Sürgöny»-e éppúgy, mint a radikális «Magyarország», egyértelműleg visszautasította a pátent; a nemzet egységes harcvonalon állott vele szemben. A «Pesti Napló» meglepedéssel állapította meg ezt, de egyúttal hozzátette, hogy a nemzetet ez ne zavarja meg a képviselőválasztásokban; csak törekedjék létrehozni az országgyűlést, majd az adja meg a választ a pátensre, mint államjogi viszonyaink elintézésének egyedül hivatott orgánuma. A kormányférfiaknak pedig kötelességük kitartani állásaikban, amíg csak lehet, majd ha az országgyűlés együtt lesz, fogják átadni helyeiket a közbizalom jelöltjeinek.⁴ Deák a főbajt abban látta, hogy a bizalom teljesen odaveszett; komor hallgatásba merült s nem titkolta neheztelését Vay iránt is, ki — mint mondá — megtévesztette őt.⁵ A konzervatívok le voltak verve s úgy találták, hogy most aztán diadalmaskodhatnak azok, kiknek mindennapi imádsága: ne higyj a németnek! A pártalakítás lehetőségét megszüntnek, magukat a túlzók zsákmányául odadobva látták.⁶

Természetesen a törvényhatóságok is fölverték az odavetett kesztyűt; feliratot csak kevés megye intézett ez alkalomból az uralkodóhoz, de a legtöbb végzés alakú pontokba foglalta álláspontját, különös

¹ *H. H. S. A. Min. Conf. Prot.* febr. 28.

² *U. ott* márc. 3. A jkönyv szerint: «effervescenz».

³ *Unbändiges Treiben.*

⁴ *Friedmann* id. köt. 231. l., *P. N.* márc. 1. est., 2. regg.

⁵ *Könyvinál* il. 592 — 593. l.

⁶ *Kecskeméthy: Vázlatok* 115. s köv. i.

tekintettel az egybegyűlendő országgyűlésre is. Úgy a feliratok, mint a végzések hangsúlyozzák, hogy a pátenst törvényesnek, érvényesnek el nem ismerik, s azt, aki a birodalmi tanácsba való kiküldetést elfogad, honárulónak fogják tekinteni; ily határozatát a legtöbb megye körlevél kíséretében közölte hozzájárulás végett a társtörvényhatóságokkal. Pestmegye üdvözölte Vayt azért, hogy a pátenst alá nem írta. Nógrádban a határozat meghozatala után kinyitották a gyűlésterem ajtaját, hogy azon kimehessen mindenki, aki a jegyzőkönyvet aláírni nem hajlandó; senki sem ment ki, mindenki aláírta a jegyzőkönyvet. Néhol az ország jogainak védelmében követendő eljárást követutasításba foglalták; Ugocsa volt ebben a kezdeményező, de csak kevés megye követte példáját; ¹ a legtöbb abban a helyes fölfogásban volt, hogy a követutasítás nem egyeztethető össze az 1848-ban megalapított parlamentáris rendszerrel, s a megyének nem lehet joga a kerületek által választott képviselőket utasítással látni el.² Fejérmegye közgyűlésén a konzervatív gondolkozásáról ismeretes Fiáth Ferenc a főispáni székből jelentette ki, hogy a februáriusi pátenst nemcsak a 48-i törvényeket, nemcsak az októberi diplomát semmisíti meg, hanem megsemmisíti Magyarország s a magyar szent korona függetlenségét.³

A magyarországi közhangulatot nem kevésbé befolyásolta az is, hogy ez időben fogadta el Piemont parlamentje azt a törvényjavaslatot, mely II. Viktor Emánuel Olaszország királyának nyilvánította, valamint hogy ugyancsak ez időben indult meg Londonban a Kossuth híres bankópera, melyben az osztrák kormány felperesként került szembe a nagy számúzóttal, s mellyel a maga helyén fogunk tüzetesen foglalkozni.⁴

Március 2-ára voltak már az első választások kitűzve, ugyané hó utolsó napjaiban hozták a lapok az utolsó választási híreket. Pártok nem voltak; a határozati és felirati párt szerinti megkülönböztetés csak később alakult ki; egyetlen választási jelszó volt: 1848;⁵ nemcsak a februáriusi pátenst, még az októberi diplomának sem akadt védelmezője a választási küzdelemben. Ahol harc volt, ott az inkább két, többé-kevésbé közismert egyéniség híveinek összeütközése volt, nem elvek harca. Hevesebb küzdelem vagy éppen erőszakosság kevés helyen fordult elő. A pesti Józsefvárosban a Királyi Pál választóit csendőrök letartóztatták az alatt az ürügy alatt, hogy Garibaldit éltették, azonban csakhamar szabadon bocsáttattak; Pest

¹ Sáros, Nyitra, Borsod.

² Lásd a *Megy. alk. mozg.* több helyét, továbbá a *P. N.* márc. 12. regg. és *esi.*, 14. regg. 15. est., 17. regg., 19. regg., ápr. 11. regg.

³ *B. Fiáth Fér.*: Élet és élm. II. 224 — 225. l.

⁴ *P. N.* febr. 25. est., 26. est., 28. est.

⁵ Lásd *Várady Gáb.*: *Tarlózatok.* 105. l., *Beksics*: *Kemény Zs.* stb. 253. l.

város közgyűlése e sérelem miatt felírt az uralkodóhoz. Egy esztergomi megyei kerületben az Érti- és Zsitvay-párt összeütközése következtetésben kisebb vérengzés fordult elő; a választást utóbb megsemmisítették. Megsemmisítettett lázító izgatások miatt a Dobránszky Adolf választása is.¹ Sok egyhangú választás lévén, küzdelemre kevés helyen került a sor.

A legnépszerűbb képviselőjelölt az országban kétségkívül gróf Teleki László volt. Ő szabadságának visszanyerése után egészsége helyreállítása céljából hosszabb ideig Bécsben maradt. Januárus 28-án azonban már a pestmegyei gyömrői családi birtokon, rokonai körében találjuk őt; innen ír barátjának, b. Jósika Miklósnak Brüsszelbe, s közli vele részletesen a történeteket.² Látszik, hogy ez időben még egyenesen került minden nyilvános szereplést és azzal járó ünnepeltetést; Pesten nem is mutatkozott, de azért el nem kerülhette, hogy — a történetek miatt — az egész országban mint a nap hőstét ünnepeljék; a hazafiúi lelkesedés megtalálta ennek formáját: a törvényhatóságok dicsőítő levelekkel üdvözlötték őt s bizottmányuk tagjai közé is iktatták.

Teleki ezekre az üdvözlő levelekre válaszolva alkalmat talált egyfelől kiönteni keserűségét a rajta elfogatása által esett méltatlan sérelem fölött, másrészt biztosítani honfitársait politikai elveihez való ragaszkodásáról és elszántságáról, azokért folytatni a küzdelmet. E levelekre írt válaszaiban eleinte még utalt arra, hogy a haza ügyéről még szabadon nem nyilatkozhatik, de egyúttal hangsúlyozta, hogy vigasztalhatatlan volna, ha a politikai tevékenységről végkép le kellett volna mondania; többé nem volna becse életének, ha hazája iránti kötelességeit nem teljesíthetné, ha hosszú politikai tétlenségre kárhóztatta volna önmagát, mert «egy félbeszakadt hivatás minden hű kebelre nézve nem egyéb egy kettémetszett életnél». Azonban — úgymond — ő ilyen ígéretet nem tett; csak néhány hónapról van szó — később már azt írja, néhány hétről, sőt «a naponkint nehezülő viszonyok közt» talán még előbbi időről is — s a politikai tevékenység tere újra megnyílik előtte, s így egész életén át mindig és mindenütt magáénak vallott elvei s iránya nyílt követésére nézve teljesen szabadnak és minden korláttól mentnek érzi magát. De azért még későbbi leveleiben is sajnálkozott a fölött, hogy «erőszakosan ki lett ragadva legsajátabb tevékenysége» — tehát az emigráció — teréről.³ Csak ezeket a megnyilatkozásait tekint-

¹ P. N. márc. 2. regg., 7. est., 16. est., 1861-i képviselőházi napló 124. és 251. l. Egy 1861-i sárosmegyei képviselőválasztás leírását I. szerző «Régi emlékek» c. műve 141. s. köv. l.

² *Könyvinál* 111. 30. l.

³ T. L. levelei Hont, Bars, Bihar, Zemplén, Heves, Nógrád, Bács-Bodrog és Sopron megyéhez: P. TV. febr. 9-i esti, 23-i regg., márc. 9. esti, 10-i regg., 19-i regg., ápr. 13. és 16-1 regg. kiadásában.

hette Vay kancellár azoknak a «józan ésszel meg nem érhető ügyetlenségeknek», melyek miatt ráküldte Telekire öccsét, Gyulát, hogy őt «valami deklarációra bírja rá.»¹

Az első nyilvános ünneplés februárius utolsó napjaiban Dákán, gróf Batthyány Lajos özvegyénél érte Teleki Lászlót, hová «incognito» jött látogatóba, s mindent elkövetett, hogy a tüntetéseket elkerülje; de jövetelének mégis híre ment, s az egész vidék oda csődült, hogy a nagy hazafit fáklyásmenettel, a Himnusz hangjaival s 1848-i zászlók lengetésével üdvözölje. A gyülekezet ékesszavú és lelkes szónoka egy fiatal bencés tanár volt, évek múltán Magyarország bíboros hercegprímása: Vaszary Kolozs.²

összehívván az országgyűlés, a főrendek között Teleki is királyi meghívást kapott az országgyűlés főrendiházába, s ő e meghívást joggal tekinthette olyannak, mely által az uralkodó maga nyitja meg előtte a politikai tevékenység terét; s e tény jelentőségétől meg nem fosztáhatta az a körülmény, hogy Teleki a meghívást igénybe nem véve a képviselői minőséget választotta törvényhozói szerepéül 5 a pest-megyei abonyi kerület képviselőjelöltségét fogadta el.

A februáriusi pátens után s a választások megindulásával még hevesebben hullámzó közélet Teleki Lászlót is arra indította, hogy tartózkodó helyzetéből némileg kilépjen. Március 18-án megjelent Pest város közgyűlésén, s ott visszafoglalta már 1848-ban bírt helyét. Viharos lelkesedéssel fogadtatván, felszólalt, hangsúlyozva, hogy tizenkét év óta most először szól ismét nyilvános helyen polgártársaihoz, s hálásan emlékezett meg arról, hogy Pest városa volt az első testület, mely az ő jogtalan elfogatásának ténye ellen tiltakozott.³

Néhány nappal később, március 27-én az abonyi kerület egyhangúlag választotta meg őt képviselőjévé, s három nap múlva ott beszédet intézett választóihoz, melyben utalt a keserves tapasztalatokra, melyeket úgy az itthon levők, mint a külföldre menekültek tettek. Bízunk-e — úgymond — most, hogy alkotmányunkat állítólag vissza akarják állítani? Ami történt, az nem restitúció, az újabb octroi, újabb diploma, s az önkényuralom most is fennáll. Nekünk semmi áron alkudnunk nem szabad; ragaszkodnunk kell összes jogainkhoz, a 48-1 törvényekhez, azoknak minden következményeivel együtt. A nem magyar ajkú népfajok iránt — úgymond tovább — testvériesek legyünk, s bizonyítsuk be, hogy a szabadság és jogegyenlőség barátai vagyunk. Követelnünk kell menekültjeink szabad visszatérhetését is, nekik am-

¹ Szögyény id. k. 243. 1.

³ P. N. márc. 5. regg., Lukinich id. m. 347. 1., Vas. Újság 1861. márc. 17.

³ P. N. márc. 20. regg.

nesztiára valójában nincs szükségök, mert ők csak a hazához való hűségükért szenvedtek.¹

A másik sarkpont, mely felé ez időben a politikai tájékozódás igazodott, a Deák Ferenc személye volt. Őt már március ii-én kiáltotta ki egyhangúlag képviselőjévé a pestbelvárosi kerület, s ekkor szolt először nyilvánosan választóihoz, a lakásául szolgáló -Angol királyné» szálló erkélyéről. Nagyon röviden beszélt; kijelentette, hogy sem programot nem ad, sem ígéreteket nem tesz; programja: harminc^ éves politikai pályája; mint magától értetődőt említette, hogy az ország törvényes önállása, függetlensége s az alkotmányos szabadság alapföltételei nemzeti létünknek, melyeket semmi árért, semmi nyomásért föl nem áldozhatunk; minden csorba, mit ezeken önmagunk ejtenénk, halálos seb volna a nemzet életén.²

Deák abban a tartózkodó magatartásban, melyet az esztergomi értekezlet alkalmával tanúsított, most már, mikor az országgyűlés küszöbön állott, meg nem maradhatott; mégis, még mindig, mintha kerülni látszott volna minden tüzetesebb nyilvános megnyilatkozást, kétségkívül a miatt az elkedvetlenedés és ama súlyos gondok miatt, melyeket nála — mint láttuk — a pátenis kiváltott. Befolyása azonban a közvéleményre mindenek dacára nagy volt, egyrészt a Pesti Napló által, mely a legelterjedtebb s legtekintélyesebb magyar lap volt, és melyet mindenki az ő szócsövének tekintett, habár közte és a szerkesztő, b. Kemény Zsigmond között voltak ekkor még nézeteltérések a personal-unio magyarázatára nézve.³ Deák befolyásának másik eszköze a személyes érintkezés volt, mely széles körre terjedt ki. Fogadói lakására reggelenként sok ember járt el az egész országból; az ő gyors intuíciója és éles ítélőtehetsége ebből a folytonos érintkezésből vonta ki a nemzet méltó fájdalmait, vak reményeit, valódi szükségeit, míg páratlan tapintata meg tudta nyerni látogatóinak teljes bizalmát s beléjük oltani nézeteit és irányát. Órákig el tudott beszélgetni velők s végighallgatni lapos észrevételeiket; türelme ki nem fogyott, tudott unatkozni is jókedvvel; a fantasztikus álmoképeket s a vakmerő, kalandos politikát azonban nem tűrte meg soha, hanem éles logikájának bonckésével irgalmatlanul tette tönkre.⁴

Telekin és Deákon kívül egyhangú választás útján lettek képviselőkké: gr. Andrassy Gyula S.-A.-Ujhelyen, Gorove István és Szalay László Pesten, Eötvös Budán, Jókai Letenyén, Somssich Kaposvárott, és még sok más. Egyhangúlag választották meg Pulszky

¹ *U. ott* márc. 27. regg., 30. regg.

² *Könyvinál:* III. 1—2. I., P. N. márc. 11. est.

³ *Beksics:* Kemény Zsigmond stb. 266. 1.

⁴ *Pulszky F.:* Deák Ferenc, jellemrajz, Bpest, Franklin 1876. 34 — 35. 1.

Ferencet is Szécsényben, s ő Turinból kérést is intézett a kancellárhoz, hivatkozva a törvényekre, melyek a képviselőnek személybátor-ságát biztosítják, és az ellene kilenc év előtt hozott halálos ítéletre, kérte a bántatlan hazatérhetést, s készségét fejezte ki, hogy az országgyűlés bezártával tetteiről felelni fog a törvényes bíróságnak. Vay diplomáciai úton tudtára adta, hogy *salvus conductus* nem kaphat, s hazatérése esetében magát az ezzel járó minden következményeknek kiteszi. Ez eldöntötte a másik két, képviselőül megválasztott emigránsnak, Klapka Györgynek és Simonyi Ernőnek is a sorsát. Az utóbbiról az a hír járván, hogy elindult Magyarországra, a rendőrminiszter megkeresésére a helytartótanács óvintézkedéseket tett bejövetele ellen. Az 1861-es képviselők hivatalos névjegyzékében egy emigráns se szerepel.¹

Az akkori politikai és irodalmi nagyságok, valamint a későbbi politikai szerepvivők közül a már említetteken kívül az 1861-i képviselők sorában találjuk Babes Vincét, Ballagi Mórt, Barthal Györgyöt, Bánó Józsefet, Beniczky Lajost, Beöthy Zsigmondot, Bernáth Zsigmondot, Besze Jánost, Bittó Istvánt, Bónis Samut, Böszörményi Lászlót, gr. Csáky Lászlót és Tivadart, Csanády Sándort, Csengery Antalt, Csernovics Pétert, Csiky Sándort, Czorda Bódogot, gr. Dessewffy Emilt, Ghyczy Kálmánt, Hajnik Pált, Horváth Boldizsárt, Horváth Dömét, Hunfalvy Pált, Hunkár Antalt, Ivánka Imrét, Jámbor Pált, Kandó Kálmánt, gr. Károlyi Sándort, Kazinczy Gábort, gr. Keglevics Bélát, Királyi Pált, Klauzál Gábort, Kovách Lászlót, Kozma Sándort, Kubinyi Ferencet, b. Liphay Bélát, Lónyay Menyhértet, Lukács Györgyöt, b. Luzsénszky Pált, Madách Imrét, Madarász Józsefet, Máriássy Jánost, b. Mednyánszky Edét, Missics Jánost, Murgu Euthimot, Nyáry Pált, Németh Albertét, b. Nicolich Fedort, hg. Odescalchi Gyulát, Patay Istvánt, Pesti Frigyes, b. Podmaniczky Frigyes, Prónay Józsefet, gr. Ráday Gedeont, Révész Imrét, b. Simonyi Lajost, Szalay Lászlót, gr. Szapáry Gézá és Gyulát, gr. Széchenyi Bélát, Szelestey Lászlót, Szentiványi Károlyt, Szilágyi Virgilt, Tanárky Gedeont, Tisza Kálmánt, Lajost és Lászlót, Tóth Vilmost, 1 refort Ágostont, Ürményi Józsefet és Miksát, Várady Gábort, b. Vay Bélát, Vidacs Jánost, Zichy Antalt, gr. Zichy Jenőt és Józsefet stb.

Már ez a kivonatos névsor is mutatja, hogy az ismertebb konzervatívok vajmi gyér számmal szerepelnek benne; a bánásból és a Partiumból szép számmal kerültek be a nemzetiségiek, ezek közül azonban az 1861 -i rövid országgyűlés alatt csak kevesen kerestek módot és alkalmat valamely különleges álláspont érvényesítésére.

¹ O. L. K. E. 360., 536., P. N. márc. 22. est., 29. regg., ápr. 5. (áprilistól kezdve a P. N. esti kiadása egyetlen közkönyvtárban sem található fel). *Képviselőházi nyomtatványok* 5., 9. szám.

Az ezekben vázolt képviselőválasztási eredmény szempontjából már most meg kell világítanunk a kormánynak a választási mozgalom alatt tanúsított magatartását is.

Bírjuk Mailáth tárnokmester vallomását arra nézve, hogy ő minden befolyását felhasználta abban az irányban, hogy a határozati párt többségre ne vergődjék.¹ Ez nyilván inkább a már együttlevő országgyűlésre nézve volt mondva, mert a választások befolyásolására a kormánynak, melyet a törvényhatóságok még csak törvényesnek sem ismertek el, alig volt eszköze; tényleg kellett néznie az ellentállás ama szellemének, mely már a törvényhatósági közgyűléseken megnyilatkozott, teljes diadalát a választások egész vonalán is. Állásának szilárdságát kevéssé növelte az a körülmény, hogy abban a «Tájékoztatásban, melyet az emigráció vezető-szerve, a Teleki hazatérése óta csonka «Nemzeti Igazgatóság» ez időben kézirati másolatokban terjesztett az országban,² egyenesen ki volt mondva, hogy ezidén már háború nem lesz Olaszország konszolidálatlan állapota miatt; azért itt is biztosnak volt mondva a háborúnak előbb-utóbb való bekövetkezése, és az, hogy ebben a háborúban az egységes olasz nemzeti állam a magyar nemzetet szövetségesének fogja tekinteni. Az üzenet óva inti ugyan a nemzetet, hogy kalandor vállalkozásokba ne bocsátkozzék, sőt ifjait se bocsássa a már kimentek után Moldova-Olaszországba, s inkább jogai védelmére buzdítja; de azért hangoztatja a Kossuth és Cavour közt szeptemberben kötött egyesség fennállását, s kitörendő forradalom esetében az olaszországi magyar légió harckésztségét, Garibaldi és a francia császár segítségét. És hasonló tartalmú közléseket a külföldi sajtó nyomán a magyar lapok is hoztak,³ Cavour pedig szinte kihívó hangon vádolta Ausztriát a jogosult olasz nemzeti törekvések elleni gáncsvetésekkel.⁴

Ausztriának azzal is számolnia kellett, hogy az Olaszországon kívüli külföldi közvélemény is kezdett némi megértést tanúsítani a magyar ügy iránt. Jellemző erre nézve Duncombe (Thomas) tekintélyes angol képviselő felszólalása március 15-én az angol alsóházban. Interpellálta Lord Russel külügyminisztert a piemonti angol követnek adott utasításai iránt, melyek állítólag Kossuth ottani tevékenysége ellen irányultak, s ennek kapcsában lelkes védelmére kelt Magyarország jogosult szabadságtörekvéseinek és reményét fejezte ki arra nézve, hogy Ausztria kényuralmának napjai meg vannak számlálva. A külügyminiszter az európai béke érdekeire való általános hivatkozással kitérőleg válaszolt; nálunk azonban e fősztólás önvendetes feltűnést keltett s utóbb néhány megye egyéb, magyarbarát külföldi

¹ O.L.K.E. 481. szám.

² Berzeviczei irattár.

³ P. N. febr. 25. est.

⁴ Rogge id. köt. 179. 1.

nagyság között Mr. Duncombe-ot is bizottsági taggá választással tisztelte meg, s egyidejű londoni követjelentésből kitűnik, hogy az angol külügyminiszterre nagy benyomást tettek Magyarországnak azok az érvei, melyek alapján a birodalmi Tanácsba való belépést megtagadta.¹

Tekintettel a választásokra, a kormány egyelőre elodázta az adó-behajtásokra vonatkozó erélyesebb rendszabályokat, habár a pénzügyminiszter jelentése szerint március második felében Magyarországon az adóhátralékok már az egyenes adók 90 %-ának összegéig emelkedtek.² Egyelőre még az oly aggasztó jelentések, mint a hadkötelesek tömeges elmaradása az újoncállításról, sem idéztek elő szigorúbb beavatkozást.³

Ellenben hajthatatlan maradt a kormány a rendőri hatalomnak a törvényhatóságok hatáskörébe való átbocsátására nézve éppen ebben az időben legtürelmetlenebbül megnyilatkozott kívánságokkal szemben. A helyzetet kétségkívül rontotta az, hogy némely megye sietett a maga hatáskörében önhatalmúlag mindjárt megszervezni, illetőleg visszaállítani a régi pandúrokat. A helytartótanács és a kancellária egyértelműig állást foglaltak úgy a törvényhatóságok — különösen a városok — kívánsága mellett, mint a mellett, hogy a pesti rendőrigazgatóság helyett a helytartótanács kebelében állíttassék fel egy rendőri osztály, s utaltak arra a gyűlésre, mely éppen az akkori mozgalmak idejében az idegen rendőri közegek ellen irányult, s arra, hogy az egybegyűlendő országgyűlés bizonyosan követelni fogja azok eU távolítását, ezzel tehát meg kellene előzni az országgyűlést. Azt is kimutatták, hogy e reform évi 300,000 forint megtakarítást eredményezne. Mind hasztalan! A rendőrminiszter elismerte érveik súlyát, de úgy vélte, hogy ennek az ideje még nem jött el; a helytartótanács konkrét javaslatait azután feküdni is hagyták mindaddig, míg az alkotmányos kísérlet bukása azokat tárgyalatlanokká tette.⁴

Mialatt a kormány az országgyűlés teendőinek előkészítésével volt elfoglalva, váratlan súlyos válság kitörésével fenyegette az országbírói értekezlet munkálata életbeléptetésének kérdése. A magyar kormánytagoknak s elsősorban Apponyi országbírónak álláspontja e kérdésben az volt, hogy miután a törvénykezésnek a magyar bíróságok részéről való átvételét tovább halasztani nem lehet, az pedig ki van zárva, hogy a magyar bíróságok az osztrák törvények szerint járjanak

¹ *Kossuth* id. m. III. 117. s köv.!, *P. N.* ápr. 20., *Redlich* id. m. II. 739. I.

² *H. H. S. A. Min. Conf. Prot.* márc. 23. II.

³ Ceglédén magában 760 hadköteles egyén nem jelentkezett: *O. L. K. E.*

319. sz.

⁴ *H. H. S. A. Min. Conf. Prot.* jan. 24., *O. L. K. E.* 170., 378., Helyt. T. márc. 13-i előtérj., *P. N.* márc. 2. regg.

el, hatalmaztassék fel az országbíró az értekezleti munkálatnak mint törvénykezési provisoriumnak életbeléptetésével. Ezzel szemben az osztrák miniszterek némi joggal hivatkoztak arra, hogy hiszen a magyarok irtóznak az octroitól, s most, íme, ők javasolják a törvénykezési rendnek ideiglenesen octroi útján való behozatalát! Habár az osztrák érvelések világosan elárulták a mély bizalmatlanságot a magyar bíróságok és a nagyrészen visszaállítandó magyar törvények iránt, azért Schmerling és társai — tekintettel az októberi diploma ígéreteire,— mégsem javasolhatták többé a visszatérést az abszolút rendszer által behozott judikaturára, s ezért az országbírói értekezlet munkálatának elbírálás és esetleges jóváhagyás végett az országgyűléshez való utasítását ajánlották, valószínűleg azzal az utógondolattal, hogy az országgyűlés nem fog ráérni azzal foglalkozni s majd minden a régiben marad.

A nézeteltérések oly élesek voltak, hogy az Apponyi javaslatának elfogadása esetére az osztrák miniszterek ajánlották fel lemondásukat, mikor pedig a császár az ő nézetök felé látszott hajolni, Apponyi jelentette be leköszönését; ez utóbbinak elfogadása pedig annál nagyobb zavart okozott volna, mert reá az országgyűlés megnyitása és vezetése körül fontos szerep várt.

Végre a csak április 2-án Apponyihoz intézett legfelsőbb kézirat úgy döntötte el a kérdést, hogy a törvénykezés haladéktalanul adassék át a magyar bíróságoknak s az osztrák bíróságok tagjai helyeztessenek rendelkezési állapotba, azonban az országbírói értekezlet munkálata bocsáttassék az országgyűlés elbírálása alá s majd annak jóváhagyásával és az uralkodó beleegyezésével léptetessék életbe.

Apponyi ebbe belenyugodott, a minthogy a magyar alkotmányosság szempontjából tulajdonképpen nem is lehetett ellene kifogást tenni. És belenyugodott valószínűleg azért is, mert már ekkoriban meg lehetős biztossággal lehetett előrelátni azt, ami később be is következett, hogy t. i. az országgyűlés nem azt fogja tenni, amit az osztrákok vártak tőle, hanem ez esetben bölcs opportunitással, számolva a helyzet követeU ményeivel, sietni fog beleegyezését adni az értekezlet javaslatának a maga egészében való életbeléptetéséhez.¹

Azoknak a munkálatoknak, melyekkel a kormány az országgyűlésnek az ő céljai szempontjából sikeres működését igyekezett előkészíteni, kiindulási pontja tulajdonképpen az a még februárius végéről kelt előterjesztés, melyet legfelsőbb megbízásból Apponyi országbíró intézett az uralkodóhoz.² Ebben a történetek, a helyzet és a várható fejlemények

¹ H. H. S. A. Min. Conf. Prot. márc. 21., 22. ápr. 2. II. Szögyény id. köt. 87 — 94., 289 — 293. 1. Redlich II. 32 — 39. 1.

² Közölve Szögyénnél III. 265. s. köv. 1. Itt az előterjesztés febr. 2-ikáról van kelezve, de miután benne többszörös hivatkozás történik a febr. 26-i pátensre, ez a kelet nyilván téves; valószínűleg febr. utolsó napjai valamelyikének kellene állnia helyette.

gondos mérlegelése mellett tizenhárom pontba vannak foglalva azok a kérdések, amelyek iránt a kormánynak az országgyűléssel szemben követendő magatartása szempontjából előzetesen állást kell foglalnia. Felölelik a kérdőpontok a királyi propozícióknak, a koronázási hitlevélnek, a februáriusi pátens közlésének, az országgyűlés megnyitásának, elnökségének, a nádorválasztásnak, az országgyűlés székhelyének (Buda vagy Pest), a 48-1 törvények esetleges visszaállításának, Erdély és Horvátország meghívásának, az amnesztiának, a magyar kormánynak, sőt az országgyűlés szükségessé válható feloszlatásának és az azt követő intézkedéseknek is összes problémáit. Apponyi csak rámutat valamennyire a nélkül, hogy gyakorlati megoldási módokat hozna javaslatba, de határozottan óv minden elszett kivételes rendszabálytól, ajánlja az országgyűlés törvényes jogállásának elismerését és az alkotmányos megoldás megkísérlését.¹

E fölterjesztés szolgált alapul arra, hogy az uralkodó március 6-áról kéziratot intézzen Vay kancellárhoz, melyben őt megbízta, hogy a kormánynak a közeledő országgyűlés folyamában fölmerülő fontos politikai kérdésekkel és eshetőségekkel szemben követendő eljárása és iránya iránt a kormányban részes vagy ahhoz közelálló magyar politikusokkal folytatandó tanácskozások után javaslatokat tegyen. A kézirat mint meghallgatandókat megnevezi Szécsen minisztert, Szögyény második kancellárt, Apponyi országbíró, Mailáth tárnokot és Sennyey helytartótanácsi alelnököt; mint olyanokat, kiknek a tanácskozásokba való be vagy be nem vonását a Vay belátására bizza: gr. Barkóczy Jánost, gr. Dessewffy Emilt és gr. Andrássy Györgyöt.²

Az értekezletek Szögyény lakásán Bécsben március 9-én indultak meg s bennök a megnevezettekén kívül részt vett gr. Zichy Ferenc és Zsedényi is és mint tollvivő Beke Kálmán udvari tanácsos; március 15-ig naponta tanácskoztak³ s megbeszéléseik eredményét b. Vay kancellár március 17-éről kelt legalázatosabb előterjesztésbe foglalta össze, hivatkozva az értekeztet tagjainak egyhangú megállapodására.⁴

E fölterjesztés az Apponyitól formulázott tizenhárom kérdésre ad választ; ajánlja annak megkísérlését, hogy az országgyűlés küldjön ki

¹ *Redlich* (id. m. II. 716. s köv. 1.) kelet nélkül közli Rechbergnek egy valószínűleg még febr. hóban az uralkodóhoz int. bizalmas előterjesztését, mely szintén az országgyűlés várható magatartásával szemben követendő eljárással foglalkozik s talán indító oka volt az Apponyihoz int. felszólításnak, de sem az Apponyi sem a Vay előterjesztéseiben nincs hivatkozás Rechberg e memorana dumára.

² A kézirat szövege *Redlichnél* II. 6 — 7. 1.

³ *Szögyény* id. m. III. 80. s köv. 1.

⁴ Ez előterjesztés eredetije: O. L. K. E. 389. sz. közölve *Könyvinál*: III. 3. s köv. 1. és *Redlichnél* II. 718. s köv. 1., és Anh. 2. szám.

egy deputációt a birodalmi tanács hasonló küldöttségével a közös ügyek iránti tárgyalás végett. Nagyon óhajtandónak mondja, hogy az uralkodó személyesen jöjjön a magyar országgyűlést megnyitni és tartson egy a múltra s a jövőre egyaránt kiterjeszkedő trónbeszédet, mely csak jelezze a majdan bemutatandó királyi proposíciókat. Ha a császár személyesen el nem jöhetne, ajánlatos volna Ferdinánd Miksa főherceg által való képviseltetése. A trónbeszéd a februáriusi pátensre való hivatkozással megújítaná a Reichsrathba való képviselőküldés iránti felszólítást. A koronázási hitlevél az 1741-i minta szerint, de csak akkor lenne megszerkesztendő, ha az 1848-i törvények revíziója már megtörtént. Ferdinánd király és Ferenc Károly főherceg lemondásai közlendők volnának az országgyűléssel. A nádorválasztás is majd csak a 48-i törvények revíziója s a koronázási hitlevél megállapítása után következnek. Az országgyűlés megnyitása Budán a várpalotában menne végbe, de meg kellene engedni, s ezt a trónbeszédben is kifejezni, hogy a két ház tanácskozásait Pesten folytathassa. Felelős magyar minisztérium felállításáról szó sem lehet, mert ez a trón hatalmát aláásná s Magyarország és a birodalom többi részei közötti összefüggést megsemmisítené, de a magyar belügyekre nézve, kivált az országgyűléssel való érintkezésben a magyar kormányférfiak helyzete úgy volna alakítandó, hogy ők a kabinetben annak osztrák tagjai által le ne szavattathassanak. Erdély szervezése siettetendő volna, hogy a magyar országgyűlésre kiküldhesse képviselőit; Horvátország is felhívandó lenne, hogy küldöttség útján a magyar országgyűléssel érintkezésbe lépjen. Az amnesztiát majd csak a koronázás hozná meg. Ha az országgyűlés feloszlata válnék szükségessé, új országgyűlés volna összehívandó s meg kellene maradni az alkotmányos úton; amennyiben a megyék működésének ideiglenes fölfüggesztése elkerülhetetlen volna, a magyar kormányférfiak akkor is rendületlenül kitartának helyükön, de kívánják, hogy a pacifikáció módjára nézve lehetőleg szabad kezök legyen. Javaslatba hozza továbbá a fölterjesztés gr. Apponyinak a főrendiház elnökévé s Mailáthnak alelnökké való kinevezését. Kijelenti végül Vay társai nevében is, hogy amennyiben e javaslataik elfogadást nem nyerének, elbocsáttatásukat fogják kérni.

Habár ennek az előterjesztésnek nem egy pontja világosan mutatja, mily távol állottak az októberi férfiak még akkor is a magyar közvéleménytől s mily balul ítélték meg az országgyűlési fejlemények lehetőségeit, javaslataik — melyekhez pedig állásukat kötötték — még ily alakban is nehezen és nem teljesen hatoltak keresztül az azok tárgyalása végett március 18-án, 19-én és részben még 30-án is megtartott minisztéri tanácskozásokon.

Ezekben a tanácskozásokban, melyekben magyar részről Vay, Szécsen, Apponyi, Mailáth, Szögyény és Sennyey vettek élénk részt,

s melyekben a császár maga elnökölt, az osztrák miniszterek éles bírálat alá vonták a Vay-féle előterjesztés tizenhárom pontját. Okét megelőzve sietett az uralkodó leszögezni azt az álláspontját, hogy az októberi diploma kibocsátásakor a megállapodás az volt, hogy az csupán tudomásulvétel végett közlendő a magyar országgyűléssel, annak tárgyalása azonban ki van zárva. Schmerling kevésbé merev álláspontot foglalt el; ő a diploma megvitatását úgy a magyar, mint a többi országgyűléseken elkerülhetetlennek tartotta, de az országgyűlés csupán a keresztülvitel módozataira nézve van hivatva javaslatokat tenni; az uralkodó magáévá tette e magyarázatot, de azzal a hozzáadással, hogy a magyar országa gyűlésnek a birodalmi tanácsban való képviselője iránt tárgyalások csak az országgyűlés és a korona között lehetségesek, nem maga a két testület között.¹

Élénk vitára szolgáltatott okot az a kérdés is, vajjon a császár személyesen nyissa-e meg a magyar országgyűlést? Schmerling meglehetősen leplezetlenül fejezte ki azt a nézetét, hogy a magyarokat maguktartása nem érdemesíti e kegyre; Szécsen és Vay lelkes szavainak, melyekkel a legfelsőbb megjelenés üdvös hatását ecsetelték, benyomását gyöngítette Mailáth tárnoknak az a megjegyzése, hogy a kívánatos fogadtatás tekintetében teljes kezességet nem vállalhat. Ellenmondással találkozott az országgyűlésnek Pesten való ülésezésére vonatkozó javaslat is, e részben azonban a császár kezdettől fogva engedékenységet tanúsított.

A nézeteknek majdnem minden kérdésben az osztrák és a magyar csoport szerinti megoszlása szükségkép előtérbe állította a kancellár ama méltányos kívánságát, hogy a magyar belpolitika kérdéseiben a magyar tanácsosok a viszonyokat nem ismerő osztrák kollégáiktól függetlenül határozhassanak. Ámde bármennyire húzódott az e fölötti vita, mindinkább nyilvánvalóvá lett, hogy a «birodalmi szempontok» szerfölötti kiterjesztése osztrák részről e tekintetben minden engedményt kizár, s hogy az uralkodó sem hajlandó a kormányhatalom ilyen dualisztikus megosztásához hozzájárulni.

A vita meglehetősen kietlen színt öltött, mikor Mailáth kerekén kijelentette, hogy arra, hogy a magyar országgyűlés 85 képviselőt küldjön a birodalmi tanácsba, kilátás egyáltalán nincs, legfőlebb az lesz talán elérhető, hogy egy regnikoláris bizottságot alakítson a Reichsrath-tal való tárgyalás céljából. Itt aztán már szükségkép előállott az országgyűlés feloszlatásának, új országgyűlés összehívásának, az alkotmány újabb felfüggesztésének s az esetleges ostromállapotnak a kérdése is. Ezek tekintetében már a magyar tanácsosok nézetei sem látszottak meg-

¹ Lásd erre, valamint a következőkre nézve a min. értekezletek (*H. H. S. A.*) könyveit a márc. 18., 19. és 30-i ülésekről, továbbá *Redlichnél*: II. 7 —22 I. és *Szögyényné*: III. 84 — 87. l.

egyezni, s az ingerültség, mellyel maga az uralkodó a magyarországi állítólagos forradalmi előkészületekről nyilatkozott, elárulta a kormányhatalom készségét az erősebb rendszabályok igénybevételére.

A tanácskozások tulajdonképpen véget értek, a nélkül, hogy a kancellártól előterjesztett tizenhárom pont mindegyikére nézve megállapodás jött volna létre. Ez részben arra is vezethető vissza, hogy — amint a Szögyény emlékiratai mutatják — a miniszteri tanácskozásokkal úgyszólván párhuzamosan egyfelől a magyar, másfelől az osztrák kormánytagok váltakozó magánkihallgatásokon igyekeztek az uralkodót a maguk oldalára vonni. Ez a huzavona és ingadozás okozta, hogy Apponyi országbíró kénytelen volt Vay előtt panaszt emelni, hogy egy nappal az országgyűlés ünnepélyes megnyitása előtt még nincs birtokában a trónbeszéd ama végleges szövegének, melyet másnap neki kell felolvasnia,¹ s hogy a kancellár március 17-ről kelt előterjesztésére a hivatalos választ csak egy, a megnyitás napjárói, április 6-ról kelt legfelsőbb kéziratban kapta meg, tehát akkor, amikor a fölterjesztésben foglalt kérdések közül több már túlhaladott[^]nak volt tekinthető.

E legfelsőbb kézirat² kijelenti, hogy az uralkodó tántoríthatatlanul ragaszkodik az októberi diploma alapgondolatához, azon formára nézve azonban, melyben annak államjogi alapelvei magyar királyságában alkotmányzerű kifejezésre jussanak, hajlandó a türelem, mérséklet és eszélyesség minden eszközét egész addig a határig kimeríteni, melynek átlépése ezen alapelvek feladását jelentené. A birodalmi tanácsba való követküldésre nézve a magyar országgyűlés a februárius 20-i kézirat értelmében fölszólítandó, hogy éljen a szükséges eszközzel, mellyel a magyar királyság befolyását a birodalmi tanács hatáskörébe tartozó kérdések eldöntésénél biztosítsa. Helyeselhető volna, ha az országa gyűlés e célból deputációt küldene ki; ennek hivatalos feladata azonban kifejezetten csak a birodalmi tanács hatáskörébe tartozó kérdésekre szorítkozzék és nem volna megengedhető, hogy ez a deputáció hivatalos és közvetlen tanácskozásokat folytasson a többi tartományok birodalmi tanácsával Magyarországnak az összmonarchiához való államjogi viszonyának végleges rendezése tárgyában. A császár hajlandónak nyilatkozik az országgyűlés kezdetekor Budára utazni; ha azonban a beálló körülmények ezt megengedhetlenné tennék (ami a kézirat aláírásakor máris beállott), akkor egy császári hercegnek kir. biztossá való kinevezésétől el kellene tekinteni s az országgyűlés az országbíró, mint erre kinevezett biztos által nyitatták meg, aki azonban beszédébe mindazt bevénne, aminek a trónbeszéd tartalmát kellene alkotnia.

¹ O. L. K. E. 389. szám.

² Közölve *Könyvínál* 111. 10. s köv. 1., az *Emléklapokban* 397. s köv. 1. és *Redlichnél* II. 25. s köv. 1.

Ferdinánd király és Ferenc Károly főherceg lemondási okiratai a kancellária által hitelesített fordításban lesznek az országgyűlés elé terjesztendők, kívánatára megengedtetvén annak, hogy küldöttség útján összehasonlíttassa a fordítást az eredeti oklevelekkel.

Az országgyűlés tartásának helyére nézve a kézirat elfogadja az indítványozott változtatást, föltéve, hogy az országgyűlés erre irányuló óhaját loyális módon célszerűségi érvekkel fogja megokolni. A nádorválasztásra, az 1848-i törvények revíziójára, Erdély és Horvátország kérdéseire nézve az uralkodó azonosítja magát magyar tanácsosai felfogásával; ellenben az amnesztiára nézve fenntartja teljesen szabad elhatározási jogát. Hasonlóképpen nem tágít — addig, míg Magyarország közjogi viszonya végleg rendezve nem lesz — az összminisztériumnak a magyar ügyekre is kiterjedő hatáskörétől, csak a keresztülvitel eszközeire nézve hajlandó magyar tanácsosainak szabad kezet adni. A magyar kormányzat és közigazgatás végleges berendezésére nézve az országgyűlésnek lesz kezdeményezési joga, de a független magyar minisztériumra irányuló követelés teljesítése eleve kizártnak tekintendő.

A főrendiház elnökségére nézve a kézirat elfogadja a magyar tanácsosok javaslatát, de a 4_8-i törvényekre való hivatkozást mellőztetni rendeli. Végül különös figyelmébe ajánlja a kancellárnak és munkatársainak a sürgős pénzügyi kérdések elintézésének siettetését, és hangsúlyozza, hogy ha az események alakulása hatalmi eszközök alkalmazását tenné szükségessé, ezek terén is számít az uralkodó magyar tanácsosai hűségére és odaadó támogatására, kiknek főfeladata lesz odaadni, hogy az ily eszközök alkalmazása minél rövidebb időre szoríttassék s ezen időközben is újabb alkotmányos megoldás készítették elő.

Az előadottak mutatják a kormány magyarországi politikáját a maga egyenes vonatkozásaiban a Magyarországon történő és várható dolgokhoz; azonban a szűkebb értelemben vett Magyarország fejleményeire is lényeges kihatással voltak a kormánynak azok a politikai rendszabályai s azok a többnyire leplezett törekvései, melyek egyfelől arra irányultak, hogy Erdély úniója az anyaországgal s Horvátország közeledése ahhoz meg ne valósuljon, másfelől arra, hogy a bánági és vajdasági szerbség külön törekvései az egyesítés végrehajtása után is tápot nyerjenek, s végül arra, hogy a felvidéki tótság és rutenség is kiválni igyekezzék a nemzeti közösségből. Az osztrák politika régi vonására ismerünk e törekvésekben, melyeknek jelenségeit a magyar alkotmányért vívott harc e napjaiban kell most szemügyre vennünk.

Az erdélyi országgyűlés szervezése ügyében összehívandó gyulafehérvári értekezlet késedelme¹ alkalmat szolgáltatott az erdélyi románoknak arra, hogy elébevágva a tervezett hivatalos összejövetelnek,

¹ Lásd e kötet 152—1-3. lapját.

Nagyszebenben, januárius i4-én egy külön román nemzeti gyűlést rendezzenek az államminiszter engedélyével. Míg a kormány Erdély szervezésének kérdését a gyulafehérvári megállapodásoktól tette függővé,¹ gr. Mikó helyettes kormányzó pedig a nála tisztelgő kolozsvári városi tanácsot mérsékletre és türelemre intette,² a Nagyszebenben összegyűlt románok Sulutz Sándor érsektől és Ságuna püspöktől inkább biztatva, mint csillapítva zajos tüntetést rendeztek az unió és a magyarság ellen; határozatokba foglalták követelményeiket, melyek a román-ság teljes függetlenítésére s a legszélesebbkörű választói jogra irányultak, s nemcsak a 4.8-! törvényeket nyilvánították érvényteleneknek, hanem már előre semmisknek jelentették ki a gyulafehérvári értekezlet határozatait is, amennyiben azok az ő végzéseikkel ellenkezének. Elhatározták azt is, hogy kívánságaikat egy küldöttség vigye az uralkodó elé, s egy bizottságot választottak, mely a főpapok mellett örökdiék a román-ság érdekei fölött.³

Ez a megnyilatkozás nem múlhatott el ellenmondás nélkül a magyarok és székelyek részéről; különösen a magyar sajtó hevesen tiltakozott a gyulafehérvári tanácskozmány megfélemlítésének ilyen kísérlete ellen. A februárius ii-re összehívott értekezlet ilyen előzmények után meglehetősen izgatott hangulatban gyűlt egybe; b. Kemény Ferenc kancelláriai elnök a meghívásokat úgy intézte, hogy az értekezletben ugyan minden nemzet és minden osztály képviselve volt, de a magyarok nagy túlsúllyal bírtak: 23 magyar mellett csak 8 szász és 8 román volt meghíva.

Első szónok Haynald Lajos erdélyi püspök volt, ki nagy hatással indítványozta a Magyarországgal való úniót kimondó 1848: VII. tcikk érvényének elismerését, ami magában eldönti az Erdély szervezésére nézve az értekezlet elé kitűzött összes kérdéseket. Az ő nézetéhez és javaslatához járult gr. Teleki Domokos, míg Sulutz érsek hosszú román beszédben, a nélkül, hogy magával az únió elvével szembeállított volna, ajánlotta a nagyszebeni gyűlés által szerkesztett, a választójog szabályozására vonatkozó javaslat elfogadását s követelte a román nemzet egyenjogúsítását az országgyűlési képviselőben és a követutasítást. Utána Schmidt Konrád beszélt németül a szászok nevében s bár elvben elfogadta az úniót, annak kimondását egy összehívandó újabb erdélyi országgyűléstől várta, amelyen a szászok kívánságuknak megfelelő képviselőt nyernének; elő is terjesztett egy ezt célzó, a románoktól eltérő választójogi törvényjavaslatot. Úgy a román, mint a szász indítvány csak octroi útján lett volna megvalósítható.⁴

¹ *H. H. S. A. Min. Conf. Prot. jan. 17., 20.*

² *P. N. jan. 17. regg.*

³ *Ürmössy: id. m. l. 251. s köv. 1., P. N. jan. 17., 20. és 29. regg.*

⁴ Lásd úgy erre, mint a következőkre nézve *Ürmössy id. köt. 255. s köv. 1., továbbá P. N. febr. 12. regg., 13. regg.*

A vita még a következő napra is áterjedt s folyamatában felszólaltak gr. Mikó Imre, Berde Mózes, Ságuna András és az elnöklő b. Kemény Ferenc is. Ezután szavazásra bocsáttatván az indítványok, kitűnt, hogy a Haynald-Teleki-féle javaslatához a jelenlevők közül 27-en járultak, tehát a magyarokon kívül három szász is; a román indítványt a nyolc román fogadta el, a szászokét csak három szász; ezzel a kérdés az értekezleten eldöntöttnek látszott s Kemény a konferenciát bezárta, mindhárom indítványt fölterjesztés végett jegyzőkönyvbe vétetvén.¹

Mialatt az erdélyi magyarság körében élénk mozgalom indult meg az uniónak már most a gyulafehérvári értekezlet eredményéhez képest is még a magyar országgyűlés összejövetele előtt leendő megvalósítása érdekében, míg Kemény elnöknel egymást érték az ezt kérelmező küldöttségek, s a magyarországi megyék és a sajtó is lelkesülten felkarolták az ügyet, a kormány kebelében mindinkább nyilvánvalóvá lett, hogy annak osztrák tagjai nemcsak az uniót nem kívánják, hanem csak olyan erdélyi országgyűlés alakulásához adják beleegyezésüket, melytől az unió kimondása nem várható. A februáriusi pátens megállapítása és kibocsátása által okozott késedelem miatt b. Kemény csak március 14-én tehetett a miniszterek értekezletének jelentést a gyulafehérvári konferencia eredményéről s tehetette meg javaslatát az erdélyi országgyűlés szervezése tárgyában. Tudva, hogy az unió egyszerű elismerésével keresztül nem hatolhat, azt javasolta, hogy az értekezleten beterjesztett összes indítványok mellőzésével az 1848 előtti szervezet alapján hívassák össze az országgyűlés, csupán azzal a módosítással, hogy a románok az uralkodótól kinevezett képviselőket kapjanak s a választók ötödik kategóriája az eddig nem jogosított osztályokra és nemzetiségre is kiterjedjen. Vay és Szécsen pártolták a javaslatot, mely ugyan a magyarokat egyáltalán nem elégíthette ki, ellenben Schmerling ezt is ellenezte s azt találta, hogy a gyulafehérvári értekezlet nem felelt meg annak a feladatnak, melyet a császár elébe tűzött; a cél nem lehet az, hogy — mint Magyarországon történt — az 1848 előtti alkotmány állíttassák helyre; az októberi diploma másként rendelkezett Erdélyre nézve, ott tehát egyszerűen az 1847-re visszamenni nem lehet. Plener kifogásolta, hogy Kemény, a helyett, hogy a gyulafehérvári értekezletet megfelelően irányította volna, a maga nézetét szubstituálta az értekezletén megnyilvánult nézetek helyére. Miután az összes osztrák kormánytagok a Kemény javaslata ellen nyilatkoztak, az ügy döntés végett az uralkodó elé vitetett.²

A magyar és osztrák kormánytagok csatája megújult a március 27-i koronatanácsban, amelyben Szécsen különösen arra utalt, mily

¹ P. N. febr. 14. est., *Heőke* — *Szabó*: Magy. újabbk. tört. II. 546. s köv. 1.

² H. H. S. A. Min. Conf. Prot. márc. 14. 11., *Redlichnél*: 11. 241. S köv. 1.

rossz benyomást tenne egy octroiált választójog Erdélyben, Kemény pedig azt hangsúlyozta, hogy ha az erdélyi országgyűlésen a románokat túlsúlyra hagyjuk jutni, az tulajdonképpen a két román erdélyi püspök korlátlan uralmát jelentené, s hogy az erdélyi országgyűlés összehívása azért is siettetendő, mert a jelenlegi hatósági szervezet, mely minden tekintélyét és befolyását elvesztette, ott tovább fenn nem tartható.¹

Ezek után az előzmények után jött létre a március 24-] legfelsőbb elhatározás, mely a képviselőválasztást Erdélyben az 1791: X l. tcikkre alapítja ugyan, de annak rendelkezéseit ugyanakkor annyira megmódosítja a választójog messzemenő kiterjesztésével, hogy az egész rendelkezés mégis az octroi jellegét viseli magán.² Mire azonban ez a legf. elhatározás napvilágot látott, a helyzet Erdélyben is lényegesen megváltozott a februáriusi pátens kibocsátása, a magyar országgyűlés összejövelele s másrészt a megyéknek és a magyar törvénykezésnek helyreállítása által. A pátentst a szászok lelkesedéssel, de a románok is megelégedéssel fogadták, mert hiszen amazoknak különösen a túlzóbb része mindig német szellemű központosítás után vágyott, emezek pedig a kibocsátott «alaptörvény» által legalább Erdély különállását mindenkorra biztosítottak látták. Természetesen annál elégedetlenebbek voltak a pátenssel az erdélyi magyarok és székelyek, kiket azonban bátorított az a tudat, hogy az egybegyűlendő magyar országgyűlés majd illetékes lesz fölvenni a küzdelmet Béccsel úgy a pátens ellen, mint Erdély uniója mellett. A román nemzetiségi mozgalom ez időben már áttérjedni kezdett Magyarországra is, nevezetesen Bihar megyébe, hol a nagyszebeni egyházmegyei nyomdában készült röpirat a képviselőválasztások alkalmából uszította a román választókat a magyarok ellen, az imént átcsatolt Kővár vidékére, hol a megyegyűlés sérelmi felirata a románok egyenjogúsítását is követelte, és Krassó megyébe, hol a románok erőszakoskodva követelték egy jelöltjüknek a megyebizottságba való beválasztását.³

Az ellentétes áramlatokkal szemben sikerült b. Kemény kancelláriai elnöknek kieszközölni azt, hogy Erdélyben legalább a megyei és bírósági szervezet visszaállíttassák s a főispánok kineveztetvén, megfelelő utasítással láttassanak el. A kormány ugyan szerette volna a megyék tevékenységét a képviselőválasztások előkészítésére szorítani, ez azonban gyakorlatilag nem volt keresztülvihető; április folyamában már egész Erdélyben megindult — mint látni fogjuk — a megyék szervezkedése. Hasonlóképpen nem lehetett kitérni a bíróságoknak is az 1848 előtti állapot alapján való visszaállítása elől; az osztrák polgári törvénykönyv azonban érvényben hagyott. A főispánokkal — illetőleg fő-

¹ U. ott márc. 21.

² Heőke — Szabónál 553. 1.

³ O. L. T. K. t. 279. sz., Megy. alk. mozg. 191. es 215. 1.

királybírókkal — együtt kinevezettek az erdélyi kormányzék (gubernium) tagjai is a régi alapon, s így ha Erdély uniója nem is, legalább a 48 előtti törvények alapján való átszervezése megvalósult.¹

Láttuk, miképp rendezte a Horvátországot illető legégetőbb kérdéseket az első báni konferencia előterjesztése alapján kibocsátott december 5-i császári kézirat,² a szervezési kérdések azonban, valamint Magyar- és Horvátország közjogi viszonyának rendezése még függőben maradtak. A januárius 2-1 kormánytanácsban már résztvett Mazuranic is, a létesített horvát udvari dikasterium elnöke, valamint Sokcevic bán, de Szécsen, mint tárcanélküli miniszter referálta a magyar kancellária javaslatát, mely szerint a magyar országgyűlés kihirdetésével egyidejűleg a horvát bán felhívandó volna, hogy haladéktalanul hívja össze régi alapon a horvát tartománygyűlést (Landescongregation), hogy annak ülésezése még megelőzhesse a magyar országgyűlést. Ugyané leiratban ő felsége kijelenténé, hogy a magyar országgyűlés egyik főcélja és legsürgősebb feladata a koronázási hitlevél megállapítása lévén, ebből a szempontból sürgős Magyar- és Horvátország régi közjogi viszonyának helyreállítása, mi végből a tartománygyűlésnek erre vonatkozó kívánatait mielőbb nyilvánítania kellene. A bán hasson oda, hogy a horvát tartománygyűlés képviselőket küldjön a magyar országgyűlésre az októberi diploma értelmében a Magyarországgal való kiegyezés előkészítése végett; amennyiben ez úton megegyezés nem volna elérhető, döntés végett az ügy az uralkodó elé terjesztnék. Horvát-Szlavonország az októberi diploma értelmében a magyar kancellár által volna tárgyalásra és megegyezésre fölhívandó; egyszersmind mindjárt a magyar országgyűlés megnyitása után a «Rendeknek» egy legf. kézirat tudomására hozná Horvátország meghívását s ők is felhívandók lennének a kiegyezés előkészítésére. A magyar országgyűlésre a horvát mágnások is meghívandók volnának s erről a bán értesítendő.³

Ezt a javaslatot a bán és Mazuranic ellenezték, főképp a horvát képviselők kiküldése s a horvát mágnások meghívása szempontjából, s azt kívánták, hogy úgy a magyar, mint a horvát «országgyűlés» deputációkat küldjenek ki, melyek Bécsben tanácskoznának a kiegyezésről. Ők csakhamar szövetségeseket találtak az osztrák miniszterekben, kik szívesen elleneztek mindent, ami Magyar- és Horvátországot közelebb hozta volna egymáshoz. Sikerült nekik még a következő kormánytanácsokban is a közjogi viszonyra vonatkozó minden megállapodást megghusítaniok, úgyhogy egyelőre csak az történt, hogy Horvátországban a megyék visszaállítását, bár már a főispánok ki voltak nevezve, — megrettenve a magyar példától — elhalasztották, Varasd megyét, mely

¹ *H. H. S. A. Min. Conf. Prot. jan.* ² Lásd e kötet 154. s köv. lapját.
23., márc. 27., *P. N. márc. 29. est.* ³ *JJ. H. S. A. M. C. Pr. jan. 2.*

önhatalmúlag visszaállította a megyei szervezetet még a törvénykezés terén is, sőt barátságos körlevelet intézett a magyar társörvényhatóságokhoz, leintették, Fiúméban pedig, ahol véget nem értek a Horvátországtól való elszakadásra és Magyarországhoz való csatlakozásra irányuló tüntetések, kihirdették az ostromállapotot. Ez az utóbbi rendszabály új sérelmet alkotott, mely a megyék felirataiban hangos kifejezésre jutott, míg Szalay László a Pesti Napló hasábjain történeti alapon fejtette ki Fiume jogállását, amiért bizalmi- és hálaíratot kapott a fiumeiektől.¹

Időközben a kormány ismét a «báni értekezlet kisegítő eszközéhez» nyúlt. Az értekezlet januárius 15-én s a következő két napon tartatott meg Zágrábban s határozatába foglalta a következő kívánalmakat: hogy a Muraköz hovátartozásának kérdése vitessék az országgyűlés elé, az 1848[^] választási törvény alapján menjenek végbe a választások, Dalmácia csatoltassék vissza Horvátországhoz és a báni tábla s a helytartóság újraszerveztessék. Az értekezlet egyúttal kiáltványt intézett a horvát és szlavón néphez, melyben azt a hazug hírekkel való bujtogatástól óvta s megnyugtanni igyekezett az iránt, hogy a jogegyenlőség megszüntetéséről s a robot visszaállításáról szó sem lehet.²

A februárius 21-ről a bánhoz intézett legfelsőbb kézirat ugyan a báni konferencia határozatainak elfogadását hirdette, de azoktól mégis lényegesen eltért, amennyiben a határöröklet egyelőre kizárta a képviselőválasztási jog gyakorlatából s Dalmácia visszacsatolását mindkét országgyűlés határozatától tette függővé, a Muraköz kérdését pedig már eldöntöttnek tekintette.³

Időközben — hogy a horvátok közóhajának legalább ennyiben megfeleljen a kormány, — végbement a megyék szervezése s a főispánok beiktatása. Zágrábban, ahol Kukuljevic Iván foglalta el a főispáni széket, az első megyegyűlés mindjárt megragadta az alkalmat, hogy a báni konferencia határozmányait magáévá tegye s különösen a horvát országgyűlés egybehívását sürgesse.⁴ Ez utóbbi meg is történt, éspedig úgy, hogy a horvát országgyűlés⁵ ugyanarra a napra hívatott össze, amelyre a magyar, előbb azonban a minisztertanácsnak néhány vitás kérdésben kellett állást foglalnia. A magyar kancellária azt kívánta, hogy az 1848 előtti gyakorlatnak¹ megfelelően a horvát rendekhez, Szlavónia három megyéjéhez és a hét szab. kir. városhoz a bán útján a magyar ország-

¹ *U. ott* jan. 5., febr. 7., 14., *Megy. alk. mozg. ii. sköv. I.*, *P. N.* jan. 8. est., 29. est., febr. 4. est., 10. regg., 14. regg., 16. est., 19. est.

² *P. N.* jan. 23. regg., febr. 7. regg.

³ *U. ott* márc. 6. esti; *Rogge* id. köt. 131. l.

⁴ *P. N.* febr. 16. regg.

⁵ Deák Ferenc is — a zágrábi körlevél alkalmából írt cikkében — használja az «országgyűlés» kifejezést a horvát tartománygyűlés megjelölésére.

gyűlésre szóló királyi meghívók intéztessenek. Ezt Mazuranic — természetesen teljes egyetértésben Schmerlinggel és a többi osztrák miniszterekkel — határozottan ellenezte, mondván, hogy az 1848 előtti alkotmányt és közjogi viszonyt maga Magyarország tépte szét, az 1848-ít pedig Horvátország el nem ismerte. Ez az intézkedés — szerinte — prejudikálna Magyar- és Horvátország viszonyának, mely az októberi diplomában függőben levőnek van elismerve; igaz, hogy a magyar király koronázásánál Horvátországnak is interveniálnia kell, de ez amúgyis meg fog történni. Megegyezés csak egy héttel később oly értelemben jött létre, hogy a horvát főrendek meghívassanak a magyar országgyűlésre, s a magyar udvari kancellár intézzen meghívót a bánhoz, melyben őt egy a magyar országgyűlésre küldendő horvát delegáció egybeállítására kéri fel. A horvát tartománygyűlésre szóló meghívóban azután kifejezésre jutott az is, hogy annak feladata lesz Sokcevic bánnak hivatalába való beiktatása, továbbá képviselők küldése, a budai koronázásra és a magyar országgyűlésre.¹ A választások folyamában aztán megtörtént az, hogy Fiume városa az ostromállapot ellenére ismételve megtagadta képviselőjének a horvát tartománygyűlésre való küldését; a leszavazott választók óriási többsége «nessuno» (senki) feU írással ellátott szavazólapot nyújtott be.²

Ugyanekkor megtörtént a zágrábi helytartóság és a báni tábla, valamint a horvátországi bíróságok szervezése. A helytartóság címében kifejezésre jutott Dalmácia jogi odatartozása; egyébként a szervezés a budai helytartóság mintájára történt s a bécsi horvát udvari dika-sterium is a magyar kancelláriához hasonló hatáskört kapott. Jellemző tény, hogy az átszervezéskor az összes nem horvát-szlavon tisztviselők eltávolítottván, még a szlovéneknek is osztaniok kellett e sorsot.³ A báni tábla visszaállítottatott s magába foglalta az úrbéri főtörvényszéket is; címe: «Dalmácia, Horvát- és Szlavonország báni táblája» szintén megfelelt az egyesítés eszméjének; az elsőfolyamodású bíróságok helyére léptek a megyei törvényszékek, — éppúgy mint Magyarországon — de az anyagi jog terén megmaradt az osztrák polgári törvénykönyv érvénye. Visszaállították a tartománygyűlés által betöltendő albáni és báni ítélőmesteri méltóságokat is; az egész törvénykezésben kötelező lett a horvát szolgálati nyelv, csak az ügyvédekre és jegyzőkre nézve eszközölt a minisztertanács némi enyhítő módosításokat az eredeti javaslaton.⁴

A megyei élet megindulását Horvátországban a vezető vármegye, Zágráb arra használta föl, hogy mindjárt első közgyűléséből körlevelet

¹ *H. H. S. A. Min. C. Pr. márc. 7. és 15., P. N. márc. 15. est.*

² *P. N. márc. 20. est., ápr. 24.*

³ *Min. C. Pr. márc. 7.. P. N. márc. 24.*

⁴ *Min. C. Pr. márc. 16.*

intézzon úgy Horvát- mint Magyarország összes törvényhatóságaihoz.¹ De ebben a körlevélben, bár ez is testvéreknek szólítja a magyarokat s ez is kifejezi a közjogi kapocs megújításának óháját, nem a varasdi körlevél valóban testvéries hangja szólal meg; ez keserű vádakkal illeti Magyarországot, vádolja, hogy Horvátországot a múltban megfosztotta önállóságától, sőt — világos célzattal — még a magyarföldi nemzetségek elnyomásának bélyegét is reásüti. Ez a körlevél azáltal lett nevezetessé, hogy megszólaltatta Deák Ferencet, aki a Pesti Naplóban² hosszú cikkben válaszolt e váratlan támadásra, rendkívüli alapossággal cáfolta meg a körlevél történeti fejtegetéseit és törvényt magyarázatait; megállapította Magyar- és Horvátországnak kölcsönös szabad meg egyezés alapján történelmileg kialakult közjogi viszonyát, méltósággal utasította vissza a gyűlölködés és gúny ama hangját, mely nem szolgálja a kölcsönösen kívánt kiegyezés érdekeit, s végül rámutatott arra, hogy ha Horvátország külön akar válni Magyarországtól, csak egy útja van: a birodalmi tanácsba való belépés és a beolvadás az osztrák centralizmusba. A cikk Bécsben is nagy hatást tett s tartalmával a mérsékeltbb horvátok is meg voltak elégedve.

Az osztrák kormány nemzetiségi politikájának ez időbeli képe azonban nem volna teljes, ha az erdélyi és horvátországi szervezés jelenségei mellett szemügyre nem vennők azt is, ami a szerb bánóság és vajdaság kimondott visszacsatolása után ez országgrész kormányzata terén történt. Itt más volt a helyzet, mint Erdélyben vagy Horvátországban, mert ezekre nézve az úniót Magyarországgal az októberi diploma el nem ismerte, ellenben a bánásra és vajdaságra nézve elismerte, ezek visszacsatolását a december 27-i legf. elhatározás kimondta, a temesvári helytartóságot feloszlatták, s a visszacsatolt négy vármegyében a képviselőválasztások a magyar országgyűlésre éppúgy megindultak és végbe is mentek, mint a többi Magyarországon. Mégis, mint láttuk, az alatt az ürügy alatt, hogy a szerbek privilégiumai az új helyzetben biztosítandók, tanácskozások és intézkedések helyeztetek kilátásba, melyek gyakorlatilag csak arra szolgáltak, hogy a szerbségben — mely a valóságban csak egy töredéke volt az ottani lakosságnak — tovább is ébren tartsa a neki nagy szomorúságot okozott visszacsatolás megváltoztatásának reményét. Kétségtelen, hogy e re-

¹ P. N. márc. 12. est.

² Márc. 24. A cikket közli *Könyi* is: II. 598. s köv. I. Kétségtelen, hogy az 1848: V. tcikknek Horvátországra vonatkozó rendelkezései nem számolnak Horvátország azon jogállásával, melyet Magyarország 1867-ben, sőt már 1861-ben elismert, de Deák helyesen utal arra, hogy e törvényhez a horvát követek — utasításaiknak megfelelően — hozzájárultak s ezért indokolatlan Redlich (II. 212. s kv. 1.) felháborodása, mellyel e törvényt Magyarország részéről elkövetett jogtiprásnak minősíti.

meny főtáplálója Schmerling államminiszter volt, ki folytonos érintkezésben maradt Rajacic patriarchával, tovább is a magyar kancellária mellőzésével intézte a szerb egyházi ügyeket, s kivel ezért Vay kancellárnak szünetlenül hatásköri összeütközései voltak.¹

A szerbeknek eredetileg csak azt helyezték kilátásba, hogy a kormány a megtörtént visszacsatolás után a patriarcha által kijelölendő tizenkét bizalmi férfival Bécsben tanácskozásokat fog folytatni a szerbek privilégiumainak biztosítása ügyében, a nemzeti kongresszus összehívásának gondolatát a kormány akkor egyenesen visszautasította. De a makacsság, amellyel a patriarcha a kongresszus egybehívásának tervéhez ragaszkodott, s a pártfogás, amelyben azt Schmerling államminiszter részesítette, a magyar kormányférfiak engedékeny magatartása és súlytalanságuk érzése mellett végre is diadalmaskodtak. Rajacic egyszerűen megtagadta a bizalmi férfiak kijelölését, mert szerinte e kérdésben nyilatkozni a «szerb nemzetgyűlés» van hivatva.² Habár a miniszterek s köztük maga Schmerling is elismerni voltak kénytelenek, hogy a szerb nemzeti kongresszus, úgy, a mint azt az 1790: XXIV. tc. szervezte, tisztán az egyházi önkormányzat orgánusa, mégis, még gr. Szécsen is hozzájárult ahhoz, hogy ez esetben kivételesen ez a nemzeti kongresszus kérdeztessék meg a szerbségnek nyújtandó nemzeti garanciákra nézve s a patriarcha felhívassék a választások kiírására, amelyekben azonban csak a volt bánág és vajdaság, valamint az időközben Horvátországhoz átsatolt rumai és ittoki kerületek szerb lakossága vehet részt. Az erre vonatkozó felhívást az államminiszter és a magyar kancellár egyidejűleg fogják kibocsátani. A kongresszus helyül Szécsen Péterváradot vagy Temesvárt ajánlotta, de a minisztertanács többsége a határörvidéken fekvő Karlóca mellett döntött.³

A szerbek igyekezete odairányult, hogy az egybehívandó nemzeti kongresszus megelőzze a magyar országgyűlés összejövetelét s határozataival esetleg befolyásolhassa annak tanácskozásait, vagy legalább az azon megjelenő szerb képviselők magatartását; de e tekintetben már — az idő rövidege miatt is — csak félsikert érthettek el. A kongresszus ugyan március 28-ra hívatott össze, a három püspökön kívül 25 egyházi és 50 világi tag részvételével,⁴ de «belső egyenetlenségek miatt» csak április 3-án volt megnyitható, úgyhogy tárgyalásai — mint látni fogjuk — időben összeestek a magyar országgyűléseivel.⁵

¹ O. L. K. E. 95. szám, *Vay Emi. J.* 376. 1., P. N. márc. 12. est.

² P. N. jan. 25. est.

³ H. H. S. A. Pr. febr. 19.

⁴ U. ott márc. 20.

⁵ P. N. márc. 29. regg., ápr. 6. és 10., *Redlich* (id. m. II. 272. l.) tévesen keltezteti a szerb kongresszus feliratát március 5-ről.

Ha tekintetbe vesszük, hogy az 1848—49-ből ismeretes Hurbán már 1861. februáriusában egy emlékiratot nyújtott be az osztrák kormánynak,¹ melyben az északi tótoknak a kormány segítségével a magyarok elkülönülési törekvései elleni «erődsáncul» való szervezését, sőt «Szlovenszónak» Magyarországtól való elkülönítését és közvetlenül az osztrák államba való bekebelezését ajánlotta, akkor tisztában lehetünk aziránt, hogy az 1861-i országgyűlés folyama alatt megindult északi tót és rutén nemzetiségi mozgalmak szálai osztrák kormánykörökhöz fűződtek. Azt a törekvést a kormánynak, hogy Magyarország harcát alkotmányáért a magyarságot körülfogó nemzetiségi zónák fölhasználásával s az elnyomatás alatt létrejött nemzeti egység megbontásával gyöngítse, hozzá közelálló politikusok is elismerték,² s valóban lehetetlen e szempontból nem látnunk az összefüggést a kormány erdélyi, horvátországi és bánági politikája s az északi szlávok későbbi követelései között. Itt e törekvés csak kezdetét veszi, hogy később még sokkal nyíltabban bontakozzék ki.

¹ Közölte *Steier Lajos* a «Prágai Magy. Hírlap) 1927. júl. 3-1 számában.

² *Wertheimer* (id. m. l. 179. l.) a porosz követ jelentése nyomán idézi Zsedényi nyilatkozatát, mely szerint a császár a magyarok túlzott követelései ellen kénytelen a nemzetiségeknél keresni támogatást.

II.

(Az országgyűlés összejövele; előzetes tanácskozások különösen az országgyűlés helyére nézve; Apponyi közvetít. Az ünnepélyes megnyitás a királyi palotában; Apponyi megnyitó beszédje. A két ház üléseit Pesten tartja; a főrendiház nyomban megalakul. Széchenyi halálának évfordulója, istentisztelet, Teleki László ünneplése. A képviselőház megalakul; az igazolási eljárás elhúzódik; a határozati és felirati párt kialakulása. Külpolitikai jelenségek; a szerb nemzeti kongresszus lefolyása, jelentéktelen eredménye; a felsőbb bíróságok megalakulása, a törvénykezés átvétele. Benedek tábornagy Magyarországot támadó napiparancsa, tömeges megnyilatkozások azzal szemben. A horvát országgyűlés megnyitása; a vármegyék újabb megnyilatkozásai; tüntetések Erdélyben. A birodalmi tanács megalakulása, ünnepélyes megnyitása császári trónbeszéddel. Palóczy László halála; a felirati vita napirendre tűzetik. Gr. Teleki László öngyilkossága; annak hatása, a gyász, az öngyilkosság magyarázatai; Teleki hátrahagyott parlamenti beszédterve. A felirati vita megindul; Deák Ferenc előterjeszti felirati javaslatát. 1861. ápr., máj.)

A magyar országgyűlés 1861. április 2-ra lévén összehívva, s ünnepélyes megnyitása u. a. hó 6-ra lévén kitűzve, különösen a képviselők már a megjelenésre szánt hagyományos három nap alatt is nagy számai gyűltek össze a fővárosban. Mindenki érezte a reá váró feladat korszakos fontosságát, s egyúttal az előzetes megbeszélés és tájékozódás szükségét.

Publicistikánk akkori vezérférfiai gondoskodtak róla, hogy az országgyűlés állásfoglalására váró súlyos kérdések a sajtóban minél teljesebben tisztáztassanak. B. Kemény Zsigmond vezércikkeiben új érvekkel is szállt síkra a birodalmi tanácsba való belépésünk ellen. Ugyanő az összeülendő országgyűlés legsúlyosabb sérelme gyanánt az erdélyi képviselők távolmaradását jelölte meg, mert ez az 1848-i törvények megtagadását jelenti, már pedig e törvények elismerése nélkül csak provisoriumot lehet alkotni. Ha pedig — úgymond — az október 20-i rendszerváltozás utolsó stádiuma valóban az alkotmányos működés felfüggesztése lesz, akkor könnyebb és veszélytelenebb is lett volna a Bach abszolutizmusát folytatni, mintsem újra szervezni a reakciót, s pénzt, eszközöket és kedvező körülményeket teremteni oly állapot visszaidézésére, mely fölött pálcát tört maga az uralkodó, melyet elitét a világ s melyet ujjongó örömmel üdvözlőnének Ausztria

minden ellenségei. Falk azt a reményét fejezte ki, hogy Magyarország sorsa az országgyűlés megnyitásával éppen a Széchenyi halálának évfordulóján fog jobbra fordulni.¹ Szalay László röpiratokat bocsátott ki a horvát kérdésre, Fiúmera s a szerbek viszonyára nézve.² A lapok lelkesen üdvözölték az egybegyűlő képviselőket.³

A képviselők nagy része már április i-én gyűlt össze értekezletre a Tigris-szállóban, s itt elhatározták, hogy miután az 1848-i IV. te. Pestet jelöli meg az országgyűlés székhelyéül, Budán, hova az összehívás szólt, nem hajlandók tanácskozásra összegyűlni. Fzt a megállapodásukat a korelnökül kiszemelt Palóczy László útján nyomban közölték a Pesten időző gr. Apponyi György országbíróval, aki elvállalta, hogy Bécsbe táviratilag kérdést intéz. Két nappal később azt a távirati választ kapta, hogy a Felső hajlandó a megnyitás után az üléseknek Pestre leendő áthelyezésébe beleegyezni, valamint abba is, hogy ez a trónbeszéd végén kijelentessék, ha az országgyűlés tagjai erre vonatkozó óhajtásukat loyális módon célszerűségi, nem törvényességi érvekkel indokolják meg.⁴

Hogy a magyar kormányférfiaknak még ezért az engedményért is az utolsó percig mily harcot kellett vívniok, azt Vay kancellárnak Apponyihoz intézett bizalmas levelében foglalt e kifakadása mutatja: «Nincsen oly neme a kegyetlenségnek, zaklatásnak, bosszantásnak, amire a mostani minisztérium kész ne lenne. Ily emberekről fogalma magyar embernek nem lehet!»

Apponyi a bécsi választ nyomban közölte Palóczyval, ki április 4-re a pesti megyeházba a képviselők általános értekezletét hívta össze annak megbeszélése végett. Az értekezleten gr. Teleki László kijelentette, hogy ő a megnyitásra sem megy Budára, s e nézetéhez csatlakozott a túlnyomó többség; ellenben Deák Ferenc, utalva arra, hogy nem szabad nekünk megakadályoznunk az országgyűlés működésének megkezdését, odanyilatkozott, hogy ő, ha egyedül is, elmegy Budára. Így aztán a főrendeken kívül mintegy nyolcvan képviselő⁵ vett részt az ünnepélyes megnyitásban. A felvonulásnak sok nézője volt, de ellenséges tüntetések nem fordultak elő.

Eleinte — mint tudjuk — volt remény rá, hogy az uralkodó személyesen jön el a megnyitásra, de ezt a kancellár maga szükségesnek

¹ P. N. márc. 31. regg., ápr. 2., 13.

² B. Szalay G. id. m. 29. l.

³ Lásd a *Vas. Újság* ápr. 7-1 számában Pájer Antal költeményét: Az országgyűlési követekhez.

⁴ Erre, valamint a következőkre nézve l. *Kónyi* id. m. III. 14. s köv. 1., továbbá *Szögyény* III. 98. s köv. 1., *P. N.* ápr. 3., 5., 7.

⁵ Ennyire teszi számukat *Podmaniczky* (Könyinál), míg *Kecskeméthy A.* (Vázlatok 122. l.) alig 30-ra becsüli a megjelent képviselők számát.

tartotta oly föltételekhez kötni, melyek nem teljesülhettek; így aztán gróf Apponyi György országbíró olvasott fel egy beszédet, mely a trónbeszédet helyettesítette, bár nem bírt annak formájával, csak beavatkozás volt benne az uralkodó megbízására. Apponyi e küldetése tulajdonképpen megfelelt a régi törvényes gyakorlatnak, mert nádor nem lévén, annak természetes helyettese az országbíró volt. Azonban Bécsben a régi törvényességnek még látszatát is kerülték, s ezért Apponyi — mint már említettük — királyi biztosi megbízást kapott.

Ez a «trónbeszéd» is fájdalmas vajúdás szülöttje volt; említettük már, hogy késett megszerkesztése. Szögyény másodkancellár készített egy szöveget,¹ mely csak általánosságokban mozgott, nagyon meleg hangon volt tartva, de már csak azért sem volt elfogadható, mert az uralkodó szájába volt adva, ki el nem jött.² Így aztán Apponyinak, az utolsó percig változó bécsi utasítások figyelembevételével, végre is a maga felelősségére kellett a végleges szöveget úgyszólván az utolsó éj jel megszerkeszteni.

A trónbeszéd³ az uralkodó üdvözlétet tolmácsolta s jelezte, hogy az összehívott országgyűléssel tanácskozni kíván «az ország alkotmányos állapotainak visszaállítása, biztosítása, a viszonyok igényeihez leendő idomítása, a tapasztalás tanúságaihoz mért tökéletesítése» iránt. Szándéka, miután V. Ferdinánd és Ferenc Károly főherceg az uralkodásról, a bemutatandó okmányok tanúsága szerint lemondtak, magát, koronázási hitlevél kiadása és királyi eskü mellett megkoronáztatni. Amint ő eleget akar tenni a nemzet jogszerű igényeinek, úgy számít rá, hogy a nemzet is tiszteletben fogja tartani a fejedelmi jogok és tekintély épségét és sérthetetlenségét. Az alkotmányos élet áldásait összes országaira és népeire kiterjeszteni kívánja, fenntartásával az azok között fennálló s az uralkodóház közösségén alapuló kapcsolatnak. A beszéd elkerüli a februáriusi pápens említését, s csak az októberi diplomára hivatkozva hangsúlyozza, hogy az uralkodó a birodalom közös ügyeit is ezentúl nem pusztán fejedelmi elhatározás alapján, hanem alkotmányos tárgyalás útján kívánja intézteni s ezért számít rá, hogy Magyarország a maga érdekeit e tárgyalásokban már az első alkalommal is érvényesíteni fogja. Sajnálja, hogy Magyarország alkotmányos intézményeinek helyreállítását s az ország óhajtott kiegészítését azonnal és teljes mértékben nem foganatosíthatta, de időt kell engednie arra, hogy e tekintetben a kiegyenlítés a népfajok nemzeti-

¹ Közölve Eml.-iratai 111. köt. 293. s köv. 1.

² Szögyény szerint (id. köt. 95. l.) a császár az ő szövegét nagyon is szelídeknek találta. A trónbeszédre vonatkozó min. tanácsi vitát lásd *H. H. S. A. Min. Conf. Pr.* ápr. 4.

³ Közölte a *P. Napló* ápr. 7., *Mányi* id. köt. 19. s köv. 1. és *Kecskeméthy* id. m. 122. s köv. 1.

ségi érzésére gyakorolt kényszerítés mellőzésével szabad akarattal jöjjön létre; úgyszintén szükséges lesz az ország törvényeinek némely rendelkezését, «melyek a fejedelmi jogoknak és a közbirodalmi kapcsolatok épségben tartására nézve elégséges biztosítékot nem nyújtottak, újabb átvizsgálás után történendő alkotmányos intézkedésig függőben tartani». Ily szándékoktól indítva az uralkodó — engedve a közóhajnak — beleegyezik, hogy az országgyűlés tanácskozásai Pesten folytattassanak.

Ez a megnyitó-beszéd eléggé óvatos és színtelen volt arra, hogy hevesebb visszatetszést ne szüljön, de nem lehetett alkalmas arra, hogy a törvényhozás tagjaiban bizalmat, vagy éppen lelkesedést keltsen; némi reményeket fűztek a pátenis említésének mellőzéséhez. A beszédnek történelmi jelentőséget egyedül az kölcsönöz, hogy közvetlen előidézője lett a Deák Ferenc korszakos felirati javaslatának.

A főrendek és a képviselők még ugyanaznap délután összegyűltek első ülésükre Pesten, és pedig a főrendek a Lloyd-épület nagytermében, a képviselők pedig a Nemzeti Múzeum dísztermében, melyet a múzeum igazgatója, Kubinyi Ágoston, a helytartótanács tilalma ellenére, amennyire lehetett, berendeztetett e célra.¹ A terem célszerűsége ellen, különösen a közönség elhelyezése szempontjából, sok panasz merült fel.

A képviselőházban — úgy, mint már 1848-ban is, — az ősz Palóczy László foglalta el a korelnöki széket, lelkes, kissé fellengős szavakban üdvözölve — tegező formában — képviselőtársait «e végzeteljes órában», s zajos éljenzések közt hivatkozva arra, hogy 1836-ban, mint az akkori alsótábla jegyzője, ő írta le először magyarul a törvényékét. Az alakulás első formáságai nem hangozhattak el a nélkül, hogy Nyáry Pál tiltakozását ne jelentse be a trónigényről való lemondásoknak előbb a főrendiházzal történt közlése miatt.²

A főrendiháznak ugyanaznap, egy órával előbb tartott első ülése meglepetésszerűen azzal kezdődött, hogy gróf Esterházy Mihály korelnök, megemlékezve a Ház halottairól, kegyeletes szavakkal adózott gróf Batthyány Lajos és vértanútársai emlékének, s azok áldását kérte a testületre. Majd Scitovszky hercegprímás emelkedett föl s örömét fejezve ki, hogy íz évi szünet után ismét együtt láthatja a főrendeket; kissé szokatlan módon ő nyújtotta át az uralkodói leiratokat, melyek az Apponyi királyi biztosi megbízatását s a Ferdinánd király és Ferenc Károly főherceg lemondását közölték az országgyűléssel. Felolvastatván az a leirat is, mely szerint az uralkodó Apponyi országbíró a főrendiház elnökévé, Mailáth tárnokmestert pedig alelnökévé nevezte

¹ P. N. ápr. 4.

² Lásd erre s a következőkre nézve is az 1861-i képviselőház *Napló*-ját

ki, gr. Zichy Károly kifogásolta, hogy a kézirat nélkülözi a miniszteri ellenjegyzést; ennek pótlását kívánta gr. Cziráky János a főispánok kinevezésére nézve is. A Ferdinánd és Ferenc Károly lemondásának felolvasásánál olvastatván az aláíró miniszterek nevei is, a Bach és Bruck neveinek hallatára zúgás támadt a Házban.¹

Az országgyűlés két háza, alighogy első ülését megtartotta, mindjárt harmadnap a gyász jegyében találkozott: a Széchenyi halálának első évfordulóját ünnepelték meg gyászistentisztelettel. Gróf Teleki László, ki ekkor állott népszerűsége zenithjén, a gyászünnepélyről óriási embertömegtől kísérve ment haza; az ifjúság vállaira emelte, s mint az ország leendő nádorát éltette.² Hívei határozott többségben kerülvén be a képviselőházba, csak rajta állott volna, hogy magát a Ház elnökévé választassa meg; ő azonban nyilván nem akarta magát sem az elnöki székben elszigeteltem, sem a kormánnyal s esetleg az uralkodóval való érintkezés szükségének kitenni; ³ így a képviselőház hosszabb szünet után, április 17-én tartott ülésében a mérsékeltbb irányú Ghyczy Kálmánt választotta meg — majdnem egyhangúlag — elnökévé, s az ekkor 31 éves Tisza Kálmánt és b. Podmaniczky Frigyeszt alelnökeivé. Ghyczy beköszöntő beszédjében hangsúlyozta, hogy magyar országgyűlésnek még nem voltak nagyobb és nehezebb teendői, mint a most megnyílnak. Fájdalmát fejezte ki a fölött, hogy a képviselőház nélkülözni kénytelen Erdély és Horvátország, a határörvidék és Fiume képviselőinek közreműködését, s kijelentette tisztársai nevében is, hogy mihelyt a Ház ezekkel ki lesz egészítve, tisztsegeiket újabb elhatározás céljából rendelkezésére fogják bocsátani.

Több hetet vett igénybe a képviselőház megalakulása és különösen a képviselői megbízólevelek igazolása, mely fölött több ízben vita fejlődött ki; az eljárás nehézsége s a Ház járatlansága is okozta ezt, de még inkább az, hogy ez idő alatt előbb az összes képviselők, majd a pártok sűrűn tartottak értekezleteket, ezekben igyekezték bizonyos dolgokra nézve megegyezésre jutni s bizonyos veszélyeket elkerülni. A többség — melyben nagyobb számmal voltak a fiatalok s a még ismeretlen alakok — arra az álláspontra helyezkedett, hogy nem lévén törvényes király, nincs kihez intézni feliratot és ezért az országgyűlés csak határozatiig fejezheti ki azt, hogy mit akar. Ezzel szemben a Deák vezetése alatti felirati párt, hogy az országgyűlés életét meghosszabbítsa s alkalmat nyújtson kifejezésre juttatni mindazt, ami a kibontakozás szempontjából tisztázandó, túl akarta magát tenni a törvényes király hiányán, mint ahogy túltette magát ezen az egész ország, amikor az uralkodó meghívására képviselőket választott. Sen-

¹ P. N. ápr. 7.

² *Unsere Zeit* 1862.id.cikk 512. l., *Könyvinál* II. 109. 1.

³ *Kecskeméthy* id. m. 129. 1.

kinek sem lehetett kételye aziránt, hogy amely percben nyilvánvalóvá lesz, hogy az országgyűlés az uralkodóval szóbaállni nem akar, a feloszlítás be fog következni, s Vay Miklós Becsből megírta Apponyinak, hogy ott «Te deum-ot énekelnének), ha minél előbb ürügyet találnának a feloszlításra.¹

A határozati párt a határozat megszővegezése végett Telekit, Tiszát, Nyáry Pált, Podmaniczkyt és Madarász Józsefet küldte ki kebeléből, mint bizottságot; azonban az ezek által szerkesztett szöveget utóbb függőben tartották s a párt elhatározta, hogy a Deák által a felirati párt megbízásából szerkesztett felirati javaslat szövegét megfelelő módosításokkal el fogja fogadni, csupán a megnyilatkozás formájára nézve tartván fenn a maga külön álláspontját.²

A főrendiházban ez idő alatt egy nevezetesebb megnyilatkozás történt. Az április 16-i ülésben b. Wenckheim Béla békési főispán úgy a maga, mint főispántársai nevében kijelentette, hogy a kinevezést csupán abban a reményben fogadták el, hogy az országgyűlés összehívását követni fogja a felelős minisztérium kinevezése, s hogy ha az ország ügyeinek vezetése netán nemzetellenes irányt venne, minden percben készek állásukat odahagyni. E kijelentését az összes jelenlevő főispánok felállásukkal erősítették meg s kívánták annak jegyzőkönyvbe vételét.³

Az országgyűlés érdemleges tárgyalásának s különösen a várva-várt válaszfelirati vitának e késedelme alatt a közfigyelem más kül- és belpolitikai események és fejlemények felé fordult. A külpolitikában a Kossuth folyamatban levő londoni bankópere mellett legelőnkebben foglalkoztatták a magyar közvéleményt az olasz- és lengyelországi események. Amott Cavour piemonti miniszterelnök április 18-án a parlamentben kijelentette, hogy Olaszország célja területének Róma és Velence birtoka általi kiegészítése; azonban ez csak Franciaországgal egyetértőleg valósítható meg, s a kormány, melynek élén áll, nem fog Velence bekeblezéseért hadat indítani.⁴ Orosz-Lengyelországban ekkor mutatkoztak a forradalom első jelei; a varsói lázadás és annak véres elnyomása nálunk meleg érdeklődést és fájdalmas részvétet keltett.⁵

Az országgyűlés megnyitásával majdnem egyidejűleg folytak le a karlócai szerb nemzeti kongresszus ülései is. Már a gyűlést megelőzőleg a patriarchátus nyomdájában készült falragaszok hirdették azokat a nemzeti követeléseket, melyeket utóbb lényegileg ugyanoly tartalommal foglalt a kongresszus határozataiba és feliratába. A gyű-

¹ *Könyvinál* 16. I., P. N. ápr. 6.

² *U. ott* 26. s köv. 1.

³ *P. N.* ápr. 17.

⁴ *U. ott* ápr. 26.

⁵ *U. ott* ápr. 10—19.

lésben résztvett az 1849-i mozgalmakból ismeretes Stratimirovic György is, ki magát már a megválasztandó vajda szerepében látta; azonban résztvettek abban magyarbarát szerbek is, különösen Csernovics Péter, és ezek befolyásának tulajdonítható, hogy a kongresszus a maga követeléseit, melyek tulajdonképpen a vajdaság és bánóság visszaállítására, választandó s királyilag megerősítendő' vajda vezetése alatti széleskörű autonómiára s a szerb nyelv kizárólagos uralmára irányultak, a magyar országgyűlés által törvénybe iktatandó javaslatok formájában terjesztette föl, bár egyidejűleg felirattal fordult az uralkodóhoz is. Az egész mozgalom egyedüli gyakorlati eredménye Rajacic pátriarchának búfelejtésül báróságban és magas kitüntetésben való részesítése lett. A bánóság- és vajdaságnak nemcsak magyar, hanem német és román lakossága sem volt meggyőzhető arról, hogy a szerbeket, azért, mert török földről menekült őseiket Magyarország vendégszeretettel fogadta, az általuk lakott területeken kiváltságos állás és a többi népfajok fölötti fennhatóság illetné meg.¹

Mindjárt április elején végbement a felsőbb bíróságok szervezése. A kir. kúria április 3-án tartotta Apponyi országbíró elnöklete alatt első ünnepélyes ülését. A visszaállított kir. tábla elnöke, egyúttal személynök Melczer István lett, Horváth Boldizsár nádori ítélmester; a tábla tagjai is kinevezettek. Az ugyancsak visszaállított váltófőtörvényszék elnöki állását Zsoldos Ignác foglalta el; Zágrábban is felállított a horvát-szlavon-dalmát báni tábla, az addigi cs. kir. báni tábla helyett. Felállítottak a kerületi táblák és váltótörvényszékek is; elnökeik sorában helyet foglaltak Fogarassy János, Szalay Ágoston, Hengelmüller Mihály, Cserneczky József, Karap Sándor, Institoris János, b. Babarczy Antal, Szászy Ambrus, Hedry Ernő és Szmrecsányi János. Egy országbírói körlevél adta tudtára a törvényhatóságoknak, hogy az országbírói értekezlet munkálata alapján az alkotmányos bíróságok, vagyis a most szervezett felsőbb bíróságok és a már megalkotott megyei törvényszékek mint elsőfolyamodási fórumok május 1-vel megkezdik működésüket s ugyanazon napon az összes császári és királyi bíróságok munkássága megszűnik.²

¹ *Redlich* id. m. II. 272. s köv. *Rogge* id. m. II. 132—133. *Unsere Zeit* 1864. Vili. Ungarn seit 1849. 623.1., *Stratimirovic*: Was ich erlebte 129—130. I., *P. N.* ápr. 10., 16., 19.; máj. 1. 1., 28. Az uralkodóhoz int. feliratot közli *Kecskeméthy*: Vázlatok 174. s köv. 1.

² *P. N.* ápr. 4., ii., 17., 19., 20.; máj. 2. A felvidéken az osztrák bíróságokat *Gericht* helyett gúnyosan «*Kericht*»nek nevezték; a sárosmegyei Kis-Szebenben, ahol a főbíró Laxának nevezték, ezidőben tekintélyes férfiak trefájaképpen ez a echronostichon felírás került a bíróság által elhagyandó ház falára:

Míg ez a megvalósulása a magyar törvénykezés függetlenségének általános megaláztatást keltett, közfelháborodással találkozott a Magyarországon nem rossz emlékezetben levő Benedek tábornagynak egy Veronából még március 24-ről kelt szigorúan bizalmas, de április közepén mégis a sajtó útján közzétett hadsereg-parancsa, mely fölösleges és tapintatlan kirohanást tartalmazott a Magyarországon megindult alkotmányos élet ellen s a hadsereget mintegy a februáriusi pápens védelmére hívta fel. Benedek szerint a császár által adományozott nagyszerű alkotmánnyal a külföldön csak a forradalmárok, a belső földön pedig csak keresetnélküli ügyvédek és orvosok, becs- és pénzvágó hírlapírók, elégedetlen professzorok és tanítómesterek nincsenek megelégedve, s az az eladósodott köznemesség, melynek számára még az Úristen se tudna nekik tetsző alkotmányt szerkeszteni, hogy azzal adósságukat kifizesse. Csak árulók, tisztátalan szándékú emberek agítálnak — úgymond — a mi alkotmányunk ellen. Miután ez a szabadelvű alkotmány a katonákat is szövetségi jogban részesíti, Benedek ki akarta oktatni a vezénylete alatt álló katonákat — kik között sok magyar is volt — az új alkotmány áldásairól s a monarchiára annak alapján váró dicsőséges jövőről, hogy a becsület, hűség és bátorság törvényeit követve, a várható küzdelemben elszántan állják meg helyüket.¹

Ez a nyilatkozat, melynek közzététele állítólag Benedek akarata ellenére azért történt, mert tekintettel az ő népszerűségére, annak hatásaitól Bécsben sokat vártak, ² természetesen heves ellennyilatkozatot idézett elő a sajtóban, melyet a magyar közélet legtekintélyesebb férfiai írtak alá s melyhez még utólag is számos közismert egyéniség járult hozzá. Bár e nyilatkozat az ország törvényeire való utalással, csak Magyarországnak alkotmányához való hűségére hivatkozva utasította vissza Benedek rágalmaival, Szögyény följegyzése szerint a császár azt fölötte zokonyta — különösen a kiadásában szintén részes gr. Teleki Lászlónak.³

Április 15-én megnyílt Zágrábban a horvát országgyűlés, melynek érdemleges tárgyalásaival később fogunk foglalkozni. Ez az országgyűlés iktatta be báni székébe b. Sokcevicet, ezáltal megadván neki az alkotmányos jelleget, ami az abszolút rendszer e teremtményével szemben nem ment egészen simán. Sokcevic azzal akarta kiérdemelni a bizalmat, hogy székfoglalójában erősen hangsúlyozta, hogy Horvátországnak most is egységesen kell állást foglalnia a mellett az irány mellett, amelyet 1848-ban követett.⁴

¹ E napiparancsot annakidejében közölték a napilapok: *P. N.* ápr. 10., újabban *dr. Mauks Ernő* közölte a *P. Hírlap* 1918. aug. 25. számában. Lásd: *Friedjung*: Benedek's nachg. Pap. 280. s köv. 1.

² *Eisenmann* id. m. 310. l.

³ *P. N.* ápr. 16., 18., *Szögyény* id. m. 97 — 98. 1.

⁴ *P. N.* ápr. 16., 21., 25.

Együtt lévén immár az országgyűlés, s mindenki annak állásfoglalását várván, a megyei közgyűlések megnyilatkozásai most már kevesebb figyelmet keltettek Magyarországon. Egyes megyéknek azonban mégis sikerült a figyelmet magukra vonniok, így például Zemplénnek, mely nem törődve a január 16-i rescriptummal, áprilisi közgyűlésén tiszteletbeli bizottsági tagjai közé iktatta számos magyar kitűnőség mellett Napóleon Jeromos herceget, Touvenel francia külügyminisztert, Jules Favre francia képviselőt, Cavour miniszterelnököt, Garibaldit, Duncombe és Dunloup ismert angol magyarbarátokat, Vincke porosz, Schuselka osztrák képviselőket, az emigránsok közül pedig Horváth Mihályt, Klapka Györgyöt, Türr Istvánt, Vettert, Pulszky Ferencet, Ujházy Lászlót, Vukovics Sebőt, Horn Edét és Duka Tivadart. Ez a példa természetesen követőkre is talált.¹ A törvényhatóságok folytatták azt a gyakorlatot is, hogy a közvéleményt foglalkoztató nagy kérdésekhez és sérelmekhez, ú. m. Erdély visszacsatolása, a szerb kongresszus követelményei, a Benedek napiparancsa stb. feliratok alakjában hozzászóltak. E megnyilatkozások most már kevésbé nyugtalanították a kormányt, mint például némely tervezett tüntetés híre, — mely gyakran hamisnak bizonyult — s a rakoncátlan hang, melyen az immár szabadabban mozgó sajtó kezelte a napi kérdéseket.

Így Bécsben elterjedt a hír, hogy április 14-én Pesten Teleki László ünneplése keretében meg akarják ülni a függetlenségi nyilatkozat évfordulóját, mely alkalommal Deák Ferencnek macskazene jutna. Hogy a hevesvérű fiatalság körében fölmerült-e ily gondolat, nehéz megállapítani; tény az, hogy minden szigorúbb óvrendszabály nélkül is április 14-0 Pesten teljes csöndben folyt le, s így a minisztertanács aggodalmait, melyek már a pesti hadtestparancsnok messzemenő felhatalmazását eredményezték, egészen alaptalanoknak bizonyultak. Hanem hát gr. Rechbergnek az a körülmény, hogy Abaújban egy szolgabíró egy osztrák pénzügyőrt feljelentés alapján bekísértetett és vizsgálat alá vont, már elég volt arra, hogy Magyarországot forradalmi állapotban levőnek mondja. Ily befolyások mellett alig lehet csodálni, hogy az uralkodó maga is nagyon ingerült volt s különösen a sajtó túlkapásai elleni erélyesebb föllépésre ösztökölte minduntalan magyar tanácsosait, míg végre b. Sennyey Pál, mint a helytartóság alelnöke őszintén feltárta véleményét, elmondván, hogy az osztrák rendőrigazgatóságokkal a magyar sajtót ellenőriztetni és megrendszabályoztatni lehetetlenség, mert azok legtöbb esetben nem is bírják kellőleg a magyar nyelvet, nem ismerik a hazai viszonyokat, s minden szabadabb gondolatnyilvánításban már felforgató törekvést látván, ártalmat-

¹ U. ott ápr. 17., máj. 1.

lan és jelentéktelen kiszólások megtorlásával csak fokozzák a kormány iránti bizalmatlanságot s a maguk iránti ellenszenvet.¹

Ezalatt Erdély újjászervezése legalább annyira haladt, hogy a megyék szervezkedése mindenütt végbement és megalakult az erdélyi kormányzók is, úgy is, mint legfőbb törvényszék, miáltal a törvénykezés függetlenítése Bécstől itt is tényé vált.

A közgyűlések a magyar és székely megyékben, székekben és városokban küzdelem nélkül, de annál zajosabb és lelkesebb tüntetések közt folytak le. A díszmenetek, fáklyászenék, lakomák egymást érték; fényes szónoklatokat tartottak a 48-i törvények védelmére s az addigi rendszer elítélésére; feliratokat határoztak el az uralkodóhoz s a magyar országgyűléshez, követelve az unió végrehajtását; egyes megyék odáig mentek, hogy mindjárt meg is választották képviselőikét a pesti országgyűlésre, akiknek természetesen nem sikerült ott helyeiket elfoglalniok. A szász székek óvatosabbak voltak; nem ellenezték az uniót, hanem bonyolult föltételekhez kötötték létrejöttét. Zavarok és harcok csak a román többségű törvényhatóságokban fordultak elő. Ezek a többségek a törvényhatósági szervezetben nem érvényesülhetvén, a román követeléseket csak határozati javaslatok alakjában lehetett a gyűlés elé hozniok. Kolozsmegyében sikerült egy méltányos határozatban megegyezni; ellenben Fogaras vidékén egy törvénytelen gyűlés túlnyomó román szavazattal ragadta magához a hatalmat; határozatait a kormányzók megsemmisítette ugyan, de valóságos lázongás támadt s az újabban összehívott bizottmányi ülésben a szakadás teljes Ion s a magyarság elhagyta a termet. Hasonló meghasonlás történt Alsó-Fehér megyében.² Nyilvánvalóvá lett, hogy a bécsi konkolyhintés sikerrel járt: a magyarságnak és románságnak az elnyomatás idejében helyreállott békés együttélését az alkotmányos mozgalmakkal sikerült feldűlni.

Mialatt a magyar országgyűlés már megkezdte működését, megtörténtek az előkészületek a birodalmi gyűlés összehívására is. Az osztrák tartományokban egymásután megnyíltak a tartományi gyűlések és megválasztották a Reichsrathba kiküldendő képviselők. Csak a velencei tartományban nem merték összehívni a képviselőket. Prágában Rieger tiltakozott az oktrojált választási és ügykezelési rend ellen; Alsó-Ausztriában Schuselka képviselőnek a magyar álláspontnak kedvező, fényes beszédje ellenére szintén győzött a centralizmus politikája. Nemsokára megtörtént a birodalmi gyűlés felsőházának, az «urak háza»-nak megalakítása is az örökös és élethosszig való tagok császári

¹ H. H. S. A. Min. Conf. Pr. ápr. 13., 18., O. L. K. §. 416., 441465., 472. sz., Szögyény id. köt. 97. l.

² Lásd Ürmössyné 1: 1. 278. s köv. L, P. N. máj. 4.

kinevezése által; egyelőre csak az osztrák tagok neveztettek ki, az uralkodó kifejezetten fönntartotta magának a jogot a magyar- és horvát-országi, valamint az erdélyi tagoknak az ottani képviselvek rendezésének megtörténte után leendő kinevezésére.¹

Ilyképpen tehát egyelőre csak a «szűkebb birodalmi tanács» megalkulására volt kilátás, arra is csak az olaszok nélkül; ez módfelett bántotta Schmerlinget, ki érezte, hogy különösen a birodalom pénzügyeinek rendezése körül egy ilyen csonka testület aligha fog nagy eredményeket fölmutatathatni. Hogy legalább néhány erdélyi szász és román képviselő megjelenésével tarkítsa a társaságot, a minisztertanácsban nagy erőlködést fejtett ki annak keresztülvitelére, hogy miután Erdélyben nincs kilátás arra, hogy az ottani, még össze sem hívott országgyűlés három hónapon belül megválaszthassa képviselőit a Reichsrathba, ott már most vétessek alkalmazásba a februáriusi pátens 7. §-a s a birodalmi képviselvek a választókerületek közvetlen választásai útján küldessenek ki. Bár az osztrák miniszterek — mint rendesen — most is kivétel nélkül támogatták javaslatát, a korona magyar tanácsosainak mégis sikerült annak elfogadását s a közvetlen választások kiírását — mely előreláthatólag súlyos nemzetiségi harcokat idézett volna fel Erdélyben — megghiúsítani.²

A trónbeszéd tartalmának többszöri minisztertanácsi megvitatása után³ május elsején végbement az újonszervezett, bár egyelőre csonka birodalmi tanács megnyitása, nagy ünnepélyességgel, ágyúdörgések közt, a császár személyes megjelenésével s a magyar kancellár jelenlétében is. A trónbeszéd tartalma újabb kihívás volt az éppen a felirati vitára készülő magyar országgyűléssel szemben. Benne jelezve volt, hogy az országgyűlések majd el fognak napoltatni a birodalmi tanács akadálytalan működésének biztosíthatása végett. A császár reményét fejezte ki, hogy nemsokára Magyar- és Horvátország, valamint Erdély belépésének kérdése is kedvezően lesz megoldva s így e testületben, melyre oly nagy feladatok várnak, az egész birodalom küldöttjei fogják trónját körülállani. Hangsúlyozva a béke áldásai zavartalan megóvhatóságának reményét, rámutatott a trónbeszéd a legfontosabb teendőkre, nevezetesen az államháztartási egyensúly helyreállítására, az országos, kerületi és községi önkormányzat megvalósítására, a hadsereg szükségleteinek leszállítására s az adók reformjára. Végül kifejezte az uralkodó szilárd ragaszkodását a februárius 20-i alaptörvényben megadott alkotmányhoz, melyet, mint az egységes és föloszthatatlan császárság alapját, el van határozva teljes hatalommal védeni és minden ellene intézett támadást nyomatékosan visszautasítani.⁴

¹ P. N. ápr. 7., 9., 11., 16., 24. ³ U. ott ápr. 22., 25., 27.

² H. H. S. A. Min. C. Pr. ápr. 26. ⁴ P. N. máj. 2. és 3.

A trónbeszédet a birodalmi gyűlés tagjai tüntető' és zajos tetszésnyilatkozatokkal kísérték; Bécsben általában jó volt a benyomás, a császár a nép örömrivalgása közt kocsizott át a fővároson s estve kivilágítás adott kifejezést a népesség lelkesedésének. Az államminiszterhez írásban interpellációt intéztek az iránt, hogy mikor fognak Magyarország képviselői megválasztatni és az urakházának magyar tagjai ki-neveztetni? Nyomban elhatározták, hogy a trónbeszédre felirattal fognak válaszolni.¹

Természetesen annál kedvezőtlenebb volt a fogadtatás Magyarországon; még a magyar kormányférfiak is elismerték, hogy a trónbeszéd megtagadása az ő programjuknak. B. Kemény Zsigmond vezércikkében azt hangsúlyozta, hogy a februáriusi pátenz Magyarországgal közölve nem lett, a magyar trónbeszéd sem említette, az tehát ránk nézve csak egy újságcikk volt. Most íme az uralkodó azt mint a birodalom összetartozásának alapját tünteti fel, holott Magyarország és Ausztria közt a kapcsolatot csak a Pragmatica Sanctió alkotja. A magyar országgyűlés feladata lesz kinyilatkoztatni, hogy Magyarországnak a birodalmi tanácsban való képviseltetését lehetetlennek tartja.²

Ily vészjósló előzmények mellett az előítéletes embereket az is aggaszthatta, hogy az alig megnyílt országgyűlés működését ismételve gyászünnepek szakították meg. Mindjárt elején a Széchenyi halálának emlékét kellett megújítani, s április 27-én váratlanul meghalt 78 éves korában a képviselőház korelnöke, Palóczy László, kit még kevéssel előbb annyi tisztelet és szeretet üdvözölt az elnöki székben. A képviselőház kijelentette, hogy őt a maga halottjának tekinti, díszes temetést rendezett s csak annak végbemenetele után folytatta üléseit.³

Senki sem sejtette akkor, hogy az országgyűlés és a nemzet még súlyosabb, még megragadóbb gyászszesz küszöbén áll.

Végre május 8-ra a képviselőház napirendre tűzhetette az országgyűlés teendői iránti tanácskozás megkezdését, s mindenki tudta, hogy ez a Deák felirati javaslatának előterjesztését jelenti. Gróf Teleki László egy május i-ről nővéréhez, Teleki Augustza grófnéhoz intézett levelében szenvedőnek mondta magát, idegeit megromlottaknak, pedig a jövő héten — írta — fognak kezdődni tanácskozásai «a nagy tárgy fölötté⁴ Még május 6-án is kimenté Ghyczynél elmaradását a bizottmányi ülésről, mert betegen fekszik, pihennie, aludnia, izzadnia kellene.⁵ Mégis el volt terjedve a hit, hogy ő a 8-i ülésben mindjárt Deák után fel fog szólalni, mint a határozati párt vezérszónoka.

¹ U. ott Szögyény id. köt. 99. l. ⁴ Lukinichnál 347. l.

⁵ U. ott máj. 5., Kónyinél II. 65. 1. ⁵ Kónyinál 33. 1.

³ K. H. napló 65 — 66. 1.

Azonban nem így történt; május 8-ának reggelén mint villám a derült égből csapott le a főváros közönségére a hír, hogy gr. Teleki Lászlót a Szervita-téri Teleki-palotában levő lakásán inasa, mikor reggel hét óra táján belépett, félig öltözötten ágya előtt fekve, átlőtt szívvvel holtan találta; mellette feküdt a pisztoly, mellyel életét kioltotta. Minden körülmény kétségtelenné tette, amit később a közzétett hivatalos orvosi látélet is igazolt, hogy a halált öngyilkosság okozta.¹

Jajkiáltás sivított végig az országon; a képviselőház összegyűlt, de csak azért, hogy elnöke megrendülve jelentse be a halálesetet s Deák Ferenc alig találva szavakat megindulásában, kijelentse, hogy e csapás által felidézett kedélyállapotában képtelen a tanácskozásban résztvenni. A Ház elnapolta üléseit május 1?-ig.

Május 10-én ment végbe a halotti szertartás, a nagy halottat a Nemzeti Múzeum előcsarnokában ravatalozták fel, ahol ifjak őrizték éjjel-nappal s ahol Ghyczy Kálmán elnök mondott felette gyászbeszédet, hangsúlyozva, hogy Teleki nem egy kerületnek, hanem millióknak, az egész országnak képviselője volt, s mintegy fogadalmat téve, hogy a nemzet, bízva a törvény szentségében és ügye igazságában, törhetetlen erővel fog haladni a törvényszerűség ösvényén. Az egyházi beszédet Török Pál szuperintendens tartotta s azután még b. Eötvös József búcsúzott el a halottól.²

A délután négy órakor kezdődött szertartás végeztével a koporsót kocsira tették s beláthatatlan kocsisor és gyalogmenők is kísérték éjjel-nappal menetelve, valóságos zarándokmenetként a nógrádmegyei Szirák községbe, ahol 51 év előtt született Teleki László s ahol a családi sírboltnak kellett őt magába fogadnia. Éjen át is minden útbaeső falu kihozta a koporsóra koszorúját és könnyeit. Reggel 10 óra táján érkezett meg a menet Szirákra, ahol előbb a kastély udvarán volt gyásza szertartás, azután a sírbatétel. A képviselőház nevében itt. b. Podmaniczky Frigyes beszélt. A Pesti Napló ezt írta a temetésről: «Ezt nem lehet megrendelni, ezt nem lehet megfizetni, ezt nem lehet megparancsolni, ezzel egy érett nép közzelleme a haza fölkennt mártírjainak áldozik.»³

Alighogy a felirati vita megindult, hozta a Pesti Napló vezető helyen mint a Teleki László «utolsó művét» s «beszédtörödéket» azt a kéziratot, melyet a halott íróasztalán találtak.⁴ Nem «beszédtörödékek» volt ez, hanem egy kész, a befejezettség jellegét viselő parlamenti beszéd, mely kétségtelenül a felirati vita számára készült s mely az öngyilkosság lelki problémájának megoldása szempontjából, mint író-

¹ P. N. máj. 9., 12. ⁴ U. ott máj. 15. és 16. A Pester

² U. ott máj. 11. Lloyd is hozta a «beszédtörödékek»-et.

³ U. ott máj. 14.

jának valóságos politikai végrendelete, a legnagyobb fontossággal bír.¹ Miután pedig az a beszéd — tartalmára nézve — eddig irodalmunkban csak felületesen lett érintve, elengedhetetlennek látszik annak behatóbb ismertetése.

Teleki a törvény alapjára akar helyezkedni; súlyos vádakkal illeti az 1848 óta uralkodó hatalmat. Az októberi diploma — szerinte — nem az alkotmány visszaállítása, csak egy octroi, mely Magyarországot tartomány rangjára szállítja le. És ha annyi királyi eskü, hitlevél mind félredobott, hogyan bízunk ebben a diplomában? A magyar országgyűlés törvényhozó hatalma majdnem meg van semmisítve, ennek minden lényeges része átszáll a Reichsrathra. Az 1848-i törvények nem létezöknek tekintetnek, mintha azokat újból kellene megalkotni és szentesíteni, hogy érvényök legyen. Még a személyes biztonságot se tartják tiszteletben; aki a bécsi kormány neheztlését vonja magára, azt egyszerűen elfogják s idegen földön bebörtönözik, mint Asbóth Lajos és társai esetében történt. Az abszolutizmus jogfosztásait még tetőzi a «pátens». Ilyenek annak a hatalomnak a tettei, mellyel szemben állunk. Mi ez a hatalom? Osztrák dinasztíának mondják, jogát örökösödés útján követeli. Három személy jöhet szóba: V. Ferdinánd lemondása törvénytelen, érvénytelen, Ferenc Károlyé éppoly törvénytelen; a harmadik személy Ferenc József főherceg (így!), a jelenleg uralkodó osztrák császár, ki ezen kétszeres törvénytenség alapján követel magának trónöröklési jogot, s azonfelül azon 13 év alatt, mióta az uralmat gyakorolja, azon föltételeknek, melyekhez a magyar királyi jog kötve van, egyikét sem teljesítette. Ő az, kitől kölcsönzi nevét a mostani hatalom, mely nem egyéb, mint a bécsi osztrák kormány, mely, valamint 1849—1859-ig a legsúlyosabb, csupán fegyveres erőre alapított abszolutizmus volt, úgy 1860. október óta minden történelmi s jogalapot semmibe vevő octroirozás útján akar célt érni s országunkra nézve tabula rasát lát maga előtt most is, mint látott a leplezetlen despotizmus idejében, melyet kénye-kedve szerint tölthet be. Ennek a hatalomnak azt mondhatjuk, hogy az, ami 12 éven át történt, a nemzet és a dinasztia közötti kötést, melyen alapul hazánkban az uralkodási jog, végkép szétépte. Az uralkodói jog azokon a törvényeken alapul, melyek annyi év óta megsemmisülteknek nyilvánítatnak s most is naponta lábbal tiportatnak ugyanazon hatalom által, mely uralkodói jogokat követel.

Midőn mi — így folytatja — mégis hajlandók vagyunk mind e törvényeket fennállóknak tekinteni, természetesen azon feltétel alatt, hogy e paktum ezentúl mindkét oldalról megtartassák, mi valóban nem vádol-

¹ Lukács Móric is akadémiai emlékbeszédjében, május 27-én (Akad. évkönyv, X. köt. V. darab. 12. I.) T. L. politikai programjának mondja e kéziratot.

tathatunk mérséklet hiányával, túlzással, forradalmi tendenciákkal. De tartozunk helyzetünket őszintén feltárni. Itt következik azután egy újabb elősorolása az abszolutizmus jogtalanságainak, az egységes új Ausztria «találmányának», a hatalom dicsekvéseinek, rossz gazdálkodásának, mely végre a kormányzatot lehetetlen helyzetbe juttatta: pénzt, hitelt kellett keresni, ez magyarázata az 1860. októberi kísérletnek. Mi csak magunkban bízhatunk; 1848 óta a nemzet nagy változáson ment keresztül. Küzdelme nyilvánvalóvá tette ügye igazságát, s a nemzet maga is az 1848-i törvények által átalakult; ma már nemcsak a kiváltságos osztályok alkotják: a behozott népképviselőt, a jogegyenlőség, közös teherviselés által nemzetünk nagyon megerősödött; de ennek következménye az is, hogy az igazi szabadság zászlótartójaként tűntünk fel az egész világ előtt. Mi kezdtük a demokratikus átalakulást, szomszédaink követték példánkat, általunk lettek Ausztriában, Galíciában is a jobbágyok szabadokká; legalább húsz milliónyi nép köszönheti nekünk felszabadulását. Ez hazánknak talán legnagyobb dicsősége, ezáltal lettünk tekintélyes hatalommá Európában, ezért vannak szövetségeseink. Dicsőíti III. Napóleont, ki a «nemzeti igényeket» oly magasra emelte szempontról fogja fel, mint előtte talán egyetlen fejedelem sem. Magyarország az európai egyensúly legerősebb biztosítója, mert egyaránt védőgát a pánszlávizmus és a terjeszkedő germanizáció ellen.

Mikor Ausztria 1851-ben Magyarországgal együtt akart a német szövetségbe lépni, az ellen egész Európa fellázadt, mert benne az európai egyensúlyra veszélyt látott. Ha most sikerülne Magyarországot Ausztriába beolvasztani, ugyanaz a veszély állana elő; a szabadságintézményekre vágyó németeknek is kívánniuk kell, hogy Magyarország alkotmányos függetlensége elismertessék. Az egységes Ausztria mindig ellensége lesz az alkotmányosságnak, Németországban is; Ausztria a német birodalom területén is mindig idegen katonai erővel akar érvényesülni. Magyarország alkotmányossága legjobb garanciája az összes szomszéd államok alkotmányos szabadságának is, de egyúttal ősi, történelmi alapon nyugvó alkotmányával legjobb védőgát a forradalmi törekvések ellen is. Ha Magyarország alkotmányos jogai élvezetében rendelkezni fog a maga katonai erejével, az sohasem lesz mások elnyomására felhasználható, mert Magyarországnak hódító szándékai nincsenek. A bécsi kormány és hazánk között a kibékülés csak alkotmányunknak — tehát 1848-i törvényeinknek is — teljes helyreállítása alapján jöhet létre. Mindazt a rokonszenvet és bizalmat, melyet elvesztett Ausztria, megnyertük mi; minden kardcsapás, mely Magyarország jogos függetlenségi követelését sújtaná, egyszersmind Európa legszentebb, legbecsesebb érdekei elleni merénylet volna. A hatalom tényeiből nem akarjuk azt következtetni, amit jogosan lehetne, hanem csak azt, hogy a lábballal tiport törvények ismertessenek el érvényeseknek

és léptetessenek életbe. Ily szempontból pártolja ő — írja Teleki — azt a felséges szerkezetet, amely előttük áll, t. i. a Deák felirati javaslatát, melyet már akkor ismert. Kívánja, hogy a nemzet méltóságával megegyeztethető mérséklet határáig elmenjünk, de tovább nem. Hazánkhoz és alkotmányunkhoz való hűségünk parancsolja azonban, hogy mindaddig, míg Erdély, Fiume, Horvátország itt képviselve nincs, a fennforgó fontos kérdések végleges tárgyalásába ne bocsátkozzunk. Mindazt, ami önkényes alapon történt, semmisnek nyilvánítjuk s az 1848-i országgyűlés hagyományosainak tekintjük magunkat. Legyen felszólalásunk demokratikus, mind nyelvi, mind nemzetiségi irányban testvéries, barátságos az ipari és kereskedelmi szabadság irányában, Ausztria iránt is békülékeny és előzékeny, megnyugtató az alkotmányos jogokból eddig kirekesztett izraelitákra nézve, a jogegyenlőséget minden irányban megvalósító, a föld tehermentesítésének visszavonhatatlanságát, minden következménye érvényesítését elismerő. Végül pedig legyen ezen felszólalásunk egész szelleme olyan, hogy senkinek se lehessen kétsége az iránt, hogy mi országunkat egy, a népek jogaiba ütköző politika eszközéül odaadni sohasem fogjuk. Ily nyilatkozat után aztán, történjék bármi, hazánk jövőjét nem féltsem; oszlattassék szét ezen országgyűlés, hozassék be ismét egy provizórium: mi azon hatalommal szemben, ha bármit űzne is, hatalom, s a két hatalom közt az erősebb maradunk!

Ez az öngyilkossá lett gr. Teleki Lászlónak halála után kevéssel nyilvánosságra jutott politikai végrendelete.

A magyar nemzetnek legizgalmasabb, legválságosabb napjaiban,, amikor alkotmánya visszanyerését illetőleg folyton váltakoztak a remények és csalódások, az 1860—61-i években 13 hónap leforgása alatt két nagy fia öngyilkosságának csapását kellett elviselnie oly körülmények között, melyek a csapás súlyát még a megfejthetetlen lélektani rejtély izgató hatásával is fokozzák. A Széchenyi öngyilkosságának rejtélyét teljesen csak újabban, elveszettnek hitt naplótöredékeinek fölfedezése fejtette meg, kétségtelenné tévén, hogy ő a bebörtönöztetés, bolondok házába záratás gyötrelmei előtt menekült a halálba, s valóban nem lehet tagadni, hogy a végbement házkutatás után az ő izgatott, beteg lelkét zaklathatta ez a félelem, mert Bécs külvárosának egy félreeső zugában a hatalom — ha éppen akarta volna — rátehetné a kezét.

Teleki Lászlónál ez a veszély ki volt zárva; az ország szívében ő a hatalomnak — mely akkor már úgyszólván a békülés útjain járt — szinte megközelíthetetlen volt. Annál rejtélyesebb öngyilkossága, melynek okai valóban vita tárgyai ma is. Az egykorú napisajtó nehezen feszegethette a kérdést, bár akadtak abban is utalások arra, hogy ez az öngyilkosság önfeláldozás volt, mint a Curtius ugrása.¹ Lukács Móric, az

¹ Fáy Béla cikke: *P. N.* máj. 11. A *Pester Lloyd* (máj. 12) egyenesen megmondja, hogy a körülmények hallgatásra kényszerítik.

elhunytnak benső barátja már egy május 14-én gr. Károlyi Györgyhöz intézett levelében,¹ azután akadémiai emlékbeszédjében s később egy visszaemlékezésében² fejtette ki nézetét, melyet Teleki bizalmas megnyilatkozásaira alapított. Kossuth Lajos tüzetesen elmondta véleményét az öngyilkosság okairól, Kecskeméthy Aurél is még 1862-ben³ Kónyi Manó szorgalmasan gyűjtötte össze Deák Ferenc beszédeihez adott kommentárjaiban a Kálóczy Lajos, Lukács Móric, id. gr. Andrássy Gyula, Hunfalvy Pál, Tisza Kálmán, Beöthy Ákos, Pulszky Ferenc erre vonatkozó visszaemlékezéseit és nézeteit.⁴ Beksics Gusztáv is fejtegeti e problémát a millennáris történelemben.⁵ Újabban Kalmár Antal, majd Angyal Dávid, legújabban pedig Steier Lajos és Lukinich Imre foglalkoztak érdekesen vele.⁶

Nem csoda, hogy a megrázó eset a legkalandosabb magyarázatokra adott okot. A politikai orgyilkosság gyanúja, mely arra támaszkodott, hogy a hatalomnak érdekében állott a nemzeti ellenállás legnépszerűbb vezérét láb alól eltenni, most is fölmerült, mint a Széchenyi esetében, de az adott körülmények között még kevesebb hitelre talált, mint akkor.⁷ Beszéltek arról is, hogy Teleki tette amerikai párbaj lett volna, melyet Benedek táborszernaggyal vívott ismeretes napiparancsa miatt. Híresztelték, hogy III. Napóleon az osztrák császárral közölte volna a titkos levelezést, melyet Teleki vele bécsi fogadalma után folytatott s hogy ez a leleplezés vitte volna őt a halálba; ezt a rágalmat a boldogulnak legmeghittebb barátai siettek erélyesen megcáfolni, követelvén a bizonyítékok előmutatását, amely be nem következett.⁸ Hogy tisztán testileg beteg állapotának hatása alatt, hirtelen elhatározásképpen ragadott volna Teleki pisztolyt, az ki van zárva, mert ő már Bécsben jelezte Lukács Móric előtt, hogy véget akar vetni életének, ugyanezt mondta később Gyomron gr. Andrássy Gyulának, s az öngyilkosságot megelőző napon Hajnikéktől úgy búcsúzott, mint aki halni készül.⁹ A hontalanság, a hazavágyódás, az ország sorsa miatti gond, végül a Drezdában cs Bécsben történtek kétségkívül súlyosan aláásták Teleki idegeregét,

¹ Szemere B. naplója II. 336. s köv. l.

² Árvízkönyv (Szeged javára) 1880. Lukács M. «Emlékezéseim» 75. l.

³ *Irataim* id. h. s a követk. lapokon. *Kecskeméthy: Vázlatok* stb. 136. s köv. l.

⁴ *Deák F. besz.* III. 102—103., 106—114. l.

⁵ X. köt. 580. l.

⁶ *Kalmár A.* «Teleki L. tragédiája», M. Figyelő 1911. X. szám, 313.!, *Angyal D.* u. a. cím a. u. a. folyóiratb. 1911. XIII. szám. 10. l. *Steier L.* «Világ» 1924. dec. 24.

⁷ *Szögyény* id. köt. 101. l., *Madarász J.* Emlékirataim 340. l.

⁸ *Rogge* (id. köt. 136. l.) lásd a gr. Teleki Gyula és társai nyilatkozatát a *P. Naplóban* jún. 11.

⁹ Hunfalvy elbeszélése *Könyinál* 110. l.

de tisztán patológiai alapon halála problémáját megoldani nem lehet; a nagy hazafi leromlott testében erős lélek lakott s erőseknek kellett azoknak a lélektani rugóknak is lenniök, amelyek a végzetes elhatározásra indították.

Utaltak a támadásokra, melyek őt a külföldi sajtóban az uralkodónak adott szava állítólagos megszegéséért s más oldalon, az emigráció részéről a forradalmi politika cserbenhagyásáért érték. Az előbbieket aligha idézhettek elő Telekinél ily lelki megrendülést; hogy az emigráció köreiből beszéltek olyanokat is, mintha a drezdai elfogatás és a bécsi szabadonbocsátás előre kicsinált komédia lett volna, az lehetséges. Szemere Bertalan, ki ellensége volt Telekinek, suba alatt gúnyolódott a «meghunászokodott hős» felett, de naplójában tiltakozott az ellen, mintha meggyanúsította volna őt, «mint Kossuth tette¹ Ami viszont Kossuthot illeti, az ő környezetéből Pestre jött levelek állítólag aljas gyanúkat fejeztek ki,² melyek azokra, akik a Teleki nyilvános szereplésének tanúi voltak, alig tehettek nagy benyomást, később, a katasztrófáról való megemlékezésében Kossuth barátja és bajtársa férfiúi és hazafiúi jelleméről rajongó tisztelettel nyilatkozott.³

A legelterjedtebb fölfogás az, mely Telekinek a hazai politikai tévékenységbe való belésodródása következtében előállott ama lelki állapotában keresi öngyilkossága okát, amely őt szükségkép ellentétbe hozta az emigrációban követett politikájával s a hazai viszonyok szemlélete révén mind közelebb hozta Deákhhoz és mindinkább eltávolította még a radikálisabb színezetű határozati pártiaktól is, úgyhogy e párt győzelmét többé nem is látszott kívánni, s bár az őt tekintette fejének, annak vezetését mindinkább Ghyczynek és Tiszának engedte át.⁴ Politikai barátaival s azzal a politikával, melyhez szíve vonzotta, mely múltjához közelebb állott, szakítani nem akarván, de az ország érdeke szempontjából a Deák jónak felismert szándékával sem akarván szembe szállni, nem maradt más hátra, mint személyét a politikai színtérről eltüntetni.

E magyarázat sok valószínűséggel bír, de ellentmond neki egy tény: a Teleki hátrahagyott beszédjének, politikai végrendeletének ténye. Ha ő megbánta, hogy Deákhhoz közeledett, ha ki akart tartani az abszolút ellentállás, az uralkodóval szóba nem állás politikája mellett, — amellyel különben már a nem egészen törvényesen összehívott országgyűlésre szóló képviselői megbízás elfogadása is némileg ellentétbe hozta őt és társait, — akkor miért írta meg azt a beszédet, mely lángoló vádirat ugyan a hatalom ellen, de mégis a törvények alapján az uralkodó-

¹ Szemere id. m. II. 272. és köv., 340. 1.

² Kecskeméthy id. m. 141. 1.

³ Irataim id. h.

⁴ Madarász id. m. 339. 1.

val való kiegyezést tűzi ki célul? Míg a határozati párt szónokai utóbb a vitában főfeladatuknak tekintették a feliratintézés lehetetlenségét s a határozathozatal szükségességét bizonyítani, Teleki hátrahagyott beszédjében nyitva hagyja ugyan a megnyilatkozás formájának kérdését, de szembe nem száll a felirat gondolatával s a Deák felirati javaslatát pártolja, sőt «felséges szerkezetinek mondja. És ha megírva e beszédet, annak irányát utólag helytelennek ismerte föl, miért nem semmisítette meg azt? Hiszen azt hátrahagyva tudnia kellett, hogy az utókor előtt úgy fog állani, mint aki helyeselte a Deák kiegyezési politikáját, s ha ezt egyszer helyeselte, miért nem akart résztvenni annak érvényesítésében is? Ő, aki merete ezeket a nézeteket leírni, ő az oroszlanbátorságú férfiú megfutamodott volna az egyszer kimondott politikai hitvallását érhető támadások elől?

Ezért kell visszatérnünk ahhoz a sokaktól visszautasított, de minden ellenvetéssel szemben egyedül fenntartható magyarázathoz, hogy az ünnepekt hazafi végzetes elhatározása megfejtéséhez a kulcsot mégis csak a Bécsben tett ígéret adja kezünkbe. Az előzmények is mutatják, hogy öngyilkosságának szándékát a Burgban végbement jelenet óta hangoztatta; az önmagával való meghasonlásnak tehát ott kellett erednie, nem az országgyűlésen követendő politika körüli ellentétekben. Az uralkodó két első föltételét: a külfölddel való összeköttetés megszakítására vonatkozókat Teleki bizonyára szigorúan megtartotta; a harmadik, a politikai szereplésre vonatkozó volt az, amely különböző magyarázatokat engedett meg. Telekinek a törvényhatóságokhoz intézett levelei, melyekben oly hevesen hangoztatta, hogy ő szabad, hogy őt politikai tevékenységében semmi sem gátolja, hogy ő hű marad elveihöz, ezek a fogadkozások, olyanokhoz intézve, akik benne soha egy percig nem kételkedtek, nem úgy hangzanak-e, mintha inkább a saját megnyugtatót, meggyőzősét vennék célba, mintha saját lelkiismeretének ellenkező szavát vagy kételyét- akarnák túlharsogni?

Zsedényinek egy, a Nemzeti Kaszinóban tett állítólagos szemrehányó nyilatkozatán ¹ kívül tudjuk a Vay leveléből, a Szögyény főU jegyzéseiből, mily ingerültség uralkodott Telekivel szemben Bécsben a legmagasabb körökben is, mily gyanúval kísérték minden lépését. Aziránt tehát, hogy magatartását ott fenn ígéretével ellentétben levőnek látták, kételye nem lehetett. De még ez se dülta volna föl lelki egyensúlyát, ha őt tett ígérete nem szolgáltatta volna ki legszigorúbb, legkérelhetetlenebb bírójának: túlérzékeny lelkiismeretének. Annak a rugalmas ígéretnek magára vett kötelékét az ígérettevő olyannak képzelte, mely tevékenysége arányában fog tágulni, s e helyett az — megfojtotta őt. Az ő mindig aggódó lelkiismerete, «fantasztikus érzékeny-

¹ Ezt Kálóczy beszéli el *Könyvinál* id. h.

sége»,¹ egy porszemet magán nem tűrő becsületérzése nem viselhette el azt a gondolatot, hogy lehessen valaki, aki az ő szótartásában kéteU kedik, hogy bizonytalanság uralkodjék arra nézve, vajon elfogadott szabadulásának árát megfizette-e, vajjon nem élt-e vissza oly bizalommai, melyet visszautasítani nem volt módja vagy ereje?

Ha azt a vádat, hogy kifejtett tevékenysége ellentétbe hozta őt a császárnak lekötött szavával, bárki a nyilvánosság előtt sütötte volna rá, ő, ki életében annyi párbajt vívott, nem habozott volna azt az embert pisztolya elé állítani. De mivel ez a gyilkos kétely saját lelkiismeretében szólalt meg, neki magának koronkint úgy kellett éreznie, hogy hazája iránti kötelessége őt bizonyos összeütközésbe hozta kényszerűségből adott szavával, nem maradt más hátra, mint a pisztolyt önkeblének szegezni.

Váratlan, tragikus halála a legfájdalmasabb veszteség volt, mely a nemzetet éppen ébredése e napjaiban érthette. Ki tudja, mily szolgálato kát tehetett volna még a javakorában levő férfiú hazájának, lángoló honszeretetével, nemes idealizmusával, lelkesedésével, óriási népszerűségével s a tömegekre való hatásával? De bármennyi könnyet fakasztott hirtelen letűnése, élete és halála mégsem ment egészen veszendőbe nemzetére nézve. Azzal, hogy a temérdek áldozathoz, melybe elrablóit alkotmányunk visszavívása került, Teleki László is odacsatolta a maga életét, drágábbá, szentebbé lett az ügy, melyért a nemzet küzdött, melynek diadalában bízott s melynek egyik legnemesebb fia is, ellenállhatatlan lelki kényszer hatása alatt, vértanújává lett.

A haza sorsa azonban nem engedte meg, hogy a megrázó gyászeset hosszabb időre szakítsa meg az országgyűlés munkásságát; mialatt az országban szerteszét gyászünnepélyeken emlékeztek meg a nemzet halottjáról, a törvényhatóságok a képviselőházhoz intézett feliratokban adtak kifejezést fájdalomknak s az országgyűlés kétheti országos gyászt határozott el, megindult a felirati vita. A gyász utáni első ülésben, május i?-án terjesztette elő Deák Ferenc, beszéd keretében foglalva, válaszfelirati javaslatát.

«Nehéz idők, vészteljes évek mentek el fölöttünk», — így kezdte ezt az emlékezetes, szinte nemzeti evangéliummá vált beszédjét.²—«Végenyészet szélén állott nemzetünk, de az isteni gondviselés, midőn egyrésztől annyi szenvedéssel sújtott, másrésztől erőt ébresztett keblünkben, hogy el ne csüggedjünk és a veszélyben forgó hazát még forróbban szeressük. Adja Isten, hogy tanultunk legyen a kísértés nehéz napjaiban s akik egyek voltunk a szenvedésben, egyek legyünk működésünkben is.»

¹ *Angyal* mondja annak id. h.

² A beszédet annakidejében különnyomatokban is terjesztették, a hazai nem magyar nyelvekre is fordítva.

A nemzet — úgymond — kezeinkbe tette le sorsát, becsületünkre, belátásunkra bízta jövője biztosítását. A feladat fontos és nehéz, mert a helyzet rendkívüli; más időkben is voltak fontos közjogi kérdésekre nézve nézeteltérések fejedelem és nemzet között, de azok csak a törvények magyarázatára vonatkoztak; ma azonban alkotmányunk lényege s alaptörvényeink érvénye vonatik kétségbe. Alkotmányt akarnak nekünk adni, de nem azt, mit tőlünk hatalommal elvettek, hanem egy másikat, újat, idegenszerűt, darabját azon közös alkotmánynak, melyet az egész birodalomra készítettek. De nekünk adott alkotmány nem kell, mi visszaköveteljük ősi alkotmányunkat, mely nem volt ajándék, hanem szerződések által állapítottat meg s a nemzet életéből fejlett ki. Mellettünk jog és törvény állanak s a szerződések szentsége, ellenünk az anyagi erő.

Szilárdságra és óvatosságra van szükségünk, midőn határozunk kell első ünnepélyes felszólalásunk alakja és tartalma fölött. Három kérdés áll előttünk: mit mondjunk? kinek mondjuk el? s minő alakba öntsük megállapodásunk eredményét?

Ezután felolvasta Deák «formulázott javaslatát-), mely mindazt tartalmazta, amit a feliratban elmondani kíván, de nem volt felirat formájába öntve, úgyhogy azt esetleg azok is elfogadhatták, kik azt kívánták, hogy az országgyűlés határozat formájában nyilatkozzék.

A Deák szövegezett javaslata bevezető részében higgadt, de igazságainak súlyával megsemmisítő ítélet az elmúlt tizenkét év kormányrendszere fölött. Most — úgymond — ő felsége át kívánt lépni az alkotmányosság ösvényére, ámde alkotmányos életünk alapföltétele az ország törvényes önállása és függetlensége; ennek sértetlen fönntartása legszentebb kötelességünk. Ezt az alkotmányos önállást megtámadta az októberi diploma, mely az alkotmányosság visszaállítását csak föltételesen s leglényegesebb kellékei nélkül ígéri, s ezt veszi alapul az országgyűlést megnyitó beszéd is. Kimutatja azután egyenkint a csorbákat, melyeket alkotmányunk az októberi diploma által szenved s melyek által hazánk csak névre volna Magyarország, tetteleg pedig osztrák provincia.

Ez a jogtalan törekvés nemcsak törvényeinkkel ellenkezik, hanem megtámadja a *pragmatica sanctio*-t, azt az államszerződést, melyet a magyar nemzet 1723-ban az uralkodóházzal kötött. Őseink világosan kikötötték az e szerződést becikkelyező törvény 2. cikkének 9. szakaszában, hogy a női ág elfogadott örökösödése következtében trónra jutó fejedelmek is tartoznak megtartani az 1715: III. te. rendelkezést, mely szerint Magyarország soha máskép nem kormányozható, mint az országosan alkotott és jövőben alkotandó törvények szerint. A *sanctio pragmatica* tehát Magyarország önállását, függetlenségét világosan fenntartotta, s a nemzet e jogához mindenkor szorosan ragaszkodott.

Egyedül II. József császár tette magát ezen túl, magát meg nem koronáztatván, de ő rendeleteit végnapjaiban maga is visszavonta s kiadott adománylevelei és privilégiumai halála után törvényileg érvényteleneknek nyilvánítottak.

Idézi azután a Deák javaslata az 1790-1 X. és XII. t.-cikkeket, melyeket II. József utódja, II. Lipót szentesített s melyek még hatályosabban biztosítják Magyarország önállóságát és függetlenségét, kU mondván egyúttal, hogy Magyarországon a törvények alkotásának, eltörlésének és magyarázásának joga a törvényesen koronázott királyt és az országgyűlést közösen illeti s ezen jogot az országgyűlésen kívül gyakorolni nem lehet. A végrehajtó hatalmat pedig ő felsége csak a törvények értelmében gyakorolhatja.

A *sanctio pragmatica* nem egyszerű törvény; nem egyszerű diploma, nem octroiált adomány vagy ígéret, hanem kölcsönös egyezkedés folytán kötött alapszerződés. Lehet-e, szabad-e most azon szerződést egyoldalúlag megszegni s a nemzettől követelni azon kötelezettséget, mely abban foglaltatik, de a kötelezettség feltételeit mellőzni, vagy hiányosan és csak némely részben teljesíteni? Úgy ebben az alapszerződésben, mint egyéb törvényeinkben is világosan ki van fejezve a köztünk és az örökös tartományok között létező azon törvényes kapocs, mely az uralkodó azonosságában áll, vagyis a perszonál unió, ennél szorosabb kapcsolatnak, vagyis reáUniónak törvényeinkben nyoma nincs, ilyet létrehozni Magyarországnak szándéka soha nem volt. A reál-unió lehetetlenségét bizonyítja Deák Ausztriának a német szövetségbe való belépésével, melynél senki sem gondolhatott arra, hogy abból Magyarországra nézve bármely kötelezettségek származhatnának. Mi az uralkodóhással szerződünk, nem az osztrák örökös tartományokkal, mi ezekkel közös érdekeinkre nézve mint önálló ország önálló országgal szívesen fogunk «esetenként» tárgyalni s megegyezni, de visszautasítunk minden egybeolvasztási törekvést, nem akarunk sem a birodalmi tanácsban, sem bármely birodalmi népképviselőben résztvenni, s annak rendelkező hatalmát Magyarország ügyei fölött el nem ismerjük.

A másik lényeges tárgy, melyre a javaslat kiterjed, az országgyűlés kiegészítése. Sem Erdély, sem Horvátország, sem Fiume s a határőrvidék itt képviselve nincsenek, holott a törvények világos rendelete szerint az országgyűlésre meghívandók lettek volna, s a *sanctio pragmatica*, a királyi hitlevelek és fejedelmi eskük az ország integritásának fenntartását határozottan kimondják. Erdély unióját az 1848-i mindkét országgyűlés egybehangzóan és egyhangúlag kimondta és törvénybe iktatta; Erdély meghívásának tehát semmi akadálya nincs. Amennyiben Horvátországnak közjogi viszonyunk megújítására nézve kívánságai vannak, azokat nem fogjuk visszautasítani, csak azt kíván-

juk, hogy ne akadályoztassék Horvátország küldötteinek a szükséges tárgyalások végett országgyűlésünkön való megjelenése. Mindaddig, míg a magyar országgyűlés a törvény szerint ide meghívandókkal kiegészítve nincs, törvények alkotásába és koronázási egyezkedésekbe nem bocsátkozhatunk.

Legfontosabb alaptörvényeink, különösen az 1848-i közjogi törvények hatályon kívül vannak helyezve. Nem csodáljuk, hogy az abszolút hatalom, midőn az alkotmányt félretette, ezeket a törvényeket is felfüggesztette; de miután ő felsége az abszolút hatalomról ünnepelesen lemondott s az alkotmányosság ösvényére tért, ama törvényeknek teljes erejükben vissza kell állaniok. Mi teljes jogegyenlőség alapján akarjuk kifejteni s biztosítani alkotmányos életünket; akarjuk, hogy a polgári jogok teljes élvezetére nézve sem vallás, sem nemzeti-ség a hon polgárai között különbséget ne tegyen, s törvényeink mindazon rendeleteit, melyek a teljes jogegyenlőséget korlátozzák, még ezen országgyűlésen óhajtjuk méltányosan módosítani. Tehát felfüggesztett törvényeink azonnali teljes visszaállítását s az abszolút rendszer által jogtalanul behozott intézkedések és terhek azonnali megszüntetését sürgetjük.

Áttér ezután a javaslat V. Ferdinánd király és Ferenc Károly főherceg lemondási okirataira, melyeket közjogi szempontból forrájukra nézve hiányosaknak mond; mindazonáltal az okiratokat az országgyűlés tárgyalni s utólag törvénybe iktatni hajlandó lesz.

A politikai vádak miatt az országból száműzött honfitársak ellen hozott ítéletek következményeit az alkotmányosság visszaállításával összeférhetetleneknek s ezért megszüntéknek tekintjük s míg az ő visszatérhetésük lehetővé nem lesz téve, nem lesz hitünk és bizalmunk az abszolút rendszer megszüntetésében.

Mind e követelmények teljesítése után lesznek csak a koronázás föltételei megteremtve.

E munkálatának felolvasása után Deák Ferenc néhány percnyi pihenőt tartott; azután folytatta beszédjét s felelt arra a kérdésre, hogy kinek mondja el az országgyűlés mindezeket? Meggyőzően mutatta ki, hogy az, akihez az országgyűlés nyilatkozatával fordul, csak a tényleges uralkodó, Ferenc József lehet. Az ő meghívására jött össze az országgyűlés; azt, amit az országgyűlésnek el kell mondania, csak annak a fennálló hatalomnak mondhatja el, mely egyedül képes az alkotmányosság megsértett követelményeit teljesíteni. Abban, hogy V. Ferdinánd király a magyar trónról is lemondani kívánt, senki sem kételkedhetik; az európai diplomáciával is, mely annyi szerződést kötött a császárral, ellenkezésbe jutnánk, ha őt tetteges uralkodónak el nem ismernők. Utal az újabb kor több esetére, melyekben Magyarország trónját egy elődje idejében meg nem koronázott uralkodó fog-

lalta el, ki országgyűlést hívott össze s kivel az országgyűlés már a koronázás előtt tárgyalásokba bocsátkozott.

Végül megfelelt Deák arra a harmadik kérdésre, hogy minő alakban mondja el az országgyűlés azt, amit mondani akar, s határozottan a feliratot ajánlotta. Határozatot bármely testület csak oly személyek irányában hozhat, akik fölött rendelkezési joga és hatalma van. «Határozat által megkötheti önmagát vagy saját tagjait, parancsolhat a tőle függő egyéneknek, de azok irányában, kik tőle nem függnék, alatta nem állanak, kikkel úgy áll szemben, mint egyik fél a másikkal . . . ilyenek irányában a határozatnak sem ereje, sem célja nincs.» Az ily határozat mint «manifestum» nem volna a békés kiegyenlítés eszköze; a manifestumok rendesen fegyverre támaszkodnak . . . Ne felejtjük a bennünket környező veszélyeket! Ne idézzük elő magunk a törést!

Az ő politikája — úgymond — nem a kockáztató merészség politikája, hanem az óvatosságé. Köztanácskozásokban inkább szereti a szilárdsággal párosult óvatosságot. «Félénk, sőt gyáva az, ki önszemélyét félti, midőn hazájának sorsa forog kérdésben, de ki maga nem fél, hanem félti a hazát ... az nem félénk, nem gyáva . . . kockáztathatunk mindent a hazáért, de a hazát kockáztatnunk nem szabad.»

«Tudom én azt, — így folytatja — hogy ellenségeink a lefolyt nehéz idők alatt csordultig töltötték méltatlan szenvedéseink poharát. Tudom, hogy jól esnék a fájdalomnak keblünkbe fojtott árját kiöntönnünk . . . Érzem én is mindazt, mit minden magyar érez azok ellen, kik annyi életet és életörömet, annyi boldogságot feldúltak e hazában. De érzem keblemben azon erőt is, hogy jobban tudom szeretni e hazát, mint gyűlölni ellenségeinket; s inkább elfojtom szívemben a keserűséget, semhogy az oly lépésre ragadjon, mely káros lehetne a hazára.'

Beszédét Deák ez emlékezetes szavakkal végzé: «Tisztelen én a közvélemény hatalmát, s tudom, hogy az oly hatalom, mely vagy elsodor, vagy eltípor. De tudom azt is, hogy izgatott időben gyakran fölötte nehéz elhatározni, mi a valóságos közvélemény, mert minden ember hajlandó közvéleménynek tekinteni azt, amit maga óhajt, s több ízben tapasztaltam, hogy nem a lehangosabb szó volt a valóságos közvélemény. De van egy hű barátom, kinek szava még a közvélemény szavánál is fontosabb előttem, kivel én soha nem alkuszom, mert parancsát szentnek tartom, s kinek neheztelését magamra nézve legsúlyosabb csapásnak tekinteném, és ezen hű barátom: önlelkismeretem. Ennek parancsát követem most is, midőn . . . benyújtom az indítványozott felírási javaslatot.»

¹ Deák e röpke szóvá lett mondása bizonyára öntudatlan rokonságot árul el *Julius Caesar e* nyilatkozatával: «Caesarem quoque pro sua dignitate debere et stúdium et iracundiam suam reipublicae dimittere, neque adeo graviter irasci inimicis, ne quum illis nocere se speret, reipublicae noceat.» (De bello civili lib. I, VIII.)

III.

(Deák beszédjének és felirati javaslatának jelentősége és hatása. Gr. Rechberg diplomáciai körlevele Deák ellen. A képviselőház felirati vitája s a napi kérdések belévegyülése; a katonai adóvégrehajtások; a nemzetiségi mozgalmak, a balászfalvi gyűlés. A felirati vita berekesztése, a szavazás: a felirat három szavazattal győz. A határozati párt a részletes tárgyalás során megrontani igyekszik a javaslatot; Deák kisebbségben marad. A képviselőház teendői a felirati vita után: Eötvös javaslatára a nemzetiségi kérdés ügyében bizottság küldetik ki; a túrócszentmártoni tót gyűlés és annak emlékirata; a rutének hasonló követelése; a pestvárosi határozat az adóvégrehajtások ügyében kir. biztos kiküldését idézi elő. A főrendiház részéről is elfogadott módosított országgyűlési felirat átadásának nehézségei; küzdelmek a kormány körében; végül az uralkodó visszautasítja a feliratot, kívánván annak megváltoztatását. A Reichsrath gáncsvető beavatkozása. Az országgyűlés bizalmas tanácskozások után egyhangúlag visszaállítja a felirat Deák szerinti szövegét s azt a két ház elnöke átadja az uralkodónak. 1861. máj.—júl.)

A Deák Ferenc felirati javaslatának és beszédjének történelmi jelentősége csak a további fejlemények folyamában bontakozott ki a maga teljességében; közvetlen hatása csak az ország közhangulatában, valamint a bécsi kormánykörök és az ottani sajtó tükrében mutatkozott mindjárt egész nagyságában.

Feladata rendkívül nehéz volt; neki számolnia kellett azzal, hogy az egybegyűlt képviselőház többsége a kormány elhibázott kiegyenlítési kísérletével szemben a legmerevebben visszautasító álláspontra helyezkedik, mégis arra kellett törekednie, hogy a bekövetkező szakítás felelőssége ne az országgyűlést terhelje. Számolnia kellett azzal is, hogy a külföldről, különösen az emigráció köréből a forradalmat hirdető hangok szíves visszhangra találtak a hazában, sőt a képviselők többsége is annyira bízott a várva várt európai bonyodalmak bekövetkeztében, hogy minden kiegyezkedéstől félt, nehogy az egy szerencsésebb megoldás lehetőségét megghiúsítsa.¹

Mégis sikerült neki feladatát oly mesterileg oldani meg, hogy felszólalásával úgyszólván egy táborba egyesítette az egész országot. A törvényhatóságok hosszú sora sietett őt üdvözölni és bizalmáról s elismeréséről biztosítani, köztük olyanok is, amelyek határozati párti

¹ *Pulszky*: Deák Ferenc 37. 1.

képviselőket küldtek az országgyűlésre.¹ B. Sennyey Pál elismerte, hogy Deák nagy diadalt aratott, s hogy az ő saját politikai barátai is győzelemittasak e diadaltól; ² Apponyi is abban a nézetben volt, hogy az országgyűléssel más alapon, mint azon, amelyet a Deák indítványa nyújt, egyezkedni nem lehet, s hogy az ő felszólalása, midőn az egyezkedésre módot nyújt, megerősíti a dinasztikus álláspontot s letöri a forradalmi irányzat élét, sőt rámutat a Magyarország részéről az összbirodalommal szemben elvállalendő kötelezettségekre is.³ A másik oldalon pedig Kossuth Lajos utóbb odanyilatkozott, hogy az 1861-i feliratoknak nem lehet egyéb értelmet tulajdonítani, mint azt, hogy az országgyűlés és általa a nemzet ajánlatot tesz a Habsburg-háznak az 1849. április 14-én hozott trónfosztási határozattal szétszakított kapocs összeforrasztására, de azon világosan kijelentett föltétel alatt, hogy az ország alkotmánya s önállósága teljes mértékben haladéktalanul helyreállíttatik.⁴ Tehát világos, hogy még ő is a maga forradalmi álláspontját bizonyos összhangba tudta hozni a Deák felirati javaslatával. Figyelmet érdemel, hogy a legújabb osztrák közjogi irodalom is úgyszólván föltétien elismeréssel nyilatkozik Deák felirati javaslatáról és beszédjéről.⁵

Az kétségtelen, hogy Deák a perszonál-úniónak azt a rideg odaállítását, mely legalkalmasabb volt az ő felszólalásának majdnem általános helyeslést biztosítani, de amely legélesebb ellentétbe hozta őt és az országgyűlést a kormánnyal, a későbbi fejlemények során, nevezetesen az 1867-i kiegyezés megkötésekor lényegesen módosítani volt kénytelen. A konzervatívok szívesen mutattak rá, hogy a felirati javaslatban az «esetenként» való érintkezés, valamint a múltból eredő terhekben való esetleges részesedés lehetőségét fennhagyó utalások bizonyos tekinteti ben elismerték a közös ügyek létezését,⁶ amint hogy tagadni nem is lehet, hogy a Pragmatica Sanctio gyakorlati értelmezése a közös védelmet és abból folyólag a bizonyos mértékig közös külügyet föltételezi.

Azonban épp oly kétségtelen, hogy a februáriusi pátensre más választ, mint amelyet Deák adott, adni nem lehetett. A jog teljes megtagadásával csak a jognak egész ridegségét lehetett szembeállítani. A hatalomnak előbb el kellett hagynia a maga jogtagadó álláspontját, hogy vele törvényes alapon a célszerűségi kérdések megoldása iránt tárgyalni lehessen.⁷

¹ *Drei Jahre Verf.* 145. l.

² *Szögyénynél* III. 317. l.

³ *U. ott* 318. l., *Vay* M. Emi. 412. s köv. l.

⁴ *Irataim* VII. 294. s köv. l.

⁵ *Redlich* id. m. II. 63. s köv. l., még inkább: 271. l.

⁶ *Szögyény* id. h. és *Verf. Str.* 150. s köv. l.

⁷ *Eisenmann* id. m. 317. s köv. l., *Beksics*: «KeményZs.» stb. 258. s köv. l.

Az osztrák sajtóban nem hiányoztak egyes, a Magyarországgal való tárgyalások lehetőségére és szükségességére utaló hangok, de a kormányhoz közelálló lapok világosan elárulták, hogy a felirat és határozat között nagy különbséget nem látnak, s hogy az utóbbi még kívánatosabb volna, amennyiben hamarabb hozná meg az országgyűlés feloszlásával a helyzet tisztázását.¹

Gróf Rechberg külügyminiszter éleslátásának jele, hogy hamar felismerte a hatást, melyet a magyar közjogi álláspontnak Deák megnyilatkozásába foglalt klasszikus kifejezése a külföld szabad nemzeteire gyakorolhat, és sietett azt egy, kétségkívül ügyes érvelésű s a felületes ítéletet könnyen megtévesztő diplomáciai körlevél útján cáfoltatni meg követeivel az illető kormányok előtt.²

E körlevélben Rechberg hivatkozik a Szécsen közreműködésére is; lehetséges, hogy annak megszerkesztésénél a Szécsen tanácsavái is élt, de az bizonyos, hogy az irat okfejtése sokban ellene kezik azzal a konzervatív állásponttal, mely a kevésbé később Szécsen sugalmazásával létrejött s többször idézett röpiratban jut kifejezésre.

A külügyminiszter ez iratában azt találja, hogy Pesten ebben a pillanatban a pártszellem fölülemelkedett a méltányosság és részrehajlatlanság minden tekintetén, s hogy a Deák kiindulási pontja egészen hamis, mert az «osztrák monarchia», beleértve Magyarországot, egy nemzetközileg elismert «államtest», melynek fönállása teszi egyedül lehetővé a magyar országgyűlés működését. Elmé- sen mutat rá arra, hogy az adómegtagadás tulajdonképpen azt vonja maga után, hogy a magyar közigazgatás költségeit a birodalom többi részei fedezzék, csak azt hallgatja el, hogy a megtagadás csak a törvénytelenül kivetett adókra vonatkozott, s hogy a megyék hajlandók voltak megadóztatni magukat, ami azonban meg nem engedtetett nekik. Rechberg megpróbálja a 48—49-i szabadságharc tényéből a hódítói jogcímet is megformálni, de hajlandó az osztrák monarchia elismerése fejében enyhíteni a legyőzítés szigorú következményeit. Erőszakos törvényt magyarázattal igyekszik a hadsereg és az «államminisztérium» közösségét bebizonyítani; s végül ráutal azokra a veszélyekre, amelyek Magyarországot teljes függetlenségében fenyegetnék.

Nem valószínű, hogy a Rechberg érvelései széles körökben meggyőzőleg hatottak volna. Legalább az a válasz, amelyet az angol külügyminisztertől kapott, nem ezt látszik bizonyítani, bár Apponyi

¹ B. Friedmann id. m. 1. 269 — 270., 278. 1., P. N. máj. 19.

² E körlevél magyar fordítását közli *Kónyi* Deák besz. III. 67. s köv. 1., francia eredetijét pedig *Szögyény* id. m. III. 304. s köv. 1.

londoni nagykövet kísérőlevele mutatja, hogy ő magát szóbeli érintkezésében is teljesen azonosította a körlevél felfogásával.¹

Lord John Russelnek tulajdonképpen Apponyihoz intézett levele, mely lord Palmerston miniszterelnök nézetét is kifejezi, ügyesnek mondja Rechberg jegyzékét, de elismeri, hogy a magyar felirat megfelel a nemzet érzelmeinek. Rámutat arra, hogy Anglia csak türelmes várakozás után bírta rá Skót- és Írországot, hogy önálló törvényhozásukról lemondjanak, s hogy a kormányzat terén csak a külügyet és a hadügyet intézik kizárólag az angol miniszterek. Ő azt hiszi, hogy Magyarországgal a megegyezés lehetséges, csak meg kell javítani az 1847-1 alkotmányt és biztosítani kell a szükséges bevételeket a központi kormányzat számára; a törvényhozás egységesítését akkorra kell hagyni, mikor a magyar országgyűlés érdekében levőnek fogja látni abba beleegyezni. Addig is legyen polgári, nem katonai kormányzás; a felíratra pedig békülékeny választ kell adni. Mindez arról látszik tanúskodni, hogy az angol külügyminiszter, ki még kevéssel előbb a parlamentben egy interpellációra adott válaszában² odanyilatkozott, hogy Magyarország elavult, a monarchiát feldarabolással fényégető intézményeket kíván, a Deák felirati javaslatának hatása alatt lényegesen módosította véleményét.

Gróf Apponyi Rudolf levelében elismeri, hogy a Deák beszédje Angolországban nagy hatást tett, s hogy az összes lapok foglalkoztak vele. Bár ő maga a monarchiára nézve végzetesnek tekinti a Deák kívánságait, úgy tapasztalja, hogy Angliában sokakat, olyanokat is, kik barátai Ausztriának, megnyert a beszéd mérsékelt hangja, s ezek úgy vélekednek, hogy amit Deák akar, egészben véve igazságos, okos és törvényes, s hogy az osztrák kormány egy kis jóakarattal megtalálhatja a fennforgó kérdések megoldásának módját.

Ezalatt a magyar képviselőházban a Deák előterjesztése alapján megindult a felirati vita, mely tizenhat ülésnapot vett igénybe, mindvégig lelkes hangulatban tartva a nemzetet, mely e szép napokban tavaszát látta az ifjú szabadságnak³ s élénk érdeklődést keltve az ország határain kívül is.

Az, aki az elhúnyt Teleki László helyére lépve elsőként szállott szembe a Deák felirati javaslatával, Tisza Kálmán volt. Azonban ez a szembeszállás jellemző volt az egész vitára nézve, melyben ugyan majdnem végig váltakoztak a javaslat mellett és az ellen feliratkozott szónokok, de élesebb, hevesebb vita nem volt, a jobb- és baloldaltól felszólaló szónokok nagyrészt ugyanazt mondták, s majdnem minden

¹ A Lord John Russel levelét angol eredetiben s a nagykövet kísérőlevelét bő kivonatban közli *Redlich* id. m. 11. 740. s köv. 1.

² *P. N.* máj. 12.

³ *U. ott* máj. 22.

felszólalásból kicsendült az a kívánság, hogy a lényegre, a fődologra nézve az országgyűlés egyetértése nyilvánvaló legyen.

Tisza Kálmán¹ is a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott a Deák javaslatának tartalmáról, annak főképpen közjogi részével egyetértett, s okfejtése inkább arra vonatkozott, hogy a felirat helyett a határozat formáját ajánlotta, mert a jogfeladás egy nemét látta abban, ha a magyar országgyűlés a tényleges uralkodót azáltal, hogy felirattal járul elé, törvényes királynak elismeri; lépjen a tényleges uralkodó és kormánya a törvényes térre, ismerjék el a 48-i törvényeket, akkor semmi sem áll útjában a koronázásnak és az országgyűlés és király közjogszerű érintkezésének. Ha a kormány akarja ezt megtenni, abban a határozat, mit a Ház hoz, nem akadályozhatja; ha nem akarja, a felirat sem fogja erre rábírní. A törvényes térhez szigorúan ragaszkodva, csak a határozat lehetséges. Tisza hivatkozott a Teleki László hátrahagyott kéziratára s Magyarország nemzetközi helyzetének abban kidomborított képére, melyet a felirati javaslatban nem talál, s hangsúlyozta az ipar és kereskedelem szabadságát.

A hosszú vitában felszólalt nevesebb szónokok közül Szalay László, Bartal György, b. Eötvös József, Lónyay Menyhért, Somssich Pál, Klauzál Gábor, Trefort Ágoston, gr. Andrássy Gyula, Szentiványi Károly, Gorove István, gr. Széchenyi Béla, Királyi Pál, Tóth Vilmos, Kazinczy Gábor, Zichy Antal, b. Vay Béla, Mocsáry Lajos, Csengery Antal, Ürményi József és Vlád Alajos a feliratot pártolták; Várady Gábor, Kubinyi Ferenc, Ivánka Imre, Szilágyi Virgil, Németh Albert, b. Simonyi Lajos, Jókai Mór, Bánó József, b. Podmaniczky Frigyes, Beniczky Lajos, Tanárky Gedeon, Tisza László, gr. Károlyi Ede, Ballagi Mór, Bónis Samu, Madách Imre, Bernáth Zsigmond, Böszörményi László, Patay István, Révész Imre, Nyáry Pál, Ignjatovich Jakab, Pap János, Missich János, Jámbor Pál, Besze János és gr. Ráday Gedeon a határozatot. A vitát egyik szónoka, Somssich Pál úgy jellemezte, hogy az elhangzó szónoklatok <<szép koszorúba fűzik a jogszerűségnek mindig zöld és hervadhatatlan leveleit és azt polgári kötelességérzettel teszik le a haza oltárára.

Legnépiesebb formában, gyakran derűtséget kelte beszéltek Patay István és Besze János, áradozó szellemességgel és eszme gazdagsággal, de helyenkint gúnnyal is Kazinczy Gábor; mikor Kubinyi Ferenc a Kossuth Lajos nevét említette, a Ház nagy része zajosan éljenzett. Legradikálisabbak voltak a Szilágyi Virgil s a Révész Imre fölshzólásai; az előbbi a *pragmatica sanctio* s következésképpen a trónöröklés érvényét kétségesnek mondta; Révész Imre Ferenc Józsefet csak leigázónak ismerte el, nem trónörökösnek; fölötte élesen

¹ Lásd az itt ismertetett beszédeket az 1861-i országgyűlés naplójában.

bírált a uralkodó személyét s az uralkodóházat és tanácsosait Ivánka Imre is.

Szalay László főképp történeti visszapillantásra alapította fejtegetéseit s ez alapon kívánta, hogy a monarchia súlypontja, mint már Gentz ajánlotta, Magyarországra helyeztessék át. Behatóan foglalkozott Fiume és Horvátország kérdésével, hangsúlyozva, hogy Dalmácia is a múltban mindig közvetlenül Magyarországhoz kívánt csatoltatni. Bartal György szemére lobbantotta Rechberg külügyminiszternek azt a következetlenségét, hogy míg az olasz egység létrejötte ellen a szerződések szentsége nevében küzd, azoknak a szerződéseknek a szentségét, melyek Magyarország függetlenségét és alkotmányát biztosítják, elismerni nem akarja.

A leghatásosabb beszédek egyikét mondta b. Eötvös József, megállapítva, hogy Magyarország küzdelme alkotmányáért az egész művelt világot érdekli. Hazánk már 1848. szeptemberében a közvetlen egyezkedés ajánlatával járult az osztrák törvényhozáshoz; akkor visszautasítással találkozott, azonban egyezkedési készsége ennek ellenére nem változott. Kimutatta az osztrák Reichsrathnak már elgondolásában rejlő lehetetlenségét, amiért ne vádoljanak bennünket. Ausztria Magyarországgal nem lehet a német szövetség tagja, s mi nem lehetünk akadályozói sem a német, sem az olasz, sem a lengyel nemzeti törekvéseknek; ellenkezőleg, a mi ügyünk diadala föltétele úgy a német, mint az olasz egységnek s általán a szabadság diadalának.

Lónyay Menyhért hangsúlyozta, hogy e vita feladata jogállapottaink iránt felvilágosítani Ausztriát, sőt a külföldet is. Főképp bizonyos álfogalmak cáfolatába bocsátkozott; ilyenek, hogy Magyarország minden áron el akar szakadni Ausztriától, s forradalmi politikát követ; ilyen továbbá, hogy Magyarország elnyomja a nemzetiségeket, hogy feudális, arisztokratikus állam vagyunk, s végül, hogy hálátlanok vagyunk azok iránt az anyagi jótétemények iránt, melyekben az abszolút uralom részesített bennünket. Ezek megcáfolása s az abszolút kormány gazdálkodásának számadatokkal való megvilágítása után kimutatta, hogy Ausztriának sem lehet érdeke az, hogy Magyarország beléolvadjon.

A klasszikus műveltségű Somssich Pál számos latin idézettel is tarkította beszédjét, melyben élesen «ostorozta az abszolút rendszer 12 évi «pusztítását», s rámutatott arra, hogy Magyarországon ma nincsenek pártok, az egész nemzet a legitimitás alapján áll. Vagy el kell fogadni a nemzet jogszerű követeléseit, vagy tovább is önkényesen uralkodni: harmadik választás nincs. Mint katolikus ember tiltakozott a concordatum ellen, mely törvényeinkbe ütközik. Klauzál Gábor főleg kereskedelmi kérdésekkel foglalkozott; Trefort Ágoston szintén a perszonálunió alapjára helyezkedve vám- és kereskedelmi szöv-

séget kívánt az osztrák örökös tartományokkal, Gorove István a pénzügy átvételének halaszthatatlan szükségét hangsúlyozta; gr. Széchenyi Béla tiltakozott azon vád ellen, hogy Magyarország forradalmat, nem békés kibontakozást akar; lándzsát tört a zsidók egyenjogúsítása mellett. Csengery Antal főleg az abszolutizmus alatti sajtóviszonyokkal foglalkozott. Nyáry Pál módosítványnak nevezett indítványt nyújtott be, melyben azt követelte, hogy az országgyűlés gondoskodjék mindenekelőtt a maga kiegészítéséről s a törvényes állapot helyreállításánról; addig a koronázás iránt egyezkedni nem lehet.

Méltó feltűnést keltett a gr. Andrássy Gyula beszédje, ki az új Ausztriát egy hegyére állított pyramissal hasonlította össze; hibáztatta a birodalmi tanácsot megnyitó trónbeszédet, s megróttta a «hütlén tanácsadókat», kik azt sugalmazták. Üdvözölte a horvát országgyűlést, mely már a magyar országgyűlést megelőzve tiltakozott a februáriusi pápens ellen.¹ Ausztriában csak vagy az abszolutizmus lehetséges, vagy a perszonálunió. A mi szabadságunk egyedüli biztosítója Ausztria népei szabadságának is; Ausztria legközelebbi múltja meggyőzhette Európát arról, hogy ránk szükség van. Magyarország nem akarja a forradalmat, a 48-it sem idézte föl a nemzet, hanem a hatalom, mely a törvényeket meg nem tartotta; a 48-i törvények alapján áll ma is az egész nemzet.

Jókai Mór hivatkozott az angol külügyminiszternek kevéssel előbb köztudomásra jutott nyilatkozatára, mely szerint a magyar nemzet elavult intézményekért küzd s Európát lángbaborulással fenyegeti, és igyekezett annak ellenkezőjét bizonyítani be. Jókain és Jámbor Pálon kívül még egy költő vett részt a vitában: Madách Imre; róla azonban akkor még a legkevesebben tudták, hogy költő; legtöbben csak a nógrádi földbirtokost s a balassagyarmati kerület képviselőjét látták benne; beszéde nagy műveltségről s történelmi tanulmányról tanúskodott, nagy hatást is tett s bátoríthatta a szónokot arra, hogy kéziratban levő nagy művével, az Ember tragédiájával, mely által azóta halhatatlanná lett irodalmunkban, a nyilvánosság elé lépjen.

A közvéleményt mozgató napi kérdések természetesen visszhangra találtak a felirati vitában is. Az adóknak katonai megszállás útján való kicsikarása, párosulva néhány csendőri brutalitással ² épp akkor érte el tetőpontját, izgalomban tartva a közönséget, miközben a lapok állandó rovatban foglalkoztak vele. Már Deák Ferenc fölhozta felirati javaslatában ezt a sérelmet is; mikor a mindennapi elnöki előterjesztések során május 25-én bemutatta az elnök Esztergommegeye kérvényét, mely az ily adóvégrehajtások alakjában elkövetett példátlan katonai brutalitásokat sorolta fel, a Ház nem érte be azzal, hogy e beadványt

¹P. N. máj. 19.

²O. L. K. E. 489. szám.

a kérvényi bizottsághoz utasította, hanem Besze János indítványára jegyzőkönyvileg fejezte ki az eset fölötti felháborodását, s utóbb külön bizottságot küldött ki az e tárgyban való jelentéstétel végett, melynek munkálata azonban már nem kerülhetett a képviselőház elé.

Az adókezelés terén a helyzet valóban tarthatatlan volt. Hogy a kivetett adók törvénytelenek voltak, ahhoz kétség nem fért, de mikor az országgyűlés — csonkasága miatt — maga is illetéktelennek tekintette magát a törvényalkotásra, új törvényes adók kivetésére egyelőre kilátás nem lehetett. Másrészt a közigazgatás mindennapi költségeidnek fedezéséről gondoskodni kellett, a főispánok sürgetőleg kértek előlegeket az állampénztárból, ezeket azonban a kormány az oly megyéknek, melyek az adóbehajtásnál közreműködni nem akartak, megtagadta. Éles világot vet az állapotokra Schmerling államminiszternek a május 27-i minisztertanácsban tett nyilatkozata: «Pénzzel támogassuk az olyan országot, mely uralkodójával szemben mármár lázadó állapotban van? Fizessük azokat a megyei hatóságokat, melyek az adót nemcsak hogy be nem hajtják, hanem ellenkezőleg minden eszközzel akadályozzák annak behajtását, sőt az eljáró pénzügyi közegeket elfogatják? A kormány még tovább is maga fizesse meg a vele szemben szervezett ellentállást?»¹

Igaz, hogy a megyei tisztviselők legnagyobb része inkább lemondott szerény illetményei élvezetéről s ingyen szolgált, mintsem hogy törvénytelen adóból húzza fizetését; az is igaz, hogy a megyék — mint már említve volt — készek voltak magukat megadóztatni akár egyelőre a «német kulcs» alapján, sőt ezt itt-ott folyamatba is vették, azonban a helytartótanács ezt meg nem engedte. A rendkívül bonyolult pénzügyi kezelést egy napról a másikra új, jobbra avatatlan kezekbe átadni nem lehetett, ez tagadhatatlanul menti a kormány ragaszkodását az abszolút uralom alatt behozott pénzügyi közigazgatás fenntartásához, bár ez a helytartótanácsot saját beismerése szerint «oly collegiummá tette, mely a fináncdirectiók impertinentiával gyakorolt supremáciájának van alávetve».² A közönség szemében minden tekintélyeket vesztett osztrák pénzügyi közegek hatalmát a kormány megpróbálta előbb azzal támogatni, hogy — természetesen egészen törvénytelen módon — az ellenök vétők megfenyítését a katonai bíróságokhoz utasította.³ Mikor gyakorlatilag ez is alig keresztülvihetőnek bizonyult, egész erővel hozzáláttak a katonai adóvégrehajtások alkalmazásához, melyek a most már az ellentállásra nekibátorodott közönséggel szemben sok helyen oly túl-

¹ H. H. S. A. Min. Conf. Pr. máj. 27.

² B. Sennyey Pálnak Szögyényhez máj. 12-ről int. levele: *Szögyénnél* III. 315. l.

³ H. H. S. A. Min. Conf. Pr. máj. 7., *O. L. Konc.* eln. ir. 1861. 401. sz.

kapásokat és erőszakosságokat eredményeztek, hogy azok rendszerint csekély pénzügyi eredmény mellett végül is csak még jobban elmérgesítették a közhangulatot s még gyűlöltebbé tették a katonaságot, amiért ennek az eljárásnak utóbb — mint látni fogjuk — magában a kormány kebelében támadt ellenzéke.

Míg az adóvégrehajtások által a kormány szándéka ellenére lett izgalmak előidézője, egy más téren, a nemzetiségi mozgolódások terén csak nagyon is félreismerhetetlen volt biztató sőt felbujtó közreműködése, melyet annál inkább terjesztett ki, minél megbonthatatlanabbnak látta magával szemben a magyarság ellentállását. Ezt már Várady Gábor szóvá tette a felirati vitában, mondván, hogy a reakcionárius izgatásoknak célja a nemzetet az anarchia vagy a forradalom terére szorítani. A nemzetiségi sérelmek későn ugyan, de bizonyos kifejezésre jutottak a képviselőház vitájában is.

Erdélyben a románok május 15-én Balázsfalván a szabadságharc idejéből gyűlöletesen emlékeztető Axentie vezetése alatt gyűlést tartottak. Némely erdélyi történetíró szerint e gyűlésben 3—4000 ember vett részt;¹ e szám azonban túlzottnak látszik, mert a lapok alig vettek tudomást a dologról,² és Schmerlingnek a minisztertanácsban tett jelentése szerint az egész csak 51 «elvtárs» összefüvetele volt «oly kérelmek érdekében, melyeket támogatni a törvényes hatóságoknak kötelességök lett volna».³ Mindenesetre feltűnő, hogy ezt az összefüvetelt, melynek határozatából kifolyólag az alsófehérmegyei románság nyíltan szembe szállott a megyei hatósággal, egészen másképp ítélte meg az erdélyi kormányzók s annak jelentése alapján az erdélyi kancellária, és másképp az osztrák miniszterek s az uralkodó is. A kancellária a román püspököket felhívni kívánta, hogy a népre csillapítólag hassanak s biztosságot okából Nagy-Enyeden katonaság összevonását tartotta szükségesnek; a császár, ki maga kért e tárgyban jelentést a kancelláriától s annak tárgyalásánál személyesen elnökölt, a gyűlés határozatait loyálisaknak s a kormányra nézve kedvezőknek találta, s úgy vélte, hogy azokkal szemben ily rendszabályok alkalmazása megsértené a jó érzelmű alattvalókat s a törvényes hatóságokat illoyalis maguktartásában támogatná.

És mik voltak a kérdéses gyűlés határozatai? Hogy a papok a népet a szószékről hívják fel az adófizetésre; hogy a megyei tiszviselőkköszönjenek le, ha a megyegyűlések honárulókat választanak bizottmányaikba; hogy a 48-i törvények alapján működő megyegyűlések megszüntetessenek; hogy ő felsége román nemzetgyűlést hívjon össze és ne tűrje a honvédegyletek működését. Foroghat-e fenn csak legkisebb kétely arra nézve, — különösen a kormánytanácsban elhangzott nyilatkozatok

¹ *Ürmössy* id. m. II. 294. 1.

² *P. N.* máj. 26.

³ *H. H. S. A. Min. Conf.* máj. 26.

után — hogy ezeket a kívánalmakat a Balázsfalván összegyűlt románok a kormány alattomos sugalmazására foglalták határozatba?

Két héttel a balázsfalvi gyűlés után megtörtént a képviselőház felirati vitájában is az első, határozottan nemzetiségi jellegű felszólalás, és pedig román részről. Vlád Alajos, a krassómegyei nagyzorlenci kerület képviselője hivatkozva az elhunyt gr. Teleki László felvilágosodott nézeteire s vitázva Kazinczy Gáborral, ki a nemzetiségek konspirációjáról beszélt, a románokat Erdély és a Tisza-Maros vidék őslakóiként tüntette föl, kik Tuhutum s utóbb Zsolt vezérnek önkényt meghódoltak, de nemzeti önállóságukat megtartották; csak később, az erdélyi fejedelemek alatt az «Approbata és Compilata» szellemében süllyesztettek le köznéppé és voltak sanyargatásoknak kitéve. Az osztrák uralom alatt némileg enyhült helyzetük, de ki nem elégített nemzeti önérzetük a Hóra- és Kloska-féle lázadásban tört ki, melynek kegyetlen elnyomása ártatlanokat is sújtott. Erdély uniója Magyarországgal a román nép megkérdezése nélkül mondatott ki. Az erdélyiekhez hasonló volt a bán-sági románok sorsa. A román nemzeti törekvéseket nem a reakció idézte föl, azok a felébredt nemzeti szellem megnyilatkozásai, mely visszafoglalni igyekszik a tért, amely a románságot történet és jog alapján megilleti. A lefolyt 12 év alatt a hazai románok még többet szenvedtek, mint a magyarok; a 48—49-i eseményeket ők is fájlalják s kívánják, hogy ügyök az igazság és jogegyenlőség alapján közös egyetértéssel intéztessek el.

Vládnak aránylag mérsékelt beszédje csak koronkint keltett nyugtalanságot, egyébként úgyszólván ellenmondás nélkül hangzott el. Ez bátorította Babes Vincét arra, hogy utóbb, már a részletes tárgyalás során az unió érvényét s a 48-i törvényhozás illetékességét nyíltan kétségbevonja. Ez fölháborodást keltett ugyan, de a képviselőház — ösztönszerű tapintattal — hogy a konkolyhintő kormánytörekvéseknek tápot ne szolgáltatasson, feltűnő kíméletet és elnézést tanúsított ezekkel a nemzetiségi támadásokkal szemben, sőt azokkal vitába is alig bocsátkozott, amit annál könnyebben tehetett, mert azok úgyszólván ellensúlyukat találták a szerb Igniatovich Jakab és a román Pap János, Missich János és Faur János hazafias és testvéries szellemű felszólalásaiban. A legméltóbb és legbölcsebb válasz ezekre a beszédekre az, a felirat elintézése után Eötvös javaslatára megindított bizottsági munkálat volt, mely a nemzetiségi kérdés megoldásának alapelveit jelölte ki a hajdani törvényhozási munka számára.

Június 3-án a hosszára nyúlt felirati vita már a türelmetlenség oly félreismerhetetlen jeleivel találkozott, hogy a följegyzett szónokok legnagyobb része jobbnak látta elállni a szótól, s így az általános vita június 4-én bezáratván, Deák Ferenc zárószavára kerülhetett a sor.

Ezt a beszédjét, mely szintén hosszára nyúlt s a dialektika és köz-

jogi tudás csodálatos fegyvereit ragyogtatta, Deák úgyszólván egy szónokkal való polémiájának szánta, egy szónokkal, ki időközben — nyilván választóival való meghasonlása miatt — lemondott a képviselőségről: Révész Imrével. Már ez a körülmény is mutatta, mennyire megbecsülte a haza bölcse ezt a fiatal képviselőtársát, — amit ki is fejezett — azonban a hosszú polémia célja mégis inkább a közvéleménynek a Révész tetszetős tételei befogadásától való megóvása volt. Az egyik tétel — mellyel Deák röviden végzett — az az állítás volt, hogy a képviselőház a maga integritásának helyreállítása előtt — vagyis Erdély, Horvátország és Fiume képviselőinek részvétele nélkül — megalakulnának sem tekinthető, tehát feliratot sem határozhat el. A másik tétel, mely ellen a szónok az érvek és adatok egész tömegét sorakoztatta, Révésznek az a kifogása volt, melyet a Pragmatica Sanktio elnevezésének használata ellen közjogunk épsége s a külföld kellő tájékoztatása szempontjából tett.¹

Június 5-e volt az az emlékezetes nap, melyen a képviselőház névszerinti szavazással döntött a fölött a kérdés fölött, vajjon «a Háznak első felszólalása fölírás legyen-e vagy nem?»

Az országgyűlés elején a többség kétesnek látszott. A mindig optimista b. Vay Miklós április 20-a táján Pesten járván, harminc többségre számított; valamivel később már csak 141 biztos szavazatra, ami nem hozta volna meg a többséget; Vay mégis még a szavazás előtti napon azt írta Bécsbe, hogy a felirat többsége biztos.² Azonban sok képviselő ígéretet tett választóinak, hogy a népszerűbb határozatra fog szavazni; sokat rontott a felirat kilátásain a birodalmi tanácsban elmondott trónbeszéd. Deák állítólag — látva kisebbségét — már hajlandó lett volna a határozati párttal valami megegyezésre lépni, mikor Bécsből azt az intést kapván, hogy a határozat győzelme esetében mulhatatlanul feloszlatják az országgyűlést, kitarásra határozta el magát.³ A Teleki László öngyilkossága sokakat gondolkodóba ejtett; az ernbekek kezdtek félni a saját győzelmük következményeitől és felelősségtől. Az éppen nem biztató külpolitikai helyzet, benn az országban a terjedni kezdő nemzetiségi mozgalom tanácsosnak mutatta élére nem állítani a kérdést. Beállott az, a magyar közéletben a ritkaságok közé tartozó lélektani pillanat, amikor a politikai szereplők egy nagyobb körében a lelkiismeret szava erősebbnek bizonyul a közvélemény nyomásánál.

Maga Vay Miklós, továbbá gr. Andrássy Gyula nagy tevékenységet fejtettek ki a kétségtelen többségben levő határozati párt egyes

¹ A képviselőházi naplón kívül megtalálható e beszéd Kónyinnál III. 77. s köv. l.

² *Szögyénynél* III. 301. s köv. l., 334. l.

³ *U. ott* 99. l.

tagjainak a felirat elfogadására vagy legalább a szavazástól tartózkodásra való rábeszélésében. Legbuzgóbb segítőtársuk volt az emigrációból csak nemrég hazatért Almássy Pál, ki ugyan nem vállalt képviselői mandátumot, de nagy befolyással bírt éppen a radikálisabb gondolkozásúakra s azt készséggel használta fel a Deák céljai érdekében. Magában a határozati pártban főképp b. Podmaniczky Frigyes és Kálóczy Lajos folytatták a puhítgatás, kapacitálás munkáját, de állítólag Tisza Kálmán és Prónay József sem nézték rossz szemmel igyekezetüket.¹

S így történt meg az, amit Kossuth helytelenül nevez «csalás»-nak,² hogy mikor június 5-én óriási feszültség és izgalom között, csupán 14 képviselő távollétében végbement a névszerinti szavazás, a mindvégig kétesnek látszó — igaz, hogy csak három szavazatnyi — többséget a felirat kapta meg. Mellette szavazott 155, ellene 152.³

Ez tehát a mérsékelt irány győzelmét jelentette és kilátást nyújtott az országgyűlés életének meghosszabbítására s az uralkodó hatalommal való érintkezés további lehetőségére. Azonban sajnos, az a bölcsesség, mely a többséget a célszerűségi tekintetek előtt való meghajlásra indította, csakhamar helyet adott a népszerű jelszavakkal való agitálásnak, mellyel a felirati párt nem tudta a rábeszélésnek hasonló hatású eszközeit szembeszegezni. Az emberek megfélemezni látszottak róla, hogy a felirat elvi megszavazásával még nincs eldöntve a csata, hogy a felirat sorsát még sok veszély fenyegeti, amelynek elhárítása ugyanazt a taktikát követeli meg, amely az első szavazásnál győzött.

A felirati javaslat részletes tárgyalásának mindjárt a kezdetén kitént, hogy az ellenzéki többség azt a feliratot, amelyet egy pillanatnyi többség elfogadott, részleteiben akarja elrontani, hogy az célt ne érhessen.

Már a megszólításnál több szónok kifogásolta a Deák szövegét, mely így szólt: «Fölséges Császár és Király» s a többség annak elvetésével, Nyári Pál indítványára a «Fölséges Úr!» kifejezést fogadta el, határozatilag kimondván, hogy e megszólítás alatt a tényleges hatalom értendő. Úgy látszik, hogy azok, akik szemben a Bónis Samu indítványával, mely szerint «Fölséges Császár» megszólítás volna használandó, a Vajai—Nyáry-féle módosításra szavaztak, nem voltak tisztá-

¹ Podmaniczky id. m. III. 115. s köv. 1., Wertheimer: «Andrássy» I. 185. s köv. 1., KóJiyJnál III. 102. s köv. 1. Kónyi könyvének egy más helyén (280. l.) Tisza Kálmán kétségbevonja, hogy 6 a felirat keresztülbocsátásának tervéről tudott volna; azonban ő a Podmaniczky közreműködésében is kétkedik, már pedig ezt P. naplójában (id. h.) maga beismeri.

² *Irataim* VII. 295. l.

³ B. Podmaniczky Frigyesnek Horánszky Lajostól följegyzett közlése szerint az a négy határozati párti képviselő, kiknek önkéntes távozása a feliratot többségre juttatta: Prónay József, Domahidy Ferenc, Grabarics Ernő és gróf Szapáry Gyula volt.

bán ennek következményeivel, mert a módosítást pártolók között talá-
lunk több felirati párti képviselőt, így gr. Andrássy Gyulát is.

Ez a siker nagy kedvet támasztott a módosításokra, melyeket annál
kevésbé lehetett korlátozni, minthogy maga Deák Ferenc szükséges-
nek látta a saját javaslatát a részletes tárgyalás során egy betoldással
megváltoztatni, melyet gyöngélkedése miatt Eötvös mutatott be a Ház-
nak s melyet az el is fogadott. Ez a betoldás rámutat a trónöröklési
rendnek különböző voltára Magyarországon és az örökös tartományok-
bán, vagyis arra, hogy Magyarországon a szabad királyválasztás joga
már a III. Károly, I. József, és I. Lipót maradékainak kihaltával beáll,
holott túl a Lajtán az öröklési jog az uralkodóház más, még fennmaradt
ágaihoz is van kötve.

A felirat sorsdöntő órája június 12-én ütött. E napon a javaslat
42—44. szakaszainak tárgyalásánál Várady Gábor azoknak oly szöveg-
gél való helyettesítését ajánlotta, mely kijelenti, hogy az országgyűlés
addig, míg «az 1848. évi V. tcikk értelmében teljesen kiegészítve nincs
s az u. a. évi III. te. által kijelölt közegek (vagyis minisztérium) helyre-
állítására meg nem történt, V, Ferdinánd király lemondásának meg-
bírálásába nem bocsátkozhatik».

Ez újabb és még élesebb tagadása volt a Ferenc József uralkodói
jogcímének. Miután Várady módosítványát többen pártolták s gróf
Teleki Gyula annak el nem fogadása esetére egy valamivel enyhébb
módosítást ajánlott, felállott Deák Ferenc s valamivel indulatosabban
mint rendesen, egy rögtönzött beszédben kristálytisza logikával mu-
tatta ki, hogy az ő felirati javaslata teljesen megóvja azokat a közjogi
szempontokat, melyeket Várady megóvni kíván, ellenben azok a sza-
kaszok az egész eszmemenet megcsonkítása nélkül belőle ki nem hagy-
hatók, s hogy ha egyszer a Ház elfogadta azt, hogy Ferenc Józsefhez
mint tettelegesen uralkodóhoz feliratot intéz, most nem lehet megint
visszatérni oda, hogy az országgyűlés tulajdonképpen ma is V. Ferdi-
nándot tekinti törvényes uralkodónak.

Aki ma olvassa e beszédet, el nem képzelheti, hogy annak érvei
meg nem győzték volna a képviselőház többségét a szónok álláspont-
jának helyességéről. Mégis az történt, hogy az elrendelt névszerinti
szavazásnál a Deák eredeti szövegének megtartása mellett csak 120
képviselő szavazott, míg az ellen 134.

Mikor aztán az elnök szavaztatni akart a Várady-féle módosítvány
felett, megjegyezvén, hogy annak el nem fogadása esetében a Teleki
Gyuláét fogja szavazás alá bocsátani, felszólalt Deák Ferenc és kérdést
intézett az elnökhöz, hogy mitevők legyenek azok, akik egyik módosít-
ványra sem kívánnak szavazni? Erre az elnök odanyilatkozván, hogy
azok hagyják el a termet, Deák s vele sokan szinte tünetőleg kimentek
a teremből. Szándékuk nyilván az volt, hogy távozásuk által a Ház

határozatképtelenné válják, de a már beállott fejtelenségben nem követék elegen a példát. Látva a kritikus helyzetet, maga a határozati párt részéről Tisza és Ráday ajánlották a döntésnek másnapra halasztását, de Ghyczy elnök a maga merev pedantériájával megszámláltatta a Házat s miután a határozatképes szám meg volt állapítva, elrendelte a szavazást, melynek során a Várady-féle módosítványt a többség elfogadta.¹

Ezzel a felirat sorsa meg volt pecsételve.

Még egy lehetőség maradt volna hátra: ha t. i. a főrendiház feladata fontosságának tudatára ébredve helyrehozta volna a képviselőházban elkövetett hibát. Azonban ez a várakozás is csakhamar meghiúsult. A főrendek június 17-től június 20-ig négy ülésben tárgyalták a feliratot, miközben ékes beszédek hangzottak el, melyek kevés olyat tartalmaztak, ami a képviselőházban már el nem mondatott; többen sajnálatukat fejezték ki a fölött, hogy a Deák Ferenc eredeti javaslata, melyről csak a magasztalás hangján szóltak, változást szenvedett, egye-»sek határozatot kívántak volna, a vita eredménye azonban a képviselőház által módosítva elfogadott felirati javaslatnak nagy többséggel való változatlan elfogadása volt. Okul főképp azt adták, hogy nem akarták késleltetni a felirat felküldését. Igazság szerint a főrendeknek kedvök s talán bátorságuk sem volt a képviselőház határozatában megnyilatkozott közvéleménnyel szembeszállni.

Mialatt a főrendek foglalkoztak a felirattal s mialatt azután a két ház elnöke Bécsben járt a felirat átadása végett, a képviselőház néhány más, nem törvényalkotással járó tárgyat vett elő.

Tisza Kálmán már június elsején benyújtott egy határozati javaslatot a Ház legközelebbi teendői tárgyában.² Ez tulajdonképpen úgy volt szerkesztve, hogy a felirat el nem fogadása esetében a feliratban kifejezésre jutó közjogi álláspont megnyilatkozása is legyen. Elfogadtatván a felirat, maga Tisza a június 15-i ülésben azt inkább csak mint a legközelebbi teendők programját kívánta tekintetni s mint ilyet bizottsághoz utasíttatni; a Deák hozzájárulásával e bizottság az osztályok egysége kiküldöttjéből, tehát kilenc tagból alakult meg, s július 7-én terjesztette be jelentését.

¹ Lásd erre nézve az *Országgyűl. Naplón* kívül *Könyvinál* a 118—150. lapokát és *Kecskeméthy* Vázlatok c. m. 154—163. lapjait. Sajátságos tény, hogy a feliratnak a hozott határozatok értelmében való végleges megszerkesztésével megbízott választmány jelentésének tárgyalásakor Tisza Kálmán indítványozta, hogy a Várady Gábor elfogadott módosítványából néhány szó — mint fölösleges — kihagyassék, ami a szöveg élet némileg tompította volna; Várady maga is hozzájárult e módosításhoz. És ekkor Deák Ferenc — talán némi elkeseredésből — követelte, hogy a Várady-féle módosítás, úgy ahogy a Ház többsége elfogadta, maradjon benn a szövegben, ami meg is történt.

² P. N. jún. 5.

Gróf Apponyi György országbíró május 4-én megkeresvén a képviselőház elnökét, hogy az országbírói értekezlet munkálatát mielőbb tárgyalás alá vétetné, az bizottsághoz utasított, mely június 17-én mutatta be jelentését a Háznak. E jelentés azt ajánlotta, hogy a munkálat a törvénykezés ideiglenes szabályozása céljából fogadtassák el, amit a képviselőház hosszabb vita után 82 szótöbbséggel elfogadott s utóbb a főrendiház is magáévá tett.¹

Említettük már, hogy b. Eötvös József főképp a felirat fölötti részletes vitában elhangzott nemzetiségi felszólalásoktól indítva, javaslatot tett egy e tárgyban jelentéstétellel megbízandó választmány kiküldésére. Indítványa, melyet június 10-én terjesztett elő,² s a Ház június 25-én fogadott el és utasított egy 27 tagú bizottsághoz, hangsúlyozta azt, hogy a magyar képviselőház minden nemzetiségnek kész megadni mindazt, ami az ország területi és politikai szétdarabolása és törvényes önállóságának kockáztatása nélkül megadható. Ily szellemben szerkesztette meg a bizottság javaslatát, mely majd akkor lesz tárgyalandó, ha a Ház törvényhozói működésének föltételei meg lesznek adva.

Azonban az Eötvös indítványának hátterét nem szabad csupán a parlamenti felszólalásokban keresnünk. Annak magyarázatát adja az az egész mozgalom, mely — mint már többször rámutattunk — a nemzetiségek körében az alkotmány részleges visszaállításának kísérlete óta megindult s amelynek a kormány részéről való sugalmazása vagy támogatása félreismerhetetlen volt. Megnyilvánult ez a szláv- és románnyelvű lapok megszaporodásában s egy központi szláv-román lapnak Bécsban való keletkezésében is.³

Tulajdonképpen a képviselőház előtt feküdt — bár eddig semmi alakban sem foglalkozott vele — az áprilisi szerb nemzeti kongresszus munkálata. Itt még leglazább volt az összefüggés a kormány és a nemzetiségi törekvés között, mert a kormány maga sem kívánta a bánóság és vajdaság újabb különválasztását, — a románokra és németekre való tekintettel. Mindazonáltal Schmerling szerette kezében tartani a szerbeket, s ezért egyházi ügyeik intézését még mindig nem adta át a kancelláriának s kitüntetések osztogatott ez utóbbinak meghallgatása nélkül, amiért sok súrlódása volt a kancellárokkal.⁴ Nem volt egyébként, mint gáncsvetésnek tekinthető az a furcsa kanapékérdés, melyet a gör. kel. szerb egyháznagyok vetettek föl, követelvén, hogy a főrendiházban a zászlósurakkal szemben levő első sorban helyeztessenek el.⁵ E felszólalás inkább csak ürügy volt arra, hogy a főrendiház tárgyalásaitól távol tartsák magukat.

¹ *U. ott* jún. 18.

³ *U. ott* jún. 13.

³ *Kecskeméthy* id. m. 171. 1.

⁴ *Szögyény* id. m. 111. 105. 1.

⁵ A főrendiház jún. 25. és júl. 11. ülésében tárgyalattott.

A románok törekvései — mint láttuk — kifejezésre jutottak a képviselőházban is. Ezekre nézve az azonosság a kormány és a román nacionalisták céljai között legnyilvánvalóbb volt, mert ez a cél első-sorban Erdély és Magyarország uniójának meghiúsítására irányult.

Június elején már az északi tótok is és az ő pártfogóik megjöttek látták a megnyilatkozás és szervezkedés idejét. Június 6-án és 7-én Túróc-Szent-Mártonban a lapok szerint mintegy 2—3000 főnyi néptömeg tartott gyűlést. Az elnöki széket Francisci foglalta el, a nagy szót Daxner és Hurban vitték, de azért mindenki tudta, hogy az egésznek szellemi irányítója Moyzes István beszercebányai püspök volt.

Az emlékirat, mely e gyűlés határozataiból keletkezett s melyet kizárólag a magyar országgyűléshez intéztek s átnyújtásával b. Révay Simon turócmegyei főispán vezetése alatt egy küldöttséget bíztak meg, már e külsőségek tanúsága szerint is nem akart bizalmatlansági nyilatkozat lenni a magyar országgyűlés iránt, még kevésbé bizalomnyilvánítás Bécs iránt, mert a tótoknak még élénk emlékezetükben volt Bachnak az a törekvése, mellyel őket elcsehesíteni igyekezett. A felirat tehát elismeri a magyar országgyűlés illetékességét az országos ügyekre nézve, sőt bizonyos határok között a magyar állami nyelvet is; de az északi tótoknak, mint őslakóknak és másokkal nem azonosítható önálló nemzetnek ilyenül való elismerését követeli s ebből folyólag a tőlük lakott területnek az ország egy kerületévé alakítását a mai megyék megfelelő kikerekítésével. Ennek igazolásául hivatkozik a felirat arra a történelmi-
lég be nem bizonyítható körülményre, hogy Magyarország eredetileg föderatív állam volt. Kívánja, hogy e kerületben a tót nyelv használata kizárólagos legyen s hogy ott egy felfolyamodási törvényszék és egy váltótörvényszék állíttassák fel tót hivatalos nyelvvel, valamint egy tót jogakadémia, a pesti egyetemen pedig egy tót irodalmi tanszék. A gyűlés magának Hurbannak indítványára kimondta a haza egységét s annak a szabadság és a különböző nemzetiségek jogainak megvédésében való szolidaritását, úgy hogy a Pesti Naplóban b. Kemény Zsigmond elismerőleg nyilatkozott a gyűlés hazafias szelleméről, mely csalódást hozott azoknak, akik remélték, hogy az északi tótok is a bécsi minisztériumnál fognak kérvényezni.¹

A képviselőházban június 27-én jelentvén be az elnök a felirat

¹ P. N. jún. 12., 18., 23. és júl. 11., *Podhorszky György*: Csehek és tótok. Búd. Szemle 1918. febr. 138. *Redlich* id. m. II. 274. s köv. 1. E tárgynál a különben tárgyilagosságra törekvő szerzőt elragadja az az elfogultsága, mellyel ő, ki az aránylag kisebb számú németiség hegemoniára való törekvését Ausztriában természetesnek találja, a nagyobb arányszámú magyarság hasonló törekvését a Lajtán innen pöffeszkedésnek és túlkapásnak tekinti. Különbön ezt annál kevésbé csodálhatjuk, miután *Redlich* e tárgynál főforrásul — bevalottan — a Seaton-Watson (*Scotus Viator*) könyvét használta.

átadását, az a nemzetiségi bizottsághoz utasított, melynek munkálat tával később fogunk megismerkedni. A túróci memorandum nem maradt ellentmondás nélkül; éppen a tótoklakta megyék siettek legjobban annak ellenében felirattal élni az országgyűléshez s abban tiltakozni az országnak minden tervbe vett földarabolása ellen. Azonban nemcsak törvényhatóságok tiltakoztak, hanem egyes tótajkú községek és nagyobb községcsoportok is, mondván, hogy ők senkit meg nem bíztak a szt.-mártoni gyűlésen való képviselőkkel s annak határozataival egyet nem értenek. Ily értelmű feliratot intézett a képviselőházhoz Nagy-Szombat és Rózsahely város közönsége, továbbá a trencsénmegyei bittsei választókerület 19 községe és 328 nyitrai megyei község számos aláírással.¹

Ellenben követőkre talált a túróci példa a felvidéki ruténeknél, kik — mint a Rákóczi egykori népe — eddig legkevesebb hajlandóságot mutattak a szeparatistikus törekvésekre. Az első lökést ezek mozgaU mára az a Dobrzánszky Adolf adta meg, kinek képviselővé választását a Ház lázító üzelmek miatt megsemmisítette s ki azután azt a beszédjét, melyet a képviselőházban el nem mondhatott, Bécsben kinyomatta.² Ebben a túróciakhoz hasonló pontokba foglalta a rutének állítólagos követeléseit; Magyarország osztassék öt kerületbe, melyek egyike a ruténeké legyen, mindegyik kapjon felsőbb és váltótörvényszéket az illető nemzetiség nyelvvel mint hivatalos nyelvvel, úgyszintén nemzetiségi főiskolát. Komolyabb alakot ez a mozgalom az országgyűlés végnapjaiban azokban az orosz-magyar tanácskozmányokban öltött, melyek Szajkófalván tartattak, majdnem kizárólag lelkészek részvételével s melyeknek részben kevésbé politikai, mint inkább szociális és egyházi követeléseit tekintélyes rutén nemzetiségű világi egyének ellennyilatkozatával találkoztak.³

Elmondtuk, hogy a karhatalommal való adóvégrehajtások ügyvei is foglalkozni kívánt a képviselőház s e tárgyban bizottságot is küldött ki.⁴ Annál kevésbé térhetett ki e kérdés elől, mert míg egyrészt a törvényhatóságok kérvényekkel ostromolták a mindinkább fokozódó katonai túlkapások miatt, melyek már az adókönyvek erőszakos elvite-
lére s helyenkint a városháza katonai megszállására terjedtek ki,⁵ Bécs-

¹ Ezek a feliratok közölve vannak az *1861-i magyar országgyűlés* című Osterlamm-féle kiadvány III. kötetének 457. s köv. 1.

² «Rede des ungar. Landtagsabgeordneten Adolf Ritter v. Dobrzansky in d. Adresse-Angelegenheit» megjelent Bécsben 1861-ben Zamorski és Dittmarsch kiadásában, bizonyos Alex. Amerosiewitz előszavával, mely elmondja, hogy D. e beszédjét elmondta bécsi barátainak magyarul s azután — ezek kívánságára — német fordításban kiadta.

³ P. N. aug. 2., 17., 18.

⁴ Június 20-i ülésben.

⁵ P. N. máj. 8., 11., 26., jún. 1., 14., -5-J 16.

ben az erre vonatkozó feliratokban már-már felségárulást véltek látni s ennek megfelelő rendszabályokhoz nyúltak, így a régiebb sérelmet újab-bal tetézve.

Nevezetesen Pest városa közgyűlése június hó 11-ről egy, Királyi Páltól szerkesztett feliratot intézett az országgyűléshez a törvénytelen adóvégrehajtások ellen, melyben e szavak foglaltattak: «Nehéz visszafojtanunk az óhajást, hogy Isten olvassa már meg napjait oly kormány-nak, mely a szegény és becsületes adós számára börtönöket épít, míg a maga adósságának fizetését egyenesen megtagadja, mely a néha kény-szerúségből apróbb tolvajságra vetemülteket bírói és rendőri üldözés alá tudja helyezni, de az ő nevében erőszakoskodókat törvényen és íté-létén felül emeli; hogy Isten könnyítse meg ágya szalmáját oly rend-szernek, mely e hajdan gazdag országban a közös jólétet kiirtva annak helyén csak a szolgák és a koldusok számát szaporítás¹

Ezt a kétségkívül kissé lázító hangú feliratot közölték a pesti lapok, köztük a Pester Lloyd is, és az így az uralkodó tudomására is jutván, ő maga sietett azt a június 13-án elnöklele alatt tartott miniszteri tanács-kozásban felolvastatni, követelvén, hogy az azonnal erélyes eljárás tárgyává tétessék. Vay és Szécsen maguk is szükségesnek találták a szigorú eljárást, sőt Szécsen abban, hogy a pesti felirat souverainnek nevezi az országgyűlést, már magában is a felségárulás tényálladékát látta. B. Mecséry rendőrminiszter az ilyen túlkapásokban csak természetes következményét ismerte föl annak, hogy annakidejében a császári sasok elleni merényletek megtűrettek; úgy ő, mint Degenfeld hadügyi-, Rechberg külügyi- és Schmerling államminiszter a képviselőtestület azonnali feloszlata s az értelmi szerzők ellen indítandó felségárulási per mellett nyilatkoztak, amit a császár el is rendelt, megjegyezvén, hogy a városi ügyek továbbvitele egy bizottságra lesz bízandó.² A magyár kormányférfiak erélyes és szívós közbelépése következtében³ ez az elhatározás csak annyiban került végrehajtásra, amennyiben a hely-tartótanács rendeletet intézett Pest városához, melyben közölte, hogy az országgyűléshez intézett «kérvény»-ében foglalt, ő felsége kormánya, sőt a hadsereg ellen intézett izgató és sértő rágalmak miatt Havas József helytartósági udv. tanácsos kir. biztosként küldetett ki a határozat kelet-kezésének körülményeit kinyomozni s az eredményről jelentést tenni. A város közönsége egyben fölhívott, hogy a kiküldött biztost illő tisz-telettel fogadja és működésében támogassa. A város közgyűlése erre oly határozatot hozott, mely némi meghátrálást jelentett. E szerint a hírlapok nem közölték pontosan a felirat szövegét, abban sértés a had-sereg ellen nem foglaltott, még kevésbé rágalom a város közönsége

¹ U. ott jún. 12.

² H. H. S. A. Min. Conf. jún. 13.

³ Szögyénynél III. 106. s köv. 1.

tényleges ellentállást a fennálló hatalom ellen megkísérelni nem akart; egyébiránt a kir. biztost működésében támogatni fogja; amennyiben azonban annak működése a közgyűlés hatáskörére is kiterjedne, inkább függőben fogja tartani a közgyűlés tevékenységét. Mikor aztán június 25-én Havas József kir. biztos megjelent Pest város közgyűlésén, a gyöngéledő Rottenbiller főpolgármester helyett elnöklő Horváth Károly főbíró átengedte neki helyét s följajánlotta a város támogatását. A biztos ezzel beérte, távozott s a félbeszakított közgyűlést folytatták. Erősebb rendszabályokra Pest városával szemben is csak akkor került a sor, mikor az új kormányférfiak kinevezése s az országgyűlés feloszlata után a törvényhatóságok működésének általános felfüggesztése kezdetét vette.¹

Június 24-én hitelesítette a törvényhozás mindkét háza a felirat végleges szövegét s még ugyanazon nap estéjén vitte föl azt Bécsbe a két elnök, gróf Apponyi György és Ghyczy Kálmán az uralkodónak leendő átadás végett.²

A következő napok az országra nézve kínos bizonytalanságban teltek el, melyhez hozzájárult az, hogy az újsághírek ellenmondók voltak s a közbeeső pünkösdi ünnepek alatt egyáltalán nem jelentek meg lapok. Egyébiránt maga az uralkodó — egyes megtörtént indiszkrétciókon okulva — a legszigorúbb titoktartást kötötte ki a minisztereivel folytatott tanácskozásaira nézve.³

Hogy a legbeavatottabb körökben is mily bizonytalanság uralkodott a történendőkre nézve, azt bizonyítja az a tény, hogy Apponyi országbíró Bécsbe utaztában Ghyczyvel és b. Kemény Zsigmonddal folytatott beszélgetésében komoly kombinációkba bocsátkozott az alakítandó minisztérium személyi kérdéseire nézve. Bécsbe érkezvén s látva a helyzetet, csakhamar föl kellett ismernie, mily távolban vannak még a miniszteri kinevezések! A Ghyczy felutazása egészen céltalannak bizonyult; nem jutott az uralkodó elé, a tanácskozásokra se hívatott meg, sőt még a magyar kormányférfiak is kénytelenek voltak a császár tilalma miatt közléseikben vele szemben is bizonyos tartózkodással lenni, úgyhogy ő csak meglehetősen semmitmondó értesítéseket küldhetett helyettesének, Tisza Kálmán alelnöknek, csendre és nyugalomra intve az otthoniakat.⁴

Az uralkodó környezetében tulajdonképpen két ellenséges tábor küzdött egymással: az osztrák centralistáké és a magyar konzervatívoké. Amazoknak vezére Schmerling volt, mindenben legmerevebb,

¹ P. N. jún. 26.

² *Könyvinál* III. 136. 1.

³ H. H. S. A. Min. Conf. jún. 27. P. N. jún. 27., 28., 29.

⁴ *Könyvinál* id. h. és köv. 1.

míg legengedékenyebbnek Plener pénzügyminiszter bizonyult. Ezeknek már a június 13-1 koronatanácsban, mikor még csak a felirat megszólításának megváltoztatása volt ismeretes, sikerült a császárt oly nyilatkozat tételére bírniok, mely szerint a feliratnak, mely tőle az őt megillető címet is megtagadja, elfogadása gyöngeség jele volna. Az osztrák miniszterek azonban nem állottak meg az egyszerű visszatartásnál, hanem már ezt az alkalmat föl akarták használni arra, hogy a gyűlölt és alkalmatlan magyar országgyűléstől szabaduljanak, minél fogva annak császári manifesztum kibocsátása melletti feloszlatását és Magyarországon a kisebb vagy nagyobb ostromállapot kihirdetését ajánlották; távolabbi számításaik bizonyára arra is irányultak, hogy Magyarországon lehetséges lesz közvetlen választások útján keresni képviselőket a Reichsrathba.

Ezzel szemben a konzervatívok helyzete rendkívül nehéz volt; a magyarországi fejlemények amily mértékben erősítették a Schmerlingék állását, oly mértékben gyöngítették a magyar kormányférfiakét. Szögyény már június 8-án azt jegyezte föl naplójában, hogy ők a császár kegyeiben süllyedtek, hogy hitelük nála nagyon alászállott; nem tudja, — úgymond — vajjon azért-e, mert az osztrákok aláássák pozíciójukat, vagy azért, mert az ország dolgainak menetét nekik tulajdonítják, holott azt sem ők, hanem az osztrák kormányférfiak idézték elő.¹ A felirat elrontása a határozati párt által természetesen még többet ártott nekik, sőt ingadozóvá tette a magyar álláspont védelmében Szécsent is és különösen Zsedényit, aki nagy hévvel tüzelt a 48-1 törvények érvénye ellen. Bécsi tanácskozásaikban azonban végre is teljes megegyezésre jutottak arra nézve, hogy a felirat elfogadását és egy engesztelődő hangú leirat kibocsátását ajánlják, sőt a vérmesebb reményűek e megoldás nyomán már látták az országgyűlésen kialakulni azt a középpártot, mely kész lesz az ő októberi politikájukat támogatni.²

Miután az egyik oldalon Schmerling, a másikon Vay állásukat kötötték javaslatuk elfogadásához, a felirat fölerkezésétől június hó végéig magánkihallgatásokkal, miniszteri tanácskozásokkal s két koronatanácsal eltelt napok³ már-már válságra vezettek, mikor gróf Szécsen végre egy közvetítő indítvánnyal állott elő, melyre sikerült úgy az osztrák miniszterek, mint az uralkodó beleegyezését kinyerni, s melynek elfogadását a magyar kormányférfiak részéről a következők igazoltták.

Ez abból állott, hogy az uralkodó rövid leiratot intéz a magyar

¹ *Szögyénynél* III. 104. 1.

² *Drei Jahre Verf.* 157. s köv. 1.

³ *H. H. S. A.* Min. Conf. jún. 17., 28., 30. E tanácskozásokat *Redlich* terjedelmesen közli id. könyvében II. 83. s köv. 1.

országgyűlés mindkét házához, melyben megjelöli azokat a módosításokat, amelyek a feliraton eszközölné; ha az országgyűlés teljesíti azokat, a felirat el fog fogadtatni és válaszleiratban részesül, ha nem, nyomban bekövetkezik az országgyűlés feloszlása.

A június 30-ról kelt, Vaytól és Zsedényitől ellenjegyzett leirat így szólt: «Kedvelt híveink! Jóllehet Mi azon országgyűlési tanácskozásokat, melyek legfelsőbb uralkodói jogaink fölött a képviselőházban tartattak, úgy szinte a Minket, mint Magyarország örökös királyát törvényesen illető tagadhatatlan öröklési jogaink ellen irányzott kitérőket komoly megilletődéssel értettük: mégis azokat inkább egyes szenvedélyes szónokok pillanatnyi heve kifakadásának, mint az egybehívott országgyűlés érzelmei hű tolmácsának véltük tekinthetni. Miután azonban ama tévnyezeteknek a Hozzánk intézett legalázatosabb feliratnak mind alakjában,¹ mind szövegezésében határozott kifejezés adatott, legfőbb kötelességünknek tartjuk Fejedelmi Személyünk és Királyi örökös jogaink iránti azon tartozó jobbagyi tisztelet megóvására, melyet a trón és annak méltósága méltán megkíván, de mely az országos rendek és képviselők ama föliratában a törvényes szokástól eltérően mellőztetett, a föliratot, mely a királyi jogokat sértve, nem Magyarország örökös királyához intéztetett, visszautasítani. Élénken óhajtván mindazonáltal az országos rendek és képviselők föliratában foglalt nagyfonságú kérdések iránt őszintén nyilatkozhatni: az országos rendek és képviselőket ezennel komolyan felszólítjuk, miszerint figyelve az 1790. évi koronázó országgyűlés alkalmával követett eljárásra, a föliratot Hozzánk oly alakban terjesszék föl, hogy annak elfogadhatása az Általunk bármely megtámadások ellen mindig megőrzött korona méltóságának és uralkodói öröklött jogainknak kellőleg megfeleljen.»

Gróf Apponyi országbíró és főrendiházi elnök kapta a megbízást, hogy a leiratot a főrendiházban kihirdesse, illetve előbb kihirdetés végett a képviselőház elnökének átadja, magával vivén egyúttal az országgyűlést feloszlató leiratot is, szükség esetében leendő felhasználás végett. Egyszersmind rendelet ment legfelsőbb helyről gr. Coroini újon kinevezett budai hadtestparancsnokhoz, hogy az országgyűlés feloszlásának szükség esetében katonai erővel szerezzen érvényt.

Július 1-én hirdette ki Ghyczy elnök — bemutatván egyúttal eljárásáról szóló jelentését — a képviselőházban az uralkodói leiratot, melyet a Ház mély csendben meghallgatván, kinyomatni, szétosztatni s egy későbbi ülés napirendjére tűzteni határozott. Ugyanez történt ugyanaznap a főrendiházban.

Miután tudva volt, hogy a leirat követelményeinek nem teljesí-

¹ A feliratot címzés nélküli borítékban hozták Bécsbe.

te se mily következményekkel jár, a képviselők — felelősségük érzetében — bizalmas tanácskozások útján igyekeztek a hozandó határozatra nézve megegyezésre jutni.

Ezt a megegyezést megghiúsítani volt kétségkívül a Schmerling szándéka, midőn feltűnő sietséggel jelentést tett a magyar felíratra vonatkozó legfelsőbb elhatározásról a birodalmi tanács mindkét házá-
nak, hogy azok helyeslő és hódoló nyilatkozatait idézván elő, ezzel az újabb illetéktelen beavatkozással ingerelje föl a magyar közvéleményt és rontsa a felirat fölötti megegyezés kilátásait.

Az Urak Házában egész simán ment a dolog; azonnal elhatározták, hogy Auersperg herceg elnök vezetése alatt küldöttséget menesszenek az uralkodóhoz, hódolatukról, elhatározása fölötti örömről s az osztrák felsőház készségéről biztosítván őt, az uralkodó felségjogait minden támadás ellenében megóvni. A császár válaszában nagy elismeréssel nyilatkozott az Urak Házának magatartásáról és hangsúlyozta, hogy el van határozva Magyarországgal szemben fenntartani azokat az elveket, melyeket a birodalmi tanács megnyitásakor tartott trónbeszédjében kimondott.¹

Az osztrák képviselőházban a Schmerling sakkhúzása nem egészen sikerült. Hein elnök ugyan, senkit szóhoz nem juttatván s a szavazás után az ülést nyomban bezárván, elérte azt, hogy a többség az Urak Háza megnyilatkozásához való hozzájárulást kimondta, de a szólás jogától megfosztott kisebbség — mely főkép a csehországi képviselőkből alakult — már a következő ülésben írásbeli tiltakozást jelentett be az elhamarkodott eljárás, valamint általán a birodalmi tanácsnak a Magyarországgal folyó tárgyalásokba való beavatkozása ellen, mely inkább zavarja, mint előmozdítja az ő felségétől óhajtott és megindított békés megoldást.²

Egyébiránt az államminiszter gáncsvetése eredménytelen maradt. A bizalmas értekezletekben, melyek július 3-án a gr. Andrássy Gyula lakásán kezdődtek s 5-én szélesebb körben a képviselőházban öt óra hosszant folytatódtak, voltak ugyan heves viták, melyeknek hevét kétségkívül a Reichsrath megnyilatkozása is táplálta, de végül a mérsékeltbb álláspont, melyet nemcsak felirati pártiak, hanem a határozati párt részéről is Tisza Kálmán s Benyiczky Lajos képviseltek, győzött, Böszörményi László ellenindítványát visszavonván, a megegyezés létrejött s kifejezésre is jutott a képviselőháznak még aznap esti 6 óraker tartott rövid ülésében.³

¹ *Könyinál* III. 149. s köv. 1.

² *U. ott.*

³ A bizalmas tanácskozásokra nézve lásd ugyancsak *Könyinál* a 152. s köv. 1.

Ebben az ülésben a bizalmas értekezlet fölkérésére az öreg Hunkár Antal, ki a Palóczy halála óta korelnöknek tekintett, rövid indokolással a következő indítványt terjesztette elő: «Mondja ki a Ház, hogy fájdalmas megütközéssel vette, hogy az országgyűlés felirata a Ház szándékától eltérő értelmezés miatt ő felsége által visszautasított; nem akarván azonban magát azon vádnak kitenni, mintha gátul szövege volna abban, hogy ő felsége a jelen leiratban tett ígéretéhez képest a felirat lényegére nézve őszintén nyilatkozzék, azért úgy, mint eredetileg javasolva és az indítványozó által módosítva volt, azt fölküldeni határozza.»

Ezt az indítványt a képviselőház azonnal, minden vita nélkül egyhangúlag elfogadta. A főrendek a következő napon nemcsak hozzájárultak a képviselőház határozatához, hanem azt örömmel is üdvözölték, s a most már a külsőségek tekintetében is a kívánatoknak megfelelően kiállított feliratot a két elnök fölvitte Bécsbe és július 8-án ünnepélyes kihallgatáson adta át az uralkodónak. Az elnökök rövid magyarázó beszédeire a Felsőház azt válaszolta, hogy meglelégedéssel értesül az országgyűlés «köteles készségéről», mellyel kívánságát teljesítette, s reméli, hogy ugyanily érzelmekkel fogják majd a jelen felíratra «az ország java és népei közboldogsága érdekében» adandó választát fogadni.¹

A szertartásos fogadtatás után a császár mindkét elnököt hosszabb különkihallgatáson fogadta, mely alkalommal Ghyczyvel valóságos vitatkozott az 1848-i törvények érvénye s a közös ügyek mikénti kezelése fölött, nem sok közeledést mutatva a nemzeti állásponthoz.²

A nemzet tehát nyilatkozott; most az uralkodón volt a válaszolás sora.

¹ P. N. júl. 10. és *Könyvínál* 155. s köv. 1.

² *Könyvínál* u. ott.

IV.

(A felirat megváltoztatása Deák diadala. A kormány kül- és belpolitikai helyzete az adandó válaszra vonatkozó elhatározással szemben. A leirat előkészítése; harc a magyar és osztrák kormánytagok között; a magyar konzervatívok tanácskozásai és javaslatai. Schmerling győz; Vay, Szécsen, Szögyény és Sennyey elbocsátása; gr. Forgách Antal főkancellár, gr. Esterházy Móric tárcanélküli magyar miniszter. Végleges döntés a leirat fölött; annak kiadása, kihirdetése, tartalma és hatása. A közvélemény újabb ingerlései. A horvát országgyűlés tárgyalásai; egyenlő bizalmatlanság Becs és Pest iránt. A Magyarországgal való unió kérdésében hozott kétértelmű határozat. Horvátország határozottan megtagadja a birodalmi tanácsba való követküldést. 1861. júl., aug.)

Az országgyűlés egyhangú határozata, mellyel az uralkodó felhívására a megváltoztatott felirat helyett a Deák Ferenc által szerkesztettet fogadta el és terjesztette föl, kétségtelenül elismerésre méltó önmegtagadás ténye volt annak a jelentékeny többségnek részéről, mely a módosításokat megszavazta. A határozati párton sokan gon->dolkozhattak úgy, hogy ez a tagadhatatlan következtelenség «compromissiója a nemzetnek, lealázása a képviselőháznak, csakhogy a bécsieknek kedvök teljék s Deák egy nagyszerű elégtételt kapjon, mely után nem fog áldás sarjadozni a haza térein ...»¹ Azokat, akik az önmegtagadás e kötelességének tudatára voltak képesek emelkedni, mindenesetre elismerés illeti meg, de még nagyobb elismerésre lettek volna érdemesek, ha nem ostromolva módosításokkal a Deák felirati javaslatát, — amitől a Kemény Zsigmond cikkei annakidején óva intették őket,² — az 1861-i országgyűlést megkímélték volna ennek a visszavonulásnak a szükségességétől, mely semmiesetre sem tartozik rövid történetének dicsőséges lapjai közé. Az a körülmény, hogy a törvényhozásnak ez a meghajlása az uralkodó akarata előtt mégse tette elkerülhetővé az országgyűlés feloszlását, nem von le semmit ennek az elhatározásnak a becséből és jelentőségéből; mert a végre elfogadott felirat oly választ eredményezett ugyan, mely a nemzetre nézve

¹ *Várady Gábor* júl. 3-ról kelt bizalmas levele szerző atyjához; berzeviczei levéltár. A hat. párti hangulatot illusztrálja *Kecskeméthy* id. m. 166. l.

² *P. N.* jún. 9.

keserves csalódást jelentett, de eredményezte a Deák tollából folyt második feliratot is, mely még sokkal nagyobb mértékben, mint az első nyerte meg a világ közvéleményét a magyar ügynek, s mely az igazság hangjaival túlharsogta a hatalomnak azt a szavát, mely a magyar országgyűlés életfonalát idő előtt elmetszette.

A konzervatívok utóbb az ő politikájuk igazolását látták az országgyűlés megtérésében az eredeti javaslatához.¹ Az ő érdemük volt, hogy az indokolt visszautasítás és a megváltoztatásra való felhívás uralkodói tényével ezt a fordulatot előidéztek s ezzel az októberi csonka alkotmány felfüggesztését elodázták. De az a felirat, melynek a sorsát ilyen módon megmentették, nem az ő politikájukat szolgálta, sőt egyenesen megtagadta azt. Az uralkodó is önérzetesen hivatkozott a magyar országgyűlés «köteles készségeire, mellyel fölhívásának megfelelt; de valójában az, ami történt, egy ember diadala volt csak igazán: a Deák Ferencé, akinek teljes mértékben igazat adtak az események, aki maga hajthatatlanul megmaradva a maga eredetileg kitűzött célja és útja mellett, elérte azt, hogy a nemzet tévelygések után arra visszatért, s aki a közelismerés mindig megújuló jelei közepett is csak a teljesített kötelesség tudatának igénytelenségében kereste a maga elégtételét.

A történetek után immár beállott az a történelmi pillanat, amelyben az uralkodó hatalomnak el kellett magát határoznia arra nézve, hogy az országgyűlés megnyilatkozására, melynek a nemzet osztatlan közvéleményével való megegyezése iránt jogosult kétely nem foroghatott fenn, milyen választ adjon, ha komolyan kíván birodalma legnagyobb országával valódi megegyezésre jutni? Hogy a bekövetkezett elhatározást helyesen ítélhessük meg, ismernünk kell mindama tényezőket, melyek azt befolyásolták, mindama körülményekét, melyeket a kormánypolitikának elhatározása percében mérlegelnie kellett.

A külpolitikai helyzet, ha nem is volt veszélytelen, nem mutatott fel éppen aggasztó jelenségeket. Olaszország akcióba lépésének veszélye — mint láttuk — inkább eltávolodott, mintsem hogy közeledett volna. Június 6-án hirtelen, váratlanul meghalt gróf Cavour Camillo, az új Olaszország első, nagy miniszterelnöke. Halála Magyarországon mély részvétet és elszomorodást keltett; a gyászhir éppen akkor jött, mikor a képviselőház a felirat részleteit tárgyalta; a Ház megnyilatkozására nézve tett indítványt sikerült halogatással letompítani, de egyes csöndes gyászünnepélyek megakadályozhatók nem voltak,² s különösen a fiatalság igyekezett az olasz nemzet fájdmában való osz-

¹ *Drei Jahre Verf.* 162. l.

² *O. L. Kanc. eln. i.* 571. sz.

tozásának lelkes kifejezést adni.¹ Cavour Ausztria legveszélyesebb ellensége volt s a Kossuth törekvéseinek egyik legerősebb támasza; elhunytat Bécsben bizonyára megkönnyebbülésként érezték, de az Ausztria és Olaszország politikai viszonyában nagyobb változást nem jelentett: utódja, Ricasoli oly nyilatkozatot tett a turini parlament előtt, hogy egy készülődésben levő alkalom rövid időn megnyitja Velencébe az utat, s Pulszky Ferenc egy cikkében helyesen mondta, hogy Ausztria és Olaszország között más viszony, mint fegyverszünet nem képzelhető, a harc elkerülhetetlen, hacsak Velence nem kerül békés úton Viktor Emánuel kormánya alá; egyelőre II. Ferenc, az elűzött nápolyi király még Rómában tartózkodik, izgatja abruzzói s calabriai híveit, s ezért Olaszország haderejének nagy része délen van lekötve.² Szinte csodálkozni lehet fölötte, hogy a Pesti Napló akadálytalanul közönlhette Garibaldinak egy, Pulszky előtt tett nyilatkozatát, mely szerint ő ugyan kardját legközelebb hazájának szenteli, de az olasz szabadság után nem ismer szentebb ügyet a magyarnál. Európa békéje addig nem lesz biztosítva, míg az olasz, magyar és lengyel nemzetek nincsenek kielégítve. Bárhol támadjon Európában szabadságharc, bajtársaival együtt ott lesz, ha hívják, de kezdeményezést nem vállal. S Pulszky kérdésére, hogy miképpen kívánja, hogy őt meghívják? azt felelte: puskadurranásokkal!³

Mindé jelenségekkel szemben Ausztriát bizakodóvá tette a Napoleon császár magatartása, ki 1859 óta eltávolodni látszott Olaszországtól, s bár elismerte Viktor Emánuel Olaszország királyának, kijelentette, hogy elutasít magától minden szolidaritást oly vállalatokkai, melyek Európa békéjét háboríthatják, s csapatait mindaddig Rómában fogja tartani, míg azok az érdekek, melyek őket oda vezérelték, elegendő garanciákkal biztosítva nem lesznek.⁴ Ez bátorította a nápolyi királyt arra, hogy tovább is Róma vendégszeretetését élvezze, és ez bátorította az osztrák kormányt arra, hogy még május 28-án a francia kormányhoz intézett jegyzékében szinte fenyegetőleg lépjen föl Olaszországgal szemben. «Azon eseményekkel szemben, — mondja e jegyzék — melyek Olaszországban két év óta egy, minden társadalmi és vallásos rendet fölforgató párt nyomása alatt kifejlődtek, Ausztria, bár mindannyiszor óvást emelt, kötelességének hitte azt az áldozatot hozni Európa békéjének, hogy tartózkodott a félsziget ügyeibe való tettleges beavatkozástól. Így jöttek létre az annexiók. Miután azonban Piemont, folytatva fosztogató munkáját, oly ürügyek alatt, me-

¹ Lásd a Képviselőház június 14-i és 17-i ülésének naplóját; *P. N.* jún. 8., 21., 27. júl. 19.

² *P. N.* júl. 6., 12.

³ *U. ott* júl. 16.

⁴ *U. ott* jún. 26.

lyekre nézve Európa nagyobb részének méltatlankodása mondta ki az ítéletet, megtámadta a souverain főpap államait, Ausztria megilletődött a nagy katolikus érdekeket fenyegető veszélyen. Ez ügyben az osztrák külügyminiszter a múlt ősszel a francia kormányhoz fordult, mely ugyan fennen rosszalta Piemont eljárását s képviselőjét Turinból visszahívta, de mégis jobbnak látta várakozó álláspontot foglalni el. Azóta súlyosbodott a helyzet; egy piemonti miniszter nyilatkozatával szemben sürgősen szükséges szembeszállni a pápaság függetlenségét fenyegető veszéllyel. Igaz, hogy amíg francia sereg tartja megszállva Rómát, a legrosszabbtól nem kell félni, de méltányos-e, hogy a francia császár kormánya egymaga viselje e pártfogás bajait és kockázatát, melyben pedig az egész katolikus világ részesülni kíván?» A jegyzék a francia császárra bízta, hogy egyetértő eljárásra egyesítse az erre kész Ausztriát és Spanyolországot a pápaság védelmében.¹

Tehát Ausztria akkor, amikor Velence birtokát félténie kellett, amikor legnagyobb országa — a kormány hite szerint — lázadás állapotában volt, amikor a rohamosan növekvő államháztartási hiány fedezhetése érdekében a pénzügyminiszter váltig sürgette a hadi kiadások leszállítását, elég erősnek vélte magát arra, hogy a pápaság védelmében esetleg csapatoknak Rómába küldésével idézzen föl összeütközést Olaszországgal!

Habár Pulszkyknak teljesen igaza lehetett, mikor mint a Pesti Napló turini levelezője azt írta, hogy Magyarország nem várhat Angliától egyebet, mint rokonszenves semlegességet,² habár Lord Palmerston a hozzá intézett interpellációkra adott válaszaiban megtagadta a magyarbarát érzelmeiről ismert s Rechberg kívánságára visszahívott Dunlop követségi ügynök Magyarországra vonatkozó jelentése közzétételét s kijelentette, hogy nem avatkozik a magyarországi belzavarokba, mégis a leghatározottabban megcáfolta azt is,— amire osztrák jelentések hivatkozni szerettek — hogy ő ajánlotta volna az osztrák kormánynak a magyar felirat visszautasítását, Lord Russel pedig Velencét a császári birodalomra nézve a gyöngeség forrásának mondta.³ Habár a Kossuth londoni bankópöre időközben formailag Ausztria javára dőlt el, az a belföldön sok kellemetlenséget szerzett a kormánynak; a Kossuth «affidavit»-ját ugyanis néhány lap közölvén, e lapok ellen felségárulási per indított, de miután időközben a vád tárgyául szolgáló kifejezéseket a parlamentben ismételték magyar képviselők, akik ellen az immunitás miatt eljárni nem lehetett, a kormány jobbnak látta a sajtópereket megszüntetni.⁴

¹ P. N. júl. 6.

² U. ott júl. 4.

³ U. ott máj. 12., jún. 14., júl. 16., aug. 4.

⁴ H. H. S. A. Min. Conf. máj. 22.

Az utolsó trónváltás óta Ausztria viszonya Poroszországhoz se volt éppen bensőségesnek mondható, hiszen a neki felajánlott védelmi szövetséget és katonai konvenciót Poroszország az osztrák kormány véleménye szerint megalázó, sőt sértő föltételekhez kötötte.¹ És számolnia kellett Ausztriának azzal is, hogy a varsói lázadás mindinkább általános lengyel forradalommal látszott már ez időben kifejlődni, ami nemcsak, hogy más forradalmi törekvéseknek is tápot adott, hanem Oroszország erejét is megbénítással fenyegette.²

Az osztrák kormánynak ez időben a Lajtán túli viszonyokban sem telhetett nagy öröme; az isztriai tartományi gyűlés megtagadta képviselőinek a birodalmi tanácsba való küldését, amiért feloszlátása következett be újabb összehívás nélkül.³ Velencét nem is próbálták meghívni. Ilyképpen a «szűkebb birodalmi tanács» is mindinkább összezűkül. S mindemellett — mint látni fogjuk — Horvátországban is mindinkább tűntek a kilátások a Reichsrathba való belépésére nézve.

Egyébiránt maga a birodalmi tanács sem bizonyult olyan kezes bárányának, aminőnek talán alkotói hitték. A kívánt felirat ugyan keresztlment s ünnepélyesen átadatott,⁴ de az uralkodó nagyon felháborodott, mikor az osztrák képviselőházban indítványt nyújtottak be a miniszteri felelősség törvénybe iktatása iránt. «Megparancsolta» minisztereinek, hogy ezzel a leghatározottabban szembeszálljanak s követendő eljárásukat jóelőre megbeszéljék, nehogy majd egyes nyilatkozatok egyenetlenséget áruljanak el. Általán szükségesnek mondta a császár, hogy a kormány a birodalmi tanács s különösen a képviselőház vezetését kezébe vegye s egy erőteljes, a kormányt támogató középpárt képződésére törekedjék, mely inkább osztrák, mint német szempontból induljon ki; ez most, mikor a pártok még ki nem alakultak, nem lesz nehéz. Schmerling ugyan mindenre készségét nyilvánította, de mégis megjegyezte, hogy jó lesz a középpárt alakításával kissé várni, míg az embereket jobban megismerik. Rechberg abban a nézetben volt, hogy majd keresni kell alkalmas parlamenti embert a kormánypárt vezetésére, hogy a miniszterek inkább a háttérbe vonulhassanak. Plener bátor volt arra figyelmeztetni, hogy a miniszteri felelősség elve már a pártens 13. §-ában ki van fejezve, amely kimondja, hogy a kormány a birodalmi tanács közreműködése nélkül tett intézkedéseit utólag bejelenteni és igazolni tartozik. Csak Mecséry rendőr-

¹ *U. ott* ápr. 1.

² Bismarck egy levele, melyet *Réz Mihály* közölt (P. Lloyd 1916. márc. 23. regg. «Üngarn u. Bismarck-»), tanúsítja, hogy 1860 őszén II. Sándor cár — feledve atyja sértődését — hajlandó lett volna Ausztriának az esetleges magyar forradalom elnyomásához segédkezet nyújtani.

³ *P. N.* júl. 26.

⁴ *U. ott* máj. 12., 14., 15.

miniszter tartotta a miniszteri felelősség elvét Ausztriában megengedhetetlennek, amiért annak leküzdésére a Reichsrathban többséget kell szerezni.¹

A birodalmi tanács azonban tovább kellemetlenkedett; majd a februáriusi pátens megváltoztatását indítványozták, majd interpelláció alakjában a levéltitok megsértését hozták szőnyegre, majd a Reichsrath elnapolását kívánták az égető pénzügyi kérdések elintézése előtt. Mühlfeld bécsi ügyvéd és híres szónok, kit feltűnő hasonlósága miatt a közhit a nagy Napóleon természetes fiának tartott bécsi tartózkodása idejéből, bizottságot akart kiküldetni egy oly törvényjavaslat kidolgozására, mely az egyesületi és gyülekezési jogot, a személyes szabadság védelmét, a házi jogot, a levéltitkot, a hitfelekezetek szabadságát és egymáshoz való viszonyát szabályozná. Schmerling, nem akarván a maga szabadelvű hírnevét kockáztatni, nem szállott szembe az ilyen javaslatokkal, sőt a miniszteri felelősségre vonatkozó törvényjavaslatot három minisztertanácson át egész komolyan letárgyalták, de csak azért, hogy végül kijelentsék, hogy a kormány majd maga fog egy más javaslatot szerkeszteni. Úgy találták, hogy amíg a Reichsrath nem teljes, úgysem illetékes alkotmánykérdések tárgyalására. Íme kiderült, hogy Magyarország vonakodásával a birodalmi gyűlésben résztvenni tulajdonképpen a kormánynak tett szolgálatot, mert kitűnő ürügyet szolgáltatott a kényelmetlen kérdések elől való kitérésre.²

Maguk a magyarországi viszonyok — mint már az eddigiekből is láttuk — a helyett, hogy tisztázódtak volna, mindinkább összebonyolódtak, persze leginkább a kormány makacssága miatt, mely újjakkal szaporította a sérelmeket, a helyett, hogy a létezőket orvosolta volna.

Az országbírói értekezlet munkálatának életbeléptetését — az uralkodónak előzőleg tett határozott ígérete ellenére — egyes miniszterek még az utolsó percben megpróbálták megghiúsítani;³ azonban nem akadályozhatták meg, hogy a megyei törvényszékek mindenütt megalakuljanak és működésüket megkezdjék, habár tagjaiknak fizetésre egyelőre nem volt kilátásuk. A kereskedelmi miniszter rendeleteket kezdett küldeni a magyarországi ipar- és kereskedelmi kamaráknak; ezek megtagadták az engedelmességet, mondván, hogy nekik nincs más fennhatóságuk, mint a magyar helytartótanács; és a miniszterek értekezlete kénytelen volt nekik igazat adni.⁴ Az adót behajtó katonaság erőszakoskodása még hatósági személyekkel szemben is néha annyira ment, hogy egy esetben a helytartótanács a kancellária

¹ *H. H. S. A. Min. Conf.* máj 16.

² *H. H. S. A. Min. Conf.* jún. 5., 10., 17., 24., 25. és 26., *P. N.* jún. 13.

³ *fi. fi. S. A. Min. Conf.* júl. 4.

⁴ *U. ott* jún. 3.

utasítására kénytelen volt a katonai parancsnokságot felkérni, hogy a panaszt megvizsgálja, orvosolja s alárendeltjeit szigorúan utasítsa, hogy az adófizetést csak megnehezítő s a kormány elleni ingerültséget tápláló, ilyen «kicsapongásoktól» tartózkodjanak.¹ És hiába kérte a helytartótanács, hogy a katonabeszállásokkal járó végrehajtásokat legalább az aratás idejére függeszték fel; kérelme még ez időben meghallgatásra nem talált.² Igaz, hogy az állam pénzügyeit ez időben már nemcsak az adófizetések szünetelése, hanem a dohányjövedék bevételeinek ijesztő csökkenése is fenyegette,³ az engedély nélküli termelés és elárúsítás miatt.

Örökös súrlódás okozója volt a bécsi kormány — különösen a rendőrminisztérium — s a magyarországi központi és helyi hatóságok között a nem szűnő forradalom-szimatolás; a rendőrminiszter zsandárai minden följelentésnek hitelt adtak, még olyankor is, mikor azok nem is létező egyének ellen irányultak. Egyszer veszedelmes tüntetéseket akartak megakadályozni, máskor Kossuth és Klapka kiáltványainak terjesztését; egyszer honvéd-toborzást szimatoltak, máskor pénzgyűjtést forradalmi célokra; a magyar hatóságok nyomozása rendszeresen negatív eredménnyel járt, amit Bécsben többnyire gyanakodó kételyvel fogadtak s nem átallották a postaközegeket látni el titkos utasítással a közönség magatartásának megfigyelésére. Nem lehet tagadni, hogy Magyarországon sok ember gondolt forradalomra, de alig volt olyan, ki ez időben a tettek terére akart volna lépni. A forradalmi szellemet az országban nem magyar agitátorok, hanem a bécsi miniszterek szították legjobban.⁴

A kormány természetesen nagyon elégedetlen volt a magyar sajtóval is; különösen a konzervatívok lapjának, a «Sürgöny»-nek vette rossz néven azt a «dualizmust», melyet addig követett, amennyiben egyfelől a kormány nézeteit tolmácsolta s másfelől az adómehtagadás kérdésében úszott az árral. Szécsen a helyzetet élesen jellemző választ adott a rendőrminiszter e panaszára, mondván, hogy a kormányt támogató osztrák lapokat is jó volna utasítani, hogy ne hozzanak Magyarországra vonatkozó cikkeket a kormány magyar tagjainak megkérdezése nélkül. Eddig — úgymond — dualizmus volt bizony a korona tanácsában is a magyar és német tanácsosok között. Most elérkezett a megoldás pillanata: ha ő felsége bizalommal van magyar tanácsosai iránt s azt a bizalmat a német tagok is osztják, akkor a dualizmus meg

¹ O. L. Kanc. eln. i. 553. sz.

² P. N. júl. 7.

³ A P. N. júl. 5-1 kimutatása szerint a november-áprilisi félévben 167,145 forinttal kevesebb volt, mint a megelőző év u. a. szakában.

⁴ O. L. Kanc. eln. i. 545-, 557., 562., 573. stb. szám., P. N. jún. 27.

fog szünni itt is, a lapokban is; az ellenkező esetben a korona tanácsosainak egyik vagy másik része el fogja hagyni helyét.¹

Ez a Szécsentől jelzett döntő pillanat csakugyan érkezett, amikor a magyar országgyűlés feliratára az uralkodó nevében választ kellett adni; előrelátható volt, hogy a kormány magyar és osztrák tagjai e válasz kérdésében fogják elhatározó harcukat megvívni. A magyar tanácsosok nem voltak reménytelenek, mert hiszen az országgyűlés oly nagy előzékenység, sőt önmegtagadás jelét adta a kívánt változtatások egyhangú elfogadása által, hogy a fejedelem részéről bizonyos közeledést még a leggouvernementálisabb gondolkozásúak sem tekinthettek volna megalázkodásnak. Másrészt — kortársak tanúsága szerint — az első felirattal szerzett tapasztalat s a megváltoztatott felirat szíves fogadtatása után a hangulat Pesten határozottan kedvező volt egy a kiegyezési tárgyalásokra lehetőséget nyújtó leirat számára.²

Sajnos, Ausztria ekkor is, mint már a múltban oly sokszor, elmulasztotta a kínálózó történelmi pillanat megragadását.

A kormány köreiből a legnagyobb sietséggel láttak hozzá az adandó válasz elveinek megállapításához. Szögyény már napok előtt készített egy javaslatot, melyet állítólag már a minisztertanácsban is felolvasott egyszer; ³ valószínűleg ez került tárgyalásra a már a két házelnök fogadtatása napján, július 8-án tartott miniszteri értekezletben, melyben rögtön kiütözköztek az ellentétek.⁴ A magyarok csak regnikoláris deputációk útján óhajtották volna a magyar országgyűlés és a Reichsrath közötti tárgyalásokat megindítani, az osztrákok Magyarországnak, ha csak ideiglenes formában is, azonnali belépését követelték, főképp azért, hogy a birodalmi tanács által megszavazandó adókat Magyarország is viselni tartozzék. A magyarok Erdély únióját legalább kilátásba akarták helyezni, az osztrákok annak kimondását az egybehívandó erdélyi országgyűlésnek kívánták fenntartani, bízva annak únió-ellenes többségében. A magyarok az uralkodóváltást valamiképp utólagos összhangba akarták hozni törvényekkel, az osztrákok a lemondásokat és trónfoglalást érinthetetlen, megtörtént ténynek tekintették. Habár egyes osztrák

¹ *H. H. S.* AMin. Conf. júl. i.

² *Heckscheméthy* id. m. 167. l.

³ Naplójában (id. m. III. 124. l.) júl. 8-án azt írja, hogy e munkálatát a minap a min. tanácsban, vázlatát pedig a felség előtt is felolvastam, nem talált visszhangra-. Ennek a felolvasásnak a 8-a előtti miniszteri tanácskozások jegyzőkönyvében semmi nyoma; ellenben föltűnő, hogy Sz. a júl. 8-i min. tanácsot, mely pedig nyilván az ő javaslatával foglalkozott, sem itt, sem 9-1 följegyzésében nem említi. Ezt a javaslatát Sz. közli emlékiratai III. köt. 396. s. köv. l., de a min. tanácsi vita némileg kétséssé teszi, vajjon ez a szöveg volt-e a tanácskozás tárgya?

⁴ *H. H. S. A. Min. Conf. júl. 8.* A jegyzőkönyvet terjedelmesen közli *Redlich* id. köt. 108. s. köv. l.

miniszterekben (Plener, Pratobevera) meg lett volna a hajlandóság Magyarországnak külön belügyi, igazságügyi és vallás-közüoktatásügyi minisztériumokat engedélyezni, micsoda kilátás lehetett ott a meg- egyezésre, ahol az osztrák kormánytagok változatlanul abban a felfogás- báb voltak, hogy az uralkodó alattvalóival nem alkudozhatik, amit ad, az az ő legnagyobb kegyének kifolyása, hogy nem az ország, hanem a császár az, akinek fátyolt kell vetnie a múltra, s hogy itt tulajdonképpen ultimátumról van szó.

Ez az első miniszteri tanácskozás semmi eredménnyel nem járt, mert maguk a magyar kormánytagok ajánlkoztak javaslatuknak oly át- dolgozására, mely azt némileg közelebb hozza az osztrák felfogáshoz.

Ezt a — meglehetősen kilátástalan — vállalkozást szolgálták azok a tanácskozások és szövegezési kísérletek, melyeket a konzervatív vezető férfiak folytattak a legközelebbi napokban egymás között s melyekbe a kancellárokon és Szécsenen kívül a nagy terfkovács gr. Dessewffy Emil, valamint gr. Apponyi György, Mailáth György és Zsedényi Ede, továbbá gr. Barkóczy János, gr. Andrassy György, gr. Zichy Ferenc és b. Kemény Ferenc is bevonattak.¹ Az ezekből a részint Pesten, részint Bécsben lefolyt tanácskozásokból kikerült munkálatok azután még az uralkodóval és az államminiszterrel való közlések s a július 14-én folytatott minisztertanács következtében változásokat szenvedtek és újabb kísérleteket eredményeztek. Ma nem kevesebb, mint hat válto- zatát ismerjük azoknak a válaszirati javaslatoknak, melyek a konzer- vatívek álláspontját tükrözik vissza. Ezek: az első Szögyény-féle,² a Zsedényi Edée,³ a gr. Dessewffy Emilé,⁴ s ennek a konzervatívök kon- ferenciája által módosított szövege,⁵ továbbá a gr. Szécsen Antal javas- lata⁶ és végül az az állítólag «a kancellária előbbi férfiai»-tól eredő szö- vég, melyet a Pesti Napló közölt 1861. évi október 25-i számában a Pesti Hírnök nyomán, s melyre később megjegyezte, hogy az nem a Vay és Szögyény javaslata.⁷

E tervezetek között még legközelebb áll a magyar felfogáshoz a Dessewffyé, mert annak terjengő, rugalmas meghatározásai sok két- értelműséget tartalmaznak s ezért kedvezően is értelmezhetők; leg- távolabb áll a felirat szellemétől s legmerevebb a Zsedényié, mely pél-

¹ *Szögyénynél* 115. 1. Dessewffy maga 180 nyomtatott ívre becsüli azokat a munkálatokat, melyeket ezidőben a kiegyezés érdekében írt. (*Vay Eml. lapok* 427. 1).

² Közölve Szögyénynél az id. h.

³ Közli *Kónyi* (Deák F. b. III.) 160. s köv. 1. és *Szögyény* id. köt. 346. s köv. 1.

⁴ Közli *Kónyi* id. köt. 166. s köv. 1.

⁵ *U. ott.*

⁶ Közli *Kónyi* 181. s köv. 1.

⁷ *P. N.* nov. 1.

dául azt a közjogilag képtelen tételt állítja fel, hogy hitlevélről és koronázásról csak akkor lehet szó, ha az 1848-i törvények szükséges módosítása már megtörtént, miért is az országgyűlés terjessze mielőbb szentesítés alá az erre vonatkozó törvényjavaslatokat; holott nem az 1848-[^] de sokkal régebbi törvényünk szerint a meg nem koronázott királyt nem illeti meg a törvényszentesítés joga.¹ A konzervatív javaslat összes változatai egyébiránt megegyeznek a békülékeny hangra való törekvésben, valamint abban, hogy a februáriusi pátenst kifejezetten nem említik s Magyarország belkormányzati önállóságát oly alakban ismerik el, melyből külön minisztériumok felállítására is következtetni lehet. Az 1848-i törvények formai érvénye némelyik változatban el van ismerve, de mindegyik utal gyakorlati kivihetlenségükre s ezért haladéktalan módosításuk szükségességére. Éppúgy nem ismeri el egyik sem Magyarország és Erdély úniójának tényleges fönnállását, bár a Dessewffyé elmegy odáig, hogy az országgyűlés kiegészítésének egyidejű «elrendelés»-ét föltételezi. Többé-kevésbé homályos kifejezésekben szólnak a javaslatok annak szükségességéről, hogy a magyar országgyűlés a monarchia többi országai együttevő képviselőjével «érintkezésbe lépjen», de a Reichsrathba való követküldést egyik se meri követelni; a personal-únió fogalmával azonban mindegyik szembeáll s a hadügyön és külügyön kívül többé-kevésbé burkolt formában a pénzügyet és kereskedelmet is mindegyik közös birodalmi ügynek tekinti. Végül szó van a legtöbb javaslatban kir. biztosok kiküldéséről is, kik az országgyűléssel a közös érdekű kérdések iránt tárgyaljanak; a Szécsen tervezete hivatkozik a szerb nemzeti kongresszus emlékiratára is, melyet a nemzetiségi kérdés megoldásánál tekintetbe vétetni kíván. A katonai adóvégrehajtások megszüntetésére, valamint a menekültek hazatérhetésére nézve egyik szöveg sem tesz határozott és egyenes ígéretet.

Néhány író hivatkozhatni vél Deákra, aki egy évvel később oda nyilatkozott volna, hogy egy, a konzervatívok szellemében szerkesztett leirat a kiegyezési tárgyalások megindítását már akkor lehetővé tette volna.² Ez az állítás megerősítve nincs, de annyit valószínűnek tartunk, hogy ha ebben a harcban a konzervatívok győztek s a Schmerlingtől sugalmazott leirat elmaradt volna, Deáknak semmi esetre se lett volna oka a leiratot oly éles visszautasításban részesíteni, aminőben az a második feliratban részesült és akkor az országgyűlés feloszlata talán elmaradt s a tárgyalás folytatódhatott volna.

Azonban a konzervatív kormányférfiak végzete éppen az volt, hogy

¹ 1790: XII. tcikk.

² *Drei Jahre Verf.* 165. és köv. l., *Asbóth János:* jellemrajzok és tanulmányok 132. l.

minél jobban igyekeztek javaslatukat a kormánytanácsban elfogadhatóvá tenni, annál jobban távolodtak el a magyar közvéleménytől, s viszont minél jobban igyekeztek ehhez közeledni, annál inkább vesztették el Bécsben a talajt a lábaik alatt.

Mikor Vay és Szécsen a sokszorosan átdolgozott javaslattal a június 14-i minisztertanács elé léptek, tapasztalnak kellett, hogy fáradtságuk kárbaveszett. A vita eleinte javaslatuk körül forgott, melyet az osztrák miniszterek túlságosan határozatlannak, kétértelműnek találtak, úgyhogy hajlandóbbak lettek volna az előbbit venni tárgyalás alá és megfelelően módosítani. Azonban csakhamar kitűnt, hogy ez az egész vita csak szemfényvesztés volt, mert Schmerlingnek már a zsebében volt egy javaslat, melyet az ő eszméinek letéteményese, Perthaler szerkesztett, melyet már minisztertársaival is közölt s most a minisztertanács előtt felolvasott. A császár magyar tanácsosai elképedve hallgatták ennek a javaslatnak a fejtegetéseit, melyek között olyan közjogi szörnyűségek is foglaltattak, hogy például a törvények csak az azokat szentesítő uralkodót kötelezik, utódját már nem, ami még az osztrák miniszterek körében is ellentmondást keltett. A tanácskozmány, melyben Rainer főherceg mint miniszterelnök elnökölt, nem döntött, hanem döntés végett az uralkodó elé vitte a kérdést.¹

A magyar kormányférfiak még mindig nem adták fel a reményt s a császári döntés haladékát használták föl egy utolsó kísérletre. Szécsen újra átdolgozta a javaslatot, mely ily alakban állítólag az uralkodó tetszését is megnyerte, de látva a Schmerling növekedő túlsúlyát, ugyancsak egy Szécsentől szerkesztett bizalmas előterjesztést intéztek július 17-én a császárhoz, melyet Vay, Szécsen, Szögyény, Apponyi és Mailáth írtak alá s melyben úgyszólván az utolsó percben visszatartani igyekeztek őt a Schmerling javaslata elfogadásától, rámutatva egy ily leirat kibocsátásának következményeire, vagyis az erőszakos rendszabályok elkerülhetetlen bekövetkezésére. Az országgyűlés merev jogi fejtegetéseire — nézetök szerint — atyailag felvilágosító, a félreértéseket eloszlató, a kiegyenlítés útjaira rámutató választ kell adni; oly válasz, mely száraz fejtegetések alapján a hatalom parancsszavát szólaltatja meg, veszélybe dönti az uralkodó s az uralkodóház állását, sőt a békét is, tehát oly lépés, melyhez ők hozzá nem járulhatnak. Elismerik, hogy az ő javaslatuk nem nyújtja a siker garanciáit; de minden lehetőséget nyitva hagy és nem kockáztatja a fenntartani kívánt elveket, ellenben a kormányt a további rendszabályok tekintetében kedvező helyzetbe juttatja, mikor az elméleti jogfejtegetések helyett államférfiúi vitatkozásra nyit utat, míg az ellenkező javaslat semmi egyéb, mint a szakítás formulázása. Férfias bátorsággal figyelmeztetik az októberi férfiak ebben

¹ H. H. S. A. Min. Conf. júl. 14., *Redlichnél* 114. s köv. l.

az utolsó kollektív megnyilatkozásukban az uralkodót arra, hogy nem tanácsos hatalmát Magyarországgal szemben az elmélet korlátlanságában állítani előtérbe, mert «a hódítás elméleteivel ott hol az nemzetközileg nem szabályozható, szembeállítható a kedvező' alkalommal való fölkelés elmélete, s az állambölcseiség követelménye a hatalom teljességét tettekkel óvni meg és biztosítani, nem szavakban hirdetni Kérik végül az uralkodót, hogy legalább ne juttassa a dolgokat oly szakításra, mely minden jövő lehetőséget kizár s még hozzá oly formába öltözteti a szakítást, mely a helyzet minden előnyét az ellenfélnek juttatja.¹

Ezek a szép, bölcs és meleg szavak elhangzottak a pusztában; már másnap reggel kézbesítették — meglepetésszerűen — Vaynak és Szécsenek a legfelsőbb kéziratokat, melyek őket állásaiktól saját kérésökre «kegyelmesen» fölmentik,² s ugyanakkor adattak ki a kéziratok, melyek szerint első udvari kancellárrá gr. Forgách Antal csehországi helytartó, tárcanélküli miniszterre pedig gróf Esterházy Móric, régebben vatU káni nagykövet neveztetett ki. Egy nappal később megkapta Szögyény is elbocsátását, kitől a császár kegyteljesen vett búcsút,³ valamint b. Sennyey Pál, ki a helytartótanácsi alelnöki állásról való lemondása okául megrongált egészségét adta, de már rég nem titkolta elkedvetlenedését.⁴ Gróf Apponyi György országbírói és Majláth György tárnoki állásukat egyelőre még kénytelenek voltak megtartani.

Szögyény egy bizalmas levelében Zsedényit ügyök árulójának nevezi;⁵ ez a vád túlzott. Zsedényi szerepe e napokban valóban kétes volt, Forgách és Schmerling nem ajánlották volna fel neki az új alakulásban a másodkancellári tisztelet, ha őt a többi konzervatívoktól megkülönböztethetők nem tartották volna, s ha Zsedényi ezt mégis visszautasította, sőt a kancelláriai előadótanácsosi tisztelet is letette,⁶ nem tudjuk, vajjon ez az új iránnyal való egyet nem értését jelentette-e, vagy azt, hogy többre vágyott. De hogy a konzervatívok háta mögött a Schmerling kezére dolgozott volna, az nem feltételezhető.

Hogy az októberi férfiak hazafias, de szerencsétlen vállalkozását döntő helyen már előbb befejezettnek tekintették s őket elejtették, azt tanúsítja, hogy a kiszemelt kancellár, gr. Forgách már napok óta Becsben tartózkodott s a kormánnyal érintkezésben állott a történésekre nézve.

Magyarországon a b. Vay felmentése nem volt meglepetés, mert

¹ Az eredeti német szöveg *Szögyénynél* 367. s köv. l., magyar fordítása *Könyvinál* 191. s köv. l.

² *Drei Jahre Verf.* 166. l., *Beksics*: Kemény Zs. 267. l.

³ *Szögyénynél* I 117. l.

⁴ O. L. Kanc. eln. i. 387. sz.

⁵ *Emléklapok* Vay stb. 424. l.

⁶ *Szögyénynél* 116. l.

hiszen lemondásának híre már május óta koronkint fölmerült a lapokban; most, hogy az tényvé vált, abból kétségkívül joggal lehetett a leiratnak a nemzet várákozásaival ellenkező szellemére következtetni.

Az új kancellár neve nem volt jó hangzású Magyarországon, mert hiszen tudjuk, hogy ő 1849-ben azok közé a kir. biztosok közé tartozott, kiket közönségesen «muszkavezetők»-nek neveztek.¹ Kerületi főispáni működése a Geringer idejében némileg megjavította hírnevét; mint csehországi helytartó, e nehéz állásban jól bevált; erélyes, eszes, tapasztalt adminisztrátorként ismerték, s a következmények megmutatták, hogy nem volt annyira osztrák érzelmű, mint Schmerling talán hitte, nem is akart egyszerű eszköz lenni ennek kezében.² Székfoglalásakor a kancellária tanácsosainak kijelentette, hogy függetlenül, nemzeti szellemen és alkotmányosan fog működni.³ Ez inkább csak szólamnak bizonyult; de hitelt érdemlő közlésből tudjuk, hogy a kancellárság elfogadásánál feltételül kötötte ki, hogy az uralkodó mondjon le a birodalmi tanácsba való közvetlen képviselőválasztások gondolatáról Magyarországra nézve; ezt el is érte, noha Schmerling valószínűleg komolyan foglalkozott e gondolattal.⁴ Gróf Esterházy Móricot Magyarországon alig ismerték, mondják, hogy saját vallomása szerint nyelvünket se bírta jól;⁵ nagyköveti állását a közhit szerint azért kellett odahagynia, mert beteges munkaiszonyban szenvedett; a külügyminisztérium négy hónapon át nem kapott tőle semmi jelentést.⁶ Dicsérték eszt s képzettségét s valószínűleg úgy vélték, hogy egy csupán tanácskozó miniszternek úgyse kell nagy tevékenységet kifejtenie. A tapasztalás azután megmutatta, hogy ő sem volt egészen közönyös a magyar érdekek iránt.

Bár a kormány maga is már nagyon sürgősnek tekintette a hosszan vajúdott s nagy feszültséggel várt válaszleirat kibocsátását, meg akarta tartani a formákat s végleges megszövegezése előtt módot kívánt nyújtani az új magyar kormánytagoknak a hozzászólásra, már csak azért is, hogy e fontos lépés felelősségében magyar tanácsadók is osztozzanak, így Forgáchnak és Esterházynak, alighogy kinevezettek, részt kellett venniök a július 19-i kormánytanácsban, mely a felirat tartalma fölött véglegesen dönteni volt hivatva.

Forgách sietett megmutatni, hogy részvételét a tanácskozásban nem tekinti üres formáságnak s Esterházyval egyetértőleg kívánta és kérésztül is vitte a Perthaler—Schmerling-féle szövegnek némely enyhítését s különösen egy jelentős mondattal való kibővítését, mely a leirat magyar-

¹ Megelőző működésére nézve lásd e mű I. köt. 82., 104., 112., 215—216. és 268. lapjait.

² *Kecskeméthy* naplója 11 I. s köv. I.

³ *P. N.* fül. 21.

⁴ *Drei Jahre Verf.* 174. I.

⁵ *Friedmann* id. m. 308. I.

⁶ *Wertheimer* : *Andrássy* I. 192. 1.

ellenes élet némileg tompítani volt hivatva. Ez a mondat hangsúlyozta a császár szilárd elhatározását arra nézve, hogy Magyarország tovább is ősi alkotmánya szellemében kormányoztassék, valamint azt, hogy távol áll tőle a szándék a Szent István koronájához tartozó országokat a monarchiával összeolvasztani. Ellenben egy másik módosítványa, mellyel Erdély unióját Magyarországgal ki nem zártak akarta nyilvánítani, megtört főleg a Schmerling s a hadügyminiszter merev ellenzésén.¹

Így jött létre az uralkodói válaszleirat, melyet július 21-ről keltezve gr. Forgách Antal kancellár és Beke Kálmán udvari tanácsos ellenjegyzésével már másnap délben hirdettek ki a képviselőházban s nyomban utána a főrendiházban is.²

A leirat mindenekelőtt az uralkodó «örvendezését» fejezi ki a fölött, hogy a «köteles készséggel megváltoztatott feliratra válaszolva az abban foglalt nagyfontosságú kérdések iránt őszintén nyilatkozhatnak.» A jelen országgyűlés feladatát abban látja, hogy a Magyarország s a többi országok és tartományok közötti viszonyt a birodalom igényeinek megfelelően, de egyúttal úgy szabályozza, hogy a hozandó határozatok a nemzet érzelmeivel találkozzanak, amiből nem következik Magyarország alkotmányos önállóságának veszélyeztetése, hanem a közös érdek megzilárdulása. Ezek után az általános szólamok után a leirat megkísérli a Pragmatica Sanctiót a Deák personal-unió elméletével szemben gyakorlatilag értelmezni. A magyar országgyűlés befolyása ezelőtt is állítólag a közadózásnak csak csekély részére terjedt ki; Magyarország a külföld irányában soha külön képviselve nem volt s a birodalom közszükségleteinek fedezésében és terheiben minden időben résztvett; a pénz- és hadügyek közös kormányzatát az elvitázhatalan tények egész sora bizonyítja, s az 1741. II. cikk 4. §-a megköveteli, hogy a birodalmi minisztériumba magyar tagok is neveztesse ki. E fejtegetésekbe van beillesztve az új kancellárnak már ismert mondata, mely a birodalomba való beolvasztás szándéka ellen tiltakozik.

A leirat további folyamában elismeri, hogy 1848-ban kísérlet történt a personal-unió behozatalára; azonban éppen ez a kísérlet okozta azokat a rázkódtatásokat, melyek «Magyarország alkotmányos intézményeitől eltérő közigazgatási rendszer alkalmazását tették szükségessé». Most azonban az uralkodó «királyi teljhatalmánál fogva» Magyarország alkotmányát az októberi diploma által helyreállította, természetesen azon föltételek alatt s azon korlátok között, melyek a királyi szék s a birodalom érdekében szükségesek, s az országgyűlést össze-

¹ H. H. S. A. Min. Conf. júl. 19., *Redlichnél* 117 s. köv. 1. *Drei Jahre Verf.* 175. 1.

² Teljes szövegét lásd az *országgyűl. naplóban*, a P. N. júl. 23-i számában, úgyszintén *Könyvinál* III. 193. s. köv. 1.

hívta. Midőn azonban az országgyűlés a 48-i törvények azonnal való foganatosítását sürgeti s az ország alkotmányos jogállását csak erre az alapra kívánja fektetni, feladata megoldását oly téren keresi, melyen a birodalom életföltételeivel való összeütközés elkerülhetetlen s a kiegyenlítés lehetetlen.

Itt elősoroltatnak azok a 48-i törvényekben foglalt szabadelvű belreformok, melyek érvényét az uralkodó is elismerte s az októberi diplomával megerősítette; ellenben a 48-i törvények ama közjogi részét, mely a *pragmatica sanctio*val ellentétben van, jogilag fennállónak nem tekintheti; ezek sértik a magyarországi nemzetiségek érdekeit is és ellentétben állanak az itt már határozottan megnevezett ebruáriusi pátenssel, miért is azok érvényét a korona soha elismerni nem fogja. Kinyilatkoztatja ennél fogva, hogy mielőtt a kibocsátandó koronázási hitlevél tárgyalásába bocsátkoznék, mindenekelőtt a 48-1 törvények lesznek a közbirodalom érdekeinek megfelelő módon átvizsgálándók s az azok megváltoztatására vonatkozó javaslatok királyi jóváhagyás végett — egészen a Zsedényi-féle javaslat szellemében — az uralkodó elé terjesztendők. Felhívja az országgyűlést arra is, hogy az októberi diploma és a februáriusi pátens értelmében a birodalmi tanácsba kiküldendő magyarországi követek kiküldésének módja felett tanácskozzék, de miután ez hosszabb időt fog igénybe venni s már szeptember hóban fontos közös ügyek lesznek a birodalmi tanácsban tárgyalandók, «meghagyja» az országgyűlésnek, hogy ideiglenes jelleggel bár, képviselői kiküldése iránt haladéktalanul intézkedjék.

Erdély uniója Magyarországgal a szász és román nemzet szabad beleegyezése nélkül határozottván el, soha törvényerőre nem lépett, az egyoldalúan hozott határozatok kihirdetése után felbomlott s mindig kivihetetlennek fog bizonyulni, míg Erdély nem magyarajkú lakosai általa érdekeiket veszélyeztetve látják, miért is egyelőre csak előkészületek történnek Erdély országos képviselőinek «visszahelyezésére».

Horvátországgal a jövőendő közjogi viszony kérdésében tárgyalások lesznek indítandók, és pedig a közbirodalmi érdekek szemmel: tartásával, miért is Horvátország is felhívott követeinek a birodalmi tanácsba leendő kiküldésére.

Az országgyűlésnek különös gondja legyen a magyarországi nem magyarajkú lakosok nemzetiségi jogainak biztosítására s főképp a szerbeknek ősi kiváltságokon nyugvó jogai és érdekei lesznek a vajdaság visszacsatolása után kellőleg megóvandók.

A leirat «komolyan visszautasítja» a Ferdinánd király és Ferenc Károly főherceg lemondásának alaki hiányai miatt támasztott «ürügyet», s miután az uralkodó trónralépését annakidején népeivel tudatta, erre nézve minden új okmányt vagy törvényt szükségtelennek tart. A politikai menekültek ellen kivételes bíróságok által hozott ítéletek követ-

kezményeinek megszüntetése iránti előterjesztések majd a koronázás alkalmával fognak méltányoltatni. Végül megköveteli a leirat, hogy addig, míg új törvények lesznek alkothatók, az eddig fennállóit «törvények és intézmények», különösen a pénzügyi természetűek, egész épségükben fenntartassanak és kezeltessenek.

Ugyanaz a minisztertanács, mely a leirat tartalma fölött döntött, gondoskodott arról is, hogy amennyiben annak kihirdetése az országgyűlésen vagy azon kívül hevesebb tüntetéseket és zavargásokat idézne föl, azok megfelelő katonai erővel azonnal elnyomassanak s az országgyűlés feloszlattassék; erre nézve utasítás ment gróf Coronini hadtestparancsnokhoz. Bécsben valószínűleg nagyon szerették volna, ha mindjárt most erre került volna a sor s ilyenképpen az országgyűlésnek betömheték volna a száját, mielőtt a leiratra nyilatkozhatnék. Azonban az országgyűlés sokkal több belátást és önfegyelmest tanúsított, mint várták. Sajátságos, hogy éppen a túlzók jobban féltek egy, a Vayék szeU lemében szerkesztett leirattól, mely az országot a kiegyezés útjára vezethette volna, mint az olyantól, aminőt kaptak, mely a szakítást elkerüU hetetlenné teszi.¹

A képviselőház, mely a leirat vajúadásának ideje alatt csak mandátum-igazolási és hasonló ügyekkel foglalkozott, méltóságteljes nyugalommal hallgatta meg a leirat felolvasását s az elnök indítványára minden vita nélkül elhatározta, hogy azt a főrendekkel közli, kinyomatja, szétosztatja s hosszabb idő múlva megindítandó nyilvános tárgyalása előtt a vélemények tisztázása és lehető összeegyeztetése céljából bizottsági alakban, bizalmasan fogja azt meghányini-vetni. Mindjárt másnap tanácskozott külön a felirati és külön a határozati párt, de csak azért, hogy megalakítsa azt a közös bizottságot, mely hivatva lesz a leirattal szemben való állásfoglalásra nézve javaslatot tenni. E bizottságban a felirati pártot Deák Ferenc, b. Eötvös József, gr. Andrassy Gyula, Szalay László, Lónyay Menyhért, Klauzál Gábor, Gorove István és Kazinczy Gábor, a határozati pártot Tisza Kálmán, Nyáry Pál, b. Podmaniczky Frigyes, Bónis Samu, Kállay Ödön, Komáromy György, Várady Gábor és Perényi Lajos képviselték.²

Az a feltűnő nyugalom és higgadság, mellyel a parlament a leiratot fogadta, senkit sem téveszthetett meg aziránt, sőt inkább annak bizonyítékául szolgált, hogy amint a felirat a nemzet közvéleményének kifejezése volt, úgy annak brutális visszautasítása is a leiratban egyetlen táborba egyesítette a nemzetet. Mindenki világosan látta, hogy Bécsben szakításra akarják vinni a dolgokat s hideg elszántság vett erőt a lelkeken. E kor minden történetírója egyetért abban, hogy ez a leirat a képzelhető legridegebb visszautasítása volt a feliratnak a maga egészé-

¹ *Kossuth Irataim* III. 654. l. ² *Könyi id. köt.* 202. 1.

ben s a nemzet föltétien meghódolásának leplezetlen követelése.¹ B. Kemény Zsigmond gyönyörű cikksorozatban mutatta ki azonnal a leirat okfejtéseinek tarthatatlanságát.² Ha nem lett volna oly nagyon elszomorító, szinte mosolyt kelthetett volna az a kontár igyekezet, amely a Deák feliratának vas logikával fölépített művét, az egyszerű parancsot burkoló csúrés-csavarással és legnagyobb részben egészen hamis törvényidézetekkel remélte megingathatni, s e mellett oly dilettantizmust árult el, hogy a kancelláriának az utolsó órában kellett a leirat szövegének némely törvényidézetét helyreigazítani.³ Nem is a meggyőzés volt ez államirat célja, hanem csak a megfélemlítés; a szűrőnyokon nyugvó teljhatalom elbizakodásának kifejezése, mely lekötelező kegyet lát abban, ha a jogtiprásban hajlandó némi mértéket tartani. Az oly mélyen dinasztikus érzelmű Apponyi felháborodással irt Szögyénynek a császár elhatározásáról, ki akarátát teljesen a Schmerlinggel egyesült soldatescának rendelte alá, s most majd látni fogjuk, — úgymond — hogy mit fognak ezek az elemek cinizmusukban és brutalitásukban művelni.⁴ Az elbocsátott konzervatív államférfiak egyszerre népszerűkké váltak, mióta a közönség látta, hogy milyen az a leirat, melytől hozzájárulásukat megtagadták. Vay alig tudott az ünnepeltetések elől kitérni s egy éppen megüresedett borsodmegyei választókerületben azonnal egyhangúlag képviselővé választott meg.⁵

Hogy a birodalmi tanácsban a leiratnak mindjárt a pesti kihirdetés után történt közlését «Hoch» kiáltásokkal fogadták,⁶ az már alig fokozhattá annak gyűlöletes voltát. Általában a kormány még most sem tartózkodott oly rendszabályoktól, melyek az ország ügyis elkeseredett hangulatát még jobban megronthatták. Az országbírói értekezlet munkálatának életbeléptetése remélni engedte, hogy legalább a törvénykezés terén zavartalanul fog érvényesülhetni a visszaállított alkotmányos szervek működése. Azonban a pénzügyminiszter július 27-én egy rendeletet bocsátott ki, — s azt az országgyűlés feloszlata után egy még szigorúbb követte — mely szerint az adók módjára szintén megtagadott bélyeg- és egyéb illetékek feljelentése és behajtása a bírósági személyzetnek anyagi felelősség melletti kötelességévé tétetett s e tekintetben a mulasztások pótlására véghatáridőül október 31-e tűzetett ki. Könnyű

¹ *Drei Jahre Verf.* 195. s köv. 1., *Beksics*: Kemény Zs. 268. s köv. 1. és Ferenc József kora 587. s köv. 1., *Eisenmann* id. m. 323. s köv. 1., *Redlich*: id. köt. 124. s köv. 1.

² *P. N.* júl. 24. s köv. számai; *Beksicsnél* id. h.

³ *O. L.* Kanc. eln. i. 601. szám.

⁴ *Szögyény* id. köt. 371. 1.

⁵ *U. ott* 372. s köv. 1., *P. N.* júl. 25., 30.

⁶ *P. N.* júl. 25.

volt előrelátni, hogy ez a rendelet a hazafias választott megyei bíróságok működését lehetetlenné fogja tenni.

A katonaság már érezni kezdvén, hogy nemsokára egészen ő lesz a helyzet ura, napról-napra merészebb erőszakoskodásokat engedett meg magának. Eperjesen egy az alkotmányos hatóságok elleni lázítás miatt törvényes bírója elé állított s vizsgálati fogságba helyezett egyént a katonai parancsnok fegyveres erővel szabadított ki fogságából.¹ S.-A.-Újhelyen a katonaság behatolt a megyei közgyűlésbe s követelte az adóbehajtáshoz szükséges iratokat; miután a csapat a főispán felszólítására távozni nem volt hajlandó, a közgyűlést el kellett napolni.² Kassán a katonaság egy vendéglőbe benyomult, hogy huszonöt jogászt elfogjon s a főörségre kísérjen, ahol egy ideig fogva tartattak, mert Kossuthot és Garibaldit éltették; az elfogatásnál állítólag sebesülés is történt.³

A katonai adóvégrehajtások rendszere most egy újabb adalékkal bővült ki: az engedély nélkül termelt dohány megsemmisítése is a katonaságra bízott; azonban éppen ez az újítás idézett elő nem várt fordulatot, mely az egész rendszert új, veszélyesebb ellenséggel állítottá szembe. Utóvégre a katonák és katonatisztek között magyarok is voltak s még az idegenek némelyikében is megszólalt a katonai önérzet, mely föllázadt az ellen a gyűlöletes szerep ellen, amelyre a fegyveres erőt kárhóztatták. Nyilván katonai körökből indult ki az ellenhatás, mely gróf Degenfeld hadügyminisztert felszólalásra indította a minisztertanácsban, s miután felszólalását az új kancellár és az új magyar miniszter is pártolták, határozatba ment, hogy a katonai adóvégrehajtások legalább az aratás idejére, vagyis szeptember 15-ig felfüggesztessenek. Azonban a pénzügyminiszter, kinek e rendszabály segítségével sikerült két hónap alatt négy millió forint adóhátrálékot behajtani, e határozat végrehajtását nagyon szűk körre szorította; az egész község katonai megszállása csak az esetben szünetelt szeptember 15-ig, ha az illető község az adókimutatási adatokat önkénytelenül kiszolgáltatta a pénzügyi közegeknek; az adótáblákból kimutatható egyes fizetéképes adókötelesektől az adó ez alatt az idő alatt is — szükség esetén — katonai megszállás útján hajtattott be, ami sok esetben még az addiginál is ridegebb eljárást eredményezett. Forgách kancellár s a hadügyminiszter méltatlankodó felszólalásaira Plener pénzügyminiszter ígért némi enyhítést, ami azonban gyakorlatilag alig jutott érvényre.⁴

¹ *U. ott* júl. 24. Sáros megye e miatti panaszos kérvényét a képviselőház aug. 12-i ülésében a kérvényi bizottsághoz utasította.

² *U. ott* júl. 25.

³ O. L. Kanc. e. i. 894. szám; az elfogottak közt voltak Pillér Gedeon, Szmrecsányi Jenő és Reviczky Ambrus; *P. N.* aug. 4.

⁴ *H. H.* 5. A. Min. Conf. júl. 26., aug. 2., 3., 8., 11., *P. N.* aug. 11.

Mialatt az országgyűlés oly körültekintéssel, melyet az eredmény teljesen igazolt, készítette elő az uralkodói leiratra adandó válaszát, Horvátországban oly események játszódtak le, melyek a magyar országgyűlés állásfoglalása szempontjából sem voltak közönyösek.

Tudjuk, hogy a horvát országgyűlés április 15-én megnyílt s hogy azt megelőzőleg a horvát főrendekhez meghívás ment a magyar országgyűlésben való részvételre, s a magyar kancellária felkérte a bánt, hogy az ottani országgyűlés által választassa meg a magyar képviselőházba kiküldendő delegátusokat. A horvát főrendek siettek a megnyílt országgyűlésen kijelenteni, hogy a meghívást egyelőre el nem fogadják; a képviselőházi delegáció iránti határozat is a közjogi viszony országgyűlési szabályozásától függött.¹

A horvát országgyűlés úgy Bécs, mint Pest irányában kezdettől fogva egyaránt duzzogó magatartást tanúsított. Bécsnek zokon vette, hogy az ottani központi kormány az utolsó báni értekezlet s később az országgyűlési küldöttség által is előterjesztett kívánságokat részint tekintetbe nem vette, részint halogató módon kezelte. A határőrvidék képviselőinek kiküldését ellenezte a kormány, mert a végvidék általános polgárosításának idejét még nem látta elérkezettnek; s mikor e képviselők mégis megjelentek Zágrábban, utasítást kapott a bán, hogy kizárólag csak a közjogi kérdések, ú. m. a Magyarországhoz s a birodalmi tanácshoz való viszony tárgyalásában való közreműködésüket engedje meg. Dalmácia visszacsatolása kérdésében a minisztérium még mindig azon az állásponton volt, hogy ezt a két országnak közösen kellene elhatároznia; ennek útjában — a császár személyes véleménye szerint — főképp az állott, hogy a dalmátok félnek, hogy majd Horvátországgal együtt Magyarországhoz fognak csatoltatni, ezért kívánják, hogy előbb Magyar- és Horvátország viszonya tisztáztassék. A császár ezt méltányosnak találta s kívánta, hogy Horvátország mielőbb küldjön képviselőket a birodalmi tanácsba, ez majd Dalmáciát is hasonló lépésre fogja indítani. Kitént tehát, hogy az intéző köröknek az egész horvát-dalmát kérdés csak arra való, hogy Reichsrathjukat benépesítsék. Sokcevic bánnak volt bátorsága kijelenteni, hogy ilyen javaslattal nem is mer a tartománygyűlés elé lépni, ahol az elfogadtatásra semmiesetre sem találhatna: túlnagy a bizalmatlanság ama közismert izgatás miatt, melyet a hatósági közegek Dalmáciában a Horvátországgal való egyesülés ellen kifejtének; a horvátok a birodalmi tanácsba való követküldés tervében csak egy újabb kibúvót látnának a két ország egyesítése elől. A horvátok harmadik kívánsága Zengg városnak a határőrvidékből való kikebelezése volt; ezt főképp a hadügyminiszter ellenezte katonai és politikai okokból; igaza is le-

¹ P. N. máj. 2.

hetett abban, hogy Zengg Horvátországnak második Fiuméjává válnék. Fiume t. i. még kir. biztos ráküldésével se volt rábírható arra, hogy Zágrábba képviselőt küldjön.¹

Míg ilyen volt a viszony Bécs és Zágráb között, sajnos, Magyarország felé sem mutatkozott közeledés. A már ismert zágrábmegyei körlevél eszmemenete megfelelt a horvátországi zajosabb közvéleménynek, mely nem szívlelte meg Deák Ferenc intését, hogy Horvátország helye vagy Magyarország oldalán van, vagy a birodalmi tanácsban. A horvát országgyűlés osztályokba oszolva hosszasan készítette elő s azután a teljes ülés hosszán vitatta meg az unió kérdésében hozandó határozatot. Eleinte erősen magyarbarát beszédek hangzottak el, de azután a szeparatisták oly durva támadásokkal illették az unió barátait, hogy ezek — szám szerint 34 képviselő és nyolc mágnás, az országgyűlés színe-java — künn zsviú-kiáltásoktól kísérve elhagyták a gyűlést.²

Ez a csonka országgyűlés fogadta el azután az osztályok központi bizottságának javaslatát az unió kérdésében. A hozott határozat kimondja, hogy Horvátország teljesen önálló állam, önálló törvényhozással, mely csupán personal - únióban áll Magyarországgal; Horvátországban törvény csak az lehet, amit a horvát országgyűlés a horvát királlyal — ki egyúttal magyar király — egyetértőleg elhatároz. A határozat hangsúlyozza a «háromegey-királyság» területi integritását, beleértve Fiúmét is és fenntartva igényét a Muraközre; független kormányzatot is kíván, de elismeri, hogy a magyar király, ha megkoronáztatik, ez a koronázási tény Horvátországra is kiterjed. Amennyiben Magyarország Horvátországnak ezt a függetlenségét elismeri, hajlandó a magyar országgyűléssel tárgyalásokba bocsátkozni s a közös haszon és szükség érdekei szempontjából Magyarországgal még szorosabb viszonyba is lépni, azonban ebből a közösségből a politikai, oktatási, vallási és igazságügyek minderesetre kizárva maradjanak. A két országgyűlés egyenlő számú regnikoláns deputációk útján készítse elő a kötetendő szerződés tervezetét.³

Tehát, mint látjuk, a horvát országgyűlési határozat a personal-unió elvének hangoztatása mellett a szorosabb közjogi viszony létrejöttének lehetőségét nyitva hagyja, s nem nehéz már ebben a határozatban is föltalálni a kiegyezésnek azokat a körvonalait, melyek utóbb, 1868-ban testet öltöttek.

Ellenben semmi magyarázatot nem tűr az a határozat, melyet a horvát országgyűlés ugyanakkor a birodalomhoz való viszony kérdé-

¹ H. H. S. A. Min. Conf. máj. 16., jún. 7., 20., P. N. jún. 16., júl. 20.

² P. N. júl. 14., 16., 17., 18., 19., 20., 21.

³ P. N. júl. 24., 28., aug. 3.

seben majdnem egyhangúlag hozott. Ez ugyan hangsúlyozza a horvátoknak tényekkel beigazolt loyálisát a monarchia iránt, mely őket őszinteségre jogosítja, de kötelezi is; ezzel az őszinteséggel jelenti ki az országgyűlés, hogy a birodalmi tanácsba belépni nem hajlandó. Hasztalanul utalt Haulik zágrábi bíbornok-érsek arra, hogy Ausztria nélkül a sokkal nagyobb Magyarország sem állhat fenn, annál kevésbé Horvátország; véleményével egyedül maradt. Az országgyűlés e határozata oly lelkesedést keltett, hogy a nép azt fáklyásmenettel ünnepelte meg.¹

A «hű» horvátok tehát még előbb kosarozták ki Schmerling urat, mintsem a rebellis magyarok országgyűlése a maga tagadó választ második feliratával megpecsételte volna.

¹ *U. ott* aug. t., 2., 3., 4., 6., 7., 8.

V.

(A leiratra adandó válasz előkészítése; a határozatikért határozati s a Deák felirati javaslata a bizottság előtt; megegyezés nem jön létre. A Deák felirati javaslatának részletes ismertetése, annak előterjesztése az augusztus 8-i képviselőházi ülésben; óriási hatása azonnali egyhangú elfogadásában nyilvánul. Augusztus 10-én a főrendek is lelkesedéssel elfogadják; a két ház elnöke i4-én rövid kihallgatáson átadja a feliratot az uralkodónak, kinek válasza nem nyújt tájékozódást a történendőkre nézve. A képviselőháztól kiküldött bizottságok előterjesztik jelentéseiket, azok közzétételnek. Tisza Kálmán indítványa jelzi a törvényhozás szándékait főképp a nemzetiségi kérdésben; az elfogadtatik. A választ-felirat roppant hatása az országban és a külföldön; a külföldi sajtó legnagyobb része Magyarország igaza mellett foglal állást. A kormány körében még egyszer fontolóra veszik az elnapolás kérdését, de a feloszlítás mellett döntenek; Schmerling manifesztumot kíván, a kormány leiratban állapotik meg, kir. biztos kiküldése mellett, ki a feloszlítást végrehajtsa. Az augusztus zi-i ülésben mindkét ház elfogadja Deák óvását. 22-én mindkét házban kihirdetik a feU oszlatást. A búcsúbeszédék után az országgyűlés tagjai lelkes hangulatban oszlanak szét. 1861. júl., aug.)

Kortársak állítása szerint Deák Ferenc az uralkodói leirat hallatára azt mondta egy ellenzéki képviselnek: «No barátom, most már mind határozatisták vagyunk!»¹ Bizonyos, hogy a leirat a határozati pártiak álláspontját erősítette s bennük reményt keltett arra nézve, hogy Deákot is a maguk oldalára vonhatják.² Kossuthot hívei úgy informálták, hogy Deáknak — akitől minden függ — mindegy, akár felírás lesz, akár határozat — s ami ez utóbbival együtt jár: az országgyűlés szétűzése — csak ami történni fog, egyértelműleg történjék.³

Tényleg Deák már a leirat kihirdetését követő napon tartott első közös értekezletén a két párt kiküldöttjeinek kijelentette, hogy a leirat elfogadhatatlan, de cáfolatot igényel és annak kimondását, hogy a tárgyalások fonala elszakadt. Ezt feliratban jobban lehet elmondani, mert az a fejedelemnek is szól s az egész világnak, holott a határozat csak az országnak. Ő vállalkozik felirati javaslatát néhány nap múlva

¹ Ezt *Beksics* (Kemény Zs. 268. 1.) említi, mint a *Frankenburg* közlését.

² Ezt a reményt fejezi ki *Várady Gábornak* egy, szerző atyjához intézett levele júl. 17-ről, amikor még csak annyit tudtak, hogy «a leirat a lehető legrosszabb lesz». (Berzeviczei lev. tár.)

³ *Kossuth Irataim* III. 654. s.köv. 1.

bemutatni a bizottságnak, ellenben határozat szerkesztésére nem vállalkozik. Deák indítványát többen pártolták, állítólag Tisza Kálmán és Nyáry Pál is; a határozat mellett csak Bónis Samu, Kállay Ödön és Várady Gábor emeltek szót. Deák előzetes megállapodást kívánt volna arra nézve, hogy ha a képviselőháznak a tárgyalást megelőző zárt ülésén a többség a felirat mellett nyilatkozik, e kérdés fölött többé a nyilvános ülésben vita ne legyen. Ezt azonban Kállay Ödön ellenzése megghiúsította; így aztán csak az vált határozattá, hogy Deák elkészíti a maga felirati, a határozati párt pedig a maga határozati javaslatát s mindkettő előterjesztvén, a bizottság majd azután dönt a teendők felett.¹

A következő napokban Deák bezárkózott és felirata felett izzadott.»² A határozati párton ezalatt nagy volt a zavar; a legtöbben meg voltak győződve róla, hogy a javaslat, amit létrehozhatnak, a Deákéval versenyezhetni nem fog; voltak, kik a fősúlyt a határozatban is a leirat okfejtéseinek megcáfolására kívánták helyezni, de voltak, kik — úgyszólván forradalmi térre lépve — a határozattal a törvényhatóságokat s az állampolgárokat az ellentállásra akarták felhívni. A nézetek ily megoszlása mellett nehéz volt a javaslat szerkesztésével megbízandó egyént is megjelölni, pedig az oly munkálat, aminő szóban forgott, alig jöhet létre másképp, mint egy egyén koncepciója gyanánt. Végül hárman kaptak megbízást a szerkesztésre: Tisza Kálmán, Várady Gábor és Perényi Lajos; ezek mindhárman szerkesztettek egy-egy javaslatot, majd — közakarattal — a Tiszáét fogadták el alapul, de abba a másik két dolgozat egyes részeit is beillesztették.³

Így jött létre a határozati párt ama javaslata, mely az augusztus 7-i értekezleten — a Deák javaslata után — felolvasztatott. Ez a javaslat⁴ terjedelmes munkálat, mely nagyobb részében a leirat cáfolatát tartalmazza, de miután nem személyhez szól, nélküli a polémia élénk formáját s a szenvedő forma gyakori használatával és még inkább lapokra terjedő latin törvényidézeteivel nehézkessé válik. A második rész tiltakozás a hatalom múlt és jövő tényei ellen, honarulóknak nyilváníja azokat, kik a birodalmi tanácsba való megválasztást elfogadnak vagy ily választásnál közreműködnek, és súlyos felelősség alá helyezi azokat is, kik a törvénytelen adóbehajtáshoz vagy újonccáallításhoz segédkezést nyújtanak, a törvényhatóságoktól pedig elvárja, hogy az 1848-i törvények alapján elfoglalt tért elhagyni nem fogják.

Nem látszik alappal bírn az, amit Kossuthnak írtak a hazából,⁵

¹ *U. ott; Könyánk] III. 202 — 203. l.*

² Ezt *gr. Dessewffy Emil* írja Budáról, nyilván július 30-ról. (*Emléklapok* Vay M. é. 426. l. A szövegben kétségkívül téves a levél kelte: VIII. 30.)

³ *Kossuthnál és Kőnyinál az id. h.*

⁴ *Közli Kőnyi az id. h.*

⁵ *Id. h.*

hogy Nyáry alkudta ki Deáktól felirati javaslatának azt a kijelentését, mely szerint a leirat elszakította a tárgyalások fonalát, mert ő e kijelentés szükségességét már az első értekezletben hangoztatta s az egyébiránt a felirat egész gondolatmenetének folyománya.¹ Mikor az augusztus 7-i közös értekezleten Deák fölolvasta javaslatát, maga az ellenjavaslat egyik szerzője, Tisza Kálmán oda nyilatkozott, hogy ő — tekintettel különösen ama fontos kijelentésre, de a javaslat egész tartalmára is — az egyértelműség kedvéért kész ahhoz hozzájárulni; a többi határozati-párti tagok azonban ragaszkodtak a maguk javaslatához, s így, bármennyire igyekezett, különösen Ghyczy elnök, a megegyezést létrehozni, a másnapra kitűzött nyilvános ülésben csak azt jelenthette, hogy a megelőző zárt ülésben megegyezés nem jött létre, s így tulajdonképpen mindkét javaslat előterjesztése, kinyomtatása és szétosztása s azután tárgyalásra kitűzése volt várható. Hogy mégis másképp történt, az egy történelmi pillanat szerencsés sugallatának volt köszönhető, melyet kétségkívül a Deák javaslatának a tömeglélekre gyakorolt roppant hatása idézett elő.

Ez a javaslat² oly korszakos fontosságúvá lett történelmünkben, hogy bármily ismertek egyes részletei, el nem mulaszthatjuk itt az egésznek beható ismertetését.

Az országgyűlés — mondja Deák — legelső kötelességének tartotta az uralkodó előtt — első feliratában — kifejteni mindazokat, mik az alkotmány teljes visszaállítására s ezáltal a nemzet megnyugtatására törvény szerint múlhatatlanul szükségesek. «Nem mi szabtuk ezen föltételeket, — úgymond — nem most először kívántatik azok teljesítése. Felsőged elődei ugyanezen föltételek mellett voltak Magyarország koronázott királyai; Felsőgedet Magyarország trónja ugyanazon államszerződés alapján illeti, mely e föltételeket meghatározta. Felterjesztésünkben nem kértünk mi engedményeket, nem hoztunk javaslatba újabb törvényeket jogaink biztosítására. Csak azt kívántuk, hogy a Sanctio Pragmatica egész terjedelmében, minden föltétéleivel s viszonylagos kötelezettségeivel együtt szorosan megtartassék, ősi alkotmányunk, törvényeink, miket a hatalom szava felfüggesztett, ismét visszaállíttassanak».

«Felsőged legmagasabb leiratából fájdalmasan győződünk meg, hogy Felsőged Magyarország fölött tetteleg nem a Sanctio Pragmaticának teljes értelmében kíván uralkodni. Senki sem vonhatja kétségbe, hogy a Sanctio Pragmaticában megállapított nőági örökösödésnek egyik alapföltétele az, hogy Magyarország saját törvényei szerint kor-

¹ *Kecskeméthy* id. m. 200. 1.

² Az országgyűl. naplón és a *P. Naplón* (aug. 9—10) kívül közli *Kónyi* III. 220. s köv. 1.

mányoztassék. Magyarország királyát nemcsak a koronázáskor kiadott hitlevél s letett fejedelmi eskü, hanem a Sanctio Pragmatica is kötelezi törvényeink megtartására. Felsőged ennek ellenére abszolút hatalommal függesztette fel alkotmányunkat s törvényeinket és e fölfüggesztést most sem akarja megszüntetni. Alkotmányunknak csak töredékeit ígéri vissza, elvonva tőlünk a leglényegesebb jogokat. Alaptörvényeinket önhatalmával eltörli s azok helyébe császári diplomát és pátenst állít, miket általunk is alaptörvényeknek kíván tekintetni. Azt követeli tőlünk, hogy a birodalmi tanácsba, mely befolyásunk nélkül abszolút fejedelmi hatalommal alakított, képviselőket küldjünk s a törvényhozási jogot, melyet nemzetünk eddig saját országgyűlésén gyakorolt, legfontosabb érdekeinkre nézve a birodalmi tanácsnak adjuk át; mondjunk le az országnak azon jogairól, hogy saját adója és katonasága fölött saját országgyűlésén határozhasson Meghagyja nekünk, hogy törvényeink egy, fölötté lényeges részét módosítsuk, illetőleg töröljük el s előre kijelentvén, hogy azon törvényékét jövendőben sem fogja elismerni, ezáltal a magyar alkotmányunk s általában minden alkotmányosságnak azon alapelvét, hogy a szentesített törvények csak az összes törvényhozás által törölhetők el, teljesen mellőzve, az ország törvényhozó hatalmát tetteleg megsemmisíti.»

«Az ország alkotmányos önállósága már azáltal meg van támadva, hogy Felsőged ... az országgyűléstől nem is kérdezve, hogy elfogadjam ősi alkotmányának e lényeges megváltoztatását, azt már bevégzett ténynek tekinti és nekünk meghagyja, hogy küldjünk képviselőket a birodalmi tanácsba ... És így Felsőged nem tekinti az országgyűlést oly testületnek, mely a fejedelem és a nemzet között megosztott törvényhozó hatalmat Felsőgeddel együtt gyakorolja, s melynek beleegyezése nélkül törvényt alkotni vagy változtatni nem lehet, hanem tekinti oly testületnek, mely a törvényhozás terén is köteles a fejedelem parancsát törvény gyanánt elfogadni s azt a törvénykönyvbe iktatni.»

Különösen az adófizetés és újoncállítás jogára nézve hivatkozik a felirati javaslat, mint újabb jogforrásra, az *1827-1* IV. t. cikke, mely az országgyűlés kizárólagos jogát e téren minden kétely fölé emeli, és rámutat annak a lehetetlenségére, hogy a nemzet vére és vagyona fölött oly testület rendelkezék, melynek tetemes többsége más tartományok képviselőiből áll, sőt oly tartományokat is képvisel, melyek a német szövetséghez tartoznak. Kimutatja továbbá, hogy a leirat azon törvényidézetei, melyek szerint Magyarország befolyása a közadók legnagyobb részére a múltban is hiányzott volna, merőben tévesek, az illető törvényszakaszok egy szót sem tartalmaznak, mely ez állítást támogatná. Csupán a külügyekre nézve ismerték el törvényeink, hogy azok legfőbb vezetése az uralkodó kezébe van letéve, s ezért meg-

kívánták, hogy a státusminisztériumban magyarok is alkalmaztassanak, de e tekintetben a 48-i törvény is gondoskodott Magyarország befolyásának biztosításáról. Magyarország az örökös tartományok befolyása nélkül határozta meg a magyar katonaság számát, a szolgálát idejét, az újoncállítás módját és föltételeit, törvényeink rendelkeztek aziránt, hogy az idegen katonaság az országból eltávolíttassék s a magyar katonaság visszahozassék s a magyar várakban magyar parancsnokok alkalmaztassanak. Az ország jövedelmeinek kezelése is a törvény szerint önálló és független volt. Mikor a pénz elértéktelenedése következtében 18n-ben a király megbízottjai útján arra szólította fel az országgyűlést, hogy a váltócédulákból 100 milliót vállaljon el az ország terhére, az országgyűlés ezt megtagadta.

«Ezt — folytatja a felirat — nem azért említjük meg, mintha változtatni kívánnánk első feliratunk ama kijelentésén, hogy mi készek vagyunk alkotmányos fogaink sérelme nélkül törvényszabta kötelességünk mértékén túl is megtenni azt, ami szükséges, hogy az eddig fennállott fonák rendszertől összehalmozott súlyos terhek alatt az örökös tartományok jóléte s azzal együtt a mienk is össze ne roskadjon . . . Sőt újra ismétéljük azt . . ., de ha a mi politikai jogaink tekintetbe nem vétetnek, ha törvényes önállásunk megátadatik, ha alapszerződések által biztosított alkotmányunk helyett octroirozott alkotmányt akarnak ránk kényszeríteni, akkor Isten és világ előtt igazolva leszünk, ha semmi oly terhek és kötelezettségek elvállalásába belé nem egyezünk, mikben résztvenni törvény és igazság szerint nem tartoznánk.»

A leirat hivatkozik azokra a közterhekre, melyeket az ország a leviharzott harci események folytán viselni tartozott s ezeket a szorosabb reálúnió bizonyítékaiként akarja feltüntetni. Ezzel szemben Deák utal arra, hogy mindezek a megajánlások az ország törvényei sértetlen fenntartásának föltétele mellett, önkényt és szabad akaratból történtek, a jövőre vonható következtetés nélkül. «Midőn a nemzet — így folytatja — a veszély óráiban, fejedelme által felszólítva sietett megmenteni a hazát, a trónt, bizonyosan nem sejtette, hogy jöhet oly idő, midőn törvényes önállóságának felforgatásával ősi alkotmánya helyett idegen alkotmányt akarnak reá octroirozni, alaptörvényeit pátensekkel cserélik fel, és a hatalom mind e lépéseinek igazolására éppen azokat a tényeket hozzák majd fel, melyek a hazafiúi kötelesség hű teljesítéséből származtak, azon tényeket, melyek a hazát és a birodalmat megmentették. Azok a fejedelmek, kiknek felszólítására az idézett törvények alkotva lettek, nem a parancsoló hatalom szigorú hangján szólották az országgyűléshez, hanem azt a törvényhozó hatalom egyenjogú részesének tekintve, szólottak az alkotmány iránti ragaszkodással és az atyai szeretet bizalmat gerjesztő szavaival s a nemzet

lelkesedéssel fogadta, fiúi bizalommal viszonzotta s buzgalommal teljesítette a fejedelem atyai felszólítását.-

A továbbiakban is a leirat számos törvényidézése van megcáfolva és kimutatva, hogy a törvények vonatkozó rendelkezései inkább az ellenkezőjét bizonyítják annak, amit a leirat belőlük következtetni akar. Rámutat arra is, hogy az az intézkedés, mellyel lotharingiai Ferenc, Mária Terézia férje a trónörökös kiskorúsága idejére annak gyámságával ruháztatott fel, éppen a reálunió ellen bizonyít, mert ha Magyarország alkotmányos önállással nem bírt volna, az magától értetődő lett volna s a nádor gyámi joga szóba se jött volna.

Magyarország jogai nem 1848-ban vették eredetüket, azok benne voltak már régebbi törvényeinkben, a 48-1 törvényhozás csak világosabb és határozottabb kifejezést adott nekik s a kor igényeihez alkalmazta azokat; ellenben a birodalom többi tartományaival való együttes és közös kormányzás éppúgy nincs kimondva az 1741-1 IV. t. cikkben, melyre a leirat hivatkozik, mint ahogy «Magyarország kötelezettségeinek az öszbirodalommal szemben való sértetlen hagyása-, melyet a leirat a 4_8-i törvények bevezetéséből kiolvas, ebben ki nem mondatik.

Az 1848-i törvények Magyarország közjogát és történelmét nem mellőzték; változtattak közjogunkon, mint ahogy változtattak azon a múltban régebbi törvényeink, nevezetesen változtattak azok a törvények, melyek a Habsburg-háznak előbb a fiágon, majd a nőágon való örökjogát a trónra kimondták. Mindezek közjogunk megváltoztatásai voltak a törvényes törvényhozói úton. «Ellenben a kir. leiratban foglalt octroirozások, melyek által Magyarország alkotmánya abszolút fejedelmi hatalommá alakították át, a lényeges alaptörvények császári diplomával és pátenssel cseréltetnek föl s mindez visszaállított ősi alkotmánynak neveztetik, nemcsak ellenkeznek a közjoggal, hanem annak alapelveit felforgatják és Magyarország történelmében ugyan példátlanok.-

«Ami pedig a legmagasabb leiratban említett rázkódtatásokat illeti, azokat nem az 1848-i törvények okozták, hanem azon törvényeknek meg nem tartása . . . Mikor 1848-ban a mi alkotmányunk bővebb kifejtést nyert szentesített törvényekben, ugyanakkor ugyanazon fejedelem az örökös tartományoknak is adott alkotmányt. Az az alkotmány octroirozott volt, nem foglalta magában azon elkülönözési irányt, ami vádképpen a mi törvényeink ellen fölhozatik, még a cseh korona országai sem nyerték vissza azon önállást, mely őket történelmi múltjuknál s egykori, erőhatalommal szétéptett jogaiknál fogva megillette volna. És mégis csakhamar elvétellett az örökös tartományoktól is az octroirozott alkotmány, melynek alapelveit a fejedelmi hatalom állapította meg. Ha tehát azokban hiány volt, annak a hiánynak nem a népek voltak okai, mert ott is történtek rázkódtatások, ott is behoza-

lött az abszolút rendszer. Sőt még Horvátország is, mely fegyvert fogott az 1848-i törvények ellen, velünk s a többi tartományokkal hasonló sorsban részesült. A rázkódtatások tehát, a veszélyek és az abszolút rendszer, mely behozott, nem a 48-i magyar törvényeknek voltak következményei, miután az abszolút rendszer ott is behozott, hová a magyar törvény ki nem terjedt, sőt még ott is, ahol azon törvények ellenszegülésre találtaké

A továbbiakban a felirat az alkotmány állítólagos visszaállításának módját bírálja. «Az ősi megerendszer csak félig állítottatott vissza; hatáskörének legnagyobb része idegen tisztviselők kezeiben maradt, kik most is az abszolút rendszer önkényes hatalmával járnak el. Erőszakkal hajtják be az adót, melyet az országgyűlés soha meg nem ajánlott, és e törvényellenes eljárásnál eszközül használják még a rendes katonaságot is, melynek pedig szebb és magasabb rendeltetése van, mit a legnehezebb időkben is híven és vitézül teljesített, s melyet az ilyenmű szolgálattól megkímélni az állam érdekében állott volna . . . A felállított főbb kormányzések sem törvényesek, mert az 1848-i III. t. cikk szerint nem kormányzéseknek, hanem felelős miniszteriumnak kellene a közigazgatás élén állania.»

A királyi teljhatalomra való hivatkozással szemben megjegyzi a felirat, hogy a Sanctio Pragmatica nem ismer királyi teljhatalmat a törvényhozás terén. «A magyar király visszavetheti az elébe terjesztett új törvényjavaslatokat, felszólíthatja az országgyűlést újabb törvények alkotására; de a már egyszer királyi szentesítéssel megerősített törvényeket mindaddig, míg azok a rendes törvényhozás útján el nem töröltettek, szintúgy tartozik megtartani, mint tartozik az ország és annak minden egyes polgára.» Azt az eljárást tehát, mit a kir. leirat követ, midőn törvényeinkről s jogainkról abszolút hatalommal rendelkezik s az októberi diploma és februáriusi pátens alapjára akarja fektetni a magyar alkotmányt, fénytelenek vagyunk csak a tizenkét évig fennállott abszolút rendszer újabb alakú folytatásának tekinteni s ahhoz hozzá nem járulhatunk, mert ha ezt tennők, hűtlenek volnánk a törvényhez, hazához s lelkiismeretünkhöz».

«Nem akarjuk mi veszélyeztetni a birodalom fennállását, nem akarjuk a Sanctio Pragmatica szerint jogosan fennálló kapcsolatot felbontani. Az 1848-i III. te. 13. szakaszából kitűnik, hogy e kapcsolatot a 48-1 országgyűlés is fenn akarta tartani, ... s ez az országgyűlés is kijelentette már első feliratában, hogy az örökös tartományok alkotmányos népeivel mint önálló, szabad ország, függetlenségünk megővése mellett hajlandók vagyunk esetenként szabadon és nyílt őszinteséggel érintkezni- . . .

«Meg vagyunk arról is győződve, hogy az 1848-i törvények sem a birodalom célszerű kormányzatát, sem annak nagyhatalmi állását

nem veszélyeztetik; de veszélyezteti azt azon rendszer, melynek elfogadására minket is kényszeríteni akar a legmagasabb leirat . . . Azon nemzet, mely híven megőrzött alkotmányának s törvényeinek pajzsa alatt jogait és érdekeit biztosítva látja, nem kénytelen más helyzet, más viszonyok után sóvárogni ... Az egyes államok nagyhatalmi állása nem egyedül rendes hadseregeik számától függ; a legderekabb hadsereg mellett is veszélybe dőlhet az állam, ha annak védelme a népek érzelmében nem gyökerezik. Tizenkét évig állott fenn nálunk is az abszolút rendszer; de nem árasztott boldogságot a népre, nem tette az államot gazdagabbá és hatalmában nagyobbá . . . Ma már a politikai szabadsághoz, a törvényes függetlenséghez való ragaszkodás érzelmének mellőzésével népeket és országokat politikai teóriák szerint akarataik ellenére átalakítani ritkán sikerül ... Az ily átalakítást az ország oly súlyos csapásnak tekinti, mely attól fosztja meg, mi előtte a legszentebb volt. Fogja-e szívesen védeni és támogatni azon állapotot, melyet keserű érzelmekkel tűr? Azon szorosabb, de kényszerített kapcsolat mellett, mely az országban ily érzelmeket támaszt, jobban és könnyebben lehet-e kormányozni, mint a tágabb, de önkényes egyesülés mellett, mely senkinek sem fáj s melyet a nemzet jogaival és alkotmányával megférőnek tekint?» . . .

«Kényszerített egység nem teszi erőssé a birodalmat. Az egyes országoknak sértett önérzete s a kényszerítésből származott keserűség szétválási, sőt talán végelszakadási vágyakat ébresztenek, s a miatt a birodalom akkor lesz majd leggyöngébb, midőn összes erejére s népeinek egész lelkesedésére legtöbb szükség volna ... A keserűség érzete lehangol minden áldozatkészséget s elfojtja a bizalmat azon hatalom iránt, mely a polgároknak anyagi érdekeit nem tudja, politikai jogait pedig nem akarja kímélni» . . .

«Az abszolút rendszer keletkezésekor vezérelvül egy eszmét állított fel: az összes birodalom központosított egységének eszméjét. Azon államférfiak, kik ezen eszmét felállították, eltörölték s leromboltak mindent, ami útjokban állott, fáradságot s pénzt nem kíméltek s tizenkét év alatt a jövő nemzedékek jövedelmét is elköltötték . . . Ekkor Felséged maga szüntette meg a rendszert, de azon eszmét, melyet az vezérelvül állított fel, melynek minden jogot, minden tekintetet feláldozott: a központosított egységnek eszméjét kiindulási pontul továbbra is fenntartotta ... Ha Felséged birodalmát szabadnak s valóban erősnek óhajtja, nem kényszerített egység, hanem a népek szabad akarataiból származott kölcsönös egyetértés által érheti el azt és e célra a központosított egységnek elméletileg talán kecsegtető, de gyakorlatilag nem létesíthető eszméjét kiindulási pontul nem választhatja) . . .

«De leginkább megdöbbenő volt reánk nézve s úgy hisszük, az összes birodalom minden alkotmányos érzelmű polgárára nézve azon

alkotmányellenes elv kimondása, hogy Felsőged az 1848-i törvények elismerésére magát személyesen kötelezettnek nem tartja.»

«Ha joga van a fejedelmnek az elődje által szentesített törvényekét a maga személyére nézve kötelezőknek el nem ismerni, mi lesz akkor alkotmányunknak, az ország törvényes szabadságának, alkotott és alkotandó törvényeinknek biztosítéka? . . . Töröljük ki az alkotmányból a kötelezettségnek azon folytonosságát, mely nemzedékről nemzedékre száll s a fejedelmekre úgy, mint a népekre egyaránt kiterjed: minden alkotmányosság és minden államnak biztossága az események játéka lesz . . . E folytonosság tagadása mellett az érdekek összeütkezésénél minden kérdés csak az önkény hatalmával vagy a fegyver élveivel volna megoldható, s a népeknek és a fejedelmeknek nem volna egyéb választásuk, mint abszolút uralkodás vagy forradalomé

Az első feliratnak az országgyűlés kiegészítése iránti kívánságát a leirat megtagadja, illetve e kérdés megoldását csak akkorra ígéri, ha az országgyűlés előbb az örökös tartományok iránti viszonyt a legmagasabb szándék értelmében megállapította. «Előbb tehát a ki nem egészített országgyűlésnek el kellene a nemzet nevében alaptörvény gyanánt fogadnia az abszolút hatalommal kiadott októberi diplomát és februáriusi pátenst, képviselőket küldeni a birodalmi tanácsba, a szentesített törvények legfontosabb részét módosítani vagy eltörölni, s ha ekképen az ország alkotmányát diplomák és pátensek szerint átalakította s az ország jogait és így a meg nem hívottakét is feláldozta, majd akkor és csak akkor lesz kiegészítve az országgyűlésé

Erdély meghívására nézve nevezetesen azt mondja a leirat, hogy Erdély uniója Magyarországgal a szász és román nemzet beleegyezése nélkül lett elhatározva. Erre nézve a felirati javaslat rámutat arra, hogy az únót úgy Erdély, mint Magyarország törvényes országgyűlése mondta ki s a király azt szentesítette; az erdélyi országgyűlésen az akkori rendi szervezet értelmében a szászok és románok is képviselve voltak. Vagy talán az egész román és szász népnek kivétel nélküli beleegyezése lett volna szükséges? Ha ezt az elvet alkalmazzuk, hogy fognak akkor majd a birodalmi tanács határozatai megállani, ha azokba a cseh vagy lengyel követeknek, a cseh vagy lengyel népnek valamely része belé nem egyezett? És ha régibb törvényeink érvényét lehet kétségbevonni azért, mert azokat nem népképviselői, hanem rendi országgyűlések alkották, akkor kétségesekké válnak azok a törvények is, melyek által a nemzet a trónöröklés jogát a dicsőségesen uralkodott Habsburg-háznak előbb fiágára, majd nőágára nézve is megállapította.

Horvátországra, Fiúméra s a határőrvidékre nézve is megcáfolja a felirati javaslat a leirat állításait; Horvátországot a 48-i törvények semmi, addig gyakorolt jogától meg nem fosztották. Fiúmének Magyarországhoz való közvetlen tartozása törvényeink értelmében két-

ségtelen. A végvidék az 1848-i V. cikk értelmében szintén meghívandó a magyar országgyűlésre; de nem is méltányos, hogy mikor a birodalom minden részeinek alkotmány adatott vagy ígértetett, abból csak azok legyenek kizárva, kiket az ország védelme sokkal súlyosabban terhel, mint másokat.

A nemzetiségi kérdésre nézve a felirati javaslat visszautasítja azt a vádat, mintha a 48-1 törvények a nem magyarajkú lakosság jogait sértették volna; az azokban a nyelvekre nézve foglalt rendelkezések vagy ismétlései régebbi törvényeinknek, vagy kifejezései a folytonos gyakorlatnak. Ezzel szemben az abszolút rendszer minden nemzetiségre nézve kimondván az egyenjogúságot, azt azzal valószínűsítette meg, hogy törvénykezésben, közigazgatásban és iskolában mindenütt a német nyelvet hozta be. Nemzetiségeink jogai és érdekei már most is több méltánnyal találkoznak, mint a legtöbb európai államban, de a magyar országgyűlés kész azokat a közérdek korlátai között törvény által is biztosítani, s e célból már bizottságot is küldött ki, hogy a majdan kiegészítendő országgyűlés törvényhozói munkáját előkészítse, mely megbízatásnak ez már meg is felelt.

Miután a javaslat a trónról való lemondások törvényes hiányainak pótlására nézve fenntartja az első felirat kívánalmát, összefoglalja a mondottakat s ismétli Magyarország közjogának törvényes alapelveit.

A Pragmatica Sanctio állami alapszerződés, melyet a nemzet a királlyal kötött, s mely viszonyos kötelezettségeket foglal magában: a nemzet kiterjeszti a trónöröklés jogát az uralkodóház nőágra, viszont a király biztosítja a nemzetet, hogy ő és utódai az országot csak saját törvényeinek megfelelő módon fogják kormányozni. A Sanctio Pragmatica szerint Magyarország és az örökös tartományok között semmi más kapcsolat nincs, mint az uralkodóház azonossága s az egyedül erre alapított feloszthatatlan és elválaszthatatlan birtoklás.

Ezután elősoroltatnak az alkotmányt leghathatósabban biztosító 1715-i, 1741-i, 1790-i és 1827-i törvénycikkek. Majd a sérelmek újabb elősorolására tér át a javaslat: a Pragmatica Sanctio föltételeinek mellőzésére a trón elfoglalásánál; az alkotmány önhatalmú felfüggesztésére s csupán némely részeinek visszaállítására; az októberi diplomának és februáriusi pátensnek Magyarországra alaptörvényként való kiterjesztésére; Magyarországnak a birodalmi tanács törvényhozó hatalma alá rendelésére; arra a fejedelmi kijelentésre, mely a szentesített törvények egy részének érvényét és személyére nézve kötelező erejét el nem ismeri; az országgyűlés törvényes kiegészítésének megtagadására s a most is alkotmányellenesen folyó kormányzásra.

Ezekhez a sérelmekhez fűzi azután a javaslat a nemzet tiltakozását és jogaihoz való törhetetlen ragaszkodásának kijelentését.

Kénytelenek vagyunk — úgymond — kijelenteni, hogy mi a Sanctio Pragmaticához s annak minden feltételeihez kivétel nélkül ragaszkodunk, semmit, ami azzal bármi részben ellenkezik, alkotmányszerűnek nem tekinthetünk s el nem fogadhatunk. El nem fogadhatjuk a múlt évi október 20-án kiadott császári diplomának s a f. évi februárius 26-án kiadott pátensnek Magyarországra is szándékolt kiterjesztését s azoknak tartalmát sem tanácskozásainkban alapul nem vehetjük, sem Magyarországra kötelezőknek el nem ismerhetjük. Ünnepelesen tiltakozunk az ellen is, hogy a bírod, tanácsnak Magyarország felett bármi részben törvényhozási vagy rendelkezési hatalma lehessen s kijelentjük, hogy mi abba képviselőket küldeni nem fogunk, s minden oly választásokat, mik az országgyűlésen kívül e célra netalán történhetnének, valamint az ily választásoknak elfogadását is alkotmányunk megsértésének nyilvánítván, el nem ismerjük, hogy az ekkép választottak Magyarországot bármi tekintetben képviselhetnék.»

«Kinyilatkoztatjuk, hogy a birodalmi tanácsnak Magyarországra s a kapcsolt részekre vonatkozó rendeleteit alkotmányelleneseknek s érvényteleneknek kell tekintenünk, semmi terhet, semmi kötelezettséget, mit a bírod, tanács megállapít, semmi kölcsönt, melynek fölvetését elhatározza, az állam vagyonának semmi eladását, mihez beleegyezését kimondja, Magyarországra nézve kötelezőnek el nem ismerünk s kénytelenek leszünk azt minden időben úgy tekinteni, mint az ország beleegyezése nélkül jogtalanul történtet.»

«Kijelentjük, hogy a nemzetnek azon alkotmányos jogát, miszerint saját adója s katonasága felett mindig saját országgyűlésén rendelkezett, továbbra is sértetlenül akarjuk fenntartani . . . Szorosan ragaszkodunk az ország azon alkotmányos jogához, miszerint a törvényhozó hatalom mind új törvények alkotására, mind azok módosítására vagy eltörlésére nézve a fejedelmet s a törvényesen egybegyűlt országgyűlést illeti . . . Ennélfogva ragaszkodunk az 1848-i törvényekhez is egész terjedelmükben s azokat, mint alkotmányyszerűleg hozott s királyi megerősítéssel ünnepelesen szentesített törvényeket teljes jogérvényűeknek tartjuk.»

^Kijelentjük, hogy az országgyűlés törvényszabta teljes kiegészítése előtt sem törvények alkotásába, sem a királyi hitlevél feletti értekezletbe nem bocsátkozhatunk.»

«Kijelentjük végre, hogy az ország jelenlegi kormányzatát, különösen a nem alkotmányos tisztviselőknek abszolút hatalmú eljárását törvényelleneseknek s a hazai törvények súlya alá esőknek, a törvény ellen kivetett s behozott direkt és indirekt adókat s azoknak fegyveres erővel behajtását alkotmányellenesnek vagyunk kénytelenek tekinteni.»

«Fájdalommal látjuk, hogy Felsőged a legmagasabb kir. leirat

által minden kölcsönös értekezletet lehetetlenné tett s azoknak fonalát végkép megszakasztotta. A legmagasabb kir. leirat nem áll a magyar alkotmány alapján, hanem az abszolút hatalommal kiadott s alkotmányunk lényegével ellenkező császári diplomát és pátenst tűzte ki fő-törvényül; minket pedig a hon iránti kötelesség és képviselői állásunk s önmeggyőződésünk szorosán a magyar alkotmányhoz kötnek, mi csak annak alapján tanácskozhatunk. E két egymástól eltérő, sőt egymással ellenkező irány óhajtott egyesülésre nem vezethet. Nekünk az irányt legszentebb kötelességünk tűzte ki s azt elhagynunk nem szabad. Mély sajnálattal mondjuk ki tehát, hogy a legmagasabb kir. leirat folytán kénytelenek vagyunk mi is az országgyűlési értekezletek fonalát megszakasztottnak tekinteni.»

«Lehet, hogy nehéz idők következnek ismét hazánkra, de a megszegett polgári kötelesség árán azokat megváltanunk nem szabad. Az ország alkotmányos szabadsága nem oly sajátunk, melyről szabadon rendelkezhetnénk; hitünkre bízta a nemzet annak hű megőrzését, s mi felelősek vagyunk a haza s önlekiismeretünk előtt. Ha túrni kell, túrni fog a nemzet, hogy megmentse az utókornak azon alkotmányos szabadságot, melyet őseitől öröklött. Túrni fog csüggedés nélkül, mint ősei túrtek és szenvedtek, hogy megvédhessék az ország jogait; mert amit erő és hatalom elvesz, azt idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják, de miről a nemzet, félve a szenvedésektől, önmaga lemondott, annak visszaszerzése mindig nehéz és mindig kétséges. Túrni fog a nemzet, remélve a szebb jövődöt s bízva ügyének igazságában.»

A Deák felirati javaslatának felolvasása oly soká tartott, hogy a szónok kérésére s a Ház beleegyezésével Szalay Lászlónak háromszor kellett Deákot a felolvasásban fölváltania. Ennek ellenére s bár a forró augusztusi napon a zsúfolásig megtelt teremben fülledt volt a levegő, a feszült figyelem, érdeklődés, sőt lelkesedés egy percig sem lankadt el; a felolvasást sűrűn szakították meg a zajos, sőt viharos tetszés^ nyilatkozatok s végén — az országgyűlési napló szerint — «óriási zajban kitörő közhelyeslés, léget rázkódtató taps és szünni nem akaró viharos általános éljenzés» jutalmazta a szónokot.

Az elnöktől elrendelt mintegy tíz percnyi nyugtalan szünet után, mely az eljárás módja iránti megegyezésnek volt szánva, a határozati párti öreg Bernáth Zsigmond szólalt fel s indítványozta, hogy ez az «angyali tollal» megírt felirat minden további vita és részletes tárgyalás nélkül egész terjedelmében egyhangúlag fogadtassék el. A Ház túlnyomó része beleegyezése jeléül azonnal föllállott és helyeslésbe tört ki. Ekkor fölkelt Tisza Kálmán, az ellenjavaslat egyik szerzője és kijelentette, hogy ő a Deák javaslatában erős meggyőződését, legszentebb elveit, egészen lelkének titkos sejtelméig kifejezve találja, amiért

a többség kívánsága előtt szívesen hajol meg. Emlékezetes szavakban utalt arra, hogy a nemzet bizonytalán nem fog fegyvert ragadni: csend lesz e honban és nyugalom, de ne reméljék elleneink, hogy az a sírnak élettelen csendje; csend lesz és nyugalom, de olyan, mint a természetben éjnek idején, melyből a piruló hajnallal megedzve, megerősödve támad az élet.

Ghyczy elnök minden ellentmondás nélkül, a nélkül, hogy a határozati párt javaslatát csak szóba is hozta volna valaki, kimondhatta, hogy a képviselőház e felirati javaslatot, mely az egész magyar nemzet közérzelmeit, közahaját fejezi ki, egyhangúlag elfogadja s hozzájárulás végett a főrendekkel közli.

Ez az ihletés elhatározás valóban a perc szüleménye volt, mert az ülés előtt még voltak legalább száznegyvenen, kik határozatot kívántak. Hogy a megegyezés létrejött s még a szabályellenes rögtöni határozathozatalba is mindenki belényugodott, az elsősorban a Deák műve ellenállhatatlanul meggyőző hatásának s annak tulajdonítandó, hogy annak éles és határozott hangja tulajdonképpen a felirati és határozati párt közötti minden elvi ellentétet kiküszöbölt. Ha voltak is elégedetlenek, azok nem mertek nyilatkozni, s másrészt voltak sokan, akik az azonnali határozatot azért is indokoltak tartották, mert attól féltek, hogy a felirat éles hangja miatt az országgyűlést rögtön szétugrasztják s így nem lesz ideje a szabályszerű eljárás szerint határozatot hozni.¹

A főrendek augusztus 10-én gr. Szapáry Antal pártoló felszólalása után lelkesedéssel járultak hozzá a Deák «remekművé»-hez, csupán néhány, jobbára leírásból eredő stiláris módosítást kívánva, melyekhez a képviselőház augusztus 12-én készségesen hozzájárult. A két elnök ezúttal is megbízást kapott a felirat személyes átnyújtására.

Habár már az augusztus 1 i -i koronatanács elhatározta a magyar országgyűlés feloszlatását, a két elnök fogadtatása az uralkodó által augusztus 14-én a szokásos formák között ment végbe² s a császár mindössze ennyit mondott válaszképpen: «Magyar királyságom országgyűlésileg egybesereglett főrendéinek és képviselőinek ezen feliratára feleletemet érett megfontolás után a legrövidebb idő alatt megfogom küldeni.»³ Azután magánkihallgatáson fogadta Apponyit s Ghyczyt s ez utóbbinak — megbízható közlés szerint — azt mondta, hogy örül, hogy újból láthatja, de még jobban örülne, ha más tartalmú feliratot hozott volna. Mikor Ghyczy e megjegyzésre válaszolni akart,

¹ Kónyinnál 111. 272. s köv. 1., *Kossuthnál* id. h., *Kecskeméthy* id. h., *Máriássy János* képviselő levele szerző atyjához aug. 8-ról (berzeviczei l. t.).

² *II. II. S. A. Min. Conf.* aug. 11. Fölmerült az eszme, hogy a feliratot csak a kancellár vegye át, de Forgách ellenzése következtében azt elejtették.

³ *P. N.* aug. 15.

a császár szavába vágott azzal a kérdéssel, hogy meleg van-e Pesten? s a Ghyczy igenlő válaszával a kihallgatás véget ért.¹ Ghyczy ezúttal is jelentést tett a képviselőháznak eljárásáról,² melyet az éljenzéssel és elismeréssel vett tudomásul.

A képviselőház a maga megszámlált napjainak hátralevő részét arra használta fel, hogy némely közérdekű kérdésre nézve legalább anyagot nyújtson és irányt jelezen a jobb jövő számára. Tudjuk, hogy több szakbizottság volt megbízva az erre vonatkozó előkészítő tanulmányokkal; ezek most meglehetősen sietséggel végezték be munkájukat s terjesztették elő³ jelentéseiket, hogy azok legalább kinyomathatók s közzétehetőek legyenek. Legkevesebb gyakorlati jelentősége lehetett akkor, mikor már a halálharang megkondult az országgyűlés felett, a törvénytelen adószedés ügyében kiküldött bizottság munkálatának; e tárgyban az országgyűlés álláspontját úgyis világos kifejezésre juttatták a feliratok. A Nemzeti Múzeum tárgyában kiküldött választmányának Tisza Lajos előadótól készített jelentése⁴ kimutatja a múzeumi pénzalap sanyarú állását s az intézet javadalmazásának elégtelenségét, kimutatja a körülbelül 50,000 frtnyi évi szükségletet s a beruházásokra fordítandó 160,000 frtnyi összeget; végül egy öttagú országos választmányra kívánja bízni az intézet legfőbb vezetését. A Nemzeti Színház ügyében kiküldött választmányának Jókaitól szerkesztett terjedelmes és számos kimutatással s okmánnyal fölszerelt jelentése⁵ az előzmények történeti kifejtése után tiszta világot vet első nemzeti játékszínünk akkori, az abszolutizmus alatti elhanyagoltatás miatt éppen nem rózsás állapotaira, terhes eladósodására, melyből csak nagymérvű nemzeti áldozatkészség mentheti ki. A Lónyay Menyhért előadótól származó bizottsági javaslat röviden felöleli az összes sürgősebb törvényhozási feladatokat.¹

Legnagyobb horderővel bírt a képviselőház bizottsági munkálatai között kétségtelenül az, mely az Eötvös kezdeményezésére s az ő irányítása mellett jött létre, s melyhez egy készitendő törvényjavaslat pontozatai is járultak, míg a bizottság néhány román tagja különvélemény gyanánt egy más törvényjavaslatot terjesztett a Ház elé.⁷

A bizottság e jelentése szerint az elé a kérdés elé volt állítva, vajjon

¹ Ezt *Wertheimer* közli id. művében (I. 194. 1.) gr. Andrassy Gyula egy levele nyomán.

² Az aug. 21 -i ülésben.

³ Az aug. 9-i, 12-i és 21 -i ülésekben.

⁴ Közölve az országgyűlési irományokon kívül az *Osterlamm*-féle már id. 1861 -i kiadás III. kötetének 432. s köv. 1.

⁵ *U. ott* 398. s köv. 1.

⁶ *U. ott* 384. s köv. 1.

⁷ *U. ott* 387. s köv. 1., *P. N.* aug. 14.

a hazában élő nemzetiségek részéről megnyilatkozott kívánalmakat vegye-e javaslata alapjául, vagy kijelölje azokat a határokat, melyeken belül az egyes nemzetiségek igényeiket szabadon érvényesíthetik? A bizottság ezt az utóbbi utat választotta, főleg azért, mert nemzeti^ ségeink az ország különböző területein való elvegyülése a területi elkülönítést — mely különben is lerombolná az ország politikai egységét — lehetetlenné teszik. Ehhez képest a következő főelvekben állapodott meg: a) hogy Magyarországnak minden ajkú polgárai politikai tekintetben csakis egy nemzetet, a magyar állam történelmi fogalmának megfelelő egységes és oszthatatlan magyar nemzetet alkotják; és b) hogy az országban lakó minden népek, névszerinti a magyar, szláv, román, német, szerb, orosz, stb. egyenjogú nemzetiségeknek tekintendők, melyek külön nemzetiségi igényeiket az ország politikai egységének korlátain belül az egyéni és egyesülési szabadság alapján, minden további megszorítás nélkül szabadon érvényesíthetik.

Ezeket az elveket alkalmazzák azután a négy fejezetre oszló törvényjavaslati pontozatok az egyesek és testületek nemzetiségi jogaira, a törvényhatóságokra, az államhatóságokra és az országgyűlésre, abban a szabadelvű szellemben, amint azt azután, hét év múlva az immár törvényalkotó országgyűlés a nemzetiségek egyenjogúsításáról szóló törvényekben megvalósította. A román kisebbség javaslata természetesen ennél sokkal messzebbmenő, partikularisztikus irányban próbálja a kérdést a keleti egyházak szervezetére is kiterjedőleg megoldani.¹

A képviselőház, különösen e kérdésre való tekintetből, de figyelembe véve a Lónyay-féle javaslatot is, nem érte be azzal, hogy a bizottsági munkálatot nyilvánosságra hozza, az augusztus 21 -i ülésben a Tisza Kálmán indítványára kimondta, hogy bár a képviselőház törvényellenes ki nem egészítése, valamint a törvényes kormányközegek hiánya által akadályozva van a törvényhozási munkában, addig is, míg erre képesítve lesz, kijelenti, hogy 1. az országban lakó minden nemzetiségnek az ország területi s politikai integritásával nem ellenkező bármely igényeinek a feliratokban kifejtett elvek alapján való kielégítését; 2. a különböző vallásfelekezetek közötti polgári és politikai teljes jogegyenlőségnek életbeléptetését és az izraelitákra kiter-

¹ E bizottsági munkálat kapcsán behatóan és tárgyilagosan fejtegeti a nemzetiségi kérdés akkori állását *Kecsleméthy A.* majdnem egykorú id. művében 169. s köv. l. Egészen a Scotus Viator szellemében ítéli meg e kérdést *Reds Heh* id. m. 111. 285. s köv. l. s hasonlóan nem elfogultság nélkül emlékezik meg róla *Rogge* id. m. II. 144. s köv. l. A rendőrminiszternek egy aug. 9-ről a magyar kancelláriához intézett átiratából (O. L. Kanc. e. i. 895. sz.) az tűnik ki, hogy a nemzetiségi kérdésben a határozati pártnak is volt egy, Perényitől szerkesztett munkálata, mely úgy látszik nem került nyilvánosságra.

jesztését; 3. az úrbérrel rokon természetű mindennemű birtokviszos nyoknak a tulajdonjog sérelme nélkül, mindkét fél iránti méltányosság, kárpótlás, illetőleg megváltás alapján megszüntetését a törvények alkotására képesített országgyűlés első és legfontosabb teendői közé sorolja.¹

Ez a határozat már egy neme volt a végrendelkezésnek, mellyel a végét bekövetkezni érző országgyűlés megbízójához, a nemzethez fordult. Azonban a legbecsesebb hagyomány, mely erről a rövid, de emlékezetes országgyűlésről a nemzetre szállott, mégis a két felirat volt, a Deák művei, melyek együttvéve — s a második talán még inkább, mint az első — valóságos hitvallását alkották a jogaiért és létéért küzdő nemzetnek, kijelölték a híven követendő irányt akkorra is, mikor a nemzetnek törvényes vezére, szószólója, képviselője nem lesz, és felvilágosították az összes nemzeteket a felől: mit akar a magyar nép, mi az, amiért küzd és kinek van ebben, a hatalommal vívott egyenetlen harcban igaza? ² «Elveszhetünk ma, — írja ama kornak egy konzervatív érületű publicistája — de ha ezer év múlva fogja valamely poros oklevéltárban fölfedezni a történetbúvár e két okmányt, napnál világosabban fogja látni, hogy itt egy nemzet veszett el, mely jogának büszke öntudatával bírt és becsülettel kész volt teljesíteni kötelességét.»³ Még a magyar nemzeti politikával szemben gáncsoskodók is kénytelenek Deák ez alkotása s annak megtámadhatatlan igazságai előtt hódolattal hajolni meg; ⁴ s a legfényesebb igazolását felfogásának találta meg Deák nagy politikai ellenfelénél, Kossuthnál, ki pár nappal a második felirat elfogadása után ezt írta Jósika Miklósnak: «Deák, mint a törvényesség embere, a nemzet törvényes jogait férfiasan megvédte. Akárhova fordul a kocka, e felírás után senki sem fogja mondhatni Európában akár azt, hogy a magyar a békés kiegyenlítés kísérletét ki nem merítette, akár azt, hogy csak egy hajszálnyival is többet kívánt, mint amihez törvényes jogát cáfolhatatlanul bebizonyíthatá. Ha e felírás után törésre kerül a dolog, Isten, világ s a történelem előtt csakis az osztrák házra háruland a felelősség. D'avoir mis Tennemi dans le tort devant l'opinion publique nem csekély nyeresmény. S ez Deák érdeme.»⁵

Benn az országban a Deák feliratát ugyanaz a lelkesedés fogadta, amely az országgyűlés két házában elfogadásakor megnyilatkozott s amely elszánt bizalmat öntött a lelkekbe a jövővel szemben is. Szögyény joggal írhatta augusztus 11-ről Vaynak, hogy «a kibékülés ára már most a legjobbknál is oly magas, hogy annak megadását három hét előtt

¹ P. N. aug. 23.

² Lásd Eisenmann id. m. 332. l.

³ Kecskeméthy id. m. 204. l.

⁴ Pellich id. m. II. 127. l.

⁵ Irataim III. 648. l.

mi sohasem javasoltuk volna!»¹ Falk a Pesti Naplóban azt írta, hogy bízik az országgyűlés feltámadásában,² ellenben Kemény a reakció és a forradalom rémképét látta maga előtt.³ Igaz, hogy a Kossuth hívei neki oly jelentéseket és kimutatásokat küldtek a hazából, melyek szerint ez időben a forradalmi sereg már készen állott az országban; 112,500 gyalog és 13,900 lovas katonára számítottak, mint biztosra, 14,700-at bizonytalanként vettek számba.⁴ Ezek a papiroson való készülődések a bécsi rendőrminisztériumnak sok gondot okoztak; hanem a több mint százezer «katona» között, akiket Komáromy György nyilvántartott, vajmi kevesen voltak, akik a forradalmi bizottság egyszerű intésére valóban készek lettek volna fegyvert fogni.

Legcsodálatosabb volt azonban a Deák Ferenc feliratainak hatása a külföldre. Elmondhatjuk, hogy a magyar ügy sem azelőtt, sem azóta soha az európai közvéleményben annyi megértéssel és oly rokonszenvvel nem találkozott, mint 1861 nyarán.

Ha Kossuth utóbb azt írta, hogy Magyarországnak az első feliratban megnyilvánult kiegyezési készsége úgy Párizsban, mint Turinban megszüntette a bizalmat hazánk iránt,⁵ az talán csak azokra a körökre nézve áll, melyekkel ő maga legtöbbet érintkezett s melyek az ő véleményének befolyása alatt állottak. A legkülönbözőbb nemzetek érdeklődése a magyarországi fejlemények iránt a Deák első felirati javaslata óta szakadatlanul nőtt és terjedt s elkísérte a nemzet küzdelmét egészen bukásáig azért, hogy még bukását is dicsfényvel övezzék. Ismerjük Garibaldi nyilatkozatait s említettük az angol parlamentben elhangzott magyarbarát interpellációkat. Június 17-én gr. Montalambert Károly hírneves francia politikus és író b. Eötvös József barátsága révén hosszabb időre Magyarországra jött, eljárta sűrűn a főrendiház üléseire, megismerkedett Deákkal, ki nagy benyomást tett rá s távozása után «Egy gyászoló nemzet» című könyvében s a *Revue des deux Mondes*-ban közzétett leveleiben adott kifejezést Magyarország iránti szinte rajongó szeretetének.⁶ Augusztus elején Smolka Ferenc, a nagy lengyel hazafi, több honfi- és képviselőtársával Budapesten időzött⁷ s bizonyára itt merítette a magyar kérdésnek azt a beható ismeretét, melynek utóbb a birodalmi tanácsban tartott beszédjében oly fényes kifejezést adott. Az osztrák kormány a lengyel politikusok látogatását összeköttetésbe vélte hozhatni a magyar országgyűlés

¹ *Vay Emlékl.* 433. l.

² *P. N.* aug. 23.

³ *Beksics* Kemény stb. 269 — 270. l.

⁴ *Kossuth* id. köt. 646. s köv. l. 160. s köv. l.

⁵ *U. ott* 680. l.

⁶ *Concha Győző: «Lötvös és Montalambert barátsága»* (Budapest, 1910. Szt. István-Társ.)

⁷ *P. N.* aug. 11.

magatartásával is.¹ Az országgyűlés felosztatásakor feltűnően sok külföldi hírlapíró jelent meg Pesten.¹

Már ez az érdeklődés is megmagyarázza a jól értesültséget, mely a külföldi sajtót jellemezte ez időben a magyar kérdésre nézve, s a figyelmet, melyet arra fordított. De nagy része volt ebben az emigráció még külföldön maradt tagjainak is, különösen Horn Edének, ki Párizsban nagyon előkelő publicisztikai állást foglalván el, tollát lelkesedéssel bocsátotta a magyar ügy szolgálatába. A Deák Ferenc második felirati javaslatát majdnem minden angol lap egész terjedelemben közölte s a XVII. századbeli Anglia Petition of rightjéhez hasonlította. A brüsszeli Lord párizsi levelezője — aki bizonyára maga Horn volt — azt írta, hogy ott most csak két nevezetes külföldi hírről beszélnek: a magyar országgyűlés második feliratáról és a Montenegróban készülő harcról; augusztus 20-a után a londoni lapok vezércikkei csak Magyarország és Amerika ügyeivel foglalkoztak. Rendkívüli melegséggel szállott Magyarország mellett síkra többször is a párizsi Patrie; a Londoni Saturday Review ismételve elismerte, hogy az osztrák uralom és Magyarország közötti küzdelemben a jog és igazság az utóbbiak oldalán van s hogy egy tizenkét milliónyi nemzetet állandóan fegyverrel féken tartani nem lehet. A Mittelrheinische Zeitung Magyar[^]ország alkotmányát annak a kőszálnak mondta, melynek megdőlte az összes többi osztrák tartományok parlamentarizmusát is eltemetné. A francia kormányhoz közelálló Constitutionnel óva intette Ausztriát az országgyűlés felosztatásától és az erőszaktól. Az angol Daily News, mely közel állott Lord Russelhez, szintén Magyarország mellé állott s az osztrák birodalmi tanácsot Ausztria népeinek szabadságára, sőt az európai békére nézve is veszélyes testületnek mondta. A brüsszeli Mord szerint a magyar felirat éppoly becsületére válik szerzőjének, mint a nemzetnek, melynek nevében szól. Van — úgymond — valami megragadó és nagyszerű ebben a férfias, szilárd és mégis loyális nyelven, ha összehasonlítjuk azt azokkal a bágyadt, alázatos szólamokkal, melyekbe a képviselőtestületek a trón zsámolyához vitt kívánságaikat és óvásaikat burkolni szokták. A Neue Frankfurter Zeitung remekműnek mondta a Deák második feliratát, mely minden időkre emléke lesz egy nép hűségének meggyőződéséhez, emléke egy magát el nem hagyó nemzet joga elpusztíthatatlanságának.³

De talán legjelentősebb mind e hírlapi közlemények között a nagy angol világlapnak, a Timesnek, mely soká csak óvatosan nyúlt

¹ O. L. Kanc. eln. i. 895. sz.

² P. N. aug. 23.

³ Lásd a P. N. júl. 13., 14., 20., 21., 24., 26., 30., 31-i, továbbá aug. 1., 3., 6., 13., 14., 17., 18., 22., 23. és 24-i számait.

hozzá a magyar kérdéshez, az országgyűlés utolsó napjaiban közzétett cikke.¹ Ez a cikk fölveti a kérdést, hogy mi hát tulajdonképpen az a Reichsrath! Próbálja meg az a Reichsrath egy napon megszavazni Velence átengedését Olaszországnak, vajjon túlélne-e csak egy órával is azt a szavazást? És egy ily törékeny vízi járműért adja oda Magyarország kipróbált alkotmánya hajóját? Ha a császár el akarja hitetni a világgal, hogy valóban alkotmányos fejedelem, akkor azonnal szigorúan az alkotmányos törvények szerint kell eljárnia. Abból a módból, ahogy most a magyar országgyűléssel bánik, majd meg fogják ismerni a népek azt a módot is, amelyet a Reichsrathtal szemben fog alkalmazni. Húsz évi alkotmányos kormányzás talán összeforraszt-hatná a birodalom két részét, de akkor most nem szabad Magyarországgal erőszakosan bánni. A szerkesztőség maga megijedni látszott a cikk bátor hangjától s egy hozzáfűzött megjegyzésben Ausztria iránt valamivel barátságosabb hangot szólaltatott meg, egyezkedésre biztatva a magyarokat, de egyúttal megállapítva, hogy ennek főakadálya a magyarok bizalmatlansága Ausztria iránt. Ők — t. i. a magyarok — mindig visszavonulhatnak azon alkotmányuk sáncai mögé, melyet nem a császár adott nekik s melyet ezért a császár el sem vehet tőlük; ha a császár feloszlatta az országgyűlést, az valójában csak elnapolás lesz.

A hatalom és a magyar nemzet között lejátszódott nagy drámának már csak utolsó jelenete volt hátra: a feloszlátás; bekövetkezett az is csakhamar, hiszen a Deák második feliratának elhangzása óta nem kételkedett többé senki ebben a kimenetelben, s a Kossuth hívei bevallották, hogy kezdettől fogva ennek előidézésére törekedtek.²

Említettük, hogy a feloszlátást tulajdonképpen már az augusztus 11-én az uralkodó személyes elnöklete alatt megtartott miniszteri értekezést szükségesnek találta, amikor maga Forgách kancellár odanyilatkozott, hogy miután a második felirat a megegyezés fonálát maga el-tépettnék jelenti ki, más rendszabály nem marad hátra; Forgách már a feloszlátó leirat tartalmát is körvonalozta s az annak következtében szükségessé válható intézkedések is — mint látni fogjuk — megbeszélés tárgyául szolgáltak.³

Hogy e kérdést az utóbb, Rainer főherceg elnöklete alatt augusztus 16-án és a következő napokon tartott minisztertanácsok⁴ mégis még egyszer beható vita tárgyává tették, az a még hivatalukban maradt Apponyi országbíró és Mailáth tárnok közbelépése következtében

¹ Közölte a *P. N.* aug. 25-én.

² *Kossuth* id. köt. 653. 1.

³ *H. H. S. A.* Min. Conf. aug. 11.

⁴ *U. ott* aug. 16., 17., 19.; a tanácskozások bő ismertetése *RedJichněl* id. köt. 139. s köv. I. Apponyi és Mailáth közbelépésére nézve lásd: *Drei Jahre Verf.*

történt, kik az utolsó percben még mindent elkövettek arra nézve, hogy a magyar országgyűlés csak elnapoltassék, föl ne oszlattassék, s akiknek sikerült Forgách kancellárt is a maguk oldalára vonni, míg gr. Esterházy Móric nem tért el előbbi álláspontjától. Az elnapolás pártolói utaltak a nagyobb izgalomra és hevesebb agitációra, mellyel a felosztatás jár, s a valószínű tömeges leköszönésekre, melyek a közigazgatásba zavart hoznának; a felosztatásnál való közreműködésre nehéz lesz polgári állású kir. biztost is találni. Schmerling ékesszólásának egész fényét ragyogtatta, hogy ezeket az érveket megdöntse. Szerinte a királyi tekintély utolsó maradványa is elenyésznék, ha az utolsó felirat felségáruló¹ kijelentéseire a koronának nem volna bátorsága azonnali felosztatással felelni. Veszedelemesebb lesz az izgatás, ha az izgatok megtartják képviselői jellegüket, mintha a felosztatás következtében elvesztik azt. Felháborodással hallotta az államminiszter, hogy esetleg «a király szolgálói» között nem fog akadni senki, ki a biztosi szerepre vállalkoznék; hát azok az országbárok, akik a Habsburg-háznak köszönhetik fényes állásukat, akik az októberi diplomát ajánlották, most a népszerűség kedvéért cserbenhagynák urukat? Ő egyébiránt meg van róla győződve, hogy az országbíró vállalkozni fog a megbízásra, ha azt az uralkodó ráruházza.

Schmerlingnek könnyű volt győznie; Forgách már első felszólásában kiterjeszkedett arra is, hogy amennyiben felosztatásra kerül a sor, magyar nemzetiségű magasrangú katonai személy volna a végrehajtással megbízandó. Mikor azonban az államminiszter Magyarország további megalázása céljából a mellett kardoskodott, hogy a felosztatás nem leirat, hanem manifesztum formájában hozassék köztudomásra, ebben a kérdésben már osztrák kollégái is cserbenhagyták, határozatban ment a leirat, azt azonban Forgách már nem tudta kieszközölni, hogy az új országgyűlésnek — a 48-i törvény értelmében — három hónap alatti összehívása határozottan kilátásba helyeztessék. Úgyszintén határozattá lett, hogy a felosztatás ténye a birodalmi tanácsnak is megfelelő indokolással azonnal tudomására hozassék, nemkülönben az összes tartományi helytartóságoknak az összes községekkel leendő közlés végett s egyúttal egy széles körökben terjesztendő népszerű röpirat ismertesse meg a közönséggel a kormány álláspontját és eljárásának indító okait.

Megállapodás történt még arra nézve is, hogy a felosztatást ki-mondó leirat gr. Apponyi országbíróhoz, mint a főrendiház elnökéhez küldessék kihirdetés és a képviselőház elnökével leendő közlés végett. Miután Apponyi — kit ezért, távollétében, az osztrák miniszterek szemrehányásokkal halmoztak el — a kir. biztosi szerepre vál-

¹ «hochverrätherischen».

lalkozni nem volt hajlandó, azzal gróf Haller Ferenc tábornagy bízott meg, oly utasítással, hogy ellenkezés esetében a felosztatást katonai karhatalommal vigye keresztül, ami az országgyűlés két házá-
nak is tudomására lesz hozandó. A minisztertanácsban fölmerült kér-
déssel szemben az a nézet emelkedett érvényre, hogy bár a tartományi
gyűlésekben szokásban van a felosztatás kihirdetése után búcsúbeszéd
dek tartása, ez a magyar országgyűlésen meg nem engedhető, amiért
a királyi biztos felelőssé lesz teendő.

Augusztus 19-én Pesten a vármegye házában Ghyczy Kálmán
képviselőházi elnök értekezletre hívott össze harminc képviselőt s
közölte velük, hogy értesülése szerint az országgyűlést a legközelebbi
napokban fel fogják oszlatni, s fölvetette a kérdést, hogy ezzel szem-
ben a képviselőház milyen állást foglaljon el? Deák Ferenc rövid
jegyzőkönyvi óvást tartott szükségesnek s vázolta annak tartalmát.
Az értekezlet helyeselte Deák indítványát s megbízta az elnököt, hogy
mihelyt a felosztató elhatározásról értesül, hívja össze a Fiázat Deák
indítványának előterjesztése céljából. Már két nap múlva, 21-én, előbb
reggel újabb értekezlet volt, majd délben zárt ülés; mindkét össze-
jövétel alkalmával Deák fölolvasta a teendő óvás szövegét, amelyet nagy
tetszéssel fogadtak.¹

Ugyanaznap délután 4 órakor a képviselőház nyilvános ülésre
jött össze, amelyen Ghyczy megtette jelentését a felirat átadásáról;
azután Bónis Samu képviselő szólalt fel és hivatkozva arra, hogy nem
csupán hírből tudják, hogy az országgyűlés napjai meg vannak szám-
láivá, felhívta a képviselőház figyelmét a felosztatással szemben szük-
séges intézkedésekre.

Ekkor szót emelt Deák Ferenc és szintén szükségesnek jelezte,
hogy az országgyűlés végpillanatában óvását jelentse ki az iránt, ami
eddig és ezentúl törvénytelenül történt és történni fog; mindjárt fel
is olvasta megszövegezett óvását, mely röviden újra elősorolta a tör-
vényesértéseket, melyek az országgyűlést alkotmányos működésében
megakadályozták. Hangsúlyozta, hogy az érintkezések fonalát az uraU
kodói leirat szakította meg, midőn alkotmányunkat oly t érre kívánta
szorítani, melyre az országgyűlés jogszerűleg nem léphetett. «Meg-
győződésünket, — mondja tovább az óvás — hogy ő felsége alkot-
mányunkat a Pragmatica Sanctio értelmében visszaállítani nem szán-
dekozik, meg fogja erősíteni az, ha az országgyűlés felosztatása bekövet-
kezik, mert az a törvények rendelkezésével ellenkezik. Az 1848-i IV.
t. cikk szerint az országgyűlést felosztatni mindaddig nem lehet, míg
a minisztérium a múlt évi számadásokat s a következő költségvetést
elő nem terjeszti s az országgyűlés azok iránt határozatot nem hoz.

¹ *Könyvínál* id. köt. 275. 1.

De a törvény e rendelkezése nem teljesítetett s nem is teljesíthető mindaddig, míg a felelős minisztérium visszaállítva s az országgyűlés kiegészítve nincs. Azt is rendeli az említett törvénycikk, hogy az országgyűlés feloszlata után három hónap alatt az újabb országgyűlés összeüljön. Ha tehát a feloszlata után az országgyűlés a törvényben kitűzött időre ismét össze nem hívatik, a törvény rendelkezése ezáltal is újabban sértve lesz. Mi tehát kénytelenek vagyunk már előre minden ily eljárást alkotmányellenesnek s a tizenkét évig fennállott abszolút rendszer további folytatásának tekinteni. Az erőhatalomnak tetteleg ellen nem szegülhetünk, de azok ellen, mik ekkép történnek, ünnepélyes óvást teszünk és kijelentjük, hogy minden jogilag fennálló törvényeink¹ hez és így az 1848-i szentesített s országgyűlésileg meg nem változtatott törvényekhez is szorosán ragaszkodva, a hatalomnak minden oly lépését, mi azokkal ellenkezik, alkotmányelleneseknek fogjuk tekinteni.-

Ehhez az óváshoz Deák még néhány szót fűzött hozzá. «Nekünk — úgymond — egyetlen fegyverünk a törvény és ügyünk igazsága; erre támaszkodva kell a hatalom fegyvererejével szemben állani ... Az igazság végre győzni fog és nekünk abba kell minden reményünket helyeznünk . . . Nem szabad, nem lehet nekünk a törvény terét soha, semmi szín alatt és semmi esetben elhagyni, mert csak ez az a biztos tér, hol fegyveres erő nélkül, fegyveres erő ellenében is megállhatunk ... Én azon meggyőződést táplálom keblemben, hogy az országa gyűlésnek ezt a példáját mind a törvényhatóságok az országban, mind az egyes polgárok a hazában híven követni fogják, azaz megmaradván a törvény alapján, a törvénytől nem távoznak, a törvényhez szigorúan ragaszkodnak és akár jobbra, akár balra, mi törvény ellen van, azt se helyeselni, se követni nem fogják. A törvényhatóságok, míg így fennállanak, addig a törvény értelmében fognak működni; öngyilkosságot nem fognak elkövetni; a sors csapásait nyugodt kebellet fogják várni . . . A türemsnél legfőbb, hogy méltósággal tűrjünk, a méltóságot pedig a törvényesség adja meg és semmi más.»¹

Óriási, leírhatatlan lelkesedéssel fogadta és emelte egyhangú határozattá a képviselőház Deák Ferenc óvását,² elhatározva annak hozzájárulása végett a főrendiházzal való haladéktalan közlését is.

Semmi jele nem volt tapasztalható annak, mintha a határozati párt a Deák óvásával egyet nem értett volna. Madarász József emlékirataiban³ említi, hogy sokan a képviselők közül a Deák óvását nem tartották elegendőnek s egy Európához is szóló nyilatkozatot kívántak; szerkeszteni is akartak egyet, de a dolog elmaradt, mert értesül-

¹ Deák óvását és beszédjét közli az *orsz.-gyűl. naplón* kívül Kónyi id. köt. 275. s köv. 1., úgyszintén a *P. N.* aug. 22.

² *Kecskeméthy* id. m. 201 202. 1.

³ 344. 1.

iek róla, hogy a határozati párt vezetői készítenek ilyet. Talán ezzel a félbemaradt tervvel függ össze a nem mindig jól értesült osztrák rendőrminisztériumnak az a híre, mely szerint gr. Károlyi Ede egy ily manifesztum szerkesztésével bízott meg, aminek közzétételét a kormány minden áron megakadályozandónak tartotta.¹ A határozati párt külön érvényesülésének egyetlen ténye Tisza Kálmánnak már ismertett indítványa volt, melyet a Deák óvásának elfogadása után terjesztett elő, melyet Deák nem ellenzett, a képviselőház egyhangúlag elfogadott, de melynek célja inkább az volt, hogy az elintézetlenül maradt bizottsági jelentések kapcsában az országot tájékoztassa az országgyűlésnek ama szándékai felől, melyek kivitelét a feloszlítás megghiúsította.

Ellenben határozottan elégedetlen volt Deáknak nem annyira óvásával, mint inkább ahhoz fűzött beszédjével Kossuth Lajos, ki a törvényes úthoz való szigorú ragaszkodást hirdető intelemben «a főradalom ostracismusát» látta és felháborodott fölötte, hogy a határozati pártban, mely pedig neki azt mondta, hogy iránya az övé, csak egyetlenegy ember sem akadt, aki kinyilatkoztatta volna, hogy vannak esetek, melyekben a nemzetnek erőhöz folyamodni kényszerűség, tehát kötelesség is.²

Mindjárt a képviselőház ülése után, esti 7 órakor a főrendek is ülésre gyűltek össze, melyben egyhangúlag magukévá tették Deák Ferencnek a képviselőháztól már elfogadott óvását.

Ezt az ülést egyébként is nevezetessé tette Mailáth György fő-tárnokmesternek egy váratlan, hosszabb beszédje, melyben megkísérelte az októberi férfiak eljárásának igazolását; rámutatott arra, hogy a birodalommal közös ügyek mindig voltak s hogy azok rendezése céljából az októberi diploma őszinte békeajánlat volt, melynek jelentőségét ellenfeleink sokkal jobban fogták fel, mint mi. Ha az őszinte békeajánlatot őszinte fegyvernyugvás követte volna, a kibontakozás útját meg lehetett volna találni; így azonban egyfelől a felszabadult alkotmányos élet kicsapongásai, másfelől az októberi diplomán messze túlmenő februáriusi pátens oly helyzetet teremtettek, melyben most már a kormánynak csak az erőszak vagy az erőtlenség között van választása. Mégis azt hiszi, hogy eljön az idő, melyben a lajtántúliak bánattal fognak visszagondolni arra a pillanatra, amelyben egy szabad nemzet jogait mellőzve, azok romjain kívántak saját jogaiknak érvényt szerezni; törhetetlent bízik az uralkodó igazságszeretetében és a hivatkozást a helytelenül értesített fejedelemtől a helyesebben értesítendőhöz még mindig lehetségesnek tartja.³

¹ *H. H. S. A. Min. Conf. aug. .7.*

² *Irataim III. 662. 1.*

³ Mailáth e beszédjét az *országgyűl. naplón* kívül közölte a *P. N. is aug. 25-i* számában.

Mailáth beszédjére gróf Teleki Domokos válaszolt, hivatkozva az elkövetett törvénytelenésekre, melyek által a kormányzat, nem az országgyűlés szakította el az egyezkedés fonalát. A kormánynak az erőszakon és erőtlenésen kívül van még egy harmadik választása is: lépjen a törvényesség útjára. Ha a nemzet legjobbjai közt egyetértés fog uralkodni, meg fogjuk tudni oldani nehéz feladatunkat.

A következő nap reggelén érkezett meg Pestre gróf Haller Ferenc kir. biztos,¹ ki nyomban magához kérte Apponyi és Ghyczy elnököket és átadta nekik az országgyűlés feloszlására és az ő kiküldetésére vonatkozó leiratokat azonnali kihirdetés végett. Ghyczy följegyzése szerint nekik közóhajtásuk volt, hogy az országgyűlés erőszak tényleges alkalmazása nélkül oszlattassék fel. Kérdést intézett tehát gr. Mailáthez, hogy azon esetre, ha az országgyűlés a leirat felolvasása után szét nem oszlanék, mi fog történni? Erre Haller határozottan kijelentette, hogy ezen esetre utasítva van a szétoszlást katonai erővel eszközölni. Ennél több Ghyczynek nem kellett; a békés és ildomos eloszlás biztosítva volt; ámbár — jegyzi meg — «másképp félni nagy ok különben se volt, mert ezen időben éppen a leglármásabbak voltak a leggyengébbeké»²

Ugyanazon napon, vagyis augusztus 22-én déli tíz órakor gyűlt össze a képviselőház utolsó ülésére. A hangulat rendkívül lelkes volt; már belépésükkor zajos éljenzés fogadta Ghyczy elnököt, b. Vay Miklóst is és főkép Deák Ferencet. Az elnök felolvastatta azt a leiratot, mely gr. Haller kir. biztosi kiküldetését tartalmazza azzal az utasítással, hogy rendeletének az országgyűlés engedelmességre tartozik. A leirat bevezetése, mely Haller címeit és rendjeleit sorolja fel, derűtlenséget keltett. Ezután Ghyczy közölte a Házzal, hogy a kir. biztos felhatalmazta őt annak kijelentésére, hogy amennyiben az országgyűlés a feloszlató leirat ellenére szét nem oszlanék, katonai erőt fog alkalmazni. Ezt a képviselőház némi zúgással fogadta.

Ezután felolvasták a feloszlató leiratot, melynek érdemleges része így szólt: «Miután az immár csaknem öt hónapig működő magyar országgyűlés hozzáintézett felszólításainkban kifejezett várákosainknak meg nem felelt; és miután Mi, szívünk sajnálatára, Magyarországnak érdekében hasznos tevékenységet többé nem várhatunk oly országgyűléstől, mely magasztos hivatását a jelen válságos időben minden érdekelt felek legnagyobb kárával annyira félreismerte, miszerint a lehetséges kiegyenlítés fonalát egyenesen elszakasztottnak nyilvánítottá azért, mert oly követelések nem teljesítettek, melyeknek hordereje a megengedhetőség határain messze túlterjed, kényszerítve érezzük Magunkat a f. é. Szt. György hava 2. napjára egybehívott országgyűlést feloszlálni, amint azt ezennel föl is oszlátjuk, egy új ország-

¹ P. N. aug. 23.

² Kőnyinál III. 281. s. köv. l.

gyűlésnek a lehetőséghez képest hat hónap leforgása alatti összehívását Magunknak fenntartván.»

A gr. Forgách Antal és Rohonczy Ignác által ellenjegyzett leirat felolvasását többször zúgás szakította félbe. Utána fölkelte Bernáth Zsigmond s röviden kifejezést adott a képviselőház fájdalomának, melylyel a kényszerűségnek enged, újra utalt a tegnapi elfogadott óvára és hálás szavakkal vett búcsút a Ház tisztviselőitől.

Ekkor — szünni nem akaró, viharos éljenzés és taps között — szólásra emelkedett Deák Ferenc és rövid, egyszerű szavakban kijelentette, hogy az országgyűlés az erőszaknak enged, de ragaszkodik a mindkét háztól elfogadott óváshoz.

Végül Ghyczy elnök mondott hosszabb, melegehangú búcsúbeszédet, melyben visszapillantást vetett a lefolyt országgyűlésre, melynek nem volt más feladata, mint hogy fenntartsa, megóvja s visszakövetelje az ország eltörölhetetlen, ősi jogait. E feladatnak a képviselők teljes mértékben és nemesen megfeleltek. Akármiként forduljon a kocka, az utókor is hálásan fogja elismerni ez országgyűlés érdemeit; s ha a sors rendelése szerint ismét súlyos szenvedések várnának a nemzetre, annak képviselői vigasztalást fognak találni a tudatban, hogy kötelességüket híven teljesítették, s el fogják mondhatni azzal a férfúval, ki vallásos meggyőződéséért az 1520. évben a németrómai birodalom országgyűlése előtt vádlokképpen állott: «Itt állunk, másképpen nem tehetünk, Isten segítsen meg.» Az országgyűlés működése megszűnven, a nemzet ügye most már a nemzet kezébe lesz letéve. A nemzet be fogja váltani képviselőinek szavát s híven, állhatatosan fog ragaszkodni alkotmányos jogaihoz, melyeken kívül számára nincs üdv. Ezután a képviselők szíves megemlékezéséhe ajánlotta magát s úgy maga, mint tisztársai nevében köszönetét mondva a beléjük helyezett bizalomért, e szavakkal végezte beszédjét: -Isten önökkel, állhatatosság, hazafiúi áldozatkészség nemzetünknek! áldás Hazánkon!»

A jegyzőkönyv hitelesítése után a képviselők viharos: «Éljen a haza!» kiáltások közt hagyták el a termet.

Egy negyedórával később a főrendiházban is kihirdették a feloszlást. Itt gr. Károlyi Lajos fejezte ki a főrendek ragaszkodását óvásukhoz s azt, hogy az erőhatalomnak engednek. Apponyi országbíró mint elnök mondott köszönetét a tapasztalt támogatásért. «Habár — úgymond — azok, kiket a haza iránti kötelesség, a jog szentsége iránti kegyelet és a közügy iránti hűség egy szívvel és egy lélekkel egyesített, ezúttal meghíusult reményekkel távoznak el egymástól: mindazonáltal feloldhatatlan marad azon kötelék, mely Őket szellemileg egymáshoz s a haza szent ügyéhez fűzi.» A főrendek is zajosan éltetve a hazát, hagyták el gyűléstermüket.

Bár a minisztertanácsban az a vélemény uralkodott, hogy a ma-

gyar országgyűlésen a szokásos búcsúbeszédeket sem szabad megengedni, a kir. biztosnak volt annyi tapintata, hogy az elhangzott beszédek ellenére minden beavatkozástól tartózkodott. Mikor a képviselők elhagyták a múzeum palotáját, az utcán néhány ágyúteget vontak, állítólag az ő megfélemlítésükre;¹ tényleg sehol a legkisebb rendezavarás vagy összeütközés sem fordult elő. A felosztatott országgyűlés tagjai abban sem voltak akadályozva, hogy a felosztatás napján búcsúlakomára gyűljenek össze a városliget előtti lövöldében, ahol az első pohárköszöntő a nemzet bölcsének, Deáknak szólott.² A képviselők testületileg tisztelegtek Deák Ferencnél és Ghyczy Kálmánnál; a főrendiház tagjai pedig a prímás vezetése mellett megható búcsút vettek elnöküktől, Apponyitól, ki különösen a főispánokat arra kérte, hogy szigorúan ragaszkodjanak a törvényességhez; magára nézve pedig ígérte, hogy mint országbíró oda fog törekedni, hogy a törvénykezés folyama fenn ne akadjon.³

Ezzel az emlékezetes 1861-i országgyűlés véget ért; a nemzetnek tavasszal bátortalanul sarjadzó reményeit a nyár heve elhervasztotta. Ismét a bizonytalan, mindenkép sötét jövő elé volt állítva.

¹ Madarász J. Emlékirataim 345. l.

² P. N. aug. 24.

³ U. ott aug. 27.

XV. RÉSZ

**A SCHMERLING-PROVISORIUM
BERENDEZKEDÉSE**

I.

(Schmerling az uralkodó megbízásából a birodalmi tanácsnak bejelenti a magyar országgyűlés feloszlását s kifejti annak indokait. E közlés alapján a birodalmi tanács mindkét háza elismerő feliratot intéz a császárhoz; a képviselőházban azonban a felirat vitát támaszt, melyben Smolka hatalmas beszédben kél Magyarország védelmére s Clam-Martinitz, Rieger és Potocky is rokonszenvesen nyilatkoznak Magyarországgal szemben. A külföldi sajtó legnagyobb része elítéli Schmerling magyarországi politikáját. Forgách kancellár most a magyar törvényhatóságokkal látja magát szembeállítva, melyek átveszik az országgyűlés szerepét és szembeszállnak a törvényellenes intézkedésekkel. Pestmegye az első, melynek ellenszegülésére a kormány a megyei bizottság feloszlásával s kir. biztos kiküldésével válaszol; a harc folytatódik, míg a legtöbb megyében és városban felfüggesztik, vagy feloszlatták a bizottságot ill. képviseletet, némelyikbe kir. biztos is küldetik, több helyen katonai beavatkozásra kerül a sor. Újabb rendeletek a bélyegilletékek behajtása, az 1862-i adók kivétele s az újoncozás tárgyában még fokozzák az izgalmat. A megkérdezett főispánok, élükön a primással, határozottan megtagadják az adóbehajtás és újoncozás körüli közreműködést. A megyei gyűlések általában betiltatnak. A tarthatatlan helyzettel szemben a kormány döntő elhatározásra készül; ennek nehézségei: Horvátország is szembehelyezkedik a kormánnyal, a pénzügyi helyzet nehéz; a helytartótanács ellenkezik a kancellárral; Mailáth fölmentése. 1861. aug. —okt.)

Schmerling államminiszter szokása szerint sietett legújabb diadálával, a magyar országgyűlés feloszlásával, eldicsekedni teremtménye, a birodalmi tanács előtt, mely e célból mindjárt a magyar országgyűlés feloszlását követő napra, augusztus 23-ra összehivatott. Itt olvasta fel azt a — köztudomás szerint — ismét a Perthaler tollából folyt terejedelmes államiratot, melyet ő maga a sajtóban csak mint «közlemény»-t tétetett közzé, de melyet az osztrák képviselők, valamint az «urak házá»-nak tagjai is — hossza ellenére — állva hallgattak végig, mert az a legfelsőbb uralkodói kijelentéseknek és üzeneteknek egész sorát tartalmazta, többnyire olyanokat, amelyek a birodalmi tanács címére voltak ugyan intézve, de tulajdonképen az ott nem képviselt Magyarországnak szóltak.¹

¹ Közli egész terjedelmében magyarul *Kónyi* (III. 283. és köv. l.); lásd: *P. N.* aug. 24. és 25.; *Redlich* id. m. II. 155. s köv. l. Tárgyalására nézve *H.H.H. S. A.* Min. Conf. aug. 16., 17., 19.

Schmerling előrebocsátotta, hogy a császár megbízta őt a magyar országgyűlés tekintetében a megelőző napon tett elhatározó intézkedéséről s annak indító okairól a birodalmi tanácsnak közlést tenni.

Ő Felsége ugyanis a legnagyobb fájdalommal tapasztalta, hogy magyar királyságának közügyei «előbbi intézményeinek helyreállítása óta oly állapotba jutottak, melyet az ország sokáig el nem viselhet, de melyből saját erejével többé ki sem vergődhetik». Nem ezt várta az uralkodó, midőn múlt év október 20-án, el lévén határozva összes népeinek a törvényhozásban való részvétet megadni, «az üdvtelen lázadásban egészen az 1849. április 14-i büntényig elragadott s kötelességéhez fegyvererővel visszavezetett magyar királyságnak is kegyelméből odanyujtá bocsánatot adó kezét . . . Ő Felsége Magyarországért mindent megtett, amit a méltányosság igényel, a többi királyságok és országok iránti igazság megenged s a birodalom szükséges politikai kifejlődésére való tekintet kötelességgé tesz. Ő Felsége Magyarország alkotmányát, jogait és szabadságait, országgyűlését és helyhatósági intézményeit ismét helyreállította . . . egyetlen fönntartás mellett. Ezen fönntartásnak pedig nem az a célja, hogy a korlátlan hatalmat gyarapítsa, hanem — a képviselőt előbbi jogainak lényeges bővítése mellett, nevezetesen adó- és más pénzügyi dolgokban — csak abból áll, hogy az alkotmányos helybenhagyási jog az összes népekre nézve közös ügyekre vonatkozólag többé ne országonként elkülönítve, hanem közösen gyakoroltassék . . . ami Magyarország nemzeti önállóságát és kifejlődését legkevésbé sem érinti . . .»

Ez a fenntartás «jogon alapszik . . ., mert Ő Felsége a magyar alkotmány helyreállítását önként határozta el. Magyarország alkotmánya a forradalmi hatalom által nemcsak megtörött s ekként jogilag veszendőbe ment, hanem tényleg is megszűnt.¹ Ő Felsége ennél fogva uralkodói kötelességét teljesítve kitűzhetette azon föltételeket, melyek alkalmasak arra, hogy az 1848-iakhoz hasonló események ismétlődése elkerültesék» . . .

Az összehívott országgyűlésnek jól felfogott kötelessége lett volna e fenntartáshoz képest a diplomával ellenkezésben levő törvénycikkeket oly átvizsgálás alá venni, melynek alapján lehetséges lett volna egy, a változott körülményeknek megfelelő fölvató diplomát (koronázási hitlevelet) megállapítani. E helyett az országgyűlés az 1848-i törvényeket «melyek az Ő Felsége elődei által esküvel erősített őstiszteletű alkotmánynak részét nem alkotják», alapul nyilatkoztatta ki s azok jogérvényének föltétien elismerését követelte, s végül oly felirat elfogadásáig jutott, melyben nemcsak a képviselők, hanem a főrendek is, «kik pedig

¹ «Ungarns Verfassung war durch die revolutionäre Gewalt nicht nur gebrochen, sondern von Rechtswegen *verwirkt* und auch faktisch beseitigt.»

méltóságukat csaknem kivétel nélkül Ő Felségének és a császári házból való elődeinek köszönik», királyuk és uruknak császári és királyi címét is, melyet a föld egyetlen hatalmassága sem vont kétségbe, megtagadni merészkedtek.

Elmondja azután a nyilatkozat, hogy a felirat komoly intés következtében oly alakba öntetett, mely elfogadhatóvá tette azt, azonban az országgyűlés az uralkodó újabb felszólalásának, hogy foglalja el a «törvényes» és az óhajtott célhoz egyedül vezető álláspontot, meg nem felelt, sőt megmaradt azon követelése mellett, hogy az 1848-i törvények érvénye minden fönntartás nélkül kimondassék. A nyilatkozat ennek lehetetlenségét akarva bizonyítani, azzal az új érveléssel is áll elő, hogy a 4.8-i törvényekben a nádorra vonatkozó határozmányok a magyar korona szuverénitását és praerogatíváit támadják meg.

Ámbár tehát a magyar országgyűlés az egyezkedésnek számára megnyitott útjára nem lépett, sőt a tárgyalások fonalát megszakított-nak nyilvánította, mindazonáltal «Ő Felsége, valamint a monarchia többi országait illetőleg az alkotmányos elvhez ragaszkodik, Magyarországra vonatkozólag is — az ország jobb belátásában bízva — e mellett óhajtt maradni» s a birodalom különböző országait egyesítő kötelekeket alkotmányos intézmények által is meg kívánja szilárdítani.

Mindezeknél fogva az uralkodó elhatározta, hogy 1. Az október 20-i és februárius 26-i «alaptörvények» épségben maradnak. Abból sem von vissza Ő Felsége semmit, amit Magyarországnak érett megfontolás után és komoly akarattal megadott. Ha valamely ország megtagadja részvétét ama törvényhozási munkától, melynek alkotmányszerűen a birodalmi tanács a helye, (tudvalevőleg ilyen ország több is volt) az a többi országok alkotmányszerű képviselőit kötelességök teljesítésében nem akadályozhatja. Mindegyik ország számára nyitva marad a belépés akkorra, mikor a politikai belátás tisztulása folytán bekövetkezett rá nézve a hajlam a birodalmi tanács számára fenntartott jogok gyakorlásában részt venni. Ezen alkotmány megváltoztatása, akár az egyes országok tágabb autonómiája, akár az egész illetékességének javára csak alkotmányszerű úton, tehát a birodalmi tanácsban és vele egyetértve fog megtörténhetni. 2. Ő Felségének abbeli elhatározása, hogy a megerősítést megtagadja ama törvénycikkektől, melyek a korona előjogával, a monarchia többi országai és az össz állam jogaival, valamint Magyarország nem magyar ajkú népeinek érdekeivel összeütköznek, változhatatlan. Ellenben nem akarja ellenezni azokat a cikkeket, melyek ez alaptörvényekkel nem ellenkeznek, s melyek e célból kiválasztandók s a jelen viszonyokhoz alkalmazandók. 3. Minthogy a magyar országgyűlés kijelentette, hogy az új alaptörvények ellen kifejtett ellentálláshoz ragaszkodik s eljárásával a koronázás végbemenetelét egy oly jogviszony ürügye alatt, mely soha se törvényileg, se tetteleg nem létezett,

t. i. a personal-únió ürügye alatt meghiúsította, feloszlását el kellett rendelni.

Ehhez hozzáfűzi azután még a nyilatkozat az uralkodónak azt a reményét, hogy «a zavaros nézetek megtisztulnak, a kedélyek lecsillapulnak és a körülmények majd akként alakulnak, hogy rövid idő múlva bekövetkezhetik az új országgyűlés egybehívása, melynek hivatása lesz azokat a kötelességeket teljesíteni, amelyeket a jelen országgyűlés oly menthetetlen módon félreismert vagy elhanyagolta. Különbözik ő Felsége a leghatározottabb parancsokat méltóztatott kiadni, hogy a kormány közegei a rend helyreállításáról és fenntartásáról gondoskodjanak. Egyszersmind tudatja abbéli erős akaratát is, hogy úgy a birodalom egységét, mint minden királyságai és országai törvényesen rendezett autonómiáját . . . egyenlően meg fogja óvni, meg fogja erősíteni és maradandólag életbe fogja léptetni . . . E nagyfontosságú ügyben szilárdságot és szelídséget fog gyakorolni, «biztos reménnyel és Istenbe vetett bizalommal nézve a nehézségek üdvös megoldása elé».

Ha az államminiszter célja e megnyilatkozásával Magyarországnak nemcsak újabb kihívása és ingerlése, hanem megpuhítása és édesgetése volt, ezt a célt ugyan nem érte el; ellenben saját előtérbe nyomulásával és azzal, hogy magát az uralkodó szócsövénévé tette meg, elérte teljes mértékben azt, hogy e föllépésétől kezdve az egész egykorú világ mindazt, ami történt és aminek a történetek után szükségkép bekövetkeznie kellett, az ő legszemélyesebb művének tekintette és a közbeszéd a következő éveket épúgy Schmerling-érának nevezte, mint Bach-korszaknak az 1859 előttiéket. A Schmerling-éra fölötti végleges ítéletünkét fenntartjuk e korszak befejezésének tárgyalására, de már itt meg kell állapítanunk azt a sajátságos benyomást, melyet az addig liberális hírben állott államférfiúnak Magyarországgal szemben való most már nyilvánvalóvá lett ténykedése minden elfogulatlan szemléelőre tett. Ha ő magát a Bach abszolútizmusától megkülönböztetni akarta, nem lett volna szabad jogeljáráselméletét magáévá tennie. Az iránt is tisztában lehetett, hogy a központosításnak az a mértéke, mely előtte lebegett, másképp mint abszolútisztikus kormányzással meg nem valószínűsíthető. Furcsán hangzott a birodalmi tanácsban megnyilatkozott Schmerling ajkairól az alkotmányosság szüntelen hánytorgatása, mikor egész politikája világosan elárulta, hogy ő alkotmányosság alatt csak a korlátlan uralkodói teljhatalom alkotását érti; azért a teljhatalomét, amely előtt nem állnak meg sem a szentesített törvények, sem a nemzet és királya között véres küzdelmek után létrejött szerződések. Az uralkodói akarat változhatatlanságának hirdetése pedig kevés hatással lehetett azokra a népekre, amelyek tizenkét év óta annak az uralkodói akaratnak már annyira változását érték meg.¹

¹ Redlich id. köt. 156., 159., 745. Eisenmann id. m. 304. 1.

A várt tapsok a birodalmi tanácsban el nem maradtak, de azért nem maradt el a kritika sem, sem e testületben, sem a külföldi sajtóban. Úgy a képviselőház, mind az «urak háza» elhatározta, hogy az uralkodói üzenetre felirattal válaszol, melynek megszerkesztésével mindkét házban egy kilenc tagú bizottság bízott meg. Ennek munkálatát az urak háza már augusztus 27-én elfogadta s 30-án küldöttség útján a császár elé terjesztette feliratát, melyben fájdalmát fejezte ugyan ki az «események» fölött, de egyúttal elismerését az uralkodó szilárdsága iránt, melyet öröklött joga megóvásában tanúsított, és békeszeretete iránt, mely a konok ellenzéssel szemben is nyitva tartja a megegyezés útját. Az urak háza megújította ez alkalommal azt a fogadalmát, hogy a császári tekintélyt és a birodalom egységét minden támadás ellen védeni kívánja s reményét fejezte ki, hogy ezt a «komoly intést» Magyarország terein meghallgatják, s hogy ott is ismét fel fog ébredni az a testvéri szeretet(-), mely a Lajtán innen él s mellyel ők a birodalmat egyesítő kötelékhez ragaszkodnak.¹

A képviselőházban a vita hosszabban elhúzódott, mert itt a bizottsági javaslattal szemben állott a gr. Clam-Martinitz kisebbségi véleménye. A vitában elhangzott beszédek közül csak azokkal foglalkozunk, melyek akkor hazánkban is nagyobb benyomást tettek.

Valamennyi közül kiemelkedik Smolka Ferenc lengyel demokratának, az 1848-! osztrák birodalmi gyűlés egykori elnökének, az akkori osztrák közélet egyik legtekintélyesebb és legtisztelietreméltóbb alakjának hatalmas beszédje, melyet nálunk magyar fordításban is széles körökben terjesztettek.²

Smolka bevezetőleg emlékeztetett arra, hogy 13 év előtt, 1848. szeptemberében a magyar országgyűlés küldöttsége kért bebocsáttatást az akkori bécsi birodalmi gyűlés termébe, előterjesztést óhajtván tenni az Ausztria és Magyarország közti ellentéteknek békés kiegyenlítése iránt. A birodalmi gyűlés e kérést házszabályaira való tekintettel nem vélte teljesíthetőnek. Azóta a történelem arra tanított meg, hogy hiba volt az egyezkedés útját elvágni. Azóta megtanultuk, hogy «a magyar kérdés Ausztriára nézve életkérdés»³.

De ez okulás ellenére egy rendszer hozatott be, mely Magyarországot az egységes birodalomba beolvasztani akarta. E rendszer alkalmazása 2000 millió forintba került; általa Magyarország szabadsága elveszett, s hogy ez Ausztria jólétét mennyire mozdította elő, azt látjuk.

Az előterjesztett közlemény nem tekinthető a császár üzenetének, a császár személye felelőtlen, szent és sérthetetlen; sajnos, hogy a kormány valahányszor Magyarország irányában alkalmazott rendszabá-

¹ *Könyvínál* III. 289. s köv. 1. *Rogge* id. m. II. 147. 1.

² *P. N.* aug. 30.

lyokról van szó, mindannyiszor az uralkodóra hivatkozik. Itt a kormány saját tényeinek igazolását várja a birodalmi tanácstól, saját programja számára kér támogatást; az a kérdés: bizalmat, vagy bizalmatlanságot érdemel-e a kormány tőlünk eljárásáért? Mert ha a kormánynak azon az úton amelyre lépett, nem sikerül a magyar kérdés kielégítő megoldásaikkor Ausztria alkotmányos életének sikeres fejlődése, pénzügyei rendezése, elviselhetetlen terheinek könnyítése, jólétének felvirágoztatása kivihetetlennek bizonyul. Ez az eljárás kompromittálja a koronát, mert a miniszteri programokat, sőt még a «változhatatlan alapelveket» is annyiszor láttuk változni a lefolyt 13 év alatt, ahányszor a hold változott.

Ettől eltekintve, a birodalmi tanácsnak nincs is joga a magyar kérdésben Magyarországot kötelező határozatokat hozni. Ez a testület legföllebb a szökebb birodalmi tanácsnak tekinthető, a magyar ügy pedig oly tárgy, mely a magyar közjog szerint csak az ország képviselőtestületéi és a magyar korona között tárgyalható és oldható meg.

A szónok egyáltalán nem vonja kétségbe, hogy a koronának joga volt a magyar országgyűlést feloszlatni. De az a kérdés, vajjon e lépés nem a minisztérium politikája következtében vált-e szükségessé? Ebből a szempontból kell megvizsgálni a kormány eljárását és annak okait.

A kormánynyilatkozat arra hivatkozik, hogy Magyarországon az ellentállás következtében a gazdasági élet fennakadt s a közigazgatásban zabolátlanság állott be. Ezzel szemben a szónok rámutat arra, hogy Magyarországon az alkotmány részben való helyreállítása óta az üzleti élet fellendült, s hogy míg a lefolyt 12 év alatt Pesten évenként csak 12—15 ház épült, a jelen év 128 házzal gyarapította Pestet. Ami pedig a közigazgatási állapotokat illeti, azokban nem azért van zavar, mert az önkormányzati jogot visszaadták, hanem azért, mert csak részben adták vissza, nem úgy, mint az jogosan megillette az országot s mint ahogy az a nép vérébe átmert.

A miniszteri közlemény azt mondja, hogy az alkotmány visszaállítása egyetlen föltételhez köttetett; csakhogy ez az egyetlen föltétel olyan, mely a magyar alkotmány egész lényét megváltoztatja. Ez a föltétel — az adó- és újoncmegszavazás jogáról való lemondás — arra van alapítva, hogy Magyarország erre vonatkozó joga kétes, nincs törvényben formulázva. Szónok felolvassa az 1827: IV. t.-cikket, mely kijelenti, hogy e jog a magyar országgyűléstől «semmi szín alatt, még rendkívüli esetekben sem vonható el». Ezt a törvényt Ferenc császár szentesítette és Ferdinánd császár maga is örökösei nevében koronázásakor esküjével pecsételte meg.

A minisztérium azt követeli, hogy Magyarország létező törvényeiből küszöbölje ki mindazt, ami az új alaptörvényekkel — a diplomával és pátenssel — ellenkezik; nem inkább az új alaptörvényeket kellett

volna úgy szerkeszteni, hogy azok Magyarország alaptörvényeivel ne ellenkezzenek? Azt is mondják: «Magyarország alkotmánya a forradalom által megszünt, jogi szempontból «eljárászatott». Az oly államjogi elv, mely szerint egy nép elvesztheti jogait s azzal, mint meghódítottal, akarata ellenére lehet rendelkezni, divatozhat még Közép-Afrikában, de Európában egyetlen művelt ember sem vallja már azt. A debreceni országgyűlés túlléphette a maga felhatalmazásának korlátait, de vajjon ezzel eljárhatom megbízójának jogait is, megsemmisíthetem az ország alkotmányát? Hiszen az 1849-1 hadjáratban kiadott uralkodói manifesztum azt mondta, hogy csak egy kis töredék tűzte ki a fölkelés zászlaját s a nép óriási tömege loyális magatartást tanúsított. Azt a «kis töredéket» bőséges mértékben megbüntették, s most mégis az egész nép elveszítse alkotmányos jogait?

Az ily államjogi elméletek alkalmazása mellett le kell mondani a hatalom egyetlen és kifogyhatatlan forrásáról, arról, hogy ragaszkodás, szeretet, bizalom és áldozatkészség támogassa. Lehet fölállítani azt a kívánalmat, hogy Magyarország bizonyos törvényei a birodalom váltott viszonyaira való tekintettel megváltoztattassanak, de akkor előbb a törvényes állapot helyreállításával lehetővé kell tenni annak a változtatásnak alkotmányos eszközlését.

Azonban el volt határozva már előzetesen, hogy a magyar közjog megtöressék. Nem a 48-i törvények az okai a magyar mozgalomnak, sem a horvátok, szerbek és románok, nem is a magyarok, hanem egyedül a rendszer; az a hagyományos rendszer, mely Magyarországból örökké osztrák provinciát akart csinálni s amely ezt az alkalmat is megragadta, hogy tervét mindenáron keresztülvigye

A miniszteri közlemény melegen emlékszik meg a magyarországi nemzetiségekről, melyeket a magyarok állítólag elnyomtak s melyeknek a kormány messzemenő jogokat ígért; csakhogy a kormány azt már 12 év óta ígéri és 12 év óta semmit se tett a nemzetiségekért; a magyar országgyűlés pedig kimondta a nemzetiségek egyenjogúságának elvét s Horvátországnak üres lapot ajánlott fel kívánságai kifejezésére. «A nagy-lelkű magyar nemzet, — így folytatta Smolka — meg vagyok róla győződve, hogy meg is fogja tartani szavát s teljes szívből kívánom és remélem, hogy nincs messze az idő, melyben mindazok a nemzetiségek, amelyeket Szt. István koronája egyesít, testvéri érzélemmel fognak egymásnak kezet nyújtani. A népek könnyen megértik egymást, csak azok a befolyások szűnjenek meg, amelyek nem szívesen látják a népek egyetértését, s egyszer az egyiket, másszor a másikat teszik centralizáló szeszélyeik eszközévé.»

Beszéde további folyamában Smolka nyíltan kijelentette, hogy bizalma a kormány politikája iránt alapjában megrendült, mert mindig az ellenkezője következik be annak, amit az elérhetni remél. Ehhez

járu, hogy a kormány fölötté veszélyes elveket hirdet, ilyen például az, hogy egy trónváltozásnál bizonyos törvényeket érvényteleneknek lehet nyilvánítani, mert nagyon újak, nem eléggé tiszteletreméltó régiségűek», de másrészt meg a tiszteletreméltó régiségűeket is eltörlük, ha azok a legújabbakkal ellenkeznek. «Ily elvek hallatára — mondja a szónok — ne csodálják uraim, hogy e padok üresek s mi magunk is igyekszünk minél hamarább hazamenni, ahol legalább ilyen elveket nem hallunk.»

Az ilyen elvek hirdetése többet árt a monarchiának, mint tíz veszített csata. Azt hiszi a kormány, hogy Ausztria leküzdött már minden veszélyt és nélkülözheti a népek kielégítését? Vagy azt hiszi, hogy hosszabb ideig lehetséges lesz a monarchia egyik felét a másik által tartani féken s oly viszonyokba erőszakolni belé, melyeket elleneznie a természet törvényei parancsolják? Magyarországot most se fog sikerülni osztrák provinciává alakítani; nem többé 12 év, 12 hónap elég lesz, hogy belássák, hogy ismét lehetetlenség után törekedtek.

A szónok szembeszállt azzal az állítással, hogy Magyarország hálás val tartozik azért, mert a Habsburg-ház és a német hatalom szabadították fel a török járom alól; ellenkezőleg, «Magyarország századokon át Németország és az örökös tartományok bástyája volt s drága vérét ontá, hogy azokat ez oldalról megóvja. Sobieski János király is fölszabadította egyszer Bécszet lengyel hadaival s mivel hálálták meg ezt? . . . ismerjük Lengyelország sorsát. Emlékeztet a «Moriatur pro rege nostro»-ra s a magyarok mindenkori áldozatkészségére; s Magyarországnak mindezt azzal hálálják meg, hogy el akarják venni legdrágább kincsét, önállóságát és szerződésekkel biztosított jogait. Magyarország csakis a törvényhez és joghoz való megszeghetetlen hűségének s honszeretetének köszönheti, hogy érvényes joga ma is eltörülhetetlenül áll, amiért az Isten nem is fogja engedni, hogy elveszen.»

Elképzelhető a hatás, melyet e beszéd Magyarországon gyakorolt; Pest város példájára mintegy harminc törvényhatóság küldött lelkes, hálataljes üdvözetét a lengyel hazafinak, ki válaszaiban erősen hangsúlyozta a lengyel-magyar örökre szóló barátságot, az osztrák abszolutizmust végvonaglásban levőnek mondta, s azt jósolta, hogy a Szt. István és a Jagellók koronái régi fényökben fognak újra tündökölni.¹ Azonban nem maradt e beszéd hatástalan a birodalmi tanácsban s Ausztriában sem, úgyhogy az osztrák kormány utóbb rövid időre internáltatta Smolkát Lembergbe s csak az általános visszatetszés hatása alatt állott el az ellenében alkalmazandó további rendszabályoktól.²

¹ *Divéky Adorján*: Magyarok és lengyelek a XIX. században; B. Szemle 1918. szept. (501. szám) 375. s köv. 1.

² *H. H. S. A. Min. Conf. Prot. nov. 3. P. Napló* okt. 4., 5.

A «Reichsrath» képviselőházának az uralkodói üzenetre adandó válaszfelirat fölötti több napi vitájában a Smolka felfogásához legközelebb járt a csehek vezéréé, Riegeré, ki hangsúlyozta, hogy Magyarországgal szemben nem az erőszak, hanem a kiegyenlítés útja vezet célhoz s szerencsétlen politikának tartja azt, mely a hatalomra hivatkozik, mikor szomszédságunkban minden percben várható a keleti és az olasz kérdés újabb kitörése. Veszedelmes Magyarországot arra tanítani, hogy ne tartsa tiszteletben a történeti jogokat, csak a fegyver hatalmát, mert ezt a tanítást alkalomadtán a forradalom is felhasználhatja. Oly alkotmányt, melyhez a népnek joga van, büntetésképpen elvenni nem lehet; vissza kell térni a februáriusi páténstől az októberi diplomához, melynek elhagyása Ausztria összes nem német népességében nagy nyugtalanságot keltett. Egyébiránt e kérdésben a birodalmi tanács nem határozhat, az uralkodóra kell bízni, hogy a kivezető utat megtalálja. A «Reichsrath» illetéktelensége volt a gróf Clam-Martinitz kiindulási pontja is, ki ez értelemben szerkesztette meg ellenindítványát is és beszédjében szintén tiltakozott az ellen, hogy Magyarország történeti alkotmánya «eljátszott»-nak tekintethessék. Magyarország iránt rendkívül rokonszenvesen nyilatkozott a lengyel Potocky gróf is, aki kijelentette, hogy nemzeti jogaiért vívott harcában Magyarországgal szolidárisak az összes szlávok.¹

A kormány magyarországi politikáját helyeslő s főkép az osztrák-németekből alakult többség véleményének főképviselője a bizottsági előadó, dr. Giskra volt, ki nem akarta elismerni a magyarok nagylelkű hűségét a monarchiához, s politikájuk végcélját Magyarország-önállóságában látta. Sem ő, sem elvtársai, a magukat szabadelvűeknek valló németek, nem emelték fel szavukat a Schmerling jogeljátszási elmélete ellen. Az államminiszter maga is többször hozzászólt a vitához, csillogó képet festett a kulturális haladásról, melyet Magyarország az abszolút uralom alatt elért, s bizalmát fejezte ki aziránt, hogy nemsokára Ausztria összes népei el fogják fogadni a nekik felajánlott parlamentáris alkotmányosságot. A képviselőház többségétől elfogadott felirat nagy elismeréssel nyilatkozott a kormány szilárdságáról Magyarországgal szemben s átadása alkalmat nyújtott a császárnak ama reménye kifejezésére, hogy a kormánynak a birodalmi közérdek érvényesítése, szemben a partikularisztikus törekvésekkel, végre mégis sikerülni fog.²

Ez a parlamenti siker Schmerlingnek kevés támaszt nyújthatott a közvéleménnyel szemben. Még az osztrák németiség körében is oly tekintélyes hangok, mint az osztrák liberalizmus veteránjai dr. Fisch-

¹ P. N. aug. 30., szept. 1. és 4.

² P. N. aug. 31 szept. 1., 3. Rogge id. m. II. 148. I. Redlich id. m. II. 166.. 171 — 172. 1.

hőfé s a későbbi miniszteré, dr. Ungeré egészen máskép ítélték meg a helyzetet, mint a birodalmi tanács többsége. Ok, bár névtelenül, már akkor oly megoldásra mutattak rá, mely majdnem teljes érvényesítése a monarchia dualisztikus berendezésének,¹ Schuselka egy újabb röpirata is lelkes védelmére kelt a magyar ügynek. A külföldön pedig már épenséggel nem találkozott megértéssel a Schmerling politikája; az angol és a francia sajtó legtekintélyesebb orgánumai kíméletlenül bírál-
ták azt. Különösen a vezető angol lap, a Times majdnem állandóan foglalkozott a magyar kérdéssel, gyermekesnek mondvá az osztrák államminiszternek a hódító jogára való hivatkozását s nagyon kedvező-
nek találva Magyarország állását, mert a nélkül, hogy forradalmat kellene csinálnia, szervezett passzív ellenállásával, különösen fenyegető háború
esetében, rákényszerítheti Ausztriát a vele való megegyezésre. Szemére lobbantotta az osztrák császárnak, hogy a magyar parlamenttel nem tudott bánni, vezéreivel nem törődött, miniszteri beszédek helyett a magyar országgyűlés csak kevély leiratokat kapott. Hasonló szellem-
ben írt a Morning Post, a Daily News és több angol lap. A francia sajtóban főkép a Pays, a Siécle, a Messenger au Midi s a Constitutionnel foglaltak Magyarorszá-
g mellett állást, Horn Ede kitűnő cikkben vilá-
gította meg a magyar válságot, Edouard Simon egész cikksorozatban kelt a magyar álláspont védelmére, Léon Plée úgy találta, hogy Magyar-
ország többet nyert veszteségével, mint nyerhetett volna győzelmével; ma már Európa meg nem engedné az 1849-ihez hasonló orosz be-
avatkozást; de azért jól teszik a magyarok, ha a törvényes úton marad-
nak. A brüsszeli Nord s a szerb lapok is hazánk iránt barátságos állás-
pontot foglaltak el.²

A főkérdés azonban, mely elé a kormány magát állítva látta, az volt, hogy mit csináljon már most Magyarországgal? Milyen hatást gyakorolt ott az országgyűlés feloszlata és miként különböztetheti meg magát a még mindig kifejezetten az októberi diploma alapján álló kormány elődjétől, mely bevallott abszolutizmust gyakorolt?

Csakhamar meg kellett győződnie róla, hogy az országban a han-
gúlat nagyon elborult, de behódolási készségre semmi sem mutat s nincs egyetlen számbavehető tényező sem, melynek támaszára számíthatna az alkotmányossággal az országgyűlés feloszlásának ideje és módja által immár szakított kormánypolitika.

A válaszok, melyeket Forgách kancellár beköszöntő levelére kapott az egyházi és világi hatóságoktól, többnyire a szintelen udvariasság és óvatos tartózkodás hangját szólaltatták meg. Scitovszky bíbornok-

¹ Névtelen röpirat: «Zur Lösung der ungarischen Frage 1861. I. Eisenmann id. m. 377. 1.

² P. N. aug. 29., 30., szept. 3., 4., 10., 19., 21., nov. 3.

hercegprímás azt kívánta, hogy az új kancellárnak sikerüljön elérni azt, hogy a trón és az ország egymásban találják meg támaszukat s ily irányban való közreműködését helyezte kilátásba. Haynald Lajos erdélyi püspök lelkesen üdvözölte Forgách ama kijelentését, hogy az egyedül üdvös alkotmányos és törvényes úton kíván eljárni s ezen az úton valósítani meg az uralkodó és a nemzet között annyira szükséges kibékülést; ebben az irányban ő is felajánlja közreműködését, Ranolder János veszprémi püspök, a Felséghez való rendületlen ragaszkodását és legtisztább, áldozatkész hazaszeretetét hangsúlyozta; Haas Mihály szathmári püspök erős kormányt kívánt a törvényhatóságok megfélemezésére. Valamivel bátrabban nyilatkozott Zabojszky László szepesi püspök, azt kívánván, hogy sikerüljön együttesen úgy a Felség várakozásait, mint a nemzet méltányos és jogos igényeit kielégíteni, az összbirodalom^ épségét fenntartani s a magyar nemzet függetlenségét biztosítani. Ő és hívei készek megadni a császárnak, ami a császáré, de teUjesíteni akarják szeretett hazánk iránti köteleességeiket is. Haubner dunántúli evang. superintendáns öreg kora miatt a politikától való visszavonulását jelentette be; Fogarasi János, a pesti váltótörvényszék elnöke azt kívánta, hogy a kiengesztelődés munkája sikerüljön.¹

A főispánok mindjárt az országgyűlés feloszlata után értekezletet tartottak gr. Károlyi Györgynél s elhatározták, szemben a kancellár körlevelével, hogy a szigorú törvényességtől egy hajszálnyira se térnek el.² Ez eléggé fenyegetően hangzott, mert hiszen az országgyűlés időelőtti feloszlata ténye s az új országgyűlés összehívásának bizonytalansága már magában megsértése volt a «szigorú törvényességnek».

A rendőrminiszter bizalmasainak jelentése szerint Pesten a hangulát az országgyűlés feloszlata után a félelem és a szenvedési elszántság között ingadozott. Már akkor híre járt, hogy Schmerlinget gr. Belcredi fogja felváltani, ami négy év múlva valósággal bekövetkezett, de amiben Magyarországon állítólag már akkor sokan örvendezve hittek. Izgalommal várták, hogy Pestmegyének már kihirdetett közgyűlésén mi fog történni? Gr. Károlyi István, Pestmegye főispáni helytartója állítólag kijelentette, hogy ha a tisztikar testületileg lemond, ő sajátjából ad mindenkinek félévi fizetést végkielégítésül. A rendőri jelentés hozzáteszi, hogy ez kitelik attól, aki 1849-ben egy egész huszárezredet állított fel saját költségén.³

Bizonyos magabizáltság és a történetek hánytorgatása mutatkozhatott politikai, különösen konzervatív körökben; mert jól értesült toll jegyezte föl, hogy «megindultak a kölcsönös utólagos vádaskodásoké A konzervatívok hibáztatták, hogy a megyék az októberi diplomával

¹ O. L. *Konc. E. I.* 1861. 687. sz. a. összegyűjtve.

² P. N. aug. 28.

³ O. L. *H. E. J.* 948. szám.

szemben a 48-i törvények alapjára helyezkedtek, miáltal helyzetük az országgyűlés feloszlátása következtében tarthatatlanná lett. Deáknak is szemére hányták néhányan, hogy a határozati pártot túlsúlyra hagyta jutni, a főrendeknek is, hogy a képviselőház első feliratát szó nélkül elfogadták.¹

Ezzel szemben tény az, hogy ez időben Deák minden oldalról kapta a hálálkodó üdvözlő és hódoló nyilatkozatokat s hogy jótékony célt szolgáló arcképének megrendelői tüntető tömegességgel jelentkeztek.²

A hivatalos jelentések mindenütt keresték és látni vélték a pártok és bizottságok alakulását. Eötvös életrajzírója tudni véli, hogy az ő és gr. Károlyi Sándor közreműködésével mindjárt az országgyűlés feloszlátása után bizottság alakult, mely főképp a külföldi propagandát kívánta szervezni s e célra pénzt is gyűjtött; az ilyen bizottságot a rendőrségnek természetesen könnyű volt forradalmi komitévá minősíteni, s igazgatásának tudni be a megyék magatartását. Az ez időben létezett három párton, t. i. a 47-esek (konzervatívok), 48-asok (Deák-párt) és 49-eseken (Kossuth hívei) kívül állítólag még egy negyedik is volt keletkezében Danielik püspök és helytartótanácsos és Kovács Lajos író vezetése alatt s egyetértésben Worafka pesti rendőrfőnökkel. Ezekkel a részben kalandosan hangzó híresztelésekkel szemben valószínűleg gr. Andrassy Gyula járt legközelebb az igazsághoz, aki Zemplén megye közgyűlésén kijelentette, hogy Magyarországon nincsenek pártok, mert ha a haza vagy az alkotmány veszélyben forog, minden vélemény egygyé lesz.³

A kormány magyarországi számításaiban oly fontos tényezőként szereplő nemzetiségek magatartásában ez időben feltűnő jelenséget alkotott a magyar-szerb barátkozás. Állítólag magyar vezető politikusok igyekeztek a pesti Thökölyanum közvetítésével megnyerni a szerb ifjúságot a magyar alkotmánytörvények számára. Tény az, hogy mikor augusztus 29-én Újvidéken Thököly Sebőknek (Száva) a róla nevezett pesti intézet alapítójának emlékét ünnepelték, ebben közismert magyar egyéniségek is részt vettek, nevezetesen Toldy Ferenc és b. Podmaniczky Frigyes a magyar Akadémia képviselőjében; a lakoma valóságos magyar-szerb testvéresülési ünnepéllé vált, melyben a hírhedt Sztrati-mirovic György is részt vett, s melynek során Miletic Svetozár akkori-ban újvidéki polgármester, a magyar alkotmány visszaállítására üritette poharát s megígérte, hogy a szerbek egyesülni fognak a magyarokkal

¹ *Kecskeméthy «Vázlatok»* 223. s köv. 1. P. N. szept. 24.

² P. N. szept. 4., 21.

³ *Ferenczi Zoltán: B. Eötvös József (Tört. életr.)* 226. l. *Wertheimer: Andrassy I. 196—197. l. A Danielik-féle terv itt egyenesen megfizetett agentúra színében van feltüntetél ve. P. N. szept. 26. O. L. K. E. J. 969. sz.*

küzdelmökben. Egyes hivatalos, de megerősítetlen híradások szerint ez alkalommal történt megbeszélés értelmében b. Eötvös József, Csernovics Péter kíséretében Belgrádon és Kragujevácban is összekötetése két keresett.'

Határozottan ellenséges volt a magyarok iránt a románság magatartása, főleg Erdélyben, ahol a megyegyűléseket több helyen megzavarták az izgató beszédek s a megyeház udvarára, sőt termébe is behatoló tömegek; érthetetlen, ellentmondó követelésekkel léptek föl, hol a megválasztott magyar bizottsági tagok neveit akarták törölni, hol a megválasztott románok mondtak le a bizottsági tagságról. Nyilvánvaló volt, hogy ezek a zavaros érvényesülési törekvések az elhangzott kormánynyilatkozatok visszhangjai voltak; de mikor aztán nagyszebeni forrásból a brüsszeli Mord cikke az erdélyi románságot arra buzdította, hogy szakadjon el Ausztriától és egyesítse Erdélyt Moldva-Oláhországgal, amire a külföldi sajtóban a magyar emigránsok vezető alakjai, Jósika és Ludvig adták meg a választ, a magyarországi románság bécsi pártfogói gondolkozóba eshettek a felszított mozgalom végkövetkeztényei iránt. Érdekes jelenség, hogy ugyanakkor, mikor a belga sajtó útján a románok ilyen biztatást kaptak, Garibaldi egy a románokhoz intézett levélben a magyarokkal való kibékülésre és egyetértésre intette őket.²

Forgách kancellár — mint már említettük — a főispánokhoz körlevelet és utasítást intézett augusztus 21-én és 22-én, tehát akkor, mikor már el volt határozva az országgyűléssel való szakítás. Ezek a körlevelek közzé is tétettek.³ Az első a kancellár reményét fejezi ki, hogy hat hó alatt lecsillapodván a kedélyek, lehetséges lesz az újból összehívandó országgyűléssel a félbemaradt feladatokat megoldani. Az uralkodó nem akarja Magyarországot a birodalomba beolvasztani s az 1790: X. t.-c. értelmében belügyei önkormányzatát és függetlenségét fenn akarja tartani. E törekvésében számít a főispánok és tisztársaik támogatására. A beállott bajok nagyrészt annak tulajdoni tandók, hogy annak idejében a főispáni utasítások meg nem tartattak, már a megyebizottsági tagok s a tisztviselők választásánál sem. A megyék a páriáméntek szerepét vették át; ezért kell most visszatérni a főispáni utasításokhoz, melyekre való hivatkozással most a főispánok figyelmébe ajánlja a következőket: 1. A főispánoknak oda kell hatniok, hogy a jövő tisztújítás alkalmával oly egyének nyerjenek tisztségeket, kik hivatásuknak

¹ P. N. szept. 3. O. L. H. E. I. 969. sz. *Stratimirovic* emlékirataiban (Was ich erlebte 132. s köv. 1.) Jókai Mórt és Arany Jánost is említi, s ezt állítja, hogy ő felköszöntőt mondott az összes szlávok egyesülésére, holott a P. N. híradása szerint föl nem szólalt. Eötvös szerbiai látogatásáról életírója, Ferenczi Z. nem tesz említést.

² *Ürmössy* id. m. I. 322. s köv. 1. P. N. aug. 29.

³ P. N. aug. 27.

megfelelni tudnak is, akarnak is. 2. A megye költségvetése a helytartó-tanácsához terjesztendő fel s a megyék a kormányshékekkel és bíróságok-kai szemben további engedetlenséget ne tanúsítsanak. 3. Az ország-bírói értekezlet munkálata szigorú zsinórmértékül szolgáljon a törvény-kezésnél s egyes megyék azt vita tárgyává ne tegyék. 4. Különösen ügyelni kell arra, hogy a megyegyűlésekbe a bizottsági tagokon és tiszt-viselőkön kívül senki más be ne bocsáttassék. 5. Az adófizetés meg-tagadásának további pártolása megszüntetendő, nehogy erősebb rend-szabályokhoz kelljen nyúlui. A második körlevél általánosságban hang-súlyozza, hogy az országgyűlés felosztatása nem jelenti az októberi diploma által helyreállított (?) alkotmány megsemmisítését s a fennálló rendszertől való eltérést, sőt a kancellár meg van győződve az alkotmá-nyosság üdvös voltáról. Elvárja, hogy a főispánok oda törekedjenek, hogy megyéjükben a rendezett állapotok megszilárduljanak, az ingerült kedélyek lecsillapodjanak s a rendzavarások meggátoltassanak. Végül augusztus 27-én még egy körrendeletét bocsátott ki a kancellár, mely-ben a megyéknek szigorúan megtiltotta a további adóbeszedést, intéz-kedett a nálok befizetett adó kezelése iránt és újra sürgette a költség-vetések fölterjesztését.¹

Nincs okunk kétségbevonni, hogy gr. Forgách Antal őszintén igyekezett a törvényhatóságokkal való további együttműködést lehetővé tenni; hiszen azt tudnia kellett, hogy ha a törvényhatósági autonómiák megtagadják ezt az együttműködést, ő maga fog a legnehezebb hely-zetbe jutni a közigazgatás továbbvitelében. Az sem vonható viszont tagadásba, hogy egyes vármegyék az ellenzékeskedésben a túlságba mentek s nem fontolták meg, hogy a kormány, hatalmi eszközei birto-kában, nem lesz mindjárt teljes kapitulációra rábírható. Azonban más-részt tagadhatatlan, hogy az országgyűlés határozatai a nemzeti köz-véleménynek megfeleltek, azokkal a törvényhatóságok majdnem kivétel nélkül azonosították magukat s miután a 48-i törvények, bár a nép-képviselési rendszer behozatalával megvonták a megyéktől a követ-küldés jogát és azt a jogot, hogy követüket utasítással lássák el, meg nem vonták azt az ősi jogukat, hogy az országot érdeklő nagy kérdések iránt megnyilatkozzanak, ha nincs is országgyűlés, amelyhez feliratuk-kai fordulhatnak. Lehetséges volt-e az előzmények után elvárni azt, hogy az elmúlt évi főispáni utasításokra való hivatkozás egyszerre be-töltse azt a mély szakadékot, mely a nemzet közvéleményét s így a tör-vényhatóságokét is a kormánytól az alkotmány kérdésében elválasztotta s amely az országgyűlés felosztatása által mindenestre még mélyült? Az összeütközésnek multhatatlanul be kellett következnie, annál inkább, mert a törvényhatóságok az országgyűlés felosztatása következtében

¹ P. N. szept. 5.

magukra hárulni látták az alkotmány védelmének kötelességét és mert — megvallva az igazat — a kormány részéről is vajmi kevés történt az összeütközés elkerülése vagy legalább enyhítése érdekében.

Az első renitencia a mindig ellenzéki Heves és Szabolcs megyékben mutatkozott és pedig abban, hogy vonakodtak az országbírói értekezését munkálatát a megyei törvényszékre nézve kötelezőnek elismerni, miáltal az országgyűlés határozatával szálltak szembe, amiért maga Mailáth, mint a helytartótanács elnöke, szükségesnek jelezte kir. biztos kiküldését e megyékbe.¹

A tulajdonképen való hadüzenet Pestmegyétől indult ki, amely augusztus 26-i közgyűlésén teljes elismerését fejezte ki a feloszlatott országgyűlés magatartása iránt s egyetértését a felosztatás elleni óvatételével, s e határozatát hozzájárulás végett a társtörvényhatóságokai is közölte. Nyáry Pál alispán beszédjében jelezte, hogy valószínűleg nemsokára a megyékkel is az fog történni, ami az országgyűléssel, de addig kötelességük helyökön kitartani. A Nyáry jóslata hamar beteljesült; a három nappal utóbb összehívott újabb közgyűlésen már felolvasásra került a helytartótanácsnak egy, Károlyi László elnökhelyettesői aláírt leirata, mely a megyének a minap hozott «vakmerő» határozatát, amellyel az országgyűlés felosztatása ellen tiltakozván, hatáskörét túllépte s a királyi jogokat megtámadta, királyi parancs alapján megsemmisítetlnek jelenti ki s utasítja a megyét, hogy bizottsága üléseit azonnal függeszse föl. A közgyűlés e rendeletet a megyék alkotmányos jogával ellenkezőnek találván, annak külön tárgyalását a szeptember 30-i közgyűlés napirendjére tűzte ki.² Időközben Pest város közgyűlésének is volt alkalma szembeszállni a kormánnyal; abban az intézkedésben, mely szerint azok, kik behívott katonákat a bevonulástól visszattartanak, haditörvényszék elé állítandók, az ostromállapot bejelentését látta s ez ellen felirattal és óvással élt, egyúttal utasította tisztviselőit, hogy tevékenységüket hagyják abba, ha az a becsülettel, a hazafisággal, az alkotmány szellemével és törvényeink rendelkezésével ellentétbe hozná őket. Sáros megye közgyűlésén Szinyei Merse Félix alispán nagy helyeslés közt kijelentette, hogy a megye magát alkotmányos működése teréről csak a hatalom által fogja leszoríttatni engedni. A közizgalmat még növelték a brutális katonai beavatkozásnak megújuló esetei; így Biharban egy az adópénztár kirablásával vádolt s a megyei törvényszék elé állított adóhivatalnokot katonai karhatalom szabadított ki fogságából; Pest város közgyűlésének ideje alatt fegyveres katonaság jelent meg a város házában és 282 adókönyvet erőhatalommal elvitt.³

Általános érdeklődés mutatkozott Esztergom megyének — amely-

¹ O. L. K. E. J. 663. sz.

² P. N. aug. 27., 28. és 30.

³ U. ott aug. 27., szept. 1.

ben tudvalevőleg a hercegprímás volt a főispán — szeptember 2-ra kitzött közgyűlése iránt. A primás megnyitó beszédjében visszatekintvén a felosztatott országgyűlésre, megállapította, hogy bár az a hozzáfűzött váraozásoknak meg nem felelhetett, munkálatai mégis hazánk évkönyveiben kitzörölhetetlen betűkkel lesznek följegyezve. Az országgyűlés mindvégig törvényes alapon állott s a törvényes autonómia keretén belül önkényt felajánlotta szolgálatait a birodalmi érdekek istápolására. E célra azonban hazai törvényhozásunk hozzájárulása nélkül, sőt azt megelőzve oly központi birodalmi intézmény állított fel Bécsben, melyet Magyarország legsarkalatosabb jogainak, sőt az 1790: X. t.-c. által biztosított önállóságának feláldozása nélkül el nem fogadhat, törvényesnek el nem ismerhet. Így bekövetkezett a felosztatás. De az országgyűlés mégsem volt egészen sikertelen, mert az országbírói értekezézt munkálatának elfogadásával a törvénykezés rendje és a magyar törvények uralma biztosítva van s a nemzetiségi bizottság munkálatának kihirdetése eloszlatta a veszélyeket, melyek az ország testvér-népfajainak egyetértését fenyegették. Bár az országgyűlésnek el kellett némulnia, a birodalom másik felében emelkedtek hatalmas hangok a mi védelmünkre. Bízik benne, — úgymond a bíbornok — hogy ősi alkotmányunk el nem veszhet, míg azt vétkes kezekkel magunk le nem romboljuk s abban és az uralkodóban bízva megmarad helyén, ellenben abban a pillanatban, melyben e remény elenyésznek, elhagyná e díszes széket.¹

Roppant éljenzés követte e beszédet, mely mindenfelé — a küU földön is — méltó feltűnést keltett, a nélkül, hogy az osztrák kormányt legkevésbbé gondolkodóba ejtette volna. Minthogy az esztergomi példa után már kétségtelen volt, hogy a többi törvényhatóságoktól sem várható engedékenyebb magatartás, a kancellár úgy vélte, hogy legjobb lesz mindjárt a vezető törvényhatósággal, Pestmegyével röviden elbánni, ez majd példaadólág és megfélemlítően fog hatni a többire. Szeptember 2-ról keltezve rendeletet intézett Pestmegye főispáni helytartóján hoz, gr. Károlyi Istvánhoz, melyben kijelentette, hogy tekintettel a törvényhatóság makacs ellenszegülésére, Pestmegye bizottságát ezennel végkép felosztatja, egyidejűleg vizsgálatot rendel el a történetekre nézve s e végből Gombos Bertalan min. tanácsost és pénzügyi főügyészt küldi ki kir. biztos gyanánt; a főispáni helytartó azonban hatáskörében meghagyatik. Habár a minisztertanács már Gombos rendkívüli tiszteletdíjának kérdésével is foglalkozott, a kiküldetésből semmi se lett, mert Gombos állítólag hirtelen veszélyesen megbetegedett. Ekkor Kapy Eduard, volt nógrádi megyefőnökre esett a választás, aki azonban szintén csak hosszú habozás és huzavona után tette le a kir. biztosi esküt. Ugyanekkor Pest város is intést kapott, de törvényhatósági bizottsága

¹ U. ott szept. 6.

csak felfüggesztetett, bár a város ez ellen is feliratilag óvást emelt. Székesfehérvár törvényhatósági bizottsága ellenben feloszlattott, úgy mint a pestmegyei és k. biztosként oda — miután Torkos Kálmán helytartótanácsos vonakodott e megbízást elfogadni — Szekrényessy Endre volt főtörvényszéki tanácsos küldetett ki.¹

Miután ezek a kir. biztos kiküldetésének első esetei voltak, a kormány jónak látta közzétenni az e biztosoknak adott utasítás egy részét; persze csak azt, amely azt a már egészen komolytalanná vált szólamot tartalmazza, hogy Ő Felségének nem szándéka az alkotmányos intézményeket megszüntetni vagy Magyarország «közigazgatási és országlási törvényes függetlenségét gátolni», csak a rendet kívánja helyreállítani a forradalmi törekvésekkel szemben. Hogy ez az utasítás már a megyei bizottságok új megalakításának módjára is rámutatott, arról hallgatott a hivatalos közlés, az csak a félhivatalos Pesti Hírnök s a bécsi lapok útján szivárgott ki a közönségbe.²

És ezzel föltartóztathatatlannul megindult a görgeteg, megindult a reménytelen harc az októberi diploma által részben helyreállított alkotmányosság utolsó maradványa: a törvényhatósági önkormányzat és a viszonyok hatalmától mindinkább a jogfosztás és erőszak útjára terelt kormányzat között. Sok megyében a nevesebb képviselőknek az országgyűlésről beszámoló beszédei³ adták meg az alkalmat az országgyűlés feloszlásának tényével szemben állást foglalni, másutt a pestmegyei körlevél; több helyen a helytartótanács intézkedéseivel való szembeszállás idézte elő az összeütközést. Az összeütközés pedig előidézte a törvényhatósági bizottság felfüggesztését, súlyosabb esetekben feloszlását és kir. biztosok kiküldését; a kir. biztosok némely helyen csak katonai karhatalom igénybevételével voltak képesek hivatalukat elfoglalni. Amint a feloszlás megtörtént, a közgyűlés rendesen határozatot hozott, mellyel a tisztikart vagy lemondásra hívta fel, vagy arra, hogy csak addig maradjon helyén, a míg semmi alkotmány- vagy törvényellenes cselekményre nem kötelezik; ahol a lemondás megtörtént, ott gyakran ünnepélyes búcsút is vett a megye főispánjától s a feloszlott bizottság, tiltakozva a hatalmi tény ellen, a Szózat éneklése közben hagyta el a gyűléstermet. A határozatok legtöbb helyen egyhangúlag hozattak, csak a románlakta vármegyékben volt nézeteltérés és vita. Több főispán igen erélyes hangú felterjesztésben fejezte ki a maga és megyéje óvását a történetek ellen.⁴

¹ H. H. S. A. Min. R. Prot. szept. 2. P. N. szept. 7., 8., 10., 11., 28., okt. 10.

² O. L. K. E. J. 676. sz. P. N. szept. 7., 8., 10.

³ Így beszámoltak Gr. Andrássy Gyula Zemlénben, Horváth Boldizsár Vasban, Beöthy Zsigmond és Ghyczy Kálmán Komáromban, Somssich Somogybán stb.

⁴ Lásd ezekre nézve a P. N. közléseit szept. 1. ifikétől egész nov. 7-ikéig.

Csak néhány jellegzetesebb mozzanatát emeljük ki ennek a hosszú, több mint két hónapig tartó elkeseredett küzdelemnek.

Heves megyében hasonló volt a helyzet, mint Esztergomban: ott az érsek volt a főispán; Bartakovics Béla érsek közgyűlési elnöki beszéde jében hangsúlyozta, hogy az országgyűlés szentesített alaptörvényeinket áruba nem bocsáthatta és nemzetünk függetlenségét áldozatul nem hozhatta. A februáriusi pátens hazánk önállóságát, függetlenségét követelte áldozatul. Ő mégis tisztársaival együtt, bár áldozatok árán is, szívesen megmarad helyén, mert ha ők lelépnek, vagy őket leléptetik, helyüket ismét a bürokrácia foglalja el. Tapasztaltuk, — úgymond — hogy a centralizáció rendszerében a bürokrácia minden, a polgár semmi; az az egyenlőséget abba helyezi, hogy egy polgárnak sincs szabadsága. Minden reményünk a megyei municípium; folytassuk tehát alkotmányos ildomossággal működésünket; ő bízva az isteni gondviselésben, reméli, hogy hazánk csillaga fel fog még derülni. Az érseknek ez a reménye akkor nem teljesült, ő is csak úgy, mint alkotmányos főispán-társai, kénytelen volt elhagyni helyét.

Székesfejérvárott már szeptember 21-én Szekrényessy kir. biztos oszlatta fel a városi képviselőtestületet, csak a tisztviselők jelenlétében, mert hívására csak azok jelentek meg. A biztos hangzatos, biztató szózata után Zsömböry Ede városbíró fejezte ki a város sajnálkozását a történt intézkedés fölött, ragaszkodását az alkotmányhoz és a tisztikar elhatározását a képviselőtestület újjászervezése esetében testületileg visszavonulni. A főbíró e beszédjéért estve fáklyászenét kapott.

Feszült várakozás előzte meg Pest megyének már régebben szeptember 30-ra kitűzött, de a helytartótanácstól rendeletileg betiltott közgyűlését. Már a megelőző napon kívántak a bizottság tagjai értekezletet tartani a megyeházán, de azt katonaságtól megszálva találták, a nép pedig hullámozott a székház előtt. Másnap néhány bizottsági tagnak sikerült a folyosóra feljuthatni; ezeknek Nyáry alispán magyarázta meg a helyzetet, mire a felszaporodott tömeg a Szózatot énekelve a főispáni helytartó, gr. Károlyi lakása elé vonult, ahol Jókai tartott beszédet, amelyre Károlyi válaszolt. A megye pecsétjét átadták a főispáni helytartónak, ki azt a múzeumban helyezte el. A tömeg vállaira vette Károlyit, ki ezután Budára ment, a helytartótanácsnál átadni saját és az egész tisztikar lemondását. Károlyi László helyettes elnök fogadta a megjelenteket s a helytartótanács sajnálatát fejezte ki a katonai megszállás fölött, melyről semmi előzetes tudomása nem volt!¹ A megyei tisztviselőkarból csak a levéltárnok s a közbiztonsági személyzet maradt meg a helyén.

¹ Így adja elő a dolgok lefolyását a *P. N.* közlésével (szept. 29.), megjegyezően *Podmaniczky Frigyes* (Naplója 11 i. 132. s köv. 1.).

Tolnamegye példájára a megyegyűlések utolsó határozatai a végrendekezés jellegét öltötték. Előre tudva felosztatásukat, előre intézkedtek a közigazgatás menetének lehető fenntartása, a megye értékeinek megőrzése, a tisztviselők kellő utasítása s főképp a közbiztonság megővése iránt. Némely megyében — mint Nyitrában — közadakozás útján próbáltak a rabtartás, a megyei szolgaszemélyzet, a kórház költségeire fedezetet biztosítani, miután a megyei tisztviselők sok helyen, különösen a törvényszékiek, megvonatván a megyéktől minden pénzforrás, úgysis díjtalanul látták el tisztöket. Hontmegye kijelentette, hogy inkább nem választ törvényszéket, mintsem hogy annak fenntartására a törvénytelen kormányhatóságok anyagi segélyét legyen kénytelen igénybe venni. A kormányhatóságok törvényességét most már alig egy-két megyében ismerték el, annyira, hogy a sajtóban fölmerült már a kérdés, vajjon a kir. Kúriának szabad-e azokkal az érintkezést fenntartania, minek következtében attól lehetett tartani, hogy a megyei rendszer bukását a törvénykezési rendszer fölbomlása is fogja követni, amelynek rendbehozása érdekében Deáknak egész népszerűségét latba kellett vetnie.¹

Időközben a kormány gondoskodott róla, hogy a régi sérelmekhez újak, nem kevésbé súlyosak járuljanak s e miatt az izgalom nöjtönejjön. A július 27-én a bélyeg- és törvényszéki illetékeknek a törvényszékek által visszamenőleg leendő behajtása kérdésében kiadott rendelet közhírrététele óta bizonyos nyugalom állott be, mely remélni engedte, hogy a kormány annak végrehajtását erőszakolni nem fogja. Most egy augusztus 23-i pénzügyigazgatósági rendelet a legszigorúbb alakban megújította azt az utasítást, ami az alkotmányos bíróságokat a legkellemtlenebb helyzetbe hozta s elkeseredett fölszólalásokra adott okot.²

És mialatt a katonai adóvégrehajtások a kimondott szünet ellenére egyáltalán nem szüneteltek, október 12-ről egy császári pátens adatott ki, mely elrendelte, hogy miután az 1862. évi költségvetés alkotmányos úton nem volt megállapítható s az állami szükségletekről gondoskodni kell, az állami adók és pótlékok ugyanazon módon és összegben szedendők be az 1862. évre, «mint azt az 1860. október 8-i pátens 1861-re elrendelte. Az uralkodó azonban fenntartja magának azt, hogy az alkotmányos úton netán még elhatározandó változtatásokat esetleg még az 1862. év folyamában érvényesítse. Ezt a pénzügyigazgatóság azzal a hozzáadással tette közzé, hogy az egyenes adók behajtásánál a községek, testületek és az adókötelezettek felelősség terhe alatt tartoznak közreműködni.³

S mintha még ez se volna elég, a kancellária sietett egy október 18-i a főispánokhoz intézett rendeletben kijelenteni, hogy miután az

¹ P. N. okt. 22.

² U. ott szept. 20.

³ U. ott okt. 22.

októberi diploma értelmében is a birodalomra nézve közös adó- és katonai ügyek tekintetében az eddigi rendszabályok érvényben maradnak s ennél fogva az újoncozás végrehajtása körül a megyék s különösen a főispánok közreműködni kötelesek, nyilatkozzanak a főispánok az iránt, milyen kilátás van a kormányzatukra bízott megyében az újoncozásnak a megyei tisztviselők által leendő végrehajtására? s amennyiben a megye ezt megtagadná, mennyiben számíthat a kormány arra, hogy a főispán az ügyet előfogja mozdítani s minő lépéseket szándékozik ez irányban tenni? Figyelmezteti a rendelet a főispánokat, hogy az adóknak katonai erővel való behajtása állandóvá nem válhatik; ezen visszás helyzet megszüntetése azonban csak a megyék és főispánok közreműködése útján lehetséges.¹

Valóban legalább is naivnak volt minősítendő ez a felszólítás akkor, mikor már a törvényhatóságok főispánjaikkal együtt kevés kivétellel több mint egy hónap óta nyílt harcban állottak a kormánnyal és annak e kérdésére — mely még hozzá nyilvánosságra is hozatott — a legfélreérthetlenebb alakban megadták a választ. De hát a kancellária még mindig kíváncsi lévén, kapott újabb választ is, olyat, amelyben nem telhetett öröme.

Megint a bíbornok-hercegprímás, mint főispán volt az elsők egyike, kik bátran és egyenesen nyilatkoztak s nyilatkozata, épúgy mint a hozzá intézett kérdés, megjelent a lapokban. Válasza az volt, hogy semmi kilátás nincs arra, hogy a megye, mely már a törvénytelenül kivetett adók erőszakos behajtása miatt is fel van zaklatva, a törvényesen meg nem ajánlott újoncok besorozása körül közreműködjék. Neki pedig mint főispánnak ezt eszközölni sem joga, sem hatalma nincs. Nem is ajánlja a jelen viszonyok között az újoncozást, mert nem hiszi, hogy újonc, ki szülei zsaroltatásának zokogó szemtanúja volt, elegendő biztosítékot nyújtson a fejedelemnek . . . nem hiszi, hogy egy ország és becsületes népek érzelmeivel, reményeivel, jogával játszani hosszú időre tanácsos lenne. Bár kéretlenül, azt tanácsolja, hogy az adó- és újoncállítás kérdése halasztassék el a legrövidebb időre összehívandó országgyűlésre, addig pedig az adó erőszakos behajtása szüntettessék meg. Ő Felsége jelenjen meg hű országa szívében, szóljon egy őszinte szót, lépjen közvetlen érintkezésbe a nemzettel, a nemzet mindenre kész, lesz amit a Felsége tőle törvényesen követel.²

E nyilatkozata s különösen annak közzététele miatt Scitovszkyt Bécsbe idézték ad audiendum verbum regium s közzétették, hogy az uralkodó ez eljárása fölötti nem tetszését adta tudtára. Hogy a prímás az uralkodónak mit mondott, azt nem tudjuk, de a kancellárhoz intézett nyilatkozatát bírjuk s az nagyon férfiasán hangzik. Kijelenti benne,

¹ U. ott.

² U. ott okt. 27.

hogy neki válasza közlésében semmi része sem volt, sajnos, — úgy mond — hogy a kormány őt, ki a trónhoz legközelebb áll, oly kevésbé ismeri, hogy a részességet föltételezte róla. Ő a Felső iránti szeplőtelen hűségének mindig tanúbizonyságát adta. «Felszólítottam, — így folytatja — hogy nyilatkoznám és adnék tanácsot. Szóltam tehát mint felszólított s lelkiismeretem sugallata szerint adtam azt a tanácsot, melyet a körülmények figyelembevétele mellett nem csak egyéni meggyőződéseim szerint legcélszerűbbnek tartottam és tartok, hanem amelyet nem hiszem, hogy valaki, ki a körülményeket ismeri, rosszalni, még kevésbé talán károsnak mondani merne. Fájjalom, őszinteségem rosszalást aratott. Tudom és hálás kebellem elismerem, hogy sokat és mindent fejedelmeim kegyelmétől nyertem. És éppen ezen hálaérzet készítettet amaz őszinte tanácsadásra, melyet ugyanezen hálaérzettől ösztönözve, alattvalói legmélyebb hódolattal ezennel ismétlek. Mindent a fejedelm-tői nyertem, csak lelkiismeretemet Istentől vettem. Ez ellen szólni sohasem fogok, legkevesebb akkor, midőn annak sugallatát követve királyomnak s hazámnak szolgálni vélek.»¹

A főispánok legnagyobb része a primás nyilatkozatához hasonló értelemben válaszolt a kancellár kérdésére, még az erősen konzervatív érzületű gr. Péchy Manó is, legélesebben gr. Károlyi Lajos; ez időben már el volt terjedve Mailáth György tárnokmester lemondásának híre. Pest városában, ahol a képviselőtestület már fel volt oszlatva, a tanács teljes ülése vette át szerepét s egy, Királyi Pál főjegyzőtől szerkesztett rendkívül éles hangú felirat fölterjesztésében állapodott meg, főképp a törvénytelen adóbehajtások ügyében, de támadó éllel a hadsereg ellen is. Ennek az lett a következése, hogy Koller Ferenc Pest város kiküldött királyi biztosa, megjelent a tanács teljes ülésén s előhozatván az előbbi ülés jegyzőkönyvét, abból sajátkezűleg kivágta az adóbehajtásra vonatkozó határozatot s egyúttal közölte az illető ülésben elnöklő Florváth Károly városbíróval a legfelsőbb rosszalást s Királyi Pál főjegyzőt, ki ellen hűtlenségi per van folyamatban, állásától és fizetésétől felfüggesztette; a többi résztvevők is rosszalást kaptak. Ennek következtében Pest város tanácsa, miután a Királyi Pál elleni per beszüntetése érdekében feliratot határozott el, testületileg lemondott, csak a kapitányságokát hagyva a rendfenntartás érdekében működésben és átmenetileg, 15 napig, a városi hatóság némely más osztályát is a magánérdekek megóvása szempontjából; kérte azonban Pestváros a helytartótanácsot, hogy a személyzetnek másokkal való pótlásáról gondoskodják.²

E közben Pestmegyében megtörtént Kapy Eduard kir. biztosnak

¹ O. L. K. E. J. 1067. szám. A lapok csak a megidézés és rosszalás tényét közölték. (P. N. okt. 31., nov. 3.) Rogge (id. m. II. t 51. s köv. 1.) el nem mulasztja ez alkalommal is ütni egyet a «braver Slowak»-on.

² P. N. okt. 22., 30., 31., nov. 6.

eléggé dicstelen székfoglalása. Már annak előestéjén a biztos ablakbeveréssel egybekötött macskazenét kapott az István főherceg-szállóban levő lakásán. A hivatalos jelentés szerint is csak 20—30 főt számláló tüntetők ellen katonaság vonult fel és hat éles lövést tett, mire a tüntetők, nehánynak letartóztatása mellett, szétoszlottak. Kapy ijedtében egy budai szállóba akart átköltözni, de Coronini parancsnok biztatására megmaradt helyén; a rendőrigazgatóság a városi rendőri közegek magatartását ez esetben gyanúsnak találta.¹ Kapy a hívására megjelent csekély számú, hivatalban maradt megyei tisztviselőhöz beszédet intézett, melyben magyarázni s mintegy mentegetni igyekezett vállalkozását, bizonyítva, hogy mindig híve volt az alkotmányosságnak s a megyei önkormányzatnak is és csak súlyos aggodalmak között vállalta el a rábízott feladatot, miután valakinek kell a közrend fenntartásáról gondoskodnia. Ő most — úgymond — néhány napra falura vonul; reméli, hogy azalatt a kedélyek némileg megnyugosznak; addig írják össze a szolgákat és rabokat, mert első teendő ezek ellátásáról gondoskodni; a működésben maradt tisztviselők fizetéséről is gondoskodni kívánt, de azok kijelentették, hogy a helytartótanáctól fizetést nem fogadnak el.-

Az áldatlan és kilátástalan harc e csüggesztő jelenségei közepett senkit meg nem lepett s már feltűnést se keltett, mikor a kancellária egy október 27-én kiadott s a főispánokhoz is intézett rendelettel, legfelsőbb szóbeli parancsra hivatkozva, általában mindennemű «megyei gyűlés» tartását megtiltotta s e tilalom megtartásáért a főispánokat személyesen felelősekké tette. Ezt a tilalmat közölték a pesti katonai főparancsnokkal is a szükségessé válható karhatalmi intézkedések előkészítése végett.³ A megyék ezt a rendeletet is épolý kevésbé vették figyelembe, mint az előbbieket s a legtöbb helyen gyűlést hívtak össze s ha annak tartását a katonaság megakadályozta, rendszeren az alispán lakásán történt meg az összejövetel, melyet aztán szintén szétugrasztott a katonai erő, úgyszólván több helyen az utcán kellett a tisztikar lemondását s a megye tiltakozását kihirdetni.⁴

Forgách aligha hitegette magát azzal, hogy ez a tilalom már most segíteni fog a bajon. A helyzet teljesen tarthatatlanná vált s az ország az anarchia küszöbén állott; most már nem tiltani, hanem cselekedni kellett, különben a kormány — eziránt tisztában lehetett — tehetetlent ségében nemcsak tekintélyét veszti el egészen, hanem hovatovább nevetségessé válik.

Ámde a cselekvésnek ezer nehézsége volt; a helyzet nemcsak a szorosabb értelemben vett Magyarországon volt beteg. Hiszen a dédel-

¹ O. L. K. E. I. 745. sz.

² P. N. okt. 23.

³ U ott okt. 30., nov. 3.

⁴ Lásd a P. N. több közlését november elejétől kezdve.

getett Horvátország a maga országgyűlésén szeptember 27-én egy feliratot fogadott el s azt küldöttsége útján az uralkodónak át is nyújtotta, amely teljesen megtagadta a birodalmi tanácsban való megjelenést, ellenben követelte a most a birodalmi tanácsban képviselt Dalmáciának Horvátországhoz való csatolását és Horvátország készségét nyilvánította a magyar országgyűléssel a teljes jogegyenlőség alapján bizonyos ügyeknek, közös törvényhozás és közös kormányzat elé utalása iránt tárgyalásokat folytatni. Ezért kívánta a magyar országgyűlés mielőbbi összehívását, s magát az alkotmány közös védelmében Magyarország szövetségeseinek tekintette. A horvát országgyűlés is követelte magának az adó- és újoncmegszavazás jogát és tiltakozott a törvénytelen adóknak katonai erőszakkal való behajtása ellen. A horvát országgyűlésen gr. (ellacic) György altábornagy, a volt bán testvéröccse, kit országos alkapitánnyá választottak meg, valósággal lázító beszédet mondott Ausztria ellen és Fiúmében egymást érték a Magyarország melletti tüntetések. Szóval: nyilvánvaló volt, hogy Ausztria mostani politikájában Horvátország megszokott támaszára éppen nem számíthat, sőt abban a harcban, amelyet Magyarország ellen folytat, Horvátországgal is szemben találja magát.¹

Erdély akkor, mikor Magyarországgal szakításra került a sor, nagy kérdőjel volt még. Más helyen fogjuk ismertetni azt a szívós küzdelmet, amelyet az ottani kormányzék és az erdélyi kancellária a külön országgyűlés összejövele ellen folytattak és amelynek tulajdonítható, hogy a már egyszer, szeptember 19-i legfelsőbb elhatározással «Károlyfehérvár»-ba november 4-re összehívott erdélyi országgyűlést el kellett halasztani. Amit az uralkodó erdélyi magyar tanácsadói a magyar kancellárral és miniszterrel összefogva elérni tudtak, az éppen csak haladék volt a Schmerling terveinek megvalósításában. Egyébként a törvényhatósági autonómia terén Erdélyben a harc, bár mérsékeltbb hévvel s nem ellentmondás nélkül, ugyanabban az irányban folyt mint Magyarországon s bár később, de ott is ugyanolyan vereséggel végződött.²

Külső veszély nem fenyegette a monarchiát, Garibaldi közeli betörésében csak a legvérmesebb patrióták hittek; de hogy Olaszország a maga teljes nemzeti egységének megteremtésében megállni nem fog, az bizonyos volt s ez magyarázta meg azt az éberséget, amellyel az osztrák rendőrség az olasz földről visszatérő, vagy az ottani magyar légióval valami összeköttetésben levő egyéneket megfigyelte,³ fegyvercsempészetet, fegyverkezést, gyanús pénzgyűjtést és honvédtoborzást

¹ *Unsere Zeit* 1864. (VIII. köt.) 623. s köv. 1. P. N. aug. 29., szept. 11., 13., 14., 15., 25., 26., okt. 12., 13.

² P. N. okt. 3.

³ O. L. K. E. J. 665., 692. számok.

szimatolt ott is, ahol annak valójában nyoma sem volt.¹ És ez magyarázza meg azt a sietséget is, amellyel a hadügyminiszter az újoncozási munkálatokat meg akarta indítani mindazokkal az aggályokkal szemben, melyeket a magyar és erdélyi kormányhatóságok felhoztak,² s ugyancsak az újoncozás foganatosításának biztosítása volt egyik legfontosabb érv arra, hogy a magyarországi közigazgatás terén a törvényhatóságok ellenkezése következtében beállott fejtelenségnek vége vessék.

Az Olaszország részéről várható támadás gondolata indította Ferdinánd Miksa főherceget, ki elvesztett tartomány-kormányzói hatáskörét most a haditengerészet főparancsnokáéval cserélte föl, hogy a minisztertanácsban nagy igényekkel lépjen föl a haditengerészet kifejlesztése érdekében, már 1862-re 9 millió forint többletet kért, jelezve, hogy ez a következő években 16 millióra fog emelkedni. A pénzügyminiszter érthető okokból húzódozott e követelés elől, utalva arra, hogy az 1862-i állami költségvetés 62 millió deficittel zárult, s hogy az — még ha a hadsereg létszáma változatlan is maradna, — 100 millióra fog emelkedni.³ Gondolnia kellett arra is, hogy Ausztria államadóssága 1860 második felében majdnem 19 millió forinttal növekedett,⁴ hogy a rendszerváltozás következtében Magyarországon 5200 tisztviselő volt rendelkezési állományba helyezve, kiknek ellátása az államot terheli⁵ s hogy az adóbehajtási nehézségek miatt, melyek már Horvátországra is kiterjednek, az államkincstár bevételeiben még mindig 11 milliónyi visszamaradás mutatkozott.⁶

Míg mindezek a nehézségek bénították a kormányt elhatározásában a magyar helyzettel szemben, hátráltatták megállapodását a saját kebelében kiütköző ellentétek is. A hadügyminiszter minduntalan sürgette a katonaság fölmentését az adóvégrehajtás és dohányelkobzás gyűlchles munkájától, a pénzügyminiszter azonban sehogyse akart erről az eszköztől végkép lemondani s ezzel még inkább csökkenteni az adóbevételeket.⁷ Még nyilvánvalóbb volt az ellentét Forgách és Schmerling között abban a tekintetben, hogy ez utóbbi a nemzetiségek által akarta a magyarságot sakkban tartani s ekkép ellentállását megtörni, ellenben Forgách — ezt el kell ismerni, — nem szívesen kedvezett a nemzetiségeknek a magyarság rovására. Schmerling intézkedéseiben sok esetben mellőzte a magyar kancellárt s ez csak utólag értesült bizonyos, hatáskörébe vágó dolgokról. Forgáchnak mégis sikerült megakadályozni

¹ *U. ott* 630., 650., 721., 740., 751. számok.

² *H. H. S. A. Min. Conf.* okt. 2.

³ *H. H. S. A. Min. Conf.* szept. 19.

⁴ *P. N.* aug. 31.

⁵ *U. ott* szept. 28.

⁶ *H. H. S. A. Min. Conf.* szept. 5. *P. N.* okt. 30., dec. 18.

⁷ *H. H. S. A. Min. Conf.* szept. 9.

azt, hogy Krassóban a román nyelv nyilvánítsák a megye hivatalos nyelvül, hogy Aradmegyébe román kir. biztos küldessék ki, s hogy Zaránd megye visszacsatoltassék Erdélyhez, ellenben nem akadályozháltá meg, hogy a kormány egy névtelen röpiratot terjesszen hivatalos közegei útján a nemzetiségek közt, amely megvádolta az országgyűlést magatartása miatt, mondván, hogy izgatásával feldúlta a közállapotokat s az uralkodót tüntette föl mint a nemzetiségek védelmezőjét, aki nem fogja megengedni, hogy Erdély önállóságát elveszítse s meg fogja követelni, hogy a 48-i törvényeknek Erdélyre és a nemzetiségekre nézve sérelmes rendelkezései megváltoztattassanak.¹

Végül nehézségeket gördített a Forgách útjába a saját végrehajtóközege, a helytartótanács is; el kell ismerni, hogy nagyon tiszteletreméltó nehézségeket: ez a testület úgy szerepelt 1861 őszén, mint az októberi csonka alkotmányosság utolsó védelmezője, habár ez a szerepe a nyilvánosság előtt el volt vonva, s így el kellett tűrnie, hogy az e feladatot mindenestre messzebbmenőleg teljesíteni akaró törvényhatóságok támadásuk nyilait ellene intézzék.

Mailáth mint tárnokmester fölötté kényelmetlenül érezte magát az országgyűlés feloszlása óta a helytartótanács elnöki székében s igyekezett is magát a hivatalos teendőtől lehetőleg távortartani. Bécsben kívánták az ő megmaradását, épúgy mint az Apponyiét, mert ők voltak utolsó képviselői az októberi kormányzat folytonosságának, de épenséggel nem voltak elragadtatva magatartásától és működésétől. Azokért a beszédeiért, amelyeket a főrendiház utolsó ülésén tartott, kérdőre vonták, mire ő bemutatta s a lapokban is közzétette mindkettőnek szövegét.⁵

Már a rendőri hatóságok panasztolták, hogy a helytartótanács nem lép fel a kívánatos szigorral a honvédegyletek ellen.³ Sőt a helytartótanácsnak Mailáth elnöklete alatt volt bátorsága a kancellária azon intézkedése ellen, mellyel Pest megye ismeretes határozatát megsemmisítette s a megyei bizottság feloszlását elrendelte, előterjesztéssel élni augusztus 29-én magához az uralkodóhoz, mire már két nappal később egy O Felsőge parancsára hivatkozó választ kapott a kancellártói, amely, bár egyetértve a helytartótanács érvelésével, hangsúlyozza, hogy miután az uralkodónak nem szándéka a magyar alkotmányt és megyszervezetet megsemmisíteni, csak kötelességeinek korlátai közé

¹ U. ott szept. 2., 24., okt. 12. *Redlich* (id. m. II. 1 38.1.) bár teljes ismert lében a minisztertanácsi jegyzőkönyvekben foglalt tényeknek, mégis megpróbál ja letagadni azt, hogy a kormánynak része lett volna a nemzetiségek ez időbeli mozgalmában. *P. N.* szept. 27., okt. 6., 10., 12., 27., 29.

² O. L. K. E. J. 662. szám. *P. N.* aug. 29.

³ U. ott 742. szám.

kívánja utasítani a megyét, a helytartótanács tanúsítson a rend fenn-tartása érdekében szilárdabb fellépést és nagyobb kitartást.¹

A tanács azonban ez intés ellenére nem nézhetett tétlenül, hogy a törvényhatósági önkormányzat szerveit a kormány miképpen némítja el egymásután és október 16-ról egy újabb, az egész helyzetre kiterjeszkedő felirattal élt az uralkodóhoz.² Hivatkozott ebben az októberi diplomára, mely a megyei önkormányzatot s a helytartótanács által az ország autonóm beligazgatását visszaállította; a tanács hozzá is látott a munkához, remélve, hogy kölcsönös jóakarattal a még függő kérdések megoldása is lehetséges, s a koronázás előkészíthető lesz. Vádat emelt a felirat a törvényhatóságok ellen, melyeknek nagyobb része a helytartótanács illetékességét el nem ismerte s az önkényes intézkedések terére lépett még a januárius 16-i királyi leirat után is és főképp a februárius 26-i pátens megjelenése óta. Mégis találkozott több megye, mely a házi adó kivetését mellőzte, költségvetését fölterjesztette s a szükséges összeg utalványozását kérte. Azonban a legnagyobb nehézségeket maguk a pénzügyi hatóságok okozták, ami ellen a helytartótanács április 17-én előterjesztést is tett. A pénzügyi közegek eljárása ásta alá a helytartótanács tekintélyét. Még inkább nőtt a bizalmatlanság a tanács iránt ama legfelsőbb intézkedés következtében, mely a tanács meghallgatása nélkül megengedte a volt bánság és vajdaság területén a szerb nemzeti gyűlés megtartását, ami ellen a tanács nem késett május 22-én aggodalmainak adni kifejezést. Fölszóltat május 22-én az ellen is, hogy a május 17-i legfelsőbb elhatározás értelmében az országban alkalmazott cs. kir. polgári államhivatalnokok és szolgák s az országban állomásozó pénzügyőri legénység további rendelkezésig a katonai bíraskodás védelme alá helyeztetek s így most már az őket érintő bűnvádi és polgári ügyekben a budai, illetve temesvári katonai főparancsnokság, illetőleg az ottani katonai bíróságok lesznek hivatva ítélni. Az előterjesztés felsorolja a törvényeket, melyekbe ez az intézkedés beléütközik s kimutatja, hogy törvényellenes a pénzügyi hatóságoknak is mindenbe avatkozása s tisztán polgári ügyekben való intézkedése, ami azt a látszatot kelti, mintha a helytartótanács a törvények mellőzésével az abszolutizmus elvének hódolna. A higgadtabb gondolkodásúaknak is meginog hitük a kormányzás alkotmányos mivóU tában, ha kénytelenek tapasztalni, hogy az igazgató kir. kormányzék amúgy is megtámadott tekintélyének s törvényes állásának csorbításával, törvényszabta eljárásaiba idegen hatóságok részéről oly beavatkozások történnek, melyek hazánk törvényeivel homlokegyenest ellenkeznek, s így a rendezett állam eszméjével össze nem egyeztethető

¹ P. N. szcpt. 8. Rogge id. m. II. 149. 1.

² P. N. ölet. 30.

dualizmus terjedésével az alkotmányos kormányzat intézése mindinkább háttérbe szorul. A helytartótanács augusztus 29-én és október 3-án is felszólalt a törvényhatósági bizottságok és képviseltek feloszlatása ellen, mely kiegyenlítés helyett csak fokozza az ingerültséget s növeli a bonyodalmakat. Most azt ajánlja, hogy gyűjtse Ő Felsége maga köré a főispánokat és világosítsa fel őket alkotmányos szándékai felől s mindenekfölött jöjjön az országba, amit úgylis előírnak törvényeink és bízza meg az ország kormányzatának vezetésével az egyik Magyarország viszonyaival ismerős főherceget mint helytartót; csak ez fogja a helytartótanács tekintélyét is visszaállítani s lehetővé tenni az országgyűlés mielőbbi, eredményes megtartását.

Habár e fölterjesztés érdemleges része nem tartalmazott semmi olyat, ami a megfontolást meg nem érdemelte volna, Bécsben a helytartótanács e lépésében valóságos palotaforradalmat láttak, a minisztertanács csak azért tekintett el a tanács megrendszabályozásától, mert napjai úgylis meg voltak számlálva,¹ s a rendőrminiszter nem késett a kancellár figyelmét azokra a tanácsosokra irányozni, kiket az ő kémei legveszedelmesebbeknek tartanak s akikben a felterjesztés értelmi szerzőit és a primásnak is sugalmazóit látják.²

Mikor e följelentés megtörtént, már a helytartótanács fölött a maga régi alakjában megkondult a halálharang. Most már Mailáthot sem marasztalták, ő október 29-én nyújtotta be nagyon önértetes hangon írt, a kancellárhoz intézett lemondását.³ Az, amire vállalkozott, — mondja ebben — megghiúsult, részint mert a 12 évi nyomás alól hirtelen föl szabadult elemek túlcspongtak a mérséklet és józanság határain, részint, mert ennek ellenhatásaként az elhatározó körökben feledték azt, hogy mélyen fekvő és régóta elhanyagolt bajok orvoslása egyedül gondos ápolás és hosszú türelem mellett remélhető. A kiegyenlítés művének elháríthatatlan akadály, hogy az ország nemzeti és állami létének jogfolytonossága vonatott kétségbe. A kancellárt nem szükséges figyelmeztetni arra a veszélyre, amely az alkotmányeljárás elméletének gyakorlati alkalmazásából a fejedelmi jogok legitimitására és a trón szilárdságára hárulhat. Már pedig a július hó 20-án a magyar országgyűléshez intézett leirat kiindulási pontjául ez az elv tüzetett ki és annak Magyarországra leendő gyakorlati alkalmazását az államminiszternek a birodalmi tanács előtt az összkormány nevében tett nyilatkozata époly határozott, mint éles modorban, kilátásba helyezte. Ebben a közjogi alapon ő nem tud megnyugodni, sőt abban a «cselek-

¹ *H. H. S. A. Min. R. Prot. okt. 27.*

² *Ö. L. K. E. J. 850. sz. A feljelentés Havas, Abonyi, Szapáry és főleg Péchy Ferenc ellen irányul.*

³ *U. ott 755. sz.*

vési rendszerben sem, mellyel a kancellár a közigazgatás terén rendet vél teremthetni; ezért nem támogathatja a kormányt és kéri feUmentését.

Bár Forgách legfelsőbb helyre tett előterjesztésében nagy elismeréssel nyilatkozott Mailáth érdemeiről s ajánlotta, hogy a fölmentés azok teljes elismerése mellett adassék meg, a november 'járói kelt legfelsőbb elhatározás értelmében a tárnokmester kegyelemben ugyan, de érdemei elismerése nélkül bocsáttatott el;¹ ami — a fejedelmi kegy forgandósága mellett — nem szolgált akadályául annak, hogy kevesebb mint négy évvel később, mint kancellár térjen vissza.

¹ *U. ott* 786. sz.

II.

(A kancellár és a minisztertanács előkészítik a Magyarországon életbelépő tetendő rendszabályokat; azok jelzése a sajtóban. A november 5-1 legf. kéziratokkal életbeléptetett «provisorium»: a törvényhatósági önkormányzatnak és a helytartótanács testületi működésének felfüggesztése; gr. Pálffy Móric helytartó, Privitzer helyettese; a politikai bűntények és vétségeknek a katonai bíróságok elé utalása. A helytartó működésbe lép. A kir. Kúria óvást emel a katonai bíraskodás ellen. A kormány tájékoztatni igyekszik a külföldet elhatározásai iránt; a provisoriumnak általánosan kedvezőtlen fogadtatása. A helytartó és a «megyekormányzók» rendkívül széles hatásköre. Az országbírói értekezlet munkálatának tervbe vett revíziója; régi pátensek újból való életbeléptetése. A főispánok felmentése; a megyekormányzók s a törvényhatósági tisztviselők kinevezése. Elégedetlenség egyes új megyekormányzókkal. A provisorium hatása az országban; megint a passzivitás politikája. A sajtó kezelése. A februáriusi pátens kiadásának évfordulóját megünneplik, de nem ellentmondás nélkül. Az országgyűlés feloszlata öta hat hó telvén le, Forgách kir. kézirattal kívánja az össze? hívás késedelmét kimagyarázni, de szándéka meghiúsul. 1861. aug. — 1 862. márc.)

Már az augusztus 11-i minisztertanácsban maga az uralkodó vetette föl a kérdést, hogy mily rendszabályok lesznek alkalmazandók Magyarországon az országgyűlés feloszlata után a végből, hogy a közigazgatás rendje ismét helyreálljon, amit a császár, a míg csak lehetséges, törvényes eszközökkel óhajtana elérni. Forgách kancellár időt kért a megfontolásra, de már ez alkalommal jelezte, hogy az ellenszegülő vármegyékbe kormánybiztosokat fog kelleni kiküldeni, ami már a múltban is megtörtént, s hogy szükséges lesz a középpontban is változtatásokat eszközölni a kormányzati ügyek menetének gyorsítása érdekében; továbbá szükségesnek jelezte a helytartótanács kebelében egy vallásügyi, egy közoktatásügyi s egy közlekedésügyi szakosztály szervezését. Ez a 48-1 törvények szellemének megfelelően, márpedig szem előtt tartandó, hogy a 48-1 törvények nem lettek a maguk egészében eltörölve, csak revíziójuk mondatott szükségesnek.¹ Forgách megbízást kapott javaslat szerkesztésére, de még mielőtt ahhoz csak hozzá is foghatott volna, már harmadnapra újra szóba kerültek a kormánytanácsban a magyar dolgok. A kancellár tiltakozott az ellen, hogy a

¹ H. H. S. A. Min. R. Prot. aug. 11.

hon védegyetek megrendszabályozhatása végett az ország valóságos ostromállapotba helyeztessék. Schmerling államminiszter hangsúlyozta a magyarországi közigazgatás fokozatos átalakításának szükségét, amit esetleg nem bennszüllött elemek bevonásával lehetne eszközölni s ellenkezés esetében ostromállapotnak és katonai uralomnak is helye lehetne.¹

Azután a kérdés nyugodott egész szeptember 5-ig, amikor már az első összeütközések a törvényhatóságokkal megtörténtek. A kancellár ez alkalommal odanyilatkozott a minisztertanácsban, hogy a felosztott vagy ezentúl felosztandó megyei bizottságok és városi képviselőtestületek semmiesetre se alakíthatók a januáriusban követett eljárás szerint újra, másrészt a kinevezés sem ajánlatos, mert a tekintélyesebb elemek azt el nem fogadnák, választás útján pedig a régiek kerülnének vissza. Azt ajánlotta, hogy a kir. biztosok utasíttassanak, hogy az új megyei bizottságokat legfőleg kétszázas létszámmal a legtöbb adót fizetők sorából állítsák össze, úgy hogy kiegészítésül a községek is választanának bizonyos számot. Forgách ezt alkotmányosnak és célravezetőnek tartotta; a legtöbb adót fizetők az ily kinevezést vagy választást el fogják fogadni, hogy megakadályozzák a sorban utánuk következőknek bejutását; a zsidók azonban kizárandók volnának, miután hitvallásuk még nincs egyenjogúsítva. A minisztertanács ehhez hozzájárult,² s ennek tulajdonítható, hogy ezt a tervet már a legközelebbi napokban közzétette néhány bécsi lap s a hírt megerősítették a magyarországi félhivatalos lapok is, azonban azzal a hozzáadással, hogy ilyen oktroiált bizottságokat csak azok a törvényhatóságok fognak kapni, amelyek megtagadják a felsőbb hatóságokkal való egyetértő működést a rend helyreállítása érdekében.³ Még mielőtt Forgách javaslatát legf. helyen bemutathatta volna, talán a hangulat kipuhatólása és egyúttal befolyásolása céljából lapjában, a «Sürgöny»-ben közzétette az oktroiálandó megyeszervezet részletes tervét, mely ugyan tetszésre éppen nem számíthatott.⁴

Ily előzmények után tette meg a magyar kancellár október 21-ről kelt legalázatosabb előterjesztését az uralkodóhoz, mely részletes javaslatokat tartalmaz a Magyarországon behozandó új rendszer, illetve «Magyarországban a rendezett állapotok helyreállítása végett teendő intézkedések» tárgyában.⁵ Ennek az előterjesztésnek lényeges elemei helyet foglalván a kevéssel később kibocsátott legfelsőbb rendelkezé-

¹ *U. ott* aug. 13.

³ *U. ott* szept. 5.

³ *P. N.* szept. 8., 12., a *Morgenpost*, *Wanderer*, *Sürgöny* és *Pest-Ofner Zeitung* nyomán.

⁴ *P. N.* szept. 17.

⁵ *O. L. K. E. J.* 738. szám.

sekben, azokkal a kibocsátványok alakjában fogunk megismerkedni; itt csak azt jegyezzük meg, hogy az előterjesztéshez már csatolva voltak az új rend életbeléptetése céljából kibocsátandó kéziratok, valamint a főispánok, főispáni helytartók, illetve kir. biztosok részére a törvényhatóságok ideiglenes szervezése tárgyában kiadandó utasítás és a tisztviselők által leteendő eskü mintái. Az előterjesztés úgy az októberi diploma alapján életbeléptetett alkotmányosság felfüggesztését, mint a helytartótanács testületi szervezetének megszüntetését, a helytartó kinevezését, a törvényhatósági bizottságok felosztatását, bizonyos bűntények és vétségeknek a katonai bíraskodáshoz való utalását s végül a törvényhatóságok részére előírt szervezést is ideiglenes rendszabálynak mondja.

A minisztertanács október 27-én magának az uralkodónak elnöklete alatt foglalkozott az előterjesztéssel.¹ Miután Forgách nyilván előzetesen megnyerte már javaslata számára az államminiszter hozzájárulását, az a minisztertanácsban alig volt már érdemleges vita tárgya, csak két, a helyzetre nézve jellemző vitakérdés merült föl. Rechberg külügyminiszter abban a véleményben volt, hogy Magyarország már érett az ostromállapot behozatalára, azonban megnyugtattatta magát arra nézve, hogy a javasolt rendszabályok elegendők lesznek a provizórium hivatalnokait működésükben megvédeni. Az uralkodó kifejezett kívánságára a javaslat azon pontja, mely elvben kizárta a katonai bíróságok elé utalt politikai vétségeknél a testi fenyíték alkalmazását, töröltetett.

Behatóan megvitatták a magyarországi helytartóság vezetőségének személyi kérdéseit. Gróf Forgách Antal abból a felfogásból indulván ki, hogy a helytartó személyénél lényeges szempont a magyar hangzású név és a magyar nyelv teljes ismerete, a jelölteként megnevezett gr. Pálffy, gr. Crenneville és gr. Horváth tábornokok közül, különösen higgadtságánál fogva, a legutóbbit ajánlotta; Schmerling gr. Pálffy Móric altábornagy mellett emel szót, kitől legtöbb függetlenség és erély várható, mert Magyarországon csak az érhet el valamit, akitől félnek. A császár választása Pálffyra esett. Miután Majláth már lemondott, helyettese Károlyi László betegeskedett és a legidősebb tanácsost, Hedry Ernőt, vezető szerepre kevésbé alkalmasnak találták, Forgách szükségesnek tartotta egy alkalmas egyéniségnek Bécsből Budapestre küldését, ki a helytartóság vezetését már Pálffy székfoglalása előtt átvegye s a helytartónak, kivált az első időben, segítségére legyen; mint ilyent jelölte meg Privitzer István udvari tanácsost a kancelláriában, kinek képességei és alkalmi volta felől Lasser belügyminiszter is, ki alatt előbb szolgált, fölötte elismerőleg nyilatkozott.

¹ H. H. S. A. Min. R. Prot. okt. 27., Lásd *Redlichnél* 11. k. a 186. s köv. 1.

A november 1-én ugyancsak a császár elnöklete alatt tartott minisztertanácsban már a designált helytartó, Pálffy is résztvett; érdelemes vita itt se volt az életbeléptetési módozatok fölött. Pálffy kívánására elhatározatott, hogy ő külön kéziratban neveztesse ki helytartóvá, nehogy a behozott új rendszerrel, melynek megalkotásában része nem volt, neve kapcsolatba legyen hozható, a mi fokozná népszerűtlenségét Magyarországon, melyről úgyis tudomással bírt. A következő napi miniszteri tanácskozás főképp a kiadandó utasításokat tárgyalta. Feltűnő, hogy maga Forgách kancellár indítványozta, hogy a helytartóság az akkori gyakorlattól eltérően, nem a kancellária útján, hanem közvetlenül levelezzen a pénzügyi hadügyi- és kereskedelemügyi miniszterekkel. A kiadandó utasítások a szabadságjogokat teljesen mellőző, abszolutisztikus rendőrzárolom minden kellékeinek megfeleleltek s szinte természetes, hogy azoknak legfontosabbja szigorú titoktartás kötelezettsége mellett adatott ki a helytartónak. Elég legyen arra utalni, hogy ezen utasítás szerint oly egyének is büntetendők, akik a kormány rendszabályait «rosszakaratólag helytelenítik»,¹ sőt amennyiben veszélyeseknek látszanak, azonnal valamely várfogságban «ártalmatlanná tehetők-), továbbá, hogy nagyobb rendzavarások után, melyek katonai beavatkozást igényeltek, a községek tartoznak minden fölmerülő anyagi kárt megtéríteni.²

Habár az uralkodó különös szigorral kötötte szívére ezúttal a kormány tagjainak a titoktartást, a Pester Lloyd bécsi tudósítója már október 22-én — tehát a döntő minisztertanács előtt — tudni vélte, hogy az elhatározás már megtörtént, még pedig a legszigorúbb értelemben, hogy kivételével annak a mindössze nyolc törvényhatóságnak, melyek költségvetésüket a helytartótanácsnak fölterjesztették, az összes többi törvényhatóságok főispánjai fel fognak mentetni, s hogy a gyökeres változás keresztülvitelére az új provizóriumnak, melynek még nevet sem adtak, vezetésére Forgách kancellár vállalkozik.³

Miután a bécsi lapok már egy-két nappal előbb jelezték a következő változást a személyek megnevezésével is,⁴ november 8-án a magyar lapok is közölték egész terjedelemben a november 5-ről kelt legfelsőbb elhatározásokat, melyek Magyarország sorsát a legközelebbi évekre eldöntötték.⁵

A kibocsátott kéziratok elseje gr. Forgách kancellárhoz volt intézve s kifejtette, hogy a magyarországi helyhatóságok nagyobb részének féltelensége s a lázadással határos nyílt ellenszegülése a közrend

¹ «Böswilliger Tadel.»

² *H. H. S. A. Min. R. Prot. nov.*
1., 2., *Redlichnél* 193. s. köv.
1., 747. s köv. 1.

³ *P. N. okt. 23.*

⁴ *U. ott nov. 7.*

⁵ *U. ott nov. 8.*

fenntartását legnagyobb veszéllyel fenyegeti, s a fennálló büntető-törvényeknek most divatozó alkalmazása ily megtámadások ellen elegendő védelmet nem nyújt. Az uralkodó kötelessége a tartozó engedelmességet s a kormány tekintélyét újra megszilárdítani. Miután a szükséges rendkívüli intézkedések foganatosítása a helytartótanácsnak az 1723. és 1790-1 törvényeken alapuló jelen szervezetével össze nem fér, s az országgyűlés a függőben maradt kérdések elintézése végett addig össze nem hívható, míg a rendezett közigazgatási állapot helyre nem állott, a helytartótanácsnak az októberi diplomával újra felélesztett testületi hatáskörét, valamint az ország helyhatóságainak működését a megzavart közrend helyreállításáig ideiglenesen fölfüggeszti az uralkodó, s ehhez képest a még fennálló megyei, kerületi bízottmányok és városi képviselőtestületek feloszlatását rendeli el. Utasítja a kézirat a kancellárt e parancs foganatosítására, s a jövőben megyei kormányzattal felruházandó személyek kiválasztása tekintetében elvárja javaslatait, addig is meghagyván neki, hogy gondoskodjék a megyékben és városokban a közigazgatásnak az új közegek kirendeléséig a jelenlegi tisztviselők által személyes felelősség alatt fennakadás nélkül leendő továbbviteléről. Az egyidejűleg kinevezett helytartónak úgy a helytartótanács, mint a főispánok, főispáni helytartók, s a megyék egyéb főnökei, úgyszintén a főváros polgármesterei engedelmességgel tartoznak. Utal a kézirat a mellékelt egyéb intézkedésekre is, és végül kijelenti, hogy az uralkodónak rendíthetetlen szándéka az októberi diploma erejénél fogva Magyarországnak alkotmánya, jogai és kiváltságai, országgyűlése, törvényhatósági intézményei tekintetében adott engedményeket jövőre is egész épségükben, sértetlenül fenntartani.

Ez a kézirat, valamint az a másik, mely gróf Pálffy Móric altábornagyot magyarországi helytartóvá nevezi ki, ellenjegyzés nélkül jelent meg. A helytartótanácsához intézett kéziratot gr. Forgách Antal és Beke Kálmán mint ellenjegyzők szerepelnek. Ez az utóbbi kézirat ismétli a Forgáchhoz intézettnek tartalmát, elrendeli a helytartó iránti engedelmességet s azután így folytatja: «Miután továbbá bizonyos, a közrend fönntartása s a vagyon- és személybátorság ellen intézett büntettek és vétségeknek ideiglenesen a polgári bíróságok illetősége alól való kivételét, s a katonai bíróságok joghatósága alá utasítását elrendelni elkerülhetetlennek látszik-), az erre vonatkozó intézkedések is átküldetnek s azok gyors kihirdetése a helytartótanács feladata lesz. A kézirat annak kijelentésével végződik, hogy az uralkodónak komoly szándéka, hogy Magyarországon a «sajnos fondorkodások» által veszélyeztetett közrend e kivételes rendszabályok által mielőbb helyreállítsassék s itt is hangsúlyozva van az alkotmány sértetlen fenntartásának ígérete.

Egy másik kézirat a kir. Kúriához volt intézve; ebben is ismételve van röviden az előbbieknél eszmemenete, s azután közölve a katonai bírászkodás kivételes alkalmazása bizonyos bűntények és vétségekre, «miulán ezáltal a kir. Kúriának is törvényes bírói illetékesége ideiglenes változást szenved». Ezekhez a rendszabályokhoz — mondja az uralkodó e leiratában — csak a rendkívüli szükségétől ösztönözve, a magyar büntető-törvények számos hiánya miatt, «atyai keble őszinte sajnálatával nyúlt, s mihelyt a rend helyreállítása lehetővé fogja tenni, azokat meg fogja szüntetni. Egyúttal «legkegyelmesebben megparancsolja», hogy Magyarországon az igazságszolgáltatás és a magánjogi viszonyok addig is, amíg e rendkívüli intézkedések fennállanak, minden háborgástól és sérelemtől megóvassanak s ehhez képest úgy a kir. Kúria, mint a törvényhatóságok törvénykezési közegei hivatásukat az országbírói értekezlet határozmányai értelmében teljesítsék.

Egy a kancellárhoz intézett kéziratához mellékelt jegyzék foglalja magában azokat a bűncselekményeket, melyek ezentúl katonai bírászkodás alá esnek, hivatkozással az 1855. januárius 1 5-i pátenssel kibocsátott katonai büntető-törvényre és az 1857. május 27-1' általános polgári büntető-törvényre s ezekkel összhangban. Itt elősoroltnak az első csoportban: a felségárulás, a Felső s a császári ház tagjainak megsértése, valamint a közcsendháborítás; továbbá a zendülés és lázadás, a nyilvános erőszakoskodás, melynek esetei négy pontban vannak részletezve, e bűntettek valamelyikének elősegítése, végül bizonyos, elősorolt különleges vétségek; ezek között szerepelnek a csődülés, izgatás, «jövendőmondások terjesztése», és «rendeletek megsértése-), amelynek tág fogalma alá minden odasorolható. Ki van mondva továbbá, hogy a meghatározások a nyomtatványok útján elkövetett bűncselekményekre is alkalmazandók. Egy külön csoport szól a hadsereg elleni bűntettekről, úgymint a jogtalan toborzásról, kémkedésről, a katonakötelezettség megszegésére való csábításról stb. Kimondatik továbbá, hogy a kancellár és a helytartó az ország egész területére, vagy egyes járásokra, sőt helységekre is, külön rendeleteket és tilalmakat bocsáthatnak ki s ezek megszegőit 500 írtig terjedő bírsággal, vagy egy évig terjedhető várfogsággal sújthatják; ez a rendelkezés főképp a tünnetésekre vonatkozik. El van rendelve továbbá, hogy minden hatóság köteles minden tudomására jutó bűncselekményt a katonai bíróságok tudomására hozni. Külön rendelkezés állapítja meg közigazgatási járások szerint a katonai bíróságok illetékességét; minden katonai bíróság székhelyén egy katonai parancsnok működik, s a fővezetés a hadfőparancsnok kezébe van letéve. A katonai parancsnok jogosítva van a vádlott elfogatására, az ítélet végrehajtásának elrendelésére, vagy annak enyhítésére, sőt elengedésére is. A legsúlyosabb bűntények el-

bírálásának a hadfőparancsnok székhelyén kell végbemenniök. Felségárulás büntette esetében, valamint oly esetben, mikor halálbüntetés, vagy öt évnél hosszabb szabadságvesztés forog szóban, az ítélet közzététel előtt a katonai legfőbb törvényszékhez terjesztendő fel; egyébiránt minden vádlottnak is jogában áll az ítélet ellen a hadfőparancsnokhoz, egy évnél hosszabb szabadságvesztés esetében a katonai legfelsőbb törvényszékhez folyamodni. Katonai bíróságok és parancsnokságok az ország tizenkét helyén állíthatnak fel, nevezetesen Pozsonyban, Komáromban, Sopronban, Pécsen, Budán, Kassán, Debrecenben, Nagyváradon, Aradon, Szegeden, Temesvárott és Péterváradon.

Ez volt az a kép, amelyet a Magyarországon behozott új kormányzati rendszerről az uralkodói kibocsátványok a közönségnek nyújtottak. Ehhez járult azután az a benyomás, melyet az új helytartónak, ki haladéktalanul elfoglalta hivatalát, első fellépése és megnyilatkozásai keltettek.

Gróf Pálffy Móric egyénisége nem volt ismeretlen a magyarok előtt; tudva volt róla, hogy megszakított katonai pályája folytatása végett azért jelentkezett 1848-ban, hogy jogait fegyverrel védő hazája ellen harcolhasson; mikor az abszolút uralom a zsandárságot szervezte Magyarországon, ő lett az első pozsonyi zsandársapat parancsnoka; jelszava volt, hogy a magyar terrorizmusnak véget kell vetni. Mint tetőtől talpig katona, modorában is kifejezésre juttatta ezt; akik vele érintkeztek, följegyezték róla, hogy mennyire meg tudta félemlíteni azokat, kik eléje kerültek; nevetése néha még félelmesebb volt, mint haragja.¹ Pestre érkezvén, azonnal fogadta a helytartótanács tagjait, s hozzájuk intézett beszédje nem annyira a megfélemlítés, mint inkább a bizalomkeltés szándékát árulta el. «Szavakból — úgymond — volt már elég, most tettek kellene; őt cselekedeteiből fogják megismerni, s ő is a helytartótanács tagjait tetteik után fogja megítélni.- Elvárja, hogy az ideiglenesen változott helyzetben is kötelességeiket pontosan fogják teljesíteni. Forduljon hozzá mindenki bizalommal, nemcsak igazságos főnök, hanem őszinte barát és jóakaró is kíván lenni. Reméli, hogy sikerülni fog Ő Felsége bizalmát az ország számára újra biztosítani, s az országgyűlés működését előkészíteni, amikor majd ő visszatérhet a katonai pályára. A magyaroknak őseiktől örökölt higgadt szelleme lehetővé fogja tenni Ő Felsége alkotmányos kormányzatra irányuló atyai szándékának megvalósítását. A falragaszokon is, melyeket kibocsátott, s melyekkel az új kormányzat intézkedéseit s különösen büntető rendelkezéseit közzétette, hozzátartozta ezt a megnyugtató záradékot: «A fentebbi hirdetés által, sajnos, de elutasíthatatlan kötelességemet teljesítvén, hinni akarom, óhajtom és remélem, hogy a

¹ Wertheimer: Andrassy I. 198. I. Frankenburg id. m. II. 110—111. I.

higgadt és befolyásos férfiak támogatása és közreműködése, valamint honunk reménydús ifjúságának józan magatartása mellett ezen szigorú rendelvények foganatosítására ok és alkalom adatni nem fog».¹

A legfelsőbb intézkedéseknek azonban csakhamar oly visszhangja kelt, mely fölött nem volt könnyű napirendre térni. A kir. Kúria gr. Apponyi György országbíró elnöklete alatt, a hétszemélyes és kir. tábla együttes üléséből előterjesztéssel élt az uralkodóhoz, melyben hangsúlyozva, hogy nem akar a politikába elegyedni, mégis vitára kelt a hozzá intézett kir. kéziratral, felszólalt az ellen, mintha az országban féktelenség uralkodnék s megállapította, hogy a Kúria intézkedéseit minden hatóság engedelmesen fogadta. Cáfolta a kézirat azon állítását is, mintha törvényeink a felségárulás büntényei ellen kellő védelmet nem nyújtanának, s erre nézve törvényeket idézett, de hivatkozva az 1790: XII. törvénycikre is, mely szerint a törvénykezés szervezetét királyi hatalommal nem lehet megváltoztatni, kérte, hogy törvényes jogköre mielőbb visszaállíttassék.²

A kormánynak éreznie kellett, hogy a katonai bíraskodásnak polgári személyekre való kiterjesztése, ami tulajdonképpen az ostromállapottal egyértelmű, intézkedéseinek legsebezhetőbb pontja, de azért éppen ehhez ragaszkodott legszívósabban, egy már régóta érezhető nyomás alatt állva s talán az olasz tartományokban megszokott gyakorlatot követve,³ ami a katonai hatalom fokozódott túltengését idézte elő. Ez megnyilvánult már a katonai adóvégrehajtásokban, amelyeket sajtáságos módon a katonai kormányzat akarata ellenére hozott be és tartott fenn a pénzügyi kormányzat; ez vezetett ahhoz a már említett intézkedéshez,⁴ mely a pénzügyőri személyzet védelmét a katonai hatalomra bízta. Eorgách nem mentesíthető az alól, hogy már a provizórium kihirdetése előtt ismételve maga vette igénybe a katonai hatalom segítségét és védelmét, mikor másképp boldogulni nem tudott, így már október 17-én megkereste a hadügyminisztert, hogy, miután a kormány bizalmi közegei, különösen a kir. biztosok veszélyes tünetések és kicsapongások által megfélemlítésnek vannak kitéve, utasítsa a magyarországi katonai parancsnokságokat, hogy őket nemcsak megkeresés esetében vegyék védelmökbe, hanem saját megfigyeléseik alapján is avatkozzanak be, s esetleg fogassák el és büntetessék meg a tetteseket, mit a hadügyminiszter készségesen teljesített is.⁵ Ily előzmények után valóban nem lehet csodálni, hogy ebben az időben a katonai túlkapasoknak annyi esetével találkozunk. Másrészt elismerendő, hogy mikor a provizórium kihirdetésével minden addiginél nagyobb,

¹ P. N. nov. 9. és 10.

² U. ott nov. 30. Rogge id. m. II. 155. l.

³ Redlich id. köt. 195. l.

⁴ Lásd e kötet 260. lapját.

⁵ O. L. K. E. L. 724. és 1051. sz.

messzemenő bírói hatalmat is ruháztak a katonaságra, felelőssége érzetében maga Forgách kancellár igyekezett arra, hogy e hatalom gyakorlása a mérséklet és óvatosság határai között maradjon, amiben gr. Coronini magyarországi hadfőparancsnok is megértően támogatta őt. Mindjárt a legfelsőbb elhatározások kibocsátása után felkérte Forgách a hadügyminisztert, utasítsa a katonai hatóságokat, hogy bíraskodási jogukat csak az új rendelkezések kihirdetése után előforduló esetekben vegyék igénybe, nehogy ez a jog visszaható erővel fölrüházottnak tűnjék fel, ami nagy és méltó nyugtalanságot keltene.¹ S kevéssel később gr. Coronini a lapokban is közzétett napiparancsban utasította a katonaságot, hogy óvakodjék minden olyan provokációktól, melyek polgári egyéneknek katonai bíróság elé idézését vonhatnák maguk után; az ezzel ellenkező eljárásért az illetők szigorú büntetésre számíthatnak.² Ha tehát ebben az időben a katonai büntetőtörvény részleteit közölték a lapok, ezt lehetett úgy magyarázni, hogy a kormány a polgári közönséget figyelmeztetni akarja arra, miképpen kerülheti el az e rendelkezésekkel való összeütközést.

Mindenesetre szükségét érezhette a kormány annak, hogy a behozott új rendszert a közvélemény a birodalomban és azon kívül is lehetőleg kedvezően ítélje meg s azért már annak kihirdetése előtt elhatározta, hogy a külképviseletnek útján a külállamok kormányai kellő magyarázatot kapjanak.³ A közvélemény megnyugtatásának és felvilágosításának célját szolgálta az ideiglenességnek az az erős hangsúlyozása is, amely minden kormánynyilatkozatból kicsendült, habár ennek az ideiglenességnek a megszüntetése oly föltételekhez volt kötve, amelyek bekövetkezésének valószínűségében beavatott ember aligha hihetett.⁴

Nem mondhatjuk, hogy ezek a felvilágosítások akár a bel- akár a külföldön valami nagy hatást mutathattak volna fel. Magyarországon természetesen a sajtó nem is nyilatkozhatott szabadon a történelekről. A Pesti Naplóban valószínűleg Kemény Zsigmond abban kérészt némi biztató mozzanatot, hogy a rendelkezések végrehajtásával csak a kancellár van megbízva, az osztrák miniszterek nem, amiből a dualizmus elismerésére lehet következtetni; továbbá abból, hogy az összes kibocsátványok hallgatnak a februáriusi pátensről és a birodami tanácsról, arra vont következtetést, hogy e kérdésben Magyarország helyzete függőben levőnek van elismerve.⁵ A kormányt támogató magyarországi lapok, a «Sürgöny», a «Pesti Hírnök» már régóta

¹ *U. ott* 789. szám.

² *P. N.* nov. 12.

³ *ti. ti. S. A.* Min. R. Prot. okt. 29. *P. N.* nov. 21.

⁴ *P. N.* 1862. jan. 11.

⁵ *U. ott* 1861. nov. 9.

a 48-as politikát vádolták, mint minden bekövetkező baj okozóját; most a «Sürgöny»-ben valószínűleg Kecskeméthy Aurél a nemzet éretlenségének tulajdonította a rendkívüli állapot bekövetkezését; a nemzet egész politikájának kulcsa az önámítás volt: majd harcias trónbeszédet vártak Párizsból, majd Garibaldit várták Fiúménál, majd Ausztria bukását egy napról a másikra. Íme: ilyen ostoba a magyar nemzet; itt van a kulcsa az országgyűlés, a megyék politikájának!

A magyar mindig csak önkárán tanul.¹

Míg tehát a hazában a kormány a maga szubvencionált lapjai útján is legfeljebb a történekeért való felelősség kérdésében tudott magára nézve kedvezőbb hangulatot kelteni, az osztrák sajtó a provizórium bírálataiban erősen megoszlott, az angol és a francia sajtó pedig majdnem egyhangúlag elítélőleg nyilatkozott a kormány rendszabályairól.² Különösen Angolországban oly általános volt a Magyarország jogi álláspontjának kedvező felfogás, hogy Palmerston miniszterelnök, ki nem volt érzéketlen a közvélemény megnyilatkozásai iránt, diplomáciai úton följajánlotta közvetítését az osztrák kormány Magyarországhoz való viszonyának rendezése érdekében, mert azt Ausztriára nézve döntő fontosságúnak tartotta, azonban ajánlkozása rideg és büszke visszautasításban részesült, illetve Rechberg kioktatta őt, hogy akkor tesz az ügynek legjobb szolgálatot, ha a magyarokkal megérteti, hogy Anglia részéről semmi támogatásra sem számíthatnak.³

Egyébiránt most már a kormányra nézve nem maradt más hátra, mint választott rendszerét minden irányban kiépíteni és érvényesíteni, miközben a viszonyok hatalmánál fogva mind tovább kellett csúsznia⁹ az önkényuralom lejtőjén s mind hasonlatosabbá kellett válnia a megelőző Bach-korszakhoz, melytől úgyis már majdnem csak a provizórium, az ideiglenesség fikciója különböztette meg.

Nem tudjuk, mennyiben okozta ezt Pálffy kívánsága és mennyiben a Forgách engedékenysége, de tény az, hogy a szervező elhatározás sok a helytartó hatáskörét messzebb terjesztették ki, mint ameddig a «főkormányzó» Albrecht főhercege terjedt. A kancellár javaslatára kimondatott, hogy a pénzügyi és bírói hatóságok is a helytartót, kívánatára minden őt érdeklő tárgyban felvilágosítani, sőt amennyiben szükségesnek látja, a vonatkozó iratokat is rendelkezésére bocsátani tartoznak. Növelte a helytartó személyes hatáskörét az is, hogy a belügy igazgatás sok oly rendelkezése, mely azelőtt a helytartótanácsot mint testületet illette meg, most a helytartó személyére bízott. A helytartótanács testületi szerepének e mindinkább csökkenő jelentősége okoz-

¹ P. N. okt. 10—11., nov. 17., 1862. márc. 23.

² U. ott nov. 14., 16.

³ H. H. S. A. Vorträge u. a. Handbillets 1861. dec. 1.

háttá, hogy a tanácsosok közül többen, mégpedig nagyon tekintélyes férfiak, ezidőben lemondtak állásaikról.¹

Mikor még senki sem tudhatta, kiknek a sorából fognak a «megyei kormányzók» (főispánok, főispáni helytartók, kir. biztosok) kikerülni, vagyis, hogy kik fognak e szerepre vállalkozni, már megállapítást nyert az a messzemenő hatáskör, mely őket a törvényhatóságok új megszervezése és vezetése körül meg fogja illetni. E szerint a főispánok, helyetteseik vagy a kir. biztosok a kormánynak az illető megye területére kirendelt legfelsőbb közigazgatási közegei, kik közvetlenül a kancellárnak és helytartónak vannak alárendelve; megyéjük területén a sz. kir. városokban is mint kir. biztosok működnek, kivéve csupán Budát és Pestet, amelyek közvetlenül a helytartótanács alatt állanak. A megyei «kormányzó» az összes közigazgatási, törvénykezési és egyenes adózási ügyeket személyes felelősség mellett vezérli és ellenőrzi. Ő nevezi ki és esketi föl a megyei tisztikart, mely az eddigi szokás szerint alispánokból, a szükséges számú jegyzőkből, tisztii ügyészekből, szolgabírákból, esküdtekből, továbbá egy pénztárnokból és egy levéltárnokból áll. Ő fogadja fel a szegődvényeseket és szolgálkat. A városokban a polgármestereket, városbírókat és a többi tisztviselőket is ő nevezi ki; a tisztviselők kinevezésénél azonban a polgármestertől javaslatot kíván be. Míg az új tisztviselői kar ki lesz nevezve, a mostani tisztviselők személyes felelősség terhe alatt kötelesek hivatalaikban megmaradni s működésüket folytatni. Egyes tisztviselőket a «megyei kormányzó» állásuktól ideiglenesen felfüggeszthet s másokkal helyettesíthet. A főispánok stb. fizetését minden egyes esetben Ő Felsége határozza meg. A tisztviselők fizetéseiket a «megyei kormányzó» utalványára a helytartótanács által kiszabott keretben húzzák, a netán szükséges fizetésjavítás iránt a helytartótanácsához teendő előterjesztés. A megyei költségvetés megállapítás végett a helytartótanács elé terjesztendő s a megállapított összeg azután évnegyedi részletekben fizettetik ki számadás terhe alatt a megyei pénztárnak. Az igazságszolgáltatást, — az országbírói értekezlet határózmányai értelmében — ha a jelenlegi választott bírák lemondanak, a főispán stb. által kinevezett bírák gyakorolják. A megyei törvényszék üléseiben a «megyei kormányzó», akadályoztatása esetében pedig valamelyik alispán elnököl. Az egyenes adók tekintetében a «megyei kormányzót» a pénzügyi közegekkel szemben ugyanazok a jogok illetik meg, amelyek az előbbi korszak alatt a volt «megyefőnököket» megillették s e végből melléje egy vagy több pénzügyi tisztviselő rendelendő. A «megyei kormányzó» gondoskodik a közcsend, rend és közbiztonság fenntartásáról. A felettes hatóságok rendeleteit a megyében közhírré teszi

¹ Név szerint Szlávy, Perczel és Szapáry; lásd *H. H. S. A. Min. R. Prot. nov. 2. P. N. nov. 12. és 28.*

és foganatosítja; az összbirodalom érdekét és jólétét előmozdítani igyekszik; ellenőrzi a közigazgatást, törvénykezést, adókezelést stb. s ahol szükséges, intézkedik vagy jelentést tesz. Ha a közrend és nyugalom helyre lesz állítva s a közönség részéről várható már üdvös közreműködés, a «megyei kormányzó» javaslatot tehet a megyei bizottmány, illetve városi képviselőtestület összeállítására. Az utasításhoz csatolva vannak az esküminták is, külön a közigazgatási és külön a bírói teendőket végző tisztviselők számára. Ez utóbbiak azt tartoztak esküvel fogadni, hogy «szegény vagy gazdag válogatása nélkül, kérelmet, adományt, kedvezést, félelmet, gyűlölséget, szeretetet és kedveskedést félretéve, Isten és az ő igazsága szerint a fennálló törvényhez képest» fognak igaz ítéletet hozni; a tisztviselők azt is megfogadni tartoztak, hogy semmi titkos társaság tagjai nem lesznek.¹

A provizórium tehát a régi, meggyökerezett törvényhatósági önkormányzatot teljesen halomra döntve a majd ezután kiválasztandó «megyei kormányzók» rejtélyes alakjaira bízta annak egész hatalmi körét, sőt többet annál: a pénzügyet is, amelytől az alkotmányos megyei önkormányzatot makacsul távoltartották, felidézve ezzel az adómehtagadások és katonai adóvégrehajtások minden bajait, izgalmait és keserűségeit.

Láttuk, hogy az összes eddigi kormányzati intézkedések és megnyilatkozások az országbírói értekezlet munkáját jelölték meg, mint ezentúl is a bírói eljárás alapját; ez volt az utolsó még megmaradt vívmánya az októberi diplomával behozott csonka alkotmánynak s az 1861-i rövid országgyűlésnek is. Azonban Schmerling és miniszter[^] társai állandóan lesben álltak, keresve az alkalmat, hogy Magyarországot ettől a vívmánytól is megfosszák. Tudjuk, hogy annakidején Apponyi országbírónak milyen küzdelmébe került az uralkodó beleegyezését e munkálat életbeléptetésére kinyerni, s hogy Deáknak egész bölcsességét és befolyását latba kellett vetnie, hogy a radikálisabb nemzeti politika követelményeivel szemben ez a kompromisszumszerű megállapodás az országgyűlés hozzájárulását is megnyerje. Alighogy az országgyűlést feloszlatták, osztrák részről megújultak a támadások az országbírói értekezlet munkálata ellen, melyet nemcsak az abszolút korszak pátensei[^] vei, hanem magának Magyarországnak érdekeivel is ellentétben állónak láttak.

A legközelebbi ürügyet erre az 1854-1 bányatörvénynek a kőszén után fizetendő bányailletékre² vonatkozó rendelkezése szolgáltatta; a pátens értelmében ez a kincstárt illette meg, az országbírói értekezlet munkálata szerint azonban a földtulajdonost; Plener pénzügyminiszter arra való tekintettel, hogy e változtatás a kincstárt évi 50—60,000 forint jövedelemtől fosztja meg — mint hozzátette: alkotmányellenes

¹ O. L. K E. J. 738. szám.

¹ Bergfrohc.

módon, mintha a pátens alkotmányosabb volna, mint az országbírói értekezletnek országgyűlésileg jóváhagyott munkálata, — e rendelkezés hatályon kívül helyezését kérte. Forgách kancellár óva intette a minisztertanácsot ily elhatározástól, mert a szóban forgó intézkedés megfelel a régi magyar jognak, mely mellett a bányászat felvirágozott, s miután Ő Felsége az értekezleti munkálatot elfogadta, annak ilyen módosítása most a fejedelmi elhatározásba vetett hitet ingatná meg; ezért legalább is az ügynek előzetes, írásbeli tárgyalását kívánta, amihez több miniszter hozzájárult. Erre Schmerling államminiszter rendkívül jellemző nyilatkozatot tett. Nem ellenezte az előzetes tárgyalást, de hozzátette, hogy Magyarország magának tulajdonítsa, ha bányászata is — mint oly sok más — tönkre fog menni elavult törvényei miatt. Ő sajnálja, úgymond, hogy Ő Felségét annakidején rávették, hogy «alkotmányértés útján# megerősítse az országbírói értekezlet határozmányait, most itt egy kincstári bevétel megszüntetéséről van szó, ami az októberi diploma értelmében csak a birodalmi tanács hozzájárulásával volna lehetséges. Most, néhány héttel a jóváhagyás után, e határozmányok megváltoztatása a korona kompromittálása nélkül csakugyan nem volna lehetséges, de kijelentendőnek tartja, hogy ez csak ideiglenes intézkedés és egyidejűleg tárgyalások volnának indítandók a szükséges módosításokra nézve, mivégből az egész értekezleti munkát németre lefordítandó s az összes miniszterekkel közlendő lenne. Lichtenfels, az államtanács elnöke, ki a centralisztikus követelményekben szeretett még Schmerlingen is túltenni, abban a nézetben volt, hogy a szóbanforgó, formális országgyűlési határozaton nem is alapuló munkálatnak érvénye föl volna függesztendő; a minisztertanács azonban a Schinerling javaslata értelmében határozott.¹

Ennek a tanulmányozásnak a következménye volt azután a majdnem egy évvel később napvilágot látott császári kézirat, mely a főkancellárnak meghagyta, hogy az országbíróval és meghívandó szakférfiakkal egyetértve készítsen javaslatot az országbírói értekezlet munkálatának úgy az anyagi, mint az alaki jogra kiterjedő gyökeres átalakítására nézve, mely majdan királyi proposíció gyanánt fog az országgyűlés elé kerülni. S valamivel később egy 1861. évi december hó 15-ről kelt legfelsőbb elhatározás megújításával sürgette a kormány az osztrák kereskedelmi jognak a maga egészében Magyarországra újból leendő kiterjesztését.²

A pénzügyminiszter azután is újra meg újra előhozakodott a pénzügyek folytonos romlása miatt is érthető panaszaival s már nemcsak a bányaiilleték, hanem a bélyegilletékek terén is veszélyeztetve

¹ H. H. S. A. Min. R. Prot. aug. 26.

² P. N. 1862. aug. 26. és szept. 18.

látta az országbírói értekezlet megállapodásai által az állam pénzügyi érdekeit. El is határozottatott, hogy az összes miniszterek közöljék a kancellárral idevágó panaszukat, hogy azok mind összefoglalva terjesztethessenek a minisztertanács elé.¹

Ez az előterjesztés mindegyre késett; amíg Apponyit látta a kormány az országbírói székben, úgy látszik habozott elhatározó csapást mérni az értekezlet munkálatára. E helyett kerülő úton igyekezett elérni célját. Újra meg újra átlukasztotta az értekezleti munkálat érvényét egyes régi patentális rendelkezések felújításával. Erre szolgált a bélyegilletékeknek visszaható erővel a törvényszékek által való behajtására vonatkozó már említett s még a provizorium előtt kibocsátott rendelkezés, mely az alkotmányos bírakat súlyos lelkiismereti összeütközés elé állította. S mikor tapasztalnia kellett, hogy a bíróságok a pénzügyigazgatósági rendelettől eléggé meg nem ijedtek, nem átalotta a kormány az uralkodó személyét vonni be a játékba s általa adadni ki egy a kir. Kúriához és a törvényhatóságokhoz intézett leiratot, mely szokatlanul ünnepélyes formában adja tudtára «kedvelt híveinek; a fölmerült kételyekre való tekintettel, hogy az országbírói értekezlet munkálata alapján kiadott ideiglenes törvénykezési szabályoknak célja nem volt és nem lehetett a fennálló pénzügyi törvényeket hatályon kívül helyezni, s hogy ennél fogva az 1850 bélyeg- és illetéktörvény Magyarországon ma is és jövőben is kötelező erejű s úgy a felek beadványain, mint a bíróságok kiadványaira s a reájok ruházott kötelezettségekre nézve mellőzhetetlen szabályul és zsinórmértékül szolgál.²

Ennek a rendszabálynak célbavett pénzügyi hatása aligha volt akkora, mint a politikai, mert teljesen lehetetlenné tette az alkotmányosan megválasztott törvényszéki bírának hivatalukban maradását, midőn tőlük azt követelte, hogy törvénytelenül kivetett adók behajtására vállalkozzanak.

A módszer azonban: a régi pátensek egyenkinti föllevenítése, rendkívül kényelmes eszközként kínálkozott a régi rend lassankinti helyreállítására, amit mindig azzal a tetszetős ürüggyel lehetett igazolni, hogy miután az országgyűlés elmulasztotta a szükséges törvényeket kellő időben meghozni, azokat a közrend érdekében hatalmi szóval, az előző korszak «törvényeinek» újabb életbeléptetésével kellett pótolni.

Így látjuk, hogy a kormány már októberben újból alkalmazásba vette az 1852. sajtópátent s ennek alapján kérlelhetetlenül lefoglalta a merészebb hangú lapokat; az első áldozatok az élclapok lettek s a dolog szinte komikus szint öltött, midőn e rendszabály szigorát koron-

¹ H. H. S. A. Min. R. Prot. okt. 24.

² A december 11-ikéről keltezett, Forgách és Pápaytól ellenjegyzett nyomtatott császári leirat Hlaváts főisp. helytartó kísérvő iratával a berzvciczzei irattárban. L. P. N. dec. 15.

kint a kormány sugalmazott lapjainak is, sőt a minden politikai színezetet nélkülöző Vasárnapi Újságnak is megéreznie kellett.¹ Látni fogjuk, hogy megsokasodtak a sajtóperek az egykor szabadelvű Schmerling uralma alatt. Ugyanígy lett később — királyi biztosi hatáskörben s hivatkozással arra, hogy az abszolút rendszer minden törvénye, melyet az októberi diploma kifejezetten hatályon kívül nem helyezett érvényes, — újra életbe léptetve az 1852-i egyleti törvény, mely az eddiginél sokkal kényelmesebb alapul szolgált minden egyesületi működés megrendszabályozására.²

Az ezidőbeli adminisztratív intézkedések közül szívesen írunk Forgách kancellár javára néhány tanügyi természetűt, így keresztülvitte a kancellár, Schmerling ellenzésével szemben, hogy a helytartótanács kebelében fennálló tanulmányi bizottság szakértő külső tagokkal bővítették ki; így jutottak jeles magyar tudósok, mint Pauler Tivadar és Szabó József, abba a helyzetbe, hogy a tanügyi kormányzat körében is értékesítsék tehetségüket és tudásukat.³ Október 21-én a helytartótanács a magyarországi gimnáziumok tanítási nyelvének kérdését úgy szabályozta, hogy az 19 gimnáziumban kizárólag a magyar legyen, 19-ben pedig vegyesen a magyar és az ott dívó nemzetiségi nyelv; csak a belényesi alapítványi gimnáziumban szolgált a román kizárólagos tanítási nyelvül. Valamivel később a műegyetemen a magyar nyelv és irodalom tanítását rendszeresítették.⁴

A provizórium kihirdetésével a kormány magát az elé a nehéz feladat elé látta állítva, hogy összetoborozza azokat az egyéneket, akiknek segítségével a maga választott rendszerét a valóságba átvigye, rendeleteit végrehajtsa s a közigazgatás és törvénykezés zavartalan menetét biztosítsa.

Forgách és Pálffy aziránt tisztában lehettek, hogy e feladat megoldásánál az alkotmányos korszak által hivatalba helyezett egyének közül, kik a közönség bizalmát kétségbevonhatatlanul bírták, majdnem senkire sem számíthatnak. Másrészt azonban különösen Forgách el volt tökévelve, hogy az októberi diploma alapján behozott magyar szolgálati nyelvet veszni nem hagyja s ezért nem fogadja meg a Schmerling tanácsát, hogy nem magyar honosokat is alkalmazzon a közigazgatás és törvényhozás körében, útját állja a Bach-rendszer rendelkezési állapotba helyezett tisztviselői tömeges visszavándorlásának s magyar honosokkal fogja a lemondókat pótolni, onnan vevén azokat, a hol találja.

Csakhamar tapasztalnia kellett, mily nagy nehézségekkel jár ez,

¹ P. N. okt. 8., 11., nov. 6.

² U. ott 1862. jan. 11.

³ H. H. S. A. Min. R. Prot. szept. 24.

⁴ P. N. okt. 31., 1862. jan. 10.

kivált a roppant hatáskörrel és nagy felelősséggel egybekötött megyekormányzói állások betöltésénél. Némely törvényhatóságba már a provizórium beköszönte előtt kir. biztos küldetett ki, így Pest megyébe Kapy Eduard, Pest városába Koller Ferenc; ezek megtartva minőségüket, új, nagyobb hatáskörükbe léptek. Jankovich György, a jászkún kerület főkapitánya volt az egyetlen a régiek közül, ki megmaradt helyén; a főispánok túlnyomó része már lemondott s most bekövetkezett a többinek fölmentése is; némelyiknél — mint pl. gr. Cziráky János, fejezmegyei főispánnál — a fölmentést mint tett nyilatkozatai megtorlását tüntették föl; ellenben gr. Péchy Manó, abaúji főispán felmentése elismerés nyilvánítása mellett történt.¹

Az új főispáni és adminisztrátori kinevezések legtöbbször meglátsozott, hogy a választás kényszerűségből történt, jobbnak hiányában! Esztergomba, a primással való megegyezés alapján neveztetett ki gr. Forgách Ágoston vál. püspök, esztergomi kanonok főispáni helytartóvá, Vas megyébe gr. Zichy Hermann, Somogyban Mérey Károly, Tolnában Döry Gábor, Győrben Balogh Kornél lettek főispánok; Forgách püspöknek és Méreynek volt bátorságuk körlevéllel fordulni a megye közönségéhez, igazolva elhatározásukat s támogatást kérve. Mérey a kiegyenlítést jelölte meg céljául s kijelentette, hogy ha ez nem is sikerül, nyugodt lelkiismerettel fog sírba szállni. Forgách püspök a megye közönségéhez beszédet is intézett, az egybegyűlteket elvezette a primáshoz s azután lakomát adott nekik. A legtöbb megyében azonban a kancellár kénytelen volt kevésbé tekintélyes alakokkal érni be: egy két elszegényedett mágnás mellett a Bach-korszakból nyugdíjas minőségben vagy rendelkezési állományban itt maradt törvényszéki elnökök vagy bírák szolgáltaták a legnagyobb kontingensét az új «megyekormányzók» karának; akadt közöttük volt megyefőnök és kir. táblai jegyző, sőt pénzügyi tanácsos és volt szolgabíró is. Ismeretlen, súlytalan nevek s ezeket is csak úgy tudta megnyerni Forgách, hogy bizalmas körlevélben tudtukra adta, hogy rendszerváltozás esetében rendelkezési állapótpótbá helyezésre vagy kedvezményes nyugdíjazásra számíthatnak.²

Nem kisebb nehézségekkel járt a tisztikarok összeállítása; ezek is hasonló elemekből toborzódtak, de itt még mélyebben kellett a jelentéktelenség és ismeretlenség rétegeibe leszállani. A szabolcsmegyei kir. biztos öt embernek kínálta fel az alispánságot, míg végre talált egyet aki elfogadta. Több kir. biztos a hivatali állásokkal egybekötött fizetések fölemelését kérte, mert oly illetmények mellett, aminőket az alkotmányos korszak tisztviselői húztak, ma nincs vállalkozó! Előfordult ismételve, hogy oly egyének, kiknek kinevezését már közzé-

¹ O. L. K. E. I. 817., 1148. szám. P. N. nov. 9., 15., 19., 22., 26.

² P. N. nov. 13 dec. 11-1 számok

tették, utólag tiltakoztak ellene. Máriássy Ádám, ki már az oroszok bevonulásakor mint kormánybiztos szerepelt, s most Borsod megye kir. biztosa lett, legegyszerűbbnek találta hírlapi hirdetésben hívni fel mindenkit, ki magát hivatalos állás viselésére képesnek érzi, hogy jelentkezék s mutassa be okmányait; így aztán nem lehet csodálni, hogy a kinevezettek között «cs. kir. figyelő» (respicient), tollnok, írnok is előfordult és ritka kivételt alkotott az olyan eset, amelyben egy ezidőben állásba jutott tisztviselő ezt az állását utóbb az alkotmányos korszakban is megtartotta.¹ A provizórium idejében Pestmegye első alispánja a Nyáry Pál helyére Benyovszky Vince lett, Pest város főpolgármestere Kráczonyi József, Budáé Paulovics László.²

Csodálatos, hogy a kinevezéseknél követett ilyen eljárás után a kormány mégis csakhamar abba a helyzetbe jutott, hogy a saját kinevezettjeinek megbízójuk iránti hűségben és odaadásában kételkedni volt kénytelen. Ez csakis úgy magyarázható, hogy az új kinevezettek s különösen a megyei kormányzók, látva a gyűlöletet, melynek ki vannak téve, néha egy-egy, a közvéleménynek tetszetős kiszólással vagy kilengéssel igyekeztek súlyos helyzetüket könnyíteni. Így Pálffy helytartó megbotránkozással mutatta be a kancelláriának Szabó Antal temesmegyei főispáni helytartónak székfoglalása alkalmával tartott beszédjét, melyben tagadta az októberi diplomának alaptörvényi jellegét s Deák Ferenc feliratáról azt mondta, hogy az szigorúan a törvényen alapul, de jó lett volna a «quid juris» mellett a «quid consilii»-t is tekintetbe venni; elismerte, hogy Magyarországon csak az országgyűlésileg megajánlott adó hajtható be, de az okosság kívánja, hogy a hatalommal szembe ne szálljunk. E beszédje miatt Pálffy az adminisztrátort állásaitói nyomban elmozdítandónak ítélte. Forgách higgadtan fogta fel a dolgot; tapintatlannak tartotta ő is a beszédet, de nem látott elegendő okot arra, hogy e miatt a különben érdemes férfiú elejtessék, annál kevésbé, mert nehéz volna helyére megbízható egyént találni.³

Hasonló esete volt Balogh Kornélnak, ki mint udvari tanácsos a kancelláriában elvállalta a győrmegyei főispánságot s a megyei tisztUkar első összejövelele alkalmával nem akadályozta meg egy oly határozatnak jegyzőkönyvbe vételét, amely az új rendszer ellen óvást emelt. A főispán igazoló jelentése ellenére a kancellár a helytartó javaslata értelmében utasította az utóbbit, hogy Baloghot tapintatlan eljárásáért rójja meg s a szóbanforgó határozatot töröltesse általa a jegyzőkönyvből. A főispán a megrovásban megnyugodott, de újabb előterjesztésben fölmentetni kérte magát a jegyzőkönyvi törlés végrehajtásától,

¹ Fuhrmann Andor eperjesi polgármester.

² P. N. nov. 14, dec. 20-i számok.

³ O. L. H. E. J. 1119. szám.

mert a tisztikar óvása időközben feledésbe ment, a tisztviselők kötelességeiket pontosan teljesítik s e rendelet utólagos végrehajtása állását lehetlenné tenné. A helytartó, mint a katonai fegyelem embere, nem volt hajlandó a kérést teljesíteni, mert az idő múlása (ez már márciusban történt) a főispán saját hibája s a kormány nem lesz képes tekintélyét fenntartani, ha saját közegei megtagadják utasítása teljesítését. Forgách kancellár most is engedékenyebbnek bizonyult: elengedte a főispánnak a jegyzőkönyvi törlést, de komolyan megintette, hogy jövőben ilyesmi ne forduljon elő.¹

Azonban panaszok merültek föl egyes megyekormányzók ellen a közönség köréből is. A kancellár kénytelen volt gr. Zichy Hermann vasmegyei főispántól felvilágosítást kívánni be tisztikarának hanyagsága s a közigazgatás lassú menete miatt. Még sokkal nagyobb megütközést keltet Máriássy Ádám borsodi kir. biztos eljárása. Ő kezdettől fogva erős kezűnek akart mutatkozni; azoknak a rendelkezési állományban levő tisztviselőknek, kik hivatalt vállalni nem akartak, a fizetését egyszerűen beszüntette, amiért a kancellária dicséretében volt része. Csakhamar azonban átjárta a lapokat a hír, hogy Máriássy parancsára Jekelfalusy Lajost, Miskolc város főbíráját, úgyszintén Éles János albíró és Kis József főjegyzőt elfogták s a kassai hadtestparancsnoksághoz kísérték állítólag azért, mert a rájuk bízott okmányokat az új tisztviselőknek kiszolgáltatni nem akarták. A helytartóság is értesült a dologról, de hamar megnyugtattatta magát Máriássy azon jelentése által, hogy a katonai hatóságok közlése szerint a vizsgálat nem fogja Jekelfalusynak és társainak elítéltetését vonni maga után. A kancellár azonban kevésbé kedélyesen fogta fel a dolgot, «őszinte sajnálatát fejezte ki Máriássy tapintatlan eljárása felett»; ő — úgymond — barátja az erélynek, de rosszalja az olyan balfogásokat, melyek az erély ürügye alatt csupa túlbuzgóságból s a következmények higgadt megfontolása nélkül követtetnek el s melyek a hivatalos közegeket igazságtalan színben tüntetvén fel, megingatják a közbizalmat. Amiért Máriássy komolyan utasítandó, hogy az ily intézkedésektől szigorúan tartózkodjék. Jekelfalusy és társai pedig nagy sietséggel szabadon bocsáttattak.²

Míg a magyarországi ideiglenes kormányzat igyekezett tárgyilagos szigorral gyakorolni az ellenőrzést saját közegei fölött, viszont ezeket a vállalkozásuk miatt őket az értelmiség részéről érő bántalmak és bojkottálás ellen is oltalmába akarta volna venni; de e tekintetben nem mutathatott fel eredményeket. Jellemző példa volt a vasmegyei újonnan kinevezett alispán, Hrabovszky esete, ki megjelenvén a szom-

¹ *U. ott* 1862. évi 65. és 236. szám. *P. N.* 1862. jan. 11.

² *O. L. K. E. J.* 1861. évi 932. sz., 1862. évi 64. és 384. számok. *P. N.* 1862. jan. 9., 11., 21.

bathelyi gazdasági egyesület közgyűlésén, az egész gyülekezet tüntetőleg elhagyta a termet.¹ Az ilyen tüntetések ellen nem volt védekezés. Gr. Pálffy Mórictól mód felett bosszantván e dolgok, egy legfelsőbb elhatározást akart kieszközölni, mely a nyilvánosság előtt az uralkodó teljes védelméről biztosítaná az új tisztviselőket. Forgách kancellár abban a helyes véleményben volt, hogy egy ily legfelsőbb megnyilatkozás csak növelné az illetőket hazaárulóknak nyilvánító, s a jegyzőkönyvekből már úgysis törölt megyegyűlési határozatok fontosságát. Pálffy azután más módon próbált a sértegetéseknek és fenyegetéseknek véget vetni; egy körrendeletben az ily vétségekre nyolc naptól hat hónapig terjedhető szigorú fogságbüntetést akart szabni. Forgách elvben egyetértett ezzel, de attól tartott, hogy az ily cselekmények nyomozása túlságosan belé fog nyúlni a magánéletbe; ő is tervbe vette az efféle vétségeknek kifejezetten a katonai bíróságok elé való utalását. Azután mindössze az történt, hogy egy december 14-ről kelt udvari rendelet újra elrendelte a diffamáló határozatoknak — amennyiben az még addig meg nem történt volna — a jegyzőkönyvekből való törlését.²

Már az eddig elmondottak is némi tájékozást nyújtanak arra nézve, hogy a provizórium milyen fogadtatásban részesült Magyarországon s milyen várakozással nézhetek annak létrehozói munkájuk gyakorlati eredményei elé. Egy a magyarok iránt kevés rokonszenvet eláruló újabb közjogi és történetíró csodálatosnak mondja a nyugalmat, mellyel a nemzet e változást fogadta s azt a majdnem kivétel nélküli egyetértést, amellyel az egész ország megfelelt a passzivitás Deáktól kiadott jelszavának. Mindez annak a bizonyítéka volt, hogy Magyarország az alkotmányos kormányzás néhány hónapja alatt erkölcsileg megerősödött és teljesen egységes volt nemzeti politikájának céljára nézve, amiért a jövőbe vetett bizalma sem ingott meg.³

Ez a csodálatos nyugalom főképp a Deák személyétől áradt ki, aki teljesen tisztában volt magával az iránt, hogy a nemzet most se tehet semmi egyebet, mint visszakövetelni alkotmányja teljességét, bár Bécs — ha úgy tetszik neki — kormányozhatja 500,000 szuronnyal, amelynek a nemzet ellent nem állhat. Tőle pedig ne várja senki, hogy azt a programot, amelyet a két feliratban kifejtett, most mással cserélje föl.⁴ Azt mondogatta ez időben mindig: «csak egy helyes politika van jelenleg — nem politizálni!» Csengery Antal s vele bizonyára sokan azt mondták rá: igaza van. Nehéz is lett volna nyilvánosan politizálni, mikor a gyűléseket nem tűrték s a sajtó annyira gúzsba volt

¹ P. N. 1862. jan. 15.

² ö. L. K. E. J. 1861 -i 881. szám; 1862-1 104. szám; ez utóbbi nincs kiadványozva. P. N. 1862. jan. 21.

³ Redlich id. köt. 194—195. 1.

⁴ Kecskeméthy A. beszélgetése Deákkal; K. A. naplója 126. s. köv. 1.

kötve, hogy a nagy kérdések fölötti legszelídebb polémiát sem engedték meg. «A rendőrség éjjel kidobta a labból ami nem volt ínyére.»¹ A passzivitás politikáját hirdette Kemény Zsigmond is a Pesti Naplóban, mondván, hogy «nem volna értelme annak, ha most suttogva és en miniature ismételnék azt, amit tavaly fennszóval, nem hatás nélkül, de eredménytelenül hirdettünk».²

A helyzet megítélése szempontjából azonban figyelmet érdemel az a jelentés is, amelyet 1861. december hó elején küldtek Kossuthnak hívei.³ Ez a jelentés nagyon sötét színekben festi a közhangulatot, talán némileg célzatosan is, hogy Kossuthot cselekvésre indítsa. «A hazafiak nagy része — úgymond a jelentés — megijedt az életbeléptetett szigorú rendszabályoktól, a rossz hazafiak pedig honfíui áldozatkészségnek minősítik hivatal utáni sóvárgásukat. Annyi a hivatalkereső, hogy két provizóriumot lehetne belőlük összeállítani. (Ennek az említett tények ellentmondanak.) De vannak kivételek! Az agitáció azt hirdeti, hogy Magyarországon csak az urak nem akarnak kibékülni Ausztriával, mert akkor nem tarthatnák lenyűgözve a népet, de a császár meg fogja mutatni, hogy az fog történni, amit ő akar s ami a nép és a nemzetiségek javára szolgál. Szerencsére az agitációval párhuzamosan halad az adóexecutio katonai erővel, temérdek csalással és zsarolással. Keresztül tudtuk vinni az alkotmányos hatóságok tömeges lemondását az abszolút kormány intézkedéseivel szemben; sokan nehezen váltak meg állásuktól, ezért becsületbeli dolgot kellett csinálni belőle . . . «Az biztos, hogy ha tavaszra nem lesz valami «égiháború», a nemzet minden áron ki fog békülni; egy ilyen békemű apostolaivá azonban mi sohasem válhatnánk.»

Az általános tájékozatlanságban természetesen kapkodott a közönség különösen Bécsből szárnyra kelő hírek után, bár azoknak többnyire nyomában járt a cáfolat. Beszéltek a titkos intésről, melyet a volt országgyűlési határozati pártiak kaptak volna Bécsből bizonyos egyezkedési tárgyalások iránt, melyekből természetesen semmi se lett.⁴ Zsedényi ezt írta 1862. februáriusában Deáknak: «Magam maradtam régi barátaim sorából, kit Ő Felsege időről-időre még magához hívat. Azt tudom, hogy a külön minisztérium eszméjét soha, de soha el nem fogadja.»⁵ Egyszer Schmerling bukásának, másszor Rainer főherceg

¹ Csengery Antal hátrahagyott iratai és feljegyzései (Bpest, 1928)474-475.1.

² P. N. 1862. márc. 19.

³ Kossuth: Irataim III. 665. s köv. I. Ezt a jelentést Jósika küldi Kossuthnak Genuába azzal, hogy azt P. F.-től kapta; ez a P. F. minden valószínűség szerint b. Podmaniczky Frigyes, aki tudvalevőleg sógora volt Jósikának.

⁴ Podmaniczky id. m. III. 175. s köv. I.

⁵ Kónyi: Gr. Széchenyi István levelei Hollán Ernőhöz, Búd. Szemle, 1899, (265. szám) 162. I.

helytartóságának, sőt nádorságának híret terjesztették a lapok. Apponyi maga cáfolta meg azt a tudósítást, mintha a magyar konzervatívok Bécs mellett Kalksburgban értekezetet tartottak volna, amihez az osztrák lapok mindenféle kommentárokat fűztek. Hasonlóképpen megcáfolta Ürményi József a bécsi lapok ama híret, mintha ő a császárnak emlékiratot nyújtott volna át.¹

Egy időben levélváltás folyt a kancellária s a helytartóság között az uralkodónak magyarországi látogatása tárgyában. Forgách maga vetette föl az eszmét, hogy a törvényhatóságok szervezésének befejezése után egy uralkodói látogatás, mint a viszonyok megszilárdulásának legfelsőbb elismerése, jó benyomást tenne; azonban, Pálffyval egyetértőd lég, még februárius közepe táján is el kellett ismernie, hogy a helyzet erre meg nem érett. Véletlenül ugyanekkor a mindig szimatoló rendőrség egy, a császár ellen tervezett merényletnek vélt nyomára jönni; az ez irányban megindított, kiterjedt vizsgálat azonban alaptalannak tüntette föl a jelentést.² A császár kevéssel előbb velencei tartományében időzött s a Veronában végbement nagy katonai szemle alkalmával a bel- és külpolitikai helyzet által egyaránt nem indokolt harcias beszédek hangzottak el. Az uralkodó a katonákhoz intézett beszédjében biztította őket a nehéz küzdelmekre, melyek előtt állnak, Benedek hadfőparancsnok pedig kifejezést adott az egész katonaság lelkesedésének és nemzetiségi különbség nélküli önfeláldozó készségének nagy Ausztriáért és császáráért síkra szállni. Beszédét így végezte: «És győzni fogunk! Isten bennünket úgy segítjen! Amen.»³

Szerencsére ekkoriban Ausztria csak a balkánon adta némi jelét harci kedvének, amidőn a montenegrói és hercegovinai lázongások idejében határai biztonsága s a közlekedés biztosítása érdekében csapatait bevonlatta Dalmáciából a Hercegovinához tartozó Sutturinába, ami heves jegyzékváltást idézett elő Szt. Pétervár és Bécs között, mert Oroszország — s mint később kitűnt, nemcsak Oroszország — Ausztriának ebben az egyoldalú és elszigetelt vállalkozásában a párizsi béke megszegését látta; nagyobb bonyodalom azonban nem támadt belőle.⁴

A provizórium berendezkedéséhez természetesen hozzá tartozott a sajtó megfelelő kezelése úgy korlátozó és megtorló, mint hangulatkeltő és propagatív irányban; az előbbire nézve a kormánynak úgyszólván teljesen szabad keze volt, mégse érthette el egészen a célját; az utóbbira nézve elmondhatjuk, hogy a ráfordított áldozat semmi arányban sem állott az eredménnyel. Már decemberben elkezdődtek a sajtóvétségek miatti elfogatások; Tóth Kálmán, mint a Bolond Miska szer-

¹ P. N. 1862. jan. 14., 17., 18., 19., 25., 26.

² O. L. K. E. J. 1862-1 127., 204., 235. számok.

³ P. N. 1862. jan. 15. *Rogge* id. köt. 182. l.

⁴ P. N. 1862. jan. 4. *Rogge* id. köt. 177-178. l.

kesztője, ekkor került fogságba.¹ Ez időben a hivatalos kormánylapnak tekintett «Sürgöny»-ön kívül, mint nem hivatalos lapok, Magyarországon a Pest-Ofner Zeitung, a Pesti Hírnök részesültek szubvencióban, amelyet azonban hosszú huza-vona után éppen nem nagy összegben a kancellár megkeresésére a pénzügyminiszter csak kelletlenül utalt ki.² Az osztrák és a magyar kormánytagok között ugyanis írásban és szóval állandóan folyt a vita a hivatalos és nem hivatalos szubvencionált sajtó magatartása fölött, s — mint már említettük — előfordult nem egyszer, hogy egy kormánylapot is le kellett foglalni. Ausztriában a sajtódotációk terén sokkal bőkezűbb volt a kormány. Schmerling egy ízben érdekes adatokat terjesztett a minisztertanács elé a sajtószubvenciókról; e szerint az 1861. év folyamán 78,500 forintot fordítottak e célra s ez összegből a Schmerling lapja, a Donau-Zeitung, melyet Perthaler szerkesztett, egymaga 25,000 frtot vett igénybe. A Schmerling számítása szerint tulajdonképpen e célra 350,000 frt volna szükséges, melyből 85,000 frt a külföldi sajtóra jutna, a pénzügyminiszter legföllebb 160,000 frtnak felvételét a költségvetésbe mondta lehetségesnek. A személyesen elnöklő császár csak azt kívánta biztosítani, hogy a szubvencionált lapok azután ne írjanak a kormány ellen.³

A provizórium kihirdetését követő első hónapokban a katonai bíróságok szemlátomást tartózkodtak joguk gyakori és feltűnő igénybevételétől; ellenben még mindig nem szüneteltek a katonai adóvégrehajtások, habár maga a rendőrség figyelmeztette a kormányt az e téren előforduló visszaélésekre és arra, hogy a legloyalisabb polgárok is békétlenek lesznek, mert joggal azt hitték, hogy a provizórium behozatalával az adószedést a rendes pénzügyi közegek fogják végezni s most látják, hogy minden a régiben marad, amit nem az új hivatali közegek lassúságának, hanem magának az új rendszernek tudnak be.⁴

A következő fejezetben fogjuk látni, hogy, míg magában a szűkebb értelemben vett Magyarországon a provizórium első hónapjai egyáltalán nem hozhattak létre oly eredményeket, melyek az állítólag csak izgatok által félrevezetett közönséget az új rendszernek s az annak végcéljaként jelentkező összeponosított birodalmi alkotmány eszméjének^ megnyerhették volna, Erdélyben szintén kínos vajúadások akadályozták a Schmerling terveinek megvalósulását, Horvátország pedig tovább is ridegen elzárkózott a februáriusi pátens ígéreteitől. Sőt mi több, magában Ausztriában nyomát sem lehetett találni a megelégedésnek, a

¹ P. N. 1861. dec. 10., 14., 15.

² O. L. K. E. I. 1861 -i 823. és 1084. számok, 1862-1861. szám. (Itt 3000 írtól van szó.) H. H. S. A. Vlin. R. Prot. 1861. szept. 2. (Itt a Sürgöny szubvenciója 6000 írtal szerepel.)

³ H. H. S. A. Min. R. Pr. 1862. márc. 4.

⁴ O. L. K. E. J. 1861-i 971. szám.

csonka s a mellett nehezen kezelhető birodalmi tanács állandóan csak a februáriusi alkotmány kudarcáról tett bizonyosságot.

Ily körülmények között valóban csak a Schmerling makacs hiúsága szülhette azt a gondolatot, hogy a februáriusi pátens kibocsátásának első évfordulóját birodalomszerte meg kell ünnepelni. Indítványára s a közkívánatra való hivatkozással a minisztertanács már februárus 15-én elhatározta, hogy az alkotmány megadásának évnapja, vagyis februárus 26-ika, mindenütt megünnepeltessék, egyházilag is és az ünnepeiben a hivatalnokok és a katonatiszti kar hivatalból testületileg részt vegyenek.¹ Schmerling ez alkalomból magas kitüntetésben részesült. Az ünneplés a legtöbb helyen zavartalanul, de kizárólag hivatalos jelleggel végbement s a Schmerling sajtója megállapíthatni vélte, hogy napról-napra szaporodik azoknak a száma, kik a föderalizmus táborából a februáriusi pátensébe mennek át, így a rutének, románok, szászok, szerbek s a felvidéki tótok; sőt a magyar körökben is jobb hangulat kezd lábrakapni. Nem hiányzott azonban az ellentmondás sem, és pedig nem a gúzsbakötött Magyarország részéről. A prágai hercegek megtagadta a kívánt ünnepi mise tartását, mondván, hogy az egyház politikai tüntetésekben nem vehet részt; ugyanezt tették a königrázt és bukovinai püspökök. Volt e fölött nagy felháborodás a minisztertanácsban, mely elhatározta, hogy az illető főpapoknak a császár megütközése fejeztessék ki.²

De az osztrák sajtóban is nagyon megoszlottak a vélemények ez ünneplés időszerűségére nézve. A centralista «Morgenpost» szerint az alkotmány megünnepelésének öröme nem ment a fájdalomtól, mert a dualizmus, melyet a februáriusi alkotmány el akart törölni, élénkebben nyilvánkozik, mint valaha. Legélesebben tiltakozott az ünneplés ellen a prágai «Hlas», arra emlékeztetvén, hogy Csehország lakosságának két^ harmada cseh s csak egyharmada német! Mire a Schmerling szócsöve, a «Donau-Zeitung» fölényesen kitanította cseh kollégáját, hogy Európa nem fogja megengedni, hogy e világrész kozák legyen és Németország nem fogja Csehországot kezeiből kibocsátani soha! Az azóta lezajlott világesemények furcsa világot vetnek az osztrák államminiszter fennhéjázó jóslatára.³

Véletlenül a pátens kibocsátásának évnapja majdnem összeesett azzal a nappal, t. i. februárus 23-ikával, amelyen a magyar országgyűlés feloszlata óta hat hónap telt el. Forgách kancellárnak meg kellett emlékeznie arról, hogy az ő javaslatára az országgyűlést feloszlató uralkodói leiratban az a bár csak bizonytalan ígélet is foglaltatott, hogy az új országgyűlés a lehetőség szerint hat hónap alatt fog összehívadni.

¹ H. H. S. A. Min. C. Pr. 1862. febr. 15.

² U. ott márc. 6. P. N. febr. 27.

³ P. N. febr. 26., 27.

Senki se gondolhatott komolyan arra, hogy ez a határidő megtartassák; azonban Forgách mégis helyén valónak vélte, hogy annak kényszerű elmulasztása valami magyarázat tárgyává tétessék. E mellett őt kétségkívül az a gondolat is vezérelte, hogy komolyan akarta összehívni egyszer az országgyűlést és akarta ébren tartani az ebbe vetett hitet a nemzetben; mert csak így vélte lehetségesnek egy oly mérsékelt párt létrejöttét, mellyel majdan az országgyűlésen a kiegyezést — az ő elgondolása szerint mindenesetre 47-es alapon — megkísérelni lehessen.¹ Ez magyarázza meg azt is, hogy a kancellár a tervezett uralkodói megnyilatkozásban utalni kívánt az országgyűlés számára már most előkészítendő királyi propozíciókra, hogy ez is igazolja az összehívás komoly szándékát.

A március 7-én az uralkodó személyes elnöklete alatt tartott minisztertanácsban terjesztette elő javaslatát, bemutatva már a kiadandó királyi kézirat szövegét is, mely röviden megállapítván, hogy az országgyűlést összehívni mindaddig lehetetlen volt, s utalva arra, hogy az uralkodó eltökélt szándéka Magyarországnak a birodalom többi országaival való közjogi viszonya tekintetében a magyar országgyűlés közreműködésével határozni s hogy fennáll reménye a kedélyek oly megnyugvására, s a viszonyok oly megszilárdulására, mely az országgyűlés összehívását nemsokára lehetővé fogja tenni, utasítja a kancellárt, hogy az országgyűlés elé terjesztendő királyi propozíciókat dolgoztassa ki és mutassa be. E propozíciók tárgyai gyanánt Forgách a közjogi kérdésen kívül megjelölte a polgári perrendtartást, a kereskedelmi és büntető-törvényt, de jelezni kívánta, hogy a régibb magyar törvények is alkotmányos úton a jelen közjogi viszonyokhoz alkalmazandók lesznek.

A javaslat nagy vitát idézett föl; Rechberg és Esterházy pártolták azt, mert véleményük szerint Ausztria iránt barátságos hatalmak (itt bizonyára Angolországra gondoltak) megnyugvással fogadnák a magyar országgyűlés összehívását. Schmerling is kívánatosnak tartotta, hogy a jóérzelmű magyarok megszabaduljanak attól az aggálytól, hogy Magyarország abszolutisztikus módon fog kormányoztatni. Kívánná azonban, hogy a kézirat határozottan fejezze ki azt, hogy az uralkodó a közösen kezelendő ügyekre nézve változhatatlanul határozott s csak azok kezelésének módja lehet tárgyalások anyaga. Forgách utalt ugyan arra, hogy a gazdag képzeletű magyarokkal máskép kell beszélni, de nem látott lényeges eltérést a saját s az államminiszter felfogása közt és hajlandónak nyilatkozott javaslatának szövegét megfelelően módosítani. Miután a császár jelezte, hogy a magyar országgyűlés esetleges elfogadható javaslatai a birodalmi tanács elé lesznek viendők, s hogy ha a tárgyalások eredménytelenek maradnának az országgyűlés újból feloszlatandó és

¹ *Drei Jahre Verf. 177. l.*

a jelenlegi kormányzati rendszer mindenesetre fenntartandó lesz, Forgáchot javaslata kidolgozására utasította.¹

A két későbbi minisztertanácsban (márc. 11. és 14.), mely e tárggyal foglalkozott, már nem a császár, hanem Rainer főherceg miniszter^elnök elnökölt s Forgách bemutatta módosított javaslatát, mely számolt a Schmerling aggályaival, de mégsem nyerhette meg ennek tetszését, ami kissé ingerültté tette a vitát. Schmerling nem akart elállni az elhatározások változhatatlanságának hangsúlyozásától s a februáriusi pátenstre való utalástól, mire Forgách ingerülten felelte, hogy jobb semmit se mondani, mint mindig újra «csipkedni».² Gr. Nádasdy Ferenc, ki ez időben, mint a kormány bizalmi férfia, az erdélyi ügyekre nézve ismét helyet foglalt a kabinetben, azt ajánlotta, hogy a főispánok előzetes megkérdezése után próbaképpen a törvényhatósági bizottságok volnának összehívandók, hogy azok magatartásából lehessen következtetést vonni arra nézve: mi várható az országgyűléstől? Forgách ezt határozottan ellenezte, sőt hibának tartotta, hogy 1860-ban megengedték a bizottságok összehívását. Ő — úgymond — a maga tisztviselőivel kívánja a választásokat intéztetni, a törvényhatóságok majd csak az országgyűlés által eszközölt reform után lennének visszaállítandók. Megegyezés nem jövén létre, a kiadandó kézirat tervét végül egészen elejtették.³

Forgách, úgy látszik, bízott abban, hogy ha az uralkodó, ki akkori-ban Velencében időzött, visszatér, sikerülni fog az ügyben fordulatot idéznie elő, mert — feltűnő mellőzésével a hivatalos titoktartásnak — kevéssel később a lapokban egy közlemény jelent meg, mely elmondja, hogy miután a hat hó, mely alatt az országgyűlésnek «a lehetőség szerinti Összehívása kilátásba helyeztetett, elmúlt, a kormány tájékoztatni kívánja a közvéleményt az össze nem hívás okai felől; a tájékoztatás formájára nézve azonban nézeteltérés van az államminiszter s a kancellár között, mely csak a császárnak Velencéből való visszatérése után fog eloszlatatni.⁴

A nézeteltérés eloszlátása nyilván nem sikerült s a kormány a magyarázattal adós maradt. A nemzet bizonyára jobban értette meg azt a hallgatást, mint megértette volna a magyarázatot.

¹ H. H. S. A. Min. R. Pr. 1862. márc. 7. *Redlichnél*: II. 301 302. 1.

² «sticheln».

³ H. H. S. A. Min. R. Pr. márc. 11., 14. *Redlichnél* 11. 302 303. 1.

⁴ P. N. márc. 18.

III.

(Az erdélyi külön országgyűlés összehívásának terve döntő stádiumba jut; Kemény kancellár javaslatai nagy módosítást szenvedvén, ez lemondását idézi elő. A szeptember 19-i uralkodói leirat kitűzi az erdélyi országgyűlést nov. 4-ikére Gyulafehérvárra; a kormányzék ez ellen előterjesztést tesz, melyet a kormány mellöz. Gr. Nádasdy Ferenc miniszterré neveztetvén ki, megbizatik az erdélyi kancellária vezetésével; az országgyűlést ugyan bizonytalan időre elhalasztják, de az előkészítő munkálatokat elrendelik. Az erdélyi kormányzék elnöke a távozó gr. Mikó Imre helyett gr. Folliot de Crenneville altábornagy lesz s a törvényhatóságok vezetőinek kicserélésével és a törvhat. bizottságok felfüggesztés^evei, majd újjászervezésével Erdélyben is provizórium lép életbe, mely, miután az alkotmányos bírák vonakodnak az osztrák jogot alkalmazásba venni, a törvénykezésre is kiterjed. Azalatt Horvátországban is szakításra kerül a sor; az őrsi ággyűlést feloszlatja, de némely kívánságát teljesíti a kormány; a megyéket működésben hagyják, azok némely helyen ellenzéki szellemű feliratokat határoznak el, de az újoncozást fogadosítják. A birodalmi tanácsban fölmerül a költségvetés tárgyalására való illetékesség kérdése, a pénzügyi bizottság hosszan tárgyalja a költségvetést s a képviselőház erős kritikával, csak a miniszteri felelősség hiányára való utalással bocsátja azt keresztül, miközben az egész jobboldal távoitartja magát a szavazástól. A pénzügyi helyzet fokozódó nehézségei közt a haditengerészet számára külön minisztériumot szerveznek. Viszály a pénzügyminiszter és a magyar kancellár között a katonai adóvégrehajtások ügyében. 1861. szeptember — 1862. április.)

A Schmerling eredeti szándéka kétségkívül az volt: Horvátországban és Erdélyben a Magyarországon követett politikától megkülönböztetett eljárást alkalmazni; ezekben a «koronatartományok»-ban remélte, hogy a februáriusi pátens elfogadását s a birodalmi tanácsban való képviselétét sikerül keresztülvinnie és akkor a beligazgatás terén szívesen meghagyta volna mindkét országban a létező önkormányzatokat és eltekintett volna a magyarországiakhoz hasonló, tulajdonképpen ostromállapotszerű rendszabályoktól.

Horvátországra nézve már augusztus folyamában bekövetkezett a csalódás, azonban a bécsi kormány, megemlékezve a régi érdemeikről, ezzel a dédelgetett gyermekével mégsem akart kiméletlenül bánni s mint látni fogjuk, a tétovázás és elodázás politikáját követve életben hagyta a vármegyéket s még egy-két közjogi vívmánnyal is kedveskedett a horvátoknak.

Más volt a helyzet Erdélyben; ott ugyan a román vagy szász többséggel bíró megyék nem fejtették ki azt az éles ellentállást, amely Magyarországon majdnem általánossá vált, de a külön országgyűlésnek, melytől Schmerling a birodalmi tanácsban való részvétel kimondását várta, de amelyet az 1848-i törvények alapján állóknak szükségkép ellenezniük kellett, az összehívása oly óriási nehézségekbe ütközött, s oly soká elhúzódott, hogy a kormány végre nem tehetett egyebet, mint ott is egy provizóriumot léptetni életbe, melynek a közigazgatás és törvénykezés rendes menetének biztosítása mellett az is volt a célja, hogy a külön országgyűlés számára előkészítse a talajt.

Ismertettük azt a kétségkívül taktikai okokból az erdélyi kormányzók és kancellária által előidézett huzavonát, mely már az októberi diploma kibocsátása óta késleltette az erdélyi országgyűlés kiírását. Sok sürgetés után b. Kemény Ferenc, az erdélyi kancellária elnöke végre augusztus 24-én terjesztette elő a minisztertanácsnak az erdélyi országa gyűlés összehívására vonatkozó javaslatait.¹

B. Kemény Ferenc kétségtelenül bizonyos ellenmondásba jutott önnönmagával, midőn jól ismert elvi álláspontját, mely az 1848-i uniót fennállónak s tehát az erdélyi külön országgyűlést törvénytelennek tekintette, elhagyásával belébozsátkozott a külön országgyűlés megtartásának módozataiba. Taktika volt bizonyára ez is: ellentétek földözésével akarta legalább még egyszer elodáznai a törvénytelen állapot bekövetkezését. De miután bukását így sem kerülhette el, kérdés, vajjon hírneve és emléke szeplőtlen megőrzése szempontjából nem lett volna-e jobb már az elvi kérdésben vinni törésre a dolgot?²

E javaslat szerint az erdélyi országgyűlés november 4-re Kolozsvárra lenne összehívandó, s azon királyi proposíciók gyanánt szerepelnének: a kormányzéknel és a kir. táblánál még üresedésben levő magasabb tisztségeknek választás útján való betöltése, képviselők küldése a birodalmi tanácsba, Magyarország és Erdély úniójának kérdése s az igazságügyi törvények szükséges revíziója. Az országgyűlés megválasztása olyképp történnék, hogy az eddig is választói joggal bírók körén kívül fejenkinti 8 forint adó jogosítson a választásra. Az országa gyűlés kir. biztosául első helyen gr. Haller Ferenc táborszernagyot ajánlotta.

A Kemény javaslata nagy vitát idézett föl; a saját kancelláriájának egyik román tanácsosa, Pop László Vazul azzal szemben különvéleményt terjesztett elő, mely Nagyszebeni ajánlotta az országgyűlés székhelyéül s a királyi proposíciók közé a román nemzet törvénybe iktatását s a nemzetiségek egyenjogúságának törvényes biztosítékait is

¹ H. H. S. A. Min. R. Pr. 1861. júl. 26., aug. 24.

² Lásd *Ürmössy* id. művét I. köt. 332. s köv. 1.

felvétetni kívánta. Az országgyűlést már hat hét múltával egybehívatni javasolta. Schmerling, az osztrák miniszterektől támogatva a Pop véleményéhez járult, de azon túlmenőleg kifogásolta, hogy az eddig jogosulatlan nemzetek részvétele az országgyűlés megalakításában mélyen alatta marad az eddig jogosultak arányszámának. Miután már a március 24-i legfelsőbb elhatározás megállapította a 4 forintnyi censust, legalább annak kimondását kívánta, hogy ebbe az összegbe mindenemű adó beszámíttassák és hogy a 60,000-nél több lelket számláló megyék 3000 lelken felül nem két, hanem megfelelően több képviselőt küldjenek, úgyhogy az országgyűlési képviselők száma 16-tal szaporodjék. Az országgyűlés székhelyéül ő is Nagyszebeni ajánlotta, mert, bár a kormányshé Kolozsvárott van, nem lesz nehéz azon osztályát, melylyel az országgyűlésnek éppen dolga van, Nagyszebenbe átutaztatni s Kolozsvárott a gyűlés nem magyar tagjai különösen az únió kérdésében a múltak emlékeinek hatása s a magyar lakosság és a diákság terrorizmusa alatt állanának, ellenben Nagyszeben higgadt száz lakossága nem fogja zavarni az országgyűlés munkáját. Schmerling nem ellenezte az únió kérdésének a királyi propozíciók közé való felvételét, de a kormánynak előzetesen tisztába kell jönnie az iránt, hogy az úniót fennállónak nem tekinti és jövőre ellenzi.

Az ellenvéleményekkel szembeszállott Kemény s felfogását melegen támogatta Forgách is, sőt azzal sokban egyetértett Esterházy is. A magyarok véleménye szerint a Schmerlingtől ajánlott választási aritmetika ugyanis eltérne az 1790-l törvény alapjától s a románok messzemenő követeléseit mégse elégítené ki; a császár kinevezhetne 16 regalistát a románok közül, ezzel ugyanaz a cél volna elérve a törvény sérelme nélkül. Az időpontra nézve a két javaslat közötti különbség nem nagy; legjobb lesz megválasztását a kormányshékre bízni. A magyar kormánytagok nem hitték, hogy Kolozsvárott rendezavarás történhetnék mert most már a közönség nem vegyülhet az országgyűlés tagjai közé, mint régen; ha pedig a hagyomány és törvény ellenére Nagyszebenbe hívatik össze az országgyűlés, oda a magyarok nem fognak elmenni; nem is kívánható tőlük, hogy azokon a községeken menjenek át, amelyekben a románok a magyarokat 48—49-ben agyonverték. Az únió kérdésére nézve a magyarok álláspontja az, hogy azt a szentesített 48-i törvény kimondja, annak formai érvényéhez tehát kétely nem fér, annak revízióját csupán az októberi diploma rendelkezése szempontjából kell a kir. propozíciók közé fölvenni.

A vita megújult a szeptember 9-i minisztertanácsban,¹ a császár személyes elnöklete alatt. Ezúttal is mindkét fél szívósan ragaszkodott álláspontjához, új meg új érveket hozva fel annak támogatására; mint

¹ H. H. S. A. Min. R. Pr. 1861. szept. 9.

az országgyűlés esetleges székhelye, most már Gyulafehérvár is szóba került, bár Kemény arra figyelmeztetett, hogy ott nincs terem, mely 300 embert magába fogadhatna s ennyi embert a városban elszállásolni sem lehet; ellenben a Kolozsvárra nézve fölmerült aggodalmakat teljesen alaptalanoknak találta; e város az utóbbi időben mindig nyugodt tan viselkedett, akkor is, mikor Bécsben és Prágában tüntetések voltak. B. Lichtenfels, az államtanács elnöke azt a jellemző nyilatkozatot tette, hogy jobb, ha a magyarok és székelyek nem jönnek el az országgyűlésre, mert az ő részvételöktől úgyse várható semmi jó. Rechberg pedig megjegyezte, hogy a kormánynak utóvégre is nincs oka az erdélyi országgyűlést mindenáron létrehozni.

Az országgyűlés egybealkotására nézve Schmerling a Pop számadatai alapján igyekezett kimutatni, hogy a márciusi legfelsőbb elhatározás mily igazságtalanságokat hárít a románokra. Most az ú. n. taxalis helyek, vagyis városi kerületek 60,000 lakos után 30 képviselőt küldhetnek az országgyűlésre, a megyék 1.800,000 lakosa csak húszat; ezekhez járul a 400,000 főnyi szászság 22, s a 390,000 főnyi székelység 10 képviselője; miután a románok 1.200,000 főnyi tömeget képviselnek, méltányos, hogy a képviselők száma 18-al szaporíttassék s ebből 16 a románoknak jusson. A Schmerling számadataival főképp Eorgách kancellár szállott szembe, ki nagy eréllyel védte az erdélyi kérdésekben is a magyarság érdekeit. Szerinte múlt évi október óta a románság minden méltányos kívánsága teljesezésbe ment, ők úgy a kancellária, mint a kormányzék, a bíróságok és a főispáni kar összeállításánál kellő figyelemben részesültek; adócenzusuk alapján részt vesznek úgy a taxalis helyek, mint a megyei kerületek képviselőválasztásaiban s a regálisták meghívásánál se fognak mellőztetni. Mostani kívánságaik azonban már mértéktelenek, ők egyszerűen a létszámra akarják alapítani a választási rendszert és az országgyűlésen oly többséget akarnak létrehozni, mely nem az értelmiség s a vagyon, hanem a vagyontalan tömeg uralmát jelentené. Ne hitegesse a kormány magát azzal, hogy a románok mindig mellette lesznek! Nekik különleges céljaik vannak, melyeket a kormányhatalom letörésével is igyekezni fognak megvalósítani. B. Kemény is ily értelemben nyilatkozott, kijelentve egyébiránt, hogy a képviselők számát a március 24-i legfelsőbb elhatározással eldöntöttnek tekinti; az az országban ki lesz hirdetve s azt megváltoztatni csak törvényhozási úton lehetne, egyébiránt a románoknak nem is volna hasznuk képviselőik szaporításából, mert nem találnának a megválasztásra alkalmas és méltó embereket. Ez ellenvetésekkel szemben az államminiszter csak természetesnek találta, hogy oly időben, mikor majdnem minden nemzetiség túlzott követelésekkel lép fel, a románok sem maradnak vissza. A kormány majd megtalálja a kellő mértéket s ha elégedetlenek lesznek, el fog bánni velők, mint ahogy elbánt másokkal.

Az élökre állított vitakérdések ebben a minisztertanácsban eldöntetlenek maradtak; az uralkodó a döntést fenntartotta magának, az azonban rövid idő múlva bekövetkezett, s hogy milyen értelemben fog történni, azt már néhány nappal előbb sejteni lehetett, amikor a lapok közzétették b. Kemény Ferencnek az erdélyi kancellária elnöki állásától való fölmentését és Kabós Dániel legidősebb tanácsosnak a kancellária vezetésével való ideiglenes megbízását.¹

Szeptember ifikéről kelt az uralkodói leirat, mely az erdélyi országgyűlést november 4-ikére «Károlyfehérvár»-ba tűzte ki s a kormányszéknek meghagyta, hogy a majdan kinevezendő kir. biztossal egyetértve az erre hivatott «karokat és rendeket» hívja egybe s hirdesse ki az országgyűlés főteendőiként: a román nemzet becikkelyezését a bevett nemzetek közé; a kijelölést a kormányszék és kir. tábla mindama tisztségeire, melyekre a kijelölést a törvény a «karoknak és rendeknek» tartja fenn s melyek most ideiglenesen vannak betöltve; huszonhat követ választását a birodalmi tanácsba s végül a polgári és büntető-törvényeknek netán szükséges módosításait. Ugyanez a leirat — a március 24-i legfelsőbb elhatározás megváltoztatásával — elrendeli, hogy mindazok, kik legalább 8 forint adót fizetnek, választójoggal bírnak s hogy azok a magyar megyék, melyeknek lakossága a 60,000-et meghaladja, minden 30,000 lakos után válasszanak egy követet. Minden követ havi 100 frt tiszteletdíjban részesül.²

Ez a legfelsőbb intézkedés, mely majdnem mindenben az osztrák miniszterek álláspontját juttatta diadalra, sőt túlment azon, amennyiben az unió kérdését föl sem vette a királyi proposíciók közé, szerencsére mindenkép magában viselte a végrehajthatatlanság átkát. Szinte komikus e leiratban a görcsös ragaszkodás az 1790-1 törvénynek megfelelő «karok és rendek» elnevezéshez, amikor egy, az akkori viszonyokhoz képest szélsőségesen liberálisnak mondható népképviselési rendszeren felépülő országgyűlésről volt szó. A kormányszéknek megküldött részletes utasítások azután teljessé tették azt a választási aritmetikát, amely által Schmerling elérhette azt, hogy Erdélyben a román vidékeken 18,000 lélekre jusson egy képviselő, míg a magyar vidékeken csak 20,000-re; legkiváltságosabb helyzetbe jutottak a szászok, akiknek már 12,000 lélek után kijárt egy képviselő.³

Ez a rendelet, úgy, ahogy szólt, végrehajtást nem talált, különösen az összehívásnak abban megjelölt ideje bizonyult csakhamar kivihetetlennek. A kormány nagyon csalódott, ha azt hitte, hogy a Kemény eltávolításával már minden akadályt kiküszöbölt a maga útjából; csak-

¹ P. N. szept. t 5., 22.

² U. ott okt. 3. A márc. 24-1 legf. elhatározásra nézve l. e kötet 222. lapját.

³ *Bekics* Fer. Józ. kora 597. 1.

hamar tapasztalnia kellett, hogy magában Erdélyben is hiányzanak a tényezők, melyek a törvénytelen rendeletet végrehajtsák.

A kolozsvári kormányzék a helyett, hogy — mint utasítva volt — haladéktalanul a választók összeírásához fogott volna, alapos és beható tárgyalás alá vette a kapott leiratot és fölterjesztéssel élt az ellen. A kormányzék 12 tanácsosa közül a hét magyar — köztük fényes érveléssel Haynald püspök — az 1848-i törvények érvénye mellett, tehát a külön országgyűlés összehívása ellen foglalt állást, az öt román és szász két különvéleményt jelentett be az összehívás-érdekében.¹

A többségtől elfogadott felirat hangsúlyozza, hogy a kormányzéknek esküjéből folyó kötelessége a törvényekhez való ragaszkodás; hivatkozik a gyulafehérvári értekezlet megállapodására, melyet magáévá tesz s mint már egy előbbi fölterjesztésében is kifejtette, minden octroi-t, mint az 1791: VII. és 1848-i (erdélyi) 1. törvénycikkkel ellenkezőt, kizárandónak tart. Mély sajnálattal vette ennélfogva a kormányzék a külön erdélyi országgyűlés összehívására vonatkozó legfelsőbb leiratot, melyet különben már azért sem tekinthet érvényesnek, mert nincs királyi, csak kancelláriai pecséttel ellátva s mert abban Ő Felségének trónralépte sincs közölve, úgy, hogy ez a rendelkezés alig különbözik azoktól, melyekkel az osztrák örökös tartományok országgyűlései összehívtak a birodalmi tanácsba való követküldés céljából. Erdélyben azonban a törvényhozás joga az ősi alkotmányban gyökerezik; Erdély rendeletekkel nem kormányozható. Ezt az álláspontját a felirat törvényidézetekkel s hosszabb közjogi fejtegetéssel indokolja. Kijelenti a kormányzék, hogy a királyilag szentesített 1848-i törvényeket érvényben lévőknek kénytelen tekinteni, mert azoknak az únióra vonatkozó rendelkezéseit az erdélyi országgyűlés is magáévá tette s V. Ferdinánd király 1848. július 11. -i innsbrucki leirata is elismeri, hogy ezentúl Erdélyre nézve kötelező törvények csak a magyar országgyűlésen hozhatók. Csak ezen az úton, vagyis a közös törvényhozás útján érhető el a fennforgó fontos kérdések kielégítő elintézése. Ha bizonyos különleges ügyek részére külön erdélyi országgyűlés mutatkoznék szükségesnek, a törvényes országgyűlés ilyennek alakítását elrendelhetné, de olyan erdélyi országgyűlés, aminőnek összehívását ez a leirat elrendeli s amely törvényen nem alapul, a kérdéseket meg nem oldhatná, csak növelné a bonyodalmakat, mert végzései törvényes erővel nem bírnának s már pusztá összehívása nagy villongásokat idézne elő a néposztályok és nemzetiségek között s megnehezítene minden kiegyenlítést. Az uralkodói leirat úgy tünteti fel az erdélyi nép egy részét, mintha az ma minden jogból ki volna zárva, holott már az 1848-i törvények szabadították fel a jobbságságot s létesítették a törvény előtti teljes egyenlőséget, mely a

¹ *Ürmössi* id. m. I. 396. s köv. I. P. N. okt. 26.

népképviselőben is kifejezésre jut. Az oktrojált választási rendszer tehát fölösleges, de káros is, mert a műveletlen tömegnek túlságos befolyást ad a közéletre, amidőn a vagyon és értelmiség hátrahelyezésével a választók számát 15,000-ről 160,000-re emeli s megkülönböztetésekkel a nemzetiségi kérdést kompromittálja. A magyar szent korona területén Erdélyen kívül is vannak románok, miért részesüljenek csak az erdélyiek ily kiváltságos helyzetben? A jelen időpont sem alkalmas az erdélyi országgyűlés összehívására. Mindezeknél fogva a kormányzék a célbavett intézkedést elejtetni kéri.¹

A kormányzék azonban az ellenszegülést a végletekig vinni nem akarván, rendeletet intézett a törvényhatóságokhoz, amelyben jelezte, hogy az országgyűlés összehívása ellen előterjesztéssel élt, amelyre még választ nem kapott, mégis közli a választók összeírására vonatkozó részét a rendeletnek, mert azt olyannak tekinti, melynek végrehajtása az uralkodó további elhatározásainál tájékoztatásul szolgálhat. EnnéU fogva — ragaszkodva ugyan álláspontjához — felszólítja mégis a törvényhatóságokat, hogy az összeírást hajtsák végre és munkálataikat terjesszék fel, mi végből megküldte az összeírási mintákat is.²

Képzeltető a megütközés, melyet ez az előterjesztés — melyet még hozzá a kancellária pártolt s annak vezetője a minisztertanács előtt is indokoltnak ismert el — a magát mindenhatónak érző kormány körében keltett. Kabos Dániel elnökhelyettes a kancellária részéről egyelőre az országgyűlésnek december 2-ikára való elhalasztását ajánlotta, míg ugyanannak a kancelláriának román tanácsosa, Pop, a kormányzék rendreutasítását s a választék összeírásának a törvényhatósági főtisztviselők személyes felelősségére leendő azonnali elrendelését ajánlotta.

Schmerling államminiszter szokott fennhéjázásával nyilatkozott a kormányzék felterjesztéséről, melynek érvelésével — szerinte — nem érdemes foglalkozni, mert a guberniumnak egyáltalán nincs joga a legfelsőbb elhatározások ellen feliratokkal élni; ez nem az 1848 előtti gubernium, ez az a testület, melyet — éppúgy, mint a kancelláriát — az októberi diploma hívtott életbe s ez azt ily jogokkal fel nem ruházta. A leiratnak minden részében érvény szerzendő s az ezzel ellenkező hivatali közegek eltávolítandók és másokkal cserélendőek fel. Világosan megmondta, hogy ez az eljárás alkalmazandó az erdélyi kancelláriával szemben is, amennyiben az októberi diplomát és annak következményeit elismerni nem hajlandó.

A vitának gr. Forgách Antal egy egyhangúlag elfogadott közvetítő indítványa vetett véget, mely oda irányult, hogy tekintettel az Erdélyben uralkodó fogalomzavarra, küldessék oda egy bizalmi férfiú, ki az erdélyieknek magyarázza meg az októberi diploma szellemét.³

¹ P. N. okt. 26., 27.

³ H. H. S. A. Min. R. Pr. okt. 19.

³ U. ott nov. 6.

Redlichnél II. 248. s köv. l.

Érdemleges határozatok egyébiránt csak az október 29-én a császár személyes elnöklete alatt tartott minisztertanácsban hozattak. Ez alkalommal már Schmerling érdemesnek találta a kormányszék feliratának részletes cáfolatába bocsátkozni; azonban ez a cáfolat kevés értékkel bírt, miután a határozat, melyet az uralkodó nyomban kimondott, mégis csak az volt, hogy az erdélyi országgyűlés bizonytalan időre elhalasztandó, míg abban a másik határozatban, mely szerint a kormányszék utasítandó, hogy a Magyarország és Erdély uniójára vonatkozó iratokat terjessze föl, annak nyílt beismerése foglaltatott, hogy a kormánynak ebben a kérdésben elfoglalt merev álláspontja teljesen nélkülözte a kellő tárgyismeretet. Elodázhatatlanul szükségesnek találván a kormány az erdélyi kancelláriát megfelelő vezetés alá helyezni s Erdélybe egyelőre kir. biztost küldeni ki, a kancellária vezetésével miniszteri minőségben vita után gróf Nádasdy Ferenc volt miniszter bízott meg, kir. biztosul pedig b. Stankovics altábornagyot szemelte ki a kormány. Az a körülmény, hogy a biztos e megbízása egyúttal a gubernium vezetésének ideiglenes átvételére is kiterjedt s e teendők szempontjából b. Reichenstein polgári segéd (civil-adlatus) rendeltetett melléje, mutatja, hogy a kormány már számolt a nagyérdemű és tekintélyű gróf Mikó Imrének, «Erdély Széchenyijének a kormányszék ideiglenes elnökségétől való megválásával, amely azonban forma szerint csak akkor következett be, mikor már utódja az elnökségben ki volt szemelve.¹

A kormánynak valóban nem lehetett oly könnyen napirendre térnie a kormányszék fölterjesztése fölött, mert az Erdély igen széles és mértékadó köreinek nézetével teljesen megegyezett. A magyar többségű megyék mind lelkes határozatokban és feliratokban fejezték ki egyetértésüket a kormányszék álláspontjával és kijelentették, hogy bár a vett utasítás értelmében el fognak járni a választók összeírása körül, az erdélyi országgyűlésre képviselőket küldeni nem fognak. Több megye egyúttal megragadta az alkalmat, hogy a románok nemzetiségi jogainak hatásos biztosítására való készségét hangsúlyozza. Az erdélyi románság köréből azonban egészen ellenkező megnyilatkozások történtek; a román nők elégedetlenek voltak kormányszéki képviselőik különvéleményének mérsékelt hangjával és Sulutz érsek küldöttség élén egy kérvényt vitt fel a császárhoz Bécsbe, mely egész forradalmi hangon izgatta a román-ságot a kormányszék s a létező jogrend ellen.²

Schmerling nem tévedett, mikor Nádasdyban vélte megtalálni azt a férfiút, aki az ő szándékait Erdélyben valóra váltsa s e mellett még eljárását egy nagy magyar nemzetség nevének fényével övezza. Már a november 17-i minisztertanácsban beszámolt az új erdélyi kancellár

¹ H. H. S. A. u. ott okt. 29. P. N. nov. 23., 28.

² Ürmössy id. m. l. 337. s köv. 1.

Mikóval folytatott meddő tárgyalásairól, melyekben őt a februáriusi pátens elismerésére igyekezett rávenni s megtette javaslatait a legközelebbi teendőkre nézve, melyeknek kiindulási pontja az erdélyi országa gyűlés összehívására vonatkozó leirat változatlan fenntartása volt, oly intézkedések megtevésével, melyek előkészítsék a talajt a képviselőválasztásoknak a tervbe vett módon való megtartására. Nádasdy programja tulajdonképpen a magyarországi provizórium mintájára való átalakítása volt az egész erdélyi közigazgatási szervezetnek, mely hogy minél alaposabban menjen végbe, minden közigazgatási közegek előzetesen kellett a februáriusi pátens érvényét elismernie s magát az annak szellemében való működésre köteleznie. Hiába figyelmeztette Nádasdyt, a magyar kancellár arra, hogy ő szándékosan elkerülte a maga közegeinek a februáriusi pátensre való kötelezését, mert ez ma még rájuk nézve a vállalkozást a mai közhangulattal szemben lehetlenné tenné, holott majd lassankint lehetséges lesz az októberi diploma alapján a februáriusi pátent is érvényre juttatni: a többi kormánytagoknak a Nádasdy provizórium-tervének éppen ez a radikálizmusa tetszett s a terv a maga egészében határozattá is emeltett.¹

Nádasdy nem késett a személyi kérdésekre vonatkozó javaslataival sem. Ajánlatára gróf Mikó Imre a kormányzék ideiglenes elnökségétői saját kérésére, kegyelemben, de minden elismerés nélkül fölmentette. Hogy az országgyűlés összehívásával járó teendők erős kézbe legyenek letéve, Nádasdy a gubernium vezetését katonára vélte bízandónak; ehhez képest gr. Folliot de Crenneville Lajos altábornagy lett a kormányzék elnöke, Kozma Dénes és Pop László Vazul eddig kancelláriai udvari tanácsosok alelnökök. Nádasdy javaslatba hozta azt is, hogy az eddig a kormányzéknel rendszeresített három protonotáriusi állás helyett öt szerveztessék, főképp az országgyűlés jegyzőkönyveinek vitele szempontjából s erre az öt helyre a bevett vallásfelekezetek: latin szert, és görög szert, katolikusok, reformátusok, unitáriusok és görögkeletiek egy-egy képviselője neveztessek ki; az ág. evangélikus szászokról gondoskodni fölösleges, mert azoknak külön felekezeti felsőbb hatáságuk van. Forgách e javaslatra megjegyezte, hogy a protonotáriusok választása a törvény értelmében az országgyűlés teendői közé tartozik, az uralkodót csak a megerősítés joga illeti meg s nem volna kívánatos mindjárt az országgyűlés elején ilyen hatásköri összeütközést idézni elő; Nádasdy azonban, tudva, hogy kikhez beszél, könnyen élet vette a magyar kancellár ellenvetésének azzal a jellemző kijelentéssel, hogy itt csak ideiglenes intézkedésről van szó, ez azonban sürgős, mert az erdélyi román nemzet jogos kívánságának kielégítése fontosabb, mint az országgyűlés esetleges «lármája». A továbbiakban kifejtette az

¹ H. H. S. A. Min. C. Pr. nov. 17. *Redlichnél* II. 252. s köv. 1.

új kancellár, hogy Erdélyben a törvénykezési állapotok, különösen az elsőfolyamodású bíróságoknál sajnálatosak, ezért Marosvásárhelyen egy új bíróság szervezendő, mint elsőfokú büntetőbíróság az összes bűnügyek s a kincstár perrei számára is. A kormánytanács e javaslatot is jóváhagyta, könnyen napirendre térvén Forgách azon ellenvetése fölött, hogy a bírósági szervezet megváltoztatása az országgyűlés hatáskörébe tartozik.¹

Pár nappal később a minisztertanács Nádasdy javaslata alapján megállapodásra jutott az Erdély újjászervezése tárgyában kibocsátandó legfelsőbb elhatározás tartalmára nézve is. E szerint az új rendhez alkalmazkodni nem akaró, illetve az országgyűlés előkészítésével ellenkező törvényhatósági bizottságok feloszlatandók s az előírt új esküt letenni vonakodó tisztviselők elbocsátandók s helyökre a kormányzék elnöke új alkalmas egyéneket nevez ki. Sőt ezt az intézkedést a Lasser belügyminiszter indítványára megtoldták még azzal is, hogy a meg nem felelő tisztviselőket a főispán rövidesen elbocsáthassa. Nádasdy, Kozma és Salmen udv. tanácsosok véleményére támaszkodva azon reményét fejezte ki, hogy az új kormányzat által összeállítandó törvényhatósági bizottságok, a főispánok jó vezetése mellett hasznos szolgálatokat fognak tenni, amiben Forgách, utalva a mostani hangulatra, kételkedett. Ügy Nádasdy, mint az osztrák miniszterek erősen bíztak abban, hogy a magyarok és székelyek kénytelenek lesznek követni a románok példáját, nehogy önmagukat kisémmizzék; azt hitték, hogy Erdélyben az ellenállás nem oly általános, mint Magyarországon, s ha mégis bekövetkeznék az, hogy az új megyebizottságok se bizonyulnának kezelhetőeknek, akkor fel fognak függesztetni azok is. Forgách ez érveléssel szemben hiába utalt arra, hogy Erdélyben nincs tabula rasa, mint Magyarországon, ott a törvények el vannak ismerve s tehát érvényesek, s ezért ily szervezeti változtatások csak törvényhozásilag vihetők végbe, ő a majdnem mindig néma Esterházytól sem támogatva, nézetével ismét egyedül maradt.²

Néhány nappal később a kormány megállapította az erdélyi törvényhatóságok képviselőinek megalakítására vonatkozó, ideiglenesnek mondott s 50 szakaszból álló szabályzatot is. E szerint minden megye, vidék és szék a maga törvényhatósági ügyeiben bizottság által képviselteti magát, melyet legalább három havonként tartozik a főispán (főkapitány, főkirálybíró), üresedés esetében helyettese összehívni. E bizottság a régi megyebizottság hatáskörében jár el, figyelemmel a főispánok részére kiadott utasításra s erre a szabályzatra. Tagjai a nagybirtokosok választottjai, a községek képviselői, a városok, mezővárosok s az ipartelepek küldöttei, úgyszintén a kereskedelem képviselői. A sza-

¹ U. ott nov. 22.

² U. ott nov. 25.

bályzat meghatározza minden egyes törvényhatósági bizottság tagjainak számát, s a legkisebb szám 22, a legnagyobb 88. Meg van továbbá határozva az is, hogy törvényhatóságonként hogy oszlik meg a különböző érdekképviselők száma; a tisztviselők hivatalból tagjai a bizottságnak. A szabályzat előírja a választás módját is, a községek képviselői közvetett választás útján jutnak a bizottságba. A szenvedő választójog a harmincadik életév betöltéséhez van kötve; a választás a választótól aláírt szavazólapok útján történik.¹

Nemsokára végbement a kormányzék új elnökének székfoglalása és gr. Mikó Imre búcsúvétele is. Gr. Folliot de Crenneville tábornoki egyenruhában jelent meg s magyar beszéddel foglalta el hivatalát; a nyilvánosságnak szánt beszédje általánosságokban mozgott, miután azonban a legidősebb tanácsos, Cserey, válaszul a kormányzóhoz intézett beszédjében nagyon hangsúlyozta a törvények szentségét s reményét fejezte ki, hogy azok tiszteletben fognak tartatni, Crenneville a személyzet fogadásakor tett nyilatkozatában nyíltan kimondta, hogy Ő Felsége más, tapasztaltabb államférfiakkal szemben azért nevezte ki őt, mert ő katona s tőle elvárhatja, hogy rendeleteit pontosan és haladéktalanul fogja végrehajtani. Bizalmasan szívére is kötötte a tanácsosoknak, hogy tartsák szemelőtt az októberi diplomát és az azt követő rendeleteket, mert csak ezek szolgálhatnak a szervezés és kormányzás alapjául.²

A távozó Mikót előzőnlötték a búcsútisztelgések. Búcsúbeszédjében hangoztatta, hogy az ő távozása nem lehet ok arra, hogy a vele egyetértők megvonják tehetségüket a haza szolgálatától; sőt inkább, Istenben bízva tartsanak ki továbbra is, munkálkodjanak, legyenek közvetítők a korona és az ország alkotmányos igényei között s hassanak oda, amíg csak lehet, hogy a hazában a törvényesség diadalát ülhesse.³

Nehogy a magyarországi példa további követésre találjon, az új erdélyi kormányzat sietett addig is, míg az új megyei bizottságok megalakulnak, a régiak működését felfüggeszteni, kivételével csupán Aszód és Fogaras vidékének s a szász székeknek, ahol ellenkezéstől nem kellett félnie. A városi képviselőtestületek egyelőre még meghagytak.⁴ A főispánokhoz kérdést intéztek, vajjon hajlandók-e a kancellária utasításai szellemében kormányozni megyéjüket, az adókat behajtatni, az ujoncozást elrendelni, a bíraskodásban az osztrák törvényeket alkalmaztatni s az ellenszegülő tisztviselőket másokkal cserélni föl? A főispánok, illetve fokirálybírák túlnyomó része e felhívásra lemondással felelt, s a főispánok példáját követte a tisztviselői kar is; a lemondott főispánok

¹ *U. ott* dec. 7. *P. N.* 1862. jan. 1.,
3., 4., 5., 10.

² *P. N.* dec. 13.

³ *U. ott; Ürmössynél* 341. l.

⁴ *P. N.* dec. 20.

helyét nyomban kinevezett adminisztrátorok foglalták el. Némely megyében — mint például Hunyadban — a főispán és tiszttakar azért maradtak helyükön, hogy legyen, aki fékentarthassa a románság fényéi gető magatartását. Kővár vidékén azért maradt meg a tiszttakar, mert bízott benne, hogy az átmeneti állapot hamarosan véget fog érni s ily értelemben írt is föl az uralkodóhoz. Kolozsvár, Kézdivásárhely közgyűlése egyhangúlag elhatározta, hogy addig ismét össze nem gyűl, míg az alkotmány nem lesz helyreállítva.¹

A kormány arról is gondoskodott, hogy az újraalakítandó törvényhatósági bizottságok hatásköre gondosan és szorosan körül legyen írva s azok politizáló testületekké ne válhassanak, amit különben már tagjaik csekélyre szabott száma is megnehezített. E szerint e bizottságok voltak hivatva megválasztani azokat a tisztviselőket, akik 1848 előtt is választás alapján foglalták el állásaikat, de nem foglalkozhattak a birodalom közös ügyeivel, politikai, katonai, valamint törvénykezési kérdésekkel, ellenben a közigazgatás és törvénykezés körében észlelt hiányok orvoslása érdekében a császárhoz feliratot intézhetnek. E bizottságok ülései részére nyilvánosság volt biztosítva s tanácskozásaikban az Erdélyben honos mindhárom nyelven föl lehetett szólalni. A bizottságnak hat havi költségvetést kellett szerkesztenie s csak annak jóváhagyása után vált a fedezet utalványozhatóvá. A tisztviselői állásokra való jelöléseknél a bevett vallásfelekezetekre is tekintettel kellett lenni. Az elnök a határozatot, ha azt a törvényekkel vagy rendeletekkel ellenkezőnek találta, a kormányzék elé vihette.²

A törvénykezés rendjére nézve Erdélyben kétségkívül más volt a helyzet, mint Magyarországon; az 1861-i országgyűlés, melyen Erdély képviselve nem volt, csak a szorosabb értelemben vett Magyarországra nézve fogadhatta el a jogszolgáltatás zsinórmértékéül az országbírói értekezlet munkáját s az uralkodó is csak e területre nézve rendelte el annak használatát. Visszaállítván Erdélyben is az autonóm bírászkodás, a bírák kezdték — a magyar példát követve — az országbírói értekezlet ideiglenes szabályzatát használatba venni; ezért most — már november i-én — megjelent egy császári rendelet, mely ezt az eljárást rosszalja s személyes felelősség terhe alatt meghagyja úgy az erdélyi kir. táblának, mint az elsőfokú bíróságoknak, hogy az 1860. december -21 -i kézirat értelmében kizárólag az addigi — vagyis az osztrák jognak megfelelő — polgári és büntető jogszabályokhoz tartsák magukat.³

Ez az intézkedés a lemondások egész sorát vonta maga után. Báró

¹ *Ürmössy* id. m. 1. 344. 1. II. 6—13. 1. *P. N.* 1861. dec. 25., 29., 1862. jan. 1., -, 8., 9., 10., 21., 29., 30. 1.

² *P. N.* 1862. jan. 1.

³ *U. ott* 1861. dec. 14.

Apor Gábor, a marosvásárhelyi kir. tábla elnöke már novemberben lemondott;¹ a megyék törvényes ú. n. «derék székei» januárius havában utolsó ülésükre gyűltek össze s az osztrák törvények követésére vonatkozó rendelet fölolvása után egyhangúlag elhatározták, hogy működésüket megszüntetik s e lépésök indokait a kormányzék, mint egyúttal legfőbb törvényszék előtt kifejtik. A kormány nem sokat törődött a lemondásokkal, attól félve, hogy ha a bizottságok választására bízza a törvényszékek megalakulását, megint engedetlen egyének kerülnek a bírói székekbe, megváltoztatta saját, a megyék szervezetére vonatkozó rendeletét s a bizottságok tisztválasztási joga alól kivonta a bírói személyzetet és kinevezte az elsőfokú bíróságok tagjait is. Rendelkezése szerint az igazságszolgáltatást a megyékben 9—10 járásbíró fogja gyakorolni, kik együtt, mint testület pótolni fogják a «derékszékeket» ezek fölött áll a kormányzék, mint legfőbb törvényszék. A megyékben s vidékekben és székely székekben összesen 1-5 törvényszéki osztály állított fel s az úrbéri különbíróságok már előbb történt megszüntetésével az úrbéri ügyek is e törvényszékekhez utaltattak. A marosvásárhelyi kir. tábla hiába kérte előterjesztésében, hogy a bírói szervezetet a törvényhozás intézkedéséig hagyják érintetlenül.”

A változásokat természetesen maga a kolozsvári kormányzék sem kerülhette el. A tanácsosok közül a nagyobb nevek viselői úgyszólván mind Mikó elnökkel együtt távoztak s helyökbe szürke alakok kerültek. - B. Salment, a szászok grófját meghívták a kormányzékbe s a szász gróf teendőinek ellátásával a Schmerling eszméi érdekében buzgólkodó Schmidt Konrádot bízta meg. A szász egyetem próbált óvást emelni a választás mellőzésével való kinevezés ellen; ez azonban nem akadályozta azt, hogy Schmidt Konrád megérkezésekor Nagyszébenben fáklyás^ zenét kapjon. E változások s új elnöke nem irhatták ki az erdélyi kormányzékéből annyira az igazság tiszteletét, hogy «felhívatván erre» a kancelláriától, Erdély uniója kérdésében ne tegyen oly előterjesztést, melyből kitűnt, hogy 1848-ban maga a kiküldött királyi biztos jelentette ki az erdélyi országgyűlés összejövetelét utolsó hongyülésnek, átmenvén annak hatásköre a pesti közös országgyűlésre. Mihezképest az unió 1848-ban valóban létrejött s a vonatkozó törvények érvényre elismertetett.⁴

Ez vázlatos képe annak a provizóriumnak, melyet az osztrák kor-

¹ *U. ott* nov. 29.

² *Ürmössy* id. m. II. 14. s köv. 1. *P. N.* szept. 20., dec. 20., 1862. febr. 26.

³ *Ürmössy* (id. köt. 1 5. 1.) jellemzően állítja szembe a neveket. Lemondlak: b. Jósika Lajos, b. Bornemisza János, id. gr. Bethlen Gábor, Nagy Elek, b. Kemény Domokos; jöttek: Pap Alajos, Herbert Eduárd, Balogh Jakab, Koronka László és Phlepsz.

⁴ *Ürmössynél* 15. s köv. 1. *P. N.* nov. 2 1., dec. 10., 11., 29., 1862. febr. 7., 8.

mány Magyarország után Erdélyben is behozni volt kénytelen s amelyet azok is, akiknek kielégítését vették célba Bécsben, csak éppen mint a külön országgyűlést előkészítő ideiglenességet fogadtak el, mert azoknak, mint látni fogjuk, sokkal messzebbmenő, nemcsak Magyarország és Erdély kapcsolatát, hanem Erdély egységét is veszélyeztető törekvéseik voltak. Az erdélyi provizórium, megfelelően az ott kevésbé általánosan és élesen nyilvánult ellenszegülésnek, valamivel enyhébb és kíméletesebb volt a magyarországinál; nem volt egybekötve ostromállapotszerű rendszabályokkal, nevezetesen a katonai bíraskodás behozatalával. Az a körülmény, hogy a tisztviselőket előzetesen megkérdezték készségük iránt, a kormányzat szellemében való továbbműködésre, lehetővé tette, hogy rnegtorlásszerű elbocsátások csak a legkritikább esetekben történjenek. A törvénykezés terén azonban a változás Erdélyben mélyrehatóbb volt, mert a felsőbb bíróságokat sem kímélte; ellenben az alsóbb bíróságoknál Magyarországon a bélyege és illetékpátens életbeléptetése körülbelül ugyanazt a hatást váltotta ki, amelyet Erdélyben az osztrák törvények alkalmazásának kötelezettsége. Azt el kell ismerni, hogy Nádasdy és Crenneville kinevezési jogukat úgy gyakorolták, hogy a provizórium tisztviselői karának egy részét az alkotmányos korszak is meghagyhatta helyén.¹

S ezzel áttérünk az 1861. év utolsó és az 1862-nek első hónapjaiban Horvát-Szlavonországokban kifejlődött helyzet ismertetésére.

Jeleztük már, hogy a horvát országgyűlés szeptember 27-én heves vita után az uralkodóhoz intézendő oly feliratban állapodott meg, mely mindannak ellenkezőjét tartalmazta, amit Schmerling tőle várt és sokban azonosította magát a felosztatott magyar országgyűlés álláspontjával. A kormányt nagy zavarba hozta e felirat s nem kevesebb mint négy minisztertanácsban foglalkozott az arra adandó válasszal.² A felirat oly szakadékot tárt föl a kormány és a horvát országgyűlés közt, melyet semmiféle taktikai és dialektikai ügyeskedéssel eltakarni nem lehetett, áthidalására pedig oly engedmények kellettek volna, melyeket a kormány az előzmények után s különösen Magyarországgal szemben elfoglalt álláspontjára való tekintettel semmikép meg nem adhatott. Az iránt tehát, hogy ezzel az országgyűléssel boldogulni nem lehet s azt föl kell osztatni, a kormány magának Mazuranicsnak, a horvát dikasztérium elnökének javaslatához képest csakhamar megállapodásra jutott. A kérdés csak az volt, hogy a felosztatás indokolásában és közlése módjában miképpen tegyenek megkülönböztetést Magyarország és Horvátország között, tekintettel arra, hogy amaz jogait a forradalom által «el-

¹ Ürmössy id. köt. 16. I. H. H. S. A. Min. R. Pr. 1862. jan. 14.

² H. H. S. A. Min. R. Pr. 1861 okt. 14., 19., 29., nov. 2. *Redlichnél* II. 226. s köv. l.

játszotta», míg emez — mint azt az összes miniszterek hangoztatták híven kitartott a dinasztia mellett.

Így jött létre a válaszirat, melyet november 12-én olvastak fel a zágrábi országgyűlésen s mely annak a kijelentéséből indult ki, hogy az uralkodónak nem volt szándéka az októberi diploma által a régi jogokat elvonni, csupán azok gyakorlatát kívánta a birodalmi egység követelményeivel összhangba hozni. A leirat dicséri a horvátok törhetetlen dinasztikus hűségét, mely az uralkodót arra a reményre jogosíthatta, hogy az októberi diploma által Horvátországnak nyújtott, az eddigieknél nagyobb jogok elismeréssel fognak találkozni, de e tekintetben fájdalmasan csalódott. Sajnálja az uralkodó, hogy a horvát országgyűlés a birodalomhoz való alkotmányjogi viszony rendezését «a tételes jog kizárólagos és terméketlen téren, nem a saját politikai haszna és szükségletei terén, tisztán tagadó állásfoglalással, az országos érdekek helyett egy száraz jogkérdés felállításával keresi. A régire való föltétien visszatérés lehetetlen, ellenben kilátásba helyezi a leirat a külön horvát udvari kancellária, s egy saját főtörvényszék szervezését; a határörvidék teljes becsatolására nézve is bizonyos ígéret hangzik el, Dalmáciával pedig majd csak akkor lesznek a tárgyalások megindíthatók, ha Horvátország viszonya az összbirodalomhoz meg lesz állapítva. Tekintettel az országgyűlés hosszú tartamára és csekély eredményeire, a leirat azt felosztatottnak nyilvánítja s egyúttal közli, hogy a felosztatás végrehajtásával a bán van megbízva.¹

Fagyos némaság fogadta a leiratot, mely a horvát országgyűlést ugyanarra a sorsra juttatta, amely a magyart elérte s még csak nem is helyezte kilátásba mielőbbi újabb összehívását. Horvátországban ez a felosztatás mindenesetre csak növelte az ellenzéki szellemet, a helyett, hogy azt a Schmerling politikai céljaihoz közelebb hozta volna.

A kormány nem késett azt, a mit megígért, teljesíteni. Már november 17-én határozatba ment a horvát udvari dikasztériumnak önálló kancelláriává való átszervezése, melynek élére a dikasztérium eddigi elnöke, Mazuranic került. A magyar kancellár ellenvetését, hogy ezzel az intézkedéssel jó volna addig várni, míg Magyar- és Horvátország viszonya rendezve lesz, nem vették figyelembe.¹ Ez az intézkedés, s még inkább az, hogy a horvátok kedvét keresve a kancellária címében Horvát-Szlavonország mellett Dalmáciát is szerepeltették, kellemetlen felszólalásokat idézett föl a birodalmi tanácsban és Dalmácia országos választmányában.

Elvben már ekkor elhatározták a horvát legfelsőbb bíróság szervezését is, de helyének meghatározása nélkül, sőt azzal az utógondolat-

¹ *P. N.* nov. i 5.

² *Redlich* id. köt. 230. 1.

³ *H. H. S. A.* Min. R. Pr. nov. 2.

⁴ *P. N.* 1862. márc. 18., 29.

tal, hogy az csak a Bécsben székelő kancellária egy osztálya legyen. Mazuranic azonban sok ellentmondással szemben később mégis keresztülvitte, hogy Zágrábban szerveztessék egy «hétszemélyes tábla», mint legfelsőbb bíróság, mert a horvátok ösztönszerűen bizalmatlankodók minden Bécsben székelő intézmény iránt.¹

A horvát országgyűlés kellemetlenkedéseitől ilyenképpen megszabadult a kormány, de miután a törvényhatósági autonómia terén Horvátországot mégsem akarta Magyarország sorsára juttatni, azt el kellett tűrnie, hogy a megyék közgyűléseket tartsanak s a legélesebb ellenzéki hangú feliratokkal ostromolják — mintegy helyettesítve a parlamentet — Bécsset. E tekintetben különösen Verőcze járt elől, mely egyszer — Strossmayer püspök minden ellenzésével szemben — azt határozta, hogy tiltakozik és felír a törvénytelen bélyeg- és illeték-rendelet ellen, követve a magyar megyék megelőző példáját; aggodalmát is fejezte ki, hogy mi fog Horvátországgal történni, ha Magyarország megint kénytelen lesz magára venni a szenvedések keresztjét alkotmányához való hű ragaszkodása miatt? Majd arra kérte a horvát kancellárt, hogy ne vegyen részt a Reichsrath üléseiben, mert ezáltal elvesztené a nemzet bizalmát, s ugyanekkor félretette a kancellária azon utasítását, hogy a katonai hatóságokkal németül levelezzen, valamint a bor- és húsfogyasztásra vonatkozó helytartósági rendeleteket is, sőt kimondta azt is, hogy a helytartóságot és a kancelláriát fölösleges intézményeknek tartja. Varasd megye felírt a kormányhoz, sürgetve a magyar országgyűlés összehívását, máskor meg félretette a tisztviselők létszámára és illetményeire vonatkozó kormányrendeletet, sőt tiltakozott az ellen. Pozsega megye felírt a királyhoz, kérve az országgyűlés mielőbbi összehívását, még pedig az 1848-i törvény alapján; tiltakozott a törvénytelenül kivetett adók behajtása ellen is. De míg a horvátországi megyék egy része ily nyíltan és szabadon adott kifejezést az állapotokkal való elégedetlenségének, másrészt egyik sem mulasztotta el, habár kifejezetten «csak a kényszernek engedve», az újoncozást elrendelni és foganatosítani, ami lényegesen enyhítette velők szemben a hangulatot Bécsben.²

Az előadottak mutatják, hogy akkor, amikor Schmerling a februáriusi pátens kibocsátásának első évfordulóját megünnepeltette s ebből az alkalomból kitüntetésben részesült, az ő alkotása, a birodalmi tanács, mint a birodalmi alkotmány koronája, nemcsak hogy még mindig csonka volt, hanem távolabb állott, mint keletkezésekor attól, hogy valaha igazán teljessé váljék, mert eltekintve az olaszok kimaradásától,

¹ *H. H. S. A. Min. R. Pr.* 1862. jan. 18.

² *P. N.* 1861. okt. 26., nov. 27., dec. 1., 4., 1862. jan. 1., 25., márc. 21., 22., 29., júl. 9.

a magyarok részvételére sem nyílt semmi kilátás, Erdélyben a viszonyok még mindig nem közeledtek a célhoz s Horvátország is makacsul elzárkozott az államminiszter boldogító tervei elől. S az egész helyzetben az lehetett legbosszantóbb annak értelmi szerzőjére nézve, hogy a Reichsrathnak ez a huzamossá váló csonkasága tulajdonképpen mindinkább kifejezőjévé vált a Lajta-határ szerint megoszló dualizmusnak, mint immár tagadhatatlan valóságnak, vagyis éppen annak a közjogi eszmének a megérlelésére szolgált, amelyet Schmerling a maga alkotásával kiirtani akart volna.

Ez a helyzet pedig mindig fokozódó nehézségeket gördített a birodalmi tanács működése s a kormánynak abban érvényesülő politikája elé. Mert hiszen tudjuk, hogy ez intézmény életbehívását nem a demokratikus és parlamentáris államforma iránti őszinte hajlam, hanem csakis az a tekintet sugalmazta, hogy ez a könnyen kezelhetőnek képzelt gépezet a maga látszólagos alkotmányosságával széles alapra fogja helyezni s ezzel meg fogja szilárdítani az osztrák állam hitelét s valahára rendezhetővé fogja tenni súlyos zavarokban szenvedő pénzügyeit. És e helyett íme az óhajtott birodalmi tanács megvolt, valamiképpen működött, de éppen csonkaságánál fogva még mindig nélkülözte a legfontosabb feladata: az állami költségvetés megállapításához szükséges illetékességet s ezt a hiányt semmiféle ügyeskedéssel sem lehetett pótolni.

Eléggé későn, csak december 12-én terjesztette elő a kormány az uralkodó elnöklete alatt összeült minisztertanácsnak az 1862. évi birodalmi költségvetést.¹ A császár azzal a kijelentéssel indította meg a tanácskozást, hogy a magyarországi politikai és törvénykezési kérdések a birodalmi tanács tárgyalásaiból kirekesztendők. Nádasdy arra figyelmeztetett, hogy nem fog más hátra maradni, mint a magyarországi közigazgatás és törvénykezés költségeit kizárólag az ország saját bevételeiből fedezni, ami okvetlenül a bevételek emelését fogja szükségessé tenni. Plener osztotta e nézetet s nem szemrehányó él nélkül jegyezte meg, hogy ez az októberi diploma által létesített dualizmus következménye; a birodalom költségvetésében ez csak könnyebbülést idézhet elő. Lasser belügyminiszter szükségesnek vélte, hogy az uralkodótól felállított követelmény fejeztessék ki a birodalmi tanács előtt is. Lichtenfels, az államtanács elnöke úgy vélte, hogy Magyar- és Horvátország elmakacsolása (Contumacirung) csak akkor fog lehetővé válni, ha Erdély képviseletéről a Reichsrathban már gondoskodva lesz. A birodalmi tanácsnak teendő kormányelőterjesztésen a császár néhány stiláris módosítást kívánt; így, nem érdektelen hogy többek közt törölni kívánta azt a mondatot, melyben az abszolút uralkodás, mint a

¹ H. H. S. A. Min. R. Pr. 1861. dcc. 12.

korona előnye van feltüntetve, mert itt — úgymond — előnyről szó nem lehet.

Schmerling a követendő eljárást úgy képzelte, hogy a költségvetés előterjesztése után a birodalmi tanácsban javaslat volna teendő egy kilenc tagú bizottság kiküldésére, mely 24 óra leforgása alatt tegyen indítványt a költségvetés kezelésének módja iránt. Ha netán a képviselőház előzetes vitába kívánna bocsátkozni a fölött, vájjon a javaslat tárgyalására illetékes-e? a javaslat vissza volna vonandó s a képviselőház egyelőre januárius végéig elnapolandó. Az urak háza még együttmaradhatna néhány hozzá utalt javaslat elintézése végett. Miután Lasser jelentést tett a különböző parlamenti pártokkal folytatott bizalmas tanácskozásokról s Lichtenfels azzal a jellemző indokolással csatlakozott az államminiszter nézetéhez, hogy az ajánlott eljárás a felelősséget egészen a képviselőházra hárítja, a minisztertanács magáévá tette a Schmerling javaslatát.

December -7-én beterjesztette a kormány a zárszámadást és költségvetést a birodalmi tanácsnak. Már az előterjesztés tárgyi tartalma se volt alkalmas arra, hogy jó benyomást tegyen; az 1862-i előirányzat hiányát sikerült ugyan 57 millióra leszorítani, de az előző év bevallott deficitje 109 milliót tett ki. Schmerling a Reichsrath csonkaságának okakéit — furcsa okoskodással — csak az erdélyi országgyűlés elkésett összejövetelét jelölte meg. Ő t. i. már föltételezhetni vélte, hogy Erdély akar a birodalmi tanácsban megjelenni, ellenben Magyarország és Horvátország meghívatván, kifejezett vonakodásuk — szerinte — feU jogosítja a birodalmi tanácsot arra, hogy részvételöktől egyáltalán eltekintsen. Megjegyezte, hogy a kormánynak tulajdonképpen joga volna az alkotmány 13. §-a értelmében rendeletileg léptetni életbe a költséget; mégis, saját jogát megszorítva, előterjeszti az előirányzatot, hogy a birodalmi tanács a benne képviselt országokra nézve tárgyaU hassa azt s ezek ne állíttassanak egy sorba azokkal, amelyekre nézve a rendeleti intézkedés joga fennáll. Ez az önmagának ellentmondó megkülönböztetés nem győzhette meg a képviselőház tagjainak nagy részét; Potocky, Clam, Grocholski és Rieger utalva a birodalmi tanács nem teljes voltára s ebből folyó illetéktelenségére, a pénzügyi előterjesztés tárgyalása ellen szólaltak fel; a többség azonban bizottsághoz utasítottá a kormányjavaslatokat, amelyekben már az adóemelés szükséges¹ sége is kifejezésre jutott. Ezután elnapolták a Reichsrathot.¹

Egész januáriuson át az osztrák képviselőház pénzügyi bizottsága szorgalmasan tárgyalta a kormány költségvetési előterjesztéseit, közbe erős kritikát is gyakorolva a minisztérium eljárásán.² Februárius 5-én újból megnyilván a képviselőház ülésezése, Plener pénzügyminiszter

¹ P. N. dec. 19., 24.

² U. ott 1862 jan. 18., febr. 4.

tájékozást nyújtott a pénzügyi helyzetről s kijelentette, hogy új kölcsön fölvétele lehetetlen, új adók behozatala pedig már a folyó évre gyakorlatatlan volna. A bevallott nagy deficit elenyésztetésére az előterjesztés a só árának, a bélyegek és illetékeknek, a répacukor-adónak s bizonyos egyenes adóknak is emelését és egy a nemzeti bankkal kötendő új megegyezést ajánlotta; javaslatai nyomasztó hatást tettek a birodalmi tanácsra. Maguk a liberálisok, kikre Schmerling eddig támaszkodni szokott, voltak lelegégedetlenebbek. Ez azonban nem akadályozta azt, hogy a pénzügyi bizottság februáriusban is folytassa részletekbe menő munkáját.¹

Míg így a költségvetés-tárgyalás súlypontja a bizottságba helyezkedett át, a Reichsrath más téren igyekezett kellemetlenkedni a kormánynak. Lasser miniszter egy törvényjavaslatot terjesztett elő, mely a már elfogadott új sajtótörvényt egy pótcikkkel egészíti ki, amely a hivatalból üldözendő sajtóvétségek számát rendkívül kiterjesztette; ezt a javaslatot a képviselőház többsége elvetette. Viszont a kormánynak sikerült leszavaztatni a bizottság egy javaslatát, mely sajtóvétségekre az esküdszéki bíraskodást kívánta alkalmaztatni. Ugyanakkor az urak házában a legkonzervatívabb főurak szólaltak fel a konkordátum oly magyarázata ellen, mely az egyház vagyonkezeléséből a kegyurakat teljesen kizárta s azt egészen az egyházi kormányzat hatáskörébe vonta. Schmerling kénytelen volt megígérni, hogy e kérdést törvényhozásilag fogja rendezni.²

Legkényelmetlenebb volt azonban a kormánynak az, hogy a Reichsrath újra meg újra fölvetette — így a költségvetés bizottsági tárgyalása alatt is — a miniszteri felelősség kérdését s oly nyomatékosan követelték e kérdés törvényes szabályozását, hogy ennek megtagadása esetére a költségelőirányzat megszavazása is képtessé válhatott. A minisztertanácsban lefolyt hosszú vita során,¹ melyben Schmerling, Degenfeld, Lasser, Plener, Lichtenfels és Wickenburg meglehetősen előzékeny és szabadelvű, ellenben Rechberg, Mecséry, Nádasdy, Forgách és Esterházy rideg és elutasító, vagy legalább is tartózkodó álláspontot foglaltak el, végre a császár személyes elnöklete alatt egy Schmerling-tői javaslatba hozott s a birodalmi tanácsban teendő körmönfont nyilatkozatban történt megállapodás. E szerint az uralkodó felhatalmazta minisztereit annak kinyilatkoztatására, hogy a múlt évi július 2-án az osztrák képviselőházban tett ama kijelentés, melynek értelmében a miniszterek az alkotmány fenntartásáért s a törvények megtartásáért a birodalmi képviseletnek is felelősek, Ő Felsége kifejezett jóváhagyásával tétetett meg. Ő Felsége nemcsak az említett nyilatkozatban körülírt

¹ *U. ott* febr. 6., 8., 13. -¹ *H. H. S. A. Min. R. Pr.* 1862.

² *U. ott* febr. 13., 14., 22., 23. ápr. 22. és 27.

felelősség vállalására adta beleegyezését, hanem már az alkotmány adományszásával elismerte ezt az elvet és ezzel azt is, hogy az 1851. augusztus 20-án kiadott kabineti iratban foglalt ama rendelkezés, mely szerint a minisztérium kizárólag az uralkodóval szemben felelős s minden más politikai tekintéllyel szemben mentes a felelősségtől, magától értetődőleg hatályon kívül helyeztetik annyiban, amennyiben a minisztériumi felelősség előbb említett elvével ellentétben áll. Ő Felsége azt is megengedte, hogy a kormány a július 2-i nyilatkozat szemelött tartásával a miniszteri felelősségnek alkotmánytörvény által való biztosítására kezdeményezést tegyen.

Említést érdemel, hogy ez az elhatározás, még mielőtt a nyilatkozat megtörtént volna, a császár legnagyobb megbotránykozására a lapokban közöltetett, mégpedig messzemenő kommentárokkal, amelyek az uralkodót annak kijelentésére indították, hogy minden, további koncesszióra irányuló törekvéssel szembe kell szállni, mert a további engedékenységgel forradalomra s végfolyamatban reakcióra vezetne.¹

Időközben a pénzügyi bizottság elkészült munkájával s jelentését, mely erősen bírálta a kormány pénzügyi politikáját, a Reichsrath elé terjesztette. Ugyanakkor a pénzügyminiszter is előállott javaslataival, melyek a föld-, ház-, jövedelmi- és kereseti adó fölemelése útján mintegy 18—19 milliónyi bevételi többletet ígértek. A pénzügyminiszter előterjesztése általában rossz benyomást tett. A bizottság előadója, Herbst jelentésében és beszédjében kiterjeszkedett a pénzügyminiszternek 1860. október óta tett s a birodalmi tanács utólagos igazolását igénylő összes intézkedéseire s megjegyezte, hogy miután tényleg nincs parlamentáris miniszteri felelősség, a Reichsrath ítélete csak erkölcsi lehet s hogy a bizottság több történeti intézkedést nem éppen szerencsés rendszabálynak kénytelen nyilvánítani. Prazak a csehek nevében kijelentette, hogy a jelenlegi szűkebb birodalmi tanács nem lévén illetékes a költségvetés tárgyalására, ő és társai semmi pénzügyi kérdés tárgyalásában részt nem vesznek, ugyanezt a kijelentést tette meg Grocholski a lengyelek nevében. A centralisták és a pénzügyminiszter ellenérvei, Hein elnöknek a képviselői esküre s a törvényre emlékeztető intelmei hatástalanok maradtak; az egész jobboldal kivonult a március 24-én végbement szavazás előtt s így a határozatot, mely sokban helytelenítve a kormány eljárását, a bizottsági jelentést elfogadta, a Reichsrath képviselőháza törvényes létszámának alig egy harmada hozta meg, ami valóban gyöngye támaszául szolgált a kormány pénzügyi politikájának.²

Hogy a birodalmi tanácsnak ez az elkényszeredett budgettárgyalása

¹ *U. ott* 1862. máj. 2.

² *P. N.* 1862. márc. 15., 27., 28., 30. *Rogge* id. m. II. 160. 1.

nem tartotta szigorúan szem előtt az uralkodótól a magyarországi belviszonyokra nézve felállított tilalmat, azt az a körülmény mutatja, hogy Forgách kancellár az április 23-i minisztertanácsban kénytelen volt óvást emelni a Reichsrath pénzügyi bizottsága részéről a magyar udvari kancellária költségvetési javadalmára nézve tett megjegyzések ellen. Ezek a megjegyzések főleg arra vonatkoztak, hogy a birodalmi tanács felfogása szerint a magyarországi kir. hatóságok és bíróságok költségei az állampénztárt terhelik, ellenben a törvényhatóságok javadalmát csak előlegezheti az állam.¹

Arra az alkotmányosságra nézve, amelyet a februáriusi pátenz Ausztriában behozott, legjellemzőbb, hogy mikor Plener pénzügyminiszter a birodalmi tanácsban kiállott vesszőfutás után még mindig a legkietlenebb pénzügyi helyzettel látta magát szembeállítva s a május hóra várható 13 milliónyi deficit lefaragása végett szükségét érezte annak az új bankkegyezménynek is, amely még mindig elintézetlenül feküdt az időközben húsvéti szünetre szétment Reichsrath asztalán, Schmerling maga adta a minisztertanácsnak azt a tanácsot, — melyet az el is fogadott — hogy napolják el hosszabb időre a parlamentet s léptessék életbe az egyezményt rendeleti úton.¹

A pénzügyi helyzet nehézségeinek egyik főoka a nem szűnő katonai követelésekben rejlett, melyekkel csínján kellett bánni, mert az uralkodó azt találta, hogy már eddig is túlsókat vontak meg a hadügyi tárcától; Plener mégis keresztülvitte, hogy áprilisban legalább tárgyalások indultak meg bizonyos létszámszállítás érdekében, melyekre nézve azonban a döntést maga az uralkodó késleltette. Egy másik réme a pénzügyminiszternek a haditengerészet fejlesztése volt, mely hajtóerejét, mint már láttuk, Ferdinánd Miksa főhercegben bírta, kinek mexikói császárjelöltségét akkor még csak szárnyaló hírek jelezték. A főherceg — mint a haditengerészet főparancsnoka — nem nyugodott, míg keresztül nem vitte, hogy a haditengerészet számára külön minisztérium szerveztessék, ami már januárius 28-án elhatározott dolog volt, de a minisztérium szervezését, hatáskörének megállapítását s vezetőjének kinevezését a kormány, ameddig csak lehetett, késleltette. A főhercegnek az a kalandos eszméje, hogy haditengerészeti miniszterré Perthaler, a Schmerling publicisztikai bizalmasa neveztesse ki, nem talált visszhangra a kormány körében, azt különben Perthaler várat-

¹ H. H. S. A. Min. R. Pr. 1862. ápr. 23.

² O. L. K. íz. J. 1862. 308. sz. Ebből a miniszterelnöki átiratból megtudjuk azt is, hogy Magyarország 1862. évi egész költségvetése 13.785,407 forintot tett ki; ebből a közp. igazgatásra esett 181,250 írt, a politikai adminisztrációra 3.978,000 írt, az utakra 2.100,000 írt, a törvénykezésre 4.100,000 írt s a csendőrségre 1.249,054 írt.

³ H. H. S. 14. Min. R. Pr. ápr. 1.

lanul közbejött halála is meghiúsította. A minisztérium ideiglenes vezetését a miniszterek egymásnak kínálták, mindegyik húzódozott tőle, míg végre gr. Wickenburg kereskedelmi miniszter volt kénytelen vállalni a köznöki reá.¹

A panaszok, bonyodalmak és összetűzések ki nem apadó forrása maradt a magyarországi adóhátralékok és azok ellen alkalmazott katonai végrehajtások ügye is. Láttuk, hogy e tárgy bizonyos ellentétet eredményezett a pénzügyminiszter és hadügyminiszter között. Forgách hivatalba lépése óta még sokkal élesebb s a nyilvánosság elé is hurcolt ellentét támadt e téren közte és a pénzügyminiszter között, amelynek jelenségei éles világot vetnek a provizórium kormányzati viszonyaira.

Említettük már, hogy a provizórium életbelépése óta, bár most már a kormány engedelmes közigazgatási közegekkel rendelkezett, a katonai adóvégrehajtások egyáltalán nem szűntek meg s még a gúzsba kötött sajtóban is felhangzott néha az e miatti panasz; még élesebb visszhangot keltett ez a gyűlöletes gyakorlat a miniszteri tanácskozásokban és a miniszterek iratváltásában.

Februárius elején a hadügyminiszter hozta szóba e tárgyat a minisztertanácsban.² Kifejtette, hogy a magyarországi és erdélyi katonai parancsnokságok újabb jelentései tanúsítják, hogy a katonaság alkalmazása az adóbehajtásnál nemcsak katonai, hanem politikai szempontból is káros, mert sok esetben egész brutálisan fordul valóban fizetéképtelen egyének ellen is, ami elkeseredést szül oly körökben is, melyek különben kevésbé ellenségesek a kormány iránt. Forgách kancellár úgy vélte, hogy a katonai adóvégrehajtás, mely azelőtt nélkülözhetetlen rendszabály volt, most már megszűnt az lenni, mert Magyarországon most már az emberek készek fizetni s fizetnek is ott, ahol tudnak. Példákat hozott fel annak bizonyítására, hogy a pénzügyi közegek mennyire túlmennek buzgalmukban a kellő határokon. Az ilyen dolgok — szerinte — fölötte rossz benyomást tesznek s általuk a kormány elveszti azt a támaszát, melyet a parasztságban bírt; a köznép t. i. előbb ingerült volt az urak ellen, akik őt adó-nemfizetésre unszolták, most azonban megfordult a hangulat. Vissza kellene térni lassan a törvényes kerékvágásba és megvalósítani a főispáni utasítás ama pontját, mely az adóbehajtást az ő gondjaikra bízza; a közigazgatási közegek jobban tudják a behajtás időpontját megválasztani. Nádasdy megállapította, hogy Erdélyben az 1861 -i adóhátralék mind be van hajtva; igaz, hogy sok embernek a marháját, gazdasági eszközeit kellett ezért eladnia. Igazságtalanság van abban, hogy míg más koronatarományokban az

¹ *U. ott* i 861. nov. 19., j 862. jan. 14., 23., márc. 19., 29., ápr. 17., 22., p. N. 1862. jan. 29., febr. 1., márc. 13. *Rogge* id. m. II. 164. l.

² *H. H. S. A. Min. R. Pr.* 1862. febr. 5.

évnegyedi adókészletet csak az évnegyed végén tekintik esedékesnek,. Magyarországon és Erdélyben már az elején behajtják!

Plener pénzügyminiszter megpróbálta megvédelmezni közegeit az ellenök irányuló vádak ellen, mindig konkrét adatokat kívánva, melyek alapján aztán gondoskodhatnék az orvoslásról. A mostani eljárásnak 45 millió adóforint behajtása köszönhető; a végrehajtást mindig intés előzi meg, úgy hogy gyakran nem is kerül rá a sor, de a lehetőségét fenn kell tartani, mert most is 14 millió adó vár behajtásra s ebből 9 millió hátralék! Annak az ideje, hogy az adóbehajtás ismét a politikai közegeknek adassék át, még el nem érkezett; tartani lehet tőle, hogy a főispánok népszerűségök érdekében elnézést fognak gyakorolni. Tagadásba vonta a felhozottak nagy részét, mint téves jelentéseken alapulókát; szerinte az évnegyed elején többnyire még azt se tudják, mennyi adó hajtandó be. Ezek a panaszok csak az általános adófizetési viszonyra vezetendők vissza és egyesek népszerűsüködési hajlamára. Persze, ha a kormány lemondana az adóbehajtásról, nagyon népszerű lenne, de beállna a pénzügyi bukás. A pénzügyminiszter egyébiránt hajlandónak nyilatkozott a fölmerült panaszokat orvosolni és elrendelni, hogy a behajtás ne mindjárt az évnegyed elején indíttassék meg és ott, ahol tényleg fizetéképtelenség forog fenn, végrehajtás ne alkalmaztassék.

Miután Schmerling és a többi miniszterek is a mellett nyilatkoztak, hogy az adóügy még hagyassék meg a pénzügyi közegek kezében, de katonai végrehajtás csak a legvégsőbb esetekben alkalmaztassék, a megállapodást is ily értelemben formulázták, azzal a hozzáadással, hogy az évnegyed végén fizetési meghagyások lesznek intézendők a községekhez határidő kitűzésével s erről a polgári hatóságok is értesítendők, melyek figyelmet érdemlő esetekben a határidő meghosszabbítását hozhatják javaslatba.

Azonban csakhamar kitűnt, hogy a pénzügyi közegek ezt az engedménynek szánt intézkedést újabb szigorításra használták fel, amennyiben a hátralékos adókat most már a községektől követelték, ami ellen a kancellár felszólalván, a pénzügyminiszter az ily túlkapások megszüntetésére utasítottatott.¹

Kínos benyomást tett, hogy ezek után a napilapok kezdték szellőztetni a magyar kancellár és a pénzügyminiszter között támadt különböző összeütközéseket s csakhamar a sugalmazott magyar kormányt lapok is valóságos támadásokat intéztek a pénzügyminiszter ellen, hol azt vetvén szemére, hogy a magyar tanulmányalapot sem akarja kiszolgáltatni a magyar hatóságoknak s az osztrák nemzeti bank monopóliuma érdekében akadályozza a magyar földhitelintézet létrejöttét, hol az esztergomi adóvégrehajtás brutalitásai miatt emelvén panaszt.

¹ U. ott febr. 15.

Ez az utóbbi eset úgy volt feltüntetve, hogy Esztergom várost 5000 írt adóhátralék miatt végrehajtási úton 21,000 forintig károsították meg, amihez aztán hozzáfűzték azt a megjegyzést, hogy a régi magyar adóhivatalok összköltsége 300,000 frt volt, míg a mostani adókezelés 6—7 millióba kerül!¹

Ez szükségkép éles iratváltást idézett elő a kancellár és a pénzügye miniszter között, melyekben ez utóbbi szemére lobbantotta Forgáchnak, hogy szubvencionált lapjai támadják őt, míg Forgách a szintén szubvencionált *Donau-Zeitung* durva támadásait tette szóvá. A magyar kancellár szelíden megintette a maga lapjait, a pénzügyminiszter mindig megújuló felszólalásait azonban utóvégre is — mint illetékteleneket — irattárba tétette.²

¹ *P. N.* márc. 7., 18., 27. (a «Sürgöny» és a «P. Hírnök» közlései); *O. L. K. E. J.* 271. szám (a Sürgöny és Ungar. Nachrichten közléseiről).

² *O. L. K. E. I.* 271., 351., 384. számok.

IV.

(A provizorium sajtóperei, fenyítő eljárásai és rendőri rendszabályai. Az erdélyi vasút ügye és a földhitelintézet létrejötte. Tisztviselői gyűlések a megyékben, Pálffy helytartó és Forgách kancellár látogatásai és nyilatkozatai a vidéken. A kormány nemzetiségi politikája a rutének, tótok, románok és szerbek követelés seivel szemben. Schmerling befolyása a külpolitikára; az olasz kérdés, fordulat Garibaldi szerepében; a német kérdés, megújuló összetűzések Poroszországgal. A magyar kérdés Ausztria sorskérdése; a Reichsrath tárgyalásainak súlytalansága. A magyarországi közhangulat; a passzivitás uralkodó; józan osztrák hangok, a közeledési kísérletek eredménytelenek; a dualizmus emlegetése a sajtóban. Kovács Lajos polémiája Keménnyel; Schmerling rideg nyilatkozatai. Somssich névtelen nyílt levele és Kemény válasza, az uralkodó melegehangú nyilatkozata a földhitelintézet küldöttségével szemben. Deák megtagad minden közösséget a Pesti Napló közleményeivel; a provizorium első évének meddősége. 1862. április —november.)

Láttuk, hogy a provizorium első hónapjaiban a hatalom csak bizonyos tartózkodással nyúlt hozzá a rendelkezésére álló megtorló rendszabályokhoz úgy a sajtóbeli, mint egyéb politikai vétségekkel szemben. Ez a tartózkodás azonban csakhamar megszűnt és a Schmerling alkotmányának védelmére úgy Magyarországon, mint Ausztriában a fenyítő eljárások olyan özöne rohanta meg különösen a sajtót, hogy e korszak a sajtóperek szaporasága tekintetében minden előzőt túlhaladott.¹

Ezek között a sajtópörök között nálunk is a legnagyobb figyelmet és érdeklődést az keltette, mely 1862. februárius havában indult meg a «Wanderer» című független, magyarbarát bécsi hírlap ellen egy cikk miatt, mely a kormány magyarországi politikáját élesen kárhóztatta, mint olyat, mely csak az anyagi hatalomra támaszkodik s amely a magyar kancellárt, kit osztrák kollégái mindig leszavaznak, valóságos bűnbak szerepére kárhóztatja. A cikk írója az akkoriban különösen a Pesti Napló-beli cikkei révén nálunk is jól ismert és köztisztületben álló Falk Miksa volt; ellene indult tehát az eljárás, melynek lefolyását a magyar lapok is közzölték s melynek során Falkot hat havi börtönre ítélték, hetenkint egy napi böjttel, azonfölül doktori címétől megfosztották. A felsőbb bíróság, tekintettel az elítélt nagy családjára, a büntetést három

¹ *Névtelen.* Dreissig Jahre aus d. Leben stb. (már id.) 77. 1.

óra enyhítette a bojt elengedésével, de ennek elszenvedése is erősen megviselte a tétlenséghez nem szokott férfiú egészségét.¹

Ugyanakkor egy más sajtópere is volt a Wanderernek, egy cikk miatt, melyet ugyancsak magyar ember: Frankenburg Adolf írt, de melyért a felelősséget Grass szerkesztő vállalta, ki azután le is ülte helyette a nyolc havi börtönt. Hasonló büntetést szenvedett Friedmann Bernát a Neueste Nachrichten egy cikkéért.² Magyar földön előfordult az a furcsa eset, hogy egy a kormány megbízásából újra megindított politikai lap az «Ungarische Nachrichten» ellen, mindjárt első számában a Falk elítéltetésére vonatkozólag közölt, s tulajdonképpen a jogfolytonosság alapjára helyezkedő cikkéért katonai fenyítő eljárást indítottak, s annak szerkesztője, Bauszner József lázítás címén egy havi fogságra ítéltetett.³ Pompéry Jánost, a «Magyarország» szerkesztőjét a hadbíró-ság négy havi börtönre ítélte, kiadóját, Wodianer Fülöpöt pedig egy havi fogságra és 1000 forintnyi biztosítéka elvesztésére; maga a fő-kancellár járt közbe gr. Coronini hadfőparancsnoknál az ítélet enyhítése érdekében, eredménytelenül, sőt még azt is csak nehezen tudta keresztülvinni, hogy Pompéry büntetése kiállása után egy más lap megindítására kapjon engedélyt; csak augusztus hóban engedték el Pompérynek hátralevő börtönbüntetését.⁴ Szilágyi Virgil, ki az országgyűlésen mint képviselő figyelemreméltó szerepet vitt, nem sajtóvétségért, hanem egy külföldön járó állítólagos politikai ágenssel való összeköttetése miatt került vád alá s utóbb 10 évi várfogságra és ügyvédi oklevele elvesztésére ítéltetett.⁵

Hivatalos kimutatás szerint Magyarországon a provizórium kezdetétől, vagyis 1861. november 5-től kezdve 1862. június végéig kivételes hatóság részéről 486 esetben indult meg a fenyítő vizsgálat, legtöbb, t. i. 150, a budai kerületben; azonban ezen esetek egyikében sem sikerült súlyosabb természetű politikai vétséget deríteni ki.⁶ Ausztriában a birodalmi tanácsban is szóba hozták a feltűnően sok sajtópert, mely két hírlap bukását is idézte elő; többen pártolták a «Concordia» hírlapírói egyesületnek az elítéltek megkegyelmezése érdekeiben a Reichsrathhoz intézett kérvényét. Bécsben 4000 aláírással ellátott tömeges kérvényben akarták a megkegyelmezést magánál az uralkodónál kérelmezni, de a küldöttség nem kapott kihallgatást.⁷

¹ P. N. febr. 22., márc. 20., 21., 23., 25., 27., 28., júl. 25. Frankenburg id. m. II. 79-80. l.

² Frankenburgnál id. k.

³ O. L. K. E. J. 1862. 261. és 349. szám. P. N. április 2., 30.

⁴ O. L. K. E. I. 361., 366., 375., 488., 738. szám. P. N. máj. 2., 3., 18., aug. 19.

⁵ O. L. K. E. J. 168., 195. szám. P. N. márc. 2., 12., okt. 31.

⁶ P. N. aug. 17.

⁷ U. ott júl. 10., aug. 1., 3.

A különböző tiltó és korlátozó rendszabályok s a fenyegető sajtóperek már annyira megszüktették a sajtó szabad mozgási területét, hogy a lapok terjedelme is kezdett szűkülni s különösen nálunk ez időben a sajtó már alig mert egyébbel, mint külpolitikával, társadalmi, gazdasági és kulturális kérdésekkel foglalkozni, amit Kemény Zsigmond a Pesti Naplóban nyíltan be is vallott.¹

És feléledtek újra — akárcsak a Bach-korszakban — a mindenféle rendőri zaklatások, szimatolások, ellenőrködések, megrendszabályozások, azzal a különbséggel, hogy most már csak bosszankodást keltettek, félelmet nem. Gróf Pálffy helytartó szívesen hallgatott a rendőri közegek minden sugalmazására, ellenben gróf Forgách kancellárnak némely esetben sikerült a legképtelenebb rendszabályokat megakadályozni. A helytartó például meg akarta tiltani a Horváth Mihály magyar történelme ekkor megjelent negyedik kötetének forgalomba hozatalát is, a kancellár megengedte. Mikor a helytartóság egy új hirdetményt akart kibocsátani s abban különböző rendellenes cselekedeteket, mint például a Szózat éneklését a katonai bíraskodás körébe kívánta utasítani, a kancellária leintette, mondván, hogy tekintve hazánknak különös viszonyait s a magyar nép eredeti szokásait és jellemét, éppen ilyen kihágásokra nézve a vétkesség fokának meghatározásánál nagyobb óvatosság alkalmazandó, nehogy egyes esetekben, netalán minden rossz szándéktól távol eső éneklések megfenyítése által a tilalom-ellenes iránti fogalmak megzavartatván, ezúttal a kedélyek még inkább elkese-
rítettessenek s a kormánynak kiengesztelésre irányuló törekvése nehezítessék.»² Sajnos azonban, Pálffynak makacsságával s a bécsi támogatás tudatában mégis sok esetben sikerült kerülő úton a kancellár ellenzésé-
vei szemben is megvalósítani szándékát.

A külföldre utazó nevezetesebb magyar embereket ellenőrzés alá helyezték; a forradalmi hősök, a kiválóbb emigránsok arcképeinek vagy a rájuk vonatkozó emléktárgyaknak terjesztése szigorú tilalom, esetleg megtorlás alá esett; még a Rákóczi hamvainak hazahozatalára irányuló mozgalmat is igyekeztek csírájában elfojtani. Minden pénz- és aláírás-gyűjtés tiltva volt, még a Deák Ferencet a Szép Juhásznénál ünneplő fiatalság lelkesedése is szemet szúrt, messzemenő rendszabályokkal igyekeztek a volt határozati pártnak állítólag június i-re tervezett összejövetelét megakadályozni. Megbízhatatlannak bizonyult sehonnai feljelentők besugása alapján komoly vizsgálat indult egy az uralkodó ellen tervezett állítólagos merénylet ügyében. Egy kertészeti folyóiratban Garibaldi proklamációját szimatolta a rendőrség; egyleteknek ülést csak rendőri ellenőrzés mellett volt szabad tartaniok és haszon-

¹ *U. ott* 1861. dec. 17.

² *O. L. K. E. I.* 1862. 313. szám. Pápay István fogalmazványa.

tálán ürügyek alatt meg is tiltották összejöveteleiket; a nemzeti zászló kítűzése elegendő ok volt valakinek elfogatására.¹

Pedig a kormánynak igazán nem kellett szimatolnia a bajokat, látta mindenki azokat, amelyek igazán beavatkozást, orvoslást igényeltek. Az 1862. év tavasza nagy árvizekkel látogatta meg majdnem az egész országot; a szenvedett kárt 1.140,000 írtra becsülték, a reászorultak segélyezésére begyűlt 198,000 írt, melyhez maga az uralkodó járult hozzá tetemes összeggel. A segélyösszezből legtöbb jutott Győr, Pest és Komárom megyének, de az nem állott arányban a nagy szükséggel.²

Mintha a megyei önkormányzat megszűnte fölbátorította volna a gonosztevőket, különösen túl a Dunán hihetetlen vakmerőséggel folytak újra a rablóüzelnék; csapatosan támadták meg a haramiák a községeket, Somogyban s a Bakonyban egész csaták folytak le a szegénylegények s a csendőrök között. Sem a csendőrpuska, sem a kézrekerítők számára kítűzött jutalom, sem az elfogottak kivégzése nem tudott véget vetni a rablásoknak.³

A kormány igyekezett jeleit adni az ország gazdasági érdekeivel való törődésének. Úgy látszott, mintha az erdélyi vasút rég vajúzó ügye valahára dülőre jutna. Két terv állott egymással szemben: a Nagyváradtól Kolozsváron át Brassóba és az ugyanonnan Aradon s Gyulafehérváron át Nagyszebenbe vezető vonal terve. Úgy a magyar, mint az erdélyi közvélemény túlnyomó része az első mellett szállott síkra, csak egy szerb-román érdekcsoport, mely nem volt nagy, de melynek jó összeköttetései voltak Béccsel, kívánta a másodiknak adni az elsőbbséget. A július i-én tartott koronatanácsban már maga az uralkodó sürgette a döntést; habár Nádasdy is a kolozsvári terv mellett foglalt állást, az augusztusban Bécsben járt küldöttségek is semmitmondó válasszal tértek vissza; még mindig nem volt kimutatva az építéshez szükséges pénzerő az állam pedig nem volt hajlandó, vagy nem volt képes áldozni.⁴

Egy másik fontos közgazdasági érdek tekintetében valahára sikerült a kormány döntő intézkedését kieszközölni. Ez a magyar Földhitelintézet létrejötte volt, melyet a pénzügyminiszter makacs ellenzése késleltetett mindedig. Az 1859-1 nagy felbuzdulás közepett az Országos Magyar Gazdasági Egyesület körében egy magyar földhitelintézet megteremtését is megpendítették, s bizottságot küldtek ki az alapsza-

¹ Lásd ezekre és több hasonlóra nézve az *O. L. K. E. J.* 1861-i 1167. és 1862-1 70., 94., 97., 143., 178., 214., 272., 294., 313., 336., 377., 396. és 776. számait, valamint a *P. N.* márc. 28., 29., ápr. 4. és 29. és jún. 5-i számait.

² *P. N.* febr. 22., 25., máj. 20.

³ *U. ott* jún. 7, 12., aug. 6., szept. 4., 19.

⁴ *U. ott* jan. 16., jún. 7., júl. 30., aug. 12. *H. H. S. A. Min. Conf. Pr.* júl. 1. *Ürmössy id. m. II.* 52 — 58. l.

bályok megszerkesztése végett és gyűjtést indítottak egy jótállási alap létesítésére, amire három év alatt egy millió forint gyűlt össze. Miután e terv Magyarországnak földhitel tekintetében Ausztriától való függetlenítését jelentette, az osztrák kormány természetesen akadályokat gördített annak megvalósítása elé. Végre 1862. augusztus elején a magyar kormányférfiaknak sikerült az alapszabályokat az államtanácstól kívánt némi módosításokkal elfogadtatni s a minisztertanács többségét gróf Nádasdy ellenzése, de Schmerling pártolása mellett az előleg jellegű félmilliónyi állami hozzájárulás megszavazására is megnyerni. Szent István napján írta alá az uralkodó az engedélyokmányt s szeptember 22-én az intézet megtarthatta alakuló közgyűlését.¹

Hogy a régi megyei életnek legalább valami halvány visszfényét láthassa a közönség, a kancellária április 13-án utasította a törvényhatóságok vezetőit, hogy koronkint tartsanak nyilvános tanácskozásokat a tisztviselőkkel, azokon vitassák meg az aktuális közkormányzati kérdéseket s azok lefolyásáról és az azokban megnyilatkozó közhangulatról tegyenek azután jelentést a kormánynak.² Ez meg is történt s hogy a régi formát megtartsák, az ilyen tisztgyűlések küldöttségileg hívták meg a főispánt körükbe; de igazi érdeklődést ezzel nem kelthettek; senkit sem érdekelt az, hogy a kinevezett új tisztviselők teendői krenézve egymással eszméket cserélnek. Igazi vita sehol sem volt; néhol egyes ügyek tanulmányozására választmányokat küldtek ki, a gyűlések különben többnyire csak arra valók voltak, hogy az új tisztviselők a hátralékok feldolgozásával s a közigazgatás rendes menetének helyreállításával dicsekedhessenek. Mikor a helytartó Pest város tisztikara mellé községi választmányt nevezett ki bizonyos önkormányzati látszat keltése céljából, a tekintélyesebb egyének visszaautasították a kinevezést.³ A megyei gyűlések megtarthatását csak a jobbára román nemzetiségű Zaránd megyének s a mindig jó érzelműnek tartott jászkún kerületnek ígérték meg. Gr. Haller Sándor bihari főispán, felbátorodva Forgách kancellár egy biztató nyilatkozatától, hozzá intézett bizalmas előterjesztésben igyekezett őt a megyei önkormányzat visszaállításának megnyerni s megható színekkel ecsetelte a magyar nemzet nemes magatartását, mely «némaságában is hangosan követek), mely érdemes az alkotmányra és a szabadságra, mely tud áldozatkész is lenni, ha jogait tisztelik s vele szabad nemzethez méltó hangon szólnak, de szívós és megtörhetetlen, ha legszentebb emlékeit, törvényeit és nyelvét megtámadva látja. Forgách megdicsérte ugyan Haliért felszólalásáért, biztosította, hogy egyetért vele, nem is kívánja, hogy a törvényhatóság a kormány hízelgő szolgája legyen, de miután másrészt a forradalmi eszmék képviselőjévé

¹ *H. H. S. A. Min. Conf. aug. 7. P. N. ápr. 9., aug. 29., szept. 20., 23.*

² *O. L. K. E. I. 281. szám.*

³ *P. N. jan. 28., 31., márc. 25., 28., 29., máj. 1., jún. 17., júl. 17.*

s a kormánnyal való rendszeres ellenkezés középpontjává sem szabad fajulnia, kijelentette, hogy a municipális önkormányzat előfeltételei még hiányzanak!¹

Ilyen bátorszavú főispánja a kormánynak akkor már vajmi kevés volt; láttuk, hogy a némileg önállóbb gondolkodásúakat mily nehéz volt a maga tekervényes útjainak követésére szoktatnia. Áprilisban leköszönt Strossmayer diakovári püspök is, ki vállalta Verőce megye főispánságát, leköszönt kifejezetten azért, mert oly rendszabályokat kívántak tőle, amelyeket ő a megyei autonómiával s az elvben elismert magyar-horvát alkotmánnyal összeférőknek nem talált. Azok pedig, akiket a kormány emelt ki az ismeretlenség homályából s állított a törvényhatóság élére s akik ezért minden parancsát teljesítették, nemcsak, hogy súllyal, befolyással nem bírtak a megyében, hanem több esetben tekintélyes részről kiinduló följelentésekkel és vádakkal látták magukat szembeállítva, melyek — bár néha mások becsvágya miatt is — egyenesen eltávolításukat követelték. Ilyen akció indult Szepes megyében b. Barkóczy adminisztrátor ellen s mikor Sáros megyében, különösen a tapolyi vidéken a kuriális zsellérek tömeges munkamegtagadása már szinte kommunisztikus jelleget öltött, a földbirtokosok egy része Hlavács János főispáni helytartó lanyhaságában és kétes magatartásában kereste a mozgalom okát.²

Pálffy helytartó az ilyen panaszok esetében nem kímélte a fáradságot s rendszeresen maga ment el a helyszínére meggyőződést szerezni a tényállás felől. Általában szorgalmasan utazgatott az országban s igyekezett megjelenésével és nyilatkozataival hatni a közönségre a kormány szándékai érdekében, bár szónoki próbálkozásai nem voltak éppen szerencséseknek mondhatók. Így például március hóban Győrött járván, az őt üdvözlőknek humoros választ akart adni; azt mondta, hogy «az óvások ideje lejárt, mert Ő Felsége már megóvta az ország érdekeit azok ellen, akiktől óvakodni kell». Ezek ügyse kapacitálhatók, a higgadt emberek pedig, kiknek támogatására számít ő, az ország nagy többségével együtt a legnagyobb bizalommal tekintenek a kormányférfiakra, mint az ország valódi képviselőire. Ennek a bizalomnak újabb jelét várja ő az országgyűlési választásoktól, mert aki szándékosan szernet nem húny, tudja, hogy a kormány őszinte kívánsága a jogfolytonosságot fenntartani s Magyarországot megmenteni attól a veszedelemtől, melybe a túlzók sodorták és sodorni akarják. Figyelmeztette azután a győrieiket, hogy óvakodjanak minden elhamarkodott lépéstől, mert «az óvatosság a bölcsesség anyja!» A politikában experimentálni nem lehet (!). Egyébiránt nincs ok a félelemre, semmi sincs veszélyeztetve;

¹ *U. ott* febr. 21., aug. 7. *O. L. K. E. I.* 544. szám.

² *P. hl.* ápr. 20., 30., júl. 18., *O. L. K. E. J.* 543-, 547-r 587-, 639. szám.

Magyarország magyar fog maradni, ezt veszélyeztetni senki sem akarja. Ennek ellenkezőjét csak azok híresztelik, akik szegény hazánkfiat tévutakra akarják vezetni. A kecske is csak egyszer megy a jégre, mondja — Pálffy szerint — a közmondás; mennyivel inkább számíthatunk erre a magyarnál, kinek eszélyessége közismert.¹

Az ily naiv kormánynyilatkozatok valóban nem ébreszthettek bizalmát a kormány szándékainak komolysága iránt s még kevésbé voltak bizalmat keltők az azokban gyakran megnyilatkozott ellentmondások, a sietős cáfolatok, melyek minden biztatóbb kijelentést nyomon követték. Mikor egy félhivatalos lap a jólérsütés minden látszatával hírüld adta, hogy a magyar kormányférfiak a jogeljátszás elméletét, mely soha az uralkodó ajkairól el nem hangzott, el nem ismerik, s a fontos közjogi feladatokat csak alkotmányos úton vélik keresztülvihetőknék, Schmerling sietett közzétenni, hogy a kormány soha ily kijelentés megtételére fölhatalmazást nem adott.²

Kevéssel azután, hogy az államminiszter a birodalmi tanácsban kijelentette, hogy bízik e testület mielőbbi teljes kiegeszülésében, de ez csak a császár által adott alkotmány — tehát a februáriusi pátens — alapján történhetik, melyhez a kormány szigorúan ragaszkodik, Forgách látogatást tett Esztergomban, ahol Palkovics alispánnak egy nagyon bátor és a nemzeti jogokat védő beszédjére megjegyezte, hogy a kormány nem beolvasztásra, hanem kiegyenlítésre törekszik. A primás üdvözetére adott válaszában pedig azt hangoztatta, hogy a provizórium még nagyobb veszélyektől mentette meg a nemzetet s most a kiegyezkedés nagy művén kell teljes erővel munkálkodni. A Felség szereti — úgymond — a magyart, szabad és alkotmányos országokat kíván látni a Lajtán innen és túl; nem jogok elkobzásáról van szó, hanem csak oly módok találásáról, melyek által alkotmányos állásunk és jogaink a birodalom érdekeivel és a testvérnépek jogaival összhangba hozassanak. Azfily értelmű kiegyezés nem lehetetlen, sőt kellő módok mellett biztosan el is érhető. Mikor pedig a főispáni helytartó — szintén egy Forgách gróf— meghívta őt a megyeházába és a városházába, oda nyilatkozott, hogy ezt a látogatást akkorra tartja fenn, mikor már a törvényes állapot visszaállítását fogja jelentetni.³

Kevéssel utóbb a sajtóban Forgách távozásának híret kezdték szellőztetni, amit megcáfoltak ugyan, de Schmerling, ki semmi titkot nem csinált a közte s a magyar kancellár közt fennforgó ellentétekből s a magyar kormányférfiakat sajtójában gyakran megvádolta, most lapjában jelezte, hogy a kormány hivatottnak érzi magát az alkotmány keresztülviteléhez a keleti részekben is erélyesen hozzálátni s minden

¹ P. N. márc. 26. ³ U. ott jul. 9., 11., 12

² U. ott ápr. 6., 9.

kételyt eloszlatni az alkotmány megszilárdítására irányuló törekvése iránt. Ez alatt félreérthetetlenül a Reichsrathba való közvetlen választásokra utalás volt értendő, aminek megengedhetőségét Forgách a maga lapjában a leghatározottabban tagadásba vonta. Valamivel később pedig a birodalmi tanács bizottságában még azt is hangsúlyozta az államminiszter, hogy a magyar kancellár tagja ugyan a kormánynak, de magántermészetű nyilatkozatai nem lehetnek hivatalos állásfoglalás tárgyai.¹

A magyarországi közvélemény túlnyomó része nem nézhetett bizalommal a provizórium kormányára már csak annak nemzetiségi politikája miatt sem, mely főképp az erdélyi kérdésben jutott kifejezésre, de melynek jellemző tünetei az egész vonalon minden szeparatistikus törekvés pártolásában mutatkoztak.

Micsoda benyomást tehetett például Magyarországon az, mikor a hírhedt Dobrzánsky Adolf, kinek képviselői mandátumát féktelen nemzetiségi izgatása miatt meg kellett semmisíteni, egyszerre mint a budai helytartóság egyik tanácsosa kezdett szerepelni s ezt a hivatalos állását arra használta föl, hogy hírlapilag közzétett körlevélben buzdítsa a felvidéki ruténséget a maga nemzeti különállásának érvényesítésére. Ez esetben maga Pálffy, a helytartó sem ismert tréfát s az ily szerepet a hivatali állással összeegyeztethetőnek nem találván, Dobrzánsky eltávolítását követelte. Feltűnő, hogy e kívánsággal szemben Forgách kancellár volt az, aki nem annyira kíméletből, mint inkább célszerűségi tekintetből beérte a Dobrzánsky megdorgálásával s hatásköre leszállításával, úgy vélekedvén, hogy ha ez az ember kiszabadul a szolgálati kötelékből, izgatásával majd többet fog árthatni.²

Pedig, hogy akkor még a ruténség túlnyomó része hazafias gondolkozású volt és nem kereste a súrlódást a magyarsággal, azt mutatják az ajándékok, s az üdvözlő irat, melyeket b. Eötvös József az országgyűlésen a nemzetiségi kérdésben kifejezett működésért a máramrosi ruténektől kapott s amelyeket megköszönve, ő a nyilvánosság előtt is hangoztatta a magyarok s a nemzetiségek érdekközösségét és azt, hogy az átélt nehéz idők megtanítottak bennünket egyetértésünk és összetartásunk szükségességére. Dobrzánszky agitációjának azonban megvolt az az eredménye, hogy — felbuzdulva a tót példán — a munkácsi püspöki-consistoriumból kérvény ment Bécsbe a császárhoz a ruténség nemzeti különállásának elismerése érdekében.³

Láttuk a mozgalmat, mely a felvidéki tótság körében már az országa gyűlés folyamában megindult; az akkor még a törvényhozó testületnél

¹ *U. ott* máj. 4., szept. 30., okt. 1., 15., 18.

² *O. L. K. E. J.* febr. 1. 100. szám.

³ *P. N.* ápr. 29. *Rogge* id. m. II. 153. 1.

kereste kívánságai teljesítését, az országgyűlés feloszlása azonban arra indította vezetőit, hogy egyenesen a trónhoz forduljanak. 1861. decemberében Mojzes besztercebányai püspök vezetése alatt, de számos protestáns vallású vezető egyéniség részvételével is, népes küldöttség jelent meg Bécsben az uralkodó színe előtt, szóval és írásban kérve a tótság sérelmeinek orvoslását. Előterjesztésök történelmileg igyekezett kimutatni, hogy a tótság már a magyarok bejövetelekor itt volt, államot alkotott s kultúrával bírt; azután egészen a XVIII. század végéig tényleg egyenjogúak voltak a magyarokkal. Ők már 1849. szeptemberében — tehát éppen a szabadságharc leveretésekor — kérték egy tót koronataromány alakítását, de sikertelenül, s így kénytelenek voltak tovább túrni az elnyomatást; a kérvényhez csatolták a júniusi turóc-szentmártoni «nemzetgyűlés» emlékiratát is, mely eredménytelen maradt, mert az országgyűlés nem foglalkozhatott vele. Most, fel lévén oszlatva az országgyűlés, a Felséghez fordulnak azzal a kérrrel, hogy fejedelmi teljhatalma alapján szervezzen számukra önálló nemzetiségi kerületet. Az országgyűlés és a törvényhatóságok feloszlását igazságos rendszabálynak ismerik el, tekintettel a nem magyar nemzetiségekkel szemben tanúsított maguktartására; de — sajnos — a Helytartótanács is csak újabb sérelmet szerzett nekik, a kancellária kibocsátványával szemben az összes katolikus gimnáziumokban kizárólagos oktatási nyelvül tevén meg a magyart (?). Az «ultramagyarizmus» e túlkapásai-val szemben fordulnak az uralkodóhoz s az ő utolsó leirata szellemében, melyet az országgyűléshez intézett, kérik a leghűbb tót nép jogainak alkalmas intézményekkel való maradandó megóvását. A császár a küldöttségnek adott válaszában ismételten örömét fejezte ki afölött, hogy «a magyar részekbeli, minden időben és minden viszonyok között hű és loyális tót népe érzelmeinek tolmácsaid itt láthatja.¹

A kegyteljes uralkodói válasz ellenére a küldöttségjárásnak egy^ hamar nem lett több gyakorlati eredménye, mint hogy a helytartóság a gimnáziumok tannyelvének szabályozásánál vegyes ajkú vidékeken a nemzetiségi nyelvnek tágabb tért nyitott.² Azonban a központi kormányzat hathatósan érezte a tót nacionalista törekvések iránti rokonszenvét egyelőre egy más téren, az ág. evangélikus egyházkormányzat terén, amennyiben azokban a súrlódásokban, melyek a régi autonóm alapon szervezett és a pátens értelmében külön szuperintendencia alatt koordinált hitközségek között előállottak, a magyar kormányférfiak ellenzésé^ vei szemben mindig ez utóbbiak oldalára állott s ily módon igyekezett a magyar- és tótajkú protestánsoknak az egyházi élet körében való egyesülését hátráltatni; beavatkozásaival egyenesen szította az egyenetlenséget, hogy a pátens alapján választott Kuzmány teljesen fölösleges

¹ P. N. 1861. dec. 12., 15., 18.

¹ U. ott márc. 19.

külön tót szuperintendenciájának mindinkább kevesbedő híveit szaporítsa, s a tótságot a magyarságtól egyháziilag különválassza.¹

Említettük az ellenséges hangulatot, mely a román nemzetiség részéről a magyarság irányában megnyilatkozott. Ennek ellenére, — vagy talán éppen ezért — és annak ellenére is, hogy Moldva- és Oláhországnak Cuza Sándor alatt egységes fejedelemséggé alakítását 1862 elején a brassói románság feltűnő lelkesedéssel üdvözölte, s hogy már ekkor híre járt az olyan tankönyveknek, melyek a Tiszát jelölik meg Románia határául, az erdélyi román újoncok pedig tömegesen szöktek át a határon, az erdélyi románság különböző kérvényeinek elintézéséül egy legfelsőbb elhatározás érkezett le, mely a románokat megdicsérte hűségükért.²

Míg az erdélyi román sajtóban élénk vita folyt a fölött, hogy a románok is «beléphetnek-e a magyar alkotmányba» vagy nem, egyházi téren megindult a mozgalom a gör. keleti románoknak a szerb pátriárka joghatósága alóli kivonására s külön metropolita alatt nemzeti egyházzá való szervezésére. Március hóban Ságuna püspök vezetése alatt küldöttség járt ez ügyben Bécsben a császárnál s Forgách kancellárnál; az utóbbi bízatólag nyilatkozott. B. Kemény Zsigmond e hírekkel szemben a Pesti Napló hasábjain súlyos aggályokat nyilvánított az ország lakosságának egyházi téren nemzeti alapon való széttagolásával szemben; egyébiránt megjegyezte, hogy e kérdés csak országgyűlésileg, törvényhozás útján oldható meg. Feltűnt, hogy mikor június közepén Pálffy helytartó Nagyváradon egy román küldöttséget fogadott, mely panaszokat emelt a tisztviselők ellen és a természeti jogok» követelményeire hivatkozott, Pálffy jól megleckéztette a panaszkodókat. Nem ismerte el a küldöttséget a román nemzet illetékes képviselőjének, a természeti jogokra való hivatkozást pedig elcsépelte agitacionális jelszónak mondta. Annak akadályát — úgymond — nem látja, hogy a községek kívánatukra saját nyelvüket használják az ügykezelésnél, de ez irányban izgatásokat, titkos gyűléseket, jegyzők önkényes elmozdítását, s a nyelvbeli többség kizárásával hozott határozatokat tűrni nem fog. Végül a lelkészekhez fordult s arra buzdította őket, hogy hassanak megnyugtatólag a népre s versenyezzenek szorgalomban, műveltségben és polgári erényekben.³

Láttuk, hogy a szerbség és a magyarság érintkezése az 1861. év folyamában nagyon barátságos volt, amit csak előmozdíthatott Rajacic patriarchának decemberben bekövetkezett halála. Azonban a szerb

¹ H. H. S. A. Kabineti iroda irattára 1862. 3564. szám és *Min. Conf.* 1862. okt. 3., 6.

² H. H. S. A. kab. ir. 1862. 3195. szám. P. N. jan. 3., 4., 18., ápr. 19., 23,

³ P. N. márc. 12., 19., 20., 25., máj. 23., jún. 15.

nemzeti kongresszusnak a szerb «privilegiumok» megóvása érdekében a magyar országgyűléshez benyújtott előterjesztése az országgyűlés feloszlata következtében elintézetlen maradt s ez alkalmas fogantyúul szolgált Schmerlingnek, hogy a kérdést napirendre hozza és napirenden tartsa, szívósan követve azt a nyilvánvaló célt, hogy a megszüntetett bánágot és vajdaságot valami alakban visszaállítván, Magyarország integritásán újabb csorbát üssön.

A minisztertanács erre vonatkozó tárgyalásai nagyon tanulságosak a kormány kebelében tagadhatatlanul fennforgott ellentétek megismerése szempontjából. Schmerling 1861. december 21-én terjesztette elő ezt az ügyet, még egyszer, utólag egyet ütvén Vay volt kancelláron azért, mert abban a nézetben volt, hogy e dologban semminek sem kell történnie. Ismertetvén a szerb nemzeti kongresszus előterjesztésének tartalmát, Forgách kancellár csakhamar szót kért, hogy arra utaljon, hogy hivatali elődje ez ügyet a magyar országgyűlés elé tartozónak tekintette s hogy miután ez kétségtelenül magyar ügy, annak előterjesztésére tulajdonképpen ő illetékes, ő azonban még eddig behatóbban nem foglalkozhatott vele. Az államminiszter váltig hivatkozott arra, hogy e tárgyban ő a Felségtől a kancellárral együtt kapott megbízást, mert az birodalmi ügy is. Bár Nádasdy most is a Schmerling segítségére sietett, miután Mazuranic horvát kancellár is igényt formált a hozzászólásra, végül az elnöklő Rainer főherceg javaslatához képest egy miniszteri bizottsághoz utasították — tanulmányozás végett — az ügyet, mi által az hosszabb időre lekerült a napirendről.¹

Amikor a szerbek már említett föllázadása Montenegróban és Flercegovinában a török uralom ellen a szerbiaiakat is magával ragadta, amikor a belgrádi erősség török helyőrségét megostromolták s ez viszont a várost kezdte bombáznai, úgy hogy a lakosság nagy része átmenekült Zimonyba, amikor az egész szerbség lánggal égett és szélsőséges nemzeti aspirációknak hódolt, akkor, 1862 nyarán látta Schmerling időszerűnek a kongresszusi munkát s az arra vonatkozólag készült miniszteri bizottsági és államtanácsi javaslat elővételét. Maga Rainer főherceg miniszterelnök és Rechberg külügyminiszter időszerűtlennek találták a tárgyalást és Forgách kijelentette, hogy bár tagja volt a miniszteri bizottságnak, csak a kész javaslatot látta. Így aztán az államminiszternek is bele kellett nyugodnia egy újabb halasztásba.²

Végre a november 8-i minisztertanácsban érdemleges tárgyalás alá került az ügy, éspedig két javaslat alakjában: az egyiket Forgách kancellár terjesztette elő, a másíknak, mely az államtanács kebelében készült, Lichtenfels elnök volt az előadója. Mindkettő megegyezett a

¹ *H. H. 5. A. Min. Conf.* 1861. dec. 21.

² *U. ott* aug. 4. *Rogge* id. m. 178. I. *P. N.* jún. 19., 24., aug. 24.

szerbek hűségének dicséretében; a magyar kancellár maga is messze ment az engedelményekben; javaslata szerint a császár megtartja a szerbek nagyvajdájának címét s Torontál és Szerém megyékből egy nagy-kikindai szerb kerületet alakít, kinevezendő vajda hatósága alatt; Bács-Bodrog megye kettéosztása az országgyűlés feladata lesz. Kissé bonyolult e javaslat szerint az új kerület hatósági szervezete, amennyiben az ki van ugyan véve Torontál és Szerém megyék törvényhatósága alól, de alá van rendelve e két megye főispánjának, kik erre való tekintettel alvajda címet viselnek, s felsőbb fokon a budai helytartóságnak.

Az államtanács javaslata még sokkal messzebb ment; az valamivel kisebb terjedelemben visszaállította a szerb vajdaságot, mely Bács, Torontál, Temes és Szerém megyék azon községeiből alakul, amelyekben szerbek laknak, a zászlós urak közé sorolandó vajda hatósága alatt áll, de a budai, illetve zágrábi helytartóságnak alá van rendelve; külön címerrel és zászlóval bír s szolgálati nyelve a szerb. A két javaslat felett vita folyt, mely főképp ama kérdés körül forgott, vajjon az uralkodónak van-e joga a törvényhozás hozzájárulása nélkül új közigazgatási kerület teket alakítani? A horvát kancellár és több osztrák miniszter is aggályokát nyilvánított; Esterházy csattanósan jegyezte meg, hogy fontosabb a magyarság millióit, mint 500,000 szerbet kielégíteni. A többség mégis — természetesen Nádasdyt is beleértve — a bécsi államtanács javaslatát pártolta; azonban a korona egyelőre nem döntött a kérdésben s így az tovább is függőben maradt.¹

Valamennyi nemzetiség megnyerésére irányult végül az a július 27-ről kelt s Forgách kancellárhoz intézett, de közzé is tett legfelsőbb kézirat, mely arra utasítja őt és a Helytartó Tanácsot, hogy készítsenek törvényjavaslatot, melyben Magyarország nem magyar ajkú lakosainak nyelvök és nemzeti kifejlődésükre vonatkozó jogai a népek egyenjogúságának elve szerint szabatosan és határozottan megállapíttassanak, hogy e javaslat majd királyi prepozícióképpen az újra összes hívandó országgyűlés elé terjesztessék. Hát erre a mézes madzagra valcban semmi szükség nem volt; az 186t-i országgyűlés a maga rövid élete alatt is elegendő tanújelét adta annak, hogy a nemzetiségi kérdést a legnagyobb méltányosság szellemében kívánja megoldani; a kormány tette azt lehetetlenné az országgyűlés idő előtti feloszlásátásával.²

Világosan tűnik ki tehát a Schmerling egész nemzetiségi politikájából az a célzat: a kormányt tüntetni fel mint a nemzetiségek védeU mezőjét az elnyomó magyarsággal szemben s másrészt a magyarságot puhítani meg a nemzetiségi veszély fokozásával. Pedig találóan mondja Ausztria e korszakának egyik történetírója, hogy milyen ellentmondás

¹ H. H. S. A. Min. Conf. nov. 3.

² P. N. aug. 5., 8.

van abban: az örökös tartományokban centralisztikusan kormányozni és a magyarokat a föderalizmus rémképével kergetni a Reichsrath karjaiba.¹ És egészen bizonyos, hogy a legújabb osztrák közjogászoknak sem fog sikerülni a provizórium osztrák kormányát tisztára mosni attól a vádtól, hogy a magyarországi nemzeti ellentéteknek céljai érdekében való szításával hozzájárult Magyarország belső erejének csökkentéséhez s ezáltal a bekövetkezett katasztrófa előkészítéséhez is.²

Az osztrák államminiszter határtalan becsvágya a belügyi téren úgy a Lajtán innen, mint túl vajmi kevés sikert tudván felmutatni, rávetette magát a külpolitikára is, melyen befolyása szemben a Rechberg külügyminiszterével — mindinkább előtérbe nyomult.³ Érvényesülésére főképp a német kérdést szemelte ki. A Balkán ez időben súlyosabb gondot nem okozott; Orosz-Lengyelországban még csak kifejlődőben volt az a forradalom, mely azután nemcsak Galiciában, hanem nálunk is oly élénk rokonszenvet váltott ki.

És nem volt ekkoriban igazán fenyegető az olasz kérdés sem, melynek fejlődését figyelemmel kísértük egész az 1861. év nyaráig.⁴ Ausztriát méltán gondolkodóba ejthette az, hogy az új olasz királyságot immár nemcsak Anglia és Franciaország, hanem Oroszország, sőt 1862. nyarán Poroszország is elismerték, úgyhogy a bécsi kormány az elismerés merev megtagadásával már egészen elszigetelve állott Európában. Azért mégis, pénzügyei rossz állása ellenére, küldött évenként 600,000 forintot a modenai hercegnek csapatai fenntartására,⁵ s láttuk, hogy 1862. januáriusában mily harcias beszédek hangzottak el Veronában.

Olaszországban 1862. tavaszán a Ricasoli-kabinetet a Rattazzié váltotta föl, ugyanazé a Rattazzié, aki kevésel előbb, mint miniszter kijelentette, hogy Róma nemsokára Olaszország fővárosa lesz s a francia kormánynak kétségkívüli szándéka a megszállás megszüntetése; később miniszterelnöki székfoglalójában a római kérdésre nézve úgy nyilatkozott, hogy az erkölcsi és diplomáciai eszközökkel Franciaországgal egyetértőleg lesz megoldandó, Viktor Emánuel király is Róma közeli felszabadulásáról beszélt Nápolyban és Palmerston angol miniszterelnök lehetetlenségnek nyilvánította a pápa világi uralmának fenntartását. A hivatalos Franciaország hallgatott, azonban a francia sajtóban kikiröppent a hír, hogy a hatalmak beavatkozásának Mexikóban végkifejlete az lesz, hogy ott császárság fog alakulni és hogy mexikói császáruul Ferdinánd Miksa osztrák főherceg van kiszemelve; a Habsburg-di-

¹ Rogge i. r. m. 153. l.

² Ezt a tisztára mosást l. Redlich kísérli meg többször id. művében II. 138., 266 — 269. l.

³ Névtelen id. műve (Dreissig Jahre etc.) 96. l.

⁴ Lásd e kötet 277. s köv. lapjait.

⁵ H. H. S. A. Min. Conf. 1861. nov. 24.

nasztia c térfoglalása pedig úgy volna tekintendő, mint Ausztria kárpót-lása Velencének Olaszország egységesítésével együttjáró elvesztéséért.¹

Ami Ausztriát és Magyarországot is az olasz kérdésben legjobban érdekelte, az az volt, hogy milyen lesz az új kormány viszonya GaribaU dihoz? Fogja-e magát általa esetleg a saját szándékain túlmenő vállalU kozásokra is elragadtatni? Mert hogy a nálunk is ünnepeU szabadsága hős nem fogja soká beérni azzal, hogy az olasz ifjúságot céllövési gya-korlatokra buzdítsa és a Consiglio di Provvedimentóban koronkint Ausztriát is fenyegető beszédeket tartson, az nem szenvedett kétséget. Gróf Rechberg egy a birodalmi tanácsban elhangzott interpellációra adott válaszában kijelentette, hogy Ausztria szigorúan tartózkodik az Olaszország belügyeibe való beavatkozástól, de el van határozva meg-levő területét megvédelmezni.²

Júliusban fölmerült a hír, hogy Garibaldi ismét Szicíliában van — ahonnan két év előtti vállalkozása is kiindult — s állítólag szabad csa-patával Montenegró segítségére akar sietni. Azonban csakhamar kide-rült, hogy egészen más tervei vannak, kiadta a jelszót: Róma vagy a halál! ami országszerte nagy lelkesedést keltett, s bár a kormány, szernbe-szállva a közvéleménnyel, sietett Szicíliában az ostromállapotot kihir-detni, csapatokat küldött délre és Garibaldi néhány hívét el is fogatta, a merész szabadsághős önkénteseivel megszállotta Cataniát, angol hajókon átkelt Calabriába és elindult — Rómát meghódítani! Azonban vállalkozását ezúttal nem koronázta siker; Aspromonténál augusztus 29-én a rendes olasz hadsereg egy számra nézve a Garibaldiénál kisebb csapata megtámadta az északra nyomulókat s majdnem az egész csa-patot elfogta; miközben Garibaldi maga is megsebesült és egyidőre mint engedetlen lázadó, fogságba került. Ezzel Ausztriára nézve egyelőre minden veszély el volt háritva; a kimenekült magyar légionáriusok már kezdtek lassankint visszazáUlingózni a hazába, ahol sokáig elrej-tözni és koldulni voltak kénytelenek.³

A viszonylagos szélcsend, mely így az európai nemzetközi viszonyokban beállott, alkalmasnak látszott arra, hogy az osztrák kormány tisztázzon bizonyos kérdéseket, melyek Ausztria s a német «Bund», illetőleg főkéP Poroszország között fennforogtak. Eljárása meglehető-s világoosan elárulta, hogy tulajdonképpen Ausztria hegemoniáját igyeke-zett a feltörekvő Poroszországgal szemben az összes németiség fölött biztosítani; hogy ennek végfolyamatban éppen az ellenkezőjét érte el, abban mindenesetre része volt politikája amaz ingadozásának is, melyet a Schmerling és Rechberg közötti ellentétek okoztak, amelyeknek utóbb

¹ P. N. 1861. dec. 6., 1862. márc. 5., 13., ápr. 13., 16., 23., máj. 4.

² U. ott márc. 11., 14., 29., ápr. 10., máj. 10.

³ U. ott júl. 12., aug. 2., 5., 7., 12., 15., 23., 24., 26., 28., 29., 31., szept. 2., 4., okt. 11. O. L. K. E. J. 1862-i 940. és 1036. számok.

Rechberg áldozatául is esett. Még nagyobb része volt azonban abban, hogy Ausztria e versenyben vereséget szenvedett annak a körülménynek, hogy 1862. szeptemberében porosz miniszterelnök Bismarck-Schönhauseen Ottó lett, kinek óriási fölényét a küzdelemben akkor még senki sem sejtette.¹

1862. februáriusában a magyar közvéleményt is foglalkoztatta egy névtelen német röpirat, mely először pendítette meg egy, a régi hagyományoknak megfelelően, Regensburgban tartandó német fejedelemségiülés eszméjét; e gyűlést az osztrák császár mint vezérhatalom hívná össze s az hivatva volna a német szövetség szervezeti kérdéseinek megvitatására, tekintettel a Poroszország és Ausztria közt mindig újra felmerülő összejöttésekre.²

Márciusban azután egy sajtósági eset merült föl Kur-Hessen tartományban; összetűzés a hercegi kormány s a parlament között a választójog kérdésében. Poroszország magához ragadta a szövetség ellene őrző szerepét, megbízottat küldött Casselba, ki a kormány visszalépését követelte, s mikor ezt el nem érte, ottani követét visszahívta. Ausztria megütközött Poroszország önkényes és illetéktelen eljárása fölött, de a lényegre nézve egyetértett vele s a hesseni kormány lemondása azután lehetővé tette a kérdés békés megoldását.³

Ugyanez időben keletkezett az első összekülönbözés Berlin és Bécs között a schleswig-holsteini kérdésben, melynek fejleményeivel később fogunk foglalkozni, s ekkor folyt az a jegyzékváltás is, mellyel Ausztria Bernstorff porosz külügyminiszternek a Bund átszervezésére irányuló terve ellen a kisebb német államokat egyesítve vitte harcba. Mindez a sok ingerlés csak arra indította a porosz kormányt, hogy még tovább menjen a német szövetségnek Ausztriától való függetlenítése terén s március 29-én kereskedelmi szerződést kössön Franciaországgal erősen szabadkereskedelmi szellemben, miáltal a német vámegegyület tagállamait az elé az alternatíva elé állította, hogy vagy kövessék őt ezen az úton, vagy oszlassák fel a vámegegyületet.⁴

Ez az eljárás csakugyan nem volt a vámegegyület alapszabályaival összeegyeztethető; Rechberg élénken tiltakozott is ellene, a francia szerződés érvényének felfüggesztését kívánta, néhány kisebb német államot meg is nyert a csatlakozásra s mozgalmat indított a mellett, hogy Ausztria összes tartományaival lépjen be a vámegegyületbe, de sem a francia-porosz szerződés létrejöttét megghiúsítania, sem az egész osztrák birodalmat a német vámegegyülettel egyesítenie nem sikerült.⁵

¹ *Névtelen* id. m. (Dreissig Jahre etc.) 97. 1.

² *P. N.* febr. 18.

³ *U. ott* márc. 17., 21., 22., 25., 28., 31.

⁴ *U. ott* júl. 16. *Rogge* id. m. II. 183. s köv. 1.

⁵ *U. ott* júl. 17., 24., 26., 31. *Rogge* id. k.

A két német vezérhatalom útjainak különválása nyilvánvalóvá lett, mikor Poroszország július 21-én az olasz királyságot elismerte, s erről az osztrák kormányt is értesítette, azzal a hozzáadással hogy az olasz kormánytól garanciákat kapott a statusquo megbolygatásától való tartózkodására nézve.

Az ez alkalomból Rechberg és Bernstorff grófok között végbement, s nyilvánosságra is hozott jegyzékváltás oly jellemző arra az ellentétre nézve, mely Poroszország és Ausztria politikája között már ekkor mutatkozott, s amely négy évvel később oly korszakos — következményeiben Magyarország sorsára is kiható — összeütközésre vezetett, hogy annak jellegzetesebb részét ide iktatjuk.

Gróf Rechberg a közlésre adott válaszában csípős udvariassággal a császár köszönetét tolmácsolta a porosz királynak azért az ellentállásért, melyet mindedig kifejtett az úgynevezett olasz királyság» elismerésére irányuló sürgetésekkel szemben, s azt az őszinte óhajtását, vajha Poroszország soha meg nem bánná azt az elhatározását, hogy a légerőszakosabb forradalom és a leglelkiismeretlenebb jog- és szerződészegés eredményét mégis elismerte. Ami pedig az állítólag olasz részről nyújtott garanciákat és formaszzerű ígéreteket illeti, azok nem érik meg a papírt, melyre Írattak.

A porosz külügyminiszter éppoly csípősen válaszolt. Hangsúlyozta, hogy ő a kapott garanciákat elfogulatlanabban értékeli, mint Ausztria, s még nagyobb súlyt helyez arra, hogy az olasz királysággal és annak követeléseivel szemben Poroszország oly állást foglalt el, mely a turini kabinetre nézve éppen nem kellemes, s melyet más európai hatalmak teljes jelentősége szerint értékelnek. Szövetségbaráti közlésének ily fogadtatásából — úgymond — azt a tanulságos tapasztalatot meríti, hogy jövőre az osztrák érdekek tekintetbevételétől fel van mentve, ha csak szövetségi kötelessége mást nem parancsol.¹

A látszólagos külpolitikai nyugalom ez idejében is az osztrák kormánynak éreznie kellett, hogy Ausztria sorskérdése a magyar kérdés, vagyis az, vajjon a provizórium által teremtett alkotmányon kívüli állapot megérlelheti-e belátható időben Magyarország behódolását a februáriusi pátensnek s általa a merev birodalmi egységnek, vagy más utakon kell-e keresni a monarchia legnagyobb országának oly kielégítését, mely lehetővé tegye, hogy arra beállható válságos helyzetekben támaszkodni lehessen?

E sorskérdés megítélésénél két tényező volt figyelembe veendő: a Lajtán innen, vagyis Ausztriában létesített alkotmányos állapot, tehát a birodalmi tanács működése, mely hivatva lett volna Magyarországra nézve a behódolást kívánatossá tenni, és a magyarországi közhangulat

¹ P. N. aug. 26.

s közszellem, amelyből következtetések voltak vonandók arra nézve, hogy Magyarország megalégedésére mily föltételek teljesítése mellett lehetne számítani?

Figyelemmel kísértük a birodalmi tanácsban történeteket egészen a miniszteri felelősség tárgyában május 1-én ott elhangzott kormány-nyilatkozatig, melyet Ausztriában is nagyon vegyes érzelmekkel fogadtak s melyben csak a centralisták láttak vívmányt annyiban, amennyiben az a miniszteri felelősséget csak a Reichsrathtal szemben állapítja meg, nem egyúttal az országgyűlésekkel szemben is. Míg a birodalmi tanács működése általában inkább rossz, mint jó benyomást tett s felrőtták neki azt, hogy a költségvetésben eszközölt törlései alig tesznek ki többet, mint amennyibe e testület maga kerül az államnak, míg tekintélyes osztrák politikusok elismerték, hogy a közönség mind közönyesebb lesz az osztrák parlament működésével szemben, Plener pénzügyminiszter a különösen neki kijutott sok leckéztetéssel szemben azzal vigasztalta magát, hogy a Reichsrath együttléte és működése hozzájárult az osztrák viszonyok kedvezőbb megítéléséhez a külföldön. Egyébiránt azt, hogy mennyiben volt igaz az az alkotmányosság, amelyet a februáriusi pápens Ausztriában behozott, legjobban világítja meg az uralkodónak egy szeptember 29-én a minisztertanácsban tett megjegyzése, mely kifogásolta azt, hogy a hivatalos nyelvhasználat szerint a birodalmi tanács a költségvetést és adókat «engedélyezi» és «megállapítja» s ezek helyett más kifejezések használatát kívánta.¹

Az 1863-i költségvetés tárgyalása — bár az 1862-nek elintézése már-mintegy precedensül szolgált — újra kidomborította mindazokat a visszásságokat, amelyekkel a megelőző évi járt. Komolyságát nem nagyon fokozta az, hogy a képviselőház a concordatum ellen intézett heves támadás után leszállította Bach vatikáni nagykövet fletését, s ugyanezt tette a velencei kormányzóéval is; az urak háza visszaállította az eredeti tételeket. A bankszabadalom meghosszabbítás át sem akadályozta az, hogy ha a csehek és lengyelek elvi okokból távol nem maradtak volna a tárgyalásoktól, a képviselőházban semmiestre sem lett volna meg a kellő többség annak megszavazására. Báró Kemény Zsigmond napnál világosabban mutatta ki, hogy a magyar költségvetésnek az ez időben csak szűkebb alakjában létező Reichsrath általi tárgyalása nemcsak a magyar alkotmánynak, hanem a februáriusi pápensben foglaltnak is megsértése; ennek ellenére a tárgyalás most is végbement, de az elfogadás en bloc történt s utólag a magyar kancellár saját lapja, a «Sürgöny» is azzal biztatta a magyarokat, hogy ne törődjenek a tárgyalással: ránk nézve — úgymond — jogi szempontból mind-

¹ H. H. S. A. Min. Conf. júl. 29., szept. 29. P. N. ápr. 12., máj. 3., 6., okt. 16.

egy, akár a bécsi, akár a pekingi birodalmi tanács foglalkozik a magyar költségvetéssel; ez «non avenue!» A Reichsrath határozata hivatalos alakban nem is jut el Magyarországra; itt most a király rendelkezik teljhatalommal a birodalmi tanácsra való minden hivatkozás nélkül. Ránk nézve a Reichsrath határozatai semmi kötelező erővel nem bírnak; a magyar, erdélyi és horvát kancellár nem is volt jelen a költségvetés ottani tárgyalásánál! A Reichsrath «kedvteléseivel» nincs okunk törődni.¹

A magyar hivatalos sajtó ilyen kiszólásai nem voltak éppen alkalmasak a birodalmi tanács tekintélyének emelésére, de nem emelte azt az a fitymálás sem, amellyel a kormány egyes tagjai az ottani felszólalás sokat gyakran fogadták. A Reichsrath első kísérlete a katonatiszti kinevezések ügyébe való beavatkozásra a hadügyminiszter legridegebb visszautasításával találkozott; Plener közönyös nyugalommal fogadta, mikora centralista liberális párt vezérszónoka, a német Giskra valóságos megrovásban részesítette őt három évi működéséért, tagadásba vonva helyzet-ismeretét, őszinte akaratát és tehetségét arra, hogy segítsen a helyzeten; szó sem lehet — úgymond — bizalomról olyan miniszterrel szemben, aki egyebet se tud, mint adókat emelni helytelen alapon; csak azért nem indítványoz bizalmatlanságot, mert a Reichsrath az alkotmányosságnak még csak gyermekkorát éli és soká fog tartani, amíg egy miniszter bizalmatlansági szavazat miatt el fogja hagyni helyét.²

Mikor Schmerlingnek októberben a sajtótörvény bizonyos szigorításai körül támadtak nehézségei a birodalmi tanács képviselőházában, éles, parancsoló, erélyes hangon jelentette ki, hogy ha meg nem szavazzák azt, amit kíván, a kormány másképp is tud magán segíteni, megintésekkel és elkobzásokkal s ezért elmondhatja, hogy «Wir können warten!» Ehhez a mondásához, mely azután röpké szóvá lett a Schmerling politikájának jellemzésére, sok kommentárt fűzött az osztrák sajtó.³

Jellemeztük már az ország közhangulatát a porvizórium elrendezését követő első hónapokban, mely nagyban és egészben a Deák politikai magatartásával megegyezően a teljes passzivitás jeleit mutatta. A kormánynak bizalmi közegei meglehetősen ellentmondó értesítéseket küldtek, hol azt jelentették, hogy a kiegyezés vágya mindinkább terjed s az emigráció mindinkább vesztí befolyását, sőt az emberek nagyobb erélyt várnak a provizórium közegeitől, hol a felvidéki kon-

¹ P. N. ápr. 9., 12., 27., máj. 10., júl. 4., 24., 25., okt. 5.

² U. ott jún. 21., júl. 6.

³ U. ott okt. 24., 25. Sajátságos, hogy Podmaniczky (id. m. III. 144. 1.) 1862. június ii«éről keltezett föl jegyzéseiben mondja, hogy Becsben kiadták a jelszót: Wir können warten! pedig ez a mondás csak később kelt szárnyra. Falk jegyezte fel (kor- és jellemrajzok 67. 1.). Forgách kancellár élécét Schmerlingre: «Ach ja, warten kann er schon, aber kommen wird nichts.»

zervatívék konspirációiról tudtak újságolni, s néhány adminisztrátor káros szerepéről, sőt egész forradalmi szervezetek kísérleteiről, de ezek az utóbbi közlések többnyire olyanoktól eredtek, akik maguk is e szervezetek tényezői voltak, s most cserben hagyván azokat, a saját érdemeik kiemelése érdekében nagyították a már elmúlt veszélyt, amiért maga a kormány sem adott hitelt az ilyen besúgásoknak. A május 6-i minisztertanácsban a hadügyminiszter odanyilatkozott, hogy Magyarországon a hangulat elég nyugodt arra, hogy az ott állomásozó katonaság számát apasztani lehessen s ezt a kancellár és a rendőrminiszter is megerősítették.¹

Bujanovics Sándor júliusban Sárosból azt írta a Pesti Naplónak, hogy ott azok, akik a közéletben tevékeny részt vettek, most házi tűzhelyeiknél várják a jövő fejleményeit, gazdaságuknak szentelik munkásságukat s következetes passzivitásba merülnek; így van ez a városokban is, ahol még a társadalmi életet is megsibbasztják a kormánynak az egyleti tevékenységet gátló rendszabályai. Egykorú följegyzések ecsetelik az egész országban elterjedt marasmust, sőt «a hont ordítva szeretők» hasztalan erőlködéseiből való kiábrándulást is. A jobb elemeknek az alkotmány felfüggesztése következtében úgyszólván kötelezőleg beállott visszavonulása a hivataloktól sok embert érzékenyen sújtott. A már úgylát «kimulófélben levő középosztály» zöme, mindazok, akik mint országgyűlési képviselők és megyei tisztviselők egy szebb jövőt láttak felesillámlani, most megfosztva reményeiktől, egy csapással a végbukásra lesznek kárhóztatva. E kétes viszonyok között újabb csapás érte az országot júniusban Kossuth Lajosnak manifesztuma által, mely a dunai konföderációt állította oda végcéllul. Nagy volt e fölött a főlháborodás, mert ez a Reichsrath felé terelte az embereket, amennyiben úgy vélekednek, hogy ha már minden áron Reichsrathba kell menni, inkább mennek Bécsbe, mint Belgrádba.²

Erdélyben, amint a külső felszabadító jövetelébe vetett hit tünedezett s másrészt az egyesült Románia terjeszkedési vágya és az erdélyi románság ellenséges mozgolódása új veszélyekkel fenyegetett, a magyarságban az erős összetartás ápolásával együtt a veszélyes kalandoktól való óvakodás szükségének érzete ébredt föl s így itt is mindinkább terjedt a Kossuth politikája helyett a Deákéhoz való csatlakozás hajlama, bármily kevés kecsegtető kilátást nyújtott is a jövő.³

Ily körülmények között némileg érthető a kormánynak az a bizakodása, hogy várakozással el lehet érni a magyarság behódolását a

¹ O. L. K. E. J. 294. szám ápr. 12., 531. szám júl. 30., 768. szám szept. 26. H. H. S. A. Min. Conf. május 6.

² P. N. júl. u. *Podmaniczky* id. m. 111. 142 — 143. 1. *Arany J. Vojtina* Ars Poétikája, 1861. és szerkesztői levél Jókaitól 1861.

³ *Ürmössy* id. m. 1. 346. s köv. 1., II. 5. 1.

centralisztikus politika eszméinek s másrészt az is, hogy jó magyar hazafiak buzgalommal keresték az Ausztriával való megegyezés valami elfogadható módját, amíg a nemzetet a kényszerűség rá nem viszi jogai cserbenhagyására. A nyilvánosság elé került jelenségek szerint azonban a kölcsönös közeledés minden kísérletét nyomban követte a meghíusulás.

Ha áprilisban megújult a kormányválságnak, Schmerling távozásának s a magyar országgyűlés közeli összehívásának híre, a Forgách lapjának, a «Sürgöny»-nek bécsi tudósítója sietett kijelenteni, hogy nem lehet kilátás az országgyűlés összehívására, míg fenn és alant kölcsönös bizalom nem lesz, míg a viszonyok az egyezkedés művének nem kedveznek s míg nem várható olyan országgyűlés, mely higgadságot hoz magával s a nem mellőzhető tényezők számbavételét s nem mereng el a képzelődés csalékony délibábjain. Alkalmat kell adni a nemzetnek, hogy a revíziót a 61-i képviselők névsorán kezdje meg s az új képviselőház ne hozza magával a tavalyi tárgyalások emlékeinek keserűségét. Zsedényi ugyanakkor bizalmas levelében még pesszimiztikusabban nyilatkozott, mondván, hogy Bécsben kiegyenlítési programról nem is álmodnak; hallja, hogy Apponyi hozott programokat, de csalódik, ha azt hiszi, hogy azokat bármi figyelemben részesítik; még abban is kételkedik, hogy Forgáchnak sikerülni fog-e mindvégig a közvetlen választásokat a Reichstrathba elkerülni s ő megmarad annál a nézeténél, hogy két-három év múlva is csak az 1847-4 alapon történhetik a kiegyenlítés.¹

Néha osztrák hangok is segítségére látszottak jönni a magyar ügynek. Áprilisban Schuselka egy «Reform» című röpiratában leszólva a Reichsrathot, melyet már a kormány sem vesz semmibe, a magyar kérdést jelölte meg a birodalom legfőbb problémájaképpen, melyet valószínűleg a birodalmi tanácson kívül fog kelleni megoldani. Biztató volt a centralista lapok hallgatása a magyar kérdéstről, mintha magyar részről várták volna a kezdeményezést s nem tekintették volna — úgy mint előbb — e kérdés aktáit lezártaknak; a jogeljáráselméletet is mintha sutba dobták volna. Az osztrák föderalisták lapja, a «Vaterland» szembeszállít a Reichstrathba való közvetlen választások eszméjével; a rövidlátó, türelmetlen, ideges politikusok programjának mondta azt, melynek megvalósítása nemcsak, hogy a békét nem hozná meg; hanem ellenkezőleg, kikerülhetetlenül a legkomolyabb bonyodalmak hosszú sorát idézné elő. Magyarország eddigi társadalmi és politikai életének súlypontját semmisítenék meg ezzel s helyébe oly tényezőket állítanának, melyektől a birodalom belső állapotának lassú, de gyarapodó fejlődése éppen nem várható. Utóvégre is a birodalom szempontjából Magyarországon minden csak a magyarságtól várható, mert annál van

¹ P. N. ápr. 4., 17. Kónyi Deák F. besz. III. 298. 1.

az értelmi és vagyoni túlsúly, ha ezt kiszorítják politikai szerepéből, oly elemeket hoznak majd felszínre, melyektől túlzott követeléseken kívül egyéb nem várható. A felvilágosodott közvélemény mindig meg fogja vonni beleegyezését oly intézkedéstől, melyben nemcsak, hogy megoldás nem rejlik, hanem mely éppen lehetetlenné teszi a megoldást, mert szétvágja a csomót, melyet a valódi állambölcseesség megoldhatna. Egyébiránt ez időben már a centralista lapok is alig mertek a direkt választás sok tervével előhozakodni. Még a Schmerling legsajátabb lapja, a «Donau-Zeitung» is, mintegy elhagyva a rideg jogi álláspontot, a tisztességes megegyezés szükségét hangoztatta.¹

De mikor az egyik bécsi lap, utalva a kedvező külpolitikai helyzetre és Ausztria szilárd állására, arra intette a magyarokat, hogy egyezzenek ki Ausztriával, mondjanak le szeparatiztikus törekvéseikről, mert íme a birodalmi tanács így kénytelen megkérdezésük nélkül állapítani meg államuk költségvetését, Kemény Zsigmond a Pesti Naplóban nem maradt adós a válasszal s kijelentette, hogy az egész magyar nemzet a jogfolytonosság alapján áll, attól nem tágit s nálunk nincsenek oly tekin-télyek, kiket a nemzet más útra követni hajlandó volna.²

Általán sok szó esett akkoriban szeparatizmusról, dualizmusról és pluralizmusról. Sajátságos, hogy volt idő, amikor Kemény Zsigmond, felsőbb utasítás következtében, kénytelen volt Falkot arra kérni, hogy kerülje cikkeiben a dualizmus szót,³ lassanként ez a szó mégis polgára jogot nyert a sajtóban. Egyszer a hivatalos «Sürgöny» merészelte azt mondani, hogy a szeparatizmus legbiztosabb ellenszere a dualizmus; mire a centralista lapok természetesen ráförmedtek, hogy hiszen a dualizmus maga is szeparatizmus. Végre Schmerling maga is szükségesnek tartotta kijelenteni, hogy a jogfolytonosság rögeszméjéből kiinduló dualizmusra való törekvés túllépi a megengedhető ellenzés határait, mire Kemény cikkében kedélyesen megjegyezte, hogy akkor az egész magyar sajtó anatherna alá van helyezve. A centralista és föderaliztikus osztrák lapok polémiájában elhangzott az utalás arra is, hogy Magyarországnak a maga céljai szempontjából tulajdonképpen könnyebb a centralistákkal megegyezni, kik az egységet akarják, jóllehet a maga különféleségeivel, mint azokkal, akik pluralizmust akarnak, mely messze túlmegegy a dualizmuson. A Schmerling lapja végül a fenyegetések terére lépett s kijelentette, hogy a látszólagos dualizmusnak a kormány köréből el kell tűnnie, még személyváltozások árán is.⁴

Egyszer híre járt, hogy Pálffy helytartó egy vidéki útján odanyilatkozott volna, hogy az országgyűlést rövidesen össze fogják hívni. A leg-

¹ P. N. ápr. 20., 23., máj. 9.,
jún. 17.

² U. ott ápr. 24. 5., 13.

³ Falk id. m. 69 — 70. 1.

⁴ P. N. máj. 9., júl. 12., aug.

határozottabb cáfolat nem soká váratott magára; e szerint a helytartó csak azt mondta, hogy az országgyűlés összehívását csak az fogja siettetni, ha mindenki odaigyekezik, hogy az összehívandó országgyűlés valóban eredményes legyen. A kormány nem fogja magát tévútra vezetetni olyanok által, akik maguk legzajosabban kívánják az összehívást, de semmit sem tesznek annak eredményessége érdekében.¹

Június második felében különösen az osztrák sajtóban sokat hánytorgatták egy magyarországi kormánypárt alakításának tervét. A Rechbauer gráci ügyvéd s birodalmi tanácsi képviselővel magyar részről bizonyos kiegyenlítési terv iránt állítólag folytatott tárgyalások és az ez év nyarán a stájerországi Rohicsen időzött néhány magyar főúr által szerkesztett memorandum jelentéktelen és illetéktelen kísérletezéseknek bizonyultak; annak a névtelen programnak, melyet augusztus elején terjesztettek a fővárosból tekintélyek véleményére való hivatkozással s amely a nemzet sarkalatos jogairól a korona javára való lemondást ajánlotta, nem akadt gazdája. A Pesti Hírnök közölte azt az állítólagos kormánypárti programot, melyet főleg a Bácskában terjesztenek.²

Az egyedüli mozzanat, ami némileg a kölcsönös közeledés érdekében való zászlóbontásnak volt minősíthető, két magyar politikusnak, kik mindketten a Széchenyi lelkes híveiként voltak ismeretesek, Kovács Lajosnak és Zichy Antalnak júniusban a Pesti Hírnökben közzétett cikkeiből állott, melyek szemére vetették Kemény Zsigmondnak és a Pesti Naplónak böles hallgatásán s a Reichsrathal való megegyezés megkísérlését ajánlották. Kemény ezt a felszólalást nagyon komolyan vette s egész cikksorozatban védte a passzivitás politikáját és igyekezett minden egyezkedési akció időszerűtlenségét kimutatni. Visszapillantást vetett az abszolutizmus tizenkét éves uralmára s az egységesítésnek és a korlátlan uralomnak kettős, váltakozó célkitűzésére; megállapította, hogy a februáriusi pátens tagadhatatlanul bizonyos alkotmányos forrásban igyekezett az egységesítést végrehajtani. A nyilvánvaló célzat azonban az: a birodalmi tanács hatáskörét birodalmi parlamentté duzzasztani s a magyar országgyűlést, mint elavult dolgokkal foglalkozó kis tartományi diétát elsorvasztani; tehát ez az út is csak az olmtüzi birodalmi egység felé vezet. A Reichsrathal ezért egyezkedni nem lehet, hanem ki kell tartanunk szilárdan közjogi álláspontunk mellett.³

Kovács Lajos megkísérelte a cáfolatot és a kapacitálást; szerinte a különbség, mely őt és társát Keménytől elválasztja, csak az, hogy ők mozogni akarnak, tervezni, próbálni valamit, aminek még nincs teste, keresik a közös ügyek körülírását, remélnék közeledést a túloldal-

¹ U. ott máj. 29., jún. 1.

² U. ott jún. 19., 25., aug. 3., 6.

³ U. ott jún. 24., júl. 1.

ról, főképp mióta ott a «Verwirkung» hánytorgatásával felhagytak; elleneben Kemény attól tart, hogy minden közeledési kísérlet végfolyamatban a birodalmi tanácsba való belépésre vezet. Ebben a vitában Keménynek váratlan szövetségese támadt a Schmerling személyében, aki, mintegy felbátorítva a Kovácsék kísérletei által, reményét fejezte ki a birodalmi tanács június 26-i ülésén, hogy nemsokára a birodalom összes országainak képviselőit fogja ott együtt láthatni, de kijelentette, s ezt hajthatatlanul ismételte későbbi nyilatkozataiban és lapjában, hogy ez csak a császártól adott alkotmány alapján lehetséges, mert ahhoz a kormány szigorúan ragaszkodik. Mikor aztán Kecskeméthy Aurél a «Sürgöny»-ben szemrehányást tett a Pesti Naplónak, hogy megmaradva a maga «török fatalismus»-ánál, az államminiszter e «békülékeny» nyilatkozatát kellően nem méltányolta, Keménynek könnyű volt kUmutatnia, hogy nem ő ítélte meg pesszimisztikusan azt a nyilatkozatot, hanem Kecskeméthy optimisztikusan, amiért mindjárt rá is cáfolt a Schmerling lapja s azt ajánlotta a magyar államférfiaknak, — akik alatt bizonyára a «Sürgöny» gazdáját, Forgáchot is értette — gondolják meg, hogy a népszerűség szép dolog ugyan, de végre is a monarchiában csak egy kormány van s ezért ne keltsenek a magyar népben oly reménykét, melyek nem teljesíthetők.¹

Miután Schmerling nyilatkozataiban és lapjában azt szerette hangoztatni, hogy ha a magyarok az országgyűlés összehívását kívánják, nyújtsanak előbb garanciákat arra nézve, hogy az országgyűlés ki fogja küldeni képviselőit a birodalmi tanácsba. Kemény kérdést intézett egy cikkében a miniszter lapjához, hogy milyenek legyenek azok a garanciák, amelyeket a kormány vár? s mikor válasz helyett a Donau-Zeitung folytatta nyílt támadásait az állítólag a dualizmusra törekvő magyar kormányférfiak ellen, azok távozását követelve, Kemény kimutatta, hogy a Schmerling lapja a centralisztikus követelésekben túlmegy még a februáriusi pápens rendelkezésein is. Egy szeptemberben megjelent röpiratot, mely a birodalmi alkotmány rendelkezéseit magyar felfogás szerint igyekezett magyarázni s még mindig túlságosan eltávolodott a jogfolytonosság álláspontjától, sokan a magyar főcancellár megnyilatkozásának tartottak, ami határozott cáfolatban részesülvén, a közönség utóbb ezt is Kovács Lajosnak tulajdonította.²

Schmerling végre szükségesnek látta október 16-án a Reichstrath pénzügyi bizottságában kereken kijelenteni, hogy bár a magyarok szeretnek terveket kovácsolni, a kormány azokról tudomást nem vesz és senkivel sem tárgyal, mint ahogy nincs is kivel tárgyalnia, hanem megmarad változatlanul álláspontján. Bár az államminiszter ezzel semmi

¹ U. ott jún. 27., júl. i., 3., 4., 10., 16.

² U. ott júl. 25., 27., aug. 17., szept. 14., 17., 25.

újat sem mondott, a bécsi porosz követnek mégis az volt a benyomása, hogy ez a nyilatkozat rontotta meg az 1862 őszen a kiegyezés felé hajló hangulatot és készséget úgy Magyarországon, mint Ausztriában.¹

Néhány nappal később a Pesti Napló egy, október 20-ról, tehát az októberi diploma kiadása napjáról keltezett s. b. Kemény Zsigmondhoz intézett névtelen nyílt levelet hozott, melynek szerzőjéről a szerkesztőség csak annyit árult el, hogy az egy kiváló hazafi, ki a nemrég lefolyt idők alkotmányos küzdelmeiben a zászlóvivők közé tartozott; csakhamar kitudódott azonban, hogy a nyílt levél írója nem más, mint Somssich Pál. E levél éles bírálatban részesítette a «mondva csinált alkotmányokat s fejtegetései oda irányultak, hogy az egyezkedés megszakadt fonálát csak az veheti föl újra, akinek arra egyedül van joga és hatalma: az uralkodó, ha bizalommal fordul a nemzethez.»²

Kemény nem kevesebb, mint öt cikkben válaszolt a nyílt levélre, s bár sokban egyetértett Somssichcsal, mégis azt a felfogást vallotta, hogy a kiegyezés módozatai csak az újra egybehívandó országgyűlésen alakulhatnak ki s hogy semmiféle előzetes program, bármily tekintélyes részről jöfön is az, nem számíthat az országgyűlésen elfogadásra s e tekintetben a legkitűnőbb egyének előleges kezességében se bíznék. Véletlenül éppen e cikkek megjelenése idejében hozták a lapok a hírt, hogy az uralkodó a megalakult magyar földhitelintézet küldöttségét fogadván, annak köszönő szavaira azt válaszolta, hogy örömmel engedélyezte az intézet létesítését, mert ő is kívánja Magyarország anyagi érdekeinek felvirulását. De szíve óhajtása csak akkor fog egészen teU jesülni, ha Magyarország érdekeit nem csak anyagi, hanem egyéb tekintetben is biztosítva fogja látni. Ez — úgymond — részben önöknek és honfitársaiknak sikeres közreműködésétől függ. Legyenek — így végzé szavait — e szavaim hírmondói Magyarországon, melyet az Istentől rám bízott országok sorában hajdani múltja, állása és jövője is szívemhez oly közel köt.³

Ezek a váratlanul és szokatlanul meleg szavak a hazában kitűnő benyomást tettek s valószínűleg azok véletlen találkozása a Somssich és Kemény megnyilatkozásaival okozhatta, hogy a bécsi «Presse» már a «Deák-párt»-nak a kiegyezésre nézve kedvező hangulatáról kezdett írni, mikor Deák Ferenc, épp ez időben feljövén nyaralóhelyéről Pestre, egy november 4-én a Pesti Naplóban közzétett nyilatkozatban minden közösséget megtagadott a megelőző közleményekkel. A «Presse» t. i. azt írta, hogy a Pesti Naplóban egy fontos cikk sem jelenhetik meg, melyet a Deák elnöklete alatti «club» jóvá nem hagyott volna. Deák ezt

¹ U. ott okt. 18. *Wertheimer*: Bismarck im polit. Kampf, Berlin, Hobbing, 244-245. 1.

² *Pap Ferenc*: B. Kemény Zsigmond 11. 491. 1. P. N. okt. 24.

³ P. N. okt. 26., 28., 29., 30.

megcáfolta, kijelentvén, hogy ily klubot nem ismer, annak tehát nem is elnöke s különben az egész nyári évad alatt falun szokott tartózkodni. Kemény, mint szerkesztő, ehhez csak néhány szót fűzött, mondván, hogy Deák abban a szerencsében részesül, hogy a róla nevezett pártnak különös fegyelemre és szervezésre nem volt szüksége, hogy eljárását összhangban tartsa az ő nézeteivel. A maga részéről is kéri a bécsi zsur-nalisztikát, hogy ne tartsa az általa aláírt cikkeket másoktól felülvizs-gáltaknak vagy sugalmazottaknak.¹

Habár az a mód, ahogy a bécsi sajtó a Deák szerepét a magyar-orosz közvélemény megnyilatkozásaiba beállította, az ő részéről min-denenesetre visszautasítást igényelt, cáfolatának ridegsége talán szán-dékán túlmenőleg is ellentétbe helyezte Őt a Pesti Napló közleményei-vei, ami elkedvetleníthette Keményt, mert olvasóközönségében kételyt támaszthatott aziránt, vajjon lapja csakugyan a Deák politikájának orgánumiái? Ha tekintetbe vesszük, hogy a Somssich nyílt leveléből tulajdonképpen ugyanaz a hang csendült ki, amely harmadfél évvel később a Deák híres húsvéti cikkében oly örvendetes visszhangra talált, t. i. az a remény, hogy az uralkodó meg fogja találni az utat a nemzet szívéhez és eszéhez, melyet az osztrák politika addig hiába keresett, a Deák visszautasító nyilatkozatát csak úgy magyarázhatjuk, hogy ő még nem látta elérkezettnek a kölcsönös közeledés idejét s attól tartott, hogy egy elsietett kísérlet csak kockáztathatja, vagy elodázhathja az óhaj-tott sikert.

Miután a Deák nyilatkozata éppen akkor jelent meg, amikor egy év telt el a Schmerling-provizórium kihirdetése óta, ez csak azt bizo-nyítja, hogy ez a provizórium egy évi működése alatt semmi eredményt sem ért el; nem hozta közelebb sem azt a célt, amely megalkotója előtt lebegett, t. i. a magyar nemzet megpuhítását, sem azt, amelyet a nemzet óhajtott és remélt: a közte és a hatalom közötti közeledést és kölcsönös megértést. Ennek az egy évnek a tapasztalata is elegendő lehetett volna arra, hogy Bécsset meggyőzze a választott út elhibázott voltáról. Auszt-riának úgy, mint Magyarországnak csak kárára vált, hogy az osztrák kormányzatnak még további három évre volt szüksége a maga rendszere céltalanságának felismerésére.

¹ *Pap Ferencnél id. k. P. N. nov. 4.*

A HARMADIK KÖTET TARTALMA.

Bevezetés		3
XII. rész: A protestáns-páténstől az októberi diplomáig.		
I.	<p>A protestáns-pátens hatása meglepi a kormányt; a kézsmárki ág. ev. egyházgyűlés, Zsedényi beszédje, egyhangú határozat a pátens ellen; a kormány állásfoglalása, vizsgálat és kérdőrevonás. Újabb protestáns gyűlések, Tisza Kálmán beszédje Debrecenben; mindenütt ugyanaz a határozat. B. Hübner rendőrminiszter emlékirata a magyar gyár kérdésben, s azonnali elbocsátása; b. Thierry lép helyére. Albrecht főherceg riasztó jelentése; felszólalások a magyar tannyelv érdekében; koronatanács a magyar kérdésben, mely eredménytelen marad; Nádasdy, Albrecht főherceg minden engedmény ellen nyilatkoznak. A hercegprímási jubileum pohárköszöntői miatt újabb riadalom, kérdőrevonások. A protestáns ügy általános nemzeti ellentállást vált ki; a miskolci gyűlés; a pesti ev. conventet a rendőrség feloszlatja, de a határozatot meghozzák; a sajtó bátor hangja. A kormány nehéz helyzete külpolitikai és pénzügyi téren; a zsandárság katonai szervezetét fenntartják. Zsedényi és társainak közcsend-</p>	9
II.	<p>Elszánt és lelkes közhangulat az 1860. év elején; a konzervatívok kényszerű tétlensége; csak Széchenyi folytatja csendben tévékenységét, bár egészségével kedélyállapota is hanyatlik; félbemaradt német gúnyirata; növekvő aggodalmi saját sorsát illetőleg is. Thun újabb rendelete a protestáns-pátens haladéktalan végrehajtását köve - teli. A két magyarországi protestáns egyház küldöttei Bécsben őszszegyűlnek s az uralkodónál kihallgatást kérnek. B. Vay Miklós, később Vay és b. Prónay Gábor tárgyalásai a kormánnyal; a miniszterek tanácskozásai és nézeteltérései e tárgyban, végre is a küldöttség fogadtatása meghiúsul, de Vayt és Prór. ayt a császár kihallgatáson fogadja. Az e kihallgatásról megjelent laphíreket megcáfolja a kormány és Thun meghiúsítja a megindult kiegyenlítési tárgyalásokat. Zsedényi fogságbüntetését a fölcrvényszék súlyosbítja. Leg - felsőbb kézirat, mely a magyarországi főkormányzónak messzemenő felhatalmazást ad a nyugalom helyreállítására. Ünneplések ország-szerre, élénk farsang, a «csárdáskorszak»; a hotkóczi bált zsandárok ugrasztják szét. A pátens körüli harc tovább foly. Reményi ünnep-lése; magyar-horvát testvéresülés a horvátországi Ínség alkalmából. Az olasz nemzeti mozgalom terjedésének hírei; a kormány pénzügyi nehézségei; a birodalmi gyűlés kibővítése. Eynatten bűnrészsége a hadseregszállítási visszaélésekben és öngyilkossága. Házkutatás Széchenyinnél és látogatóinál. A pesti egyetemi ifjúság március 1 --ét megünnepelni akarja, a rendőrség közbelép, Forinyák Géza megsebesül. B. Jósika Samu váratlan halála. Albrecht főhg tömeges</p>	

- belebbezéseket tervez; fölmentése legf. helyen elhatározva, utódnagy
 jául Benedek Lajos van kiszemelve; Forinyák halála, temetése nagy
 nemzeti tüntetésé válik. Gr. Széchenyi István halála híre. 1860.
 jan. — április 33
- III. Széchenyi halálának hatása; a gyilkosság gyanúja; az öngyilkosság
 előzményei és nyilvánvaló okai. A kormány gáncsvetési ellenére
 országgá lesz a gyász. A szoborállítás kérdése a kormány köré-
 ben. Benedek jövelete; a teendő engedmények, különösen az országa
 gyűlés összehívásának és a megyék visszaállításának kérdése. Az április
 19-i császári kézirat és az új kormányzó beköszöntő szövege. A b.
 Bruck pénzügyminiszter katasztrófája. A protestáns mozgalom
 elleni harc tovább folyik; Zsedényit és Mádayt becsukják. A «meg-
 erősített birodalmi tanács-) egybeállítása és szabályzata egészen ha-
 tástalan marad. Újabb tárgyalások a pátenst körül ellentétek kiegyen-
 lítése céljából; nagyobb engedékenység; a május 15-1 legf. kézirat
 gyakorlatilag megtagadja a pátenst; az amnesztia következtében
 szabadon bocsátott Zsedényit és Mádayt zajosan ünneplik a hazá-
 bán. 1860 április — május 49
- IV. Az olaszországi eseményeknek, a nemzeti egységre való törekvés
 rohamos sikereinek hatása a magyarországi közhangulatra; Gari-
 baldi-kultusz, kiszökések Olaszországba; a kormány tengerpart-
 védelmi rendszabályai; a konzervatív hatalmak aggodalmi, a pápa
 világi uralmának fölmerülő kérdése. Nyugtalanságok az országban,
 zavargások Pesten, összeütközések a gazdasági egyesületek alakulása
 körül. A Szent István-nap országos ünneplésének zavartalan le-
 folyása. Közlekedés a magyarság s a nemzetiségek közt; külföldi
 rokonszenvek; nemzetiségi törekvések. A kormánypolitika egyelőre
 a külső jelek szerint változatlan; Táncsics és társai felségáulási pere;
 internálások, különösen a délvidéken. Benedek előterjesztése a kor-
 mánytanács előtt feltárja a magyar nemzet valódi várakozásait; a
 császár még hajthatatlan; hatástalan intézkedés határidő Reichsrath jog-
 körére nézve. A szolgálati nyelv kérdésének hosszas tárgyalása; gr.
 Nádasdy igazságügyminiszter merev állásfoglalása a magyar nyelv
 jogaival szemben; gr. Goluchovski belügyminiszter méltányosabb
 felfogása; gr. Thun elítéli a germanizációt; végleges döntés nél-
 kül mégis az engedmények politikája lassan tért foglal. 1860. május —
 augusztus 76
- V. Benedek újabb jelentései a magyarországi helyzet súlyosbodása-
 ról. A kibővített birodalmi tanács működése s a magyar konzerva-
 tívok vezető szerepe benne. Apponyi jogfenntartó nyilatkozata; a
 telekkönyvi rendtartás feletti vita. A 21-es bizottság tanácskozása,
 Szécsen beszéde s az általa szerkesztett többségi javaslat; a mi-
 nisztertanács is foglalkozik vele, Schönbrunnban értekezlet a csá-
 szár elnökele alatt. A «gerstärkter Reichsrath» költségvetési vitája;
 Rechberg irányváltást jelző kijelentése; a sérelmek feltárásában
 az osztrákok s a kapcsolt részek képviselői is részt vesznek; Maager
 a birodalom számára képviseleti alkotmányt kíván. Barkóczy, Szó-
 gyény, Andrassy, Apponyi, Mailáth, Szécsen mint debatterek.
 A birod. tanács ülésének bezárása; a kormány tanácsatlansága,
 habozása; maga próbálja előkészíteni a rendszerváltozást. Dessewffy
 újabb memoranduma. A császár közvetlen érintkezést keres a ma-
 gyár konzervatívokkal, kik Bécsbe gyűlnek. Thun és Nádasdy le-

mondása, Szécsen szerkeszti a kibocsátandó intézkedéseket; az októberi diploma létrejötte; a konzervatívok szerepének megítélése a bekövetkezett fejlemények szempontjából. 1860. június — október. 98

XIII. rész: Az októberi diplomától a februáriusi pátensig.

- I. Az októberi diploma és az azt kísérő rendeletek tartalma; a császárnak és a kormányra jutott konzervatívoknak azokhoz fűzött vára-kozásai. Miben állott a fordulat valódi jelentősége és miben rejlett a diploma hibái? Az új rendszer fogadtatása Ausztriában, a kül-földön és Magyarországon; Benedek búcsúja, az elrendelt és vissza-vont kivilágítás Pesten, ablakbeverés és véres utcai zavargás. A sajtó, különösen a Pesti Napló magatartása; Magyarországon a közvélemény az 1848-i törvények álláspontjára helyezkedik. A kancellária be-rendezkedése; Mailáth mint tárnokmester átveszi a helytartótanács vezetését. A főispáni kinevezések; 15 lemondás; a főispáni eskü s Vay kancellár utasítása a főispánok számára. Zsedényi és Kemény polémiája az esztergomi értekezlet feladata iránt. A pesti egyetem megnyitása, a magyar tanítási nyelv helyreállítása. Pénzügyi nehézségek. Névtelen «Tájékoztató» a vidék számára; a megyék szervez-kedése megindul, mindenütt a 48-1 alapra helyezkednek, a váró-sokban is. Az esztergomi primási értekezlet egyhangúlag a 48-1 törvény alapján kívánja az országgyűlést összehívni. Schmerling államminiszteri kinevezésének híre. 1860. okt. — dec. 127
- II. Az októberi diploma hatása Erdélyben; az ottani szervezés meg-indítása. A Bánság és Vajdaság visszacsatolásának kimondása a szerbek és románok ellenkező törekvéseivel szemben; Horvátország szervezése a diploma alapján; a báni értekezlet követelményei. Schmerling államminiszterségének előzményei; miniszteri beköszön-tője, kinevezésének hatása Magyarországon, Deák és Eötvös ki-hallgatása az uralkodónál. Gr. Teleki László elfogatása Drezdában és kiszolgáltatása Ausztriának; a császár maga elé vezeteti őt s bizonyos kikötésekkel szabadon bocsátja; az eset hatása. A kül-politikai helyzet; az olasz veszély. Gr. Széchenyi István elkobzott iratainak sorsa. A Muraköz visszacsatolása. A pénzügyi szolgálat nehézségei. Gr. Apponyi György országbíróvá nevezetik ki. A me-gyék szervezkedése; a megyegyűlések merész határozatai s azok visszhangja; tüntetések és zavargások; az adófizetések fokozatos csökkenése. A magyar kormányférfiak helyzete; a törvényhatósá-gokhoz intézett uralkodói leirat. 1860 — 1861 171
- III. A januárius 16-i uralkodói rescriptum bírálata; annak hatása; a törvényhatóságok felirata; a kormány magatartása azokkal szem-ben. Az országgyűlés összehívása s a képviselőválasztások szabá-lyozása. A hétszemélyes tábla kinevezése; az országbírói értekezlet s annak munkálata. Kormányváltozás; Rainer főherceg miniszter-elnök, két új miniszter. Gr. Péchy Manó és gr. Dessewffy Emil emlékiratai. A főispáni értekezlet; b. Vay kancellár magatartása; az adómegettagadás terjed. Asbóth Lajos elfogatása; a honvéd-segély-egyletek elleni gyanú; nyugtalanító híresztelések. A kormány hely-zete; a Birodalmi Tanács státútumának, vagyis a februáriusi pátens-nek keletkezése; a magyar kormányférfiak szerepe; b. Vay meg-tagadja az ellenjegyzést. A pátens kibocsátása, tartalma; uralkodói nyilatkozat. 1861. jan., febr. 178

XIV. rész: A februáriusi pátentől az országgyűlés feloszlatásáig.

- I. A februáriusi pátens megítélése, különösen az októberi diplomától való eltérései szempontjából. A pátens hatása a sajtóra és a törvényhatóságokra. A képviselőválasztások; gr. Teleki László és Deák Ferenc szerepe; a választások eredménye. Kezdődő rokonszeny nyilvánulások a magyar ügy iránt a külföldön. A kormány helyzete; a rendőrség átadásának kérdése; az országbírói értekezlet munkálatának életbeléptetése körül a kormány kebelében támadt ellentétek. Az országgyűlés előkészítése; Apponyi, Vay előterjesztései; tétovázás a döntés körül; az április 6-i kézirat. Az erdélyi szervezés lassú menete; a nagyszebeni román gyűlés; a gyulafehérvári értekezlet; a márc. 24-i legf. elhatározás. Horvátország szervezése; viták a kormány kebelében a horvátmagyar közjogi viszony körül; újabb báni értekezlet; a megyék és bíróságok szervezése; a horvát országgyűlés összehívása; a zágrábi körlevél, Deák Ferenc válasza rá. A szerbeknek tett ígéret teljesítésének módja; Rajacic patriarcha makacssága, a kormány engedékenysége; a szerb nemzeti kongresszus összehívása. Első nyoma a felvidéki tótok nemzetiségi mozgalmanak; a kormány nemzetiségi politikájának kibontakozása. 1861.
febr. — ápr 203
- II. Az országgyűlés összejövetele; előzetes tanácskozások különösen az országgyűlés helyére nézve; Apponyi közvetít. Az ünnepélyes megnyitás a királyi palotában; Apponyi megnyitó beszédje. A két ház üléseit Pesten tartja; a főrendiház nyomban megalakul. Széchenyi halálának évfordulója, istentisztelet, Teleki László ünnepélése. A képviselőház megalakul; az igazolási eljárás elhúzódik; a határozati és felirati párt kialakulása. Külpolitikai jelenségek; a szerb nemzeti kongresszus lefolyása, jelentéktelen eredménye; a felsőbb bíróságok megalakulása, a törvénykezés átvétele. Benedek táborszernagy Magyarországot támadó napiparancsa, tömeges megnyilatkozások azzal szemben. A horvát országgyűlés megnyitása; a vármegyék újabb megnyilatkozásai; tüntetések hírei, a sajtó rakoncátlansága miatti elégedetlenség. A megyék szervezkedése Erdélyben. A birodalmi tanács megalakulása, ünnepélyes megnyitása császári trónbeszéddel. Palóczy László halála; a felirati vita napi-rendre tűzetik. Gr. Teleki László öngyilkossága; annak hatása, a gyász, az öngyilkosság magyarázatai; Teleki hátrahagyott parlamenti beszédterve. A Felirati vita megindul; Deák Ferenc előterjeszti felirati javaslatát. 1861. ápr., máj 229
- III. Deák beszédjének és felirati javaslatának jelentősége és hatása. Gr. Rechberg diplomáciai körlevele Deák ellen. A képviselőház felirati vitája s a napi kérdések belévegyülése; a katonai adóvégrehajtás sok; a nemzetiségi mozgalmak, a balázsfalvi gyűlés. A felirati vita berekesztése, a szavazás: a felirat három szavazattal győz. A hatás rozati párt a részletes tárgyalás során megrontani igyekszik a javaslatot; Deák kisebbségben marad. A képviselőház teendői a felirati vita után: Eötvös javaslatára a nemzetiségi kérdés ügyében bizottság küldetik ki; a túrócszentmártoni tót gyűlés és annak emlékirata; a rutének hasonló követelése. A pestvárosi határozat az adóvégrehajtások ügyében kir. biztos kiküldését idézi elő. A főrendiház részéről is elfogadott módosított országgyűlési felirat átadás

sának nehézségei; küzdelmek a kormány körében; végül az ural-
kodó visszautasítja a feliratot, kívánván annak megváltoztatását.

A Reichsrath gáncsvető beavatkozása. Az országgyűlés bizalmas
tanácskozások után egyhangúlag visszaállítja a felirat Deák szerinti
szövegét s azt a két ház elnöke átadja az uralkodónak. 1861. máj.— júl. 253

IV. A felirat megváltoztatása Deák diadala. A kormány kül- és belpolitikai helyzete az adandó válasza vonatkozó
elhatározással szemben.

A leirat előkészítése; harc a magyar és osztrák kormánytagok között;
a magyar konzervatívok tanácskozásai és javaslatai. Schmerling
győz; Vay, Szécsen, Szögyény és Sennyey elbocsátása; gr. Forgách
Antal főkancellár, gr. Esterházy Móric tárcanélküli magyar mi-
niszter. Végleges döntés a leirat fölött; annak kiadása, kihirdetése,
tartalma és hatása. A közvélemény újabb ingerlései. A horvát or-
szággyűlés tárgyalásai; egyenlő bizalmatlanság Bécs és Pest iránt.

A Magyarországgal való unió kérdésében hozott kétértelmű hatá-
rozat. Horvátország határozottan megtagadja a birodalmi tanácsba
való követküldést. 1861. júl., aug. 276

V. A leiratra adandó válasz előkészítése; a határozati-párt határozati
s a Deák felirati javaslata a bizottság előtt; megegyezés nem jön
létre. A Deák felirati javaslatának részletes ismertetése, annak elő-
terjesztése az augusztus 8-i képviselőházi ülésben; óriási hatása
azonnali egyhangú elfogadásában nyilvánul. Augusztus io-én a fő-
rendek is lelkesedéssel elfogadják; a két ház elnöke i4-én rövid ki-
hallgatáson átadja a feliratot az uralkodónak, kinek válasza nem
nyújt tájékozódást a történésekre nézve. A képviselőháztól kikül-
dött bizottságok előterjesztik jelentéseiket, azok közzétételnek. Tisza
Kálmán indítványa jelzi a törvényhozás szándékait főképp a nem-
zetiségi kérdésben; az elfogadjatik. A válasz-felirat roppant hatása
az országban és a külföldön; a külföldi sajtó legnagyobb része Ma-
gyarország igaza mellett foglal állást. A kormány körében még egy-
szer fontolóra veszik az elnapolás kérdését, de a feloszlítás mellett
döntenek; Schmerling manifesztumot kíván, a kormány leiratban
állapodik meg, kir. biztos kiküldése mellett, ki a feloszlítást végre-
hajtja. Az augusztus 2isi ülésben mindkét ház elfogadja Deák óvását.
22-én mindkét házban kihirdetik a feloszlítást. A búcsúbeszéd
után az országgyűlés tagjai lelkes hangulatban oszlanak szét. 1861.
júl., aug. 297

XV. rész: A Schmerling-provizórium berendezkedése.

I. Schmerling az uralkodó megbízásából a birodalmi tanácsnak bejelenti
a magyar országgyűlés feloszlítását s kifejti annak indokait. E közlés
alapján a birodalmi tanács mindkét háza elismerő feliratot intéz a
császárhoz; a képviselőházban azonban a felirat vitát támaszt, mely-
ben Smolka hatalmas beszédben kél Magyarország védelmére s
Clam-Martinitz, Rieger és Potocky is rokonszenvesen nyilatkoznak
Magyarországgal szemben. A külföldi sajtó legnagyobb része elítéli
Schmerling magyarországi politikáját. Forgách kancellár most a
magyar törvényhatóságokkal látja magát szembeállítva, melyek át-
veszik az országgyűlés szerepét és szembeszállnak a törvényellenes
intézkedésekkel. Pestmegye az első, melynek ellenszegülésére a kor-
mány a megyei bizottság feloszlításával s kir. biztos kiküldésével

válaszol; a harc folytatódik, míg a legtöbb megyében és városban felfüggesztik, vagy felosztatják a bizottságot, ill. képviseletet, némelyikbe kir. biztos is küldetik, több helyen katonai beavatkozásra kerül a sor. Újabb rendeletek a bélyegilletékek behajtása, az 1862-i adók kivetése s az ujoncozás tárgyában még fokozzák az izgalmat. A megkérdezett főispánok, élükön a primással, határozottan megtagadják az adóbehajtás és ujoncozás körüli közreműködést. A megyei gyűlések általában betiltatnak. A tarthatatlan helyzettel szemben a kormány döntő elhatározásra készül; ennek nehézségei: Horvátország is szembehelyezkedik a kormánnyal, a pénzügyi helyzet nehéz; a helytartótanács ellenkezik a kancellárral; Mailáth fölmentése. 1861 aug. — okt. 325

II. A kancellár és a minisztertanács előkészítik a Magyarországon életbeléptetendő rendszabályokat; azok jelzése a sajtóban. A november 5-i legf. kéziratokkal életbeléptetett «provizórium»: a törvényhatósági önkormányzatnak és a helytartótanács testületi működésének felfüggesztése; gr. Pálffy Móric helytartó, Privitzer helyettese; a politikai büntények és vétségeknek a katonai bíróságok elé utalása. A helytartó működésbe lép. A kir. Kúria óvást emel a katonai bíraskodás ellen. A kormány tájékoztatni igyekszik a külföldet elhatározásai iránt; a provizóriumnak általánosan kedvezőtlen fogadtatása. A helytartó és a «megyekormányzók» rendkívül széles hatásköre. Az országbírói értekezlet munkálatának tervbe vett revíziója; régi pátensek újból való életbeléptetése. A főispánok felmentése; a megyekormányzók s a törvényhatósági tisztviselők kinevezése. Elégedetlenség egyes új megyekormányzókkal. A provizórium hatása az országban; megint a passzivitás politikája. A sajtó kezelése. A februáriusi pátens kiadásának évfordulóját megünneplik, de nem ellentmondás nélkül. Az országgyűlés felosztatása óta hat hó telvén le, Forgách kir. kézirattal kívánja az összehívás késedelmét kimagyarázni, de szándéka meghiúsul. 1861. aug.—1862. márc. 353

III. Az erdélyi külön országgyűlés összehívásának terve döntő stádiumba jut; Kemény kancellár javaslatai nagy módosítást szenvedvén, ez lemondását idézi elő. A szeptember 19-1 uralkodói leirat kitűzi az erdélyi országgyűlést nov. 4-ikére Gyulafehérvárra; a kormánysszék ez ellen előterjesztést tesz, melyet a kormány mellöz. Gr. Nladasdy Ferenc miniszterre nevezetvén ki, megbizatik az erdélyi kancellária vezetésével; az országgyűlést ugyan bizonytalan időre elhalasztják, de az előkészítő munkálatokat elrendelik. Az erdélyi kormánysszék elnöke a távozó gr. Mikó Imre helyeit gr. Folliot de Crenneville altábornagy lesz s a törvényhatóságok vezetőinek ki cserélésével és a törvhat. bizottságok felfüggesztésével, majd újjászervezésével Erdélyben is provizórium lép életbe, mely, miután az alkotmányos bírák vonakodnak az osztrák jogot alkalmazásba venni, a törvénykezésre is kiterjed. Azalatt Horvátországban is szakításra kerül a sor; az országgyűlést felosztatja, de némely kívánóságát teljesíti a kormány; a megyéket működésben hagyják, azok némely helyen ellenzéki szellemű feliratokat határoznak el, de az ujoncozást foganatosítják. A birodalmi tanácsban fölmerül a költségvetés tárgyalására való illetékesség kérdése, a pénzügyi bizottság hosszan tárgyalja a költségvetést s a képviselőház erős kritiká-

val, csak a miniszteri felelősség hiányára való utalással bocsátja azt keresztül, miközben az egész jobboldal távoltartja magát a szavazástól. A pénzügyi helyzet fokozódó nehézségei közt a haditengerészet számára külön minisztériumot szerveznek. Viszály a pénzügyminiszter és a magyar kancellár között a katonai adóvégrehajtások ügyében. 1861. szeptember—1862. április 378

IV. A provizórium sajtóperei, fenyítő eljárásai és rendőri rendszabályai.

Az erdélyi vasút ügye és a földhitelintézet létrejötte. Tisztviselői gyűlések a megyékben, Pálffy helytartó és Forgách kancellár látogatásai és nyilatkozatai a vidéken. A kormány nemzetiségi politikája a rutének, tótok, románok és szerbek követeléseivel szemben Schmerling befolyása a külpolitikára; az olasz kérdés, fordulat Garibaldi szerepében; a német kérdés, megújuló összetűzések Poroszországgal. A magyar kérdés Ausztria sorskérdése; a Reichsrath tárgyalásainak súlytalansága. A magyarországi közhangulat; a paszszivítás uralkodó; józan osztrák hangok, a közeledési kísérletek eredménytelenek; a dualizmus emlegetése a sajtóban. Kovács Lajos polémiája Keménnyel; Schmerling rideg nyilatkozatai. Somssich névtelen nyílt levele és Kemény válasza, az uralkodó meglehangú nyilatkozata a földhitelintézet küldöttségével szemben. Deák megtagad minden közösséget a Pesti Napló közleményeivel; a provizórium első évének meddősege. 1862. április —november 402